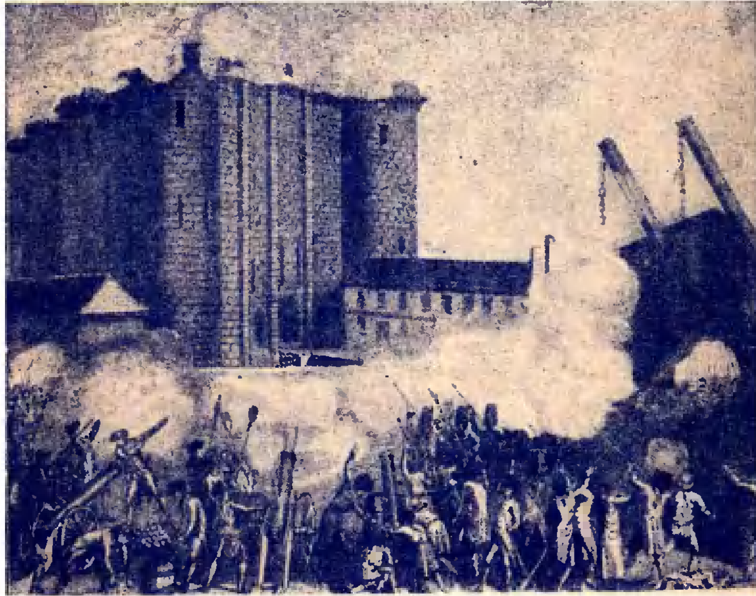

Lei 13

FEUCHTWANGER • ÎNȚELEPCIUNEA NEBUNULUI

Feuchtwanger

Înțelepciunea nebunului

Coperta *Val Munteanu*

Lion Feuchtwanger
NARRENWEISHEIT
oder
TOD UND VERKLARUNG DES
JEAN-JACQUES ROUSSEAU
Aufbau Verlag Berlin — 1953

LION FEUCHTWANGER

Înțelepciunea nebunului

SAU

MOARTEA ȘI TRANSFIGURAREA LUI JEAN-JACQUES ROUSSEAU

În românește de L. și P. NĂVODARU
Prefață de SAVIN BRATU

1 9 6 1
EDITURA PENTRU LITERATURĂ UNIVERSALĂ

PREFAȚĂ

Numele lui Lion Feuchtwanger este astăzi cunoscut și iubit de largi mase ale cititorilor din țara noastră. Acum cîțiva ani, romanul Goya sau Drumul spinos al cunoașterii *a fost editat, in traducere romînească, intr-un tiraj de 20.000 de exemplare, imediat epuizate. La fel, ediția a doua. Iar tirajul însuși e departe de a reflecta numărul real al cititorilor romîni ai romanului, căci* Goya *a devenit o carte care trece din mînă în mînă, așteptată cu nerăbdare. De același succes s-a bucurat, la noi ca și pretutindeni, romanul* Vulpile în vie. *Anul acesta s-a editat* Simone. *Iar acum avem în față tălmăcirea ultimului roman al lui Feuchtwanger,* Înțelepciunea nebunului sau Moartea și transfigurarea lui Jean-Jacques Rousseau.

De ce și cum a ajuns Lion Feuchtwanger la inima cititorilor din lumea întreagă? De ce, mai ales, romanele sale istorice de după război se citesc cu pasiunea cu care de obicei se citesc cărțile celei mai arzătoare actualități?

De la debutul său care coincide aproximativ, cu insuși debutul secolului al XX-lea pînă la romanul „despre moartea și transfigurarea lui Jean-Jacques Rousseau" Feuchtwanger a parcurs un drum lung ascendent și semnificativ spre inima popoarelor...

▾

Lion Feuchtwanger s-a născut la München, în 1884. Era fiul unui fabricant. Încă din adolescență a devenit, însă, un Foma Gordeev, frămîntat de antagonismul dintre adevărul oficial și adevarul adevă-

sat" (cum se va exprima intr-un articol din 1928). Tînarul Feuchtwanger a evoluat ca un căutător al „adevărului adevărat", izbit de imensa și sălbatica minciună a „adevărului" propagat de statul prusac și de propria sa clasă. El a înțeles că are de ales între soarta feciorului de bani gata, cu personalitatea înăbușită de convențiile moralei burgheze și cu perspectiva unei cariere rentabile în lumea exploatatorilor, și soarta mai dificilă dar mai nobilă, a celui care nu se împacă nici în ruptul capului cu realitatea socială dată și cu morala impusă. Negăsind drumul revoluționar al clasei muncitoare, tînărul Feuchtwanger a înțeles, la început, numai tragismul opoziției dintre personalitatea umană și societatea oprimantă a capitalismului. Dar a optat de la început, împotriva clasei sale, pentru afirmarea dreptului la demascare, nesupunere și răzvrătire.

Îndreptîndu-se spre literatură, tînărul Feuchtwanger se integra în rîndurile acelora care, deși proveniți din lumea exploatatorilor îmbrățișau realismul critic denunțător. Îmbrățișau, adică, tocmai acea literatură care, cum scrisese Engels, „prin descrierea fidelă a situației reale, destramă păienjenișul iluziilor convenționale dominante, zdruncina optimismul lumii burgheze, face inevitabilă îndoiala în ceea ce privește valabilitatea veșnică a situației existente" [1]

Debutantul Lion Feuchtwanger nu era un izolat în societatea literară a Germaniei de la începutul secolului. În anii adolescenței sale asistase la debutul acid al lui Heinrich Mann. În ultimul deceniu al secolului trecut, Gerhart Hauptmann își cîștigase faima în dramaturgie, cu Țesătorii, *piesă care aducea pe scenă nu drama unui individ, ci starea dramatică a clasei muncitoare exploatate. În primul an al noului secol apărea monumentala* Casa Buddenbrook *a lui Thomas Mann. În Munchen, orașul natal al lui Feuchtwanger, cafeneaua „Stephanie" – celebră încă de la 1900 unde puteau fi întîlniți frații Mann, ca și Ibsen, și ca și Maeterlinck, avea să cunoască, pe la 1918, debutul celebrității lui Bertolt Brecht încurajat de poetul revoluționar Johannes Becher.*

Tînărul Feuchtwanger, cu înalte studii universitare, se dovedea un autentic savant filolog și istoric, dar ura școala burgheză. „I-au trebuit scriitorului L.F. nouăsprezece ani pentru ca din cele 211 discipline studiate, să poată îndepărta cu totul din memoria sa 172", va

[1] Engels către Minna Kautsky, în volumul *K. Marx, Fr. Engels — Despre artă și literatură* Editura pentru literatură politică 1953 pag. 133

scrie el într o biografie pamflet Scriitorul L.F. – Lumea și vremea lui, *publicată în 1935, în revista sovietică* Literatura internațională *În anii de studiu „numele lui Platon a fost pomenit de 14.203 ori, cel al lui Friedrich cel Mare de 22.641 ori, numele lui Karl Marx niciodată", va nota el în bilanțul sarcastic, întocmit cu acest prilej. Rememorindu-și cu trist umor existența pină la cincizeci de ani, el avea să calculeze că „și-a petrecut paisprezece ani în școlile și universitățile Berlinului și Münchenului, cinci luni și jumătate în militărie, șaptesprezece zile în prizonierat de război, la care se adaugă alți unsprezece ani la München, restul vieții sale în relativa libertate".*

Debutul literar nu i-a adus o glorie bruscă. În 1903 își publica prima carte, Singuraticii, *două schițe. În 1905–1906, două volume de* Mici drame, *în mare parte de inspirație biblică, altele istorice, încă neoromantice. În 1907 dădea la iveală un studiu critic despre Heine și o piesă în cinci acte* Fetișul. *Primul său roman istoric,* Dumnezeul de lut, *publicat in 1910 e încă departe de viziunea epică și socială relevată mult mai tirziu, și scriitorul însuși il va trece cu vederea în anii maturității. Pină în primul deceniu de după război, scriitorul dăduse un număr de piese, printre care două tragedii, o „pantomima" o „piesă burlescă" o „comedie melancolică" și un „roman dramatic", toate reprezentind căutări interesante ale drumului, mai mult decit realizări remarcabile ale epocii.*

Celebritatea lui Feuchtwanger incepe sa se contureze după romanul Prințesa slută *(1923), și mai ales după cel următor,* Evreul Süss *(1925), care relua, pe plan epic, o piesă cu același titlu, apărută încă în 1918. Căutările sale, încă dibuitoare, se angajau acum intr-un efort general al literaturii protestatare sub diferite forme. După revoluția proletara germană din 1918, generației mai virstnice a fraților Mann i se adaugă o generație tinără, diversificată în încercările ei artistice și in realizările ei memorabile, dar unită pe o platformă comuna de critică socială și de lupta antimilitaristă. În 1920, Bernhard Kellerman care se afirmase ca un viguros romancier social încă înainte de război dădea romanul* 9 noiembrie, *înregistrind, printre primele pe plan mondial, ecoul Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și al revoluției proletare germane din 1918. În direcția romanului antimilitarist, Erich Maria Remarque își ciștiga o faimă internațională prin cărțile sale* Pe frontul de vest nimic nou *și* Întoarcerea de pe front. *Mergind mai departe decit tovarășii săi, Arnold Zweig izbutea – prin romanul* Cearta

în jurul sergentului Grișa – *să depășească pacifismul burghez și să-și transforme scrierea antirăzboinică într-o armă direct antiimperialistă.*

În acești ani, Feuchtwanger aderă la mișcarea scriitorilor germani democrați, alături de mai tinerii Bertolt Brecht, Ludwig Renn, Hans Fallada și alții, contribuind la formarea unui puternic front literar realist-critic și progresist. Feuchtwanger devine, în ajunul venirii la putere a lui Hitler, unul dintre cei dintîi scriitori antifasciști. Acum înscrie biruința romanului Succes – Trei ani din istoria unei provincii, *apărut în 1930, primul dintr-o trilogie de cea mai arzătoare actualitate. În 1932 el își cîștigă renume universal prin romanul său istoric* Războiul iudeilor, *care deschide trilogia lui Josephus Flavius.*

Instaurarea regimului nazist îl găsește într-o călătorie în străinătate. În patrie, cărțile sale sînt arse în piața publică, numele său e trecut la index. După 1933, Feuchtwanger face parte din rîndurile emigrației politice antihitleriste. Trăiește în Franța, ia parte activă la congresele antifasciste, scoate, în 1936, împreună cu Brecht și Willi Bredel, revista emigranților, Das Wort (Cuvîntul). *Opera sa continuă acum marile trilogii începute. După* Succes: „Familia Oppenheim" *(Amsterdam, 1933), și după* Războiul iudeilor „Fiii" *(de asemenea editat la Amsterdam, în 1935). În 1936 îi apare romanul antihitlerist* Falsul Nero.

Prin cele două trilogii Feuchtwanger își preciza, de fapt, cele două serii ale scrierilor sale, ale artei sale. Pe de o parte romanul cu tematică actuală, social-politică. Pe de altă parte, romanul istoric. Originalitatea sa în privința acestuia din urmă, constă, în primul rînd în caracterul actual, *pe care i-l dă, ca unui gen specific al aceleiași literaturi a prezentului și a luptei antifasciste.* Succes *și* Familia Oppenheim *își desfășurau acțiunea în Germania contemporană. Romanele lui Josephus Flavius și-o desfășurau în epoca Romei antice. Dar reconstituind o vreme apusă și oamenii ei, Feuchtwanger urmărea, de fapt, tratarea acelorași probleme ale contemporaneității. Subiectul istoric devine o parabolă, a cărei înțelegere, în intenția autorului, trebuia să fie o cheie a evenimentelor actuale. Romanul său istoric era, astfel, un* roman cu optică dublă: *trecutul constituia un pretext pentru oglindirea prezentului. Opera scriitorului era menită, indiferent de tematica ei, să slujească luptei din vremea sa. Trecutul, ca și prezentul, era adus în lumină pentru a apăra umanitatea împotriva barbariei hitleriste. Feuchtwanger își exprima în articole și în interviuri,*

botărîrea de a face din întreaga sa operă o expresie a viziunii sale asupra lumii contemporane și a năzuințelor sale spre transformarea ei Într-o altă schiță autobiografică, publicată în 1927, în revista Die Literatur, *Feuchtwanger își preciza unitatea fundamentală a operei sale raportată la combaterea sterilității claselor exploatatoare și a dictaturii lor. „Cred că împotriva tuturor deosebirilor aparente – scria el – n-am scris decît o singură carte: cartea despre omul situat intre acțiune și pasivitate, între forță și cunoaștere". În acest sens, scriitorul avea să arate, în 1938, că între primele sale romane istorice* (Prințesa slută *și* Evreul Süss) *și romanul său pseudoistoric, pamfletul antihitlerist* Falsul Nero, *e o continuitate tematică esențială, în toate căutînd „să înfățișeze conflictul dintre individ și societatea contemporană lui, răzvrătirea individului evoluat, împotriva unei orînduiri sociale care devine din ce în ce mai absurdă"*

Scrierile antifasciste ale lui Feuchtwanger au jucat un rol de seamă în determinarea opiniei publice occidentale în deceniul inchetat prin izbucnirea celui de-al doilea război mondial. Ele au fost încă un semnal de alarmă împotriva primejdiei mondiale a hitlerismului au chemat la luciditate politică față de orice compromis cu Reich-*ul fascist, au mobilizat intelectualitatea cinstită, de diverse orientări, în lupta pentru apararea valorilor umaniste, au ajutat la formarea și consolidarea unui front internațional antinazist. În acest front Feuchtwanger ințelege să-și aducă drept armă romanul său istoric plin de originalitate, pus „în slujba rațiunii, împotriva prostiei și a forței".*

Caracterul militant progresist al activității sale a compensat, în mare masură, caracterul limitat al concepțiilor sale sociale și istorice. Ignorînd legitatea obiectivă a dezvoltării istorice a societății, Feuchtwanger era încă departe de romanul capabil să dezvăluie, în epocile revolute, forțele motrice reale, menite să asigure progresul, victoria noului împotriva vechiului

Pentru el istoria mai avea încă aspectul unor acțiuni memorabile intreprinse de cîte o personalitate luminată, aflata în opoziție cu masele inerte pe care trebuie, cu voia sau fără voia lor, să le ducă înainte El vedea în istorie „lupta unei minorități, capabilă de a judeca, și hotărîtă, împotriva unei majorități enorme și compacte a celor orbi de judecata și conduși numai de instinct" Această falsă teorie istorică, variantă a teoriei eroilor era afirmată explicit de Feuchtwanger în 1935, în cuvîntul sau despre „Sensul și nonsensul romanului istoric".

prezentat la Paris, la Congresul scriitorilor pentru apărarea culturii. In acelaşi timp Feuchtwanger işi baza actualitatea romanelor sale istorice pe ideea repetabilităţii in istorie, alegindu-şi, din trecut, pretexte pentru discutarea problemelor acute ale prezentului. „Nu-mi pot imagina – spunea el – un romancier serios care, folosind materialul istoric, să poată vedea in faptele istorice altceva decit un mijloc de distanţare in timp, ce-i serveşte pentru a reda cit mai just propria sa personalitate, propria sa concepţie asupra vieţii a timpului său, a lumii sale". Dacă e adevărat cum spunea Heinrich Mann despre „romanul tip Feuchtwanger", că materialul pentru acesta e dat de contemporaneitatea insăşi, faptul respectiv inseamnă, pentru arta scriitorului, un plus şi un minus totodată. Romanul său istoric, dinaintea celui de al doilea război mondial, ciştigă in forţă educativă şi mobilizatoare, dar sacrifică, nu o dată, cerinţa realistă a situării caracterelor tipice, dezvăluite de istorie, in imprejurările tipice care le-au determinat şi asupra cărora au acţionat Josephus Flavius, ca erou al lui Feuchtwanger, discutabil sub raportul adevărului istoric pus să ilustreze aspiraţiile umanitariste ale scriitorului, capătă o psihologie modernizată, trăind, in circumstanţele concrete ale epocii sale, ca un om al secolului al XX-lea. Numai savanta şi, in acelaşi timp, talentata evocare a peisajului istoric, minuţioasa reconstituire a detaliilor documentare izbutesc să dea tezei combative a scriitorului antifascist fundalul necesar romanului istoric, veridicitatea epicii acestuia, puterea ei demascatoare altfel diminuată prin opoziţia idealistă dintre erou şi mase.

Angajarea scriitorului in lupta antifascistă duce insă treptat, la autodepăşirea sa ideologică şi artistică. In 1937, el face o vizită in U.R.S.S. Cartea sa Moscova 1937 memorial pentru prietenii mei *(Amsterdam 1937) e un document al incercării intelectualului cinstit de a inţelege realităţile sovietice şi de a trage din ele invăţăminte. Cind apare in limba rusă* Falsul Nero *(Moscova 1938) Feuchtwanger o prefaţează printr-un cuvint* Către cititorii sovietici *care vădeşte influenţa rodnică a intilnirii artistului cu publicul nou al Ţării Socialismului. Feuchtwanger mărturisea, cu acest prilej, revelaţia pe care a avut-o comparind rolul şi sarcinile literaturii in societatea capitalistă şi in cea socialistă. „In viaţa burghezului scria Feuchtwanger – literatura nu reprezintă altceva decit o pierdere de timp la nivel inalt, ea este un lux, nu are o funcţiune vitală... In viaţa cititorului sovie-*

tic, literatura este o necesitate..." *Feuchtwanger înțelegea examenul hotărîtor la care sînt supuse personajele sale, în contact cu cititorul sovietic. „Pentru cititorul din lumea capitalistă oamenii din cărți sînt făpturi destinate orelor libere... Pentru cititorul sovietic eroii sînt ființe reale: judecata sa de valoare nu se referă numai la frumusețea lor, ci și la veridicitatea lor. Cînd oamenii unei cărți se întîlnesc cu cititorul sovietic, ei trebuie să-și dovedească viabilitatea să dovedească dacă sînt desprinși din realitatea însăși."*

Adresîndu-se oamenilor sovietici, Lion Feuchtwanger le mărturisea emoționant: „Astăzi știu cu siguranță că două mari evenimente au influențat hotărîtor evoluția mea literară războiul imperialist și societatea socialistă din U.R.S.S. ... Aceste două realități m-au ajutat să mă eliberez de anumite prejudecăți ale clasei din care proveneam și în mijlocul căreia mi-am petrecut cea mai mare parte a vieții mele. Dacă îmi privesc azi opera în ansamblu, îmi dau cu recunoștință seama că viața m-a învățat la timp să evit estetismul periculos și să păstrez raportul just dintre conținut și formă. Îmi dau cu recunoștință seama că linia evoluției operei mele dramatice și epice este ascendentă și recunosc ce datorez existenței societății socialiste pentru această evoluție plină de semnificație."

În primii ani ai celui de al doilea război mondial, Feuchtwanger își încheie trilogiile începute cu Exil *(Amsterdam, 1940) și* Veni-va ziua *(apărut în traducere engleza la Londra, în 1942). Dacă romanul istoric avea să înregistreze o nouă calitate abia după 1945 trilogia romanelor cu tematică actuală cunoaște, cu* Exil, *un salt de pe acum remarcabil. În* Succes, *scriitorul opunea barbariei naziste mai ales dispreț și scepticism. În* Familia Oppenheim *încercarea de izolare a individului superior de lumea înăbușitoare ce-l înconjoară. Cu* Exil, *scriitorul trece la o altă fază în apărarea libertăților democratice și a valorilor umaniste. Convingerea sa că propagarea ideilor înaintate poate deveni o forță transformatoare a societății își găsește acum o bază socială trainică. Eroul ultimului roman al trilogiei caută căile prin care lupta prin cuvînt, prin presă să treacă într-o luptă directă, eficientă, împotriva dușmanilor celor mai înrăiți ai omenirii. Ciclul romanelor antifasciste ale lui Feuchtwanger se îmbogățește în curînd cu lucrări care oglindesc lupta concretă în condițiile regimurilor fas*

ciste (Fraţii Lauttensack *Londra, 1943 dar mai ales* Simone *Stockbolm, 1945).*

Cînd Franţa a fost vîndută de conducătorii ei profasciştii ocupantului hitlerist, Feuchtwanger şi ceilalţi emigranţi politici germani au fost internaţi în lagăre. Feuchtwanger izbuteşte să evadeze şi, după un număr de peripeţii, ajunge în Statele Unite, unde se stabileşte. O carte de mare şi amară virulenţă pamfletară povesteşte avatarurile emigranţilor progresişti în Franţa, căzută pe mîna trădătorilor : Franţa neprimitoare, Viaţa mea sub regimul lui Pétain *(Londra şi Mexico. 1942).*

Anii de după încheierea păcii sînt în creaţia lui Feuchtwanger în primul rînd, anii marilor sale romane istorice care reprezintă culmea ei artistică şi ideologică Vulpile în vie sau Arme pentru America *(Amsterdam, 1947/48),* Goya sau Drumul spinos al cunoaşterii *(Frankfurt am Main, 1951) şi* Înţelepciunea nebunului sau Moartea şi transfigurarea lui Jean-Jacques Rousseau *(Frankfurt am Main, 1953).*

Deşi nu s-a mai întors niciodată în patrie, cititorii săi din Republica Democrată Germană, constructori ai socialismului solidari cu protestul îndurerat şi mînios al scriitorului, alungat altădată de guvernanţii hitlerişti, i-au arătat din plin dragostea şi respectul. În R.D.G au fost reeditate în tiraje de masă marile opere ale lui Feuchtwanger. In 1949, cînd Feuchtwanger împlinea şaizeci şi cinci de ani, aniversarea sa a fost o sărbătoare în R D.G. „Cinstim în dumneavoastră – i-au scris conducătorii P.S.U G , Wilbelm Pieck şi Otto Grotewohl – pe marele artist şi scriitor progresist care a avertizat curajos şi de timpuriu poporul german asupra evoluţiei fascismului. Dumneavoastră aţi cîştigat prin romanele şi piesele dumneavoastră, mii de oameni pentru frontul luptei antifasciste democrate." În 1953, Feuchtwanger primea Premiul naţional pentru literatură al R.D.G., iar în 1954, cu prilejul aniversării a şaptezeci de ani Universitatea Humboldt din Berlin i-a acordat înaltul titlu de doctor honoris causa. *In editura berlineză* Aufbau *a apărut cu acest prilej o culegere omagială din partea prietenilor săi, cuprinzînd salutul unor scriitori ca Anna Segbers, Thomas Mann Johannes Becher, Heinrich Mann, Bertolt Brecht, Arnold Zweig şi alţii.*

Încetarea din viaţă a scriitorului, în 1958, a constituit o pierdere grea a frontului literar mondial şi a patriei sale adevărate, care valorifică în revoluţia ei culturală, întregul tezaur progresist al trecutului.

Omagiul postum în amintirea lui Lion Feuchtwanger, *apărut la Berlin în 1959 deschide drumul cercetărilor istoriei literare germane asupra prețioasei moșteniri lăsate de scriitor.*

•

Se poate spune că, privită din diferite unghiuri, revoluția franceză din 1789 a constituit tema centrală a ultimelor romane istorice scrise de Feuchtwanger. Vulpile în vie *e romanul Franței prerevoluționare mai mult decît al revoluției americane* Goya *e romanul ciocnirii dintre spiritul revoluției și spiritul lumii vechi* *Cartea despre Jean-Jacques e romanul revoluției înseși.*

Evident, în această unitate tematică, mai presus de subiecte, recunoaștem o alegere bine justificată și consecventă pentru scriitor. Feuchtwanger a ales o epocă de cotitură în istoria omenirii, o epocă în care dinamismul progresului istoric se manifestă clocotitor în lupta dintre vechi și nou A ales o epocă activă, *nu una de stagnare. L-a interesat istoria vie, nu mormintele ei Sau cum il citează el pe Jaurès, „trebuie să preluăm din trecut focul, nu cenușa".*

Căci, fidel propriului său program, Feuchtwanger nu reconstituie trecutul de dragul evocării unor vremuri revolute. „El vrea să înfățișeze prezentul. În istorie, el nu caută cenușa caută focul." Romanul istoric al lui Feuchtwanger de după 1945 e un roman de actualitate, așa cum a fost și cel din 1932. Însă punctul de vedere s-a schimbat. calitativ. În vechile romane „cu optică dublă" istoria servea drept pretext pentru tratarea indirectă a temelor actuale. Subiectul ales din trecutul îndepărtat era, într-un anumit sens, o parabolă. La distanță de aproape două milenii între Josephus Flavius și Lion Feuchtwanger, istoria se repetă, cum s-a repetat de atîtea ori : individualitatea lucidă, singulară între milioane, suportă încă o dată jugul societății înăbușitoare, oarbe. În romanele noi, istoria nu se repetă, ci dezvăluie legile obiective și imuabile ale progresului social. Prezentul ne apare mai limpede în lumina ilustrației concret-sensibile a acțiunii legilor evoluției sociale, astfel cum o putem distinge, retrospectiv cînd reconstituim „focul" secolului al XVIII-lea. Tema celor trei romane istorice este tema victoriei inevitabile a noului, *determinat de necesitățile evoluției social-istorice. Deasupra acțiunilor individuale lucrează istoria însăși, slujită inconștient chiar de forțele egoiste, reacționare și confuze care își închipuie că lucrează doar pentru sine Marea personali-*

tate, rolul ei efectiv se relevează numai cînd acţionează lucid şi energic în sensul istoriei.

In aceeaşi unitate tematică a ultimelor romane ale lui Feuchtwanger trebuie să vedem, pe de altă parte continuitatea superioară a unei problematici esenţiale în creaţia sa: a raportului intelectualului cu societatea E, în această continuitate, un fel de indirectă autobiografie spirituală a scriitorului. Tragedia unei aşa-zise minorităţi conştiente, în luptă cu o masă inconştientă era tragedia orgolioasă a tînărului Feuchtwanger. Cu marele artist Goya, Feuchtwanger însuşi străbate o parte considerabil „drumului spinos al cunoaşterii", ducînd nu la opoziţia faţă de mase, ci, dimpotrivă, la unirea cu ele, la reprezentarea lor. Autobiografia spirituală a lui Feuchtwanger mărturiseşte ascensiunea conştientă a scriitorului către o înţelegere ştiinţifică a legităţii istorice şi a raportului dintre erou şi mase Deşi adeseori n-a izbutit să depăşească umanismul abstract burghez Feuchtwanger s-a apropiat din ce în ce mai mult de drumul adevărat, dîndu-şi seama că „istoria, atît în trecut, cît şi în prezent nu poate fi înţeleasă fără cheia pe care ne-a dat-o Karl Marx".

Romanul despre Jean-Jacques Rousseau reprezintă, din acest punct de vedere, punctul culminant al creaţiei lui Feuchtwanger

Romanul despre Rousseau?

Nu Romanul intitulat Inţelepciunea nebunului sau Moartea şi transfigurarea lui Jean-Jacques Rousseau *nu e ceea ce se poate numi în mod obişnuit, un roman despre Rousseau. Nu numai pentru că Rousseau însuşi ocupă, ca personaj, o mică parte din acţiunea cărţii, partea care constituie un fel de preludiu al acţiunii propriu-zise. Dar însăşi tema cărţii nu e legată de biografia lui Rousseau, de „drumul spinos al cunoaşterii" pe care l-a străbătut acesta ci de posteritatea ideilor lui Rousseau, a operei sale.*

Rousseau s-a născut în 1712 şi a murit în 1778. Din aceşti şaizeci şi şase de ani de viaţă, Feuchtwanger s-a oprit, în preludiul lucrării sale, doar asupra ultimelor luni. Opera, marea operă a lui Rousseau este, la această dată, complet încheiată. Cel care soseşte la Ermenonville, la domeniul marchizului de Girardin, în primăvara lui 1778 este un Rousseau sfîrşit, care nu mai are de adăugat nimic gloriei sale, care-şi scrisese Confesiunile, *drept testament pentru urmaşi, şi care, în orele de inspiraţie creatoare nu avea să mai scrie decît* Reveriile unui singuratic.

Cele cîteva luni petrecute de Rousseau la Ermenonville au constituit, adeseori, în istoriografia burgheză, obiectul anecdoticii și al pseudoistoriilor senzaționale. Sosit la domeniul marchizului, care-l invitase, ca discipol, pe Maestru, Rousseau trăiește un sfîrșit obscur, al cărui martor intim n-a fost decît mediocra lui consoartă, Thérèse Levasseur. Misterul morții sale, declarată oficial accident sau sinucidere, a fost de natură să ațițe curiozitatea istoricilor, și bibliografia de specialitate nu e cîtuși de puțin redusă. Confidențele dubioase ale Thérèsei Levasseur au fost cunoscute tîrziu. Abia în 1906 un cercetător a publicat, în Revue d'histoire littéraire, Moartea lui J.-J. Rousseau: povestită de Thérèse Levasseur arhitectului Paris, la Ermenonville *Însă bibliografia morții marelui Jean-Jacques se deschide cu anul 1778, cînd apare, la Neuchâtel, o broșură intitulată* Relatarea ultimelor zile ale domnului J.-J Rousseau *(de către prietenul său intim, doctorul Lebègue de Presle). În 1790, în plină revoluție, mai apare o carte cuprinzînd „anecdote asupra lui J.-J. R. cu o respingere a pretinsei sale sinucideri". Mai tîrziu, în 1824, un conte St.-X. de Girardin (contemporan sau martor al sfîrșitului lui Rousseau) publică o* Scrisoare către domnul Musset-Pathay asupra morții lui J.-J Rousseau *De la sfîrșitul secolului al XIX-lea, ultimele luni ale lui Jean-Jacques devin obiectul unor penibile cercetări pseudomedicale despre:* Starea mintală a lui J.-J. R și moartea sa la Ermenonville, J.-J. Rousseau și istoria bolii sale, Nebunia lui J.-J. Rousseau *(titlu comun mai multor așa-zise studii),* Neurastenia lui J.-J. R. *În seria de multe volume a doctorului Cabanès, intitulată* Indiscrețiile istoriei sau Cabinetul secret al istoriei, *boala și moartea lui Rousseau ocupă, evident, un loc special.*

Istoria literară de amănunt vorbește, de obicei, despre o agonie a scriitorului, care i-ar fi prilejuit, după spusele Thérèsei Levasseur, cuvinte celebre. Se știe că cerea să rămînă singur și că singur a fost cînd a murit. De mult mica istoriografie se întreabă dacă muribundul cunoștea comportarea Thérèsei, care îl înșela cu un grădinar și comentează suspicios concluziile chirurgilor care au stabilit cauza morții ca provenind dintr-o cădere, în timpul unui atac de apoplexie Crimă sinucidere accident? Asemenea alternative sînt discutate de aproape două sute de ani, și masca mortuară făcută de sculptorul Houdon nici nu ascunde, nici nu dezvăluie rana mortală și explicația ei reală. Legendele și detaliile dovedite documentar copleșesc istoria celor din urmă luni ale lui Rousseau.

Dar Feuchtwanger nu urmărește nici romanțarea, nici reconstituirea științifică a acestor luni. Pe el îl interesează opoziția dintre Rousseau omul, așa cum apare el în legendele Ermenonvilleului, și posteritatea lui măsurată în dimensiunile istoriei înseși. Rousseau s-a autoprezentat în Confesiuni, *după ce a lăsat societății o operă contradictorie, dar mustind de adevăruri revelatoare. Precursorul romantismului, autorul* Noii Heloïse *a înfierbîntat imaginația și sentimentalitatea contemporanilor și avea să fie reclamat drept părinte al literaturii moderne, dar adevărata glorie istorică o avea autorul* Contractului social, *precursor al ideologiei iacobine în revoluția burgheză de la 1789. Posteritatea revoluționară avea să selecteze din* Contractul social *ideile ei conducătoare și le va opune bătrînului vizionar și maniac de la Ermenonville propria sa operă nemuritoare și mobilizatoare. Tema lui Feuchtwanger nu e, prin ea însăși, inedită. O mai sesizaseră în destinul postum al lui Rousseau și alții. Jean Cocteau, într-un eseu din 1939 despre* Enigma lui Jean-Jacques *scria despre opera fundamentală a marelui Rousseau „O dată cu moartea lui, ea încetează să-i mai aparțină. Ea trece în mîinile oamenilor de principii, ale constructorilor revoluționari.. Vreme de un veac și mai bine, deși lirismul romantic il va reclama succesorii săi vor neglija omul. El avea să fie numai un drapel."*

Dar Feuchtwanger demonstrează prin creația sa că pentru istorie, drapelul numit Rousseau e mai adevărat decît omul însuși cu acest nume, supus șovăielilor, slabiciunilor, orgoliului suprem al autobiciuirii, ca și bătrîneții lente dezagregante. În vreme ce Rousseau nu mai era decît un moșneag sucit, alternativ încîntat și dezamăgit de sine, bucurîndu-se de cultul citorva discipoli din marea nobilime liberală și romantică, învățătura lui, triată în conformitate cu comandamentele revoluționare ale vremii, pătrundea în mase și se transforma în acțiune.

De aceea, în partea pe care am numit o preludiul romanului, Feuchtwanger reconstituie oarecum convențional ultimele luni ale vieții lui Jean-Jacques. El aduce date în genere cunoscute, unele chiar intrate în legendă. Adevărul istoric de detaliu e sacrificat cu nepăsare în avantajul îngroșării elementelor definitorii pentru adevărul esențial.

Pentru locuitorii Ermenonvilleului Rousseau apare în ipostaza sa pieritoare. Țăranii îl privesc la început cu suspiciune și zîmbet ca pe un bătrîn cam scrintit; apoi încep să-l simpatizeze, ca pe un bătrîn cumsecade care le vorbește întrucîtva copilăros despre drep-

turile lor și le ia apărarea în fața marchizului stăpîn. Pentru bunul Antoine, care a citit Noua Heloïse, *marele Rousseau e un om care își dovedește spiritul popular prin atenția acordată lui, un ins simplu. Marchizul de Girardin vede în idolul lui un oaspete regal, căruia trebuie să-i satisfacă toate capriciile și față de care nu-și poate îngădui spirit critic. Singura confruntare gravă a unui Rousseau-idolul cu Rousseau-omul are loc în conștiința adolescentului idolatru Fernand de Brégy, fiul marchizului. Fernand personaj care nu pare sa se întemeieze în romanul lui Feuchtwanger pe date autentice, devine, de fapt unul dintre personajele centrale ale cărții prin funcția primită din partea scriitorului Fernand este cel care va judeca, pe tot parcursul romanului, destinul lui Jean-Jacques, în fața contemporanilor și în fața posterității Fernand e menit acestei funcții deoarece e un discipol al lui Rousseau, cu o formație contradictorie, în spiritul ideilor contradictorii ale Maestrului. Fericit de întîlnirea cu acesta, are îndoieli cînd se află față în față cu omul în care slăbiciunea și orbirea par să scadă măreția și luciditatea profetică a scriitorului. Fernand va fi personajul îndemnat neîncetat să raporteze pe Rousseau-drapelul la Rousseau-omul să constate diferențele uneori antagonice transfigurările postume ale celui cunoscut în intimitate. De aceea el va măsura, în cele din urmă cu forța rousseauiană a autocriticii, adevărul acelui Rousseau transfigurat de revoluție și minciuna celuilalt Rousseau minimalizat de el însuși și de intimii săi*

Prologul romanului îl prezintă doar pe acest Rousseau care aruncă îndoiala în conștiința tînărului și purului său discipol Un Rousseau *care* vorbește *fără să acționeze, care în viața de toate zilele se amăgește, plutind romantic deasupra realității crude. Un Rousseau diminuat. Feuchtwanger folosește toate datele istoriei legendare a lui Rousseau pentru a pregăti contrastul dezvăluit ulterior. La capătul vieții sale Rousseau trăiește meschinăria unei vieți de aparentă întoarcere la natură, în mijlocul familiei nedemne de el. Romancierul exploatează deci, aspectul tragicomic al raporturilor lui Jean-Jacques cu Thérèse Levasseur și cu mama acesteia, respectînd esența mărturisirilor din* Confesiuni. *Thérèse, în 1778, este aceeași pe care Rousseau și-a luat-o definitiv ca tovarășă de viață în 1744 · fata întîlnită la un hotel provincial, semianalfabetă, simplă și bună lipsită de personalitate și influențabilă, în dauna propriilor ei interese. „La început am încercat – povestește Rousseau – să-i formez mintea. Zadarnică osteneală ! Mintea ei rămîne așa cum a plămădit-o natura, strădaniile*

educative n-au ce căuta aici. Mărturisesc fără să roșesc că n-a izbutit niciodată să învețe cu adevărat să citească și abia dacă poate scrie. O lună întreagă am încercat s-o fac să priceapă cum se citește ora pe cadranul unui ceas : nici pînă astăzi n-a înțeles. Nu poate să spună la rînd lunile anului, n-are nici cele mai elementare noțiuni de aritmetică. Nu poate folosi cuvintele așa cum trebuie și spune adesea contrariul a ceea ce gîndește..." Dar Rousseau se mîngîia în iluzia că această persoană atît de mărginită, chiar atît de stupidă, e o excelentă sfătuitoare în clipe grele. Drama bătrîneții lui Rousseau avea să fie, în mod conștient, prezența, alături de soț și soție, a doamnei Levasseur-mama, care s-a impus ca stăpîna a casei și ca dublul ei rău. Confesiunile *clocoteau de furie neputincioasă față de meschinăria „doamnei" mahalagioaică afaceristă, care încearcă să obțină maximum de folos de pe urma însoțirii fiicei sale cu un om mare, o influențează pe Thérèse, obișnuind-o să-l mintă pe Jean-Jacques, atrăgînd-o în comploturi împotriva lui, și, în același timp, terorizînd-o și înșelînd-o la rîndu-i, în avantajul fraților și surorilor ei Rousseau, rob al familiei Levasseur, personaj ridicol bun de stors de către membrii întreprinzători ai acestei familii, astfel apare autorul* Contractului social *în propria sa prezentare, ca și în prima parte a cărții lui Feuchtwanger, care păstrează adevărul* Confesiunilor *și-l șarjează într-o măsură. Rousseau era convins de credința casnică a soției sale : „Sînt sigur – scrie el – că am fost singurul bărbat pe care ea l-a iubit vreodată, și simțurile ei adormite n-au împins-o spre un altul nici cînd eu am încetat să mai fiu bărbat pentru ea". Feuchtwanger preia, însă, legenda grădinarului care apăruse în viața Thérèsei, cînd Rousseau își trăia ultimele zile. El îi acordă Thérèsei fizionomia psihică și morală prezentată în* Confesiuni *dar o duce la consecințele ei extreme și crude. Tovarășa de viață a marelui Jean-Jacques nu e pentru Feuchtwanger* un om simplu, *ci* un om încă nedesprins din animalitate. *Marele om s-a înșelat în privința ei, pentru că, deși cunoscînd-o în trăsăturile ei definitorii, n-a știut s-o definească. De aceea, în cartea lui Feuchtwanger, Rousseau apare, spre durerea lui Fernand, între o Thérèse animalică, o* madame *Levasseur dușmănoasă și un amant de cea mai joasă speță, grăjdarul aventurier și criminal al marchizului de Girardin. Pentru că Jean-Jacques-omul poate fi definit parțial, dar drept, prin capacitatea de a trăi umilința unei asemenea situații, Feuchtwanger nu ezită să denatureze, în detalii, biografiile · Thérèse, care în 1744 avusese 22–23 de ani are la Erme-*

nonville, 56–57 de ani, dar Feuchtwanger o întinerește cu două decenii; în 1778, madame Levasseur era moartă de zece ani, dar menajul lui Rousseau nu putea fi caracterizat în absența ei; deci scriitorul o face să-i supraviețuiască ginerelui; legenda vorbește de un grădinar, dar Feuchtwanger îl face pe Nicolas, amantul ticălos, grăjdar. Moartea lui Rousseau rămîne un mister senzațional al micii istorii literare. Dar Feuchtwanger optează pentru ipoteza cea mai meschină: marele om e omorît de amantul nevestei sale.

Fernand e martorul acestor luni oarecum degradante din viața lui Rousseau. În ceea ce-l privește, ca personaj central al romanului lui Feuchtwanger, Fernand axează cartea prin procesul desprinderii sale de amintirea unui Rousseau mort și al atașării de celălalt Rousseau, veșnic viu, ca tribun al ideilor transpuse în faptă de revoluție. Angajarea lui Fernand, efemeră, într-o legătură imorală cu Thérèse, în ciuda autojustificărilor juvenile, nu are altă motivare artistică decît aceea a simbolizării consecințelor pe care le poate avea confundarea interesului pentru o operă colosală cu interesul bolnav pentru viața intimă a autorului ei.

Începînd cu partea a doua, romanul lui Feuchtwanger intră în planul acțiunii lui, tratînd despre destinul lui „Jean-Jacques cel mort". Celălalt Jean-Jacques va fi urmărit pe planul secund, prin romanul paralel al familiei Levasseur și al lui Nicolas, grăjdarul. Cititorul va simți poate, uneori, de prisos intercalarea acestui plan paralel chiar dacă va recunoaște valoarea lui semnificativă: în vreme ce gloria lui Jean-Jacques cel adevărat triumfă o dată cu revoluția, celălalt Jean-Jacques continuă să fie umilit, postum, prin existența penibilă a văduvei sale. Istoria însăși o mai confundă adeseori pe aceasta cu mărturia vie a celui dispărut, pînă ce în cele din urmă revoluția clarificatoare o aruncă peste bord îngropînd-o în uitarea cuvenită și desfăcînd de ea memoria pură a marelui Jean-Jacques.

Partea a doua a cărții se încheie cu primul pas realizat de Fernand pe calea înțelegerii juste a moștenirii lui Rousseau. Fernand vede lumina, Fernand acționează sînt capitolele cu care culminează această parte, în care ideile lui Rousseau încep să devină, din obiect de entuziasm livresc, factori mobilizatori, într-o acțiune eficientă.

Partea a treia a cărții pune problema fundamentală: Cui aparține Jean-Jacques? Problemă fundamentală, pe care Feuchtwanger o rezolvă, în fond, prin adeziunea la principiile leniniste ale moștenirii culturale. Jean-Jacques nu e nici al familiei Levasseur, nici al Girar-

dinilor, ci al poporului, care desprinde din el ideile necesare realizării revoluției sale. Triumfătoare, această revoluție devine de aici înainte adevăratul erou al cărții lui Feuchtwanger. Revoluția e Rousseau interpretat de iacobini în spiritul său cel mai profund și transfigurat în acțiune — un Rousseau intransigent și absolut, necruțător cu „căldiceii", cu moderații și împăciuitoriștii. Acest proces de „transfigurare" a lui Rousseau își încheie ciclul în ultima parte a romanului. Rousseau e mutat la Panthéon alături de Voltaire pentru a rămîne în istorie — și unul, și altul — ca mari iluminiști și precursori ai revoluției, deasupra tuturor divergențelor din timpul vieții. Rousseau, mort de șaisprezece ani, străbate acum străzile Parisului, de-a lungul cărora, viu, fusese de-atîtea ori baitut. Acum străbate aceleași străzi, dar purtat cu onoruri fără precedent de poporul întreg. „Poporul acesta încerca astăzi un sentiment de mîndrie și bucurie. Cel pe care și-l aduceau acum înapoi fusese un om mare, și era de-al lor, al poporului din Paris. Nu fusese un general și nici un om de stat, nu cucerise victorii în bătălii și nu încheiase tratate importante: fusese doar un scriitor, un filozof, și ei nu știau prea bine ce înseamnă asta, și nici măcar unul dintr-o sută nu-i citise cărțile. Dar unele din cuvintele lui, unele din frazele lui le fuseseră strigate în urechi și în inima în ceasurile cînd se arătaseră nebotărîți, și cuvintele acestea erau din acelea care te făceau să pornești în marș și să te avînți în luptă cînd le auzeai. Iar ei porniseră în marșuri, se avîntaseră în lupte. Și biruiseră... Sutele de mii de oameni se simțeau în ziua aceea strîns unite în cuget cu mortul acesta, se simțeau înălțate pentru că se împărtășiseră din spiritul lui."

Rousseau fusese, asemeni celorlalți iluminiști francezi, un idealist, în filozofie, ca și în viața de toate zilele. Fusese deist, crezuse în nemurirea sufletului. Crezuse, mai ales, în prioritatea conștiinței, în caracterul determinant al concepțiilor juridice și morale asupra realității sociale însești. Discipolii săi din marea nobilime îl idolatrizau, îi propagau învățătura, dar nu erau capabili să rezolve contradicțiile sociale inerente regimului pe care nici o reformă luminată nu-l putea salva, pe care ei înșiși nu voiau să-l răstoarne și care, inevitabil, avea să fie răsturnat. Regimul era putred în esența sa, venea în contradicție antagonistă cu dezvoltarea societății și nu putea fi nimicit definitiv decît de cei apăsați de el, de cei care-l urau de moarte și care nu puteau ajunge la nici un compromis cu el. Schimbarea avea să înțeleagă Fernand de Brégy, nu putea veni decît de jos, din mase,

din popor. Dar, cînd poporul a preluat în mîinile sale revoluţia şi a păşit pe singura cale posibilă împotriva claselor cramponate la putere – violenţa – Jean Jacques cel mort a devenit apostolul sutelor de mii de Jean şi Jacques, le-a adus argumentele şi lozincile mobilizatoare, s-a despărţit definitiv de marchizul de Girardin. Pe domeniul acestuia avea să rămînă peisajul artificial din Ermenonville, peisajul Noii Heloïse, în care, alături de insulițe, grote şi văi aparente, se adăuga mormîntul aparent al marelui dispărut, mutat în casa poporului... Contradictoriu în fond, Rousseau a adus însă revoluţiei tocmai ideologia necesară momentului istoric. „Omul e născut liber, şi pretutindeni se află în lanţuri", răsunaseră cuvintele de început ale primului capitol din Contractul social. „Poporul spunea Jean Jacques, trebuie să-şi scuture jugul de îndată ce-l poate scutura, pentru că are dreptul să-şi recucerească libertatea pe aceleaşi căi pe care i a fost răpită". Rousseau a preconizat, primul, ideea suveranităţii indivizibile şi inalienabile a poporului, a afirmat categoric că un guvernămînt nu poate fi decît delegatul şi slujitorul poporului, care are dreptul să-l răstoarne, inclusiv prin violenţă, ca să-şi recîştige libertatea furată sau ameninţată. În vreme ce marchizul de Girardin vechiul rousseaulatru, avea impresia că idolul său e trădat, Rousseau devenea idolul maselor largi care l descopereau altfel şi altul decît il cunoscuse marchizul

Feuchtwanger îl confruntă pe Rousseau cu admiratorii săi, şi pe aceştia între ei înşişi. Rousseaul lui Girardin plînge jignit, inutil şi conservator pe ruinele Ermenonvilleului Rousseaul lui Robespierre e glorificat la Panthéon. Între Girardin şi Robespierre, o scară întreagă şi nuanţată de reflectări ale lui Rousseau constituie, de fapt scara atitudinilor faţă de revoluţie. O scară care duce de la cei care au dorit-o şi au înfăptuit-o pînă la cei care n au dorit-o niciodată şi care se tem de ea pentru că sînt străini de popor, oricîte fraze frumoase ar debita despre o „voinţă generală" şi „drepturile omului" în spiritul învăţăturii rousseauiste.

Cetăţeanul Girardin, „fostul", departe de revoluţia care proclamă dreptatea învăţăturii lui Rousseau, zace învins, şi manuscrisul lui despre Rousseau e zadarnic şi efemer, ca şi chalet-ul clădit special pentru Rousseau pe domeniul lui.

Cetăţeanul Robespierre l-a descoperit pe adevăratul Rousseau încă de pe cînd era student şi jurase să-i transforme ideile în luptă revoluţionară. Întîlnirea lui cu omul Rousseau, la Ermenonville, a fost

fugitivă, dar întîlnirea cu opera cea mai trainică a acestui om a rămas eternă și a devenit hotărîtoare pentru activitatea lui, pusă în slujba progresului social. Citirea Operelor lui Maximilien Robespierre (apărute abia în 1840) e indispensabilă oricui vrea să înțeleagă influența lui Rousseau asupra Revoluției Franceze, în vreme ce manuscrisul fostului marchiz nu e menționat în nici o bibliografie rousseauiană.

Fernand de Bregy, fiul marchizului de Girardin e martorul „transfigurării lui Rousseau", de aceea e eroul principal al romanului lui Feuchtwanger. Fernand l-a confruntat pe Rousseau din Noua Heloïse *cu cel din* Émile *și cu cel din* Contractul social, *cu cel găzduit de tatăl său la Ermenonville și cu cel din* Confesiuni, *ca și cu cel absolutizat de Robespierre și purtat ca drapel în revoluție. Fernand a cunoscut astfel toată multiplicitatea lui Rousseau înfățișată contemporanilor. Jurînd să-i fie credincios lui Rousseau, el trebuia să-l descopere pe cel adevărat, să opteze pentru una din ipostazele lui și s-o slujească, trecînd peste îndoieli și rezerve. Procesul lui Fernand este procesul dificil al părăsirii propriei clase și al alăturării de popor, și Feuchtwanger reflectă fin și complex acest proces. Primul pas al lui Fernand a fost cel al desprinderii de clasa nobiliară, minat de convingerea că* ideile *lui Rousseau ori devin* acțiune, *ori pier, frumoase și inutile, ca în cazul tatălui său. Convingerea că trebuie să acționeze l-a dus spre revoluție. Dar pînă să ajungă la ea a avut de străbătut un drum spinos, drumul spre popor al aceluia care e în afara poporului.*

Fernand nu poate fi înțeles fără Martin Catrou, personaj pe care Feuchtwanger îl închipuie complimentar față de eroul central. Complimentar și în același timp determinant. Fernand e eroul romanului, Martin al revoluției înseși. Căci Martin Catrou, prietenul din copilărie al lui Fernand, se ridică din popor, e reprezentantul tipic al „stării a treia". Fernand e fiul stăpînului lui Martin, ca și al tuturor oamenilor de pe latifundiile Ermenonvilleului. Fernand era de mult discipolul și prietenul lui Rousseau, cînd Martin nu citise un rînd din Rousseau. Dar cînd îl descoperă pe autorul Contractului social, *instinctul de clasă îl duce sigur la descoperirea singurului Rousseau cu adevărat necesar revoluției, pe cînd Fernand dibuie, confuz încă. Drumul lui Fernand către adevăratul Rousseau, al poporului, trebuie să treacă prin învățătura simplă și certă a lui Martin, ca și prin experiența dureroasă a vieții înseși. Martin Catrou, personaj probabil fictiv în totalitatea lui, e discipolul lui Robespierre și Saint-Just, întruchiparea sutelor de mii de activiști iacobini. Fernand ajunge la înțelegerea*

iacobinilor numai după sacrificarea propriilor sale înclinații girondine, moderate, împăciuitoriste. Prin originea sa socială, el rămîne multă vreme un „căldicel", simpatizează spontan cu girondinii și ajunge tîrziu la o spontană confundare cu poporul revoluționar. Procesul lui Fernand se desăvîrșește abia în clipele groaznice ale închisorii în care fusese pe nedrept aruncat ca „fost". În închisoare, printre dușmanii activi ai revoluției, ca și printre dezorientații, șovăielnicii și umanitariștii abstracți, aflați obiectiv de aceeași parte cu dușmanii, Fernand discipolul lui Rousseau și entuziast adept al revoluției, avea sa opteze definitiv într-un suprem proces de conștiință. Umbra ghilotinei era deasupra lui, nedreptatea îl indigna, dar pentru el era hotărîtor să se situeze cu limpezime în raport cu revoluția. „Ce-i drept - se analiza el afirmase cu tărie că revoluția trebuie să pornească de la popor Dar, în sinea lui, sperase, la fel cu toți ceilalți oameni învățați, că revoluția poate fi făcută de sus, fără popor. Ba, în sinea lui, dăinuise, în ciuda tuturor declarațiilor sale de dragoste și de credință, o subapreciere binevoitoare a poporului, întocmai ca și la ceilalți. Desigur că intențiile noastre, ale oamenilor învățați, au fost bune, dar eram binevoitori de sus, băteam poporul pe umăr, niciodată nu ne-am străduit să-i deprindem graiul, i-am impus pe eroii noștri din antichitate... și am zîmbit îngăduitori cînd poporul nu ne-a înțeles. Și acum poporul ne-a azvîrlit la lada de gunoi. Pe buna dreptate. Căci înțelepciunea noastră artificială a dat greș iar cea care a înfăptuit revoluția și a scris istoria era înțelepciunea greoaie, primitivă a poporului. Nu, el Fernand n-a înțeles poporul Nici pe Jean-Jacques nu l-a înțeles..."

În ceasul suprem, Fernand înțelege ca „acum, acolo, în străfunduri, trebuia să rămînă el însuși. Dacă acum, din cauza nedreptății care-l lovea personal, pierdea busola, dacă acum nu stătea cu toată fința lui alături de republică chiar și alături de această republică a teroarei, atunci pierdea dreptul de a se pretinde frate cu poporul."

Procesul lui Fernand e esențial și tipic, actual *în esența lui, ca și întreaga carte a lui Feuchtwanger. Fernand, intelectualul, intră în armata lui Saint-Just și a lui Martin Catrou, slujind revoluția abia acum, cînd tinde să învețe de la popor și-i recunoaște superioritatea. Actuală, cartea lui Feuchtwanger e, în același timp, documentul celei mai fierbinți aderări a scriitorului la revoluția epocii noastre, la revoluția socialistă. Căci Feuchtwanger însuși e un Fernand, și în acest*

sens cartea aceasta e ultimul capitol al autobiografiei sale spirituale În 1935, Feuchtwanger era încă un Josephus Flavius, intelectualul individualist disperat de „orbirea" maselor, convins că vede mai departe decît ele, în opoziție cu ele Era Fernand, la începutul drumului său spre înțelegere. Feuchtwanger s-a întrucbipat de fapt, cu ipostazele succesive în întreaga scară care i duce pe idolatrizatorii lui Rousseau pînă la punctul atins de Fernand Și, mai ales, s-a întrucbipat în cealaltă alternativă a lui Fernand, monsieur *Gerber, intelectualul onest, dar străin de acțiunea revoluționară. În fața adevărurilor dezbrăcate de idilism ale realității revoluționare, Gerber rămîne dezarmat între sentimentalism și rațiune, incapabil de hotărîre : „Inima mea proastă, spune* nu *acolo unde mintea mea spune* da" *mărturisește el. Feuchtwanger însuși scrisese că, în epocile de tranziție, „judecata inimii nu coincide cu judecata rațiunii. Adesea inima spune* nu *la fapte pe care rațiunea le aprobă · adesea simțirea năzuiește spre ceea ce rațiunea respinge. Scriitorului nu i este îngăduit nici cea mai mică lipsă de cinste în privința aceasta." Cinstea scriitorului se realizează însă abia atunci cînd, reflectînd contradicțiile unei epoci, știe să discearnă sensul ei și merge în acest sens, slujindu l cu luciditate, înfrîngîndu-și propriile impulsuri intelectualiste, abstract umaniste, mic-burgheze.*

Feuchtwanger a înțeles forțele motrice ale revoluției, a înțeles că adevăratul făuritor al istoriei este poporul, în secolul al XVIII-lea ca și în secolul al XX-lea De aceea el s-a situat, ca și eroul său Fernand împotriva clasei sale, pe pozițiile poporului Cartea sa despre Revoluția Franceză arată drumul ascendent pe care l a parcurs în ciuda limitelor pe care le mai avea de înfrînt. Cititorul va remarca, astfel, că Feuchtwanger încă nu are limpede conștiința diferențierii „poporului", a „stării a treia" care a înfăptuit revoluția de la 1789. El nu vede mai departe decît Robespierre, și Martin Catrou e pentru el, simbolul forțelor celor mai înaintate ale societății, ignorînd noul *în germene, reprezentat încă de pe atunci de muncitorimea orașelor și de aripa revoluționară a lui Marat. Dar, în același timp Feuchtwanger a sesizat cu luciditate că rezultatul revoluției de la 1789 nu a fost puterea poporului și instaurarea drepturilor sale, ci puterea burgheziei, instaurarea dictaturii unei noi clase exploatatoare Romanul lui rămîne în esența sa just și adevărat.*

SAVIN BRATU

Oamenii mari sînt meteori
care se mistuie
pentru a lumina universul

NAPOLEON

PARTEA ÎNTÎI

Ultimele zile ale lui Jean-Jacques

PARTEA A DOUA

Jean-Jacques cel mort

PARTEA A TREIA

Jean-Jacques şi moştenitorii

PARTEA A PATRA

Jean-Jacques şi poporul

PARTEA A CINCEA

Transfigurarea lui Jean-Jacques

Partea întîi

I

ULTIMELE ZILE ALE LUI JEAN-JACQUES

Dar fiii zeilor sînt cei mai orbi,
Căci omul își știe casa, iar fiara
Unde să-și facă culcușul,
Numai sufletele lor neîncercate
Nu știu încotro.

Hölderlin[1]

[1] *Friedrich Hölderlin* (1770—1843), cunoscut poet romantic german. Opera lui e contradictorie, oglindind pe de o parte năzuințele spre unificarea Germaniei, iar pe de altă parte, idealul utopic al unui stat bazat pe structura socială și cultura democrației antice grecești.

UN OASPE MULTDORIT

Ca în toate dimineţile, după micul dejun, *monsieur* de Girardin[1] îşi citea corespondenţa ; o citea fără prea mare luare-aminte, mai mult din obligaţie.

Deodată, faţa i se lumină, arătînd o plăcută surprindere

Se putea ? Era cu putinţă ? *Monsieur* de Girardin nu îndrăznise să spere aşa ceva Dar era adevărat, avea în mînă vestea cea bună : Vine Jean-Jacques ! Era scris negru pe alb, de către prietenul lui, Lebegue[2] : Vine omul atît de admirat, cel mai mare dintre contemporani, vine Jean-Jacques Rousseau !

Monsieur de Girardin umbla agitat prin cameră, citind şi recitind scrisoarea.

Filozofia lui Jean-Jacques Rousseau avusese o influenţă covîrşitoare asupra vieţii sale. Rene-Louis, marchiz de Girardin, conte de Vauvré şi de Brégy, senior de Ermenonville şi al altor domenii şi seniorii, fusese prim-camerier şi comandant al gărzii personale la Curtea re-

---

[1] *René-Louis de Girardin* (1735—1808, general şi literat francez.

[2] *Achille-Guillaume Lebègue de Presle* (1735—1807), medic, prieten cu Rousseau.

gelui Poloniei la Lunéville [1] trăise o viață plină, pizmuită de mulți Dar de cînd – să tot fi fost doisprezece ani de atunci – se familiarizase cu cărțile lui Jean-Jacques, cetățeanul Genevei, descoperise cît de vana îi fusese viața și i se vădise, ca și multor altora, adevăratul sens al existenței. Lumea decăzuse prin civilizație ; pentru a scăpa de chinuitorul simțămînt al deșertăciunii, trebuia să găsești calea înapoi, spre simplitate, spre natură. Și marchizul părăsise Curtea de la Lunéville ca să-și orînduiască viața după învățăturile Maestrului. Se declară partizan al unor reforme politice de felul celor propovăduite de Jean-Jacques în cartea sa *Contractul social*, își educă fiul și moștenitorul, Fernand [2], după principiile enunțate de Jean-Jacques în romanul pedagogic *Émile* și-și transformă proprietatea, Ermenonville [3], într-un peisaj asemănător celui descris de Jean-Jacques în romanul de dragoste *Noua Heloïse*.

Jean-Jacques locuia din nou de ani de zile la Paris, tolerat în mod tacit, deși fusese exilat printr-o ordonanță [4]. *Monsieur* de Girardin nutrea dorința arzătoare de a ajunge în preajma marelui dascăl, de a avea cu el convorbiri, un schimb de idei Dar Jean Jacques era mizantrop : marchizului îi fusese îngăduit să-l viziteze doar o singură dată cu ani în urma

---

[1] *Stanislav I Leszczynski* (1677—1766), rege al Poloniei între anii 1704—1709 și 1733—1735 ; fiind socrul lui Ludovic al XV-lea, regele Franței, a domnit după ce a fost alungat din țara sa, în ducatele Bar și Lorena, iar Curtea sa se afla în orașul Lunéville

[2] În realitate, pe Fernand de Girardin îl chema Stanislas-Xavier (1765—1827) În timpul revoluției a fost un personaj mai marcant decît îl arată Feuchtwanger. Ales în Adunarea legislativă a devenit președintele ei la 24 iunie 1792. Bănuit de a fi conspirat cu regaliștii, a fost într-adevăr arestat și apoi eliberat

[3] Localitate în apropiere de Paris (în departamentul Oise) castelul construit în secolul al XVII-lea are un frumos parc englez, amenajat de marchizul de Girardin

[4] În urma apariției, în 1762 a romanului educativ *Émile*, socotit că propagă idei primejdioase, J.-J Rousseau a fost nevoit să plece în grabă din Paris, unde, la îndemnul bisericii catolice se dăduse o ordonanță de urmărire împotriva lui.

Se aflase însă că, după nenumăratele neplăceri de la Paris, Jean-Jacques caută din nou un refugiu liniştit la ţară. *Monsieur* de Girardin îi oferise ospitalitate printr-o scrisoare caldă şi respectuoasă şi pusese pe un prieten comun, pe doctorul Lebègue, să-i descrie în adevărata lor lumină meritele proprietăţii sale, Ermenonville. Mulţi nobili de vază căutau să-l atragă pe Jean-Jacques sub acoperişul lor, marchizul o ştia, şi speranţele sale fuseseră slabe. Şi iată că, totuşi, el era cel ales!

Se întrebă dacă să nu-i comunice imediat fiului său, Fernand, marea fericire hărăzită castelului Ermenonville. Dar se stăpîni. Inima îi era plină de ideile liberale ale lui Jean-Jacques, dar păstrase, din vremea cînd fusese militar, un simţ sever al disciplinei şi al datoriei. După micul dejun era programată plimbarea prin parc. Aşa hotărîse, aşa va face şi în dimineaţa aceasta. Avea să comunice deci mai tîrziu vestea îmbucurătoare.

Domnul cel înalt şi uscăţiv, de vreo cincizeci de ani îşi puse pălăria joasă, cu boruri înguste şi-şi luă bastonul de trestie, lung şi mlădios, cu măciulia de aur. Îmbrăcat în felul acesta simplu şi rustic, într-un surtuc cu poale lungi şi încălţat cu cizme scurte, părăsi castelul. În jurul lui se strînse o mică suită: intendentul, şeful grădinar, unul din servitori.

Vizitarea zilnică a parcului era ocupaţia preferată a lui René de Girardin. Iar acum, cînd parcul avea să capete o deosebită însemnătate prin prezenţa lui Jean-Jacques, plimbarea îi făcea şi mai mare plăcere.

Monsieur de Girardin redactase, pe baza învăţăturii lui Jean-Jacques, un complicat *Manual de arhitectură peisagistă*, şi împrejurimile castelului său trebuiau să-i traducă în viaţă teoriile. Spre deosebire de grădinile rigide, ceremonioase de la Versailles [1], parcul de la Ermenonville trebuia să-l îndemne pe cel care se plimba prin el să simtă o mai puternică apropiere de natură. De întreaga natură. Pajiştea îmbietoare şi pădurea întunecată,

---

[1] Castelul Versailles, situat la 17 km de Paris, era încă din 1682, de pe vremea lui Louis al XIV-lea, reşedinţă regală.

cascada sălbatică, pîrîul domol, frumosul lac melancolic, masivul stîncos, sălbatic şi mareţ, valea graţioasă, toate se îmbinau aci pentru ca oricine se plimba să poată trece, după cum îi era dispoziţia, de la o privelişte la alta, punînd în armonie peisajul exterior cu starea lui de spirit. Trecutul, veşnicia nu erau nici ele date uitării. Ici-colo, în întinsul parc, un mic templu sau o ruină aminteau timpurile de glorie ale Greciei şi Romei, iar inscripţii de tot felul gravate pe bănci, pe coloane sau chiar pe copaci, citate clasice şi moderne arătau semnificaţia emoţională a locului.

În această lume se preumbla zi de zi marchizul cercetînd, contemplînd. Realizase multe, totuşi, găsea mereu lipsuri, posibilităţi de noi înfăptuiri, care constituiau pentru el un necontenit imbold şi o satisfacţie zilnică. Ca un comandant de oşti, ridica bastonul lung şi mlădios şi dădea ordine grădinarilor şi zidarilor, lovind uşor obiectul sau omul. „*Le père la tapette*", Tătucu baston, îl poreclisera oamenii lui pe stăpînul binevoitor dar violent. În ziua aceea privirea lui era mai ascuţită ca de obicei, setea lui de acţiune mai vie, căci opera sa avea să se înfăţişeze privirilor lui Jean-Jacques.

Merse de-a lungul lacului ; sus, în depărtări simulate, se ridica un mic templu, Templul filozofiei. Străbătu o cîmpie îmbietoare, pe care păşteau cirezi, merse mai departe de-a lungul „Aleii visurilor", urcă pe cărarea din pădure, spre stînca „Singurătăţii". Se bucura de priveliştea largă, variată ce se zărea de aici. Avea încredere lumea lui va rezista examenului celui care o visase !

Cît de binevoitoare fusese providenţa, care îl îndemnase încă acum trei săptămîni să se apuce de acel „*chalet suisse*", casa rustică elveţiană ! Marchizul se îndreptă spre şantier. Da, se lucra bine. Desigur, deocamdată, Jean-Jacques va trebui să locuiască vreo cîteva săptămîni în pavilionul de vară, dar apoi se va putea muta acolo, în *chalet*. Acesta se înălţa pe o pajişte în pantă lină, în faţa unei pădurici rare, luminoase, abia atinsă de mîna omului. Erau aici tărîmurile din *Noua Heloïse*. „Paradi-

sul de la Clarens"[1]. Jean-Jacques va locui în peisajul în care trăiesc Saint-Preux și Julie[2] din nemuritoarea sa operă.

Marchizul își terminase inspecția Acum își putea îngădui bucuria cea mare de a anunța fiului său apropiata sosire a lui Jean-Jacques !

Trimise după el. Fernand veni Băiatul de șaptesprezece ani – in calitate de moștenitor al seniorului de Ermenonville purta titlul de conte de Brégy – era și mai sobru îmbrăcat decît marchizul ; în locul obișnuitei haine somptuoase și al vestei bogat brodate purta o cămașă descheiată la git

„Conte Fernand ! se adresa tatăl fiului. O veste îmbucurătoare ! Prietenul și dascălul nostru, Jean-Jacques, sosește ! De aici inainte va locui la Ermenonville !"

Ochii mari, negri ai tinărului se aprinseră de o asemenea incintare, incit tatăl fu mișcat. „Ei, fiule, spuse el incercind să dea emoției o intorsătură glumeață, am potrivit-o bine ? Ți-am făcut pe plac ? " Fernand răspunse anevoie, cu vocea sugrumată ‚Vă mulțumesc ! Mult, mult de tot !"

Dete fuga singur in pădurea de dincolo de marginea parcului Era acolo un luminiș ascuns in care se refugia cu drag cînd voia să cugete asupra vreunei întîmplări. Se aruncă pe patul de mușchi de la picioarele unui pin negru și străvechi, prietenul lui Ramase pe gînduri

Da tatăl potrivise bine lucrurile. Dar dacă Jean-Jacques se hotărise să vina, acesta era triumful personal al lui Fernand Căci Jean-Jacques, dar asta insemna bineințeles o mare taina, era prietenul lui. Atunci, la Paris, cind tatăl lui izbutise să pătrundă in locuința filozofului mizantrop, il luase cu el Aduseseră note muzicale, pe care Jean-Jacques urma să le copieze , una din ciudățeniile Maestrului era că nu voia să-și cîștige existența cu ajutorul filozofiei sale, ci prin munca lui manuală, co-

[1] Localitate din Elveția așezată pe malurile lacului Geneva. J.-J Rousseau a locuit o vreme acolo și a descris-o în romanul epistolar *Noua Heloïse* (1761).

[2] Principalele personaje din romanul epistolar *Noua Heloïse*

picrea de note Deci acolo, in cladirea modestă din rue Plâtrière, sus, la catul al patrulea, Fernand se aflase în fața omului aceluia pirpiriu, își cufundase privirea în ochii lui, care oglindeau pe Dumnezeu și adevărul și se cutremurase de simplitatea celui mai mare dintre contemporani. Apoi îndrăznise să deschidă gura. Afirmase că prima formă a micii opere a lui Jean-Jacques *Ghicitorul satului*[1] ii placea mai mult decit cea nouă, jucată acum de Opera din Paris; Jean Jacques zimbise cu înțeles, blind și amar, apoi răspunsese că tinărul domn nu greșește, că noua formă este înzorzonată și artificială, dar existau anumite pricini pentru care se juca versiunea aceasta Apoi i se îngăduise, lui, și nu tatălui său, să vină a doua oară, sa ridice notele copiate, iar Jean-Jacques vorbise din nou cu el. Îi dăduse chiar voie să-l mai viziteze și a treia oară Da, trei convorbiri avusese Fernand cu Maestrul! Nu încăpea îndoială, Jean-Jacques venea acum la Ermenonville nu de dragul tatălui venea la el, la Fernand

Inima sta gata-gata să-i plesnească de bucurie, simțea nevoia să chiuie, să hăulească, pădurea avea aici, în luminiș, un ecou minunat Băiatul strigă : „Jean-Jacques ! Pădure o să ! vedem pe Jean-Jacques !" Mai strigă : „Bun venit, Jean-Jacques !", „Jean-Jacques ! Jean-Jacques!" se auzi rasunind de sute de ori.

Nu-i era de ajuns să împărtășească copacilor bucuria sa Doar nu înțelegeau ca Jean-Jacques venea la el ! Taina cea mare trebuia s o împărtășească unei făpturi omenești care să-l înțeleagă

Porni calare spre castelul Latour, la prietena sa, Gilberte. Porni așa cum se afla, în cămașă și fara perucă, cu părul întunecat fluturind în vînt. Tînărul acesta înalt, slab, cu fața osoasă, cu nasul mare, îndrăzneț, cu gîtul lung și cu mărul lui Adam ieșit în afară nu era frumos,

---

[1] Pastorală într-un act, pe muzică și versuri de Jean-Jacques Rousseau, reprezentată pentru prima oară la Curte la Versailles. în 1752.

dar ochii săi negri, plini de înflăcărare, îl făceau să pară frumos.

Sosit la castelul Latour, alergă de îndată la Gilberte. O găsi în rochie de bal, la o lecție de dans, înconjurată de doamna ei de companie, de guvernanta ei englezoaica și de maestrul de dans

Gilberte Robinet de Latour se născuse dintr-o legătură nelegitimă a unui domn foarte bogat, din noua nobilime, cu o actriță neinsemnată. Ambii părinți muriseră de tineri, iar ea fusese lăsată sub tutela bunicului ei. Acesta, foartebogatul fermier general [1], Robinet, ținea mult la copilă, o adoptase și o făcuse legatară universală. Între Fernand și Gilberte se legase o prietenie strînsă. Marchizul nu vedea cu ochi buni legătura lui Fernand cu o fată din nobilimea cea mai de jos, și încă de o origine îndoielnică. Îi era neplăcut gîndul că va trebui să ceară regelui consimțămîntul pentru căsătoria primului său născut; căci printr-o căsătorie cu o persoana de rang inferior contele Fernand și urmașii lui pierdeau dreptul asupra seniorie Ermenonville, precum și alte privilegii, dacă regele nu-și da „consensul" [2]. Dar Girardin își stăpînea nemulțumirea , nu voia să renege filozofia lui Jean-Jacques.

În schimb, consimțind s-o primească pe Gilberte în familia sa, voia să participe și la educarea ei Iar asupra limitelor acestei participări se încingeau numeroase și complicate discuții cu inteligentul și sarcasticul bunic al Gilbertei, fermierul general Robinet. Acestuia nu-i displăcea Fernand și-l amuza ideea că nepoata sa născută nelegitim căsătorindu-se va intra în înalta aristocrație , dar nu voia ca alții să se amestece în educația Gilbertei sale Îl citise pe Rousseau și considera că ideile lui constituiau un subiect interesant de conversație, dar

[1] În Franța, înainte de revoluția burgheză din 1789, fermierii generali deţineau dreptul de a percepe impozitele, plătind în schimb statului o anumită sumă fixă Diferența dintre sumele încasate și ceea ce plăteau statului le permitea să realizeze averi foarte mari, spoliind, bineînțeles, poporul

[2] Aprobarea pentru o anumită derogare

erau utopice, şi i plăcea să glumească pe seama admirației familiei Girardin față de omul care voia să-i transforme pe toți în canadieni sălbatici. N-avea nimic împotrivă ca Gilberte să poarte uneori rochii simple, aproape țărănești, și-i îngăduia cîteodată să se repeadă pe jos pînă la castelul Ermenonville, sau chiar să călărească singură pînă acolo, îmbrăcată bărbătește, *à l'amazone*[1] Dar – Rousseau în sus, Rousseau în jos – în viața de toate zilele trebuia să se comporte ca o tînără doamnă de rang

Mai mult decît atît, în anul acela trebuia să fie prezentată în societate şi, prin grija lui *monsieur* Robinet, era minuțios instruită asupra complicatului ceremonial al salonului şi al sălii de bal

Fernand o găsi tocmai în timpul unei asemenea lecții Lui i se păru că rochia pariziană de bal o sluțea pe fata aceasta înaltă şi proaspătă ; fața ei mare, vioaie, cu tenul cald i se părea mult mai naturală fără pudră, iar gura ei, plină, veselă, cu mult mai frumoasă fără aluniţele artificiale Deocamdată însă trebuia să rabde s-o vadă pe prietena şi iubita lui astfel costumată ; nu putea face altceva decît să se aşeze bosumflat lîngă perete, să privească şi să aştepte.

Gilberte observase imediat că se întîmplase ceva neobişnuit. Cu riscul de a-l supăra pe bunic, făcu celor din jur o reverență adîncă, cum se potrivea la dansul ei, spuse . „Scuzați-mă, domnilor şi doamnelor" şi, lăsîndu-i pe toți înmărmuriți, îl luă pe Fernand de mînă şi-l duse în micul ei budoar

Dar atitudinea ei de doamnă de lume n-o putu lepăda atît de repede. Se aşeză solemn pe o sofa şi-l pofti să ia loc pe unul din micuțele scaune aurite. Şedeau față în față, el cu cămaşa desfăcută la gît şi pantalonii dintr-o țesătură grosolană, ea în rochia ei somptuoasă de bal. Ieşind din brocartul bogat, umerii i se rotunjeau grațios,

[1] Ca amazoanele (fr.). Aluzie la personajele mitologice care ar fi constituit populația unui ținut în Grecia antică, fiind vestite pentru curajul lor viril

parul blond-inchis era pudrat și ridicat într-o coafură înaltă deasupra frunții bombate, copilăroase, puțin încăpățînate.

„Ce s-a întîmplat, Fernand?" întreba ea. Fernand spuse: „Sosește Jean-Jacques! De acum încolo va locui la Ermenonville!" Și pe loc – n-o mai putea păstra pentru el – îi mărturisi taina care-l umplea de mîndrie. Relată dîndu-le importanța cuvenită, cele trei convorbiri de la Paris. Exclamă triumfător: „La mine vine! Sosește Jean-Jacques! Vine pentru mine!"

Nu-și găsea locul pe scăunelul aurit. Alerga de colo-colo. Din gură îi țîșneau fraze entuziaste, învălmășite. Tatăl lui, oricît de mare și generoasă îi era inima, era totuși prea pătruns de ideile putrede ale curților de la Versailles și de la Luneville. Învățătura lui Jean-Jacques nu se putea înscrie pe o foaie pe care înainte mai fuseseră scrise altele. Numai ei, cei tineri, înțelegeau întru totul ideile și simțămintele lui minunate, atît de simple, dar atît de noi. În coloniile engleze din America[1], în Lumea Nouă, luptătorii pentru libertate erau pe cale să traducă în viață filozofia lui Jean-Jacques. Dacă el și Gilberte vor avea prilejul să trăiască în imediata apropiere a Maestrului, dacă vor avea neasemuitul noroc să audă zi de zi vocea lui adîncă și atît de dragă, faptul acesta le va da putere să contribuie la făurirea unei Franțe noi, în spiritul lui Jean-Jacques.

Gilberte asculta. Își petrecuse copilăria alături de maică-sa, actrița, văzuse multe, moștenise de la ea o inteligență practică, iar din gura bunicului îi era dat să audă multe reflecții aspre, realiste. Privea lumea cu ochi mai limpezi decît Girardinii, deosebea mai bine visul de realitate. Acum, cînd Fernand, în hainele sale izbitor de simple, nu-și mai afla locul de emoție în budoarul ei ele-

[1] Acțiunea romanului se petrece în ultimii ani ai vieții lui J.-J. Rousseau, care a murit în 1778, deci în perioada cînd coloniile engleze din America purtau războiul pentru independență (1775–1783) ce a avut drept urmare constituirea Statelor Unite ale Americii (4 iulie 1776).

gant și suprarafinat, iar mărul lui Adam îi sălta în sus și în jos pe gîtul lung și gol, cînd frămîntarea lui se exprima prin mișcări stingace, tot aspectul grotesc al situației îi sărea în ochi. Dar vedea și privirea lui visătoare ațintită în depărtări, nasul lui semeț, auzea vocea lui emoționată, își dădea seama ce însemna sosirea iminentă a lui Jean-Jacques pentru bunul, deșteptul, curajosul ei prieten, ros de o sută de ambiții, și nu zîmbi de torentul fără margini al entuziasmului său.

Elocvența și farmecul lui Jean-Jacques, sentimentele din *Noua Heloïse* o impresionaseră și pe ea, așa că aștepta plină de curiozitate și încordare întîlnirea cu făuritorul acestei opere. Și va fi grozav cînd, la Saint-Vigor, proprietatea de lîngă Versailles a bunicului ei, unde urma să plece peste cîteva săptămîni, va putea povesti domnilor și doamnelor de la Curte convorbirile pe care le a avut cu cel mai mare scriitor al secolului.

Fernand îi propuse să citească împreună din *Noua Heloïse*, în peisajul lui Jean-Jacques, la Ermenonville, așa cum făceau uneori. Ea primi pe dată.

Își schimbă rochia ; acum aveau amîndoi îmbrăcămintea potrivită cu scrierea lui Jean-Jacques Plecară călare spre Ermenonville, unde citiră despre dragostea curată, profundă, fierbinte a Juliei pentru Saint-Preux, a lui Saint-Preux pentru Julie. Deveniră ei înșiși Julie și Saint-Preux, se sărutară, erau nespus de departe de galanteria frivolă a Curții și a Parisului, erau pe deplin fericiți.

•

SOȚIA LUI JEAN JACQUES

Doctorul Lebègue veni la Ermenonville pentru a aduce la cunoștință marchizului dorințele și ciudățeniile lui Jean-Jacques.

Vestitul medic era prieten atît cu Girardin, cît și cu Jean-Jacques. Acesta avea încredere în el pentru că doctorul Lebègue respingînd medicina la modă, acționa în colaborare cu natura, și nu împotriva ei

Lebègue povesti cum îl înduplecase pe Jean-Jacques să se mute la Ermenonville. Mai întîi cîştigase de partea lui femeile. Căci în problemele vieţii de toate zilele Jean-Jacques depindea de soţia lui, Thérèse, care, la rîndul ei, o asculta orbeşte pe maică-sa, bătrîna *madame* Levasseur. Le povesti că bătrîna era lacomă şi că o mituise cu sume mărunte. De altfel, îi dăduse să înţeleagă că marchizul va trimite oameni de-ai lui să se ocupe de mutarea gospodăriei şi că o va despăgubi, pe ea personal, pentru osteneală ; îl sfătui să-i trimită de îndată bătrînei Levasseur cincizeci de livre [1] pentru cheltuielile pe care le va avea. Dacă totul mergea bine, Jean-Jacques avea să sosească singur peste o săptămînă, iar femeile, curînd după aceea, de îndată ce vor fi lichidat locuinţa din Paris.

Marchizul şi Fernand îşi petrecură zilele ce urmară aşteptînd Dar se scurse săptămîna, mai trecură cîteva zile, şi Jean-Jacques nu se arăta. Primiră apoi înştiinţarea să trimită trăsuri şi oameni la Paris, pentru mutare.

Sosi mobila, sosiră femeile, Thérèse si maică-sa. Dar Jean-Jacques, nicăieri.

Monsieur de Girardin era uluit. Nu afirmase doctorul Lebègue că Jean-Jacques va sosi înaintea femeilor ? Ele însele erau mirate ; Jean-Jacques părăsise Parisul în urmă cu cîteva zile. Dar nu erau foarte îngrijorate. „Omul acesta ciudat, spuneau ele, face adesea ocoluri, hoinărind ; pînă în cele din urmă tot are să sosească."

Marchizul îşi reveni şi-şi exprimă în cuvinte alese bucuria de a le primi pe doamne. Atunci, în timpul vizitei făcute la Paris, o zărise doar în fugă pe Thérèse. Ştia că pe vremuri, în prima ei tinereţe, cînd o cunoscuse Jean-Jacques, fusese chelnăriţă într-un hotel sărăcăcios Acum putea să aibă treizeci şi şapte sau treizeci şi opt de ani. Purta o rochie simplă, din *siamoise* înflorat, o ţesătură ieftină, dintr-un amestec de in si bumbac, părul castaniu era ascuns sub o bonetă burgheză. *Madame* Rousseau i se păru vulgară, dar nu lipsită de farmec. Faţa puţin prea plină nu exprima mai nimic, dar ochii mari, indo-

---

[1] Veche unitate monetară franceză

lenţi puteau atrage pe unii bărbaţi, ca şi mişcările leneşe ale trupului ei. Cerceta oamenii şi lucrurile pe-ndelete, naiv, fără ruşine şi fără modestie Vorbea puţin şi părea că-şi găseşte cu greu cuvintele

În schimb, bătrînei *madame* Levasseur nu-i pusese nimeni lacăt la gură. „M-am născut la Orléans, sînt însă pariziană", spunea ea. Trecuse de şaptezeci de ani, dar era zdravănă şi vioaie Grăsimea îi napădise făptura scundă, rochia neagră sta să plesnească pe sînii ei mari, răsufla greu. Se impunea şi era conştientă că datorită personalităţii ei în calitate de soacră a lui Jean-Jacques, putea avea pretenţii. Deasupra nasului mic priveau cercetători şi agresivi ochii ei negri, duri, ageri şi sfredelitori.

Marchizul le arătă doamnelor pavilionul de vara, in care aveau sa locuiască deocamdată Pavilionul se afla in imediata apropiere a castelului ; era o clădire cochetă, rustică şi avea două caturi ; în trecut aici locuise intendentul domeniului. „Îmi veţi permite să vă trimit o slujnică de la castel care să vă servească", spuse Girardin. „Domnule marchiz, ar fi într-adevăr culmea dacă ginerele meu n-ar putea s-o scoată la capăt cu ajutorul nostru", răspunse *madame* Levasseur Iar Thérèse adăugă cu vocea ei cam groasă, tărăgănată. „Jean-Jacques vrea sa fie servit numai de mine, şi aşa e bine".

Girardin ştia de la doctorul Lebegue ca, dacă voia sa evite neplăcerile cu Jean-Jacques, trebuia să ţină seamă de femei. Deşi păstrase din timpul cît fusese militar obiceiul să comande, se stăpîni şi le explică pe-ndelete că la Ermenonville nu era ca la Paris, că aici trebuie sa faci drumuri lungi chiar pentru lucrurile cele mai mărunte De pildă pentru doctoriile de care auzise că ar avea nevoie Maestrul, trebuie să trimiţi la farmacia din Dammartin sau din Senlis. De asemenea, era necesar să aibă o legătură permanentă cu castelul, iar doamnele trebuiau să fie servite şi ele de cineva Ceru încă o dată voie să le puna la dispoziţie pe una din slujnicele sale.

„Dacă stăruiţi, domnule marchiz, răspunse *madame* Levasseur, primim şi vă mulţumim frumos." Thérèse insă stărui cu o încăpăţinare flegmatică „Dar persoana pe

care doriți să ne-o trimiteți n-are voie nici măcar să se arate în fața lui Jean-Jacques. El vrea să fie lăsat în pace Pentru asta vine aici. Nimeni n-are voie să intre în casă fără îngăduința lui. Iar cînd eu și mama nu sîntem aici, casa va sta încuiată." *Madame* Levasseur încercă să dreagă lucrurile · „Ginerele meu are unele ciudățenii, veleități, pronunță ea răspicat silabele cuvîntului «distins» Toți oamenii mari au cîte o scrînteală !"

Lui Girardin nu-i convenea de loc ca în cuprinsul proprietății sale să fie locuri în care el, senior de Ermenonville, să n-aibă voie să pătrundă Dar, la urma urmei, avea pentru pavilionul de vară – ca și pentru celelalte clădiri de pe întinsul lui domeniu – chei duble, care se aflau bine ascunse, în dormitorul său „Dorințele dumneavoastră vor fi împlinite, doamnelor, spuse el. Cred, de asemenea, ca am găsit persoana potrivită pentru a vă sta la dispoziție. E vorba de curierul și omul meu de încredere, Nicolas. El se va afla totdeauna la castel, gata să vă îndeplinească poruncile. E obișnuit să execute cu conștiinciozitate ordinele mele și nu va manifesta nici un fel de curiozitate. De altminteri, e un foarte bun călăreț și, ori de cîte ori veți avea nevoie de ceva, se va putea repezi călare pînă-n oraș. Am să-l trimit să se înfățișeze înaintea dumneavoastră '

Mobila fusese descărcată. Marchizul le spuse că va trece încă o dată, mai tîrziu, să vadă dacă doamnele nu doresc ceva, apoi plecă

Thérèse și maică-sa porniseră dimineața, devreme, din Paris. Era cald și erau obosite După ce mobila fu așezată, doriră să se odihnească *Madame* Levasseur se duse la catul de sus, unde se afla patul ei. Thérèse încuie ușa de la intrare, își scoase rochia, se culcă pe pat în alcov și ațipi

Deodată, se trezi și dădu un țipăt. În odaie se afla un bărbat, un ins nu prea înalt, blond roșcat, slab, crăcănat. „Scuzați-mă, *madame*, spuse el cu o voce stridentă, într-o franceză cu accent străin. Am bătut la ușă și, pentru ca nu mi-a răspuns nimeni, am intrat." Thérèse se acoperi cu un șal. „Am încuiat doar", zise ea. „Domnul marchiz mi-a dat cheia lui, o lămuri omul, pentru cazul că doamnele

ar fi plecat prin parc. Domnul marchiz le trimite doamnelor fructe și dulciuri." Așeză coșul pe masă și-l despachetă fără grabă. Din alcovul cufundat în semiîntuneric Thérèse il privea, șezînd tăcuta pe pat, iar umerii goi i se zgribuleau sub șal.

Omul terminase de despachetat, dar nu parea ca are de gind să plece. O măsură pe Thérèse, fața ei inexpresivă, cu pielea smeada, caldă, cu ochii căprui de un calm animalic, gitul rotund, neted, sînii plini, care se ghiceau sub șal. „Sînt, cum s-ar spune, *madame*, valetul dumneavoastră, o anunță el cu o plecăciune adincă, ironică. Numele meu nu poate fi rostit cumsecade de francezi. Spuneți-mi, pur și simplu, Nicolas." Ochii săi obraznici, spălăciți, deasupra unui nas cîrn, cu nările mari, o priveau stăruitor pe Thérèse, care ședea pe jumătate goală sub șal, învăluită în mireasma caldă a trupului ei puțin prea plin. Spaima încercată în clipa cînd se trezise ii provocase neincredere față de omul acesta, dar felul obraznic, lacom și intens în care o privea adăugase bănuielii și o ușoara excitare. Tăcu, rămase locului, cu ochii căprui și indolenți îndreptați asupra lui, fără să facă nici o mișcare

„Pot, in momentul de față, să le fiu cu ceva de folos doamnelor ?" se oferi el. Cu vocea ei tărăgănata, Thérèse răspunse că are s o întrebe pe maică-sa. Urcă scările ; Nicolas o urmări cu privirile ; sub juponul ei lung se putea ghici șolduri de o rotunjime plăcută. Tinără nu mai era, dar părea totuși o bucată bună, bine păstrată, care te îmbia

Acum cobora scara insoțita de bătrina *madame* Levasseur „Domnul marchiz m-a insărcinat – spuse din nou, cu o politețe exagerată, Nicolas – să vă stau la dispoziție, *madame*." Bătrîna il măsura din cap pînă-n picioare „Vorbești cam ciudat franțuzește, băiete", spuse ea, și in vocea ei monotonă se simțea antipatie. „Sînt supus al majestății-sale britanice, *madame*", declară Nicolas. „Cred spuse rece *madame* Levasseur, că n-o sa vă supărăm prea des, *monsieur*. Cel mult, o să vă trimitem după cite ceva." „Și călare, dacă doriți, răspunse Nicolas Apoi, întorcindu-se spre Thérèse Iar dacă doamna dorește să călă-

rească, va fi o cinste pentru mine s-o învăț anumite figuri. Am fost maestru de călărie la *mister* Tattersall[1] la Londra. Domnul marchiz m-a adus aici ca să-i organizez și să-i conduc grajdurile."

Thérese îl măsura fără curiozitate, dar fără să-și ia ochii de la el. „Lucrul de căpetenie este să nu apuce ginerele meu să vă vadă, spuse *madame* Levasseur. Nu-i plac, căută cuvîntul, fizionomiile." „Ce nu-i place?" întrebă Nicolas. „Figurile străine", îi explică *madame* Levasseur Valetul o privea țintă pe smeada Thérèse

Pe înserat, cînd se mai răcori, *monsieur* de Girardin veni din nou, cum făgăduise Lăudă iuțeala cu care doamnele așezaseră totul și le pofti să viziteze, însoțite de el, parcul.

În fața casei aștepta un tînăr domn; Girardin îl prezentă ca fiul lui, contele Brégy. Fernand se alătură grupului și porniră încet, tuspatru, prin parc.

Marchizul, obișnuit ca vizitatorii săi să-și exprime admirația, se aștepta ca cele două femei să izbucnească în strigăte entuziaste. Dar *madame* Levasseur zise doar: „Foarte frumos, foarte drăguț, nu-i așa, Thérèse?" și: „Ce răcoare plăcută e aici!" În sfîrșit, marchizul, decepționat, nu se mai putu stăpîni și spuse: „Via aceasta mică a fost copiată după peisajul descris de Jean-Jacques în cartea a cincea din *Noua Heloise*. Vă amintiți de sărbătoarea culesului?" „Da, desigur", zise Thérèse. Iar *madame* Levasseur spuse și ea, fără elan: „Da, din *Noua Heloise* ne-a citit de multe ori pe cînd o scria. A scris-o pe hîrtie cu marginea aurită și avea nevoie de nisip albastru și argintiu pentru uscatul cernelii. Am comandat totul la Paris. O carte interesantă." Marchizul era plin de amărăciune.

Cărările se îngustară, grupul se împărți. Girardin și *madame* Levasseur mergeau înainte, Thérèse și Fernand veneau în urmă.

---

[1] *Richard Tattersall* (1724—1795), a înființat la Londra un manej unde vindea și cai de rasă la licitație.

Fernand era şi mai uimit decît tatăl său de lipsa de înţelegere a femeilor. O văzuse pe Thérèse la Paris, însă nu îndrăznise să vorbească prea mult cu ea ; totuşi, chiar şi acolo, îşi dăduse seama că e foarte simplă. Ştia, ca toată lumea, că e de obîrşie joasă şi interpretase căsătoria lui Jean-Jacques ca un gest simbolic : căsnicia lui trebuia probabil să fie o imagine a legăturii sale cu poporul Acum, cînd nu-l mai reţineau timiditatea şi respectul pe care prezenţa Maestrului i le inspira în timpul vizitelor de la Paris, Fernand îndrăzni s-o privească mai îndeaproape pe Thérèse, pentru a descoperi calităţile mari, fireşti, cu care era desigur înzestrată femeia aceasta, virtuţile care-l îndemnaseră pe Jean-Jacques s-o aleagă tocmai pe ea ca tovarăşă de viaţă.

Se uita la dînsa dintr-o parte , de sub boneta de moda burgheză ieşeau cîteva fire de păr castaniu. Nu părea stînjenită c-o privea, ba chiar îşi întoarse faţa spre el, răspunzînd liniştită căutăturilor lui Avea ochi mari, frumoşi, de animal. Şi chiar dacă ceea ce spunea era neînsemnat, avea o voce profundă, emoţionantă. Lui Fernand i se păru că descoperă o armonie indolentă şi în mersul ei Ştiuse el, Jean-Jacques, de ce o alesese tocmai pe ea !

Între timp, bătrîna *madame* Levasseur, care mergea înaintea lor cu marchizul, discuta problemele practice „Ginerele meu, îi spunea marchizului, ţine la demnitate. Nu vrea să primească nimic în dar, ci doreşte să-şi plătească chiria prin prestarea unei munci oarecare, de asemenea să achite şi alimentele pe care le va primi de la castel " În primul rînd, i-ar fi plăcut, dacă domnul marchiz era de acord, să-i copieze note muzicale, ca atunci, la Paris. Dar oamenii erau ahtiaţi după tot ce era scris de mîna lui Jean-Jacques, iar el nu cerea decît cei doisprezece *sous* [1] care se plăteau în mod obişnuit de pagină Atunci, la Paris, nu voise să spună nimic , de obicei însa Thérèse şi cu ea procedau astfel, încît încasau fără ştirea lui Jean-

[1] Cea mai mică unitate monetară franceză, pe vremuri.

Jacques un supliment. Domnul marchiz îi va îngădui deci ca, pe lîngă socoteala lui Jean-Jacques, s-o prezinte şi pe a sa. Dar ferească Dumnezeu să afle ginerele ei despre înţelegerea lor !

Şiretlicurile acestei bătrîne grăsane îi displăcură lui Girardin. „Vă rog să procedaţi cum doriţi, *madame*", răspunse el cam băţos. *Madame* Levasseur îi ghici nemulţumirea şi se scuză : „Ce să-i faci dacă-şi are ciudăţeniile lui ?! Mereu găseşte de cuviinţă să se împotrivească în vreun fel, cînd nici nu te aştepţi. Doar are nevoie de linişte, şi el a vrut să vie la ţară. Dar nu vă puteţi închipui, domnule marchiz, ce greutăţi a făcut. Am asudat mult pînă ce l-am înduplecat." „Vă sînt foarte recunoscător pentru strădaniile dumneavoastră, răspunse *monsieur* de Girardin cu răceală. Sper că şederea la Ermenonville vă va fi plăcută în toate privinţele şi Maestrului, şi dumneavoastră."

„Toate ar fi simple, se văicări mai departe bătrîna, dacă n-ar fi un om mare, ci un muritor de rînd. Uneori s-ar zice într-adevăr că i-a sărit o doagă. Aici, la dumneavoastră, doar e sigur că nu vrea nimeni să-i facă vreun rău. Dar încă de la Paris – aţi auzit doar ce a spus Thérèse – scincea : «Casa să fie totdeauna zăvorîtă» !"

Marchizul înţelese ameninţarea. Dacă nu ajungea din timp la o înţelegere cu această zgripţuroaică, ea-l va ţine pe Jean-Jacques prizonier în pavilionul de vară, iar cheia sa dublă nu-i va fi de nici un folos. „Este de la sine înţeles, *madame*, răspunse el, că vom avea cu toţii în vedere în toate chipurile, nevoia de singurătate a lui *monsieur* Jean-Jacques. Pe de altă parte, însă, simt dorinţa firească să-l văd uneori şi să-l aud vorbind." Se opri, o atinse uşor cu bastonul de trestie şi declară : „Dacă mă veţi ajuta în această privinţă, *madame*, puteţi fi sigură de recunoştinţa mea".

Madame Levasseur îl privi cu ochii-i negri, ageri şi vicleni. „S-a făcut, domnule marchiz, spuse ea. Din partea mea, aveţi tot sprijinul."

Omul care era obiectul acestui tîrg, Jean-Jacques Rousseau, avusese într-adevăr intenția să se ducă la Ermenonville atunci cînd, cu o săptămînă în urmă, plecase din locuința sa aflată în *rue* Plâtrière. Și anume, voise să facă drumul pe jos, căci îi plăcea să umble. Nu era un drum lung, douăsprezece-paisprezece ore de mers în pas domol.

Purta o haină neagră, de moda burgheză, și ciorapi tot negri. Își luase doar strictul necesar într-o raniță și toiagul, cu care se deprinsese de cînd cutreierase cu piciorul Elveția, patria sa. Străbătu astfel străzile Parisului – un om firav, la șaizeci și șase de ani, puțin adus de spate, dar iute de picior și călcînd voinicește. Îi era dor să vadă copaci neîntinați de praf și duhori, voia să stea de vorbă, în mijlocul naturii neîngrădite, cu apa rîurilor și a pîraielor, cu vîntul ce adie printre ramuri, cu propria sa inimă și cu Dumnezeu. Îi era dor să părăsească Parisul, vedea în fiecare parizian un dușman. Plecarea lui de acum era de fapt, o fugă.

Dar cînd ajunse la marginea orașului își încetini pasul. Un gînd care-l chinuise fără încetare în ultimele zile, fără a l fi lăsat să prindă forma, devenea mai limpede acum punea stăpînire pe el, îl copleșea. Încă nu putea pleca. Nu-i era îngăduit să părăsească orașul blestemat fără să i se mai fi adresat o dată în numele marii sale cauze.

În anii aceștia grei petrecuți la Paris scrisese o carte *Rousseau îl judecă pe Jean-Jacques*. În sinea lui numea cartea aceasta *Dialoguri*[1] căci în ea stătea de vorbă cu sine însuși, acuzîndu-se, apărîndu-se, sfîșiindu-și inima. Cartea nu era hărăzită contemporanilor, ea trebuia să le arate urmașilor cu cîtă perfidie absurdă îl disprețuise și-l persecutase lumea ce-i fusese contemporana.

Dar pățise multe cu manuscrisele sale. Prieteni prefăcuți le copiaseră în taină și le publicaseră deformat, denaturînd unele fraze în contrariul lor ca să-l ponegrească

---

[1] E vorba de *Confesiuni* care au fost tipărite abia după moartea lui Rousseau

Marea operă prin care se justifica trebuia ferită de o asemenea soartă Ce se întîmpla dacă şi omul la care se ducea acum, dacă şi acest Girardin se dovedea necinstit, un duşman ascuns, gata să-i fure manuscrisul ? Nu era el dator, faţă de sine însuşi şi faţă de omenire, sa caute un adăpost mai bun pentru cartea sa ?

Gîndurile neclare din ultimele zile i se limpezira, devenind un plan Trebuia să se adreseze înseşi providenţei. Trebuia să-i pretindă ca din necunoscut să-i fie trimis un om căruia el să-i poată încredinţa opera Iar dacă soarta nu-i va îngadui să găsească un astfel de om, atunci trebuia sa predea manuscrisul direct in mîna domnului să-l depună pe altarul lui.

Dar o asemenea treabă cerea o acţiune mai largă, cuprinzătoare, complicată. Ar fi putut să se întoarcă la locuinţa lui, se temea însă ca Thérèse şi maică-sa vor încerca să-l facă să renunţe la planul acesta, şi era epuizat, nu mai avea putere să reziste unui nou scandal Unde putea găsi el, cel hăituit din toate părţile, un om care să-i dea ajutor şi adăpost, fără a-l supune unui interogatoriu ?

Îi veni în minte unul singur, pe care nu l vedea decît arareori, care nu era curios din fire, un om cu o figură simplă, cinstită ; se numea François Ducis [1], scria tragedii şi dovedise că are o inimă înţelegătoare pentru nenorocirile lui Jean-Jacques

La el deci se duse Jean-Jacques in taină. Îl ruga sa-l adăpostească pentru o noapte, două, fără să povestească nimănui nimic. Şi nici el să nu l tulbure Apoi îl rugă să-i dea hîrtie, cerneală şi pene Ducis făcu întocmai, fără multe vorbe.

Jean-Jacques se apucă de treabă Se adresa intr un pamflet înflăcărat tuturor francezilor care mai iubeau dreptatea şi adevărul. „De ce – se plînse el – de cincisprezece ani, eu, un om singur, părăsit, sînt mereu înjosit, batjocorit, greşit înţeles, jignit, fără să pot afla vreodată pricina ? De ce sînt eu singurul care nu ştiu ce învinuiri mi se aduc şi de ce anume ? Francezi ! Aţi fost induşi în

[1] *Jean François Ducis* (1733 1816) poet tragic francez

eroare, o eroare care nu va înceta decît o dată cu viaţa mea !" Ceea ce scria acum izvora dintr-o inimă sinceră, deznădăjduită, dar repeta acelaşi lucru, mereu cu alte cuvinte, obscure, încîlcite, aşa încît cine nu cunoştea îndeaproape opera, firea şi viaţa lui Jean Jacques cu greu le putea înţelege

Modifică textul apelului, îl făcu mai dens, mai amplu Îl copie de multe ori, sub formă de foi volante. Lucra toată ziua. Scrise şi în timpul nopţii, la lumina luminării. Numără foile scrise , erau treizeci şi şase Destule desigur pentru a înfrunta soarta şi a găsi cititorul potrivit pentru marea sa operă.

Părăsi locuinţa lui Ducis tot atît de tainic precum venise. Foile volante le vîrî în buzunare şi în manşetele hainei ; iar opera de autojustificare, *Dialogurile* o purta din nou în raniţă.

Se îndreptă spre grădina Luxembourg Alese acolo, într-o alee lăturalnică, liniştită, o bancă Scoase din buzunare foile, iar din raniţă manuscrisul cel mare, învelit în hîrtie de împachetat Şedea pe bancă, la umbră, un bătrînel firav, sfrijit, cu faţa suptă şi zbîrcită, cu umerii aduşi, avînd lîngă el *Dialogurile* şi foile volante, acele strigăte deznădăjduite după omul care să-l înţeleagă Urmărea din ochi petele jucăuşe de soare, sub frunzişul ce unduia, se bucura de adierea uşoară a acestui început de vară, îşi aduna puterile pentru marea încercare.

Îi cercetă pe cei care se plimbau. Se pricepea la fizionomii. Dacă ar trece unul pe care l-ar socoti receptiv, i-ar întinde apelul şi, dacă cititorul s-ar arăta mişcat, i-ar încredinţa manuscrisul, să-l păstreze pentru posteritate.

Trecătorii erau rari. Dar păşeau încet, alene, se plimbau purtaţi de gîndurile şi de visele lor, aşa încît Jean-Jacques avea timp să-i cerceteze cu luare-aminte

Iată că veneau cîţiva inşi Nici una din fizionomii nu-l lăsa să creadă însă că i-ar putea încredinţa lumina. Dar nu-i mai era îngăduit să şovăie, nu avea voie să dea înapoi, trebuia, în sfîrşit, să încerce !

Se apropia un om mai în vîrstă, care păşea agale. Avea o faţă prietenoasă, şi în clipa aceea nu era nimeni prin

apropiere Jean-Jacques se îndreptă spre el şi-i întinse o foaie „Luaţi-o, vă rog, *monsieur*, citiţi-o!" spuse el cu vocea lui joasă, plăcută. Domnul cel bătrîn nu prea ştia ce să creadă despre omul acesta ciudat „Cît costă ?" întrebă el prudent „Citiţi-o, *monsieur*, asta-i tot ce vă cer, stărui Jean-Jacques Faceţi asta din omenie, din echitate!" Bătrînul începu să citească, puţin neîncrezător O, voi cetăţeni ai Franţei, citi, cetăţeni ai acelui popor care a fost cîndva atît de demn de a fi iubit şi atît de blajin, ce s a ales de voi! «Ah, îşi spuse el, o fi de buna seamă unul din filozofaştrii, din exaltaţii aceia care vor să schimbe Franţa şi lumea!»" Mai citi puţin. Apoi, deoarece el însuşi era filozof, dar cu măsură şi cu simţ critic, îl dăscăli pe Jean-Jacques: „Dragă prietene, ai scris aici nişte năzbitii. N ai asimilat ce ai citit. Studiaza mai intîi cărţi simple, istorie, geografie. Iar apoi cînd vei fi pregătit, poţi să încerci să citeşti cîte ceva de Voltaire sau Rousseau." „Citiţi, cel puţin, pînă la capăt", se rugă Jean Jacques timid Dar bătrînul se săturase de omul acesta şi de fiţuica lui. „Mulţumesc, prietene, spuse el şi-i dadu foaia înapoi, m am lămurit." Şi se îndepărta calm dar grăbit.

Jean-Jacques se aşeza, respiră adînc, închise ochii Îşi făcu din nou curaj. Trecu o doamnă tînără. Totdeauna femeile îl înţeleseseră mai bine ca bărbaţii. Aceasta îşi purta umbreluţa frumos, firesc, sub umbreluţa se zărea o faţa gingaşă, sensibilă. Sigur că a citit *Noua Heloïse* şi că a plîns, sigur că ideile lui i s-au întipărit în inima. Jean-Jacques se apropie de ea. „Sînt un om nefericit, *madame*, spuse el cu o voce înceată, caldă, şi cum ea, stînjenită, voia să treacă mai departe, continuă. Nu ma lasaţi, *madame!* Vă implor în numele tuturor fiinţelor chinuite!" Doamna îşi încetini pasul „Vă rog, citiţi, stărui Jean-Jacques, şi vă veţi da imediat seama. În aceste rînduri vorbeşte un om care a îndurat suferinţe şi nedreptăţi nemaiauzite! Dăruiţi-mi zece minute, vă implor! Va rog, citiţi, *madame!*" şi-i întinse o foaie. Doamna se opri Într adevăr, citise *Noua Heloïse*, era

impresionabila , omul acesta, deşi evident decăzut, parea interesant, într un fel o mişca şi vocea lui. Dar avea aici, în Luxembourg, o întîlnire cu un prieten căruia nu-i putea dărui decît douăzeci de minute şi oare nu era chiar el cel care se arăta acum acolo ? „Liniştiţi-vă, *monsieur*, liniştiţi-vă !" spuse ea pe un ton de consolare, fără să ia foaia.

Şedea fără vlagă pe bancă. Ce frumos ar fi să plece, sa părăsească acest Paris obtuz, nesimţitor ! Dar nu, încă nu se putea da bătut ! O ultimă dată trebuia să facă apel la marele oraş.

Venea un tinăr care citea, probabil un student. Sa în cerce şi cu el. Tinerii, a căror inimă nu e încă împietrită, a căror sensibilitate nu e încă pervertită, îl înţelegeau mai bine decît bătrînii. Se năpusti asupra tînărului Speriat, acesta işi întrerupse lectura şi-l privi uluit pe bătrînul prost îmbrăcat „Citiţi, dragă *monsieur*, citiţi !" îl im ploră bătrînul şi-i întinse o foaie. Studentul n-avea nici douăzeci de ani, dar era parizian, cunoştea lumea şi credea că bătrînul îi oferă desigur o reclamă pentru vreun leac băbesc sau pentru un bordel. „Bine batrine, dacă ţii neapărat", spuse el, puţin batjocoritor, şi luă fiţuica. Citi. Textul era exaltat, stilul influenţat de Jean Jacques nu era limpede ce voia. Îl privi pe bătrin, care stătea în faţa lui aşteptind, implorind, stăruind Ce ochi ciudaţi, arzători avea ! Dar acesta era... „Scuzaţi-mă, spuse el şovăind nu am cinstea să vorbesc chiar cu *monsieur* Jean-Jacques ?" Jean-Jacques se fistici, se speric, roşi. „Dar, desigur, dumneavoastra sînteţi Jean-Jacques ! strigă studentul. Ce fericire neaşteptată ! Şi întrebă emoţionat : Îmi îngăduiţi să păstrez acest manuscris ?"

Doi tineri se opriseră, atraşi de gesturile exaltate ale studentului şi de purtarea sperioasă a bătrînului. „E Jean-Jacques, le spuse studentul. Jean-Jacques Rousseau !" Apoi ceilalţi strigara : „E intr-adevăr Jean-Jacques Rousseau ! Şi abia ieri s-a scris în ziar că e bolnav şi că nici nu se află în oraş !" Oamenii începură să se adune, se auzeau şoapte, Jean Jacques fu înconjurat. Alergă îngrozit înapoi la banca, işi adună în grabă foile, vîrî manus-

crisul la loc în raniță. Lumea se îmbulzea în jurul lui. El implora : „Domnilor, doamnelor, lăsați-mă să trec ! Lăsați-mă singur ! Am treburi care nu suferă amînare, deosebit de urgente !" Șovăiră, îi dădură cu greu drumul, îl urmară un timp, se răzleţiră.

Într-adevăr, avea treburi care nu sufereau amînare. Dacă oamenii l-au respins, se va întoarce, așa cum îi poruncise vocea sa lăuntrică, către creatorul său, către Dumnezeu, apărătorul celor oropsiți, păzitorul adevărului și al dreptății. Îi răsuna în inimă un verset din *Biblie* : „Să cădem mai bine în mîna domnului, căci mari sînt îndurările lui, dar în mîna oamenilor să nu mai cad !" Și, fără să vrea, în timp ce se îndrepta spre lăcașul domnului, muzicianul și scriitorul din el gîndeau fraza cu mereu alte cuvinte, sonore, impresionante.

Ajunse la pod. Biserica Notre Dame se înălța înaintea lui, străveche și cenușie. Trecuseră treizeci și șase de ani de cînd o zărise pentru prima oară, de atunci fusese de nenumărate ori în catedrală, cunoștea întocmai ceremonialul și riturile. Se gîndise că în această zi biserica are să fie pustie. Acolo, pe altarul principal al catedralei, cel mai nobil dintre domuri, voia să-și depună opera.

Ca întotdeauna, priveliștea domului, puternic și totodată delicat, îl umplea de liniște și smerenie. Străbătu piața. Se simțea de parcă avea să pătrundă în întunecimea mîngîietoare a unei păduri umbroase.

Intră în biserică printr-o ușă lăturalnică. Se îndreptă spre altar, plin de respect, cu pași smeriți, ca un pelerin.

Inima încetă să-i mai bată. Altarul era încuiat. Niciodată în cei treizeci și sase de ani nu găsise sîmbăta altarul zăvorît. În ziua aceea gratiile se ridicau nemiloase în fața lui. Se întîmplase o minune înspăimîntătoare Dumnezeu nu-i primea justificarea. Întocmai ca oamenii Dumnezeu îl respingea !

Părăsi catedrala, pășind necuviincios de repede. Alerga pe străzile Parisului de parcă ar fi fost fugărit, îndreptîndu-se spre marginea orașului ; voia să ajungă la țară, departe de oameni.

Totuşi, mai trecu timp pînă să găsească singurătatea pe care o căuta. Căci aici, în imediata apropiere a Parisului, ţinutul era brăzdat în lung şi în lat de drumuri şi poteci, mişuna de drumeţi care călătoreau fie pe jos, fie călare ori în caleşti.

Chiar şi atunci cînd ajunse într-un colţ mai liniştit, tot nu avu parte de singurătate. Deşi mai rar, tot mai întîlnea drumeţi, îl tulburau călăreţii şi trăsurile. Fusese o vreme cînd obligaţiile şi treburile îl siliseră şi pe el să facă pe domnul şi să călătorească cu poştalionul, cu bagaje, potrivit rangului său. O dată cu el urcaseră în poştalion grijile mici şi mari, dorinţa de a se feri de ceilalţi călători şi totodată gîndul de a nu-i stînjeni, nu simţise atunci nimic altceva decît dorinţa de a ajunge mai repede. Cu cît mai bine îi era acum şi cît de liber se simţea! Nu-i păsa cînd avea să sosească la Ermenonville, mîine, poimîine sau peste trei zile şi, foarte curînd, de îndată ce va scăpa de oameni, avea să guste bucuria izvorîtă din faptul că se mişca, din variaţiile pe care i le oferea călătoria, din frumuseţea naturii.

Acum oraşul rămăsese definitiv în urmă. Părăsi drumul mare, alese o potecă îngustă, apoi alta mai îngustă. Se pierdu pe cîmpii şi prin păduri. Curînd şi disperarea lui se prefăcu într-o resemnare aproape consolatoare.

Se aşeză pe un ciot de copac, la margine de pădure. Se odihni.

Ce plăcut era să fii singur! Dacă priveai oamenii de la distanţă, slăbiciunile lor păleau. Nu cereai de la ei calităţi pe care, din păcate, nu le aveau. Ce bine că însăşi firea sa îl ducea mereu înapoi la natură, spre acele lucruri „neînsufleţite" care-i umpleau inima de încîntare şi de impresii minunate! Ce repede se risipeau frămîntările şi deznădejdea în liniştea naturii! Oamenii proşti spun că numai cei răi fug de aproapele lor. Dar adevărul este cu totul altul. Cînd e singur, omul rău se simte ca în iad, pentru omul bun singurătatea e raiul.

Încet, gîndurile i se răzleţiră. Se cufundă într-o visare dulce, tristă, ce nu mai cuprindea decît imagini şi muzică Se contopi cu peisajul înconjurător, cu copacii, cu muşchiul, cu gîndacii şi furnicile, deveni o parte a pădurii, în această privelişte nu mai erau decît senzaţii Se scuturase de apăsarea gîndirii sterile, a vorbei deşarte, împovărătoarea obligaţie de a scrie se pierduse undeva, departe.

Restul zilei se lăsă călăuzit de instinct şi inspiraţie, se orienta numai aproximativ în direcţia Ermenonville şi nu se ferea de ocoluri lungi şi repetate.

Se lăsă seara, şi Rousseau hotărî să doarma sub cerul liber, cum mai făcuse de atîtea ori. Se întinse pe muşchi, sub un copac Zărea printre ramuri cerul înalt, mai întii palid, apoi mai întunecat. Nu mai ardea de dorinţa disperată de a dovedi oamenilor nepăsători, împietriţi cit de curată ii este inima şi ce greşit il judecau ei Adormi uşor, cu inima voioasă.

Astfel rătăci şi ziua a doua, şi în ziua următoare, fără nici o ţintă şi totuşi sigur de ţinta lui. Abia a treia zi ajunse, calm şi liniştit, in satul Ermenonville

Poposi la hanul „La castani". Se aşeză în grădină, la una din mesele de lemn, pe care nu era aşternută nici o faţă de masa În jur se vedeau flori de ţară, un pîrîiaş. Hangiul se înfăţişă îmbrăcat ţărăneşte, simplu, numai in cămaşă şi pantaloni, şi pe cap cu o bonetă Il cercetă nestingherit, prieteneşte pe călătorul plin de praf, cu faţa nerasă şi-l întrebă ce doreşte. Jean-Jacques ceru să-i aducă o omleta şi vin Pe şosea trecu preotul, citind din breviar Hangiul şi Jean-Jacques il salutară „Bună ziua, jupîn Maurice, buna ziua *monsieur*, raspunse preotul Hangiul aduse cele comandate. Jean Jacques mîncă cu plăcere omleta şi bau cu înghiţituri încete vinul auriu Hangiul flecărea Deodată, i se păru că observă ceva deosebit pe figura străinului Se ridică de pe scaun, îşi scoase boneta şi întrebă, emoţionat, dacă domnul nu era marele Jean Jacques Rousseau. Jean-Jacques, puţin stînjenit, recunoscu că el era. Jupîn Maurice povesti că

citise de șapte ori opera lui, pagină cu pagină și de șapte ori îl emoționase. De altfel, *monsieur* era așteptat la castel cu nerăbdare și cu cea mai adîncă venerație

Lui Jean-Jacques ii părea rău că se sfîrșisera frumoasele lenevele zile ale anonimatului său

Jupin Maurice o trimise pe fiica lui cea mică la castel cu știrea că oaspetele multașteptat sosise. Copila îl întîlni pe marchiz în parc, înconjurat de lucrători și grădinari. El își exprimă zgomotos bucuria, o sărută pe mica emisară pentru vestea adusă și porni de îndată după Jean-Jacques.

Cu adevărat, acolo, sub castanii hanului, se afla cel mai mare gînditor pe care-l zămislisera țările de limbă franceză de la Montaigne [1] și Descartes [2] încoace și stătea de vorbă cu jupin Maurice ca de la egal la egal ; așa va fi stat de vorbă Socrate [3] cu un om de pe stradă, sau chiar cu un sclav Marchizul fu copleșit de emoție. Apropiindu-se de Jean-Jacques, puse bastonul deoparte și exclamă : „Îngăduiți-mi, preavestite !' și-l îmbrățișă. Dîndu-se cu un pas înapoi, adăugă solemn și emoționat „Fiți bine venit la Ermenonville, Jean-Jacques Rousseau !"

Apoi îl conduse pe Jean Jacques spre casa în care avea să locuiască deocamdată. În plimbarea prin parc, Jean-Jacques își dadu de îndată seama că peisajul fusese creat după descrierile lui Se opri și, privindu-l pe Girardin drept în față, cu ochii lui frumoși și expresivi, spuse : „Acesta este peisajul meu, peisajul Juliei mele" Marchizul fu năpădit de bucurie, dar răspunse cu simplitate : „Da *monsieur* Jean Jacques, am făcut o modestă încercare de a imita peisajul dumneavoastră".

Ajunsera în fața pavilionului de vară. Aici Girardin îi spuse : ,Vă rog să acceptați acest pavilion pînă săptă-

---

[1] *Michel Eyquem de Montaigne* (1533—1592) cunoscut scriitor și moralist umanist francez. În ciuda scepticismului său, datorită ideilor sale antidogmatice, rămîne unul dintre cei mai de seamă gînditori francezi.

[2] *René Descartes* (1596—1650) renumit filozof și savant francez raționalist.

[3] *Socrate* (469 339 î e n) cunoscut filozof idealist din Grecia antică

mîna viitoare. O altă locuință simplă, dar concepută cu dragoste, e pe cale de a fi terminată, o căsuță de munte ca în patria dumneavoastră, *un chalet suisse,* în care sper că vă veți simți bine ani de-a rîndul." Jean-Jacques cercetă din ochi pavilionul, copacii înalți care-l înconjurau, gardul de lemn, pîrîul cu podul rustic, cascada cea mică. Întinse marchizului mîna. „Vă mulțumesc, *monsieur,* spuse el. *Hoc erat in votis.* Așa mi-am dorit-o."

Girardin ardea să-i spună multe, multe de tot lui Jean-Jacques, dar se stăpîni. Scoase doar din buzunarul hainei o cheie foarte mare și complicată. „E o cheie, preacinstite, declară el, care vă va deschide toate porțile și ușile de pe proprietatea mea. Iar acum vă las pe seama doamnelor", adăugă el repede si se îndepărtă, ca să nu-și stingherească oaspele cu manifestările emoției sale.

Jean-Jacques intră. O zări pe Thérèse. Simți cît de mult îi dusese lipsa în timpul ultimelor, îngrozitoarelor zile din Paris ; ea era scutul lui împotriva lumii ostile, singurul om de pe lume în prezența căruia i se părea a fi la adăpost. Încet, se aprinse și în ochii ei o mică licărire. Jean-Jacques o îmbrățișă. Ea nu-l întrebă din ce pricini întîrziase atît de mult. Era vădit bucuroasă că, în sfîrșit, sosise

Cercetă din ochi noua locuință. Mobilierul era cel obișnuit. pe care-l îndrăgise. Iată scaunele simple de lemn, cu fund de paie, clavecinul cu si bemol stricat, iată scrinul si dulapul. Prin perdelele drapate, îmbietoare, albastre cu alb ale alcovului, zări paturile cu cuverturi în aceleași culori. Iată masa de lucru cu tot dichisul pentru scris, șabărul cu care obișnuia să-si radă notele. Iată sipetul cu manuscrisele. Pe cămin, în fața oglinzii, stăteau cana si ceștile. Pe pereți atîrnau gravurile lui ; aici. pădurea de la Montmorency [1]. colo, cerșetorul olog pe care-l hrănesc copiii. În biblioteca de nuc se aflau cărtile și notele sale Și dincoace, colivia cu cei doi canari. Femeile făcuseră o treabă bună, așezaseră mobila la fel ca în locuința de la

---

[1] Pădurea Montmorency se află în apropiere de Paris Între anii 1756—1757, J.-J. Rousseau a locuit în această regiune

Paris. Dar cu cît arătau mai prietenoase aici încăperile și lucrurile ! La Paris, pe prichiciul ferestrei stăteau cîteva biete ghivece cu flori. Aici, prin ferestrele mari se zăreau de pretutindeni copacii și tufișurile, se auzea murmurul pîrîului, odaia se contopea cu peisajul. Da, alegînd acest Ermenonville, Thérèse se dovedise din nou o unealtă a providenței. Aici își va petrece ultimii ani, într-o fericită izolare

Era pe înserate, prin fereastră pătrundea răcoarea Thérèse ii despachetă ranița El își rîndui manuscrisul alături de celelalte, în sipet Apoi se așeză pe scaunul lui preferat, scaunul cel mare de lemn, cu fund de paie și cu speteze pentru brațe Se desfăta gustînd liniștea noii sale locuințe

O ciocănitură discretă, scurtă îl făcu să tresară După primirea modestă, respectuoasă pe care i-o făcuse marchizul, sperase că cei de la castel îl vor lăsa în pace Dar iată că tot năvăleau peste el. În timp ce Therèse dădu fuga la ușă să deschidă, el se ridică nemulțumit de pe scaun și, întorcîndu-se cu spatele la ușă, se apropie de fereastră, să privească natura

Thérèse deschisese ușa și ieșise în fața casei Cînd se întoarse, îl zări pe Jean-Jacques desfigurat de teamă și groază. „Ce s-a întîmplat ? Ce ai ?" îl întrebă ea

El nu răspunse.

În fereastră se ivise un cap, un cap vulgar, dușmănos, cu ochi apoși, răi, cu păr blond-roșcat și un nas turtit, cu nări mari. Capul îl cercetase rînjind Va să zică fusese descoperit,' dușmanii își aveau și aici iscoade !

Thérèse era obișnuită cu tăcerea lui cînd avea asemenea accese. Ridică din umeri și aduse în cameră ceea ce găsise în fața ușii : un coș cu fructe, friptură rece, prăjituri și alte dulciuri. Îi spuse că erau desigur un semn de bun venit din partea marchizului, și fuseseră aduse de slujitorul care le stătea la dispoziție ; omul primise poruncă să nici nu se arate în casă.

Încetul cu-ncetul, Jean-Jacques se calmă și, cînd coborî bătrîna *madame* Levasseur și-i ură bun venit, nu i se mai citea nimic pe față

Petrecu o noapte liniştită.

Ziua următoare se sculă foarte devreme, cum obişnuia la ţară Thérèse pregăti un dejun simplu, cafea, lapte, pine şi unt. Bătrina mai dormea Mîncau şi vorbeau alene despre lucruri obişnuite.

Văzîndu l într-o dispoziţie atit de bună, il intrebă cum o ducea cu sănătatea. Suferea încă din prima tinereţe de o boală a băşicii udului, care-i pricinuia adesea dureri mari, retenţii dureroase de urină De multe ori faptele sale fuseseră determinate de această boală. Îi era ruşine să pomenească de suferinţa lui, chiar doctorul Lebegue află cu greu amănunte Numai faţă de Thérèse vorbea deschis, ei îi era dat să asculte văicărelile şi blestemele lui, pe ea o lăsa să-l îngrijească. Thérèse află cu mulţumire că deşi emoţiile puternice îi provocau de obicei crize, d^ astă dată boala îl iertase chiar şi în zilele întunecate de la Paris

Apoi, după ce mincă, işi luă bastonul şi porni să cerceteze lumea in care avea să trăiască de aci înainte

Se lăsă bucuros amăgit de varietatea parcului. Avea de toate – cîmpie, pădurice, şi mărăciniş, codru bătrin, stînci singuratice şi boschete fermecătoare Era un peisaj care se străduia, în chip copilăros şi inventiv, să redea locurile unde îşi petreceau viaţa oamenii din cărţile sale, iar fantezia lui transforma uşor parcul, cu graţia lui plină de ingeniozitate, în ţinuturile acelea in care îndurase atitea dulci suferinţe şi sfîşietoare pasiuni

O potecă îngustă, şerpuitoare ducea spre o colină împădurită La jumătatea drumului intîlni un loc sterp, presărat cu pietre şi stînci Se mai afla aci o colibă primitivă din birne. Jean-Jacques se aşeză pe o piatră. Priveliştea se intindea umbrită şi plăcută spre un lac mic, iar dincolo de el, pînă departe, se vedeau dealuri împădu rite.

Coborî şi porni de-a lungul lacului cu luciri mate. La mal erau trase bărci îmbietoare, pe o limbă de pămînt se ridica, înaltă, masivă şi impunătoare, o salcie, cu ra murile plecate deasupra apei. De partea cealaltă se zărea o insulă mică. Jean-Jacques o indrăgi de îndată ; frun-

zișul tremurător al plopilor înalți se oglindea în apă. Sub crengile dese ale salciei, care se mișcau necontenit, se vedea o fișie îngustă de iarbă. Acesta va fi locul potrivit pentru acea preafericită trîndăvie atît de dragă, pentru sentimente blînde, de du'ce tristețe, pentru visări melancolice.

Merse mai departe. Urma cărări ce se pierdeau în desiș. Ajunse la marginea parcului, acolo unde devenea pe nesimțite cîmp deschis, păduri întinse.

Porni înapoi, înspre castel. Nimeri între copaci bătrîni îmbrăcați în iederă, care fuseseră lăsați să putrezească și să se descompună. Pretutindeni în jur, cioturi acoperite de mușchi. Ramuri bătrîne se încîlciseră, alcătuind un acoperiș de frunze. Pădurea aceasta străveche, fermecătoare și luminoasă era presărată de flori, soarele și umbra se împleteau gingaș și straniu pe mușchiul care acoperea pămîntul

Jean-Jacques urma cursul unui piriiaș ce străbătea pădurea. Pădurea se rări, se ivi o pajiște în pantă lină. De cealaltă parte a pajiștii, la marginea ei, niște dulgheri ridicau o căsuță. Ghici de îndată că era pentru el, era casa rustică, acel *chalet suisse* despre care-i vorbise gazda Nu-i putea deosebi prea bine pe oamenii de acolo, dar i se păru că printre ei îl zărește pe marchiz și apoi văzu cum acesta pleacă, retrăgîndu-se discret pentru că sosea el, Jean-Jacques. Zîmbi, mișcat de atîta grijă.

Se așeză pe un ciot de copac și privi cum se ridica căminul plăcut al bătrîneților sale pe un petic de pămînt ce fusese transformat intr-un peisaj din *Noua Heloïse*. Anii i se învălmășiră în minte, trecutul îndepărtat și senin, prezentul plin de visare, presimțirea unui viitor li niștit în această căsuță.

Șezu multă vreme așa, desprins de toate, fără dorințe, fericit. Soarele se înălță ; Jean-Jacques pierduse noțiunea timpului.

Cînd se întoarse la pavilionul de vară, friptura se us case *Madame* Levasseur bombănea. Thérèse nu bombănea, dar se vedea cît îi părea de rău că se prăpădise bu nătate de mîncare

Madame Levasseur îl anunță plină de mîndrie pe marchiz că l-a convins pe ginerele ei să vină în ziua următoare să cineze cu *monsieur* de Girardin. Nu fusese treaba ușoară.

Madame Levasseur mințea. Jean-Jacques, mișcat de cele văzute la acel *chalet suisse,* și încă și mai mult de discreția plină de atenție a lui Girardin, spusese, fără ca ea să intervină, că în seara următoare avea să-i facă o vizită marchizului.

La castel domnea o emoție sărbătorească. Preceptorul lui Fernand, *monsieur* Gerber, un alsacian timid, nu era mai puțin emoționat ca ceilalți. Cu voia tatălui său, Fernand trimise un curier la Latour , căci nu se putea ca Gilberte să nu ia parte la acest minunat eveniment.

Jean-Jacques fu întîmpinat la poarta principală. Era îmbrăcat cît se poate de îngrijit, cu o sobrietate burgheză, iar purtarea lui era simplă, prietenoasă. Îl salută cu căldura pe Fernand, iar pe Gilberte și pe *monsieur* Gerber, pe care încă nu-i cunoștea, îi cercetă cu luare-aminte. Ba se și apropie de ea, s-o vadă mai bine, fiindcă era miop, deși, cînd doctorul Lebègue il sfătuise să poarte ochelari sau un lornion, refuzase indignat. Declarase că natura știa ce face cînd slăbea vederea unora și că nu trebuia nimeni să încerce să fie mai deștept decît ea

În întîmpinarea oaspelui venise și un prepelicar irlandez roșu, nu prea mare, un animal frumos, cu părul lung. Cățeaua sări veselă la Jean-Jacques, lătrînd bucuroasă și gudurîndu-se în jurul lui, arătînd cît de mult îi plăceau mîngîierile și vorbele musafirului. „Tata mi-a adus-o pe Lady din Anglia", îi spuse Fernand. „V-a adus o cățea deosebit de frumoasă", răspunse Jean-Jacques zîmbind și arătîndu-și priceperea.

Castelul Ermenonville era bine mobilat, cu gust, fără fast exagerat. Pe Jean-Jacques îl impresionă mai ales camera de muzică, numeroasele ei instrumente, pupitre și note.

Începu să povestească despre plimbarea facută prin parc şi, în prezenţa întregii societăţi, lăudă parcul – vai, cum mai bătea inima marchizului! – exprimîndu se ca un cu noscător. Văzuse totul, reţinuse multe inscripţii. Aminti şi despre *chalet suisse*, denumind el insuşi peisajul „paradisul meu din Clarens".

După masă, cînd marchizul il intieba dacă nu vrea să facă puţină muzică, se aşeză fără mofturi la clavir, se arătă incintat de frumosul instrument, cîntă, acompaniindu-se singur, *Ce lungă-mi pare aşteptarea, Iubiţi ! La cincisprezece ani iubiţi !* şi alte cîteva cîntece populare, scurte, gingaşe, naive, pe care le armonizase ; avea o voce pro fundă, puţin obosită, dar plină de simţire

„Destul, spuse el în cele din urmă şi, adresîndu-se lui Girardin, urmă : Ar fi frumos dacă am asculta acum o voce tînără " , Rugaţi-o pe *mademoiselle* de Latour, tată", îndrăzni Fernand sa propună. Tatăl, deosebit de bine dispus, răspunse „Dacă doreşti, conte", şi se înclină în faţa Gilbertei.

Gilberte era puţin decepţionată de Jean-Jacques. Găsea o dovadă de afectare în îmbrăcămintea lui voit burgheză, iar cînd Jean-Jacques venea aproape de tot de interlocutorul lui şi se zgiia la el, tînăra fată abia putea să-şi stăpinească risul. Nu rostise nici măcar o singura frază semnificativă. Celebrul om n-o impresiona de loc

După ce marchizul o invită să cinte, îl întrebă fără sfială pe Jean-Jacques dacă nu e dispus s-o acompanieze în duetul compus de el *În adîncul unei văi fericite*. Maestrul, puţin mirat de atita lipsă de respect, o cercetă atent, cu ochii lui miopi, pe copila aceea inaltă şi proaspătă „Azi nu mai cînt, *mademoiselle* ', spuse el cu răceală

Urmă o clipă de tăcere stînjenitoare. Gilberte nu se simţi jignită ; făcu ceea ce i se ceruse, luă lăuta şi cintă Cînta cîntecul regelui Henri[1] şi al frumoasei Gabrielle, un fel de cîntec soldăţesc, care devenise oarecum un imn al castelului Ermenonville Henri al patrulea, Henri cel

[1] Se referă la *Henri al IV-lea* (1553—1610), rege al Franţei şi la iubita lui, *Gabrielle d'Estrée* (1573—1599).

Mare, il vizitase de multe ori pe prietenul și camaradul său de arme De Vic, stăpînul castelului Ermenonville, în soțit de frumoasa sa prietenă Gabrielle d'Estrée. Turnul în care locuise ea, *la tour de Gabrielle*, se păstrase bine ; amintiri despre Gabrielle și regele Henri se găseau pretutindeni prin castel Gilberte cîntă deci ·

„Cînd venea de la război,
Henri, bunul nostru rege,
N-avea preget, la castel,
Loc de tihnă a-și alege
Cu frumoasa Gabrielle
Petrecea, se înțelege,
Și, cînd ne-amintim de el,
Chefuim și noi în lege!..."

Jean-Jacques nu făcu nici o apreciere Lui Fernand îi părea rău că prietena sa, Gilberte, nu reușise să dobîndească prețuirea Maestrului.

Acesta se întoarse spre Fernand și-l întrebă „Și dumneavoastră faceți muzică, *monsieur ?*" Fernand răspunse intimidat că a învățat puțin clavir Ceea ce nu trecu sub tăcere era că ar fi preferat să învețe vioara, dar că, din anumite pricini, marchizul nu fusese de acord. Cînd descoperise ca Fernand exersa în ascuns cu preceptorul său, *monsieur* Gerber, un violonist pasionat, tatăl sfărîmase vioara din motive de disciplină

Acum, ca pentru a se dezvinovăți față de Jean-Jacques, marchizul îi povesti cum îl crescuse pe Fernand, după principiile romanului său pedagogic, *Émile.* Ca tînărul conte să nu se moleșească, îl pusese să facă marșuri lungi și să înoate chiar și iarna în lac. De asemenea, avusese grijă ca fiul său să nu fie rupt de popor, învățase să citească, sa scrie și să socotească cu învățătorul satului, Philippe Harlet, laolaltă cu copiii de țărani din Ermenonville, și luase parte la jocurile lor. „Desigur că toate astea n-au făcut să fie dată uitării, continuă el, nici instruirea în domeniul artelor și științelor. Iubitul, savantul nostru *monsieur* Gerber l-a inițiat în studiul clasicilor și al mo-

ralei. De asemenea în limba germană, pe care o posedă perfect, fiind alsacian. Făcu o mică plecăciune spre *monsieur* Gerber. Fiul meu trebuia să știe să citească și sa înțeleagă minunatele idile ale marelui Gessner[1], Jean-Jacques-ul germanic, în limba în care au fost simțite și scrise."

Dacă Jean-Jacques luase în nume de rău îndrăzneala acelei domnișoare de Latour, inimii lui capricioase îi plăcuse Fernand, care stătea timid și îmbujorat, în timp ce domnul de Girardin vorbea despre el. „Atunci, tînărul domn conte este de zece ori mai învățat decît mine, om bătrîn", glumi el. Dar mîngîind capul cățelei Lady, care-și ațintise atentă asupra lui ochii blînzi, umezi, îi mai spuse marchizului. „Totuși, aș dori să-mi fie permis sa contribui și eu la educarea fiului dumneavoastră și sa plătesc astfel o parte din chiria mea. N-am să stric ce ați făcut, *monsieur* Gerber. Vreau numai, daca tînărul domn va binevoi să-și dea osteneala, să mă însoțească din cînd în cînd în timpul plimbărilor mele, să discutăm despre una sau alta, ce s-o nimeri să-mi treacă prin cap."

Marchizul primi propunerea Maestrului cu mare bucurie și cu cuvinte de adîncă mulțumire. Fernand era copleșit de fericire. Îi părea rău doar că Maestrul fusese atît de rece față de Gilberte. Cît despre ea, nu părea sa fie necăjită.

De atunci Jean-Jacques și Fernand începură sa se plimbe adesea împreună, însoțiți de cățeaua Lady. Jean-Jacques nu se purta ca un filozof, dar chiar și ceea ce spunea despre lucruri mărunte, obișnuite îi părea lui Fernand a avea importanță.

Împreună cu Fernand, explora parcul și ținutul Ermenonville, care avea uimitor de multe ascunzișuri și taine. Fernand îi arătă luminișul acela neștiut de nimeni, pe care-l socotea un bun al său. Jean-Jacques îi laudă liniștea și izolarea și, fără ca Fernand să-i fi atras atenția, spuse: „Cred că luminișul dumitale are un ecou minunat", și-l

[1] *Salomon Gessner* (1730—1788) poet, pictor și editor elvețian, a scris în limba germană

încercă de îndată, ca un copil. „Mii de mulțumiri, dragă Fernand!" strigă el spre pădure și ecoul răspunse: „Dragă Fernand!" Era prima dată cînd Jean-Jacques îi spunea pe numele mic, și Fernand era radios de fericire. „Sînt fericit, *monsieur* Jean-Jacques!" strigă el spre întunericul pădurii „*Monsieur* Jean-Jacques!" răspunse pădurea.

Jean-Jacques îi zîmbi prietenește. Apoi se ridica în picioare și strigă cu vocea lui adîncă: „Libertate și egalitate!" „Libertate și egalitate!" strigă Fernand spre cealaltă parte, și de pretutindeni se auzi acum: „Libertate și egalitate!" Dar de data aceasta ecoul suna confuz, deformat și amenințător, așa că încetară să mai strige.

Jean-Jacques avea încredere în tineri, ei erau încă aproape de natură, îl înțelegeau În prezența lui Fernand era de o voioșie copilărească. Da, uneori era mai copilăros decît Fernand Iar cînd acesta îi aduna steluța, iarba scatiului, laba pisicii, plante mici, roșcate, hrana preferată a canarilor, omul acesta înăcrit, care nu accepta daruri de la nici un mare senior, mulțumea cu o bucurie vădită.

Jean-Jacques povestea cu plăcere despre natura și viața plantelor, fără să folosească vreodată tonul profesoral. Botanica este o știință atrăgătoare și, făcînd plimbări, îți poți lărgi experiența și cunoștințele. Maestrul își întocmea un ierbar nou, o colecție în care presa plantele pe care le găsea la Ermenonville. Fernand îl ajuta la presat Mai tîrziu, spunea Jean-Jacques, va fi de ajuns să privească această „flora a Ermenonville-ului", și totul – pădurea, valea și dealurile – i se va înfățișa aievea înaintea ochilor.

Apoi trecea din nou, fără tranziție, la subiecte majore Despre limitele competințelor statului, despre drepturile înnăscute ale omului, despre orînduirea naturala a societății și cît de înțeleaptă era această orînduire.

Pentru Fernand, prietenia ce i-o acorda Maestrul însemna împlinire și, totodată, o mare fericire. Un singur lucru îl întrista · nu îndrăznea să-și arate toată bucuria față de Gilberte. Cît de îngrozitor de dezamăgită trebuia să fie că Jean-Jacques n-o luase în seamă! Încercă s-o

consoleze folosind cuvinte prudente Dar ea nu avea nevoie de nici o mingiiere Cu o mișcare a miinii ei mari, puternice, înlătura toana moșneagului ciudat. „Pe mine mă interesează doar cărțile lui, spuse ea, citesc *Noua Heloïse* și-i sînt recunoscătoare."

De altfel, era prea preocupată de alte gînduri. Trebuia să plece pentru cîtva timp din Latour la Saint-Vigor, frumosul domeniu de lîngă Versailles al bunicului ei. *Monsieur* Robinet invitase acolo mai mulți domni și doamne, să le-o prezinte pe Gilberte. Avea de gînd să se ducă și la Paris pentru o săptămînă sau două

Îi povesti cu încîntare lui Fernand despre toaletele ce i se pregăteau și repetă în fața lui gesturile de curte, pașii de dans, reverențele și o mie de alte rafinamente pe care trebuia să și le însușească

Fernand își petrecuse și el primii ani ai copilăriei, împreună cu tatăl său, la Curtea de la Lunéville a regelui polonez Stanislav, și chiar acum Girardinii, tatăl și fiul, erau adesea văzuți la Versailles și la Paris. Dar Fernand, plin de ideile liberale ale lui Jean-Jacques, nu accepta decît în silă ceremonialul fără sens și complicat, agitația scînteietoare de spirit dar fără conținut a Curții și a saloanelor pariziene și rîdea adeseori cu amărăciune de ele. Găsea demn de urmat gestul lui Jean-Jacques, care, după succesul operei sale *Ghicitorul satului*, nu apăruse în audiență la cel de al cincisprezecelea Louis [1], deși știa că purtarea lui mîndră îl va costa pensia anuală, pe care altminteri ar fi primit-o fără-ndoială

Gilberte nu ascundea că nu împărtășește antipatia lui Fernand pentru saloanele pariziene și viața de la Curte ; ea se bucura la gîndul că va pleca la Paris și la Saint-Vigor Fernand era aproape supărat de faptul că apropiata despărțire nu-i pricinuia mai multă întristare

Domnișoara de Latour observă acest lucru și voi să-i facă o plăcere.

Fernand îi povestise că Jean-Jacques ședea adesea pe malul lacului, sub salcia bătrînă și, visînd și meditînd,

---

[1] *Louis al XV lea* (1 10—1774) rege al Franței

privea spre insula plopilor înalți Dacă pătrundea în desișul insulei, putea să-l vadă fără să fie văzut. Gilberte îi propuse ca, într-o zi cînd Jean-Jacques se va așeza sub salcia sa, ei să se ascundă pe insulă și să cînte melodii și cîntece compuse de Maestru.

Așa și făcură. Cîntară, din instrumente și voce, ducte de ale lui Jean-Jacques și alte melodii. Gilberte cînta cîntecul acela, care putea fi auzit pretutindeni în Franța, în salonul reginei, în cămăruța croitoresei, ca și în grajdurile țăranilor: *„Păsărele voioase, stoluri îndrăgostite, fie-vă milă de mine, nu cîntați, nu cîntați! Iubitul care-mi era atît de drag a plecat în altă țară. Pentru comorile Lumii Noi*[1], *el și-a părăsit iubita, și acum înfruntă moartea. De ce să caute peste ocean fericirea pe care o avea aici?"*

Se temuse ca Jean-Jacques sa nu plece supărat, căci niciodată nu puteai să prevezi cum va primi ceea ce făceai ca să-i fii pe plac. Dar el rămase locului, ascultînd.

Cînd veni data următoare la castel, povesti că auzise muzică dinspre insulă și voci tinere cîntînd. Spuse că nu știa dacă i se păruse sau se petrecuse în realitate, dar fusese frumos

Fernand și Gilberte nu-și trădară taina Se țineau de mîna zîmbind fericiți.

Două zile mai tîrziu Gilberte plecă la Saint-Vigor

RAȚIUNE ȘI SENTIMENT

Jean Jacques ajunsese la convingerea că *monsieur* de Girardin îi voia într-adevăr binele. Venea serile, din ce în ce mai des la castel, de cîte două-trei ori pe săptămînă.

Îi îngăduia lui *monsieur* de Girardin să-l întrebe despre sensul profund al anumitor pasaje din operele sale și răs-

[1] Adică America, unde coloniile engleze începuseră în 1775 lupta lor pentru independență.

pundea răbdător, uneori pe larg. Marchizul pusese să i se lege cît mai frumos scrierile lui Jean-Jacques, poruncind să se intercaleze în ele file albe, pe care nota lămuririle date de Jean-Jacques, adăugînd de fiecare dată cu litere elegante, grecești *„autòs épha"*, adică propriile cuvinte ale Maestrului.

Girardin discuta uneori cu Jean-Jacques și despre problemele sale personale. Într-o seară vorbi cu amărăciune împotriva prințului de Condé [1], căruia căpitănia regală a vînătorilor îi recunoscuse, ca prinț de sînge, dreptul de vînătoare pe pămînturile lui Girardin. Țăranii lui, spunea domnul de Girardin înfierbîntîndu-se, se plîngeau de pagubele imense aduse de vînat : se întîmplase de mai multe ori ca pădurarii prințului să tragă asupra celor care încercaseră să împiedice sălbăticiunile de a pătrunde pe ogoarele lor. Se revolta se totdeauna împotriva unor asemenea exagerări în privința privilegiilor regale și mai povestea încă și acum cu plăcere o întîmplare din timpul copilăriei lui Fernand. Cu ani în urmă, cînd prințul se anunțase că vine să vîneze, el plecase, ca să nu trebuiască să-l salute, și îl lăsase pe micul conte Fernand, care pe atunci avea doisprezece ani, să facă onorurile castelului. Fernand apăruse la masa prințului abia la desert, și cînd prințul îi oferi din fructele cele mai alese, răspunse : „Mulțumesc, *monseigneur*, sînt aici la mine acasă și am fost servit".

Lui Jean-Jacques îi plăcu povestea. Spuse că un asemenea curaj civic era mai rar decît cel militar. Fernand roși.

Într-o altă seară, cînd marchizul văzu că Jean-Jacques e deosebit de bine dispus, îl întrebă : „De fapt, ce a devenit *Constituția poloneză* pe care ați scris-o pentru prietenul nostru, contele Wielhorsky [2] ? De ce nu s-au publicat decît fragmente ?" Jean-Jacques se întunecă. Contele nu e prietenul meu, răspunse el și adaugă : Au

---

[1] Una din cele mai cunoscute familii de feudali din Franța, înrudită cu familia regală a Bourbonilor.

[2] *M. Wielhorsky* (m. 1790), publicist și om politic polonez. La cererea lui, Rousseau a scris lucrarea *Considerațiuni asupra formei de guvernămînt a Poloniei și asupra reformelor proiectate.*

fost difuzate înainte de vreme fragmente trunchiate ale manuscrisului, care mi-au pricinuit noi persecuţii. Nu ştiu dacă e vinovat contele, în orice caz, am interzis publicarea."

Jean-Jacques era însoţit de cele două femei şi, pe cînd ceilalţi tăceau stînjeniţi, bătrîna *madame* Levasseur îşi vedea netulburată de mîncare. Cunoştea dedesubturile; ea fusese cea care împrumutase pe atunci copiile manuscrisului, domnul acela polonez nu ştiuse nimic. Fusese bine plătită, iar prostănacul ei de ginere exagera, probabil, consecinţele.

Între timp, Jean-Jacques continuă cu înverşunare: „Wielhorsky şi cu partizanii lui tot n-ar fi putut pune în aplicare constituţia mea. A traduce în viaţă principiile mele este o treabă grea, deocamdată irealizabilă. Am făcut o muncă inutilă. Şi constituţia mea «corsicană» a fost o muncă zadarnică. Nu are nici un sens, continuă el cu îndîrjire, să transpui convingerile mele politice în precepte practice. Democraţia nu se creează prin decrete."

Monsieur Gerber era timid şi vorbea arareori la masă. Dar în ziua aceea nu mai putea să tacă. „Permiteţi-mi, spuse el combativ, să-l apăr pe Jean-Jacques împotriva lui Jean-Jacques. Mii de oameni au învăţat din *Constituţia pentru statul liber Corsica* un lucru: că principiile generale ale *Contractului social* pot fi traduse în precepte clare, adaptate unei anumite realităţi".

„Vedeţi doar, răspunse cu amărăciune Jean-Jacques, ce s-a ales din statul liber Corsica, ce s-a ales din constituţia mea!"

Monsieur Gerber se înflăcără: „Nici legiuirile scrise de Platon[1] pentru Siracuza[2] n-au fost aplicate niciodată. Totuşi, „statul" lui Platon trăieşte şi-şi mai exercită şi

---

[1] *Platon* (427—347 î.e.n.), filozof idealist din Grecia antică, duşman înverşunat al materialismului şi al ştiinţei, adversar al democraţiei ateniene; el apăra în concepţiile sale politice şi filozofice interesele aristocraţiei reacţionare ateniene.

[2] Port în Sicilia, întemeiat în secolul al VIII-lea î.e.n.

astăzi influenţa. Americanii au înţeles că învăţătura dumneavoastră este mai mult decît o utopie frumoasă, şi sînt pe cale s-o traducă în viaţă Va veni timpul cînd şi Franta, cînd întreaga Europă vă va considera Licurg [1] al timpurilor noastre !"

Fernand sări in picioare „Aşa va fi ! strigă el cu căldură. Eu ştiu ca aşa va fi ' Jean-Jacques se ridică şi-i întinse mîna „Ai dreptate, Fernand, spuse el Oamenii vor găsi drumul înapoi, spre natură şi virtute. Însă calea va fi lungă şi plină de chinuri." Vorbea fără emfază ; dar vocea adîncă, bătrînească, îndurerată şi totuşi optimista pătrunse în inima lui Fernand.

Acum, după plecarea Gilbertei, tînărul era din ce în ce mai des împreună cu Maestrul. Ajunsese pînă acolo, încît îşi învinsese timiditatea înnăscută şi-i povestise despre Gilberte. „Dumneavoastră, *monsieur* Jean-Jacques, spusese el năvalnic, sînteţi cel căruia îi datorez totul. De cînd cunosc *Noua Heloïse* ştiu cît de minunată poate fi viaţa şi cit de firească şi divină iubirea !"

Jean-Jacques se uită la el îndelung, cu privirea lui suferindă, cercetătoare, înţeleaptă. „Eşti fericit, Fernand, spuse el, o vezi pe fata dumitale în lumina fericirii. Fie s-o vezi multă vreme asa ! Şi eu am fost odată foarte fericit, dar un suflet sensibil este un dar ceresc plin de primejdii. Cel căruia i-a fost hărăzit un asemenea suflet este o jucărie la bunul-plac al cerului şi al elementelor soarele şi ceaţa îi hotărăsc soarta, e fericit sau trist după cum bate vîntul."

Învăţau să-şi cunoască tot mai bine simţămintele. Şedeau adesea în pădure, unul în faţa celuilalt, bătrînul filozof cu faţa expresivă, cu buzele sensibile, cu nasul mare, puternic, cu fruntea minunat de inteligentă, şi tînărul cu ochii arzători, iar căţeaua Lady era întinsă la picioarele lor. Se simţeau legaţi unul de altul cînd vorbeau şi, mai mult chiar, cînd tăceau

---

[1] Personaj legendar, despre care se spune că ar fi trăit prin secolul al IX-lea î e n şi că ar fi fost legiuitorul cetăţii greceşti Sparta

Desigur, existau cîteodată ceasuri în care lui Fernand i se părea că Jean-Jacques ar dori sa rămînă, singur, atunci tînărul avea obiceiul să dispară pe nesimțite.

O dată, pe cînd se odihneau în aer liber, iar Maestrul vorbea de bună seamă cu sine însuși, nu cu dînsul, încercă din nou să dispară. Dar Jean-Jacques spuse ridicind privirea: „De ce vrei să fugi?" Și vorbi mai departe, vorbi, în prezența lui Fernand despre lucrurile cele mai intime

De atunci făcu mai des așa. Cugeta cu glas tare, și prezența lui Fernand părea să-i fie pe plac. Se plîngea, bunăoară, că vorbește cea mai simplă limbă din lume, cea a inimii, și tocmai limba aceasta mulți nu voiau s-o înțeleagă. Din pricina interpretărilor greșite, prietenii îi deveniseră dușmani și avusese parte de persecuții cum nu mai îndurase nimeni. „Și urmăritorii mei au dușmani, spuse el, dar ei au nevoie de dușmani, au nevoie de persecuții, îi bucură lupta Ei au pielea tare, care se îngroașă și se bătătorește de pe urma loviturilor. Pielea mea este mai puțin rezistentă, simte durerea. Prietenii mei de altădată nu înțeleg cît de mult rău mi-au făcut Ei mă batjocoresc, mă chinuie și, cînd țip de durere, exclamă: «Ce sensibilitate!» Și i-am iubit, le am fost într-adevăr prieten, le simt lipsa! O, cei ce se rup de mine în viață îmi pricinuiesc mai multă durere decit cei ce mă părăsesc prin moarte!"

Fernand tăcea, fără să se clintească, și asculta Deși fusese rugat să rămînă, se simțea ca o iscoadă

Sentimentul de compătimire față de Maestru îl covîrșea Trebuia să-și dovedească într un fel dragostea Într-o zi, timidul tînăr își luă inima în dinți. Îi spuse, mințind stîngaci și respectuos, că Lady, cățeaua, îl îndrăgise atît de mult pe Jean-Jacques, incît vedea în el pe adevăratu-i stăpîn, și deci îl rugă pe Jean-Jacques s-o primească în pavilionul de vară Îi va fi de trebuință; avea doar nevoie de un paznic împotriva numeroșilor săi dușmani

Jean-Jacques primi darul zîmbind emoționat

Într-o seară, pe cînd Jean-Jacques se afla la castel, iar Thérèse cu maică-sa rămăseseră singure, cineva bătu la uşa pavilionului de vară. Femeile erau nedumerite În prag se ivi Nicolas.

Se înclina adînc, cu o exagerare uşor ironica. Le spuse, rînjind politicos, ca domnul marchiz i-a poruncit să fie agreabil doamnelor în toate privinţele. Dar deoarece nu-i era îngaduit să se înfăţişeze în prezenţa lui *monsieur* Rousseau, nu avusese pînă acum prilejul potrivit să le întrebe de eventualele dorinţe mai deosebite. Pentru a recîştiga timpul pierdut, îndrăznea să se folosească de clipele pe care domnul filozof le petrecea la castel

Femeile şedeau la masă, carnea aburea in cratiţă. *Madame* Levasseur îl privea pe Nicolas cu ochii ei mici şi aprigi. „Nu ducem lipsă de nimic", spuse ea. Dar Thérèse cu vocea ei tărăgănata, adăugă : „E drăguţ din partea dumneavoastră că aţi venit sa ne întrebaţi, *monsieur* Nicolas".

Bătrîna pastra o tacere semnificativa , atitudinea ei îi poruncea lui Nicolas sa se retragă. Dar el rămase. O măsură pe Thérèse din cap pînă-n picioare cu o privire arogantă de cunoscător. Thérèse răspunse privirii lui. Il pofti : „Nu vreţi să mîncaţi cu noi, *monsieur* Nicolas ?" *Madame* Levasseur spuse mînioasă : „Jean-Jacques poate veni dintr-o clipă într alta" Fără să-şi ia ochii de la Thérèse, Nicolas răspunse intr-o franţuzească cu accent englez : „Domnul scriitor şi filozof Rousseau nu se va întoarce atît de curînd Cina de la castel se prelungeşte cu discuţii interesante, şi domnul marchiz are obiceiul să-l reţină pe domnul filozof şi după aceea " „N-aş dori sub nici un motiv, zise *madame* Levasseur cu vocea ei ştearsă, ca ginerele meu să dea ochi cu dumneavoastră", şi întări cuvîntul „dumneavoastră" Nicolas, de-a dreptul amuzat, se înclină şi răspunse : „Tocmai de aceea, doamnelor, am ales ora aceasta pentru a va face o vizită" O privi din nou pe Thérèse, care, parcă împinsă de cineva şi con-

strînsă, spuse: „Luați loc, vă rog, *monsieur* Nicolas", și se ridică să-i aducă o farfurie și un tacîm. Iar Nicolas zise: „Deoarece mă poftiți cu atîta amabilitate, ar fi nepoliticos să refuz."

Madame Levasseur continuă să păstreze aceeași tăcere dușmănoasă. Cu individul acesta nu voia să aibă de a face. Dar Nicolas era priceput în conversație și învinse fără greutate încordarea. Le spuse că umblase mult, că fusese la Londra maestru de călărie la *mister* Tattersall, cel mai vestit cunoscător de cai din lume. Toată nobilimea venea acolo, și domnul marchiz a trebuit să cheltuiască o grămadă de bani și să facă risipă de multe vorbe dulci pentru a-l convinge să părăsească acest post minunat. Uneori îi părea rău că renunțase la marea, minunata Londră pentru plictiseala și singurătatea de la Ermenonville. Dar acum, cînd avea norocul să le fi întîlnit pe *mesdames* Rousseau, nu mai regreta nimic. Ridică paharul către *madame* Levasseur, apoi spuse, cu o privire adîncă spre Thérèse: „În cinstea dumneavoastră!" și-l goli pînă la fund. Dar nu despre sine ar fi vrut să vorbească – continuă el fără greutate – ci despre uimirea ce-l cuprinsese din pricina ciudățeniilor lui *monsieur* Rousseau. Cu toate că avea experiența vieții, încă nu întîlnise un om de felul acesta. Și la Londra exista un filozof vestit, doctorul Johnson [1]. Acesta era un domn care se pricepea să trăiască bine și să stoarcă bani din toate. Un filozof însă ca *monsieur* Rousseau, mult mai celebru, nu scoate din renumele său nici un *sous*, nici un *penny* [2]. El, Nicolas, om curios din fire, ar fi recunoscător doamnelor dacă ar putea să-l lămurească în privința asta.

Neîncrederea bătrînei *madame* Levasseur spori. Era limpede, individul pusese ochii pe Thérèse. Acesta simțise de îndată că Thérèse îl plăcea, ceea ce nici nu era greu, după felul cum i se scurgeau ochii toantei după el. Dar Nicolas ăsta se vedea bine că știa să umble cu fe-

---

[1] *Samuel Johnson* (1709–1784) scriitor și critic literar englez editor al lui Shakespeare.

[2] Monedă divizionară engleză

meile și n avea nici o nevoie să se mulțumească cu Thérèse cea grasa și destul de coaptă. Fără îndoiala că, în spatele filozofiei lui Jean-Jacques, adulmecase banii și acum voia să pătrunda în familie. Era rolul ei să-i stea de la început în drum. Voia sa-și păstreze dominația asupra fiicei sale, nu ingăduia nici unui englez de pripas să i se amestece în ciorbă.

Thérèse se ridică încet de la masă și începu să strîngă Nicolas spuse: „Acum trebuie să plec, altfel, s-ar putea într-adevăr să se întoarcă domnul filozof. Deși tare mi-ar fi plăcut să aud cîte ceva despre filozofia lui! Nici despre eventualele dorințe ale doamnelor n-am vorbit. Îmi este ingăduit să fac o propunere? se adresă el Thérèsei Ma însoțiți cițiva pași prin parc, pentru ca *monsieur* Rousseau să nu ne găsească aici, și discutăm despre toate, despre filozofie și despre dorințele dumneavoastră" Thérèse era nehotărîtă. *Madame* Levasseur zise șoptit și aspru „Iar eu să spăl singură vasele?" Împotrivirea maică-si o îndirji pe Thérèse, care se revoltă. „Mă intorc îndată" spuse ea și-l însoți pe Nicolas

Afară era liniște și întuneric Aleile erau înguste, daca voiau sa stea alături, trebuia să meargă lipiți unul de altul. Se afundară într-o pădurice. Nicolas, sigur de sine, o călăuzea, se vedea ca se simte la largul lui în beznă. Auzeau unul rasuflarea celuilalt, ramuri trosneau sub picioarele lor. „N-aveți o viață ușoară alături de mama dumneavoastră și de domnul filozof! O doamnă atît de atrăgătoare ar fi meritat un trai mult mai bun, cred eu, spuse în cele din urmă Nicolas, incercînd să-și înăbușe vocea neplăcută, care răsuna totuși strident în tăcerea nopții. Își petrecu brațul peste șoldul ei, ca s-o poată ca lăuzi Ea ii simți mirosul puternic de bărbat. „Cînd spun o doamnă atrăgătoare, continuă Nicolas, știu ce vorbesc Am experiență." Cu o mișcare bruscă, zdravănă, o smuci spre el și o sărută obraznic, adînc și lung pe gură. Apoi, desprinzîndu-se de ea, spuse politicos · „Mulțumesc, *madame*, și reluă conversația Nu, n-o duceți prea ușor, căci *monsieur* Rousseau se pricepe la filozofie, dar n-are habar de viață. Puteți să mă credeți Căci, altfel, ar bate fierul cît

e cald. Astăzi aristocrații se dau in vint după el, dar cine va poate spune ce va fi miine ? Capriciile celor mari se schimbă mai repede decit luna. Eu cunosc lumea, am experiență. Și într-o bună zi va fi prea tirziu, domnul filozof va rămine de căruță, și dumneavoastră o dată cu el." Thérèse il apără pe Jean Jacques. „Soțul meu n-are nevoie de aristocrați, spuse ea neobișnuit de aprig. Editorii ii oferă soțului meu bani cu duiumul pentru lucrările sale filozofice. Are teancuri întregi de foi scrise. Doar că nu le trimite. N-are nevoie de bani." Nicolas șuiera printre dinți. „Înțeleg, *madame,* spuse el. Viața sărăcăcioasă se potrivește cu filozofia lui." Thérèse raspunse stingaci și fără multă convingere, scuzîndu-se parcă : „Toți spun că este un om mare" „Probabil, răspunse Nicolas condescendent, la asta nu ma pricep Știu însă că e un om foarte nepractic, cu totul lipsit de experiență. Să mi fie cu iertare, dar eu o spun deschis : un nebun !" Thérèse încercă să explice „Asta-i în legătură cu filozofia lui El spune · «simplitate» și : «înapoi la natură», și nu ia bani." „Frumos, demn de laudă, răspunse Nicolas Dar de ce nu se întoarce singur la natura lui ? De ce trebuie să vă tragă și pe dumneavoastră cu el ? Natura fără nimic altceva, asta nu e pentru dumneavoastră, *madame*. Dumneavoastră nu sînteți sortită pentru așa ceva Am văzut asta din prima clipă."

Thérese tăcea Nicolas continuă sa pălăvrăgească ,Ați putea să mă-ntrebați . «Ce vă privește pe dumneavoastră treaba asta, *monsieur* Nicolas ?» și într-o oarecare măsură ați avea dreptate Dacă *monsieur* Rousseau n are simț practic și dumneavoastră nu vă pasa, treaba asta ar putea să-mi fie cu totul indiferentă. Dar nu mi este indiferentă Nu-mi este de loc indiferentă. Mi se urcă tot sîngele la cap. Nu din cauza domnului filozof ci din cauza dumneavoastră, *madame* Căci poate ați observat ca mi-ați trezit interesul", și o sărută a doua oară, mai aprins ca înainte.

Thérèse, răsuflind din greu, spuse, in timp ce-și așeza boneta și șalul : „Trebuie să mă întorc Jean-Jacques are să vină într-adevăr acasă și n-are să mă găsească."

„Păcat, zise Nicolas galant Aş fi putut să stau de vorbă cu dumneavoastră toată noaptea, *madame*. Dar dacă trebuie " şi o însoţi acasă.

„Şi tot n-am vorbit despre dorinţele dumneavoastră şi despre eventualele cerinţe ale lui *monsieur* Rousseau, spuse el cînd ajunseră în dreptul ferestrelor luminate ale pavilionului de vară. Trebuie să ne întîlnim din nou în curînd. Dar, din păcate, n am reuşit să cîştig bunăvoinţa mamei dumneavoastră şi ma tem ca nu s-ar bucura să ma vada iar Îngăduiţi-mi să vă propun ca data viitoare, cînd domnul filozof va lua masa la castel, să stăm de vorba fără să fie de faţă mama dumneavoastră. Pot sa vă aştept aici, in umbră ?' Ea nu răspunse. O săruta o ultimă dată, pipăind-o , ea se lăsă în voia lui, şi Nicolas înţelese că va veni

Porni fluierînd incetişor spre acareturile castelului. Era mulţumit. Pe Thérèse o avea în mînă Şi asta însemna ceva. Biştari se găseau, muierea asta trecută o spusese chiar ea, în prostia ei Înapoi la natură. Iar biştarii trebuiau să ajungă la el, chiar dacă codoaşa bătrînă, zgripţuroaica, momîia grasă şi afurisită ar plesni de furie

Pînă acum fusese dezamăgit de şederea sa în Franţa Visase sa puna pe picioare la Paris o intreprindere ca aceea a lui *mister* Tattersall de la Londra, o afacere unde se putea învăţa călărie şi totodata vinde cai şi încheia pariuri. Dar fără un capital iniţial nu se putea face nimic, şi capitalul îi lipsea. Această *madame* Rousseau era o noua posibilitate Norocului îi place să umble pe căi ocolite ; poate că va reuşi să transforme mizgălelile nebunului in cai buni. Un lucru era sigur, soţia filozofului avea un fund atrăgător !

În timp ce sluga marchizului se lasa pradă unor asemenea vise, Thérèse spăla vasele in pavilionul de vară, iar *madame* Levasseur işi spunea părerea despre relaţiile dintre fiica ei şi *monsieur* Nicolas.

Madame Levasseur n-avea nimic împotrivă ca Therèse să-şi facă de cap cu unul, sau cu altul Jean-Jacques era bătrîn, şi chiar în anii săi cei mai buni nu putuse mulţumi o femeie zdravăna În afară de asta, Therese avea destula

bătaie de cap și necazuri cu el. Nu orice femeie l-ar fi îngrijit cu atîta înțelegere pe infirmul acesta în timpul acceselor sale, care erau însoțite și de multă porcărie. Nu orice femeie i-ar fi acceptat cu atîta răbdare țicnelile. Thérèse era deci îndreptățită în fața domnului și a oamenilor ca, în puținul ei timp liber, să-și mai permită cîte o distracție. Dar să fie ceva mai pretențioasă cînd își alege curtezanii. „Ai putea să-i găsești lui Jean-Jacques un ajutor mai cumsecade, spuse ea. Englezul ăsta nu e potrivit A mirosit că se poate stoarce parale de la filozoful tău și numai asta îl interesează. Pe ăștia cirnii, cu ochii spălăciți îi cunosc eu ! Sau poate crezi că te vrea pentru privirea ta galeșă și fundul tău mare ? ! Asta își găsește cîte vrea, mai tinere și mai puțin grase. Dacă vrei neapărat să-ți faci de cap, tîrfo, atunci fă bine și caută unul care să nu se gîndească cum să te jefuiască pe tine și pe maică-ta !"

Thérèse spăla vasele Nu spuse nimic

RĂTĂCIRILE LUI FERNAND

Fără să se fi înțeles în această privință, față de alții Jean-Jacques și Fernand se fereau să-și arate prietenia. Dacă Jean-Jacques era poftit la castel, se adresa mai des lui Girardin și lui *monsieur* Gerber și arareori lui Fernand

Tînărul observă că acel Jean-Jacques care vorbea cu tatăl său și cu *monsieur* Gerber era altul decît cel pe care-l cunoștea din plimbările sale Cel care punea întrebări și dădea răspunsuri tatălui său și lui *monsieur* Gerber nu mai era omul degajat, tînăr, aproape vesel care hoinărea cu el Fernand, prin pădure. Se părea că oamenii n-ar avea contururi precise , se schimbau după cum aveau de-a face cu unul sau cu altul

Uneori, cînd Jean-Jacques era la castel, Fernand îl simțea cu totul străin. O dată ajunse atît de departe, încît părăsi societatea pentru că nu voia ca acest Jean-Jacques

străin să-i spulbere imaginea lui Jean-Jacques ce o purta în suflet

Se plimba prin parcul învăluit în bezna, visînd la Jean-Jacques al său Va reuşi el vreodată s-o facă pe Gilberte să l vadă cu ochii lui pe acest Jean-Jacques ?

Glasuri omeneşti îl treziră din visare. Se auzeau şoaptele, răsuflarea grea, suspinele, vorbele întretăiate şi gemetele unei perechi. Se opri locului, atras şi totodată scîrbit. Trecuse prin experienţe timpurii, violente, scurte, brutale, tulburi, care l dezamăgiseră, una aici, la ţară, alta la Paris. Nu-i plăcea să se gîndească la ele, şi de cînd înţelesese că o iubeşte pe Gilberte, şi cît de profund o iubeşte, alungase acele amintiri în străfundurile sufletului său

Voi sa plece , era urît, nedemn de el să stea sa asculte Erau, pesemne, un argat şi o slujnică în călduri Rutul animalelor e mai presus decît al oamenilor. Animalele nu cunosc altceva , oamenii, cînd săvîrşesc în călduri ceea ce ar trebui să facă numai din dragoste, sînt cuprinşi de o ruşine fără seaman.

Se întoarse in loc, făcu cîţiva paşi, vrind să se îndepărteze de locul de unde se auzeau şoaptele şi gemetele

Deodată recunoscu vocile

Mai intii recunoscu vocea bărbatului ; aşa nu vorbea, aşa nu orăcăia decît un singur om, scîrba aceea de John Bally, Nicolas, grăjdarul. Recunoscu în aceeaşi clipă vocea femeii şi se înfioră pînă-n adîncul sufletului. Nici vocea aceasta tărăgănată, joasă nu putea fi confundată, ea aparţinea... chiar şi în gînd se feri să-i pronunţe numele. Nu, nu voia sa asculte. Acum ar fi fost o crimă să mai asculte. Trebuia să plece.

Rămase locului. Ascultă.

Ascultă cu sufletul răvăşit Iată ce femeie, o stricată, pe jumătate animal, îşi alesese ca tovarăşă cel mai ales gînditor al Franţei ! El şedea acolo în sufragerie, discuta voios cu tatăl lui şi cu *monsieur* Gerber, şi aici, soţia lui, femeia cu care trăia de atîta amar de ani, se culca cu un om de nimic, cu un bulgăre de tină, căruia creatorul abia dacă-i insuflase o boare de suflet ! Iar ei sco-

teau sunete nearticulate, suspinau de pofte animalice, tăvălindu-se în murdărie. Şi asta se întîmpla celui mai mare, celui mai înţelept dintre muritori ! Era Jean-Jacques atît de orb ? Oare omul a cărui privire pătrunsese cel mai adînc lumea era orb faţă de cele din jurul său, faţă de cele ce se petreceau în casa lui, în patul lui conjugal ? Fernand se simţea uluit, speriat în faţa vieţii, cuprins de o milă fără margini pentru omul acesta, atît de mare şi de copilăros, care îşi legase viaţa de o astfel de căţea senzuală.

Rătăci multă vreme prin noapte, adînc tulburat Ce avea de făcut ? Ce se va întîmpla cînd se va întîlni din nou cu Jean-Jacques ? N-ar trebui să i aducă la cunoştinţă groaznica sa descoperire ?

În ziua următoare se feri de Jean-Jacques. Voia mai întîi să se lămurească el însuşi. Poate că totuşi se înşelase, poate că o rătăcire a simţurilor îl făcuse să audă greşit, şi ce îngrozitor ar fi să săvîrşească o eroare atît de gravă ! Se înşelase. Sigur că se înşelase ! Grăjdarul englez petrecuse cu vreo slujnică oarecare Astfel de lucruri se treceau cu vederea. Le uitai

Dar sunetele încîlcite, şoptite, neruşinate şi aţîţătoare pe care le auzise din tufiş nu-i ieşeau din minte Şi *fusese* soţia lui Jean-Jacques ! Altă voce ca a ei nu era

Trebuia s-o mai audă o dată. Trebuia să verifice.

Îşi ticlui un pretext s-o întîlnească. Veni la pavilionul de vară la o oră cînd ştia că Jean-Jacques se plimba

Femeile rămaseră mirate Fernand se fistici, bîlbîi că voise să-l roage pe Jean-Jacques să-i copieze cît mai repede nişte note pe care le adusese cu el, chiar dacă ar fi să lase altele pe mai tîrziu ; are nevoie de ele, era vorba de o surpriză pentru tatăl său *Madame* Levasseur luă notele şi spuse că-i va comunica totul lui Jean-Jacques.

Fernand trebuia, de fapt, să plece. Rămase. Braţele prea lungi, mîinile, cu care nu ştia ce să facă, îi atîrnau stîngace de-a lungul trupului. O examina pe furiş, credea el, pe Thérèse. Ea îl privea liniştită, cu ochii ei animalici, neruşinaţi, neclintiţi Simţise imediat că pentru ea a venit.

Se făcuse linişte, canarii ciripeau în colivia lor Nici una din femei nu-l ajuta, aşteptau să vadă ce avea să spună El îşi luă inima în dinţi „Voiam sa întreb, începu el, dacă *monsieur* Jean-Jacques se simte bine aici, în pavilionul de vară, şi dacă şi dumneavoastră vă simţiţi bine" Vorbea pripit, ca să-şi stăpînească stînjeneala. „Desigur că ştiţi, doamnelor, le explică el, că *monsieur* Jean-Jacques mă onorează adesea cu prezenţa lui, îndrăznesc chiar să mă laud, cu prietenia lui. Înţelegeţi, aşadar, doamnelor, cît de mult mă preocupă să ştiu dacă *monsieur* Jean-Jacques se simte bine la Ermenonville Dumneavoastră, cu toţii, trebuie să vă simţiţi bine aici", adăugă el repede, viclean şi politicos. În sinea lui îşi spuse : „Totuşi, m-am înşelat. E atît de liniştită ! Bineînţeles, nici nu bănuieşte că-i cunosc taina îngrozitoare. Cum mă priveşte ! Nu m-am înşelat Poate scoate din minţi orice bărbat, se simte asta. Şi nici măcar nu-i frumoasă Şi mai e şi proasta şi vulgară O tiritură N o să-şi ia odată ochii de pe mine ?"

Între timp, *madame* Levasseur se gîndea ca niciodată nu poţi şti şi înţelege ce le place bărbaţilor la o femeie. Frumoasă nu era în nici un caz Thérèse a ei, avea o faţă plină, lipsită de expresie, şi mai era şi proastă şi leneşă, ca o cireadă de vaci ; dar atrăgea bărbaţii ca stîrvul muştele. Uite, acest tînăr conte, moştenitorul unei familii de rang, se bîlbîie, se fîstîceşte şi se gudură de aprins ce e Desigur că de fapt ăsta-i un noroc. De l-ar putea măcar folosi împotriva lichelei, a vagabondului, a nepoftitului de Nicolas, grăjdarul Sigur că prostănacul ăsta nu va încerca să pună mina pe banii lui Jean-Jacques şi s o jefuiască pe ea de partea ce i se cuvine

„Vă mulţumim pentru grija prietenească pe care ne o purtaţi, domnule conte, spuse ea. Nu ne merge rău aici, iar ginerele meu se simte foarte bine. N-o să ne întoarcem aşa de curînd la Paris. Dacă Jean-Jacques o să aibă destul de lucru, făcu o mişcare din cap arătînd spre note, atunci s-or găsi şi pe meleagurile astea pîine şi unt." Thérèse nu-şi lua ochii de la Fernand O măgulea c-o plăcuse

unul care nu avea nici jumătate vîrsta ei, un băiat drăguț, nu un filozof țicnit, și care pe deasupra purta și un titlu mare. „Mulțumim frumos, domnule conte, spuse și ea, în cele din urmă. Ne place foarte mult aici." Suna de parcă ar fi spus : „Îmi plăceți foarte mult".

Fernand rătăci multă vreme cufundat în gînduri și visări apăsătoare. Această Thérèse era plină de taine, ca și natura. Cînd priveai în ochii ei întrezăreai străfundurile lumii. Poate că de aceea o luase Jean-Jacques. Se unise cu natura însăși, care era totodată și bună, și rea

Fernand continuă să-l ocolească pe Maestru și in zilele următoare, învîrtindu-se în jurul pavilionului de vară la orele in care știa că Jean-Jacques nu era acasă. Era josnic din partea lui, o nerușinare, o trădare față de Maestru ! Dar nu propovăduia oare el să înveți mai puțin din cărți și mai mult din natură ? Fernand simțea nevoia să dez lege taina apăsătoare. Trebuia sa descopere ce-l lega pe Jean-Jacques de femeia aceasta, și pe ea de animalul Nicolas

Dupa un timp nu prea lung – lui i se păru o veșnicie – o intilni pe Thérèse. Ea voi să treacă, părea grăbită Fernand își luă inima în dinți și o intrebă dacă n-ar putea să-i spună ceva in legătură cu treburile lui Jean-Jacques Ea chibzui, apoi răspunse fără stînjeneală că Jean-Jacques se culca devreme, încă înainte de a se întuneca, și că s-ar putea intîlni cu Fernand seara : s o aștepte la ora nouă, la pod ,O plimbare prinde bine în nopțile astea calde", spuse ea Se exprima greoi, trebuia să caute fiecare cuvînt.

Noaptea era destul de luminoasă, prin hățișuri și pădure, potecile însă erau umbrite și întunecate. Vorbeau puțin, trebuia să ia seama unde pășeau, din cînd in cînd se îndemnau sa se ferească de o piatră de pe potecă, de o ra mură Ce rosteau era rostit anevoie, cu răsuflarea tăiată, cu glasul sugrumat. Plimbarea lor avea ceva tainic, neîngăduit

Fernand se simțea grozav de stînjenit Cutreiera acum padurea cu femeia asta, întocmai ca animalul de Nicolas Ce-ar gîndi Jean-Jacques de l-ar vedea așa ? Dar Gilberte ? L ar părăsi pentru totdeauna, scîrbită Și totuși, amîndoi

l ar nedreptăţi El nu urmărea ţelurile unui Nicolas se afla aici pentru temeiuri filozofice

Ajunseră la lac Aici era salcia sub care ii plăcea lui Jean Jacques să şadă. Thérèse dădu la o parte desişul de ramuri, se aşeză pe patul de muşchi, suspină încetişor Printr-o mişcare uşoară a mîinii, îl pofti să vină lîngă ea Fişia de muşchi era îngustă – şedeau lipiţi unul de altul.

De cealaltă parte a apei era insula plopilor înalţi, la umbra cărora cîntase cu Gilberte pentru Jean-Jacques Insula era înveşmîntată în lumina verde argintie a lunii. Iar el şedea acum aici cu soţia şi tovarăşa lui Jean-Jacques, spionînd-o, supraveghind-o. Dar simţămîntul că facea un lucru oprit nu era neplăcut, il aţiţa

Totuşi, fără să vrea, se trase puţin de lînga Thérese De uimire, ea tresări uşor de tot, abia simţit. „Voiaţi să mă întrebaţi ceva despre Jean-Jacques, nu-i aşa, domnule conte ?" spuse Thérèse cu vocea ei joasă Fernand îi era recunoscător că rupsese tăcerea apăsătoare „Da, *madame,* se grăbi el să răspundă, ar fi foarte amabil din partea dumneavoastră dacă mi-aţi povesti cîte ceva" „Ce să vă po vestesc ?" întrebă ea după un timp. Fernand se gîndi. Apoi întrebă · „Ce face Jean-Jacques cînd e acasă ? Lucrează ?" Thérèse, puţin mirată, răspunse : „Desigur, *monsieur* De multe ori îşi caută de lucru cu plantele lui uscate. Şi face multe însemnări." Fernand explică cu răbdare : „Nu asta voiam să spun. Voiam să ştiu dacă scrie vreo lucrare nouă." „Uneori scrie, răspunse Thérèse cu o indiferenţă politicoasă. Acum cîteva zile mi-a citit cu glas tare Îmi citeşte de multe ori. Dar eu nu pricep tot. Trebuie să ştiţi că sînt tare de cap. De fapt, mîzgăleala asta nici nu e pentru mine. Şi pentru nici un om viu. E pentru cei de mai tîrziu, spune el."

„N-ar trebui să ascult asemenea lucruri, gîndi Fernand E necinstit Dacă ea îl trădează, o face din prostie şi naivitate, dar eu sînt doar conştient." „Nu e prea tîrziu pentru dumneavoastră, *madame ?* întrebă el. Nu doriţi să ne întoarcem ?" „Încă nu, răspunse ea liniştită Jean-Jacques e în pat şi doarme dus."

Fernand o ascultă, bucuros că a găsit un subiect nevinovat „Va să zică o duce bine cu sănătatea, aici, la Ermenon-

ville ?" întrebă el „Da răspunse Thérèse, acum e sănătos, mulţumesc lui Dumnezeu ! Dar trebuie totdeauna să te aştepţi la o criză. Ştiţi doar de boala lui îngrozitoare a băşicii, de uretrita lui, spuse ea, silabisind cuvîntul medical Şi se iveşte totdeauna în clipele cele mai nefericite. Atunci, după ce opera lui a fost reprezentata la Curte, cînd trebuia să fie primit în audienţă şi să capete o pensie, pur şi simplu n-a putut să se prezinte în faţa regelui. Ştiţi doar, cînd e in criză, trebuie mereu să iasă afară, mă înţelegeţi, şi asta doar nu se putea de faţă cu majestatea-sa şi cu toţi domnii şi doamnele acelea. Cînd are o criză de asta nu suferă pe nimeni în jurul lui. Nu-i prea uşor să-l îngrijeşti. Trebuie introdusă o sondă şi sa nu l doară, el însă e foarte sensibil şi, de altfel, asta chiar doare. Atunci, bineînţeles, e posac şi nervos Dar m-am obişnuit, nu mă plîng."

Va sa zică nu din mîndria omului iubitor de libertate refuzase Jean-Jacques audienţa, ci din cauza bolii sale ! Fernand strînse buzele. Lucrurile nu puteau, nu trebuia să se fi petrecut astfel. Ea, cu mintea ei simplă, le tălmăcise în felul acesta, dar nu era aşa. Apoi işi spuse din nou : „Nu trebuie să mai rămîn aici. Il pîndesc pe Jean-Jacques în toată goliciunea lui. O iscodesc pe femeia aceasta, care e nevinovată şi lipsită de conştiinţă, ca natura Nu e îngăduit ! Asta se cheamă *a fura* fructe din pomul cunoaşterii. N-am să mă mai pot uita în ochii Gilbertei ! Nu trebuie să mă ascult !"

Dar Thérèse şedea liniştită, se vedea că e dornică să mai rămînă, şi el nu ştia cum să încheie discuţia. Întrebă : „Sînteţi căsătorită de foarte multă vreme cu Jean-Jacques, nu-i aşa, *madame ?*" „Căsătorită nu sînt decît de zece ani, raspunse fără nici un fel de stînjeneală Dar trăiesc cu el de cînd aveam optsprezece. M-a scos pe vremuri din hotelul acela îngrozitor Ceilalţi erau obraznici, iar el m-a apărat A fost foarte bun cu mine Dar şi eu l am îngrijit întotdeauna cît se poate de bine Ideea căsătoriei i-a venit aşa, deodată. A fost o nuntă frumoasă. Ne aflam pe atunci la Bourgoin, la hanul «Fîntîna de aur». Şi-a invitat doi prieteni, ofiţeri de artilerie, şi a cerut să i se dea o cameră separată. A ţinut o cuvîntare minunată, în care a spus · «Şi ast-

fel, mă căsătoresc, în fața naturii, cu această femeie» Am fost cu toții mișcați. Apoi am mîncat grozav și am cîntat" Povestea încet, cu opriri, dar nu pentru că s-ar fi rușinat, ci pentru că trebuia să-și caute cuvintele.

Apoi, încercînd cu stîngăcie să fie șăgalnică, se opri din vorbă : „Vă povestesc despre mine, și dumneavoastră doar nu vă interesați de mine, ci de Jean-Jacques". Fernand roși puternic – dar asta nu se putea vedea în întunericul nopții – și o asigură neîndemînatic că se interesa de tot ce-l privea pe Jean-Jacques, și indeosebi de ea, tovarășa lui apropiată. ,Tovarășă, repetă încet Thérèse e un cuvînt frumos, trebuie să-l țin minte. Și chiar așa este. Am trecut împreună prin multe împrejurări, și bune, și rele, în anii ăștia, asta așa-i. E plăcut să ai un prieten cu care să poți vorbi. Ceilalți nu sînt decît niște invidioși, pentru că sînt soția marelui Jean-Jacques, și mă bîrfesc. Dar nu-i ușor pentru o femeie simplă să fie soția unui filozof. Tovarășa lui. El e un sfînt, dar e greu să-i intri în voie. E bolnav și ai multă bătaie de cap să-l îngrijești, iar el e nerăbdător și morocănos Am multe griji și necazuri."

Se trase mai aproape de Fernand, îi întinse mîna O prinse el de mînă, sau ea pe el ? Era o mînă mare, cărnoasa, puțin umeda Fernand i-o strînse Apoi încet fără să-și retragă mîna, Thérèse se ridică de jos Sări și el repede în picioare, fîstîcindu-se, dar continuînd s-o țină de mînă

Porniră tăcuți înapoi El o însoți pînă aproape de pavilion.

Cînd Therese îl întîlni din nou pe Nicolas al ci fu de o tandrețe fără margini El cinic, înțelese de îndată. „Aha spuse, ți-ai făcut de cap cu contele cel mic, cu prăjina !" Thérèse răspunse cu o vioiciune ce nu-i sta în fire : „Ai înnebunit ! Contele Fernand e sfios și i un copil Vorbește numai de filozofie." , Să nu mă înveți tu pe mine, mă pricep la oameni, răspunse Nicolas Omul vorbește despre etaj și se gîndește la parter. De altfel, să nu-ți închipui că sînt gelos Știu foarte bine cîte parale fac Comparația nu poate fi decît în favoarea mea '

Nicolas aduse din orăşelul Dammartin o scrisoare care-i fusese înmînată acolo, la hanul „La doi îngeri", s-o predea personal doamnei Levasseur. „O scrisoare de amor pentru doamna-mamă", îi spuse el rînjind Thérèsei

Bătrîna, de obicei atît de senină şi voioasă, se făcu albă ca varul şi amuţi cînd recunoscu scrisul. Era de la François, de la sergentul François Renoux, fiul ei ! Va să zică se întorsese din America ! Şi ea, care pierduse orice speranţă de a-l mai vedea vreodată pe iubitul ei François după ce regele încheiase alianţa ofensivă şi defensivă [1] !

Ţinea scrisoarea nedesfăcută în mîinile ei, deodată foarte bătrîne, care tremurau, şi în minte i se perindau şi i se suprapuneau imaginile întregii ei vieţi, grea, atît de bogată în bucurii şi griji. Îşi aminti de anii veseli, dar puţini la număr, cu primul ei soţ, sergentul Renoux. Fusese cam fluşturatic răposatul ei Popaule, un adevărat soldat. N avea nici prea multă minte, dar ce bărbat ! Ce bine i-a fost cu el ! Cum îl mai iubise, chiar dacă era copleşită de griji de pe urma lui şi nu mai ştia de unde să facă rost de banii pentru care se întorcea mereu la ea ! Dar atunci îi povestea despre bătăliile sale, despre bătăliile date în războiul de succesiune din Polonia [2], de la Filipsburg [3] şi Milan [4], şi-i creştea inima cînd îl auzea vorbind aşa voiniceşte şi rîzînd vesel, plin de tinereţe, şi-i mîngîia şoldurile. Băiatul, François, îi semăna leit. Şi el era soldat din creştet pînă n tălpi, avea acelaşi rîs zgomotos şi aceeaşi inimă uşuratică, largă. Cînd venea, cu faţa lăţită de un zîmbet ruşinat şi ştrengăresc, să-i ceară

---

[1] Se referă la alianţa încheiată în 1777 între Franţa şi Statele Unite ale Americii.

[2] Între anii 1733 şi 1735 a avut loc războiul de succesiune la tronul Poloniei, în care Louis al XV-lea a luat partea lui Stanislav I Leszcynski, socrul lui.

[3], [4] În bătăliile de la Filipsburg (localitate aşezată pe Rhin) şi Milan (oraş în Italia) purtate în acest război, francezii au ieşit învingători

bani, bani şi iar bani, nu i se putea împotrivi, după cum, pe vremuri, nu se putuse împotrivi nici tatălui său. Ce-i drept, bătăliile la care luase parte băiatul fuseseră pierdute, dar desigur ca nu era vina lui dacă la Rossbach[1] şi la Krefeld[2] învinsese blestematul ăla de Frederic[3], prusacul acela păgîn. Că era curajos, băiatul ei o dovedise acum din nou, trecînd oceanul, la americani, la oamenii de la Boston[4] Iar acum, după încheierea alianţei, nu mai aveau nevoie de el, şi iată-l iarăşi înapoi la maică-sa

Desfăcu scrisoarea Da, el se afla la hanul din Dammartin şi, lucru minunat, abia întors de la indieni, se grabea s-o îmbrăţişeze pe măicuţa lui ! Păcat că nu putuse să vină direct la Ermenonville ! Dar ginerele ei, nebunul, avea accese de turbare numai ce-l zărea ! Băiatul îi luase o dată, în lipsa lui, nişte cămăşi din scrin – cu împrumut – dar Jean-Jacques făcuse din acest „furt un caz nemaipomenit. Sutele de livre de care îl jecmănise François, aşa răcnise el, pe acelea i le ierta, dar că-i furase cămăşile din mătase indiană, una din puţinele lui bucurii, asta era o ticăloşie fără margini, şi să nu i se mai arate niciodată înaintea ochilor Ah, nu-şi putea îmbrăţişa fiul iubit decît în ascuns de Jean-Jacques, nebunul !

Se intilniră în pavilionul de vară la o oră cînd Jean Jacques lua masa la castel. Thérèse îi lăsă singuri, şi *madame* Levasseur avu parte de o fericire pe care domnul n-o hărăzeste decît sfinţilor săi

Nu se sătura privindu-şi fiul Sergentul François Renoux era cu adevărat o desfătare pentru ochi, şi *madame* Levasseur putea fi mîndră că ea, o femeie atît de scundă, era mama unui fecior atît de falnic şi de arătos Luptase deci în ţări îndepărtate la sălbatici, în pădurile virgine ale Ame-

---

[1] [2] La Rossbach în Saxonia (1757) şi la Krefeld în Westfalia (1758) s-au dat bătălii în timpul războiului de şapte ani (1756—1763), care a avut loc între Franţa, Austria şi Rusia pe de o parte şi Anglia şi Prusia, de partea cealaltă.

[3] E vorba de *Frederic al II-lea* (1712—1786) regele Prusiei în timpul căruia a avut loc războiul de şapte ani.

[4] Revoluţia americană a izbucnit în oraşul Boston

ricii, alături de oamenii de la Boston, pentru ceai [1] și libertate. Dar, din păcate, așa cum reieșea din povestirile lui pitorești, nici acolo nu-și găsise norocul. E drept că se bucurase de mult respect, deoarece nu se ferea să spună că este cumnatul lui Jean-Jacques, iar acesta născocise, ca să zicem așa, libertatea ; dar, în afară de respect, nu prea aveai ce culege de-acolo. ‚E o țară numai pentru de-alde Jean-Jacques, spuse el cu amărăciune. Au natură multă și virtute din belșug, dar nici un ban." Și de aceea, cînd nu mai fusese nevoie de el datorită alianței încheiate, făcuse cale în toarsă ; luase parte la șapte bătălii, iar cînd pusese din nou piciorul pe uscat, la Le Havre, și-și numărase prada de război, avea în total douăsprezece livre și trei *sous* „Așadar – urmă el cu vocea lui răsunătoare – America a fost o dezamăgire Partizanii libertății n-au cu ce plăti. Eu, bineînțeles, n-am plecat într-acolo de dragul banilor, dar după șapte lupte și atîta sudoare și sînge, douăsprezece livre și trei *sous* este totuși prea puțin pentru feciorul tatălui meu Pentru feciorul mamei mele", se corectă el rîzînd duios și bătînd-o zdravăn pe umăr

Madame Levasseur se topea de bucurie Ce fericire că băiatul era într-adevăr fiul tatălui său, căci pe Renoux îl iubise, și de aceea fiul lui era atît de reușit Pe cel de al doilea soț, pe Levasseur, funcționarul de la monetăria din Orléans, pe omulețul acela trist și pirpiriu îl luase numai din rațiune ; inima și pintecele ei rămăseseră surde și de aceea nici nu ieșise nimic decît această Thérèse mărginită, ștearsă, proastă Ea, în schimb, avea noroc, în timp ce minunatul ei fiu, care se apropia acum de vîrsta de cincizeci de ani, nu reușise să facă parale nici măcar în sălbatica Americă.

[1] În America se importă ceaiul. În secolul al XVIII-lea, coloniile engleze din America de Nord s-au revoltat din pricina taxelor vamale mari fixate de englezi la produsele importate și a taxelor scăzute la produsele care se exportau. În 1773 au izbucnit tulburările, cu care prilej au fost scufundate corăbii ale Companiei Indiilor Răsăritene încărcate cu ceai, și care au constituit începutul războiului de independență al Statelor Unite.

„Cel puţin cu o idee bună m-am întors acasă, continuă sergentul François. Cînd bunul nostru rege Louis a încheiat alianţa cu partizanii libertăţii, am stat o noapte întreagă în bivuac, o noapte nesfîrşită, grea, tristă, cîntărind în minte toată situaţia politică şi militară. Nu-l prea trage inima pe bunul nostru rege Louis, aşa mi-am zis eu ; fraţii ăştia întru libertate nu-i prea sînt pe plac, ceea ce nici nu i se poate lua în nume de rău, ţinînd seama de punctul său de vedere oarecum deosebit, şi el nu vrea să le trimită soldaţi. Dar, mi-am spus eu, pînă-n cele din urmă tot va trebui s-o facă. Căci oamenii ăştia din Boston n-o scot singuri la capăt. Dacă nu intervine o armată franceză, înving englezii. Iar Preacreştinul[1] nu poate accepta nici această situaţie. De aceea, ascultă-mă pe mine, mamă, va trebui să muşte pînă la urmă din mărul cel acru, chiar de i s-ar strepezi dinţii."

Bău din vinul lui Jean Jacques „Şi ?" întrebă *madame* Levasseur. „Va să zică e nevoie de soldaţi, mi-am spus eu, continuă sergentul, şi dacă şi acum există prea puţini recruţi, în viitor or să fie mult prea puţini. Aşadar, meseria de recrutor va fi o afacere şi mai bănoasă decît pînă acum. Dar e o meserie grea. Pentru a fi recrutor, *racoleur*, trebuie să fii născut şi crescut pentru asta, trebuie să ştii să dai din gură şi să ai experienţa războiului Prin urmare e nevoie de tine, sergent Renoux, mi-am spus eu de tine, cu gura ta vestită şi cu trecutul tău războinic. La Paris vei putea să aduci servicii mult mai mari cauzei libertăţii şi ţie însuţi decît în pădurile Americii, mi-am spus eu Aşa că iată-mă !"

Madame Levasseur presimţea ca pînă la urma buna idee a fiului ei François o va costa bani. Dar bucuria nemărginită de a-l avea din nou lîngă ea îi spulbera această grijă. Un lucru era sigur . François se afla aici, în Franţa, iar războiul era dincolo, în America. „Va să zică acum nu mai pleci aşa de curînd la război, băiete", spuse ea mulţumită

Nu stătuse decît două zile la Paris, îi povesti François , îi fusese dor s-o vadă cît mai curînd pe scumpa lui mamă

[1] Apelativ dat regelui Franţei.

Găs se însă prilejul să vorbească cu prietenul său, colonelul de la Rocque Acesta îl cunoştea de mult pe sergentul Renoux şi-i promisese de îndată locul de recrutor unic al regimentului. Dacă-l va căpăta şi va putea să ţină discursuri, îmbrăcat în minunata uniforma a recrutorilor regelui, însoţit de muzica regimentului şi de flamuri, bătrîna îşi putea închipui cum avea să-i convingă cu grămada pe civili să intre în armata regelui. Mai era însă o singură piedică, doar una : Ministerul de Război cerea fiecăruia din cei pe care-i numea recrutori o cauţiune de o sută de ludovici [1] de aur Nădăjduia că maică-sa îi va putea împrumuta această sumă, de nu, era ameninţat sa piardă afacerea asta, cea mai sigură, cel mai bun prilej din viaţa lui.

De asemenea „afaceri sigure" îl mai auzise *madame* Levasseur vorbind adesea, dar niciodată nu se alegea ceva de ele În adîncul sufletului era convinsă că nici de data aceasta nu va ieşi nimic. Dar şi-l închipuia pe François al ei în uniformă multicoloră, strălucitoare, de *racoleur*, cu panaşul ridicat semeţ în patru spirale, adresîndu-se cu vocea lui puternică mulţimii, glumind, stăruind pe lîngă cei nehotărîţi, împărţind bănuţi de aur. Nu putea să nu-i dea o mînă de ajutor, acum, cînd se întorsese din America. Făgădui să facă rost de bani , trebuia însă să aştepte cîteva zile la Dammartin, pînă ce avea să-i procure. El răspunse vesel ca nici nu se gîndise că maică-sa ar avea banii la ciorap, o sută de ludovici nu erau un fleac, dar cuvîntul ei îi ajungea Se arătă gata să aştepte vestea la hanul „La doi îngeri".

După ce ramase singură, *madame* Levasseur privi cu jind şi cu furie neputincioasă masa de scris şi scrinul lui Jean-Jacques. Acolo se aflau mîzgălelile nebunului, bani peşin, numai sa fi vrut el · editorii Bassompierre din Geneva şi Michel Rey din Amsterdam ofereau sume enorme. Dar – *madame* Levasseur o ştia din experienţă – nici un vicleşug nu era de folos, nu putea face nimic cu hîrtiile Domnii editori, oameni de afaceri pricepuţi, nu se mulţumeau cu scrisori în doi peri şi semnături dubioase, cereau declaraţii scrise de mîna lui Jean Jacques

[1] Veche monedă franceză

Madame Levasseur respiră cu atîta putere, încît puful de pe buza de sus undui uşor Nu se putea ca proiectele scumpului ei fiu să dea greş din cauza zgîrceniei lui Jean-Jacques Va găsi ea ceva, neapărat va găsi

A doua zi găsise

Îl căută pe *monsieur* de Girardin. „Îmi vine greu, domnule marchiz, spuse ea, sa mă înfăţişez înaintea dumneavoastră cu o rugăminte. Răposatul meu soţ, sergentul Renoux, făcea parte din dragonii regelui, avea mîndria lui. Îi plăcea să cucerească şi să trăiască din partea lui de pradă, şi nu din pomeni Dar am să vorbesc deschis şi fără sfiala, domnule marchiz, aşa cum se cuvine unei bătrîne neveste de ostaş : am nevoie de bani." Îi istorisi despre proiectele fiului ei. Inima ei de mamă prinse glas, vocea rece, ştearsă se înflăcără. În planurile sale fiul ei n-are în vedere doar activitatea obişnuită a recrutorului, îi spuse ea Luptase pentru libertate, alături de cei de la Boston, în pădurile străvechi ale indienilor şi se convinsese cu propriii lui ochi, punîndu-şi viaţa în primejdie, că filozofia ginerelui ei, ideile lui despre libertate şi natură nu puteau fi realizate decît dacă regele trimitea peste ocean o armată puternică Fiul ei voia să participe la această acţiune De aceea avea nevoie de bani.

Girardin observă că femeia voia să-i ceară o sumă mare. Se îndreptă de spate şi trase bastonul spre el. „De ce sumă aveţi nevoie, *madame ?*" întrebă el scurt, milităreşte. „De o sută de ludovici de aur", răspunse la fel de scurt *madame* Levasseur

Era o pretenţie neruşinată, şi asta era şi părerea lui Girardin, după cum se putea uşor citi pe faţa lui. „Nu doresc să primesc banii în dar, se grăbi să adauge *madame* Levasseur. Vă oferim un gaj preţios. Există opere de ale lui Jean-Jacques care urmează a fi publicate abia după moartea lui. Ele se află aici, teancuri groase de scrieri, în paza noastră Eu vă rog să-mi împrumutaţi cei o sută de ludovici în contul acestor hîrtii."

Marchizul încercă o manevră tactică Declară că era gata să împrumute suma cerută, dar fără să se ferească de Maestru. O ruga pe *madame* să-i dea voie să ceară consimțămîntul lui Jean-Jacques. „N-aveți decît, *monsieur* răspunse rece *madame* Levasseur, n-aveți decît. Rezultatul va fi ca are să se supere, are să se înfurie. Asta v-o spun dinainte, și tocmai asta am vrut să evit." Era jignită. Vorbi cu o voce și mai scăzută și foarte dură „Dacă mîine ii pomeniți despre asta, poimîine Jean-Jacques va pleca înapoi la Paris Asta e limpede ca lumina zilei. Îmi cunosc ginerele Nu va rămîne în casa în care i s-a reproșat sărăcia lui."

Josnica încercare de șantaj a acestui vampir gras il făcu pe Girardin să plesnească de ciudă. Da, zgripțuroaica era în stare să-l ducă pe Jean-Jacques înapoi la Paris! Trebuia să accepte cererea ei nerușinată. În afară de asta, din pro punerea ei putea să tragă un folos oarecare Existau opere nepublicate de ale lui Jean-Jacques, era lucru știut ; scrisese memorii și citise fragmente din ele în public la Paris. Trebuise însă să înceteze de îndată cu lecturile, deoarece cîțiva domni și doamne din înalta societate se simțiseră jigniți și intervenise șeful poliției. Posibilitatea de a-și asigura un oarecare drept asupra acestor manuscrise nu-l lăsă nepăsător.

„Îmi repugnă, *madame*, spuse el, să mă gîndesc măcar la clipa cînd aceste manuscrise vor fi publicate Dar deoarece ați deschis discuția, aș dori să mă asigur dacă v am înțeles bine. Desigur că nu mă gîndesc să beneficiez de pe urma cîștigurilor realizate cu aceste opere. Ar fi jignitor dacă măcar ați fi vrut să insinuați un asemenea lucru Eu vă înțeleg mai curînd în sensul dacă într-un viitor, să sperăm foarte îndepărtat, se va pune problema publicării manuscriselor rămase de la Jean-Jacques, atunci dumneavoastră și fiica dumneavoastră îmi veți da împuternicirea să particip la redactare Desigur că asta ați vrut să spuneți, *madame?!*"

Bătrîna nu înțelegea prea bine ce însemnau aceste fraze umflate, lungi, dar observă că marchizul era dispus să scoată din pungă cei o sută de ludovici și răspunse cu în-

drăzneală: „Desigur, *monsieur*, întocmai asta am vrut să spun". „Bine, *madame*, răspunse Girardin, îmi voi permite să vă trimit cei o sută de ludovici."

CULME ȘI ABIS

Madame Levasseur dadu de veste fiului ei, care se înființă de îndată. „Știam eu, spuse el încîntat, că mă pot bizui pe mama mea." Bărbatul cel chipeș o îmbrățișă și o sărută zgomotos pe amîndoi obrajii pe bătrînica scundă și grasă.

Dar de data asta nu apucă să stea multă vreme singură cu fiul ei. Nicolas, în loc să se distreze pe afară cu Thérèse, veni să-l vadă pe sergent, care, în calitate de frate vitreg al Thérèsei, era, cum s-ar zice, cumnatul lui. Se interesă de povestirile lui *monsieur* Renoux, constată că aveau amîndoi aceeași filozofie și se plăcură.

Deodată cineva bătu la ușă, și cel care intră se dovedi a fi tînărul conte Fernand

Acesta îl întîlnise între timp de cîteva ori pe Jean-Jacques Voioșia lui calmă, melancolică îl convinsese că Maestrul accepta natura așa cum era, că o accepta pe Thérèse așa cum era Ce neobrăzare ar fi dacă el Fernand, ar încerca să tulbure acest punct de vedere!

De altfel, s-ar putea totuși să se fi înșelat atunci, noaptea Trebuia să uite, se căznea să uite.

Dacă Gilberte ar fi aici! Îl cuprinse un dor nemărginit după Gilberte. Se plimba în locurile unde fuseseră împreună. Porni în goana calului spre părăsitul castel Latour Îl sili pe paznicul uimit să-l lase să intre în castel, fugi spre încăperile Gilbertei, intră în budoarul ei, în dormitor. Strînse la piept rochiile ce le lăsase acolo, le sărută Ardea trup și suflet, se prăpădea de dorul ei.

Îi trimise o scrisoare nesfîrșit de lungă. Îi povesti despre discuțiile avute cu Jean-Jacques și cum se plînsese Maestrul în seara aceea de zădărnicia operei sale Apoi povesti despre vizita lui la castelul părăsit Latour. Îi spuse tot ce avea pe suflet Scrise multe pagini, exaltate, în stilul *Noii Heloïse*

Mai tîrziu își dădu seama că nu pomenise nimic despre întîmplarea cu Thérèse. Dar nu din fățărnicie, pe cînd scria uitase cu adevărat de Thérèse.

Dar seara, la castel, îl cuprinseră din nou îndoielile și frămîntările pe care le încercase mai înainte. Jean-Jacques se purtase cu el ca de obicei cînd erau alții de față, prietenos, dar distant. Cu atît mai puternic îl copleși simțămîntul că Jean-Jacques nu era niciodată același, fiecare din cei cu care vorbea îl făcea să fie altfel. Oare cum arăta cînd vorbea cu Thérèse, cînd împărțea viața cu ea?

Acum ședea liniștit și mulțumit la masa tatălui lui Fernand, sporovăind și glumind. Cine era acest om, cel mai de neînțeles, cel mai rece și cel mai aprins, cel mai lucid și cel mai orb dintre muritori? Nu bănuia el ce făcea poate, între timp, ce făcea, cu siguranță, femeia?

Îl cuprinsese o dorință chinuitoare de a afla mai multe. Nu mai putuse rămîne în castel. Fără nici o îndoială că femeia folosea absența lui Jean-Jacques ca să se întîlnească cu iubitul ei. Dar dacă o făcea, dacă o făcea din nou, nu era asta o dovadă mai presus de toate îndoielile? Fernand simțea nevoia să vadă cu ochii lui, să audă cu urechile lui.

Porni spre pavilionul de vară. Dacă era luminat, putea intra, sub un pretext oarecare, să se convingă dacă Thérèse se afla sau nu acasă.

Era lumină, așa că Fernand intră. Dar iată, erau de față doi bărbați. Nimic nu era confirmat, nimic nu era infirmat. Voise s-o găsească pe Thérèse fie singură, în casă, fie undeva prin parc, înlănțuită printr-o îmbrățișare nepermisă de lepădătura aceea de animal. Pasul acesta, pe care îl făcuse atît de greu, fusese zadarnic. Era dezamăgit și în culmea mîniei.

Și deodată deveni stăpînul moștenitorul care avea să domnească odată și odată pe această bucată de pămînt. „Ți s-a poruncit să nu te înfățișezi în pavilionul de vară, îi spuse lui Nicolas. Cum se face că te învîrtești pe aici?" Nicolas îl privi, rînji și-și plimbă privirea de la el la Thérèse. „Răspunde, băiete!" strigă Fernand. Cu vocea lui orăcăitoare, Nicolas spuse liniștit: „Cînd mă va întreba domnul marchiz, am să-i spun motivele mele. „Afară, ticălo-

sule !" urlă la el Fernand Pe Nicolas îl zgîndărea faptul că puştiul il lua de atît de sus în prezenţa familiei Levasseur Era gata să răspundă obraznic şi grosolan, dar se gîndi că ar fi o prostie Îi măsură pe Fernand şi pe Thérèse cu priviri piezişe, apoi plecă

Fernand îşi exprimă regretul că fusese pus la dispoziţia doamnelor un slujitor atît de bădăran şi de obraznic ca acest Nicolas Se purtă fără nici o sfială, ca un om de lume Thérèse se simţea înălţată în ochii mamei şi ai fratelui ei pentru ca un domnişor de neam atît de mare îi dădea tîrcoale

Madame Levasseur, încîntată ca tînerelul se arătase bărbat şi-l expediase pe nemernic, i-l prezentă pe fiul ei, pe sergentul Renoux Fernand se simţea puţin ruşinat la gîndul că omul acesta nu era un curtezan, ci fratele Thérèsei ; o privi mai prietenos, cerîndu-i scuze în gînd.

Sergentul, dornic să-l impresioneze pe tînărul conte, povesti despre America Fernand era fascinat. Noul stat american era clădit pe principiile lui Jean-Jacques, cei din Boston se declarau partizani înfocaţi ai lui Jean-Jacques, iar Benjamin Franklin [1], care se afla acum la Paris ca ambasador, afirma la fiecare pas cît de mult datora revoluţia americană teoriilor lui Jean-Jacques

„E un război afurisit de greu, un război murdar, povestea sergentul. Oamenii mărunţi sînt entuziasmaţi, dar bogătaşii sînt toţi, în adîncul sufletului, de partea tiraniei. Ţin bine strînse băierile pungilor lor, iar luptătorii pentru libertate sînt foarte săraci. Trudesc pînă le plesneşte pielea, flămînzesc, uniformele le sînt numai zdrenţe, nici ghete n-au, e un frig afurisit, şi entuziasmul singur nu ţine nici de foame, nici de frig. Dacă nu le vom trimite soldaţi, n-o scot la capăt. Asta v-o spun eu, domnule conte, sergentul Renoux François. Au plecat cîţiva de la noi într-acolo, chiar unii domni din aristocraţie, aţi auzit desigur de *monsieur* de

---

[1] *Benjamin Franklin* (1706—1790), om de stat american, unul din semnatarii declaraţiei pentru independenţa Statelor Unite. A inventat paratrăsnetul, fapt pentru care i se spune *„l'ambassadeur éléctrique"* (ambasadorul electric) (v pag 213)

Lafayette[1] Dar o mină de oameni nu pot face mare brinză "

Fernand asculta cu sufletul la gură. „Oamenii mărunți sint entuziasmați." Da, poporul se jertfea pentru ideile lui Jean-Jacques. Poporul îl înțelegea, vorbeau aceeași limbă Jean-Jacques și poporul

François se ridică de pe scaun. „Acum trebuie sa plec, spuse el Nu e bine să mă intilnesc cu Jean-Jacques. De fapt între mine și cumnatul meu s-au iscat unele neînțelegeri, explică el lui Fernand, pentru că e atit de lipsit de simț practic. Dar ideile lui nu sînt de colo, pentru ele trăiesc, pentru ele mor" O sărută pe maică-sa. „Să vii cit mai curînd, băiete", spuse ea „Parcă eu n-aș vrea, răspunse sergentul, dar nu știu daca am să pot." „Te rog să vii, fiule", spuse *madame* Levasseur, și vocea ei aspră aproape că-l implora.

Fernand își luă și el rămas bun. „Să mai veniți, domnule conte", îl îmbie *madame* Levasseur. În timp ce bătrîna îl îmbrățișă încă o dată pe François, Therèse îl conduse pe Fernand pînă la ușă. „Veniți cît mai curînd !" spuse ea incet, ademenitor, cu vocea-i joasă, leneșa.

Fernand mai merse o bucată singur prin parcul invăluit în beznă, gindindu-se ce putere extraordinară au cuvintele și visurile lui Jean-Jacques. Pe o întreagă emisferă, in lumea de dincolo de ocean, aveau loc prefaceri. Regele era silit, impotriva voinței lui, să vină in ajutorul libertății. Chiar și un ins necioplit cum era acest sergent fusese atit de impresionat, incît trecuse oceanul pentru a lupta, in pădurile virgine, împotriva tiraniei.

Fernand uitase motivul pentru care venise in pavilionul de vară. Nu se mai gîndea cît de orb e Jean-Jacques, uitase de slăbiciunile și ciudățeniile despre care îi povestise Therese

Apoi sosi și răspunsul Gilbertei la lunga lui scrisoare, și acest răspuns o șterse cu desăvîrșire pe Thérèse din mintea și din simțurile lui. Gilberte scria că și acolo, in forfota în

---

[1] *Gilbert marchiz de Lafayette* (1757—1834) general și politician francez, care a sprijinit direct revoluția americană

care trăia, găsise timp să citească din *Noua Heloïse,* iar în frazele uşoare, vesele cu care îi descria impresiile ei din Saint-Vigor, se amestecau, ici-colo, în chip ciudat, întorsături de frază înflăcărate, sentimentale Citind cuvintele ei, Fernand se simţi cuprins de un val de căldura, o văzu aievea înaintea ochilor, săruta scrisoarea Ea era aici, numai ea, Gilberte!

Dar nobilul sentiment nu dăinui mult. Chiar a doua zi îl năpădi aproape fizic amintirea Thérèsei. O vedea pe ea, pe maică-sa şi pe fratele ei, aşa cum îi văzuse ultima oara in pavilionul de vară, vedea feţele şi gesturile lor, auzea cuvintele pe care le rostiseră. Erau aceleaşi chipuri şi aceleaşi cuvinte, dar cît de violent, de răutăcios deformate Şedeau toţi, cei trei, familia Levasseur, la lumina luminărilor, în jurul mesei lui Jean-Jacques, şi vorbeau despre el, dispuneau de el, de parcă ar fi fost un copil anerat Îşi aminti de ticălosul de Nicolas, şi acum erau patru care aşteptau moartea lui Jean-Jacques ca nişte corbi, pindind în jurul unui muribund

Strînse din dinţi, izgoni imaginea ce i se strecurase în suflet Invocă, revăzu scrisul grăbit, copilăros al Gilbertei Auzi vocea nu prea puternică, dar atît de stăruitoare a lui Jean-Jacques, cum chema, enunţînd cuvintele *Contractului social,* la o viaţă de libertate şi egalitate.

Dar printre toate acestea răzbătea clară, puternică şi ispititoare vocea joasă, leneşă a Thérèsei, poftindu-l „Veniţi cit mai curînd!" Nu-l îndemna prin vocea asta providenţa însăşi să descopere ce însemna ciudata, neliniştitoarea comunitate dintre Maestru şi Thérèse?

Nu va asculta chemarea. N-o să se mai chinuie cu asemenea îndoieli prosteşti. O să aştepte întoarcerea Gilbertei. Va discuta cu ea toate lucrurile contradictorii pe care le-a văzut şi le-a gîndit. Cînd va vorbi cu ea, cînd va avea în faţă chipu-i luminos, toate îndoielile se vor spulbera.

Trebuia într-adevar să aştepte? Nu se găsea vreo alta cale mai grabnică, mai directă, mai sigură să afle adevărul? Nu scrisese Maestrul anumite memorii? Nu spusese Thérèse: „Mîzgălelile sînt pentru cei de mai tîrziu"? Mîzgalelile · fără îndoială, memoriile! Se aflau acolo! În pavi

lionul de vară ! Şi el trebuia să le citească ! Maestrul însuşi avea să-l explice pe Maestru

Va izbuti să ajunga la aceste memorii. Therese trebuie să-i înlesnească drumul Aceasta era raţiunea prieteniei sale cu ea

Dădu iarăşi tircoale pavilionului de vară, şi de data asta reuşi fără nici o greutate s-o întîlnească pe Thérèse. Se înţeleseră să se vadă în prima seară in care Jean-Jacques avea s o petreacă la castel

În seara stabilită, Fernand se purta la fel de timid ca şi la prima lor intîlnire. Păşeau tăcuţi, unul alături de celălalt, pe poteca îngustă. Tînărul conte îşi propusese să evite orice cuvînt, orice gest ce ar fi putut fi interpretat greşit şi să nu discute cu ea decît despre Maestru

Începu să vorbească repezit, cu vocea sugrumată, arătînd ce deosebire mare este să auzi rostite chiar de Jean-Jacques fraze pe care le cunoşteai din cărţile lui şi ce emoţionant sunau acele fraze Ce frumos era că sergentul Renoux se lăsase convins de Jean-Jacques să plece in America ! The rèse era uimită. După cîte ştia ea, François trebuise să plece pentru că fusese amestecat într o afacere dubioasă, care încăpuse pe mîna justiţiei regale Dar nu era treaba ei să-l lămurească pe tînărul domn. „Da, spuse ea, Jean-Jacques citeşte foarte frumos. E plăcut ca in timp ce lucrezi cineva să-ţi citească. Îmi place mai ales in serile lungi de iarnă, cînd cos."

Ajunseră din nou la malul lacului, lingă salcie. Therese se aşeză pe patul de muşchi pe care obişnuia să şadă Jean Jacques. Locul era strimt. Fernand nu voia sa se aşeze lingă ea, nu venise pentru Thérèse, ci pentru Jean Jacques Rămase in picioare Ea puţin mirată, întrebă „De ce nu vă aşezaţi ?' Fernand se supuse.

„Să vorbesc numai despre Jean Jacques, îşi porunci el Numai despre memorii !" Spuse cu glas tare : „Aţi avut bunăvoinţa, *madame*, să-mi spuneţi că *monsieur* Jean-Jacques scrie cîte ceva şi că s-ar afla aici unele manuscrise" Thérèse deveni atentă, bănuitoare. Vorbea iar de hîrţoagele lui Jean-Jacques. Poate că se înşelase, poate că nici n-o voia pe ea, ci într-adevăr numai hîrtiile Dar nu O duce doar

cu vorba O fi ea proastă, dar ce vor bărbații, asta știe. „Da, spuse ea, exista scrieri, teancuri întregi de manuscrise. Dar totul e pentru cei de mai tîrziu Nu v-am spus ?"

Fernand se așteptase la asta și își pregătise un răspuns. Dar îl uitase. Faptul că ședea atît de aproape de ea îl zăpăcea, nu încercă să-și adune gîndurile. Se așternu tăcerea, pe malul celalalt se întrezarea nelămurit insula plopilor înalți, frunzișul foșnea, apa lacului plescăia ușor

„Ce cald e', spuse Thérèse. Cu mișcări încete, își desfăcu boneta și și-o scoase. Își trecu mîna prin păr, părul îi căzu peste umeri. Fernand nu îndrăznea s-o privească Văzuse părul castaniu, care ieșea de sub bonetă. Își închipui cum trebuia să fie părul cînd nu mai era strîns sub bonetă. Ceva îl gîdilă pe obraz – era părul ei. Își întoarse privirea spre Thérèse. „Da, spuse ea, am părul des și lung, îmi dă de lucru să-l vîr sub bonetă."

Fernand înghiți în sec. Nu trebuia sa-și piardă stăpînirea de sine, trebuia să-și adune gîndurile. „Știu, *madame*, spuse el, că manuscrisele sînt pentru cei de mai tîrziu. Dar eu sînt încă tînăr și fac parte, oarecum, din viitorime. Mi-ați permite să arunc o privire asupra manuscriselor lui Jean-Jacques ?

Thérèse era neplăcut surprinsa. Era oare posibil ? Într-adevăr nu-l interesau decît hîrtiile ? Își aminti vag de tînguirile lui Jean-Jacques că dușmanii i-ar falsifica scrierile, ca să-l ponegrească în fața regelui și a lumii. Oare tînărul acesta .. ? Prostii ! Nu se putea înșela Bărbații vorbesc atît de răgușit și de emoționat numai atunci cînd vor un anumit lucru

Întoarse puțin capul pentru ca tot belșugul parului ei să-i atingă fața. Fernand voi să se tragă înapoi, voi să fugă Își aminti o clipă de Gilberte, de camera ei, de rochiile, de parfumul ei. Dar amintirea se risipi încă înainte de a se fi conturat, prezent rămase doar părul foarte real al Thérèsei. Împotriva voinței sale, mîna îi alunecă prin acest păr despletit, îl mîngîie, se afundă în el, îl răvăși, trase ușor de el. „Mă doare", spuse Thérèse și în întuneric îi căută mîna. O prinse Fernand își trase mîna înapoi ca ars O întinse din nou, o apucă pe a ei, o apucă mai

strins, o strînse cu putere, îi dădu drumul, o strînse din nou.

Therese își gusta victoria Dar acum îl mai lăsă pe tînărul domn să aștepte. Se prefăcu a nu pricepe ce voia el cu adevărat, dimpotrivă, acum reveni ea la chestiuni practice, la cererea lui prostească, copilăroasă, să-l lase sa citească hirțoagele „Nu știu, spuse ea, dacă vă pot ajuta in privința asta. Trebuie să vorbesc cu mama. Sigur ca lui Jean-Jacques nu i-ar fi de loc pe plac Nu trebuie să fac nimic care să-l supere. E atît de bun cu mine. E un sfint."

Fernand abia o auzea. O ținea încă de mînă, dar de ce nu mai răspundea ea stringerii mîinii lui ? Și de ce începuse sa vorbească din nou de manuscris ? Era dezamăgit.

În sfirșit, Thérèse socoti că a sosit momentul. „Dar e greu să vă refuz, continuă ea, și răspunzînd stringerii lui de mînă, își petrecu apoi brațul pe după umerii lui. Pentru dumneavoastră fac multe", spuse ea

Se sărutară.

Intențiile lui severe se spulberaseră. Nu știa daca o îmbrățișase el pe ea, sau ea pe el, dacă fusese atras, sau dacă se lăsase singur să cadă Abia mai simțea cum se afundă, fără să vrea, dar totuși cu voia lui, în vîltoare, în foc, în natură

CURTEZANII THÉRÈSEI

Therese nu socotise niciodată că păcătuiește cînd căuta plăceri în afara căsniciei Cînd, pe vremuri, îi mărturisise lui Jean-Jacques că nu mai e fecioară, lui nici că-i păsase. Nu știa dacă, mai tîrziu, cînd își făcuse mendrele cu alți bărbați, observase ceva , nu spusese niciodată nimic. În orice caz, Jean-Jacques fiind cum era, ea se simțea îndreptățită să-și facă de cap cu alți bărbați. Dar dacă vorbea cu vreunul, îi rămînea credincioasă și nu se mai ținea și cu alții Se gîndise că, pentru vara aceea, la Ermenonville, cel

ales va fi *monsieur* Nicolas ; iata însă că, deodată, se ivise tînărul conte și se lăsase sedusă de el.

De obicei făcea astfel ca lucrurile să se desfășoare în voia lor și nu-și bătea capul Dar Nicolas simțise asta din prima clipă, se potrivea cu ea, și trupește, și ca stare socială, iar acum avea remușcări că nu-i fusese credincioasă Cu doi deodată nu e frumos. Pentru așa ceva era prea cumsecade și nu destul de deșteaptă

Totuși, de data asta, lucrurile trebuiau să iasă bine. Nicolas, în calitate de servitor și de om de aceeași teapă cu ea, înțelegea desigur că o femeie simplă nu se putea împotrivi unui conte adevărat, viitor senior de Ermenonville. Iar contele Fernand, fiind foarte tînăr și lipsit de experiență, desigur că nu băga de seamă că era în curcată și cu Nicolas.

De fapt, ii plăcea cu adevarat pe amîndoi, și pe Nicolas, și pe Fernand *Monsieur* Nicolas era mai priceput în ale dragostei, dar și un domn conte atît de tînăr, atît de curat și lipsit de experiență era tare plăcut Și apoi, cu el putea vorbi deschis, deși era un domn atît de mare, chiar mai bine decît cu Nicolas, care era de o seamă cu ea.

Cînd îl întîlni din nou pe Nicolas, după cele petrecute cu Fernand, dragostea ei se aprinse mai tare, i se păru mai bărbat ca oricînd, simți că el era cel potrivit, și nedreptatea pe care i-o făcuse îi dădea și mai mult farmec Dar cînd el o strînse în brațe nu se putu împiedica să nu se gîndească la Fernand ; i se părea ca face dragoste cu amîndoi deodată și tare era plăcut

Mai tîrziu i se păru că abia acum, cînd în brațele lui Nicolas se gîndea la contele Fernand, abia acum îl înșela cu adevărat pe Nicolas Încercă să se dezvinovățească. Mai întîi întrebă în glumă, dar stîngaci, dacă îi era credincios „Nu vorbi prostii, bătrîno", răspunse el binevoitor și grosolan. Atunci Thérèse îi povesti, ca și cum Nicolas i-ar fi cerut socoteală, că tînărul conte nici nu voia „asta" de la ea, ci doar să citească ceea ce scrisese Jean-Jacques

Cuvintele Thérèsei îl făcură pe Nicolas, de obicei atît de limbut, să tacă o vreme De cînd Thérèse îi povestise

pentru prima oara despre hîrțoagele nebunului, socotea că o să poată scoate cu ele cei două sute de ludovici de care avea nevoie pentru afacerea lui cu cai. Nu trebuia să-i îngăduie lunganului ăluia bleg, tînărului conte, sa se vîre în ciorba lui. Trebuia să ia măsuri.

Îi povesti pe larg Thérèsei despre planurile sale De fapt, marchizul îl înșelase. Îl ademenise din Londra cu promisiunea că va avea de condus un grajd mare, adevărat. În loc de asta, *monsieur* Girardin își irosea banii cu grădinile lui idioate. El, Nicolas, n o să facă mulți purici pe aici. De îndată ce va putea, va pune pe picioare o afacere proprie de cai la Paris Se avînta în descrieri amănunțite despre felul cum se va instala, un *mister* Tattersall al Parisului. Cînd vorbea de cai, Nicolas se însuflețea. Thérèse nu-l prea înțelegea, dar avea încredere în el și era entuziasmată.

„Cînd ma gîndesc că-mi lipsesc acolo două sute de ludovici amăriți, se revolta el Și lumea e plină de parale care stau degeaba Dumneata întîmpini aceleași greutăți, *madame* Thérèse Hîrțoagele domnului filozof zac, și o femeie ca dumneata trăiește în lipsuri și se zbate și nu are decît o singură rochie de matase. Acum mai vrea și contele ăsta, Fernand, să le citească. Precis ca o să ne facă cine știe ce bucluc contele Fernand al dumitale, poți să mă crezi O să trăncănească și, dacă se vorbește prea mult despre hîrțoage, atunci ele or să-și piardă, după cum îmi dau eu seama, farmecul noutății, valoarea lor în ochii amatorilor s-a dus pe copcă, și dumneata, *madame* Thérèse, rămîi cu rochiile dumitale de *siamoise*. Eu te sfătuiesc · scoate bani din hîrțoagele astea cît mai au vreo valoare Știu, nu te pricepi la afaceri Dar o femeie isteața, cum e mama dumitale, o scoate ea la capăt cu un neputincios ca domnul filozof Și cînd o să avem banii o să vezi ce repede puiesc Eu o să am caii mei, iar dumneata rochii și bijuterii și o trăsură elegantă, cum se cuvine pentru o doamnă ca dumneata Vorbește cu bătrîna ! Îți cer asta ! Neapărat !"

Thérèse știa : daca s ar fi putut face ceva cu hîrțoagele, bătrîna ar fi făcut-o de mult Dar se simțea măgulită că

monsieur Nicolas era gelos pe micul ei conte și ca nu o privea ca pe o aia cu care te culci în fin, ci ca pe o prie tenă cu care discuta despre afacerile lui. Mai băgase de seamă că Nicolas putea fi foarte uricios cînd nu i se făcea pe plac. Răspunse că va explica mamei sale ce o sfătuise el. Nicolas o bătu binevoitor și cu putere peste fund și spuse că știuse de îndată că era o persoană cu care un bărbat inteligent putea să aibă o discuție inteligentă.

Nicolas plecă singur spre casă, prin parc, continuînd să se gîndească la planurile lui. Sub două sute de ludovici nu se putea, nu trebuia sa înceapă prea modest, primul obstacol trebuia luat cu eleganță.

Cugetările îi fura întrerupte de lătratul furios al unui cîine, ce se năpusti asupra lui. Știu de îndată despre ce e vorba. Filozoful, *monsieur*, nebunul, o luase pe Lady cu el la castel Așa făcea mereu în ultima vreme. Javra asta afurisită nu-l putuse niciodată suferi pe Nicolas, și acum îl incurca la întîlnirile cu Thérèse ! „Taci, animal afurisit !" șopti el încet, pe englezește, către animalul care mirîia lătra, hămăia. „Eu sînt, strigă el pe franțuzește, eu, *monsieur* Nicolas, în serviciul domnului marchiz." „Vino, Lady", se auzi vocea blajină a nebunului. Cîinele se domoli, apoi filozoful și grăjdarul își văzură fiecare de drum.

Cît despre Thérèse, se mira, da, i se părea chiar puțin caraghios, că cei doi cavaleri ai ei făceau atîta caz de hîrtoagele lui Jean-Jacques. Ei bine, va încerca să le fie pe plac, atît lui Fernand, cît și lui Nicolas.

Voi să se arate șireată și vorbi maică si mai întîi doar de rugămintea lui Fernand de a i se îngădui să-și arunce ochii prin hîrtiile lui Jean Jacques. Apoi, trădîndu-l cu toată nevinovăția pe micul ei conte, spuse, de parcă ideea ar fi fost a ei : „Poate că tot are dreptate Jean-Jacques cînd spune că dușmanii lui vor să-l spioneze și să-i falsifice lu crările. Poate că tot ar fi mai bine dacă le-ai vinde cît mai repede Altfel, o să-și piardă prețul în ochii amatorilor." Maică-sa o privi atentă, cu ochii ei sfredelitori : „Ce să piardă ? întrebă ea rînjind Prețul în ochii amatorilor ?! Ai merita să fii bătută peste fundul tău ăla gras, cu amatorii tăi cu tot. Da-mi închipui eu cine se ascunde îndărătul vor-

belor ăstora. Golanul tău, geambașul, muieraticul !" Thérese se îmbufnă. O necăjea că le potrivise așa anapoda, bătrînei nu-i scăpa chiar nimic

Madame Levasseur stărui cu o logică de fier. „Daca ai avea măcar un grăunte de minte, ai pricepe că individul nu se dă în vînt după rămășițele frumuseții tale, ci după gologanii noștri. Dar pesemne că tot nu pricepi Proastă ai fost întotdeauna, și cînd ești în călduri se duce și cîtă bruma de minte ți-a mai rămas !"

Apoi aruncă, așa cum mai făcuse și în alte dăți, priviri încruntate și lacome spre masa de lucru și spre scrinul lui Jean-Jacques N-avea nevoie de sfaturile acestui Nicolas. Ar fi făcut și singură bani din hîrtii dacă s-ar fi putut, și cu cît mai curînd, cu atît mai bine ; nu mai era tînără și ar fi vrut să aibă și ea parte de norocul ăsta, măcar de dragul iubitului ei fiu, François Dar, din păcate, avusese destule prilejuri în viață din care învățase să aștepte clipa potrivită

Thérèsei îi spuse cu asprime : „Ca să-l las pe conte să se uite prin hîrțoage, la asta am să mă mai gîndesc. Vorbesc eu cu dînsul, și ție mai tacă-ți fleanca cînd ești cu el, altfel, are să iasă una boacănă ! Iar peștelui tău poți să-i spui că dacă vrea să-mi dea sfaturi, atunci ticăloșia-sa să binevoiască a mi se înfățișa în persoană Și las, că mi ți-l lămuresc eu !"

După ce rămase singură, se gîndi cu grijă ce avea de făcut În nici un caz nu va îngădui geambașului Nicolas să se apropie de masa de scris și de scrin. Tînărul conte n-avea decît să scotocească prin hîrtii Nu strica să-l aibă pe cocoșel în rezervă.

CONFESIUNI

După cele întîmplate, pieptul lui Fernand clocotea de simțăminte tulburi, nemaiîncercate pînă atunci.

Păcătuise față de Jean-Jacques, față de Gilberte, față de Thérèse, se mînjise pe sine și pe ceilalți

Dar ceea ce simţise pentru Therese, şi mai simţea încă, nu era numai poftă şi fierbinţeală, ca atunci, la Paris, sau apoi, a doua oară la ţară. Nici dragoste nu era ; ar fi fost o pîngărire dacă ar fi asemuit sentimentele lui pentru Gilberte cu atracţia ce o simţea pentru Thérèse. Dar spre femeia aceasta îl atrăgea ceva profund natural, natura însăşi. Thérèse era neatinsă de spirit, o bucată de lut, băltoaca, gunoiul, dar şi lumina care se oglindeşte în băltoacă. Ceea ce o atrăsese însă pe Thérèse era mai mult decît o simpla poftă. Cum rostise cuvintele „Pentru dumneata fac multe !" Timbrul acela catifelat al vocii ei fusese de o gingăşie pe care n o va uita niciodată Îl iubea, nu încăpea îndoială

Şi ce va fi mai departe ? Cum sa-l privească în ochi pe Jean-Jacques ? Ce se va intîmpla cînd se va întoarce Gilberte ?

Cel mai înţelept ar fi fost să-şi smulgă din piept ceea ce simţea pentru Thérèse, aşa cum smulgi vîrful otrăvit al unei săgeţi. Dar dacă s ar feri s-o mai vadă pe Thérèse şi ar fugi pur şi simplu, n-ar fi asta o laşitate şi o mojicie ? Nu-i era îngăduit să fugă de răspundere. O dată trebuia s-o mai vadă, trebuia să-i explice că ar fi mai bine pentru amîndoi să se ocolească unul pe altul Se temea de sine însuşi. Îi era scîrbă de ceea ce făcuse, dar nu dorea decît s-o repete, iar şi iar

Şi se duse din nou la pavilionul de vară cînd îl ştiu pe Jean Jacques plecat la plimbare. Chiar şi drumul ii provoca o amărăciune sfîşietoare şi o plăcere fierbinte

Ciocăni la uşă O voce ştearsă răspunse : „Intraţi" Intră În casă nu era decît *madame* Levasseur. Se simţi profund dezamăgit, dar răsuflă de parcă i se luase o piatră de pe inima

Bătrîna era mulţumită că avea prilejul să vorbească singură cu Fernand Spuse că desigur venea pentru hîrtiile lui Jean-Jacques Thérèse îi pomenise despre dorinţa lui. „Dar, îl lămuri ea, ceea ce ne cereţi dumneavoastră, domnule conte, nu se cade să facem. Ginerele meu doreşte ca nimeni să nu i vadă hîrtiile înainte de moarte. Îl măsură pe Fernand cu ochii ei mici şi sfredelitori şi se intrerupse sin

gura : De ce nu-i cereţi chiar lui să le vedeţi ? Sînteţi doar atit de des împreună cu el." Fernand tăcea încurcat. „Ştiu Jean-Jacques e o fire ciudată, îi veni ea în ajutor, şi e limpede că dumneavoastră îi sînteţi un prieten sincer, după cum spune şi ginerele meu Vreau aşadar să vă fac pe plac, se hotărî ea mărinimoasă. Dar trebuie să fim cu bagare de seamă. Să nu veniţi decît atunci cînd sînteţi absolut sigur că nu ne poate surprinde." Fernand mulţumi bîlbîindu-se Ea il ameninţă ştrengăreşte cu degetul. „Sînteţi un mare şmecher, domnule conte, spuse ea Cu fiica mea v-aţi pus bine, şi tot dumneavoastră sînteţi de vină că eu, femeie bătrînă, m apuc de pozne la bătrîneţe Va sa zică veniţi mîine !"

Fernand plecă ruşinat. *Madame* Levasseur il întrebase de ce nu se adresa direct lui Jean-Jacques , chiar şi ea observase cit de josnică era intenţia lui Nu, nu va continua, mîine nu se va duce la pavilionul de vară să spioneze prin manuscrisele lui Jean-Jacques.

A doua zi dimineaţa se duse la pavilionul de vară *Madame* Levasseur îi dădu două caiete. „Sînt cu totul şaptesprezece legate împreună, declară ea, le am numărat Trebuie să ţin bine minte cum şi-a aşezat toate in scrin şi in masa de scris ca să le pot pune la loc întocmai cum erau "

Thérèse era şi ea acolo, ocupată cu treburi gospdăreşti Nu-şi lua privirile de la Fernand, căci nu-l mai văzuse de mult. Tînărul conte era zăpăcit, prezenţa ei îl distrăgea „Pot lua caietele ?" întrebă in cele din urmă. „Nici să nu vă gîndiţi la una ca asta, dragă domnule conte ! exclamă indignata *madame* Levasseur E destul de primejdios şi aşa. Aşezaţi-vă aci !" porunci ea, arătind spre masa de scris a lui Jean Jacques

Fernand se aşeză cu sfiiciune. Ceea ce facea era un sacrilegiu. Aici, la masa Maestrului, cotrobăia în tainele lui, de faţă cu soţia lui, pe care o pîngărise – era monstruos ! Dar pornise pe drumul acesta şi nu mai putea da înapoi.

Deschise primul caiet Avea drept titlu : *Amintiri,* apoi cuvintul fusese şters şi Jean-Jacques, cu scrisul lui frumos, viguros şi totuşi delicat pusese : *Confesiuni.*

Citi

„Ma apuc de o lucrare care n-a avut şi nici nu va avea pereche Vreau să le înfăţişez semenilor mei un om, aşa cum l a făcut natura Pe mine însumi

Pe mine însumi. Îmi simt inima şi-i ştiu pe oameni. Nu sînt făcut ca nici unul dintre cei pe care i-am văzut şi, îndrăznesc s-o cred, ca nici ca vreunul dintre cei care trăiesc acum Chiar dacă n-oi fi mai bun, sînt cel puţin diferit.

Cînd va suna trîmbiţa judecăţii de apoi, voi ieşi înaintea judecătorului suprem cu cartea aceasta în mînă şi voi spune răspicat «Aici se află consemnat tot ce am făcut, ce am gîndit, ce am fost. N-am ascuns nimic rau, n am adăugat nimic bun M-am înfăţişat aşa cum am fost, cîteodata josnic şi murdar, alteori bun, generos, mare.» Mulţimea nesfîrşită a semenilor mei să asculte mărturisirile astea, suspinînd la auzul josniciei mele, roşind pentru slăbiciunile mele. Iar apoi, o ! fiinţă supremă ! să îndrăznească unul singur să spuna în faţa treptelor tronului tău «Am fost mai bun decît acesta» “

Fernand citi mai departe , din frazele minunat de clare ale lui Jean-Jacques îi sărea în ochi o veridicitate înspăimîntătoare în goliciunea ei. Nu bănuise că cineva ar putea avea curajul să coboare atît de adînc în sufletul său. Cît de îngrozitor de întortocheate erau galeriile sufletului, mult mai primejdioase decît toate galeriile de mină din lăuntrul pamîntului. Era o minune că cel care îndrăznea să pătrundă şi să privească aceste taine înspăimîntătoare nu înnebunea.

Fernand citi despre prima pedeapsă corporală îndurată de Jean-Jacques la vîrsta de opt ani. Cum această pedeapsă, aplicată de o femeie frumoasă de treizeci de ani, pricinuise băiatului un fel de voluptate, o trezire timpurie a simţurilor şi cum întîmplarea aceasta îi determinase pentru totdeauna pasiunile, dorinţele, felul senzualităţii sale

Fernand mai citi cum la vîrsta de nouă ani Jean-Jacques îndurase prima nedreptate Cum fusese aspru pedepsit pentru o faptă rea pe care n-o săvîrşise, cum rămăsese neclintit, „încăpăţînat“, după părerea celorlalţi, fără să recu

noarcă ceea ce nu făptuise și cum ieșise din îngrozitoarea încercare sfîșiat, dar învingător. „Închipuiți-vă un băiat, citi el, timid și ascultător, care fusese totdeauna tratat cu blîndețe și înțelegere și care acum îndura pentru prima oară o nedreptate atît de îngrozitoare, și asta din partea celor pe care îi iubea și-i stima mai presus de toți! Ce năruire a tuturor concepțiilor sale, ce răscolire a sufletului și a minții! Durerea fizică, oricît de mare ar fi fost, o simțeam prea puțin eram cuprins de furie, indignare, deznădejde Cînd m-am văzut în sfîrșit în patul meu și am putut da glas furiei, m am așezat pe sărmanul meu posterior și am strigat din răsputeri, de o sută de ori poate · *Carnifex, carnifex, carnifex!* Călăilor, călăilor! Și acum, cînd scriu aceste rînduri, simt cum îmi zvîcnește pulsul, și chiar de aș trăi o sută de mii de ani, clipa aceea ar rămîne veșnic vie în sufletul meu Această primă întîlnire cu violența și nedreptatea mi s-a întipărit atît de puternic în inimă, încît mă aprind ori de cîte ori văd sau aud o nedreptate, indiferent pe cine l ar lovi ea, de parcă ar fi vorba de mine însumi Atunci a luat sfîrșit vesela nepăsare a copilăriei mele."

Citi apoi cum la vîrsta de optsprezece ani, fiind valet într-o casă mare, Jean Jacques furase, fără vreun motiv plauzibil, o panglică veche, roz și argintie, fără valoare, iar după aceea dăduse vina pe o jupîneasă drăguța și nevinovată, care nu-i făcuse nici un rău Jean-Jacques descria faptele simplu, fără justificări, așa cum se petrecuseră, și Fernand se înspăimîntă de puterea iraționalului și a răului care-l copleșea iarăși și iarăși, chiar și pe un Jean-Jacques.

Tot mai adînc și mai chinuitor pătrundea Jean-Jacques în labirintul întunecat și mlăștinos al sufletului său. Po vestea mereu de alte fapte sau porniri „ridicole și jalnice". Despre pofte naive ale trupului și despre voluptăți rafinate ale fanteziei.

Fernand citi despre experiențele triste, cutremurătoare, pe care trebuise să le facă Jean-Jacques. cu prietenii săi Iată-i pe oamenii mari ai timpului, Diderot, Melchior

Grimm, creatorii *Enciclopediei* [1], marele Voltaire insuşi, şi aproape toţi se coalizaseră impotriva lui Jean-Jacques, il trădaseră, il persecutaseră Toţi se dovediseră superficiali, răzbunători, orbiţi, feţele lor netede nu erau decit măşti, după care se ascundeau chipuri de fiare, iar la analiza severă a lui Jean-Jacques nu rezista decit unul singur Jean-Jacques.

Timp de trei zile, Fernand veni in fiecare dimineaţă la pavilionul de vară şi citi caietele groase ale *Confesiunilor* *Madame* Levasseur nu-i dădea caietele in ordinea in care fuseseră scrise, dar el nu spuse nimic, căci fiecare din ele era ingrozitor de fascinant. Voia să citească incet, pe-ndelete, dar citea repede, cu o grabă frenetică. Nu era oare nevoit să citească repede ? Poate că această fericire sălbatică nu va dura mult, poate că *madame* Levasseur se răzgindea, poate că lectura sa tainică avea să fie descoperită, poate ca intervenea vreo altă intimplare nefastă.

Femeile işi vedeau de treaba, copacii işi furişau privirile pe fereastră, canarii ciripeau in colivie. Fernand citea Apoi, cu totul impotriva voinţei sale, prezenţa Thérèsei il distrăgea Dar uneori il distrăgea tocmai faptul că ea nu era acolo şi atunci işi imagina cum se tăvălea pe undeva cu Nicolas, durerea fierbinte care ardea in cuvintele lui Jean-Jacques şi imaginea chinuitoare a imperecherii Thérèsei cu Nicolas se invălmăşeau, sfirtecindu-l.

Citi relatările lui Jean-Jacques despre familia Levasseur Citi povestea amară şi ridicolă despre fratele Thérèsei, sergentul François, americanul care-i furase cămăşile de mătase. Citi cum *madame* Levasseur şi intreaga ei familie o jefuiau fără milă pe „neinchipuit de altruista Thérèse" Cum in afară de asta, bătrina, in aparenţă blindă ca o

---

[1] *Enciclopedia (Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers)*, apărută in treizeci şi cinci de volume (1751—1780), este cel mai de seamă monument al filozofiei iluministe franceze din secolul al XVIII-lea ; a exercitat o covirşitoare influenţă in pregătirea ideologică a revoluţiei burgheze din Franţa, din 1789.

La alcătuirea ei au avut un rol hotăritor filozofii materialişti Diderot şi d'Alembert. Printre colaboratorii *Enciclopediei* au fost Voltaire Helvetius, Holbach Condillac şi Rousseau

mița, chiar slugarnică, îl spiona și-l trăda dușmanilor săi. „I-aș putea ierta lăcomia, citi el, dar nu prefăcătoria. Josnicia ei m-a înstrăinat atît de mult de ea încît uneori îmi vine greu sa-mi ascund disprețul." Fernand se simți umilit că și el se folosise de serviciile acestei babe perfide și încercă totodată o amară mulțumire că *madame* Levasseur însăși îi dăduse să citească ceea ce povestea Jean-Jacques despre ea.

Jean Jacques povestea și despre boala lui, „un defect organic al bășicii, care i pricinuia o nevoie aproape permanentă de a urina". Minunat descrisă era întîmplarea cu mareșalul Curții, care, după triumful de la Fontainebleau [1] al operei sale *Ghicitorul satului* îl invitase să vină în ziua următoare la palat, ca să fie prezentat regelui și să primească o pensie anuală. „Primul meu gînd a fost să mă duc pînă afară, citi Fernand, din cauza bolii mele. Încă în timpul reprezentației nevoia mă chinuise îngrozitor și eram sigur că în ziua următoare, în fața regelui și a tuturor marilor domni și doamne mă va chinui și mai grozav. Mi se facea rău numai la gîndul scandalului pe care l-aș stîrni dacă ar trebui să părăsesc în fugă sala, în prezența regelui. Mai bine mort! Numai cei care cunosc această stare știu ce spaimă te cuprinde cînd simți că se apropie criza!" Thérèse avusese deci dreptate. Nu mîndria cetățenească, ci boala îl determinase pe Jean-Jacques să facă gestul acela nobil. Și totuși, interpretarea simplistă a Thérèsei fusese greșită. Căci Jean-Jacques vorbea și de celelalte motive ale sale, motivele cetățeanului cinstit. Povestea în cuvinte simple, convingătoare cum nu voise să se lase ispitit de aur și onoruri, ci voise să rămînă independent, și cum se certase cu prietenul său Diderot, care stăruise să facă măcar după aceea demersurile pentru pensie. Tocmai necruțătoarea claritate cu care-și expunea Jean-Jacques toate motivele îl făcea pe Fernand să se prăbușească din admirație

[1] Localitate de lîngă Paris, unde se află un vechi castel. Acolo își petreceau o parte din timp regii Franței.

în dezamăgire, şi apoi din nou să se avînte pe culmile admiraţiei.

Mai departe, Jean-Jacques povestea plin de dispreţ despre un prieten de-al lui, un om în vîrstă, chinuit de podagră, uzat de pofte şi plăceri, care se străduise s-o seducă pe Thérèse, folosind mijloacele cele mai josnice, bani, o carte abjectă, desene murdare. Ruşinea şi o remuşcare furioasă îl sfîşiau pe Fernand. Dacă Jean-Jacques simţea un asemenea dispreţ pentru prietenul acela bătrîn, care se arătase atît de fals, cît de indignat ar trebui să fie împotriva lui, Fernand, discipolul său, aproape un copil, care se apropiase cu ochi şi mîini murdare de tovarăşa de viaţă a Maestrului! Lucru ciudat era că, în timp ce încerca acest simţămînt, prezenţa Thérèsei îi aprindea sîngele Femeia îl atrăgea, deşi îi era scîrbă de ea, îl ispitea aşa cum nu-l mai ispitise niciodată nimic. Încercă să şi-o închipuie pe Gilberte, să izgonească prin imaginea ei curată pofta ce-l atrăgea spre Thérèse. Nu reuşi Încercă din nou să se întoarcă la *Confesiuni*, dar nu putu citi mai departe.

Alergă la lac, înotă mult şi repede, de parcă astfel ar fi putut să se spele de murdăria din suflet

ALTE CONFESIUNI

Girardin şi *monsieur* Gerber rămaseră plăcut surprinşi cînd într-o bună zi Jean-Jacques sosi pe neaşteptate la castel împreună cu cele două femei. În schimb, Fernand nu ştia ce să spună, ce să facă şi încotro să-şi îndrepte privirile. *Madame* Levasseur îi zîmbea cu un aer complice, şi chiar faţa leneşă a Thérèsei avea o expresie de mulţumire ştrengărească.

Jean-Jacques se purta ca de obicei, era liniştit, conversa plin de vervă cu marchizul, făcîndu-l chiar şi pe *monsieur* Gerber să vorbească Omul acesta timid povesti cum pusese în scenă, mai demult, împreună cu Fernand, pe atunci

copil încă, piese de teatru de marionete și cît talent și aplicație dovedise contele Fernand cu acest prilej. Nu povesti că în orele sale libere compunea poezii și ce bucurie îi făceau piesele acestea naive pentru teatrul de marionete Jean-Jacques ascultă cu plăcere povestea alsacianului și spuse · „Ce-ar fi, conte Fernand, ce-ar fi să dăm odată un mic spectacol ? De pildă, cu *Ghicitorul satului !?*"

Inconștiența amabilă a lui Jean-Jacques îl cutremură pe Fernand

La plecare, Maestrul spuse : „Fernand, mi-e îngăduit să vă aștept mîine dimineață ?" Jean-Jacques încă nu-l invitase niciodată de-a dreptul să l însoțească , Fernand se sperie aproape

Și a doua zi Jean-Jacques fu calm, prietenos, însuflețit de o voioșie melancolică Fernand pășea alături de el, se simțea cel mai josnic ipocrit de pe fața pămîntului, vorbea monosilabic, chipul lui plin de viață nu-i putea ascunde stînjeneala. Spera doar că Jean Jacques nu va observa nimic

Acesta însă spuse „Ce vi s a întîmplat, Fernand ? Parcă vă apasă ceva. Vreo amărăciune în legătură cu prietena dumneavoastră ?" Fernand se perpelea de rușine și durere , ar fi vrut să plîngă în hohote, ca un copil.

Și totuși, în ziua următoare, cînd știu că Jean-Jacques era plecat, se duse din nou la pavilionul de vară , ba setea sălbatică, dulce și otrăvită de a citi mai departe, de a scormoni în tainele Maestrului se întețise de pe urma așteptării !

Ceea ce afla in ziua aceea era chiar, intr-un fel deosebit, răscolitor și primejdios Anumite zvonuri, răspîndite de dușmanii lui Jean-Jacques și pe care Fernand le socotise calomnii murdare, erau adevărate Stătea scris negru pe alb, chiar de mîna lui Jean Jacques, cu litere frumoase, elegante, sigure : își dusese într-adevăr copiii, copiii lui și ai Thérèsei, la Leagănul pentru copiii găsiți, la *Hospice des Enfants Trouvés* nu unul, ci mai mulți. Și el povestea fapta aceasta îngrozitoare pe care o săvîrșise, fapta

care sfida înseşi natura şi simţirea, de parcă ar fi fost lucrul cel mai firesc, cel mai obişnuit din lume Povestea cu toate amănuntele, străduindu-se „nici să nu se acuze şi nici sa se scuze" Alesese „cea mai comoda ieşire din încurcătură", senin şi sigur, fără să şovăie, şi înşira motivele care-l făcuseră să acţioneze astfel, motive clare, conştiente, obişnuite. În primul rînd, aşa era obiceiul. În al doilea rînd, voise să salveze onoarea Thérèsei cu care, pe vremea aceea, încă nu era căsătorit. În al treilea rînd, pusese în practică propriile sale principii prin aceea că, in calitate de cetăţean şi de tată al copiilor, preferase ca odraslele sale să fie crescute pentru a deveni muncitori şi ţărani, şi nu aventurieri şi vîntură-lume. Trebuise să învingă o *singură* dificultate : împotrivirea Thérèsei. Fusese destul de greu s o facă să înţeleagă că in felul acesta işi salva reputaţia şi onoarea. „S-a supus văicărindu-se", relata Jean-Jacques

Fernand citea in prezenţa femeii ai carei prunci fuseseră „îndepărtaţi" in felul acesta, şi inima lui era alături de ea ; cuvintele simple şi fără ruşine ale lui Jean Jacques îl ingheţau. Cît de mare trebuie să fi fost durerea acestei femei mărginite, minata numai de instincte, cînd i se întîmplase asta !

Răsfoi înapoi. Reciti ceea ce povestise pînă acolo Jean-Jacques despre Thérèse Apoi citi cu o încordare aproape de neîndurat, lacom să parcurgă fiecare nouă pagină in care era vorba de Thérèse Erau multe insemnări despre ea, cuvinte critice, reci, şi cuvinte ce-ţi mergeau la inimă, unele respingătoare, altele pline de simţire şi emoţionante

Citi despre felul cum o intîlnise pentru prima oara Jean-Jacques, într-un hotel mic şi amărît, Hotel *Saint-Quentin,* cum, impresionat de simplitatea ei şi de privirea i blîndă, prietenoasă, o apărase împotriva glumelor impertinente ale comesenilor si cum ea îi mulţumise, dăruindu-i singurul lucru pe care-l putea dărui, trupul ei Scria apoi cum se iscase de îndată o neînţelegere între ei După ce se culcase prima oară cu el, Thérèse îi spusese pe ocolite ca trebuie

să-i mărturisească ceva, şi Jean Jacques se temuse că e bolnavă şi că l-a molipsit şi pe el. Zile întregi vorbiseră pe ocolite, fără să se poată lămuri, pînă ce ea îl întrebase, în sfîrşit, dacă n-a băgat de seamă că ea nu mai fusese fecioară. „Cînd am înţeles în cele din urmă în ce consta neînţelegerea, povestea Jean-Jacques, am tras un chiot de bucurie. «Fecioare! strigai eu. Cine caută aşa ceva la Paris ?! Şi încă la o fată de douăzeci de ani ! Ah, draga mea Thérèse, ce fericit sînt că eşti atît de cinstită şi de sănătoasă !»"

Fernand mai citi . „La început nu dorisem decît o distracţie şi-mi găsisem o tovarăşă de viaţă. Nu mă gîndisem decît la poftele mele şi în fapt pusesem temelia fericirii mele."

Dar apoi Fernand citi mai departe „La început am încercat să-i formez mintea Zadarnică osteneală ! Mintea ei rămîne aşa cum a plămădit-o natura, strădaniile educative n-au ce căuta aici. Mărturisesc fără să roşesc că n a izbutit niciodată să înveţe cu adevărat să citească şi abia dacă poate scrie O lună întreagă am încercat s o fac să priceapă cum se citeşte ora pe cadranul unui ceas : nici pînă astăzi n-a înţeles. Nu poate să spună la rînd lunile anului, n-are nici cele mai elementare noţiuni de aritmetică. Nu poate folosi cuvintele aşa cum trebuie şi spune adesea contrariul a ceea ce gîndeşte Incultura ei, greşelile pe care le face constituie un subiect de conversaţie pentru prietenii mei , o dată am întocmit o listă cu expresiile comice pe care le foloseşte, ca s-o distrez pe *madame* de Luxembourg. Dar această persoană mărginită, sau, dacă vreţi, proastă, m a uimit de multe ori prin judecata ei sigură în împrejurări grele, şi sfatul ei m-a salvat din primejdii mari.'

Apoi scria din nou . „Chiar şi legătura cea mai strînsă a trupurilor nu mă mulţumea Simţeam nevoia a două suflete într-un singur trup" Apoi : „Thérèse şi cu mine aveam doar prea puţine idei şi concepţii comune, şi natura din jur trezea în mine sentimente pe care ea nu le putea

înțelege. În singurătatea de la țară ai însă nevoie de un tovarăș care să-ți împărtășească sentimentele."

Fernand citea, înspăimîntat și uimit. Aici, în aceeași încapere, ședea o Thérèse in carne și oase și nu știa că în filele din fața lui trăia o altă Thérèse, lăudată pentru prietenia și bunătatea ei, dar dezgolită cu cruzime în mărginirea și nulitatea ei, o umbră, o figură nepieritoare, mult mai reală decît Thérèse cea vie

„Am considerat totdeauna ziua in care m am legat de Thérèse ca ziua care a statornicit pentru totdeauna viața mea lăuntrică. Legătura noastră a rezistat timpului și tuturor loviturilor soartei. Ea a devenit mai strînsă de pe urma întîmplărilor care ar fi trebuit s-o nimicească". citi în continuare Fernand.

Dar pe pagina următoare stătea scris „Dar ce va gîndi acum cititorul dacă-i voi mărturisi, cu toată sinceritatea de care cred că a putut să se convingă, ca, din prima clipă în care am zarit-o și pînă acum, n-am simțit nici cea mai mică pîlpîire de dragoste? Nevoile simțurilor, pe care mi le mulțumea, nu erau pentru mine decît nevoi sexuale, care nu aveau nimic de a face cu personalitatea mea" Așa stătea scris, simplu, fara rușine. Fernand se simți nimicit

Iar apoi Jean-Jacques afirma limpede, scurt, negru pe alb: „Thérèse nu era cîtuși de puțin stricată sau desfrînată N-am avut a mă teme de rivali. Sînt sigur ca am fost singurul bărbat pe care l-a iubit vreodată, și simțurile ei ador mite n au împins-o spre un altul nici chiar atunci cînd am încetat să mai fiu bărbat pentru ea."

Fernand crezu că citise greșit și reciti a doua și a treia oara.

Cum se putea ca un om care pătrunsese mai adînc ca oricare altul în tainele naturii și în relațiile dintre oameni să fie atît de orb față de femeia cu care-și duce viața? !

Era oare atît de orb? Voia să fie orb? Iar măreția care se îmbină cu o atît de comodă orbire mai poate fi soco tită măreție?

Dar cine era el, Fernand, să-l judece pe Jean-Jacques? Studiase sîrguincios operele lui, trăia de saptămîni in ime

diata lui apropiere, și totuși nu-l cunoscuse și nu-l înțelesese de loc

Dar acum, oare, îl cunoștea? Omul care dusese viața sălbatică, deșănțată, descrisă în *Confesiuni*, care suferise neînchipuit de mult și facuse pe alții să sufere la fel de mult era același cu cel care se plimbase ieri liniștit cu Fernand, ierborizînd și fiindu-i milă de fiecare om sărman, de fiecare vietate? Care din ei era adevăratul Jean-Jacques? Cel modest, prietenos, care stătea de vorbă cu fiece pădurar și discuta pe larg cu jupîn Maurice, circiumarul de la hanul „La castani"? Sau cel care singur se dădea pildă întregii omeniri?

„Acesta sînt eu, Jean-Jacques, cetățean al orașului Geneva. Cine are o putere mai mare și mai înspăimîntătoare de pătrundere a lucrurilor decît mine? A suferit cineva mai mult decît mine? *Ecce homo* [1] Nimeni n are dreptate, în afară de mine."

Și dacă este așa? Dacă are Jean-Jacques dreptate împotriva tuturor?

Oricum, n-avea temeiuri să fie infinit de mindru? Descoperise și explorase o lume nouă, aventurile sale fuseseră mai îndrăznețe decît cele ale lui Columb. Nu era firesc ca trupul lui firav să se prăbușească sub povara acestei imense înțelepciuni? S-ar fi putut el menține altfel decît printr un orgoliu fără seamăn?

În sufletul lui Fernand se îmbinau admirație, teamă, milă, respect și un ușor dispreț cinic.

Și după cum Jean-Jacques ii devenea mai străin și mai enigmatic cu cît știa mai multe despre el, tot astfel i se părea că și ceilalți oameni își pierd contururile. Părea că fizionomiile semenilor săi se schimbă necontenit. Nu mai exista o realitate stabilă. Viața pe care Fernand o văzuse în jurul său nu era decît o pojghiță subțire, forma ei exterioară ; abia mai jos, sub ea, începea adevărata viață, multiplă și confuză.

Fernand dormi puțin în această perioadă. Noaptea vedea în gînd literele elegante, sigure ale *Confesiunilor*, și

[1] Iată omul (lat) Cuvinte din *Biblie*

ele se preschimbau în oameni și faptele despre care vorbeau. El însuși, Fernand, se transforma în Jean-Jacques. Săvîrșea păcatele înspăimîntătoare ale lui Jean-Jacques. Se lăsa întreținut de femeia și ibovnica mai vîrstnică. Își renega credința. Apoi, pentru a redobîndi cetățenia orașului Geneva, se lepăda de credința nouă. Iubi femei pe care nu le avu niciodată și se culcă cu femei pe care nu le iubea. Izgoni din casă carne din carnea sa și trup din trupul sau. Își trăda prietenii. Se scuză și se apără cu scuze neîntemeiate. Îi era scîrbă de sine însuși și se mîndrea cu scîrba lui. Orice ar fi făcut, era drept. Se socotea singurul om drept pe lume. Și, lucrul cel mai ciudat : așa era.

Fernand trăi în zilele, în săptămînile acelea nu la Ermenonville, ci în lumea lui Jean-Jacques, în lumea plină de aventuri a *Confesiunilor*. Propria sa lume deveni aventuroasă. Căci dacă el, Fernand, și-ar descrie, cu aceeași sinceritate ca și Maestrul, tînăra sa viață, nu s-ar ivi abisuri la fel de înspăimîntătoare ca acelea în care se afundase Jean-Jacques ? El, Fernand, n-o iubea pe Thérèse, n-avea nimic comun cu ea, nu simțea pentru ea o pasiune mare, sălbatică ; dacă se culca cu ea, dacă-l înșela pe Maestru și se cufunda în mocirlă, n-o făcea decît pentru că se simțea atras de ceea ce este josnic, murdar, pentru că era stricat pînă-n măduva oaselor. Și dacă, pe lîngă toate, se mai ducea la pavilionul de vară să scormonească în tainele Maestrului, nu era asta o ticăloșie fără seamăn ?

Dar tocmai caracterul odios, nelegiuit al lecturii făcea ca ea să aibă și mai mult preț. Și oricît de mari ar fi fost chinurile cu care ar fi trebuit să-și ispășească fapta, rupea cu nesaț roade din pomul cunoașterii. Ce reprezentau învățătura marilor oameni din antichitate, revelațiile *Bibliei* învățăturile clasicilor Franței sale față de înțelepciunea profundă, cu dublu înțeles, a acestei cărți ? Ce dragoste de adevăr lacomă, înspăimîntătoare țîșnea din paginile acestea ce pasiune zdrobitoare, aducătoare de fericire închinată cunoașterii cu cap de Janus [1] !

[1] Zeu la romani, despre care se spunea că are mereu înaintea ochilor atît trecutul, cît și prezentul. Această dublă calitate a făcut să fie reprezentat cu două fețe.

Tinerețea lui Fernand nu fusese ușoară. *Monsieur* de Girardin își amintea cu mîndrie și plăcere de timpurile cînd fusese general și constatase cu îngrijorare lipsa de interes a lui Fernand pentru disciplină și militărie. Pentru a-l căli, îl trimisese la vîrsta de treisprezece ani la Academia de război, a cărei severitate era cunoscută Elevii academiei erau aproape toți burghezi sau fii ai unor nobili cu funcții administrative, iar profesorii și superiorii se străduiseră să arate că titlul contelui Brégy nu-i impresiona Fernand fusese deci tratat cu o asprime deosebită. Colegii, plini de invidie, conștientă sau inconștientă, față de viitorul senior de Ermenonville, pe care-l aștepta o carieră ușoară, strălucită, aveau o atitudine rezervata sau direct ostilă. Sensibilului Fernand îi fuseseră supuse la cazne și trupul, și sufletul , cîteodată crezuse că nu va mai putea îndura această viață. Ulterior, în timpul lungii călătorii pe care o întreprinsese, cînd avu prilejul să simtă cît de mult îl iubea tatăl său, și mai ales după aceea, cînd descoperise marea fericire alături de Gilberte, fusese ferm convins că anii negri ai Academiei de război constituiau partea cea mai grea a vieții sale Dar acum, din propria-i vină, se avîntase în aventuri atît de înspăimîntătoare, încît cele petrecute atunci i se păreau cu adevărat un joc de copil.

Hotărî să mărturisească totul Maestrului Nu fu în stare Hotărî să i scrie Gilbertei, prietena sufletului său, să-i povestească despre lecturile sale tainice, să-i mărturisească și el, cu aceeași sinceritate fanatică cu care-și povestea Jean-Jacques viața, legătura sa fizică și sufletească cu Thérèse. Numai dacă va reuși să dea glas frămîntărilor sale, să le exprime în cuvinte, va putea să se smulgă din adîncurile spre care îl ademenise cutezanța sa nebunească !

Dar, înca pe cînd își făurea planul, știa că nu-l va putea duce la îndeplinire. Nu-i era dat să descrie faptele sale josnice, desfrînate cu obiectivitatea curajoasă a lui Jean-Jacques. Și-ar prezenta acțiunile denaturat, s-ar scuza și

s-ar acuza cu subiectivitate, s-ar tingui de propria sa ticăloşie. Şi totul ar fi minciună. Dar el nu voia să renunţe la infamia sa, pentru nimic în lume! Se simţea mîndru că era aşa cum era

Nici la legătura lui cu Therese nu voia să renunţe. Îi era scîrbă de femeia aceasta, dar ştia că era de ajuns să spună cu vocea ei joasă, leneşă: „Nu vreţi să facem o plimbare, tinere conte?" şi s-ar fi ridicat, de oriunde s-ar fi aflat, gata să plece cu ea. Pofta fierbinte pe care i-o trezea, mirosul ei, vulgaritatea ei nemaipomenită, inocentă, mişcările ei lente, aţîţătoare, greutatea cu care-şi aduna cuvintele ca să-şi exprime gîndurile mărginite, chiar şi scîrba pe care i-o inspira, toate erau verigi ale unui lanţ cu care il ţinea legat.

Thérèse nu-l pofti să se plimbe cu ea. Cînd se intîlni cu el prima oară după ce se îmbrăţişaseră, fusese dezamăgită că se arăta atît de distant. Îi părea rău că o iubise? Dragostea lui se stinsese după o singură îmbrăţişare? Instinctul însă îi spunea că nu era aşa, dar că, fiind conte, se sfia. Apoi, fusese aproape totdeauna în preajmă cînd Fernand citea din hîrţoagele lui Jean-Jacques şi observase cu mulţumire că prezenţa ei îl tulbura, era destul să-l privească pieziş şi tînărul conte era cuprins de nelinişte. Dar ea nu-l încuraja

În cele două dăţi cînd Fernand n-o găsise acasă fusese într-adevăr cu Nicolas, aşa cum îşi închipuise el, amărît, dispreţuitor şi furios. Dar întîlnirile acestea nu fuseseră fericite. Thérèse se temea să-i dea de ştire că bătrîna *madame* Levasseur refuza să-i urmeze sfatul şi să întreprinda ceva cu hîrtiile. Nicolas însă aştepta răspunsul şi, cum ea tăcea, o întrebase direct. „Ai vorbit cu mama dumitale, *madame*?" La care Thérèse răspunse şovăind: „Încă nu". Atunci Nicolas devenise morocănos şi tăcut, iar cînd ea voise să se arate drăgăstoasă, o respinsese, zicînd că nu-i stă mintea la prostii. „Pentru asta îl ai doar pe micul conte", spuse el cu răutate, şi Thérèse înţelese că, atîta timp cît nu va rezolva problema cu hîrţoagele, Nicolas nu va mai face dragoste cu ea

În schimb, Fernand, care de obicei nu se arăta decît ziua, se înfiinţă şi seara, pe cînd Jean-Jacques se afla la castel. Amîndouă femeile îşi dădura seama de îndată ca venea pentru Thérèse.

Thérèse sperase că Nicolas va şti să se folosească de prilejul acesta, îl aşteptase multă vreme, iar el, desigur, ca s-o pedepsească, o lăsase singură. Acum era supărată şi l primi cît se poate de urît pe Fernand Bătrîna, nemulţumită de prostia fie-si, voi să-l ajute pe tînărul domn să-şi atingă scopul „Nu doriţi să vă plimbaţi puţin la aer cu Thérèse? E o noapte caldă de vară", spuse ea direct. Fernand privi stingaci şi plin de aşteptare spre Thérèse. Ea, însă, măsurîndu-l fără ruşine, răspunse leneş şi îmbufnat „N-am chef astăzi". Tînărul plecă umilit

Alerga prin noapte, răscolit şi furios. Dar furia lui nu era îndreptată împotriva Thérèsei, ci împotriva lui Jean Jacques. Desigur că ea ajunsese aşa din pricina grozăviilor pe care le îndurase de la Jean-Jacques. Se indignă tot mai mult împotriva Maestrului El, care propovăduise în *Émile* principiile cele mai nobile, cele mai înţelepte de educare, ar fi fost pur şi simplu dator să-şi crească singur proprii copii

O femeie care trecuse prin atîtea merita compasiune Fernand simţea nevoia s-o mîngiie. Amintirea ochilor ei îi dădea fiori. Fantezia neînfrînată, senzuală a *Confesiunilor* îl înlănţuia, se contopea cu propria sa fantezie. Visa o nouă îmbrăţişare mai fierbinte, mai puternică decît cea de atunci, de pe malul lacului.

Deoarece Nicolas o făcuse să-l aştepte şi în serile următoare, Thérèse, la rîndul ei, se mustra că se purtase atît de rău cu micul conte. Acum îi pierduse pe amîndoi Tînărul conte nu-i voise răul, era pur şi simplu un visător, un copil, prost şi neîndemînatic. Nu trebuia să lase să se adîncească cearta lor, iscată din nimic, căci altfel se ducea pe copcă şi această prietenie frumoasă. Nu se gîndise ca legătura lor să se mărginească la o singură întîlnire

Îl pîndı Îl ıntreba, întocmai așa cum își dorise și cum se temuse el „Nu vreți să mai facem o plimbare, tinere conte ?"

Se intîlniră ın aceeași seara

Lucrurile se petrecură ca ın visurile lui, instinctul săl batıc și întunecat mătura dın cale toate scrupulele, coplesindu-l.

Mai tîrziu șezura pe ıarba de sub salcıe Therese era nespus de tandră. „Fernand !" rosti cu vocea eı profundă, bucurîndu-se să audă cum rasună numele. „Îmı dai voie să-ți spun Fernand ?" se rugă ea, mındră și îndrăgostita tutuindu-l pentru prıma oară. Apoi, pe un ton visător „N-am avut încă niciodata de a face cu un domn mare"

Era timpul ca Thérèse sa plece acasă, dar rămase locu lui. Fernand era altfel decît Nicolas, nu-l socotea doar iubitul ei, cı cu adevărat prieten, cu el voıa sa stea de vorba Încercă, ın felul eı greoi, să-i explice ca n-avea de-a face cu o strıcată. Jean-Jacques era tare bun, un sfînt, dar... nu era bărbat. Îl stînjenea boala lui Chiar și în tinerețe, cu mulți ani în urmă, se ținuse departe de ea luni de zile, uneori chiar un an, stînd culcat alăturı de dînsa, neputincios şı mort, ca o bucata de lemn. Dar ea avea dreptul la un bărbat, şı maică-sa era de părerea asta, cu toată severitatea sa.

Fernand tăcea și asculta Therese ıncepu ıar să vorbească. „Şı apoı, povestea cu copiii, asta n ar fı trebuit s-o facă."

Fernand uıta că abıa se ımpreunase cu femeıa aceasta, în ochii luı femeıa nu mai exista, nu rămăseseră decıt *Confesiunıle.* Era mıstuıt de dorınța nestăvilită de a cunoaşte adevărul, tot adevărul Desigur că ceea ce mărturisise Jean-Jacques era adevărat, dar nu era decit o parte a adevărului ; nu putea afla tot adevărul decît dacă știa ce simțise și Thérèse

Întrebă cu gura uscata „V-a luat ıntr-adevăr copiii ?" Therèse răspunse lınıştită : „O ştıe doar o lume-ntreagă" Continuă să întrebe „Pe toțı cinci ? Dar Thérèse repetă mirată „Cinci ? Cum ai ajuns la cinci ? Doi "

Cuvintele ei il loviră in plin. Oare Jean Jacques mințise? Mințise în cartea cea mai sinceră din lume, în cartea cu care voia să se înfățișeze înaintea judecății de apoi? Între timp, Thérèse continua: „A fost destul de greu pentru mine de amîndouă dățile. Pentru el a fost ușor, erau copiii *mei*" Fernand întrebă încet de tot. „Nu erau copiii lui?" Ea răspunse cu vocea ei calmă: „Ce spui? Nu te înțeleg Fernand repeta cu greu, mai tare. „Nu erau copiii lui?" Thérèse răspunse: „Nu, de fapt, nu erau Fernand făcu o sforțare uriașă ca să întrebe iar. „Și el a știut?" „Pesemne, căci altfel n ar fi fost atit de crud", zise Thérèse.

Noaptea era destul de întunecata, Fernand n o vedea pe Thérèse, auzea doar vocea ei monotona Vedea în gind literele elegante, sigure ale *Confesiunilor* și-și amintea limpede cum ieșeau in relief pe hirtia alb-gălbuie, relatind cele intimplate într un stil limpede, precis și con vingător, enumerind motivele îndreptățite pentru care trebuise să acționeze astfel și nu altfel Dar povestea era falsă. „Căci altfel n-ar fi fost atit de crud." Vocea aceasta simplă, ștearsă rostea adevărul, iar edificiul măreț al principiilor, al sentimentelor și al confesiunilor se prăbușea

Fernand se revoltă impotriva Maestrului și-și invinse revolta. Lucrurile nu erau chiar atit de simple cum și le inchipuise Jean-Jacques nu mințise Nu se poate scrie cu atita sinceritate pentru cei de mai tîrziu, pentru ființa supremă, decit de ceea ce ești convins pina în adincul sufletului. Thérèse, cu mintea ei mărginită, își exprimă adevărul ei mărginit Dar multe cauze se amestecă pînă dau loc la o acțiune, fiecare fapta se întemeiază pe motive nobile și josnice, indisolubil împletite, și nu există adevăr care să nu fie alcătuit dintr o sumedenie de adevăruri.

Iată, de pildă, ei șed aici, pe iarba de sub salcie, pe locul lui Jean-Jacques, iar Thérèse il trădează pe Jean-Jacques, ca și Fernand, de altfel. Amindoi se unesc pentru a l trăda pe Jean-Jacques O clipă, Fernand se simți în-

dreptățit, dar apoi se dispreţui iar Şi în tot timpul acesta încerca o plăcere amara, voluptuoasa, plină de remuşcări.

Glasul Thérèsei spuse, trist şi plin de căldură, prin întuneric: „Cu nimeni altul nu pot vorbi, nici măcar cu mama". „Nici cu grăjdarul." gîndi Fernand. Dar ea, de parcă ar fi ghicit, în simplitatea ei, ce se petrece în mintea lui, continuă: „Cu tine pot vorbi despre tot ce vreau, Fernand Numai tu eşti prietenul meu"

„CAVE CANEM"[1]

Data următoare cînd se întîlni cu Nicolas, Thérèse işi luă inima în dinţi şi-i spuse că a vorbit cu bătrîna *Madame* Levasseur nu voia să se atingă de hîrţoagele lui Jean-Jacques.

Nicolas se întunecă la faţă. „Se pare că n-aţi procedat cu prea multă inteligenţa, *madame,* spuse el cu o politeţe răutăcioasă Apoi izbucni · Parcă ai tărîţe în cap Puţi de proastă ce eşti! N-are nici un rost să dau sfaturi unei femei atît de neghioabe!" Thérèse răspunse jignită „Aţi ştiut doar de la bun început, *monsieur* Nicolas, că nu sînt o filozoafă. Apoi, după o clipă de tăcere, urma Mama e de părere că, dacă vreţi să-i spuneţi ceva, să vorbiţi cu ea direct" „Asta-mi mai lipsea!" bombăni Nicolas

Dar apoi, rămas singur, se răzgîndi Situaţia devenea primejdioasă În orice zi se putea ivi un alt şmecher care să se intereseze de hîrtii, sau putea să-i încurce iţele chiar şi un zevzec de aristocrat plin de idealuri Nu i rămînea decît să vorbească direct cu bătrîna La urma urmei, din punctul ei de vedere, lucrul cel mai deştept era să ajungă la o înţelegere cu el

Se duse la *madame* Levasseur cînd ştia că o găseşte singură. Îi ceru să discute deschis despre chestiunile ce-i interesau deopotrivă Bătrîna il măsură cu ochii ei mici

[1] Păzeşte-te de cîine (lat)

și rău. „Nu văd să avem nimic de împărțit, spuse ea Dar, dacă socotiți c-o să iasă ceva din asta, poftim, vorbiți."

„Desigur că privirea dumneavoastră ageră a descoperit că între fiica dumneavoastră și preasupusul dumneavoastră servitor se întîmplă ceva, începu Nicolas. Inima mea a fost, ca să zic așa, cucerită de *madame* Rousseau, ce mai, dragoste fulgerătoare, cum se spune pe-aici, și sînt mîndru și fericit că, făcîndu-i o curte umilă, perseverentă, am cîștigat-o pe fiica dumneavoastră." „Sînt o femeie bătrînă, răspunse *madame* Levasseur, și, din păcate, n-am destulă putere să vă trag palma zdravănă pe care o meritați." Nicolas zîmbi amabil. „*Madame,* dumneavoastră nu înțelegeți situația. Dumneavoastră nu prețuiți îndeajuns înclinația fiicei dumneavoastră față de preasupusa dumneavoastră slugă și nici încăpățînarea mea britanică. Nu doresc nimic necinstit, dimpotrivă, aș dori să legalizez relațiile dintre *madame* Rousseau și mine. Se ridică în picioare și se înclină Am onoarea, *madame,* a vă cere mîna fiicei dumneavoastră." Bătrîna răspunse sec „Fiica mea este măritată. Cred că faptul acesta vă este cunoscut." „Mă siliți, *madame,* să mă exprim fără ocol și grosolan Am știut totdeauna cînd le sună ceasul gloabelor mele, și vă spun domnul filozof nu mai are multe zile Cînd cineva filozofează cu atîta stăruință, șaizeci și șase de ani de-a rîndul, îi piere puterea Și acum, ascultați-mă. În calitate de viitor soț, care privește lucrurile cu toată seriozitatea, am pur și simplu datoria să ajung din timp, adică acum, la o înțelegere cu viitoarea mea soacră."

„Ați nimerit ca Ieremia cu oiștea-n gard ! spuse *madame* Levasseur cu o ironie politicoasă. Ginerele meu este o fire cumpătată, s-a refăcut minunat aici, Thérèse și cu mine îl îngrijim bine. Tocmai oamenii aceștia, în aparență lipsiți de vlagă, sînt cei mai rezistenți. Jean-Jacques al nostru o mai duce multă vreme, n-aveți nici o grijă."

„Bine, răspunse Nicolas, dacă nu doriți, nu vom mai discuta despre starea sănătății lui *monsieur* Rousseau. Dar inima mea îi poartă de grijă fiicei dumneavoastră

şi, în afară de aceasta, e dornica a cunoaşte cît mai multe Îngaduiţi-mi o intrebare, *madame* Cum şi de ce n-a mai apărut de atita vreme nici o carte noua a domnului filozof ? Am auzit ca a lucrat mult, toată lumea aşteaptă o carte nouă. Pentru asta se primesc probabil o mulţime de parale Cum se face că o doamnă atît de inţeleapta ca dumneavoastră nu se ocupă de asta ?" „O întrebare neocolita merită un raspuns de acelaşi fel, răspunse binevoitoare bătrina. Din anumite pricini filozofice, care sint prea inalte pentru mine, şi desigur şi pentru dumneavoastră, ginerele meu nu doreşte ca ultimele sale opere să fie publicate inainte de moartea lui. Nu vrea Înţelegeţi ? Basta ! Punct ! Gata ! Apoi urmă cu sfă toşenie : Pe hîrtiile astea nu se pot scoate parale. Să-ţi iasă asta o dată pentru totdeauna din cap„ tinere ! În casa asta nu-s gologani pentru dumneata !"

„Se pare că n-aveţi încredere în mine, spuse intristat Nicolas. Dar înţeleg Cunosc oamenii şi-mi dau seama la ce v-aţi gîndit, *madame*. Un coate-goale, v-aţi zis dum neavoastră, un lacheu, o slugă, la ce ne putem aştepta, fiica mea şi cu mine, de la unul ca ăsta ? Dar preasupusul dumneavoastră servitor e în stare de mai mult. Nu sînt doar un simplu lacheu. Am fost maestru de călărie la *mister* Tattersall, la Londra Asta nu înseamnă nimic pentru dumneavoastra, *madame*, dar pentru domnii cei mari de la Paris înseamna ceva." El îi vorbi de proiectul lui şi adăugă : Nu e nevoie decît de un mic capital, cu care să încep, cam vreo două sute de ludovici. Desigur ca aş putea găsi şi in altă parte banii, dar, v-am mai spus, mă simt atras de fiica dumneavoastră şi aş dori să vă fac părtaşa la proiectul meu Zimbiţi, *madame*, nici acum n-aveţi încredere în mine. Dar vă asigur că banii dumneavoastră or să facă pui. Numai cu cîştigul din primul an vom fi asiguraţi toţi trei pînă la sfîrşitul vieţii noastre."

Batrîna asculta cu interes. Omul acesta ii amintea de fiul ei, de sergentul François Vorbea cu aceeaşi îndrăzneala şi, pe deasupra, era probabil mai priceput.

Nicolas observa de îndata ca era privit cu alți ochi „Aveți puțină încredere în mine, stărui el. N o să va pară rău. E jalnic cît de sărăcăcios trăiți aici Dacă domnul filozof adora natura și se dă în vînt după sărăcie, dumneavoastră, *madame*, aveți, desigur, simțăminte mai puțin filozofice. Nicolas prinsese curaj. Uite cum zac aici hîrtiile E cu neputință ca o doamnă atît de inteligentă să nu poată obține doua sute de ludovici pe ele ! Dați-mi-i mie, să mă apuc de treaba, și vă dau cuvîntul meu, cuvîntul unui om de onoare, al unui cunoscător de cai și al unui englez : mă însor cu *madame* Rousseau și trăim cu toții ca in sinul lui Avram "

Dar interesul bătrinei Levasseur pentru aventurierul acesta bun de gură se stinsese Nicolas nu era fiul ei, François, și nu era dispusă s-o imparta pe Thérèse cu el Totuși, își daduse seama cit de legată se simțea Thérèse de Nicolas, rea de musca, cum era, și că individul putea să-i joace o festa. Ori să fure cu ajutorul Thérèsei hîrtiile lui Jean-Jacques, ori să pună la cale cine știe ce ticăloșie. Nu trebuia deci să-l intărîte, nu l putea refuza de-a dreptul

Îi explica amănunțit că hîrtiile lui Jean-Jacques nu puteau fi valorificate fără știrea lui Înainte de a scoate gologanii, cumpărătorii soseau în persoană și-l întrebau pe Jean-Jacques dacă era de acord să încheie tîrgul, declarații scrise, oricît de bine ticluite, nu ajungeau. Și deoarece Nicolas părea dezamăgit și încruntat, îl mîngîie „Nu fiți atît de abătut, *monsieur*. Eu nu mă împotrivesc planurilor dumneavoastra Dar nu fiți nerăbdător Hîrtiile își păstrează valoarea, și aici, la mine, sînt la adăpost, ca un gologan în buzunarul lui Dumnezeu." Nicolas nu mai incercă s-o convingă pe *madame* Levasseur , daca te apropii prea mult de o gloabă, zvîrle din copite.

Se strădui să dea o expresie mai blîndă feței sale. Între timp, bătrina, simțind că în mintea lui pune ceva rău la cale, continua să-l ia cu binișorul . „Nu trebuie să doriți moartea ginerelui meu În afară de durerea ce-am încerca-o Thérèse și cu mine, ar fi o lovitură bănească grea. Omul scrie și acum ca un tinerel Cînd e, cum

zice el, «inspirat», pană-i merge la galop, nici nu știi cînd și cum, și iacă un manuscris nou, iar viitoarea moștenire face cu opt sau zece mii de livre mai mult Doar un nebun poate dori moartea găinii cu oua de aur.'

„Înțeleg, spuse Nicolas, și mă supun faptului că nu doriți să legalizați legătura mea cu fiica dumneavoastra. Dar nu mă dau bătut, urmă el cu o veselie bine jucată. Sınt încăpățînat"

„Atunci, să bem un pahărel", spuse *madame* Levasseur Aduse lichiorul de caise trimis de marchiz, ciocniră paharele, băură și se despărțiră prieteni, aproape complici.

Dar băutura nu avusese puterea să spele și teama ba trinei de acest individ periculos. Abia se închisese ușa în urma lui, că fața ei se încruntă toată a dușmănie.

Nici lui Nicolas lichiorul cel fin nu i ajutase să-și clătească mînia Nu se lăsa el tras pe sfoară de o hoașcă bătrînă. Îi era dușmanca , va face totul să-l țină departe de hîrtii, o să-l împiedice să-și pună pe picioare afacerea aceea cu cai Dar n-o să-i mearga ' Nicolas scuipă gros, înciudat

Cățeaua Lady ii sări deodată înainte și începu sa latre cu îndîrjire, de parcă ar fi vrut să-l scoată și mai mult din sărite. Nicolas strigă cu glas stăpînit că nu era decît el, valetul marchizului. Se auzi vocea lui Jean Jacques, rechemînd o pe Lady. Nicolas, însă, după ce se descotorosi de animal, începu să înjure printre dinți pe englezește, îndelung, iar vocea lui înăbușită era plină de furie și ura.

Peste cîteva zile, cînd Jean-Jacques ieși in zori la plim bare, găsi cușca cîinelui goală. Maestrul clătină din cap. Numai o singură dată se întîmplase ca Lady să nu-l aștepte

Cînd văzu că animalul nu se ivește nici la ora prînzului, îl cuprinse spaima. N avea nici o îndoială, aici era mîna vechilor săi dusmani, Grimm [1] și Diderot Pentru

[1] *Friedrich Melchior von Grimm* (1723—1807), literat și critic ilu minist german, stabilit în Franța, unde s-a împrietenit cu unele din cele mai marcante figuri ale epocii, printre care și cu Rousseau.

a-l lovi pe el, pentru a-l lăsa fără pază, omorîseră căţeaua, frumosul animal cu privire de om. Ce josnicie, ce cruzime stupidă ! Totuşi, nu spuse încă nimic. Faţă de femei se stăpîni toată ziua. Abia a doua zi, cînd văzu că Lady tot nu se arăta, teama, spaima şi nebunia răbufniră din el. „Grimm şi Diderot sînt de vină ! izbucni el. S-au strecurat aici ! Alte atacuri ! Alte persecuţii ! N-or să-mi mai dea pace. Vor să mă distrugă cu toate mijloacele. Sînt pierdut, trebuie să fug ! Trebuie să plec din ţară ! Peste ocean !"

Madame Levasseur căută să-l liniştească. În zadar ! Dar in ziua următoare, cînd Thérèse îi pregăti o băutură calmantă, un ceai din ierburi, în care avea încredere, ceru încă o ceaşcă. Spre seară se potolise şi recunoscu cît de bine îi prieşte tihna de la Ermenonville.

În schimb, *madame* Levasseur nu era de loc liniştită. Din păcate, ginerele ei avea dreptate : se urzeau lucruri necurate împotriva lui. Desigur, nu de către cei pe care îi bănuia Jean-Jacques. Ştia ea cine îndepărtase căţeaua ! Individul era în stare de orice, ticăloşia îi stătea scrisă în frunte !

Trebuia să dispară din locurile acelea.

Se duse la Girardin. „Domnule marchiz, dumneavoastră ştiţi cum este ginerele meu, începu ea. Ca filozof, îşi are ciudăţeniile, pornirile lui, şi, din păcate, e pornit împotriva lui *monsieur* Nicolas. Ce mai încoace-ncolo, nu poate să-l sufere. *Monsieur* Nicolas e, de bună seamă, un om fără cusur, dar ar fi mai bine să nu se mai arate prin preajma pavilionului de vară."

Lui Girardin îi ajunsese la urechi că *madame* Rousseau i-ar face ochi dulci lui Nicolas ; pesemne că de aceea voia bătrîna să scape de el ! Marchizului nu-i plăcea să revină asupra unei hotărîri luate, dar, în cazul de faţă, era totuşi mai înţelept s-o facă. „Vă mulţumesc pentru comunicare, *madame*, spuse el puţin distant. Am să vă pun la dispoziţie un alt slujitor."

„Vă mulţumesc din toată inima, domnule marchiz, răspunse bătrîna, dar asta nu ajunge. Pornirea ginerelui

meu împotriva lui *monsieur* Nicolas e grozav de puternică, o adevărata antipatie, ca să zicem așa. Aș dori să vă rog să-l îndepărtați cu totul de la Ermenonville."

Expresia amabilă a marchizului pieri, se îndreptă de spate, ridică bastonul și, întinzîndu-l spre *madame* Levasseur, întrebă: „Dacă nu mă înșel, doriți să-l concediez cu totul?" „Da, domnule marchiz, răspunse *madame* Levasseur, să-l dați afară."

Fără să vrea, *monsieur* de Girardin își aduse aminte de o întîmplare petrecută de curînd, de fapt, nu fusese decît umbra unei întîmplări. Panoul unde erau înșirate cheile duble cu ajutorul cărora putea pătrunde în toate clădirile aflate pe proprietatea lui era montat in peretele dormitorului său, ascuns cu grijă sub un cofraj Se aflau acolo peste o sută de chei, așezate într-o ordine anumită, pe care numai el o cunoștea și pe care o schimba citeodată, unele cu floarea spre dreapta, altele spre stinga În ultima vreme observase de două ori mici nereguli în ordinea stabilită și bănuise că cineva umblase la chei; dar își spusese de îndată că nu mai ținea el bine minte Adevărat că-l găsise o dată pe Nicolas în dormitor, la o oră cînd n avea ce căuta acolo. Girardin își aduse aminte acum de amîndouă intîmplările acestea mărunte și făcu, fără să vrea, legătură între ele.

Nu era drept să-l învinuiască pe un om de încredere numai pe temeiul unor presupuneri; cererea neobrăzată a bătrînei Levasseur îl revoltă. „Nicolas e un slujitor credincios, încercat, spuse el, aveți plîngeri întemeiate împotriva lui? N-a respectat porunca de a nu intra în pavilionul de vară? *Monsieur* Jean-Jacques și-a manifestat nemulțumirea?"

Madame Levasseur se așteptase la această întrebare „Știți doar, domnule marchiz, spuse ea, că ginerele meu nu se exprimă în cuvinte limpezi, pentru că este filozof El nu spune nimic concret, dar vă asigur, domnule marchiz, că are niște presimțiri de ramîi uimit. Cînd a dispărut cățeaua Lady, a avut presimțiri îngrozitoare A început să aiureze despre dușmanii lui din Paris, că au

corupt pe cineva de la castel. La cine s-a gîndit cînd a spus «cineva de la castel» nu încape nici o îndoială '

Girardin tăcea nemulțumit. Bătrîna continua să stă ruie : „Trebuie să țineți seama de filozofia ginerelui meu, domnule marchiz, asta v-o spun eu, femeie bătrînă, cu toată tăria, din proprie experiență Altfel, într-o bună zi o șterge. Își ia picioarele la spinare și pleacă la Paris, ba poate chiar în Anglia Și tocmai cînd se simte atît de bine aici, cînd noi, cu toții, ne simțim atît de bine ! Ar fi o jale dacă s-ar duce toate pe copcă, și asta numai din pricina unui *monsieur* Nicolas !"

Șantajul bătrînei îl supăra pe Girardin, dar ea avea mijloacele să-și ducă la îndeplinire amenințarea De altfel, își amintea foarte clar acum : cînd îl găsise pe Nicolas în dormitor, acesta îl întrebase dacă domnul marchiz nu dorește să încalece a doua zi iapa Furtuna , ar fi putut tot atît de bine să-l întrebe ca de obicei, în dimineața următoare, după micul dejun

Spuse „Am să-l îndepărtez pe Nicolas"

„Vă mulțumesc în numele lui Jean-Jacques, rosti *madame* Levasseur. Apoi, temîndu-se de ura răzbunătoare a ticălosului, adăugă în pripă · Mai am o rugăminte *monsieur* Nicolas să nu știe că-l îndepărtați din cauza ginerelui meu. Altfel, o să trăncănească în sat, povestea ajunge la urechile lui Jean-Jacques, care este atît de sensibil, și pocinogul e gata."

În aceeași zi, marchizul îi spuse lui Nicolas ca regretă de a-i fi dat speranțe false, atunci, la Londra, și că a renunțat definitiv la ideea unui grajd mare, astfel că nu dorește să-l împiedice să se întoarcă la Londra, plătindu-i totodată leafa pe un an întreg

Nicolas ghici de îndată ce se întîmplase Va să zică zvîrlise, mîrțoaga bătrînă ! Totuși, se stăpîni și cîntări situația repede și cu sînge rece

Suma oferită de marchiz ca despăgubire nu era de lepadat, și probabil că va putea să-i smulgă acestui domn, care, evident, se simțea cu musca pe căciulă, toată suma de două sute de ludovici ce-i era necesară pentru școala

de călărie. Dar legătura lui cu Thérese reprezenta mai mult decît cei două sute de ludovici, reprezenta o avere, şi nici prin gînd nu-i trecea să lase pe mîna babei hîrtiile nebunului. Dimpotrivă, o să-i plătească bătrînei codoaşe, mici şi grase, cu vîrf şi îndesat această mîrşăvie! Dar avea nevoie de timp, de timp, să prindă momentul prielnic.

„Cred că am fost un slujitor bun, *mylord*, spuse el în engleza, demn şi jignit. Dar dumneavoastră hotărîţi." „N-am fost nemulţumit, *mister* Bally, răspunse stînjenit marchizul, dar nu vreau să vă mai reţin de la ocupaţia pentru care aveţi înclinaţie." „Dacă sînteţi atît de binevoitor faţă de mine, *mylord*, spuse Nicolas, vă rog să-mi înlesniţi plecarea, acordîndu-mi două favoruri." „Vorbeşte, Nicolas", răspunse *monsieur* de Girardin, folosind iar limba franceză. „*Mister* Tattersall, continuă Nicolas, n-o să mă ia din nou în slujba sa pentru că eu am fost acela care l-a părăsit. Asta înseamnă că o să treacă un timp pînă voi găsi un post corespunzător la Londra. Pot rămîne la Ermenonville pînă atunci?" „Desigur", acceptă marchizul. „În afară de asta, ceru Nicolas, îmi va fi greu să găsesc o situaţie corespunzătoare dacă se ştie că m-aţi concediat. Ar fi mai uşor pentru mine dacă n-ar afla nimeni de plecarea mea."

Marchizul, bucuros că scăpase de o obligaţie neplăcută, se învoi şi cu asta.

PRIETEN ŞI DUŞMAN

Cînd *madame* Levasseur îşi dădu seama că ticălosul de Nicolas continua să se plimbe cu neobrăzare la Ermenonville, în ciuda tuturor promisiunilor marchizului, se simţi revoltată şi dezamăgită. De fapt ştia, aristocraţii îşi călcau cuvîntul cînd le convenea, la fel de uşor ca burghezii, dar marchizul era discipolul ginerelui ei, filozoful, de la el nu se aşteptase la o asemenea josnicie.

Nici nu puteai prevedea ce ticăloșii noi va mai pune la cale acest Nicolas. Gîsca de Thérèse era îndrăgostită pînă peste cap de el, iar prostul de Jean-Jacques se putea curăța peste noapte, sănătatea lui nu era chiar atît de solidă, cum încercase să-l convingă pe licheaua de englez, și în cazul acesta individul se făcea stăpîn pe Thérèse și pe hîrtii.

Trebuia să împiedice definitiv uneltirile golanului. Scorni ceva nou.

Nutrea un respect adînc față de tot ce avea un caracter juridic, avocățesc. La Orléans, o izgoniseră din casă și din prăvălie, cu o hîrtie cu peceți, întocmită de notar. Își făcuse ucenicia, cunoștea tertipurile, acum voia să le folosească și ea la rîndul ei. O să întocmească un act notarial, pe baza căruia Thérèse nu va putea dispune de aici înainte de averea sa, fără consimțămîntul ei, al doamnei Levasseur Așa, punea hîrtiile la adăpost de tîlhar, și ticălosul n avea decît să-și cate de drum

Îi spuse deschis Thérèsei că are nevoie de semnătura ei pentru a pune banii la adăpost de Nicolas. „Cum am sa fac asta nu te privește, și, de altfel, tot n-ai pricepe Cînd o să fie totul gata, vii pur și simplu cu mine la notar și semnezi Dar acum să-ți ții gura față de el !" Thérèse se arătă morocănoasă, dar era mulțumită că maică-sa, cea deșteaptă, se ocupa de treaba asta. Nicolas îi inspira o dulce teamă și simțea că, în ciuda bunului-simț, i-ar da bucuroasă orice i-ar cere.

Nu era ușor pentru *madame* Levasseur să-și puna proiectul in aplicare, acolo, la Ermenonville Avea nevoie de un notar viclean și priceput pentru ca documentul să poata rezista uneltirilor lui Nicolas. Cel mai bun lucru ar fi fost să plece la Paris, dar asta ar fi stîrnit atenția păcătosului. Auzi că la Senlis era un jurist priceput ; dar, din păcate, plecase pe două sau trei săptămîni într-o călătorie Oftă și se hotărî, cu parere de rău, să mai aștepte

În timp ce uneltirile lui Nicolas o îngrijorau foarte mult pe bătrîna *madame* Levasseur, pe Fernand îl tulburase

grozav dispariţia cîinelui. El era vinovat de crima împotriva Maestrului; legătura sa josnică cu Thérèse îl întărîtase pe Nicolas Jean-Jacques era în primejdie. El, Fernand, îl pusese pe Maestru în primejdie.

Îl ocolea pe Jean-Jacques. Evita, pe cît putea, şi societatea tatălui său, şi pe cea a lui *monsieur* Gerber. Nu voia să fie întrebat, nu voia să vorbească. Era ros de remuşcări şi de deznădejde

Pentru a scăpa de frămîntări, se ducea din nou mai des în sat, la Ermenonville.

În copilărie, ascultînd de voinţa tatălui său, îşi petrecuse o bună parte din timp acolo. Nu fusese uşor să fie primit ca unul de-ai lor de copiii ţăranilor şi, în anii petrecuţi la Academia de război, se înstrăinase şi mai mult de tovarăşii săi de joacă Totuşi, păstrase legătura cu ei şi împărtăşise micile lor necazuri. Acum simţea mai mult ca oricînd nevoia discuţiilor lor simple, nemeşteşugite

O prietenie deosebită se legase între el şi un anume Martin Catrou, fiul văduvei Catrou, care ţinea prăvălia de mărunţişuri din satul Ermenonville Acest Martin, un flăcău îndesat, de o vîrstă cu Fernand, facea tot felul de comisioane pentru prăvălia maică-si; el pleca uneori la Paris, vedea şi auzea multe, judeca dintr-o ochire oameni şi lucruri şi trăgea propriile sale concluzii. Părerile lui Martin, tăioase, aspre, raţionale, exprimate intr-un limbaj popular, cu totul diferite de cele auzite de obicei de Fernand, îl preocupau, îi repugnau şi-l atrăgeau totodată. Lui Martin îi plăcea să-şi ridă de Fernand, vedea în el aristocratul; pe tînărul conte îl mihnea asta, dar accepta şi încerca să-l înţeleagă pe celălalt.

Cînd se întilniră în zilele acelea de grea frămîntare pentru Fernand, Martin îl întrebă: „Ei, ce mai face sfîntul dumneavoastră? !" Fernand privi faţa inteligentă, luminată de un rînjet, dar lipsită de frumuseţe, a prietenului său şi-i păru că în cuvintele lui răsună toată batjocura duşmanilor lui Jean-Jacques. „Pe Jean-Jacques să-l laşi în pace, spuse el pe un ton voit indiferent Pe ăsta nu-l pricepi tu!" „D-apăi cum? se îmbăţoşă Martin L-am văzut des, e un

client bun al mamei mele, și ochi am și eu doi în cap, ca tine !"

Fernand își dădu seama că Martin este pus pe ceartă și se stăpîni. „Pesemne că pricepi multe despre o grămadă de oameni, spuse el Dar pe Jean-Jacques al meu fii bun sa mi-l lași mie" Martin continuă în bătaie de joc „La Paris se spune că nu e prea greu să ajungi filozof mare dacă faci pe nebunul Și la asta se pricepe, că-i stă în fire."
Pe Fernand îl cuprinse o tainică rușine, pentru că și el se îndoise uneori de Jean-Jacques, socotind faptele și vorbele lui lipsite de sens. „Sînteți niște javre nerecunoscătoare ! se revoltă el. Jean-Jacques și-a pus la bătaie viața ca să vestească egalitatea între oameni, a îndurat pentru voi mii de persecuții, și voi, în schimb, îl socotiți nebun" Martin ședea în fața lui, îndesat, scund, încăpățînat, cu fruntea lată năpădită de părul negru. „Da. Libertate, egalitate, fraternitate ! rîse el și, în felul cum le rostea printre dinți, cuvintele sunau goale, prostești. Cînd le auzi îți plac ca o friptură gustoasă de rață. Dar nu e decît vorbărie goală. Să ne spună cum se potrivește libertatea lui cu atîția jandarmi și controlori de impozite și atîția aristocrați și atîția popi ! Celălalt, Voltaire, acela ne-a ajutat într-adevăr. Acela v-a arătat vouă ca v-ați întrecut cu josnicia, cu ticăloasele voastre judecătorii și tribunale. Iar pe oamenii lui i-a pus să învețe ceva, ceva practic, din care să le iasă parale. Dar Jean-Jacques al vostru a fost măcar vreodată în stare să facă ceva care sa aibă cap și coadă ? Sau sa spună ceva cuminte ceva despre impozite și taxe, de pildă ?

Fernand se gîndea la cuvintele lui Jean-Jacques : „Am făcut o treabă inutilă", dar în aceeași clipă își aminti de America și voi sa i vorbească lui Martin despre ea Acesta însă continuă . „Predică despre împărăția de o mie de ani. Întocmai ca părintele Gauchet. Și tocmai de aceea îl adorați voi, aristocrații. Cu asta ați dovedit că vă doare inima de noi, cei mărunți, cu asta vă socotiți chit Noi sîntem de partea celuilalt "

Fernand se stăpînea încă. Răspunse calm, cu ironie la ironie : „Poate că n-ar strica să citești cu ochii tăi, de care spui că-s buni, măcar o carte de-a lui, înainte de a repeta asemenea prostii !" Martin ședea în fața lui, sigur de sine. „Nu-mi trebuie cartea, zise el. Mi-ajunge să văd omul cum se plimbă agale. Ăsta umblă cu capul în nori cînd merge pe ulița amărîtă a satului nostru. Nu vede nici cît lungul nasului, asta ți-o spun eu." Și, fiindcă Fernand înălță doar din umeri și se ridică dînd să plece, îi explică : „Nu vede nici între cele patru ziduri ale casei lui sfîntul vostru ! Se spune că nevastă-sa e o aia, dar el habar n-are !"

De astă dată Fernand nu se mai stăpîni. Se năpusti asupra celuilalt, întocmai ca în vremea copilăriei, deși știa că Martin e mai puternic. Martin se apără la început liniștit, dar, pentru că Fernand nu se lăsa, răspunse și el cu brutalitate, iar Fernand se alese cu o bătaie zdravănă.

Tînărul conte se întoarse acasă profund rușinat. Cine era el, să-i ia în nume de rău lui Martin vorbele sale murdare ? El *făptuise* lucruri murdare.

Dar vorbele lui Martin Catrou îl rodeau. Era o fărîmă de adevăr intr-însele : cel mai înțelept dintre oameni era orb, mincinos și, pe deasupra, și puțin nebun. Nu era cu putință, dar totuși așa era. De o parte erau cele scrise în *Confesiuni*, de altă parte cele povestite de Thérèse cea simplă și pe care poporul le vedea, și ele nu se potriveau de fel unele cu altele.

Fernand n-o mai putea scoate singur la capăt cu îndoiala care-l rodea.

Nu-i stătea în fire să împărtășească altora necazurile sale, dar pe *monsieur* Gerber se obișnuise încă de mult să-l considere ca pe un prieten ; în anii aceia grei cînd urma la Academia de război, în timpul scurtelor vacanțe petrecute acasă, *monsieur* Gerber se dovedise un sprijin, un om care știa să aducă mîngîiere, care înțelegea aluzii discrete, găsind totodată răspunsuri potrivite.

Tînărul conte începu să vorbească cu precauțiune despre îndoielile sale cu privire la Jean-Jacques, despre faptul că

purtarea și vorbele Maestrului nu se potriveau totdeauna cu opera și învățătura lui și că uneori el, Fernand, nu mai știe ce să creadă.

„Dușmanii, răspunse, după o scurtă pauza, *monsieur* Gerber, de asemenea foarte prudent, dușmanii îl judecă pe Jean-Jacques după propria lor logică banală. Ei compară o frază a sa din trecut cu una recentă, compară ce a săvîrșit ici-colo, sau ceea ce n-a săvîrșit încă, cu idealurile pe care le propovăduiește, și apoi fac glume ieftine."

Fernand știa că prietenul și dascălul său nu voia să-l jignească, dar *el* nu era un dușman al lui Jean-Jacques și începu să se apere. *Monsieur* Gerber însă continuă : „Am norocul ca Jean-Jacques să se arate uneori chiar față de umila mea persoană așa cum este și recunosc că și pe mine mă zăpăcește cîteodată lipsa lui de măsură, de limite. Dar apoi înțeleg că nu pot cuprinde întreaga sa măreție, că nimeni nu-l poate înțelege în totul, si atunci mă fac mic de tot și tac. Să nu vă lăsati măcinat de îndoieli, Fernand ! Tocmai geniul, ceea ce nu poate fi înțeles, piere dacă începi să te îndoiești. Și – omul acesta timid începu să se înflăcăreze – Jean-Jacques este printre noi, cei de astăzi, singurul geniu Ceilalți lucrează pînă se istovesc, trudesc și cîrpăcesc ; el făurește dintr-o singură mișcare, el creează. El nu dovedește, el dezvăluie. Ceilalți se tîrăsc nădușind peste munți și văi ; el se avîntă în zbor. Nu vă lăsați nedumerit, Fernand, de vreun cuvînt pe care nu-l înțelegem. Nu vă îndoiți !" Fernand nu-l auzise niciodată pe dascălul său exprimîndu-și atît de liric admirația. Elanul, entuziasmul cu care vorbea îi aminteau de Jean-Jacques. Față de înflăcărarea celui mai vîrstnic, se rușină de propria-i necredință

Dar cuvintele lui *monsieur* Gerber nu-i fură de ajutor decît scurtă vreme, așa că el continuă să fie chinuit de îndoieli și nenorocit.

Sosi știrea că Gilberte se întoarce peste două zile. Respiră ușurat. Era hotărît să-i mărturisească totul. Prezența ei luminoasă avea să le limpezească pe toate.

Gilberte petrecuse bine La Saint-Vigor, ca şi la Paris, tinerii domni roiseră în jurul ei şi se întrecuseră care mai de care în galanterii delicate. Un tînăr Courcelles, Mathieu, un domn de vreo douăzeci şi cinci de ani, părea serios îndrăgostit de ea , deocamdată mai purta titlul de baron de Vassy, dar era moştenitorul actualului conte, al bătrînului Henri de Courcelles. Mathieu avea o înfăţişare plăcută şi maniere alese, atenţiile sale erau evident mai mult decît o simplă galanterie, şi bunicul o tachinase adesea pe Gilberte că şi acolo i se oferea posibilitatea să-şi schimbe titlul, încă foarte recent şi destul de îndoielnic, într-unul onorabil, cu patină. Ea nu-l luase în serios pe Mathieu, dar curtea lui îi făcuse plăcere

Viaţa la Paris era altfel decît la Ermenonville, învăţase multe, i se părea ca în aceste cîteva săptămîni devenise cu mult mai matură şi mai deşteaptă. Comparase ideile lui Jean-Jacques cu realitatea şi constatase ca unele dintre ele sînt foarte naive. Uneori i se părea că, în ciuda tinereţii ei, înţelegea mai bine viaţa decît marele, bătrînul filozof.

Într-o privinţă Fernand avea desigur dreptate aceşti oameni de la Curte şi din saloanele Parisului erau afectaţi din cap pînă-n picioare ; nici unul nu îndrăznea să-şi arate sentimentele, căci nu era demn de un om de lume. Chiar şi Mathieu al ei îşi exprima uneori dragostea într-un fel atît de ocolit şi încurcat, încît îi venea greu sa nu pufnească în rîs cînd îl auzea De multe ori, în mijlocul unei societăţi alese, se gîndise la Fernand Zîmbise atunci, dar nu cu răutate. Îi fusese dor de el, de sinceritatea lui copilărească, stîngace, de entuziasmul şi de visările lui, de sentimentele lui neprefăcute

Acum se întorsese la Latour şi el o revăzu Era pudrată, purta aluniţe artificiale pe obraz, devenise mai zveltă, pierduse din rumeneala feţei, dar ochii ei strălucitori, gura ei mare, veselă, toată frumuseţea ei curată erau neschimbate. Şi ea îl privi : era Fernand al ei, înalt, slab, cu mărul lui Adam proeminent, cu părul vîlvoi, cu ochii timizi şi totuşi atît de plini de foc. Îndoielile şi temerile lui se topiră, se topiră înţelepciunea şi mondenitatea ei pari-

ziană, se prinseră încet de mîini, se sărutară, mai întîi cu teamă, apoi lung, din toată inima.

Gilberte prinse a-i istorisi. Numai fleacuri. Se opri din vorbă, rîzînd : „De zece ori pe zi mi se întîmpla cîte ceva pe care voiam neapărat să ți-l povestesc, și acum nu-mi aduc aminte de nimic ! Povestește-mi tu mai întîi", îl rugă ea.

Credea că știe ce avea să-i istorisească Fernand. Citise, cu zîmbetul pe buze, dar mișcată, scrisorile lui lungi și exaltate ; se aștepta să audă și acum ceva asemănător, confuz, mișcător, puțin ridicol.

Dar veselia i se topi repede de pe față. Își dădu de îndată seama că această legătură de care-i vorbea Fernand, legătura cu *madame* Rousseau, nu era un lucru nevinovat, dimpotrivă, era ceva întunecat, ceva amenințător. Fernand povestea anevoie, cu întreruperi, silindu-se să găsească cuvîntul exact, sincer, de multe ori se bîlbîia, ca un om pus la grea încercare. Dar Gilberte nu lua în seamă toate astea. Vedea doar că în fața ei ședea un alt Fernand, un Fernand care îi făcuse rău ei și dragostei sale. Se simțea înstrăinată de el, aproape că-i era silă.

Fernand răsufla greu, un timp nici nu putu continua. Ea nu-l ajută, nu puse întrebări, nu se mișcă. Ședea cu ochii pironiți în poală. Se lăsă o tăcere apăsătoare.

Fernand începu iarăși să vorbească, acum povestea despre lecturile lui nepermise din *Confesiuni*. Îi povesti cu sinceritate cum se strecurase în pavilionul de vară și scormonise în tainele tulburi ale lui Jean-Jacques, în timp ce Thérèse șezuse alături, inconștientă, proastă, depravată, ademenitoare. Povesti că Jean-Jacques recunoscuse, în cuvinte scrise de propria-i mînă, mărginirea, prostia Thérèsei, recunoscuse că niciodată nu existase o comunitate spirituală între el și Thérèse. Fernand continuă să povestească, din cele cunoscute de el, despre legătura Thérèsei cu individul acela ticălos, grăjdarul englez. Istorisi cum îi era scîrbă de Thérèse și cum nu se putea desprinde de ea.

Ochii Gilbertei se înnegураseră, fruntea ei netedă se încruntase, gura ei mare căpătase o expresie severă. Cel ce

se afla în fața ei nu mai era un copilandru, ci un bărbat în toată firea, mînjit de murdăria prin care-i este dat pe semne oricărui bărbat sa treacă. Dar cel de care-i fusese dor era băiatul Fernand, ce simțea pentru barbatul din fața ei nu știa

Acum Fernand nu mai vorbea de el, ci de Maestru, de noul Jean-Jacques, descoperit în *Confesiuni*. De astă data nu mai era stingherit, vorbea apărîndu-l cu înflăcărare pe Maestru. Se străduia să-i dovedească ce mare era Jean-Jacques, tocmai pentru că nu-și ascundea slăbiciunile În cercă să-i explice nemaipomenitele suferințe pe care trebuise să le îndure marele om de dragul uriașei sale opere.

Gilberte asculta numai pe jumătate. Era prea indignată din pricina celor istorisite de Fernand despre legătura lui cu Thérèse.

Dar deodată deveni atentă. Căci Fernand povestea cum își părăsise Jean-Jacques copiii și din ce pricină Și asta, simțea Gilberte, o privea pe ea însăși.

Într adevăr, nu trecuseră nici doua saptămîni de cînd contesa de Montperaux dusese daruri la Leagănul copiilor găsiți din Paris și o invitase pe Gilberte s-o însoțească, împreună cu o ceată de tineri domni și doamne. Casa aceasta, *Hospice des Enfants Trouvés*, trecea drept una din curiozitățile Parisului Pe drum, Gilbertei i se povestise ce anume ii atrăgea acolo pe domnii și doamnele acestea Se mai întîmpla încă uneori ca nobili care se aflau la strîmtoare să-și trimită acolo odraslele nelegitime și, în timpul vizitelor, oaspeții petreceau căutînd să ghicească dacă, și în ce măsură, se înrudeau cu unul sau cu altul dintre copiii aceia Așa se petrecuseră lucrurile și atunci ; dar Gilberte se simțise, pe drept sau pe nedrept, atinsă și i se păruse ca e o aluzie la obîrșia ei îndoielnică, la noblețea ei bastarda. Se oprise cu inima îndoită în fața firidei unde erau depuși nou-născuții. În spatele acestei firide se aflau un geam ce se dădea în lături și un clopot pentru ca cel care aducea copilul să-și anunțe sosirea Poate că acum șaptesprezece sau optsprezece ani cineva

avusese de gînd s-o părăsească și pe Gilberte în această firidă. Vizita la leagănul de copii nu fusese plăcută.

Sentimentele încercate atunci se treziră acum din nou, mai puternic, cînd îl auzi pe Fernand povestind despre ticăloșia lui Jean-Jacques. Cîtă vreme nu vorbise decît despre sine și despre Thérèse, Gilberte tăcuse, dar acum izbucni : „Dar e un monstru Jean-Jacques al tău !"

La asta nu se așteptase Fernand. Înghiți în sec. „Să nu spui asemenea vorbe, Gilberte", reuși el să articuleze in cele din urmă.

Dar Gilberte nici nu se mai gîndea la Jean Jacques. Ce i păsa ei de Jean Jacques ? Aici erau în joc ea și Fernand Îl vedea cum așteaptă o vorbă de la ea, cum își stringe și-și desface nervos mîinile. Cu mîinile astea o pipăise pe femeia aceea. În timp ce ea, în mijlocul tuturor galanteriilor domnilor tineri și drăguți de la Saint-Vigor, îi dusese dorul, el se tăvălise cu tîrfa aceea murdară. Se simțea dezonorata, ridicolă. Fața ei, atît de veselă de obicei, se întunecă și mai mult. Voi să vorbească, dar simți ca o vorbă spusă la mînie putea să le hotărască soarta amîndurora Tăcu

Fernand aștepta cu teama și încordare. Scăpase de povara grea a mărturisirii, nu fusese îngăduitor cu sine însuși, nu mințise, nu ascunsese nimic. Acum era rîndul Gilbertei, ea trebuia să-l ierte sau să-l condamne Îi cercetă fața, dar avea înainte o altă Gilberte, pe care n-o cunoscuse, o Gilberte matură, știutoare, lipsită de îngăduința, mînioasa Simți însă cu bucurie și teamă ca pe aceasta nouă Gilberte o iubea și mai mult decît pe cea din trecut, decît pe cea copilăroasă, veselă

Pe neașteptate, sentimentul lui deveni altul, și acum o dorea, așa cum o dorise uneori pe Thérèse, cu o lăcomie aprigă ; simțea nevoia s-o înjosească, să i calce în picioare puritatea, blestemata ei nevinovăție, s o tragă în jos in mocirla lui.

Gilberte continua să taca Fernand nu mai putu îndura. Se apropie de ea. Încercă s-o apuce de mînă. Dar Gilberte își trase fără voie mîna, se îndepărtă de dînsul

Era limpede: bănuia ceea ce simţise el Un val de ruşine îl năpădi pînă în adîncul sufletului. Era condamnat Gilberte îi văzu deznădejdea Aşa-i trebuia. Simţea ne voia să-i spună ceva care să-l rănească, să-i spună cît era de josnic. Simţea nevoia să-i spună ceva prietenesc, ceva mîngîietor De fapt, nu ştia ce voia.

„Iartă-ma, Fernand, zise ea în sfîrşit. Acum trebuie să pleci. Vreau să chibzuiesc la toate astea. Trebuie să-mi limpezesc gîndurile Dă mi timp Aş dori sa nu te văd cîteva zile."

„OPUS ULTIMUM" [1]

Jean-Jacques se simţise totdeauna cel mai bine în mijlocul oamenilor din popor, printre ţarani şi mic-burghezi De cînd îşi pierduse cîinele, se ducea şi mai des în satele din împrejurimi, să stea de vorbă cu oameni simpli, nepervertiţi. Discuta cu ei despre viaţa lor de toate zilele, şi, dacă discuţia dura mai mult, le dăruia tutun, ca să-i despăgubească de timpul de lucru pierdut Ţăranii şi clăcaşii il socoteau nebun, „ţicnit" pe insul acesta pe care stăpînul lor îl socotea un om deosebit şi care totuşi se purta cu ei de parca ar fi fost de seama lor Dar curînd îşi dădură seama, bucuroşi, că nebunia lui le era de folos. Jean-Jacques se făcu avocatul intereselor lor pe lîngă marchiz, seniorul îşi îndulci severitatea militărească şi îi atingea mai rar pe ţărani cu bastonul. Ba, la rugămintea lui Jean-Jacques, seniorul îşi dădu în sfîrşit consimţămîntul, multă vreme refuzat, pentru căsătoria fiicei unui clăcaş [2] De atunci bunica fetei se ruga în fiecare zi pentru domnul scriitor Rousseau, deşi nu era catolic

Şi cu toate că nu era catolic, îi plăcea să stea de vorbă cu preotul Gauchet Se plimbau împreună Jean Jacques

[1] Ultima operă (lat.)

[2] In regimul feudal, seniorul deţinea dreptul de a dispune de persoana averea şi munca ţăranului

vorbea despre binefacerile toleranței, preotul se plîngea cît de încăpățînat era marchizul, cît de greu era să-i intri în voie ; Jean-Jacques vorbea despre măreția și multilateralitatea naturii, preotul proslăvea pe creatorul ei ; se înțelegeau bine.

Lua parte și la jocurile sătenilor, la jocul cu bile și, în ciuda miopiei sale, trăgea chiar și cu arcul. Duminicile, sătenii dănțuiau în sunetul cimpoiului și al fluierului, iar într-o zi, cînd doamna Ganeval îl întrebă pe Maestru dacă nu dansează, nu se lăsa prea mult rugat și se avîntă în joc

Era văzut adesea în grădina hanului „La castani". Se așeza la una din mesele de lemn, cu o jumătate de vin chihlimbariu dinainte, bucurîndu-se de priveliștea răzoarelor cu flori de țară ; hrănea rațele sau peștii din pîrîu Avea timp pentru flecăreala familiara a hangiului, jupîn Maurice, avea timp pentru oricine voia sa stea de vorbă cu el

Acolo, la hanul „La castani', află despre moartea lui Voltaire, marele său confrate și prieten-dușman Jupîn Maurice îi dădu vestea , aflase chiar și o mulțime de ama nunte De fapt, întors la optzeci și trei de ani, după un lung surghiun, in orașul natal, Voltaire fusese ucis de entuziasmul nestăvilit al parizienilor, nu rezistase ovațiilor cu care Parisul îl copleșise săptămîni de-a rîndul

Pe fața expresiva a lui Jean-Jacques se oglindeau rînd pe rînd tulburare, o ușoara mulțumire, o tristețe adîncă. Pe el parizienii îl persecutaseră ca pe nimeni altul, pe celălalt il sărbătoriseră ca pe nimeni altul , poate ca, dar Jean-Jacques nu lăsă gîndul să se înfiripe, aceasta era una din pricinile pentru care părăsise orașul îndată după sosirea lui Voltaire.

Jupîn Maurice ii povesti, pe larg și cu indignare, despre ura arhiepiscopului față de marele luptător și filozof, pe care-l urmărise pîna dincolo de moarte și căruia îi refuzase o înmormîntare creștinească. Istorisi cum rudele lui Voltaire fuseseră nevoite să scoată trupul neinsuflețit pe ascuns și în mare grabă din Paris, recurgind la șiretlicuri pline de peripeții și nedemne, ca nu cumva cadavrul să fie zvîrlit la groapa comună

Acum chipul lui Jean-Jacques nu mai exprima decît compătimire și indignare. Se gîndea la propriul lui conflict cu arhiepiscopul [1], își amintea cum îi fuseseră de atîtea ori rupte și arse cărțile de mîna călăului și cum fusese prigonit el însuși în țară, și dincolo de granițe, și peste mare [2]. Uită de ura otrăvită cu care-l urmărise Voltaire, se simțea prietenul și tovarășul celui mort ; jignirile ce-i fuseseră aduse lui Voltaire le simțea ca pe niște jigniri aduse lui însuși.

Dorea să fie singur. Se ridică. Dar în fața grădinii hanului se întîlni nas în nas cu preotul Gauchet, care începu de îndată să vorbească de Voltaire, triumfător și spumegînd de ură. „Am auzit că ereticul, ateul, calomniatorul a pierit fără alinare !" jubila el. Jean-Jacques răbda de obicei cu calm declarațiile simpliste ale înflăcăratului preot, dar astăzi, simțindu-se solidar cu cel hulit, replică tăios : „Cum îndrăzniți, părinte Gauchet, să numiți ateu pe acest mare om ? ! Studiați opera lui și veți găsi sute de pasaje care dovedesc respectul său față de ființa supremă."

Izbutind să scape de preot, căută liniștea parcului. La marginea livezii sălbăticite se așeză pe o buturugă acoperită cu mușchi. De partea cealaltă a luminișului se lucra la *chalet*-ul lui, și zvonul înăbușit al muncii răzbătea pînă la el.

Acum, cînd nu mai trebuia să-l apere pe cel mort, nu simțea pentru el decît ură. Moșneagul care murise acum îi făcuse mult rău, îl batjocorise, asmuțise asupra lui forțele prostiei și ale samavolniciei brutale. Din simplă invidie. Și totuși nu avusese nici un temei ; trăise o viață minunată, în glorie, bogăție, fericire. Valoarea și talentul lui

[1] Se referă la răspunsul polemic al lui Rousseau împotriva arhiepiscopului Parisului și la vestitele *Scrisori de pe munte*, scrise împotriva Consiliului Genevei, pentru a se apăra de atacurile lor cu prilejul apariției romanului *Émile*.

[2] În 1762, Rousseau a fost expulzat din Franța, unde Parlamentul hotărîse ca romanul pedagogic *Emile* să fie ars, iar autorul arestat. Nu s-a putut întoarce nici în orașul său de baștină, Geneva, căci și acolo opera lui fusese arsă, și el proscris : nevoit să se mute din loc în loc, ajunge pînă în Anglia.

Jean-Jacques fuseseră întunecate de spiritul, hazul și ironia lui Voltaire ; în el, în cel mort, lumea văzuse cea mai înaltă culme a științei și a artei.

Dar tocmai prin el se confirmase adevărul enunțat de Jean-Jacques : că știința și arta il duc pe om la pierzanie. Căci mințise cînd, aparindu-l cu mărinimie, îi spusese preotului că Voltaire fusese credincios. Voltaire nu avusese nici un fel de credință Fusese de fapt un nenorocit, rău, veninos, frămîntat, o pacoste pentru sine însuși și pentru lume. Un om plin de duh, dar fără suflet

Și acum în jurul lui era noapte

Cu fantezia sa neobosită, Jean-Jacques căuta să-și închipuie întunericul care înconjura trupul pe cale să putrezească al răposatului. În marginea luminoasa a crîngului, in poiana în pantă începuse să amurgească ; în timp ce Jean-Jacques se gîndea la pustietatea și întunecimea ce l învăluiau pe Voltaire, norii albi, văratici deveniseră cenușii, periculoși și amenințători, adierea vîntului se prefăcu într-un șuierat melancolic, zgomotele muncii din jurul casei rustice prinsera să răsune înăbușit, ca loviturile într un coșciug Totul în jur părea că se descompune.

Jean-Jacques se smulse din visarea sa Ciocăniturile de la *chalet* răsunau iar ca mai înainte, limpezi, puternice, liniștitoare. Acolo îi cladeau casa lui. Trăia și i se pregătea cadrul pentru o bătrînețe tihnită

Își mută gîndul de la Voltaire care-i fusese prieten și dușman și medită mai departe asupra morții, învăluit într-o melancolie dulce, nedefinită. Știa ce înseamnă moartea, murise de multe ori, ușor și fără dureri, ca o lumina ce scapătă, ca un sunet ce se pierde, murise atunci cînd compunea frazele în care se stingea Julie a lui, știa că moartea nu aduce cu sine nimic înspăimîntător

Apoi, fără voie, începu din nou să se certe cu Voltaire Daca acesta stîrnise în urma lui atîta ură, vina o purta el singur Fusese înzestrat cu spirit, și nu l folosise decît pentru a denatura imaginea lumii. Concepuse toate dupa chipul și asemanarea lui, pline de vanitate, de meschinărie, de perfidie. Se mulțumise să fie un mare scriitor ' i asta era oare atît de important ?

Nimeni nu știa mai bine ca Jean-Jacques ce puțin însemna acest lucru. Își socotise întotdeauna faima drept o povară. Cînd părăsise Parisul, se bucurase că va trăi în pace și nu va trebui să mai scrie nici o carte.

Dar acum, cînd celălalt murise și nu mai exista în lume nici un scriitor mare, în afară de el, nu avea oare datoria să pună o ultimă piatră la opera sa? Povestise despre lupta și despre concepțiile la care ajunsese: nu trebuia oare să scrie o ultimă carte, cartea liniștii și a renunțării?

Încă în drum spre casă, frazele începură să i se rontunjească în minte. Le rostea cu glas tare, sucindu-le, transformîndu-le, bucurîndu-se de muzicalitatea lor.

De cum ajunse în pavilionul de vară, începu să scrie Prin fereastra deschisă răzbăteau adierea vîntului, foșnetul copacilor, șipotul pîrîului Nonette, ciripitul păsărilor de afară se îmbina cu trilurile canarilor; el scria. Scria pe niște pagini frumoase, cu margini aurite, căci îi plăcea să folosească hîrtie bună. Scria cu litere elegante, sigure. Scria zîmbind. Cuvintele îi curgeau ușor din pană.

Munca îl pasionă, puse stăpînire pe el. Oriunde se afla, lucra, îi veneau idei, le dădea formă. Nu mînca, dormea puțin, lucra.

Patima aceasta îl împiedica să ia aminte că Fernand continua să se ferească de el. Într-o zi, cînd îl întîlni din întîmplare în parc, era atît de frămîntat de sine însusi și de munca lui, încît nu observă stînjeneala tînărului „Închipuie-ți, Fernand, strigă el, am început din nou să scriu. Scriu despre plimbările și visările mele"

Fernand se simțea fericit că Jean-Jacques nu-l mustra și nu-i făcea nici o aluzie cît de fină pentru îndelunga sa absență, ba mai mult, tînărul conte îi vorbi despre micile sale certuri cu Gilberte și cît de greu era ca oamenii, chiar si cei mai apropiați, să se înțeleagă unul cu altul. Dar Jean-Jacques, furat de propriile sale gînduri, uitase între timp de prezența lui și nu vorbea decît pentru sine. „N-am dreptul să-mi ascund neasemuita fericire, medită el. Toți trebuie să cunoască acele ore minunate de uitare de sine și să le împărtășească." Vorbea numai pentru sine, mormăia, zîmbea, gesticula; era limpede că lucra la opera sa.

Fernand voi să se îndepărteze pe nesimțite. Dar Jean-Jacques îl reținu : „Nu, nu, nu pleca !" și astfel Fernand continuă să-l însoțească, în timp ce Jean-Jacques se îndrepta spre luminiș, spre poiana cu ecou Ședeau acolo, și Jean-Jacques vorbea ca pentru sine, cu vocea lui adîncă, nu prea puternică. Fernand, însă, prins de reflecțiile sale amare în legătură cu Gilberte, nu asculta prea atent. Treptat însă cuvintele lui Jean-Jacques puseră stăpînire pe el era o muzică ce-i mergea de-a dreptul la inimă. Cum reușise omul acesta, care, sfîșiindu-și inima, scrisese rîndurile febrile ale *Confesiunilor,* să ajungă la o asemenea pace divină ? Fernand uită de Gilberte și se lăsă furat de înțelepciunea lui Jean-Jacques, închise ochii, avu parte de viziunea Maestrului, simți ca și el liniștea simplă și măreață a naturii, simți ca și el înrudirea cu copacii și cu animalele

Treptat însă liniștea lui Jean-Jacques făcu loc vechii lui nebunii. „N-au decît sa conspire, să mă persecute lumea întreaga – divaga el cu glas tare – nu mă interesează. M-am așezat la umbra suferințelor mele, liniștit și fără speranță. Uneori doresc ca torturile pe care le-am îndurat să fie de folos urmașilor noștri, ca și patimile lui Socrate sau ale lui Isus din Nazaret. Dar dacă dușmanii îmi distrug însemnările și dacă suferințele mele vor fi fost zadarnice, ma voi împăca și cu asta Renunț la toate."

„Sînt singur pe lume, visa el mai departe, n-am frate, n-am rude, n-am prieteni, n am tovarăși, numai pe mine însumi mă am Da – și-l privi adînc pe Fernand, fără să-l vadă – cel mai sociabil, cel mai prietenos dintre oameni este proscris printr-o hotărîre unanimă Și așa îmi duc viața, condamnat pe veci la singurătate, calm, în adîncul prăpastiei, un muritor nefericit, dar pe care, asemenea lui Dumnezeu, nu-l mai poate atinge nici o zguduire.'

Pe Fernand îl cuprinse spaima. Îl privea înmărmurit pe acest nebun, pe acest înțelept, care ședea în fața lui, blind trist și nemișcat, scăldat în jocul pestriț al umbrelor și al razelor de soare, rostind fraze minunate, dînd în vileag tot ce avea mai adînc ascuns în suflet

Poiana era învăluită într-o liniște fierbinte, amenințătoare, musculițe dănțuiau în aerul tremurător Ochii pătrunzători, minunați ai lui Jean-Jacques erau îndreptați spre Fernand, privindu-l fără să-l vadă. Ochii aceștia, ce zăreau mii de lucruri pe care nimeni altul nu le observa, nu vedeau lucrurile cele mai apropiate, cele mai palpabile Fernand își aduse vag aminte de poveștile învățate cîndva Anticii îi reprezentau pe prorocii lor ca orbi, Tiresias[1] fusese orb, Homer fusese orb, Oedip[2], care dezlegase ghicitorile Sfinxului, își scosese singur ochii.

„Nu mai aștept nimic, spunea între timp Jean Jacques pentru sine, trăiesc în străfunduri și sînt mulțumit. Renunț, renunț din toată inima" Apoi tăcu Era blînd și pierdut, cuprins în vîltoarea nebuniei sale.

Pe Fernand îl încerca un amestec de gînduri și simțăminte contradictorii, milă, respect, spaimă, ba chiar o ușoară dorință de a ride. Nu mai putea suporta privirea oarbă a ochilor lui Jean-Jacques, nu mai putea îndura vocea profunda, domoala, care repeta numai pentru sine „Renunț, renunț' Voia să plece, dar nu îndrăznea

Jean-Jacques tacuse din nou. Ședea în fața lui Fernand, liniștit, la umbra pinilor negri, și se juca alene cu bastonul. Era foarte cald. Nu scoteau nici un cuvînt

Fernand nu mai putu îndura liniștea aceea. Începu sa vorbească în pripă și, poate pentru a stabili o legătură între el și Jean-Jacques, povesti fără nici o legătură despre greutățile pe care le îndurase el însuși, despre anii de la Academia de război. Istorisi despre chinurile pe care i le pricinuiseră cu toții, superiorii și colegii, tocmai pentru că era fiul seniorului de Ermenonville. Mai ales un sergent, profesorul de gimnastica, un veteran, un om la vreo patruzeci de ani, brutal, mușchiulos și gras, cu pielea trandafirie, îl urîse, îl persecutase cu viclenie și-l chinuise cu cruzime în timpul orelor, lovindu-l cu pumnii și cu picioa

[1] Personaj mitologic. Se spune că zeii i-au luat în tinerețe vederea, drept pedeapsă că a dezvăluit oamenilor tainele zeilor. Mai tîrziu Zeus i-ar fi dat darul profeției.

[2] Personaj mitologic, care și-a luat singur vederea aflînd nelegiuirile pe care le-a săvîrșit fără voia lui

rele sub motiv că-l „ajuta" Fuseseră doi ani grei, plini de răutate și nedreptate, de schingiuire a trupului și a sufletului. „Oamenii sînt răi", încheie el, neajutorat deznădăjduit, el însuși rău

Jean Jacques îl privi cu ochii săi minunat de tineri și plini de viață „Oamenii sînt răi, spuse el, ai dreptate. Dar omul e bun Omul e bun !" repetă el cu pasiune și convingere.

Da, în zilele acestea credea mai tare ca oricînd în bunătatea înnăscută a omului Vara era neobișnuit de frumoasă, fuseseră zile senine, nu prea calde, iar bucuria încordată, arzătoare a muncii nu contenea

Va rămîne multă vreme aici, în acest Ermenonville binecuvîntat pînă în iarna, poate chiar mai tîrziu, poate pentru tot restul vieții sale. Își va completa lexiconul botanic, de asemenea mica partitură de operă. Și va revizui și strînge laolaltă toate cîntecele pe care le-a pus pe muzică în ultimii ani.

Îi veneau în gînd mereu alte planuri. Va scrie o completare la romanul său educativ *Émile*. În timpul plimbărilor cu Fernand aflase multe lucruri noi despre sentimentele și gîndurile celor tineri.

Păcat că Fernand, care se arătase atît de deschis la ultima lor întîlnire, venea acum atît de rar ! Vina era desigur a celor șaizeci și șapte de ani ai sai ; tînărul nu se putea obișnui cu resemnarea sa bătrînească liniștită și deznădăjduită.

Dar îi fu dat lui Jean Jacques sa mai afle o dată, tocmai acum, cît de mult ținea tineretul la dînsul, cu toată vîrsta lui înaintată.

Într-una din zilele acestea frumoase de vară, pe cînd se plimba de-a lungul lacului, ierborizînd, și se aplecase tocmai să culeagă o floare, un tînăr se apropie deodată de el și-l întrebă : „Îmi îngăduiți să vă ajut ? Îmi îngăduiți sa vă duc cărțile ?" Jean-Jacques, puțin speriat, întrebă la rîndul său : „Cine sînteți ? Ce doriți ?" „Sînt student, răspunse tînărul, studiez dreptul, și acum, că v-am văzut, nu mai doresc nimic, aici, la Ermenonville , mi s au împlinit toate visurile !

Jean Jacques îi răspunse cu o ușoară ironie în glas „Atît de tînăr și atît de lingușitor ?!" Străinul, roșind pînă în vîrful urechilor, se apără : „N-am mers zece ore pe jos, *monsieur* Jean-Jacques ca sa vă fac complimente, ci ca să am fericirea de a vă vedea !" Jean-Jacques zîmbi puțin răutăcios „Zece ore de mers pe jos, cu asta nu mă puteți impresiona *monsieur*. Eu, om bătrîn nu ma sperii nici de drumuri mult mai lungi strabătute cu piciorul."

Apoi se apropie mult de celălalt și-l măsura cu ochii sai miopi. Străinul era foarte tînăr, avea fruntea lata și încăpățînată, părul îi cădea pe frunte, iar privirea sa arzătoare era îndreptată cu admirație asupra lui Jean Jacques „Pari a fi cinstit, tinere domn, spuse acesta în cele din urmă Să nu te superi daca nu te am primit mai bine. Dar trebuie să mă apăr împotriva a tot felul de gură-cască care mă plictisesc. Parisul se strecoară în liniștea mea, să mă vada, să mă stingherească. Parisul nu mi îngăduie o bătrînețe liniștită." „Îngăduiți-mi să vă asigur ca tineretul Franței nu vine spre dumneavoastră dintr-o curiozitate zadarnică, răspunse respectuos celălalt. Noi vă iubim cu o admirație fierbinte ! Avem nevoie de sfatul dumneavoastră, de ideile dumneavoastră ca să putem trăi." „Fie, acceptă Jean-Jacques, dacă doriți, puteți sa mă însoțiți prin parc, ca să sporovăim. Dar mă tem că veți auzi puține despre politică. Prefer să vorbesc despre copaci și flori. Veți vedea, dragă prietene, că botanica este cea mai plăcută dintre științe."

Tînărul îl însoți, nu puse multe întrebări, ascultă cu toată atenția.

În cele din urma, simțind ca alaturi de el pășește un prieten, Jean-Jacques prinse a vorbi despre ceea ce-l apăsa necontenit . cît de neînțeles era, cum tot ceea ce scria era răstălmăcit, golit de sens și fără efect, ce luptă fără ieșire ducea el, cel izolat, împotriva indiferenței tuturor

Tînărul îl contrazise cu aprindere. „Scrierile dumneavoastră fără efect ! exclamă el. Dar vă simțim aproape ! Poporul vă iubește ! Ceilalți, Diderot și Raynal [1], și cum

[1] *Guillaume-Thomas-François Raynal* (1713—1796), scriitor francez liber-cugetător prieten al lui Diderot

le mai spune celorlalţi scriitori atît de spirituali, chiar şi *monsieur* Voltaire, scriu doar pentru cîţiva. Domnii aceştia nu înţeleg poporul, şi poporul nu-i înţelege. Cuvîntul dumneavoastră, Maestre, îl pricepe fiecare. «Omul s-a născut liber, dar pretutindeni zace în lanţuri !» asta pricepe fiecare. «Libertate, egalitate, fraternitate !» de asemenea pricepe oricine. Pe ceilalţi ţara îi numeşte respectuos *monsieur* Voltaire sau *monsieur* Diderot. Pe dumneavoastră, Maestre, toată Franţa, lumea întreagă va numeşte Jean-Jacques. Nimeni altul n a avut parte de o asemenea cinste Dumneavoastră purtaţi doar un pronume ca şi regele ! Se întrerupse . Ce comparaţie nefericită ! Iertaţi-ma ! Ştiu doar ce gîndiţi despre regi, cuvintele dumneavoastră mi s-au întipărit în minte pe vecie ! Cită «Nu se poate nega că popoarele au instituit regalitatea ca regii să le apere libertatea, şi nu s-o distrugă» Vă jur noi, tineretul Franţei, vom face totul pentru ca ideile dumneavoastră să devină realitate, fapte ! Dumneavoastră ne-aţi arătat drumul, noi vom merge pe acest drum ! Noi, cei mulţi, alde Jean şi Jacques, îl vom înlocui pe Louis [1] cu Jean-Jacques !"

Jean-Jacques asculta zîmbind. „Faţă de copacii din Ermenonville puteţi rosti fără teamă asemenea cuvinte. Dar la Paris să nu le spuneţi faţă de nimeni. Altfel, tinere domn, desigur că nu veţi mai apuca să transpuneţi în faptă fantezia dumneavoastră !"

Prin exaltarea sentimentelor sale, studentul îi amintise de Fernand Spuse pe un ton mucalit : „Dacă vreţi să-mi faceţi plăcere, culegeţi mi puţină steluţă pentru canarii mei"

Dar cînd străinul, luîndu-şi rămas bun, întrebă dacă-i era îngăduit să mai revină, Jean-Jacques se stăpîni şi refuză. „Mă tem, dragă prietene, spuse el, că m-aş obişnui cu dumneata Nu-mi pot permite noi prietenii, căci n-as mai putea îndura noi dezamăgiri !"

Celălalt se înclină adînc şi plecă

---

[1] Adică noi poporul vom înlocui monarhia prin domnia raţiunii şi a dreptăţii

Întors la Paris, studentul – avea nouăsprezece ani, era din orașul Arras și se numea Maximilien Robespierre [1] – scrise în jurnalul său:

„L-am văzut pe Jean-Jacques, cetățean al Genevei, cel mai mare dintre contemporani. Simt încă o puternică mîndrie, care mă umple de fericire: m-a numit prietenul său!

Om nobil, tu m-ai învățat să înțeleg măreția naturii și principiile care stau la baza orînduirii sociale!

Dar am zărit în nobilele tale trăsături și urmele durerii pricinuite de nedreptatea oamenilor. Privindu-te, am văzut cu ochii mei cum răsplătește lumea setea de adevăr.

Și totuși, voi merge pe urmele tale.

Vechea clădire se prăbușește. Credincioși învățăturii tale, vom folosi toporul, s-o doborîm cu totul, și vom căra pietre, pentru a înălța o casă nouă, minunată, cum nu s-a mai văzut pe lume. Poate că eu și alții vom trebui să plătim aceasta cu cele mai amarnice nenorociri, poate chiar cu o moarte timpurie. Dar nu mă sperie. M-ai numit prietenul tău: mă voi arăta demn de cinstea aceasta!"

[1] *Maximilien Robespierre* (1758—1794), om politic francez, unul din principalii reprezentanți ai iacobinilor, aripa radicală în revoluția burgheză din Franța.

Partea a doua

JEAN-JACQUES CEL MORT

Vitam impendere vero.
Să-ţi închini viaţa adevărului.

Jean-Jacques Rousseau

Mai bine o minciună folositoare
decît un adevăr nefolositor.

Proverb franţuzesc

O SEARĂ ÎNTUNECATĂ

ÎNŞELĂTORUL ÎNŞELAT

REMUŞCĂRI TÎRZII

PRIVEGHIUL

ÎNMORMÎNTAREA

GRIJILE MOŞTENIRII

ADEVĂRUL PRIMEJDIOS

IZGONIREA TICĂLOSULUI

COMEDIE REGALĂ

FERNAND VEDE LUMINA

FERNAND ACŢIONEAZĂ

O SEARĂ ÎNTUNECATĂ

Cînd Fernand auzi că cele două femei aveau să plece la Senlis, îşi puse în gînd să folosească lipsa lor pentru a-l însoţi pe Jean-Jacques la plimbare ; credea că va fi mai puţin stînjenit cînd o va şti pe Thérèse departe. Totuşi, şovăi mult şi, cînd ajunse la pavilionul de vară, Jean-Jacques plecase. Se duse să-l caute prin locurile lui preferate, dar nu-l găsi. Porni agale spre sat. În grădina hanului „La castani" îl zări pe jupîn Maurice. Îl întrebă dacă Jean-Jacques nu trecuse pe acolo. Hangiul îi răspunse că da ; apoi, bucuros de vorbă, adăugase că *monsieur* Jean-Jacques nu stătuse mult, spusese că vrea să lucreze şi plecase imediat spre casă.

Nu se cuvenea să-l tulbure pe Maestru în timpul lucrului. Dar se întîmpla uneori ca acesta să se oprească din lucru şi să cînte la clavir ; Fernand n-ar fi şovăit să intre la el într-un astfel de moment. Se duse la pavilionul de vară. Era încuiat, nu se auzeau dinăuntru decît trilurile canarilor. Fernand se necăjea ca nu-l găsise pe Jean-Jacques, dar se şi bucura. Plecă ridicînd din umeri, regretînd şi totodată mulţumit.

După masă citi împreună cu *monsieur* Gerber din Tacit [1]. Apoi se plimbă din nou prin parc, dar nici de data

[1] *Publius Cornelius Tacit* (aprox. 55—120), istoric latin.

această nu-l întîlni pe Jean Jacques Înotă în lac se aşeză sub salcie, aşteptă acolo multă vreme

Cinară devreme Marchizul era bine dispus, şi *monsieur* Gerber în vervă. Povesti că Jean-Jacques îi cîntase alaltăieri cîteva lieduri pe care le pusese pe muzică acolo, la Ermenonville. Desigur că *monsieur* Gerber nu voia să se laude cu încrederea pe care i-o acorda Maestrul, dar Fernand se simţi jignit că nu fusese el primul care sa audă liedurile. *Monsieur* de Girardin spuse că în curînd îl va pofti pe Jean-Jacques la o seară de muzică

Se vorbi despre altele Gerber il lăudă pe Fernand remarcind cît de uşor citea din Tacit. Marchizul propuse să continue un timp conversaţia în latină. Primiră cu toţii, făcînd haz de propunerea sa ; chiar şi Fernand se înveselise. Fu o seară plăcută.

Dar, înainte de căderea nopţii, lucrurile luară o întorsătură cumplită. Din holul castelului se auziră ţipete şi plînsete, oamenii se strînseră buluc Thérèse se afla acolo, o Thérèse cum n-o mai văzuse nimeni Femeia asta, de obicei atit de liniştită şi de placidă, era cuprinsă de o spaimă sălbatică Rochia ei, o rochie frumoasă, de culoare deschisă, pe care o îmbrăcase cind plecase la Senlis, era plină de pete roşii-cafenii, pete de sînge.

Ce se întîmplase ? Se rănise ? Nu, nu ea Jean Jacques. Avusese Jean-Jacques un atac ? Poate Nu mai mişca Era rece şi ţeapăn Era mort. Nimeni nu înţelegea „Ţeapăn, şi rece, şi mort", repeta Thérèse

Monsieur de Girardin, obişnuit să acţioneze, dadu ordine „Tu, Paul, dă fuga pînă la doctorul Chenu ! Tu, Gaspard, pleci calare la Senlis şi-l aduci pe doctorul Villeron ! Să mi-i aduceţi, orice-ar fi, pe amîndoi !"

Apoi alergă la pavilionul de vară ; împreuna cu el – Fernand, *monsieur* Gerber şi alţii.

Între timp, *madame* Levasseur rămăsese singură în pavilionul de vară, cu Jean Jacques mort. Cind îl găsise pe bietul nebun scăldat în singe, se speriase îngrozitor Primul ei imbold fusese să nu facă nimic, să lase lucrurile să-şi urmeze cursul, şi atunci ticălosul ar fi sfîrşit în

ştreang sau pe roată Therese însă începuse de îndată să ţipe, şi ţipetele ei o aduseseră la realitate Proasta de Thérèse putea să se dea în spectacol ; dar ea, batrîna, în vîrstă de şaptezeci şi trei de ani, trebuia să gîndească, în grozitor de repede şi de precis.

Canalia nu-i zdrobise pur şi simplu capul ginerelui sau, ci aşezase frumos cadavrul în faţa căminului, aşa încît se putea crede că Jean-Jacques se rănise de marginea acestuia în clipa în care se prăbuşise. Era vădit că ticălosul voise să-i dea o indicaţie. Dacă exprima vreo bănuială împotriva lui, a lui Nicolas, ieşea la iveală, fără-ndoială, şi legătura lui cu Thérèse, şi atunci se ducea de rîpa totul, nu numai pentru ticălos, dar şi pentru fiica ei

Bătrîna le cumpănise pe toate în cele cîteva clipe şi-şi dăduse seama : ticălosul calculase bine, nu-i putea face nimic, da, trebuia să-l acopere. Deocamdată.

Se răsti la Thérèse : „Ajută-mi să-l culc în pat".

Thérèse, vazînd atîta sînge, începuse din nou să urle De data asta bătrîna nu se mai amestecă, o lăsă să plinga şi sa urle, apoi să iasă în goana din casă şi să alerge la castel. Acum era singură. Dar în curînd n-are să mai fie singură, vor sosi cu toţii, şi pînă atunci va trebui să facă din povestea, pe jumătate verosimilă, pusa la cale de ticălos, una cu totul demnă de crezare.

Primul lucru fu să se repeadă să cerceteze în fuga scrinul Preţioasele hîrtii, hîrtiile scrise de nebun, se aflau la locul lor ; nemernicul fusese deştept, nu se atinsese de ele.

Madame Levasseur se aşeză ; se simţea istovită. Dar trebuia să se liniştească, trebuia să gîndească acum, repede şi exact, nu trebuia să se încurce în explicaţii care se băteau cap în cap Noroc ca mintea îi mergea mai bine decît picioarele !

Tocmai sosea marchizul. Veniră şi ceilalţi.

Pavilionul de vară era învăluit în semiobscuritatea amurgului, dar Girardin văzu de îndată că podeaua era plină de pete de sînge Întrebă : „Ce s-a întîmplat ? Unde e el ?" *Madame* Levasseur arătă spre alcov, care se afla în semiîntuneric. „L-am culcat în pat", spuse ea Marchizul se apropie cu paşi nesiguri Treptat, ochii i se obişnuiră

cu inimunericul Jean-Jacques zăcea pe pat, intr-un halat de casă, iar fața uscățivă îi era mînjită cu sînge scorojit.

În fața acestui spectacol gîndurile lui Girardin încremeniră, privea fără să-și dea seama, nu mai auzea , pentru prima oară in viață simțea că îi vine să leșine.

Madame Levasseur continua să vorbească. „Ce-ați spus, *madame ?* Poftim ?" întrebă el, adunîndu-și gîndurile. L-am găsit zăcînd pe jos, explică *madame* Levasseur, aici, lîngă cămin. L-am ridicat și l-am intins pe pat. De fapt, a trebuit s-o fac singură Thérèse nu mi-a fost de nici un folos dar el e atît de ușor ! Era rece și sîngele se uscase. Totuși, ne am mînjit de sînge, după cum vedeți." Marchizul se apropie ceva mai mult de pat. „După cît se pare, s-a lovit în dreapta, spuse *madame* Levasseur. Toată tîmpla dreaptă e o rană." „Și casa era incuiată cînd v-ați întors de la Senlis ?" întrebă marchizul. „Da, răspunse madame Levasseur, apoi explică iar : Îmi închipui că s-a-ntîmplat așa a avut un atac de apoplexie și, în cădere, s-a lovit de muchea căminului."

În sinea lui, marchizul răsuflă ușurat , explicația era verosimilă, trebuia să fie verosimilă. Se apropie și mai mult de cadavru. Vazuse multe răni îngrozitoare pe cîmpurile de luptă, dar capul acesta năclăit de sînge era imaginea cea mai înspăimîntătoare ce i se arătase vreodată „Da, a fost desigur tîmpla dreaptă", spuse el, fără nici o noimă.

Ani de-a rîndul trăise in tihna, impăcat cu sine insuși și de fapt și cu lumea inconjurătoare ; de aceea sfîrșitul întunecat al lui Jean-Jacques îl lovi de două ori mai puternic. Pe neașteptate vizita lui Jean-Jacques, pe care o socotise faptul cel mai fericit din viața lui, se prefăcuse intr-o nenorocire ingrozitoare. Marele, blîndul Maestru fusese smuls deodată, singeros, din liniștea ce și-o găsise, în sfîrșit, la Ermenonville Și Girardin se simțea el însuși amestecat în intîmplarea aceasta înfiorătoare, deși nu știa, și nici nu voia să știe cum anume

Simțea nevoia să cheme și pe alții, care să-i impărtășească durerea. „I-ai fost atît de aproape, fiule, spuse el Uită-te la el Apropie-te și nu te teme să privești."

Fernand se uita mereu la rochia pătată de sînge a Thérèsei Simțea scîrbă față de ea, trebuia să cheme în ajutor toată rațiunea sa pentru a și da seama că nu ea făptuise acest omor Thérèse și bătrîna fuseseră plecate la Senlis ; aveau un alibi demn de crezare. Vinovatul era el. De cînd pierise cîinele o știuse Jean-Jacques era în primejdie. Chiar în ziua aceea o presimțire îi dăduse ghes să-l caute pe Jean Jacques și sa l păzească. Dar se temuse de stînjeneala ce-avea să-l cuprindă la primele cuvinte și întîrziase dinadins El purta vina pentru fapta îngrozitoare !

Se apropie de mort, așa cum îl îndemnase tatal sau Aici zăcea prietenul său. Acesta îi oferise dragostea lui, dar inima lui Fernand se dovedise a fi leneșă, nu fusese în stare să-l iubească destul. Privea țintă la capul năclăit de sînge Gîndurile i se destrămară, simțea cum împietrește de durere ; niciodată nu-și închipuise că poate să existe o durere atît de mare.

În vremea asta, Girardin își venea în fire Avea obligații față de mort și față de sine însuși. Dacă și el se înspăiminta văzînd cum arată leșul însîngerat, ceilalți vor refuza să creadă explicația plină de bun-simț a bătrînei Levasseur Or să scornească tot soiul de prostii ieftine în legătură cu sîngele acesta Trebuie să aibă grijă ca rațiunea să învingă născocirile, fantezia și superstițiile. Sentimentul datoriei și al responsabilității îi alungă durerea.

Între timp sosise Chenu, *maître chirurgien* [1] din Ermenonville. „Ma tem ca am sosit cu toții prea tîrziu, doctore", spuse Girardin și se apropie împreună cu el de cadavru. După un examen foarte sumar, doctorul Chenu ridică din umeri și declară că *monsieur* Rousseau era desigur mort de mai multe ore, de patru sau cinci ceasuri. Marchizul spuse grăbit : „Ce aspect îngrozitor, nu i așa ? Dar totul se explică în mod firesc. Casa era încuiată. Jean-Jacques era singur cînd l-a doborît un atac. În timpul căderii s a lovit de muchea ascuțită a căminului și s a rănit. Asta este părerea doamnei Levasseur, și pesemne

---

[1] Chirurgul (fr.)

că așa s-au și petrecut lucrurile." Vorbea cu nervozitate în glas. „Da, așa o fi fost", confirmă, fără prea multă convingere, chirurgul din Ermenonville spusele seniorului de Ermenonville.

Supărat, Girardin observă că odaia era plină de lume Sosiseră părintele Gauchet și primarul Martin din Ermenonville pe fereastră se uitau oameni de la castel, oameni din sat

Doctorul Chenu spuse cu o voce scăzuta că ar fi poate nimerit să-l cheme pe *monsieur* Bonnet, procurorul din Ermenonville, pentru constatarea decesului. Marchizului nu-i era pe plac propunerea. Avusese adesea conflicte cu Bonnet. Dar doctorul avea dreptate, trebuia înștiințat procurorul, așa prevedea legea ; era, de altfel, nevoie și pentru a împiedica să se răspîndească zvonuri stupide Trimise după *monsieur* Bonnet

În sinea lui, Girardin era absolut sigur acum că dușmanii vor răspîndi zvonuri stupide ; nu vor da înapoi nici măcar să-l bănuiască pe el însuși ca nu-și păzise destul de bine oaspetele. Cînd se gîndea la asta, mînia lui de om orgolios era aproape la fel de mare ca și durerea sa Și soseau într-una alți oameni, care șușoteau între ei, iar la șoapta lor se adăugau trilurile nepăsătoare ale canarilor. „Faceți măcar să tacă păsările !" se adresă Girardin bătrînei *madame* Levasseur, nervos și cu glas mai tare decît avusese de gînd Bătrîna, fără să răspundă, aruncă o pînză peste colivie

Apoi *madame* Levasseur îi porunci ceva cu voce scăzută Thérèsei, care ședea frîntă într-un colț, cu fața împietrită, cu gura întredeschisă. „Vă rog faceți loc", spuse ea celor care stăteau aproape de cămin. Thérèse aduse o găleată cu apă și se apucă să șteargă sîngele de pe podea. Nimeni nu-i ajuta Toți priveau și tăceau

„Acum își țin gura, gîndi marchizul, dar cum ajung afară or să turuie Ca fulgerul are să ajungă vestea la Senlis, și, de acolo, la Louvres. Payen de la poștă e limbut, o să denatureze veninos povestea și o s-o istorisească călătorilor ; toate poștalioanele opresc la Louvres

Încă înainte de sfîrşitul zilei are să afle lumea la Paris E o zi lungă.'

Era o zi lungă, o zi fără sfîrşit de miez de vară, şi tot mai mulţi oameni intrau în casă. Unul pleca, alţi trei soseau in loc şi mereu alte capete se perindau la ferestre Tare ar fi dorit marchizul să-i dea afară pe toţi, dar asta nu se putea.

Sosi procurorul districtului, *le procureur fiscal, monsieur* Bonnet Adusese cu el, după cum îi era datoria, un medic, pe doctorul Villeron, dupa care trimisese marchizul Funcţionarul saluta politicos. Marchizul simţi cum, fără voia sa, se încordează tot şi i se usucă gura ; trebuia să fie prudent

Procurorul puse cîteva întrebări femeilor. Therese avea o mină absenta , răspunsurile le da *madame* Levasseur Toţi ascultau cu luare-aminte. Ceea ce spunea era de înţeles, greu de contrazis Da, casa fusese încuiată ca de obicei, lacătul şi zăvorul neclintite, ferestrele închise , Jean-Jacques le închisese desigur din pricina căldurii. Îl găsiseră întins pe jos, năclăit îngrozitor de singe, aşa cum era acum. Ele însele fuseseră peste zi la Senlis, unde avuseseră treburi ; dădu adresa magazinelor la care făcuseră cumpărături : despre vizita la *maître* Gibert nu pomeni nimic. Apoi repeta presupunerea ei privind atacul de apoplexie şi căminul

„Asta este şi părerea doctorului Chenu', se grabi să confirme Girardin.

Dar ce dobitoc nepoftit se amesteca acum in vorbă ? Jupîn Maurice, de la hanul „La castani", chiriaşul său, supusul său ! „Eu sînt cel care l-am văzut ultimul pe bietul răposat, se adresă el procurorului, ca să se afle în treabă. Am citit toate operele lui de şapte ori şi trebuie să spun că-i plăcea să stea de vorbă cu mine *Monsieur* Jean-Jacques arăta foarte bine azi-dimineaţă ; cind a trecut m-a mirat chiar cît de bine arăta Nu părea să se simtă rău de loc, domnule procuror. E cu totul de neînţeles că acum zace aici mort !" „Mulţumesc, prietene, spuse procurorul, vom face apel la dumneata dacă vom avea de pus unele întrebări Apoi : Vă rog să cercetaţi

cadavrul, domnule doctor." Doctorul Villeron se apropie de cadavru. „De fapt nici nu poate să existe altă explicație decît cea dată de *madame* Levasseur", spuse autoritar marchizul.

După o scurtă examinare, doctorul își spuse părerea: „S-ar putea într-adevăr ca motivul arătat de *madame* Levasseur să fi provocat moartea. Dar o concluzie definitivă nu se poate trage decît după disecție."

Madame Levasseur își dăduse seama de dușmania cu care cei de față o priviseră pe Thérèse pe cînd aceasta curăța sîngele de pe podea. Cu vocea ei ștearsă, foarte calmă, ii sfidă pe toți cei adunați acolo „Ginerele meu a declarat de multe ori că dorește să nu fie înmormîntat fără o autopsie la care să asiste cel puțin zece persoane. S-a temut întotdeauna de dușmanii săi, asta o știe toată lumea Vă rog, domnule marchiz, și pe dumneavoastră, domnule, care sînteți de la tribunal, să ordonați o asemenea autopsie Ca să se lămurească tot ce trebuie lă murit."

Girardin încercase în prima clipa un simțămînt de ostilitate profundă față de bătrînă și, în ciuda rațiunii, avea o vagă presupunere că ar putea fi amestecată în întîmplarea aceasta sîngeroasă Dar cînd văzu cît de curajos și abil se purta – nici el n-ar fi găsit ceva mai bun – simți admirație față de ea, chiar un fel de recunoștință, și înțelegerea tacită dintre ei se întări.

Monsieur Bonnet, procurorul, spuse „Eu nu cred că e ceva de clarificat. Dar, pentru că dumneavoastră și domnul marchiz o cereți, se va face autopsia. Se înclină politicos în fața bătrînei și a Thérèsei. Vă rog să primiți condoleanțele mele cele mai sincere, *mesdames*", rosti el și plecă.

Marchizul răsuflă ușurat. Primul pericol trecuse. Zvonurile primejdioase erau provocate de aspectul înspăimîntător al cadavrului , de îndată ce acesta va arăta cum se cuvine adevărul va fi mai ușor crezut.

De-ar pleca odată oamenii ! „Cred, dragii mei, se adresă el cu o vioiciune cam nefirească tuturor celor de față, că ar fi mai bine să lăsăm doamnele singure." Încetul cu-ncetul încăperea se goli Se întunecase *Madame* Levasseur aprinse

luminări Acum, după ce rezolvase ce era mai urgent, Girardin se lăsă pradă slăbiciunii sale. Se așeză, închise ochii.

Dar gîndul la tot ce mai trebuia făcut în noaptea aceea și în zilele următoare nu-i dădea pace Trebuia chemata mătușa Aubrun, care vedea de cei duși de pe lume să pregătească încă de cum s-o crăpa de ziuă mortul Apoi, la primele ceasuri ale dimineții, sa trimită pe cineva să-l încunoștințeze pe doctorul Lebègue. Și pe sculptorul Houdon [1] trebuia să-l aducă să ia masca mortuară ; era nevoie să vină de îndată neîntîrziat. Nu se putea face autopsia pînă nu se va lua masca mortuară.

Privirea marchizului căzu asupra mesei de lucru și a scrinului Și manuscrisele trebuiau puse cît de curînd la adăpost, sa nu se întîmple vreo nenorocire Dar asta nu se cuvenea, desigur, înainte de înmormîntare. Se va îngriji de o înmormîntare simplă, demnă. Cel puțin atît : Jean-Jacques sa fie înmormîntat în pămîntul lui, al lui Girardin, iar Ermenonville-ul, care ar fi trebuit să devină locul de odihnă pentru bătrînețea celui mai mare om al veacului, va deveni locul său de veci.

Preocupările practice ale lui Girardin facura treptat loc unei dureri curate, profunde. Se apropie de mort. Cu cîtă veselie și înflăcărare povestise Jean-Jacques tot ce mai avea de gînd să facă la Ermenonville · colecția de cîntece și *Visările,* apoi *Lexiconul botanic* și cîte altele ! Iar căsuța în care voise să le îndeplinească pe toate, acel *chalet suisse* de care se bucura atît, va fi gata peste cîteva zile , dar nici un Jean-Jacques nu se va mai muta acolo ! El se afla aici, smuls din mijlocul proiectelor sale, cu tîmpla sfărîmată ! Atîția prieteni se aflau prin preajmă, și el, marele bătrîn, sîngerase și pierise în acea singurătate groaznică și rece, a cărei amărăciune o cîntase și o deplînsese toată viața. Tragedia ființei umane îl impresiona de astă dată pe Girardin mai mult, mai puternic decît vreodată pe cîmpul de luptă. Dar în deznădejdea și tristețea lui îl urmărea într-un chip ridicol versul acela menit să ajute celor ce studiau limba latină să memoreze

---

[1] *Jean-Antoine Houdon* (1741—1828) sculptor francez

verbele al căror infinitiv definește o persoană prejudiciată. Un vers pe care *monsieur* Gerber i-l repetase de nenumărate ori lui Fernand *„Piget, pudet, poenitet, taedet atque miseret".* Se chinuie, se rușinează, se pocăiește, se cutremură și se plînge.

Se reculese Uitase cu totul de femei. Trebuia să se ocupe de ele, n-avea încotro „Nu doriți să luați masa la noi, la castel, *mesdames ?* se adresă el bătrînei. Aș trimite în cazul acesta pe cineva să vegheze mortul" „Mulțumesc, domnule marchiz, răspunse rece, aproape dușmănos, *madame* Levasseur Sînteți foarte amabil, dar rămînem aici."

Girardin se înapoie la castel Aproape împotriva voinței sale, mecanic, se duse în dormitor și deschise firida tainică în care era ascuns tabloul cu numeroasele chei duble. Se aflau la locul lor într-o ordine complicată, anume potrivită, pe care n-o cunoștea decît el Cheia pentru pavilionul de vară atîrna așa cum se cuvenea, cu floarea spre dreapta, pe jumătate ascunsă sub cheia porții numărul 17 ; toate cheile din jur atîrnau în ordinea stabilită. Își aduse vag aminte cum îl găsise atunci pe Nicolas în dormitor , alungă imaginea. Nu putu însă alunga amintirea privirii dușmănoase a bătrînei cînd refuzase invitația de a lua masa cu el. Voia să ignore, dar știa prea bine ce însemna privirea ei. Dacă și-ar fi ținut cuvîntul și l-ar fi dat afară pe Nicolas, nimic din toate astea nu s-ar fi întîmplat, iată ce voise bătrîna să spună.

Ce gînduri își făcea ! Nemulțumit, clătină puternic din cap

Se duse în odaia sa de lucru , avea treburi. Se bucura că avea treburi, asta îi mai abătea gîndurile. „Chemați-l pe domnul intendent ! porunci el Oamenii să fie pregătiți ! Trebuie să trimit curieri la Paris, mai mulți ! Trebuie să iau și măsuri pentru înmormîntare !"

Orînduia, dădea porunci, era sever, precis, milităros. Înmormîntarea trebuia să fie simplă, dar impresionantă. Și cea mai îndepărtată viitorime va trebui să-și amintească și să vorbească despre înmormîntarea lui Jean-Jacques Rousseau !

Se făcuse noapte cînd *madame* Levasseur și Therese rămaseră, în sfîrșit, singure. *Madame* Levasseur ședea în fotoliul preferat al lui Jean-Jacques. Era stoarsă de puteri Ziua aceea fusese una din cele mai grele din viața ei, zi in care trecuse prin multe. Iar ziua de mîine, cea de poimîine și toată săptămîna viitoare nu vor fi nici ele o joacă de copil.

Cel puțin mai apucase, in ceasul al doisprezecelea, să pună la punct chestiunea cu notarul. *Maître* Gibert îți lua pitacii chiar dacă erau legați cu șapte noduri, dar cunoștea legile, înțelesese intenția ei și ce trebuia el să facă ; în următoarele zile hîrtia avea să fie gata. Thérèse dăduse cîteva semnături, nu mai lipsea decît ultima semnătură și pecetea , dar asta era o simplă formalitate, spusese notarul. Imediat după înmormîntare va pleca cu Thérèse la Senlis , pînă atunci trebuia să aibă însă grijă ca Thérèse să nu se întîlnească singură cu ticălosul

În ziua aceea *madame* Levasseur fusese nevoită să chibzuiască repede și sigur , gîndise bine, era mulțumită de sine. Îl făcuse pe domnul marchiz care nu era prea deștept, să înțeleagă imediat situația. Înaintea procurorului, simțise cum îi îngheață sîngele în vine, dar făcuse față, și faptul că ceruse singură autopsia, pentru asta merita într-adevăr o felicitare. Într-un fel se și recunoscuse că nebunul murise de moarte bună, și ăsta era meritul ei.

Descurcase bine lucrurile, se simțea mai tare, mai tare decît domnul marchiz, decît domnul procuror, decît moartea si chiar decît dracul ! Dar fusese o sforțare mare, și acum era nespus de obosită și sleită de puteri.

, Pregătește ceva de mîncare !" îi porunci Thérèsei. „Nu pot mînca", scînci Thérèse. Era jalnic s-o vezi cît de neputincioasă părea ! „Proasto !" o certă bătrîna, supărată, dar fără răutate. Se ridică anevoie, să-și pregătească singură ceva. „Dar tot trebuie să te schimbi, porunci ea, și să speli rochia, să-i scoți petele " Thérèse se sculă supusă; se strecură speriată pe lîngă alcov „Nu stiu ce-o să facem în noaptea

asta ! se jeli ea Doar nu pot să dorm lingă mort !" „Aşa-ţi trebuie", zise *madame* Levasseur. Asta fu tot ce spuse in legătură cu complicitatea Thérèsei la moartea lui Jean Jacques, şi fiică-sa o înţelese

În scurtă vreme cina fu gata, o cină simplă şi, în cele din urmă, se aşeză şi Thérèse la masă. Mîncară.

Nu apucaseră încă sa termine, ca cineva ciocăni puternic la uşă. Intră Nicolas.

Thérèse dădu un ţipăt scurt, faţa ei inexpresivă se schimonosi de spaimă. Fără să vrea, se uită spre alcov. Auzise cîndva că cei ucişi de o mînă omenească incep să sîngereze în prezenţa ucigaşului şi, tremurînd, trăgea cu coada ochiului spre patul care se zărea nelămurit în lumina pîlpîitoare a luminărilor

Madame Levasseur se aşteptase ca ticalosul avea sa încerce să stea de vorbă cu ea, dar nu crezuse că va avea neobrăzarea uluitoare să vină chiar in noaptea aceasta. Era moartă de oboseală şi se temea că nu va mai putea face faţă noii, grelei sforţări la care era supusă. Dar acum, pentru ultima oară în această zi îngrozitoare, trebuia să se încordeze şi să nu se năpustească asupra individului, cum ar fi dorit s-o facă , trebuia să-l impiedice să stea singur de vorbă cu Thérèse, trebuia, în primul rînd, să-l lămurească că Thérèse nu mai putea dispune de hîrtii.

„E cam tîrziu, doamnelor, începuse între timp să vorbească Nicolas, silindu-se să dea o intonaţie demnă şi plină de compătimire vocii sale stridente, dar simţeam nevoia să vă exprim încă astăzi profunda mea simpatie în ce priveşte îngrozitoarea nenorocire, atit de neaşteptată pentru dum neavoastră. Pentru mine, însă, n-a fost neaşteptată, doamnelor Datorită faptului că sint în relaţii atît de familiare cu dumneavoastră şi deoarece am văzut lumină, mi am îngăduit să intru Într-o asemenea situaţie, mi-am spus eu, două doamne ramase, din nefericire, singure au desigur nevoie de un protector cu experienţă"

„Drăguţ din partea dumitale, răspunse *madame* Levasseur, dar nu-ţi face griji pentru noi Avem protectori Foarte puternici Chiar sigiliul regelui !"

„Nu știu destul de bine franțuzește, spuse Nicolas, și poate că nu înțeleg destul de bine ce vreți să spuneți. Îmi închipui că există un testament al sărmanului nostru răposat Dar este asta, oare, o pavăză destul de sigură ? Văd, de pildă, aici scrinul cu celebrele hîrtii. Știm cu toții cît de îngrijorat era scumpul nostru răposat din pricina hîrtiilor acestora. Totdeauna s-a temut ca nu cumva să pună mîna pe ele vreunul din aristocrații aceștia, dintr-un capriciu trăsnit, sau vreunul din acești filozofi, care se dușmănesc cumplit unul pe altul, nici ei nu știu de ce" „De asta nu ne temem, dragul meu, îl liniști aproape jovial *madame* Levasseur. Asta nu era decît o țicneală în capul sărmanului meu ginere, și care a pierit, din păcate o dată cu el. Eu, cu experiența mea, m-am temut întotdeauna numai de lăcomia hoților de rînd în ce privește aceste hîrtii. Dar împotriva unor astfel de indivizi m-am asigurat. Împotriva lor am obținut sigiliul regelui. În ultima clipă, în timp ce o mînă criminală, ciinească l-a ucis pe sărmanul nostru Jean-Jacques !" „Nu e bine, *madame* spuse cu o mustrare dulceagă Nicolas, e chiar un păcat să numiți mîna providenței o mînă ciinească Dar înțeleg mînia dumneavoastră. Totuși, doamnelor, cu tot sigiliul dumneavoastră, eu vă sfătuiesc : dați hîrtiile în paza unei persoane devotate, sigure. Dați scrinul în paza preasupusului dumneavoastră slujitor și prieten de încredere." Și făcu un pas înspre scrin

Auzind acestea, *madame* Levasseur își pierdu toată înțelepciunea și stăpînirea de sine ; furia ei, adunată laolaltă, mocnita, izbucni Încercă sa ridice glasul ei pierit și să strige. „Nu te apropia de scrin, șuieră ea. Ticălosule, canalie, porc-de-ciine ucigașule ! Prostia ți-e mai mare chiar decît ticăloșia ! Tot n-ai priceput ? Pe cînd tu ai săvîrșit fapta ta idioată și sîngeroasă, noi am semnat. Te-am tras pe sfoară, cap de bostan !" Era înspăimîntător și caraghios în același timp felul în care bătrîna se silea să ridice glasul, pentru ca să nu se audă decît tot un fel de scheunat ascuțit. Apoi continuă mai liniștit „Poate veți avea amabilitatea, preaistețe geambaș, să vă deplasați pînă la Senlis. la notarul regal, *maître* Gibert. Acolo puteți ruga să vi se arate actul Și dacă înțelegeți franțuzeasca hîrtiilor cu sigiliul

regal, o să pricepeți că de manuscrise dispun acuma eu, văduva Levasseur. Thérèse nu poate face nimic fără mine Te-ai ostenit degeaba, băiețaș, n o să te alegi nici măcar cu un gologan, cel mult cu spînzurătoarea sau cu roata !"

Deodată, fără nici un sens, Thérèse începu să scîncească „E îngrozitor ce-ați făcut, *monsieur* Nicolas. Eu n-am vrut una ca asta Nu puteți spune că eu am vrut-o E îngrozitor !"

Nicolas își păstră cumpatul, doar nările începură să i tremure. Privi în treacăt cu ochii săi spălăciți și răi spre Thérèse, apoi se întoarse din nou spre bătrînă, cu un zîmbet politicos, poate puțin silit, pe buze „Vedeți, *madame*, acum ați înnebunit-o și pe biata fată, rosti el cu vocea lui stridentă. Întîi ați vorbit de mîna însîngerată a providenței, și acum mă acuzați pe mine Eu înțeleg, desigur, așa cum am mai spus, întru totul tulburarea dumneavoastră, dar nu sînt providența, ci un simplu slujitor al domnului marchiz și, fără îndoială, viitorul fondator al unei școli de călărie *à la Tattersall* De altfel, recunosc deschis că acum școala aceasta mi se pare mult mai ușor de înfăptuit datorită regretabilei morți a domnului filozof Dar morții cu morții, viii cu viii !"

Batrina raspunse ciudat de liniștita „Înțeleg de ce ești atît de obraznic, băiete. Crezi că dacă am să las lucrurile să meargă pe calea lor firească, sîngeroasă, atunci nu va fi bine nici de sărmana mea Thérèse și că, de aceea, trebuie să te acopăr Dar poate că și în privința asta te ai înșelat. Gîndul de a te vedea tras pe roată e cît se poate de ispititor și merită un sacrificiu.

Nicolas, tot foarte stăpînit, răspunse · „Știu că sînteți o doamnă bătrînă și inteligentă, *madame*. O să chibzuiți bine înainte, dacă vă puteți îngădui o asemenea glumă." Totuși, înțelesese că într-adevăr femeile nu plecaseră la Senlis de dragul plimbării și deodată îl cuprinse o dezamăgire fără margini în fața prăbușirii planului său, pus la cale și înfăptuit cu atîta iuțeală și un curaj atît de neasemuit Fața lui deveni o mască de furie nestăpînită, amenințătoare „Tacă-ți

fleanca, zgripţuroaico! zbiera el. Crezi ca ma tem de flecăreala ta neputincioasă? Ştiu cum se ţine n friu o mirţoagă bătrînă ca tine! Şi acum am să pun mina pe comoara ta!" zise el şi se năpusti asupra scrinului.

Madame Levasseur ii aţinu calea. Era jalnic să priveşti cum bătrina aceasta grasă, rasuflînd din greu voia să se impotrivească unui flăcau atît de voinic. Încerca să ţipe Nu putea

Împinsa de disperare, o apuca pe Therese de braţ. „Strigă tu, tirfo! o implora ea, fără glas Îţi fură banii. Îţi fură tot ce ai. Strigă odată!" Thérèse vedea faţa încordată de spaimă, furie şi energie a mamei sale. Toată teama şi respectul pe care-l purtase acestei femei de cind gindea şi simţea o copleşiră şi începu să ţipe Ţipa strident, cu vocea ei adincă.

Nicolas se opri locului „Idioata, spuse el. Aşa işi distruge într-adevăr fericirea vieţii. Dar am ştiut-o de la inceput: idioată!"

Era din nou pe de a ntregul stăpîn pe sine. „Dupa cum se vede, doamnelor, spuse el politicos, sinteţi în momentul de faţă prea tulburate ca sa vă puteţi da seama cine vă vrea într-adevăr binele. Aşa că eu mă retrag, exprimindu-mi încă o dată adînca mea simpatie."

„Adio, dragul meu, spuse *madame* Levasseur. Adio şi in numele Thérèsei mele. Şi dacă te mai prind o singură dată impreună cu ea, ţi-o coc! Asta s o ştii de la mine!" Dar in felul acesta ii dăduse doar lui Nicolas posibilitatea să se retragă onorabil. „Sfaturile dumitale păstrează-le mai bine pentru văduva Rousseau, doamna mea. Nu eu am alergat după fiica dumitale." Se inclină şi plecă.

Fără a spune măcar o vorbă fiicei sale, *madame* Levasseur începu să urce scara, ca să se culce, în sfîrşit.

„Nu mă lăsa singură, mamă", se rugă Thérèse, aproape scîncind Dar bătrîna nu se opri Thérèse nici nu ştia dacă o mai auzise.

Se ghemui intr-un colţ cit mai indepărtat de alcov, pe un scaun, abătută şi fără vlagă Dar, fără voie, trebui să gîndească. Era josnic din partea lui Nicolas că o făcuse astfel

de rîs în fața maică-si Nu umblase după el, era o minciună Nicolas ținea la ea ! Felul cum făcea dragoste dovedea că o iubea ; la asta se pricepea ea, Thérèse ! Era o mojicie din partea lui că acum încerca să nege

Toți bărbații erau mojici. Și micul conte era mojic Chiar și Jean-Jacques fusese mojic, altfel n ar fi procedat cum a procedat cu copiii. Dar la asta n-avea voie să se gîndească cînd el zăcea atît de aproape și arăta atît de îngrozitor

Ședea copleșită și apatică, mintea ei greoaie nu putea pricepe că de aici înainte va trebui să trăiască fără Jean Jacques, într-un fel, după cum o tăia capul, și, pe deasupra, cu parale. Toate astea se datorau lui *monsieur* Nicolas Pentru astea el putea fi condamnat la moarte, tras pe roată, poate chiar și spintecat în patru Și pe Damiens [1] îl spintecaseră, își amintea cu spaimă de pozele de atunci, de povestirile amănunțite Și cît de îngrozitor fusese, cu toate ca Damiens nici nu-l omorîse pe rege, voise numai s o facă ! Dacă Nicolas n-ar fi ținut la ea, nu și-ar fi primejduit viața, amenințat de asemenea soartă înspăimîntătoare O făcuse de dragul ei, asta era sigur, și Thérèse simțea o surdă mulțumire.

Moțăia. Nicolas era minunat cînd făcea dragoste și nu i se putea refuza nimic. Ce bine că o avea pe maică-sa alături ! Fără ea, banii s-ar duce într-adevăr curînd toți pe copcă O bătuse de multe ori maică-sa, dar cînd simțise mîna bătrînei pe brațul ei și cînd o privise țintă, îi pierise orice slăbiciune și putuse să țipe.

În zilele următoare trebuia să stea tot timpul lîngă maică-sa, nu era bine să rămînă singură cu Nicolas. Păcat, el o iubea ! Numai de aceea nu putuse aștepta să moară de moarte bună Jean Jacques Bietul Jean-Jacques !

I-ar fi plăcut să se așeze pe scaunul cel mare, dar în noaptea aceea nu îndrăznea încă, era scaunul lui Jean Jacques De aceea continua să stea ghemuită pe scăunașul ei, pînă ce ațipi într-o poziție chinuită.

---

[1] *Robert François Damiens* (1715—1757) cunoscut prin tentativa de omor asupra lui Louis al XV-lea

Deşi frînt de oboseală după emoţiile din seara aceea îngrozitoare, Fernand nu putu să doarmă peste noapte Îl ardea o remuşcare cumplită. În locul credinţei oarbe, pe care i-o recomandase *monsieur* Gerber, nu l privise pe Jean Jacques decît sub unghiul unui criticism meschin, mai rău decît Martin Catrou. Soarta ii hărăzise sa cunoască gîndurile cele mai ascunse ale celui mai înţelept dintre oameni, dar el nu-l iubise îndeajuns pe Maestru, avusese o inimă de piatră, fusese stupid şi neatent nesocotise prosteşte neasemuitul har al destinului.

De cum se crăpă de ziuă, şi zilele începeau acum foarte devreme, fugi afară. Alergă în luminiş. Îşi aduse aminte de ultima sa întîlnire cu Jean-Jacques, de fiecare gest, de fiecare cuvînt. Auzea lămurit în minte muzica cuvintelor lui Jean Jacques, care dăduse un aspect blajin chiar şi nebuniei sale. Vedea ochii vioi, profunzi ai lui Jean-Jacques, care l priveau, auzea ultimele cuvinte pe care i le spusese, auzea vocea adîncă, emoţionată care l învăţa „Omul este bun !

El, Fernand nu era bun Şi nici macar rău. Era mai teribil decît atît : apatic, moale şi inert. Din lenevie, pentru că se temea de o situaţie neplăcută, nu fusese, cînd trebuise, paznicul Maestrului, cum îi poruncise vocea lăuntrică

Se cerea sa faca ceva Macar pentru cel mort trebuia să facă ceva.

Porni să-l caute pe Nicolas Se temea de întîlnirea cu el Se temea de sine însuşi. Ardea de dorinţa să-l trîntească la pămînt, să-l calce în picioare Totuşi trebuia să-l găsească, să i ceară socoteală

Îl găsi la cai. Îl strigă „Cu ce vă pot servi, domnule conte ?" întrebă Nicolas. „Unde ai fost ieri ?" se răsti la el Fernand. Nicolas răspunse cu o uşoară uimire, bine jucată · „Doriţi să-mi daţi a înţelege că ar fi trebuit să mă ocup mai mult de domnul filozof ? Aş fi făcut-o cu plăcere Dar porunca domnului marchiz era să nu mă arăt înaintea răposa-

tului şi, dacă nu mă înşel, chiar dumneavoastră mi aţi amintit cu destulă asprime de porunca aceasta."

Pofta aceea nebună de a l ucide pe netrebnic cu propriile sale miini, de care se temuse atîta Fernand, îl copleşi. Nicolas continuă, aproape confidenţial . „M-am bucurat că doamnele Rousseau erau plecate şi mă puteam ocupa mai mult de cai." „Ai stat toată ziua în grajd ?" întrebă Fernand „Desigur, nu toată ziua, răspunse obraznic şi politicos Nicolas, din păcate, am mai puţină treabă aici decît îmi făgăduise domnul marchiz."

Fernand nu se mai putu stapîni Îl lovi pe Nicolas cu cravaşa peste faţă.

Nicolas era voinic, ar fi putut sa-l înveţe minte pe lun ganul ăsta bleg, cu cîţiva pumni şi cîteva picioare, să nu uite toată viaţa. Dar avea mult bun-simţ ; într-o ceartă cu un domn mare un biet rîndaş nu are decît de pierdut şi, cu afacerea aceea necurată pe cap, trebuia să fie prudent. „Credeam că filozofia răposatului v a înzestrat cu mai multă măsură, spuse el. Dar înţeleg că durerea pricinuită de pierderea lui v-a răpit o parte din raţiune."

Fernand îi răspunse încet, aproape şuierînd . , Tu l ai omorît, ticălosule, asasinule ! Tu ai omorît-o şi pe Lady !"

Tare i-ar fi plăcut lui Nicolas să-i dea prostălăului un raspuns grosolan, să-l ţină minte Dar se stăpîni iar şi-şi păstra cumpătul. Micul conte era prost, micul conte nu prevedea ce urmări poate avea o faptă ; el, Nicolas, trebuia să-i vîre minţile în cap dobitocului ! „Cînd veţi putea să cumpăniţi din nou bine lucrurile, domnule conte, spuse el, o să vă daţi singur seama că moartea regretabilă a lui Jean-Jacques se explică foarte bine în chip firesc. Dar dacă a fost cumva o mînă criminală, bănuiala ar trebui să cadă, cred eu, în primul rînd, asupra celor care au scotocit pe ascuns în hîrtiile domnului filozof, mai ales dacă aceşti inşi tainici au arătat şi un interes omenesc faţă de soţia celui dispărut !..."

Fernand simţi iar că clocoteşte de furie turbată. Therese îl trădase faţă de ticălos. Probabil, ba chiar aproape sigur, Thérèse era şi ea amestecată în nelegiuirea asta. Petele de sînge de pe rochia ei îi jucau lui Fernand dinaintea ochilor

Dar furia lui era neputincioasă. Primejdia cu care-l amenința ticălosul exista. Dacă Nicolas avea să fie anchetat, ieșea la iveală legătura lui de dragoste cu Thérèse, ceea ce insemna că și Thérèse, deci și el, aveau să fie implicați. I se păru chiar că aude scandalul rușinos, înspăimîntător ce ar izbucni în toată Europa în jurul lui Jean-Jacques, în jurul propriei sale persoane, în jurul tatălui său și al castelului Ermenonville

Era neputincios în fața ticălosului.

Se răsuci pe călcîie cu o mișcare bruscă și plecă.

Nicolas rînji și scuipă gros. Rinjetul îi pricinui durere, îi ardea toată fața. Totuși, continua să rînjească. Nici tu spînzurătoare, nici tu roată · o lovitură de cravașă, asta era tot ce avea de îndurat. Era bucuros să plătească doar atît pentru hîrtiile acestui Jean Jacques. Căci Thérèse, și o dată cu ea hîrtiile, erau ale lui, oricît s-ar zvîrcoli de furios bătrîna

După ce-l părăsise pe Nicolas Fernand se simți plin de tristețe și scîrbă că se învoise cu tocmeala aceasta murdară, sîngeroasă Apoi îl cuprinse din nou furia. Putea lumea întreagă să se pună de-a curmezișul, nu-i va lăsa pe criminali s-o șteargă nepedepsiți cu prada lor

Mai întîi trebuia să lămurească pînă unde mergea complicitatea Thérèsei.

Dar, chiar dacă reușea să i smulga o mărturisire fără echivoc, ce putea face ? Îi era oare îngăduit să arunce o asemenea rușine asupra tatălui său ? Îi era oare îngăduit să contribuie ca Maestrul să apară în fața detractorilor lui sub chipul unui biet om slab de înger, al unui prostănac ?

Dar dacă scrupulele acestea nu erau decît pretexte și scuze pentru că voia să scape de greaua povară ?

Măcar dacă n-ar trebui să se frămînte singur ! Dacă ar avea-o pe Gilberte, să-i mărturisească toată deznădejdea și toate remușcările sale.

Cînd ajunse la castel, află că sosiseră oaspeți, deși era încă foarte devreme *Monsieur* Robinet ținuse să vină să exprime vecinului său mîhnirea ce-o încerca cu prilejul morții prietenului și protejatului domnului de Girardin Gilberte venise și ea.

Cind Fernand o văzu, inima încetă să i mai bată O privi țintă. Gilberte nu scoase o vorbă, dar ochii ei îi spuneau că ea dăduse ideea acestei vizite. O clipă, Fernand uită de mort. Îl copleșea un singur gînd, o singură bucurie se împăcaseră.

Între timp, *monsieur* Robinet continuă să vorbească. Se întoarse către Fernand „Și pentru dumneavoastră, tinere domn, toată simpatia mea, spuse el cu vocea lui hîrîită. Ați fost doar și mai apropiat de el ; pe dumneavoastră, de buna seamă nenorocirea v-a lovit de două ori mai greu" Supărat, Fernand își luă cu greu ochii de la Gilberte și se întoarse spre fața roșie, pătrata a lui *monsieur* Robinet Acesta se adresă din nou marchizului, pe un ton emoționat, confidențial și compătimitor „Spuneți-mi, *monsieur*, adevărat că și-a făcut singur seama, ca să scape de o lume cu care nu se împăca ?" Lui Fernand îi era și mai nesuferit ca de obicei omul acesta voinic, care l împiedica să se apro pie de Gilberte. Încă înainte ca tatăl său să apuce a deschide gura, el răspunse, cu o violență cu totul nepotrivită „Nu, *monsieur*, nu e adevarat !" „Nu vă supărați, urma aproape jovial *monsieur* Robinet, dar se șoptește pretutindeni că e ceva necurat cu moartea asta neașteptată. Apoi continuă cu abilitate, deoarece amîndoi Girardinii păstrau o tăcere neplăcută : Sînt ultimul care să nu-i dorească o amintire neștirbită. Ca filozof, își are meritele sale. Cît timp era încă în viață i s-a spus desigur : Cum poate cineva care-și rezolvă atît de prost propriile sale treburi să găsească o soluție generală ? Dar acum asta nu se mai potrivește Cine filozofează cu indrăzneală, acela găsește încuviințare abia după moarte, cînd nu mai poate pricinui tulburări."

Fernand nu mai putea îndura vorbăria aceasta frivolă. Se ridică în picioare. Adesea, cu prilejul vizitelor anterioare ale lui *monsieur* Robinet, Fernand și Gilberte îi lăsaseră singuri pe cei doi domni mai vîrstnici ; spera că și de data aceasta Gilberte va face la fel.

Și, într-adevăr, ea se ridică și-l urmă afară, la aer.

Cînd Gilberte auzise de moartea năprasnică a lui Jean-Jacques și, pe deasupra, de zvonurile înspăimîntătoare, ui-

tase tot ce o despărțea de Fernand Nu mai simțea decît o milă copleșitoare și o teamă profundă, gîndindu se ce va face Fernand. Era datoria ei să se ducă de îndată la el și să-l împiedice de a săvîrși acțiuni nobile, stupide, irepa rabile.

Pășeau așadar alaturi, pe o cărare ingustă, și Fernand nu îndrăznea s-o privească. Din pricina tăcerii ei îndelun gate, îl cuprindea iar vechea teamă. „Fernand !" spuse ea in cele din urmă, și vocea ei îl sili să-și ridice ochii. „Fer nand !" repetă Gilberte fără să mai spună altceva Ochii ei mari se întunecaseră. Încet, cu grijă, Fernand o prinse de mînă. Ea cătă în altă parte, dar îi lăsă mîna. Tînărul conte o strînse mai tare, ca răspunse strînsorii lui. Nu îndrăzni s-o sărute, dar i se păru că acum, după toate grozăviile, legătura lor devenise mai puternică decît oricînd.

Pășeau unul alături de altul, într-o tăcere prelungită Tot ce era în jur pierise Ar fi vrut să meargă astfel alături de ea, simțindu-i mîna mare, puternică, blîndă, mîine, poimîine, toată viața, și nu se gîndea ca acestea erau cuvinte de-ale lui Jean-Jacques

„Dar vorbește odată !" spuse Gilberte in cele din urmă Fernand tresări din visarea sa fermecată și se întoarse la realitate În zilele acelea de frămîntare și singurătate discutase de atîtea ori in gînd cu ea, se învinuise, se dezvinovățise. La fel voia să facă și acum Dar ea îl intrerupse „Despre asta nici o vorbă ! Niciodată să nu mai pomenești despre asta ! Și apoi : Istorisește-mi ce s-a intîmplat aici !" îi spuse ea și-l readuse la realitatea din Ermenonville

Realitatea era apăsătoare, dar nici pe departe atît de încîlcită, acum, cînd putea vorbi cu Gilberte „*Monsieur* Robinet n-are dreptate, spuse el întărîtat și cu amărăciune N-a fost sinucidere, ci asasinat L-a ucis ticălosul acela, Nicolas, grăjdarul din cauza Thérèsei. Nici nu neagă măcar.'

Gilberte fu cuprinsă de o mînie fară margini. Trebuia sa se termine cu ticălosul acela ! Și, o dată cu el, și cu muic rea Trebuiau dați pe mîna justiției Spînzurați și trași pe roată Dar, pe cînd mai clocotea de furie, pricepu că in felul acesta și Fernand ar fi tîrît in vîltoare și-și aminti de

scopul pentru care venise „Mai știu și alții de asta ?" întrebă ea dindu-și seama de situație. Au mai vorbit și alții despre asta ?" „De vorbit, n a vorbit nimeni, răspunse Fernand, cel puțin nu cu mine. Dar mulți or să bănuiască, or să gîndească. Iar eu trebuie să-l răzbun ! continuă el trist, înflăcărat și naiv. Nu se poate ca ucigașul să rămînă nepedepsit și, pe deasupra s-o ia din loc cu banii și cu nevasta lui Jean-Jacques.

Gilberte se temuse ca Fernand va gîndi în felul acesta , nu l-ar fi iubit dacă n ar fi gîndit astfel. Începu din nou sa clocotească de mînie. Povestea cu muierea aceea afurisită n-o să se isprăvească niciodată ? Dar înțelepciunea ei practică, care se ascuțise în timpul copilăriei grele, petrecută alături de maică-sa, invinse furia Trebuia să-i vină de hac conștiinței prostești, exagerate a lui Ferenand, trebuia să l împiedice să săvîrșească de dragul mortului vreo faptă necugetată !

, După cîte mi-ai povestit, spuse ea, lui Jean Jacques i-ar fi fost cu siguranță milă de prostia acestei femei. Cu siguranța că n-ar fi îngăduit ca ea să ajungă la spînzuratoare sau măcar în fața judecății. Și, deoarece Fernand nu răspunse, îi puse mina pe umăr, îndemnîndu-l Lasă-l să se odihnească in pace ! Era mai tînără decît Fernand, dar vorbea cu el ca o femeie mult mai în vîrstă Nu scormoni în tot gunoiul și murdăria aceasta ! Lasă-i pe cei doi ticăloși să plece împreună, dacă asta le e voia ! spuse ea aproape sălbatic Ce ne pasă nouă ?!"

PRIVEGHIUL

Lucrurile se petrecură așa cum se temuse *monsieur* de Girardin : nimeni nu crezu că Jean-Jacques murise de moarte naturala Cadavrul plin de sînge stirnise fantezia vizitatorilor, zvonuri sumbre se răspîndiră, pornind de la castelul Ermenonville. Se spunea că în pavilionul de vară fuseseră de mai multe ori certuri grozave din pricina fe-

iului de viață al Theresei și că Jean-Jacques își pusese capăt zilelor din pricina aceasta. Rauvoitorii afirmau că Therese îl lovise mortal pe Jean-Jacques în timpul unei certe. Mulți pretindeau că ar fi văzut-o cum își făcea de cap prin pădure cu tot soiul de slugi.

Jupin Maurice, mîndru ca statuse ultimul de vorbă cu marele om, le spunea tuturor că Jean-Jacques se simțise foarte bine și era dornic să se apuce de lucru ca în nici un caz nu putea fi vorba de sinucidere și că domnul marchiz nu lăsase pe nimeni sa se apropie de cadavru in pavilionul de vară. Și părintele Gauchet, care avusese diferite discuții in contradictoriu cu marchizul, găsea că acesta ar fi putut face mai mult pentru lămurirea cazului.

Asemenea șoapte se auziră pînă la Dammartin, la Senlis, la Louvres, pina in marele oraș Paris.

Încă inainte ca domnii, pe care Girardin îi înștiințase prin curieri speciali, să poată ajunge la castelul Ermenonville, la pavilionul de vara sosise pe neașteptate un oaspe. sergentul François Renoux. Nu pregetase să călătorească cu diligența expresă pentru a veni să-și mîngîie mama și sora. Acum putea intra in pavilion fără sa se ferească mortul nu-l mai putea da afară.

„Trebuie să fi fost o lovitură îngrozitoare, le spuse el mamei și surorii sale, cînd l-ați găsit mort și rece întins acolo ! Desigur, șaizeci și șapte de ani e o vîrstă frumoasa, mai ales pentru un filozof care toată viața și-a frămîntat creierii."

Se apropie de alcov, de patul pe care zăcea mortul Matușa Aubrun, care gătea morții, venise în zori. Spălase sîngele, dar rana adîncă, căscată tot se vedea. Sergentul François n-o văzu, sau nu voi s-o vadă. „Rămîi cu bine, Jean-Jacques ! spuse el cu o voce răsunătoare. Uneori min tea ți-era întunecată de tot soiul de ciudățenii, și din păcate tocmai față de mine, dar ai fost un bun tovarăș de luptă pentru o cauză dreaptă !" Salută milităreste, așa cum o făcuse de atîtea ori la capătîiul vreunui camarad, înainte ca acesta să fie pornit pe drumul de veci Apoi se întoarse la mama și la sora sa.

Madame Levasseur mîngîia mîna fiului ei Era partea bună a întîmplărilor acestora nenorocite că se putea iarăşi bucura privindu-l pe chipeşul ei François. Adevărat că nu purta uniforma mîndră de *racoleur* de ofiţer recrutor, ci doar uniforma simplă de sergent. Planurile sale dăduseră greş, după cum povesti el în treacăt, cauţiunea fusese cu perfidie mărită. Dar, indiferent de uniforma ce-o purta, *madame* Levasseur era fericită că François al ei era acolo căci, în aceste prime zile primejdioase, era omul cel mai potrivit să le apere, pe ea şi pe Thérèse, împotriva ticălosului de Nicolas.

„O mică mîngîiere tot aveţi în marea voastră nenorocire spuse mai tîrziu sergentul François, gologani o să fie de-acum înainte N-or să ne mai încurce toanele nebuneşti şi scrupulele multpreagingaşe ale domnului ginere cînd om vrea să facem din filozofia lui bani-gheaţă", şi privi cu lăcomie spre scrinul cu manuscrise

Pe *madame* Levasseur o mîhneau asemenea vorbe. „De sigur, răspunse ea şovăind, o să scoatem bani din hîrţoagele astea. Dar mă tem că nu atît de curînd Tu ştii, dragul meu François, cum stau lucrurile cu domnii judecători Mai întîi trebuie să primim moştenirea cu sigiliu şi semnătură, şi asta durează un timp " Sergentul avu o idee. „N-ar fi mai bine, mamă, propuse el, dacă între timp aş lua eu scrinul în păstrare? Am oamenii mei. Aş putea hotărî de pe acum treburile la Paris." Cu o teama crescîndă bătrîna se împotrivi : „Editorii n or să scoată nici un ban pînă ce lucrurile nu sînt puse la punct avocăţeşte şi limpede. Îi cunosc eu Dar mă descurc cu ei." Sergentul nici nu-şi dadu silinţa să-şi ascundă dezamăgirea „Ei bine dacă crezi aşa... spuse el De fapt, acum eu sînt capul familiei." „Desigur că am să-ţi cer sfatul, dragă François", se grăbi bătrîna să-l îmbuneze. Dar era şi mai hotărîtă să plece îndată după înmormîntare la *maître* Gibert ; iar hîrtiile avea să le pună cît mai repede la adăpost în altă parte, unde să fie ferite de ticălosul de Nicolas, precum şi de iubitul ei fiu, din păcate un suflet prea darnic şi uşuratic. Era trist că o cloşcă atît de bătrînă trebuia să-şi ţină încă sub aripa ocrotitoare pui-

șorii, care nu mai erau de mult puișori, și ce bine că mai era în stare s-o facă !

Între timp, la castelul Ermenonville sosiseră domnii după care trimisese *monsieur* de Girardin ; doctorul Lebègue, sculptorul Houdon. Venise și *monsieur* Ducis, autorul de tragedii, omul la care Jean-Jacques își petrecuse ultima noapte la Paris, scriind fițuicile pentru *Dialoguri*. Sosi și Melchior Grimm, baronul Grimm, vestitul filozof, unul dintre făuritorii *Enciclopediei*. La început, Jean-Jacques fusese în strînsă prietenie cu enciclopediștii, cu Diderot și, în primul rînd, cu Melchior Grimm, dar mai tîrziu prietenia se prefăcuse într-o dușmănie veninoasă și, pe cît îi era de binevenită marchizului sosirea lui *monsieur* Ducis, pe atît de neplăcută îi era prezența lui *monsieur* de Grimm Totuși, nu-l putea izgoni de la căpătîiul mortului pe omul care avea pretutindeni în Franța un cuvînt greu de spus în problemele de literatură și de bun-gust și ale cărui legături cu Jean Jacques erau cunoscute de lumea întreagă.

În afară de prieteni, sosiseră la castel chirurgii, doctorii și funcționarii judecătorești care trebuiau să procedeze la autopsie, sau să ia act de efectuarea ei. Fură cu toții ospătați din belșug , majordomul și valeții, ale căror chipuri păreau îndoliate, purtau jabouri negre și vorbeau în șoaptă.

Încă înainte de autopsie, *monsier* de Girardin îi conduse pe cei doi prieteni mai apropiați ai lui Jean-Jacques, pe Lebègue și pe Ducis, la căpătîiul lui. Le povesti cum era interpretată moartea lui Jean-Jacques, cum își explicau cu toții moartea lui Jean-Jacques „Nici nu se poate să fi fost altfel", încheie el

Ceilalți doi tăceau. Pe fața aspră, cinstită a lui Ducis se citea că nu crede această explicație. El vedea pretutindeni întîmplări tragice, auzise zvonurile și cunoștea dușmănia oamenilor față de răposatul său prieten. „Jean-Jacques a avut un destin mare și întunecat, spuse el după un timp, fără legătură, de la naștere și pînă la moarte."

Cu atît mai puțin credea Lebègue explicația simplistă a lui Girardin Înfățișarea celui mort îi stîrnise o durere

adîncă, plină de minic. Îl iubise nespus pe Jean Jacques pe omul acesta neajutorat, copilăros pina la bătrînețe, cu mintea sa uriașă, cu inima sa mare, cu vederea lui slabă și infirmitățile sale. Era convins ca moartea fusese provocată de mîini netrebnice și că femeile erau și ele amestecate, poate fără să vrea, in treaba asta. Îl umplea de amărăciune faptul ca omul acesta, care ar mai fi putut trăi și lucra încă multă vreme, dacă ar fi fost mai bine ocrotit și mai bine sfătuit, murise în chip atît de jalnic. Cu toate acestea, înțelegea atitudinea lui Girardin și era gata sa-l ajute. Doctorul Lebègue cunoștea lumea Un proces senzațional in jurul morții lui Jean-Jacques ar stirni scandal nu numai in jurul castelului Ermenonville, dar ar pingări însăși memoria lui Jean-Jacques și ar micșora inriurirea cărților sale La redactarea actului de deces va avea și el de spus un cuvînt, care va cîntări greu. Nu va șovăi să asigure posteritatea că Jean-Jacques murise de moarte naturală și să semneze procesul-verbal Va minți, vor minți cu toții. Era jalnic și cele ce se făceau acum cu trupul bietului Jean-Jacques, ca și multe altele care se petrecuseră cu el în timpul vieții nu erau decit o farsa prostească, mincinoasă.

Și cu sculptorul Houdon marchizul avu o discuție neplăcută. Tînărul, vestitul artist, invitat la Ermenonville să facă masca mortuară, privea înmărmurit tîmpla zdrobită. „N-ar putea oare arta să dreagă asta?" întrebă Girardin. Fața lui Houdon se întunecă și mai mult „Nu vreau să spun, se grăbi Girardin să adauge, să faceți în așa fel ca rana să nu se vadă de loc Dar, la urma urmei, faptul că Maestrul și-a spart tîmpla cînd a căzut nu e decit o întîmplare stupidă Trebuie oare din această pricină ca fața lui să rămînă pe veci desfigurată? N-ar trebui ca masca mortuară să arate posterității chipul adevărat, nobil al lui Jean-Jacques?" „Am să văd ce pot face", răspunse sculptorul.

Și, împreună cu cei doi învățăcei italieni ai săi, scoase masca mortuară.

La ora stabilită, la ora trei, începu autopsia. Erau de față, așa cum dorise mortul, zece persoane . cinci medici,

patru funcţionari judecătoreşti şi administrativi şi Girardin. Medicii erau trei chirurgi: Chenu, din Ermenonville, Bruslé, din Montagny, şi Casterès, din Senlis, şi doi internişti · Villeron, din Senlis, şi Lebègue, de la facultatea din Paris. Cei patru funcţionari erau procurorul Bonnet şi primarul Martin, locotenentul de poliţie Blondel şi sergentul de poliţie Landru, toţi din Ermenonville

În odaie era cald şi un aer înăbuşitor din pricina mireasmei florilor ce umpleau încăperea. Mortul fu dezbrăcat Zăcea în faţa lor, gol şi firav cu rana deschisă la tîmplă

Florile contrastau în chip grotesc, penibil cu ceea ce avea de făcut comisia. *Monsieur* de Girardin îşi stăpînea cu greu emoţia. „Scîrboasă treabă!" gîndea Lebègue Dintre medici, el era de departe cel mai cu vază „Vă rog să începeţi dumneavoastră, domnule coleg" se adresă el doctorului Castérès.

Examenul dură aproape două ore. Medicii discutau între ei cu glas scăzut, folosind multe expresii latineşti de specialitate. Ştiau ce se aşteaptă de la ei; de altfel, unii îşi şi afirmaseră punctul de vedere

Marchizul şedea pe un scăunaş într-un colţ Lebègue văzu că era chinuitor de încordat, deşi se stăpînea După un timp, încă înainte ca examenul să se fi terminat, Lebègue le spuse sec „Se pare ca sîntem cu toţii de acord ca e vorba de o apoplexie."

Se întocmi un proces-verbal amănunţit în sensul arătat. Procesul-verbal cuprindea cinci părţi şi era semnat de doi medici şi doi funcţionari în calitate de experţi, iar de ceilalţi în calitate de martori

ÎNMORMÎNTAREA

Girardin era convins că pentru Jean-Jacques nu exista decît un *singur* loc potrivit pentru a fi îngropat: insula plopilor mari; i se parea chiar că, într-o clipă de apro-

pіere sufletească, Jean-Jacques ar fi mărturisit că ar dori să fie înmormîntat acolo, în fața salciei sale dragi

Marchizul hotărî ca înmormîntarea să aibă loc la miezul nopții ; era aproape lună plină Țăranii de pe pămînturile sale primiră porunca să vină cu făclii la malul lacului și pe dealurile din împrejurimi Toți cei care doreau sa asiste se puteau aduna acolo, erau pregătite făclii pentru toată lumea

Numai cele două femei și prietenii cei mai apropiați urmau să însoțească luntrea ce avea să poarte sicriul spre insulița aceea atît de mică

Cînd sicriul fu scos din pavilionul de vară, malurile lacului și dealurile din jur erau ințesate de oameni ce purtau făclii aprinse

În sunetele unei muzici line, duioase, pe lac porniră trei bărci. În prima se afla coșciugul, însoțit de Girardin și de Fernand În a doua erau Thérèse și *madame* Levasseur A treia îi purta pe Lebègue și pe Ducis, precum și pe baronul Grimm, pe care marchizul nu-l putuse îndepărta. Bărcile străbăteau încet drumul foarte scurt pînă la insulă, oglinda lacului lucea in bătaia lunii. Mulțimea tăcea, țăranilor li se poruncise cu străşnicie să păstreze liniște Nu se auzeau decît muzica aceea lină, zgomotul vîslelor, țipetele păsărilor de apă speriate din somn, țiriitul greierilor, orăcăitul broaştelor

Dintre sătenii aflați pe mal, cei mai mulți gîndeau încet. Habar n avuseseră ce însemna mortul acesta pentru omenire ! Dar acum, cînd văzuseră cîți inși veniseră de la Senlis și chiar de la Paris, pricepură că trebuie să fi fost un om de seamă și osîndeau cu atît mai mult faptul că seniorul lor îi ocrotește pe cei care-i făcuseră felul acestui *monsieur* Jean-Jacques.

Jupin Maurice mai ales, își arăta aprig nemulțumirea în șoapte pline de minie Era o rușine că marchizul nu facea nimic pentru a răzbuna moartea sîngeroasă a marelui prieten al oamenilor ! Da, dacă ar fi fost vorba de un aristocrat, de mult ar fi zvîrlit cîteva zeci de oameni în temniță. Era revoltător de trufaș seniorul. Se pretindea liber-cugetător, dar în faptele sale nu se sinchisea nici

atitica de filozofia lui Jean-Jacques ! Acesta propovaduise, de pildă, că nu există nici o deosebire între ei, locuitorii satului, şi marchiz – libertate, egalitate, fraternitate Pe dracu ! Nu i ar fi stricat lui *monsieur* de Girardin să fi poftit pe insulă pe vreunul dintre prietenii lui Jean-Jacques dintre cei de jos, poate chiar pe el, jupin Maurice, ca reprezentant al mulţimii !

Răscolit de gînduri pline de răzvrătire era şi Martin, fiul văduvei Catrou, negustoreasa de mărunţişuri, de o vîrstă cu Fernand şi prieten cu el. De bună seamă, pentru un aristocrat, Fernand era un băiat cumsecade, dar tocmai fiind aristocrat, cînd era la o adică, i se muiau balamalele. Se lăudase atît că îl respecta din adîncul inimii pe filozoful lui nebun, şi apoi privise liniştit cum o slugă de-a lui ii sfarma capul. Iar acum nu mişca nici un deget ca ucigaşul sa ajungă în faţa judecătorilor, atit de grăbiţi în alte prilejuri. Cu toate astea, Martin ţinea la Fernand şi-i părea rău de el De bună seama că Fernand nu putea face mare lucru dacă „tăticu", seniorul, voia să acopere şi să ascunda crima dintr-o pricină necurată. Dar o ticăloşie tot era ! În afară de asta, Jean-Jacques, ce-i al lui e-al lui, fusese mai mult decît un nebun ca toţi nebunii ! Martin se simţise prost cînd Fernand ii dăduse peste nas că vorbeşte despre Jean-Jacques fără să fi citit ceva de el şi se apucase de îndată să cîştige timpul pierdut. Şi dacă multe lucruri păreau fără noimă, altele erau afurisit de limpezi ! „Despotul n-are voie să se plîngă dacă va fi răsturnat prin violenţă El s-a menţinut prin violenţă, violenţa il răstoarnă. Asupriţii asupresc pe asupritor Cercul se închide, totul îşi urmează mersul firesc " E nevoie de curaj să tipăreşti asemenea scrieri sub domnia regelui preacreştin şi a jandarmilor săi

Printre numeroşii străini care erau de faţă la inmormîntare se afla şi acel tinăr student în drept din Arras, care fusese să-l vadă pe Jean-Jacques în ultimele lui zile. Acum, cînd privea spre luntrea ce l ducea pe mortul atît de drag peste apa lucie, faţa sa avea o expresie mai încăpăţînată, mai plină de neţărmurită admiraţie ca atunci cînd îl întilnise pe Maestru pentru prima şi ultima oară

Jean Jacques se arătase cuprins de amărăciune în ziua aceea, una din ultimele sale zile, vorbise cu un dispreţ muşcător despre lumea care urăşte şi calomniază pe fiecare cinstit căutător de adevăr, şi nu se înşelase. În adîncul sufletului său, studentul rosti un fel de rugăciune pentru mort. „Tiranii i au orbit pe oameni, ca să te urască pe tine, prieten al neamului omenesc, ca sa vadă în tine un nebun şi un diavol Dar noi, cei tineri, sîntem hotărîţi să mergem pe urmele tale, pe drumul greu al cunoaşterii, şi sîntem mulţi ! Îţi jur că-i vom sili pe cei care nu înţeleg să deschidă ochii, să te iubească şi să culeaga roadele binecuvîntate semănate de tine !"

Şi *monsieur* Gerber era însufleţit de simţaminte nobile dar cu totul diferite. Izgonise din amintire imaginea înspăimîntătoare a cadavrului, rămăsese doar cu imaginea omului care se plimba liniştit prin grădină, propovăduind în cuvinte armonioase o înţelepciune paşnica. Îndoielile pe care Fernand îi mărturisise că-l rodeau îl impresionară mai mult decît voia să arate, el însuşi nu fusese cu totul cruţat de asemenea îndoieli. Dar acum se risipiseră pentru totdeauna şi, în adîncul sufletului său, omul acesta modest încerca o nemărturisită uşurare că, de-aici înainte, făptura vie a omului nu-l va mai putea nelinişti. De-aici înainte opera avea să-şi continue de sine stătătoare viaţa, despărţită de om De-aici înainte nu va mai exista decît înţelepciunea sa care va acţiona, se va ramifica în veşnicie.

Tot de pe limba de pamînt urmareau din ochi barca *monsieur* Robinet şi nepoata lui. Gura mare, tinerească a Gilbertei era umbrită de un zîmbet aspru. De cînd sosise la Ermenonville, omul acesta, pe care vislele îl purtau acum spre mormînt, îi adusese numai necazuri ; puţin lipsise, şi i-ar fi nimicit toată viaţa Poate că a fost un mare filozof ! Îl compătimea sincer pe Fernand, pentru care moartea lui fusese o pierdere atît de grea , dar faptul că-şi părăsise copiii fusese şi avea să rămînă o tică loşie. Va putea citi *Noua Heloïse* cu o plăcere mai neîntinată acum, cînd omul nu mai era printre cei vii.

Monsieur Robinet urmărea la lumina lunii şi a făcliilor zîmbetul firav al Gilbertei. De cînd tatăl fetei, unicul lui fiu, pierise într-o călătorie în Indiile de Vest[1], unde plecase să-şi inspecteze plantaţiile, nu se mai legase sufleteşte de nimeni, n-o mai avea decît pe Gilberte. O cunoştea perfect, n-o întreba nimic, nu încerca s-o convingă prin vorbărie multă, ci o îndruma prin sfaturi discrete. Observase, bineînţeles, că se certase cu Fernand şi bănuia ca din pricina lui Jean-Jacques ; ghici ce se petrece acum in sufletul ei, iar faţa lui se lumină şi ea de un zîmbet uşor.

Bărcile ajunseseră la mal. Madame Levasseur coborî greoaie, sprijinită de Lebègue şi Ducis Nici un valet, nici un gropar nu se afla pe insulă, mormîntul fusese săpat dinainte Girardin şi Fernand ridicară sicriul din barcă, pe cînd ceilalţi legau bărcile la ţărm.

Se adunară in jurul gropii. Thérèse se aşeză lîngă Fernand ; nu-i era cel mai apropiat ? Dar tînărul conte nu se uita la ea, şi asta îi pricinui o supărare înăbuşită. Unuia cu care te-ai culcat ar trebui măcar să-i fie milă de tine, după o întîmplare atît de îngrozitoare

De fapt, Fernand nici n-o vedea pe Thérèse, privea încruntat, privea in sufletul său. Acum, peste cîteva minute, îndată, vor coborî în pămînt rămăşiţele omului care dăruise lumii cele mai mărețe descoperiri ale secolului. Nu fusese încă bătrîn şi şubred, nici la minte, nici la trup, ar mai fi putut crea şi propovădui multe, multe lucruri importante, iar el, Fernand, contribuise la nimicirea acestei inimi şi minţi, cea mai vie din lume.

Monsieur de Grimm, reprezentantul marelui secol al luminilor, cumpănea asupra mortului şi asupra propriei sale persoane Printre cei de faţă la înmormîntare, el era,

---

[1] Grup de insule în Oceanul Atlantic, între America de Nord şi America de Sud. Cuprind : Antilele Mari (Cuba, Jamaica, Haiti, Porto Rico), Antilele Mici (Martinica, Guadelupa, Trinidad etc) şi insulele Bahama.

Denumirea aceasta le-a fost dată de Cristofor Columb, care, ajungînd aici, a crezut că se află pe ţărmurile răsăritene ale Asiei. Din această pricină băştinaşii din America au fost numiţi indieni

desigur, singurul care putea cîntări exact ce merite uriașe își cîștigase Jean-Jacques și ce rău uriaș pricinuise Ei, adică el și ceilalți filozofi adevărați, reprezentanți ai rațiunii, il sprijiniseră pe Jean-Jacques cu toate mijloacele și-l sfătuiseră cu toată dragostea ; la urma urmei, Diderot fusese acela care i sugerase ideea despre dubla și contradictoria acțiune a civilizației, idee datorită căreia Jean-Jacques ajunsese mai tîrziu celebru Îl sfătuise bine, încercaseră să înfrîneze inclinația lui spre exagerare și anarhie, să-l îndrume spre ordine, dar el era unul dintre bolnavii aceia care-l scuipă pe doctorul ce le-a prescris medicamente neplăcute Și iată că Jean-Jacques murise de o moarte dubioasă, murdară, violentă ! Probabil că în socoteala asta erau amestecate și cele două femei vulgare, pe a căror trăncăneală stupidă Jean-Jacques pusese toată viața mai mult preț decît pe sfatul înțelept al minților celor mai luminate ale Franței. Ei, Diderot și cu el, il preveniseră mereu că femeile acestea îi vor nimici viața Iar acum iată, într-adevăr, că o moarte prostească punea capăt în chip logic unei vieți prostești ! Din păcate, era o satisfacție minoră, pentru *monsieur* de Grimm, de a-și putea spune că a avut dreptate ; i-ar fi părut de o mie de ori mai bine să nu fi avut dreptate. Acum, în timp ce stătea la marginea mormîntului deschis, în mintea lui se închegau frazele pe care vroia să le scrie în memoria lui Jean-Jacques. Trebuia să fie un necrolog minunat, pagini de proză nepieritoare ; un singur lucru nu era încă limpede dacă să amintească în necrolog de sfîrșitul întunecat al visătorului

Se pregăteau să coboare sicriul în groapă Muzica încetase, se făcuse tăcere, nu se auzea decît plescăitul valurilor, țipătul păsărilor, al căror somn fusese tulburat, adierea vîntului printre ramuri, nimic, în afară de vocea naturii.

Deodată, tăcerea se frînse brusc Therese izbucni în hohote de plîns, se smiorcăi, începu să plîngă prostește, ca un copil.

Coborîră cu grijă sicriul în groapa. Fernand ajută și el îl coborî în groapă pe omul care-l onorase cu prie-

tenia lui, pe omul cel mare, pe cel mai mare dintre contemporani, iar el, Fernand, dispreţuise prietenia lui şi-l socotise nebun ! Dar el insuşi fusese nebun. Îi năvăli viu in minte blîndeţea copilăroasă a lui Jean-Jacques, felul cum trezise ecoul pădurii, cum participase la teatrul de marionete I se părea că a aşezat la loc in cutie una din păpuşi şi acum se va inchide capacul, dar nu era o marionetă, era Jean-Jacques Pînă acum se purtase curajos şi bărbăteşte, dar nu mai putu indura Deşi ştia că toţi se uitau la el – tatăl lui, Gilberte, prietenul său Martin şi ceilalţi tineri din sat – Fernand începu sa plîngă în hohote, iar lacrimile mari i se prelingeau pe obraz. Gilberte se uita într-adevăr la el, umbra de zimbet pierise insă de mult, plingea şi ea.

Cele trei bărci porniră înapoi, dar *monsieur* de Girardin ramase singur pe insulă, lîngă mormint, şi se lăsă pradă durerii sale, acelei menlancolii duioase pe care o lăudase de atîtea ori prietenul său mort. Îi treceau prin minte versuri in cinstea lui, versuri foarte simple, dar el ştia că erau în spiritul lui Jean-Jacques, un epitaf demn de un om mare, care acum avea să fie în veci oaspetele seniorie Ermenonville

Apoi veniră cîţiva slujitori, aşa poruncise Girardin, şi aduseră var, nisip şi o urnă. Înălţară un monument funerar, un fel de altar. Girardin lucră şi el, clădi cu mîinile sale mormîntul Maestrului

Isprăviră repede. Girardin rămase din nou singur, la mormîntul care reprezenta in clipa aceea bunul său cel mai de preţ, învăluit intr o durere blîndă, mîngîietoare, pină se iviră zorii. Porni inapoi abia după răsăritul soarelui

GRIJILE MOŞTENIRII

Simţul datoriei nu l lăsă să doarmă decit puţine ore pe *monsieur* de Girardin. În seama lui rămăsese acum gloria postumă a lui Jean-Jacques ; de grija şi dibăcia lui atîrna

cît de puternică și cît de trainică avea să fie înrîurirea operei celui dispărut

În primul rînd, era nevoie să pună la adăpost marea moștenire. Marchizul trebuia să preia manuscrisele în paza sa, neintîrziat

Tratativele cu femeile erau o treabă respingătoare. Își amintea cu neplăcere privirea dușmănoasă a bătrînei. Dar își învinse sila și se duse dis-de-dimineață la pavilionul de vară.

Constată cu îngrijorare ca scrinul nu se mai afla la locul obișnuit. *Madame* Levasseur îl mutase în odaia ei de dor mit. Marchizul trecu de îndata la atac. „Va amintiți, *madame,* zise el, că mi-ați dat asigurarea că voi avea și eu un cuvînt de spus la redactarea operelor postume ale iubitului nostru Jean-Jacques." *Madame* Levasseur își dădu seama unde bătea marchizul și se bucură în sinea ei, dacă *monsieur* de Girardin prelua hîrtiile, erau ferite de Nicolas și de François Dar nu-și arătă mulțumirea, voia să stoarcă gologani, cît mai mulți gologani, din acest mic avut al ei. „Da, într un fel", răspunse ea prudentă, codindu-se

„În primul rînd, urma marchizul, trebuie vazut ce opere nepublicate există. Cred, *madame,* că ar fi bine să cer cetez cu manuscrisele din acest punct de vedere." „Știu domnule marchiz, răspunse *madame* Levasseur, că aveți gînduri bune față de văduva bietului Jean-Jacques și bă trîna lui soacră. Dar dacă am să vă predau hîrțoagele, trebuie să-mi făgăduiți că vă veți grăbi cu cercetarea lor Avem nevoie de bani, și chiar acum Rudele unui om mare trebuie să facă unele cheltuieli, iar noi sîntem sărace lipite pămîntului,- știți doar !" „Să nu vă fie teamă, *madame,* se grăbi marchizul să răspunda La valorificarea bănească a manuscriselor avocatul meu va apăra interesele dumneavoastră ca pe ale mele proprii. De altfel, socotesc ca o datorie de onoare să mă îngrijesc de rudele marelui meu prieten ! De ce sumă aveți nevoie pentru zilele următoare ?"

După ce se gîndi puțin, *madame* Levasseur zise „De două sute de ludovici". Marchizul își ascunse cu greu ne-

plăcerea şi uimirea. Înghiţi doar în sec şi spuse. „Am să trimit oameni să ridice manuscrisele Ei or să vă aducă un ordin de plată către banca mea din Senlis, *Domnu Valette & Fils* Vă sfătuiesc să păstraţi tot bănetul acolo." Se înclină şi plecă Încă înainte de a se împlini o oră, fu adus ordinul de plată şi ridicate manuscrisele

Madame Levasseur ii povesti fiului ei, Froançois, că *monsieur* de Girardin trimisese după hirtii pentru a le cerceta valoarea filozofică. Sergentul se încruntă. „Ţi-am spus de la început, mamă, îşi arătă el nemulţumirea, că ar fi trebuit sa ma laşi pe mine să mă ocup de treaba asta Cind se amestecă în ciorbă domnii cei mari, omul de rind nu se alege decit cu farfuria goală." „Marchizul nu ne trage pe sfoara, încercă *madame* Levasseur să-l îmbuneze. S-a purtat totdeauna bine cu Jean-Jacques, şi ce se poate obţine pe hirţoagele astea e un fleac pentru un domn atît de mare !"

Dar sergentul tot nemulţumit ramase Deoarece nu era nevoie de el acolo, avea de gînd să se întoarcă la Paris chiar în ziua aceea, şi în acest scop ii ceru bătrînei să-i dea zece livre. „Nu pleca atît de repede, François, il rugă *madame* Levasseur. O să am, de bună seamă, ne voie de sfatul tău în zilele viitoare Mai rămii puţin şi ai să te întorci la treburile tale din Paris nu cu zece livre, ci cu douăzeci şi cinci de ludovici " François se lumină la faţă. „Adevărat, mamă ? vru el să se convingă. Nu mă duci doar aşa, cu zăhărelul ?" „Doar n-am să-l trag pe sfoară pe scumpul meu fecior !" îl linişti *madame* Levasseur. „Va să zică douăzeci şi cinci de ludovici ?" mai întrebă o dată François. „Da" răspunse bătrîna. „S-a făcut", spuse sergentul.

În ziua următoare *madame* Levasseur şi Thérèse plecară la Senlis. După ce le prezentă în mod solemn condoleanţe, *maître* Gibert le spuse că, din păcate, moartea lui *monsieur* Rousseau îngreunase întocmirea documentului cerut de doamne. Din punct de vedere juridic, văduva Rousseau era cu totul altcineva decit soţia lui *monsieur* Rousseau, cind acesta se afla în viaţă ; era nevoie de o argumentaţie nouă, şi documentul trebuia transcris

încă o dată, de la început pînă la sfîrşit. De altfel, acum era vorba de o avere mult mai însemnată şi, deci, legea prevedea alte taxe Trebuia să le facă doamnelor alt preţ, să le roage să i dea unele date suplimentare şi să-l mai aştepte cîteva zile.

Madame Levasseur îşi ascunse cu greu supararea. Dar aşa stăteau lucrurile · lumea întreagă era un codru şi după fiecare copac pîndea un tîlhar. Uite-l, de pildă, pe grăsanul asta, care-şi sublinia plictisul bătînd darabana pe masă cu degetele sale leneşe şi groase şi o storcea pe ea, o biata bătrînă, lipsită de apărare, şi pe fiica ei, două vaduve sărmane Dar n-avea ce face O ştia pe Thérèse E adevarat că voia să fie ţinuta din scurt, ca să nu poata da tot ce avea golanului ei ; dar totodată voia să-i dea lui Nicolas tot, voia să-l păstreze, şi acum şedea acolo şi dorea ca documentul sa fie încheiat, sperînd în acelaşi timp ca nu va fi. *Madame* Levasseur nu putea aştepta, avea nevoie de hîrtii chiar în ziua aceea, nu-i rămînea decît să plătească ticălosului de notar puhav preţul pe care-l cerea.

Îi spuse ca se simţeau foarte lovite de îngrozitoarea întîmplare şi că n-ar dori să mai vină încă o dată la Senlis, ci ar prefera să încheie socoteala aceea neplăcută încă în aceeaşi zi, chiar dacă ar costa cîţiva *sous* sau chiar *écus*[1] mai mult. Mai avea de făcut cîteva cumpărătur prin oraş, haine de doliu, şi l-ar ruga pe *maître* Gibert să fie bun şi să le pregătească documentul pînă seara aşa încît să poată fi semnat şi parafat

Notarul răspunse, cu faţa gravă, că nu ştia dacă lucrul va fi cu putinţă din punct de vedere tehnic , tocmai in ziua aceea mai avea de rezolvat două cazuri urgente Bătrîna întreba de-a dreptul cît ar trebui să coste Se porni o tocmeală aprigă privind averea presupusă a văduvei Rousseau , notarul spuse în treacăt că, de fapt, ar trebui mai întîi să ceară prezentarea actului de căsătorie al văduvei Rousseau, pentru a putea verifica valabilitatea juridica a căsătoriei lui Jean-Jacques ; pe scurt, înainte ce-

[1] Monedă franceză (scuzi)

fuse optzeci de *ecus*, iar acum pretindea două sute. Două sute de taleri! Şase sute de livre! Cu mare greutate, *madame* Levasseur reuşi să-i reducă pretenţiile la o sută cincizeci de *écus*!

Cînd, la ora hotărîtă, femeile sosiră din nou la notar, actul încă nu era gata, mai mulţi copişti scriau la el; li se spuse ca mai aveau cam vreun ceas de lucru. *Madame* Levasseur aşteptase de multe ori în lunga ei viaţă, dar niciodată nu i se păruse aşteptarea atît de grea ca acum. Copiştii aduceau foile pe măsură ce erau gata, notarul le cerceta cu luare-aminte şi le trecea bătrînei să le citească. Ea nu pricepea totul, erau mulţi termeni avocăţeşti şi cuvinte latine, o sumedenie de lucruri de neînţeles, dar pesemne că aşa trebuia să fie şi, luat în totul, i se păru un act bun.

În sfîrşit, fu gata. *Maître* Gibert spuse: „O clipă, doamnelor". Pleca şi se întoarse îmbrăcat în robă şi toca. Deşi *madame* Levasseur îl ştia pînă-n străfundul rărunchilor pe şantagistul acesta gras, i se păru acum cu totul altul. Era notarul regal, era Legea. Legea se afla în faţa ei şi a toantei ei, Thérèse, toată puterea sacră a Franţei şi a regelui, apărîndu-le de fiara aceea ticăloasă de Nicolas.

Notarul întrebă oficial şi solemn: „Adică dumneavoastră, doamnelor, dumneavoastră, văduva Levasseur, şi dumneavoastră, văduva Rousseau, aţi înţeles ce stă scris în actul acesta şi sînteţi gata să-i daţi valabilitate prin semnătura dumneavoastră?" „Da, *monsieur*", spuse *madame* Levasseur. „Da, *monsieur*", repetă Thérèse după ea. *Maître* Gibert se întoarse spre *madame* Levasseur: „Atunci, fiţi atît de amabile şi semnaţi aici, *madame*, de asemenea numele tatălui şi numele soţului decedat, respectiv al soţilor." *Madame* Levasseur semnă. „Iar acum dumneavoastră, *madame*, o invită notarul pe Thérèse, cu numele dumneavoastră de fată." Thérèse era emoţionată şi nu înţelegea. Maică-sa spuse aspru: „Scrie: Thérèse Levasseur, văduvă Rousseau". „Perfect, *madame*", o lăudă notarul. Thérèse semnă stîngaci şi greoi. Unul din copişti aduse o lumînare mare şi ceară de sigiliu. *Madame* Levasseur

privea fremătind de bucurie şi cu răsuflarea tăiată cum *maître* Gibert topea ceara de sigiliu, apoi trase lacom pe nas mirosul cerii topite, urmărind triumfător mîna grasă a notarului, care aplica sigiliul pe ceară.

Ticălosul acela de Nicolas ii făcuse aşadar degeaba fe lul bietului ei ginere ! Ticăloşia lui nu i ajuta nici cit ne gru sub unghie. Nici un alt ciştig de pe urma nelegiurii sale decit nopţi nedormite, mult singe rau şi grija atit de puţin plăcută ca odată şi odată tot va ajunge pe mina călăului sau pe roata.

În schimb, *madame* Levasseur avea acum zile tihnite care-i mergeau la inimă ; nu-i părea rău de cei o sută cincizeci de *écus* pe care trebuise să-i dea notarului. Clădise un zid solid, inalt, care s-o impiedice pe fiică-sa, pe vaca asta, s o ia razna prin bălării.

Nici nu se nelinişti prea mult cînd observa ca, intr-o noapte, Therese se strecură pe furiş din casă. N-avea decit să-şi facă de cap, tîrfa, cu golanul ei : cu bănuţii pe care-i avea nu-l putea polei !

Nu cu Nicolas se-ntilnea Therese , *madame* Levasseur se inşelase. Ci cu Fernand

Da, tînărul conte îi da, in sfirşit, din nou tircoale, ru gind-o să se întilnească cu el ; de altfel, fusese deosebit de sfios, de a dreptul încruntat. Va să zică atunci, la in mormintare, i se păruse doar că Fernand nu ţinea la ea Bucurîndu-se de această nouă apropiere, Thérèse primise de indată

Acum, cind se intilni cu el pe intuneric, voi instinctiv să pornească pe drumul obişnuit, spre salcie El, însa, alese, spre mirarea ei, o altă cărare, care ducea în sus, spre „Templul filozofiei".

Fernand căutase s-o vadă pentru a-şi pune in aplicare planul cel mare, să se lămurească dacă ea ştiuse de crimă Dacă ştia, avea de gînd să i urmărească pe ucigaşi, în ciuda sfatului Gilbertei, pe amindoi, chiar de ar fi fost să piară şi el o dată cu ei Avea datoria aceasta faţă de Maestru şi faţă de adevăr.

Se aşezară. Jos, în lumina nopţii, se zăreau lacul şi insula cu plopii mari Thérèse tinjise după cineva cu care

să poată vorbi despre acele întîmplări îngrozitoare. Acum îi era îngăduit să vorbească. Mărturisi tot ce simțea, nedeslușit, în cuvintele cele mai simple. Ea vorbi încă înainte ca Fernand să poată rosti frazele pe care și le pregătise. Simplu și sincer, spuse tot ceea ce gîndise de atîtea ori în ultimele zile „Nu-i așa că e îngrozitor?"

Deoarece însă cuvintele acestea simple îi ieșeau cu atîta sinceritate din gură, misiunea lui Fernand era de fapt încheiată. Simțea că Thérèse nu avusese nimic de a face cu omorul, că ea fusese la fel de uluită și îngrozită ca și el.

Mărturisirea ei îi lua povara de pe inimă și-l împovăra totodată. Ce atitudine să ia acum față de ucigaș? Dacă întreprindea ceva împotriva lui o trăgea în prăpastie și pe Thérèse, o Thérèse pe care o sedusese și care nu era mai vinovată decît el însuși, ci poate mai puțin vinovată.

Ce proastă era! Ce fericită trăia, în lumea ei simplă, datorită acestei prostii!

Cu cît dispreț și cîtă bunătate văzuse și descrisese Jean-Jacques simplitatea ei! Da găsise chiar cuvinte de laudă pentru această simplitate! Gilberte, cu inteligența ei practică, avea dreptate: Jean-Jacques ar ierta-o pe această Thérèse, n-ar socoti-o vinovată, tocmai din pricina prostiei ei

Dar el, Fernand, nu era Jean-Jacques, nu era un sfînt, voia măcar să-i spună ce credea despre ea. Încet și sumbru, zise · „Și cînd te gîndești ca noi sîntem vinovati!"

„Noi?!" întrebă ea sincer mirată.

Desigur că nu înțelegea și era zadarnic să-i explice. Îl cuprinse o furie mocnită, neputincioasă. Din cauza acestei ființe stupide, lumea pierduse pe cel mai mare dascăl al ei! O privi cu dușmănie, în lumina nesigură a lunii Jos se vedeau lacul și insula. Nu mai putea înțelege ce-i plăcuse la ea

Therese simți dușmănia lui Era din nou supărat, ca atunci, la înmormîntare, și ea nu știa de ce. „Spune-mi măcar cîteva vorbe bune!" se rugă dînsa și-l apucă de mînă

Dar Fernand își trase mîna. „Ascultați, spuse el aspru, vă interzic să vă mai întîlniți cu nemernicul, cu ucigașul acela! Să nu vă mai întîlniți cu el! Nici o singură dată!" Acum înțelegea furia lui, și aproape că se bucura Va să

zică înțelesese că Nicolas făptuise grozăvia aceea de dragul ei, din dragoste prea mare, și era gelos tînărul ei conte !'

„Merit să-mi vorbiți așa, Fernand, recunoscu ea supusă. Dar cînd a început legătura cu *monsieur* Nicolas, nu vă aveam încă pe dumneavoastră, și eram foarte singură, și nu-mi era ușor, v-am mai spus-o doar. Dacă as fi știut că o să veniți dumneavoastră să mă ajutați în singurătatea mea, nu m-aș fi încurcat cu *monsieur* Nicolas Dar acum s a petrecut grozăvia asta, și n-a făcut-o decît de dragul meu Nu pot să fiu rea cu el, trebuie doar să înțelegeți, Fernand Sînt încă tulburată. Dați-mi răgaz. Nici nu l-am văzut zilele acestea. Nici n-am vorbit cu el. Și, deoarece el tăcea, repetă : Dați-mi timp, Fernand Apoi încheie, necăjindu-l : Doar n-o să vreți nici dumneavoastră să vă culcați cu mine, acum, cînd Jean-Jacques abia a fost înmormîntat !"

Jos erau lacul și insula. Fernand o privi scîrbit. „Să mă leg de dumneata ? ! întrebă el la rîndul lui. Nu vreau să mai am de-a face cu dumneata. Să nu-l pîngărești pe mort. Să nu ți faci de cap pe mormîntul lui, la o zvîrlitura de băț de mormîntul lui, cu cîinele acela ! Asta-i tot ce doresc de la dumneata. Niciodată n am să doresc altceva ! Niciodată ! Ai înțeles, în sfîrșit ?"

Thérèse înțelese. Și o ură mocnită se aprinse în ochii ei de animal „Din ăștia îmi ești, va să zică !" își spuse ea. Și cu vocea ei profundă, căută încet cuvinte de mînie, alcătuind cu ele fraze greoaie, pe care le rostea cu satisfacție : „Mai întîi vă faceți de cap cu mine și apoi îmi spuneți grosolănii ! Și mai aveți pretenții că sînteți conte, un viitor *seigneur !* Îmi pare rău de fiecare clipă petrecută cu dumneavoastră. Să vă fie rușine ! Și în hîrțoage v-ați vîrît nasul dumneavoastră, om subțire, un aristocrat ! Totdeauna pe ascuns, totdeauna prefăcut. Știți ce sînteți ? Căută cuvîntul. Un perfid un fățarnic ! Și dumneavoastră vreți să-mi porunciți ? ! Dar n aveți nici un drept ! Îmi fac de cap cu *monsieur* Nicolas cînd vreau și unde vreau ! El nu e atît de mojic ca dumneavoastră. El știe ce are de făcut cînd iubește o femeie Cu el mă potrivesc, nu cu dumneavoastră !"

Tînărul conte se ridicase în picioare. Ea continua să şadă nemişcată, învăluită în semiîntuneric ; gura ei mare rostea încet cuvintele. Fernand avu timpul s-o privească atent. Citise *Confesiunile* şi o înţelegea. Îi era recunoscătoare celuilalt că-i ucisese soţul de dragul ei. Înţelese ticăloşia ei profund nevinovată, aşa cum o înţelesese şi Maestrul.

Îl privea drept în faţă. El nu putu îndura căutătura ei mîndră, dispreţuitoare. În ochii lui se citeau scîrbă, ură, silă, teamă. Se răsuci în loc cu o mişcare navalnică. Plecă.

În toate zilele acelea Nicolas daduse tîrcoale pavilionului de vară. Dar Thérèse socotise necuviincios să se întîlnească cu el atît de repede, după cele ce se petrecuseră. În urma certei cu Fernand, nu se mai feri de *monsieur* Nicolas

Îl iubea cu toată fiinţa ei. Dragostea o ridica deasupra propriei sale mediocrităţi, găsea cuvinte de alintare pentru el. Îl striga . „Colas, scumpul meu Colas" şi, în glumă : „Dragul meu nas cîrn", sau : „Dragul meu *monsieur* Tattersall"

ADEVĂRUL PRIMEJDIOS

Monsieur de Girardin citi *Confesiunile.* Era speriat, respins, atras, nu izbutea decît cu greu să-şi stăpînească tulburarea lăuntrică. Acelaşi om care scrisese *Noua Heloïse,* care se plimbase liniştit şi melancolic prin Ermenonville, omul acesta blajin fusese mistuit de o ardoare atît de întunecată.

Dacă pe el îl tulburau *Confesiunile* atît de profund, ce efect vor avea asupra miilor de cititori care le vor citi cu inima nepăsătoare, rece sau chiar duşmănoasă ? Cum o să mai cotrobăiască toţi aceşti obscurantişti şi duşmani în tainele lui Jean-Jacques, cu gînduri murdare şi simţuri murdare, ce ticăloşii vor trîmbiţa ei în toată lumea ! Nu, aceste adevăruri primejdioase nu trebuiau lăsate pradă plebei !

Dar nu hotărîse oare Jean-Jacques ca lucrarea să apară după moartea sa ? Cine era el, Girardin, să împiedice lumea

să ia cunoştinţă de ultimul mesaj, înspăimîntător şi impresionant, al Maestrului, în ciuda voinţei acestuia ?

Dădu manuscrisele lui Ducis, prietenul lui Jean-Jacques, sa le citească şi el. Poetul se sperie de revelaţiile textului, împărtăşi temerile marchizului.

Între timp, însă, ieşi la iveală că Jean Jacques încredinţase copii ale manuscrisului şi unor prieteni din Geneva pastorului Moultou [1] şi unuia, Dupeyrau, pe jumătate american, cu indicaţia să le publice după moartea lui, iar aceşti domni voiau să-i împlinească dorinţa Marchizul încerca să-i convingă să renunţe, trimiţîndu-le scrisori elocvente Dar pastorul Moultou invoca sinceritatea necondiţionată a lui Jean-Jacques şi ultima lui dorinţă, atît de clar exprimată, şi ceru publicarea imediată a *Confesiunilor*. După multe discuţii, căzură de acord asupra unei propuneri a lui Ducis, de a publica o nouă mare ediţie completă, al cărei ultim volum să cuprindă operele postume. Girardin răsuflă liniştit : dezvăluirea adevărului primejdios era amînată cu cel puţin trei ani

Dar nu ţinuse seama de *madame* Levasseur.

Într-adevăr, mai mulţi editori se adresaseră Thérèsei, pentru a cumpăra operele literare postume, şi *madame* Levasseur ceru marchizului să vîndă de îndată manuscrisele, cînd se puteau desface ca pîinea caldă. *Monsieur* de Girardin îi explică cum gîndea el să le publice Ea înţelese de îndată că, în felul acesta, va ajunge abia după ani de zile să pună mîna pe onorarii grase şi se împotrivi. „Dar dacă n-o să aşteptăm, se înfierbîntă marchizul, primejduim faima postumă a lui Jean-Jacques ; toţi prietenii lui gîndesc aşa." „Noi, doua văduve, nu ne putem îngădui asemenea scrupule delicate, răspunse *madame* Levasseur. Avem nevoie de banii noştri. Am aşteptat destul din pricina ţicnelii ginerelui meu. Nu îngădui ca filozofia să ne pună, şi de acum încolo, beţe în roate !"

Marchizul, nemulţumit de împotrivirea bătrînei, răspunse : „Mă siliţi să ating un punct pe care aş fi preferat să

---

[1] *Paul Moultou* (1730–1787), pastor genevez prieten cu Rousseau A renunţat apoi la preoţie. A publicat în 1782 o ediţie completă a operelor lui Rousseau.

nu-l amintesc. Există în manuscris anumite pasaje care nu sînt favorabile reputației dumneavoastră și a fiicei dumneavoastră."

Bătrîna era revoltată. O viață întreagă o chinuise pe fiica ei cu boala lui dezgustătoare – fără Thérèse ar fi pierit de mult – apoi îi furase copiii, și acum, drept mulțumire, o mai jignea din groapă, nebunul, filozoful ! Dar se stăpîni și spuse rece „Doar nu e nevoie să se publice părțile nepotrivite, pot să fie pur și simplu lăsate deoparte Ginerele meu e mort și n-o să observe."

Girardin era indignat. „Despre asta nici nu poate fi vorba, *madame* ! Operele lui Jean-Jacques n-o să fie nici tăiate, nici trunchiate. Nici un editor nu și-ar îngădui așa ceva. Eu însumi n-aș acceptat-o, nici în ruptul capului, și nici unul din prietenii lui !" „Bine, răspunse liniștit *madame* Levasseur, atunci o să rămîie cu părțile compromițătoare. Pentru o grămăjoară de ludovici de aur un sărăntoc de alde noi înghite multe !"

Girardin o privea pe *madame* Levasseur cu o furie crescîndă. Dacă ea și cu fiica ei nu participaseră la sfîrșitul îngrozitor al lui Jean-Jacques, erau totuși pricina directă a morții sale. Și baba asta grasă și lacomă voia să-l mai și compromită pe cel mort în fața posterității ! Dar acum avea să vorbească limpede. „V-am mai înștiințat, *madame*, spuse el, că trezoreria majestății-sale britanice n-a răspuns încă la întrebarea mea dacă pensia ginerelui dumneavoastră decedat vă va fi acordată în continuare. Nici lordul Marischal nu s-a hotărît încă dacă va continua să plătească renta acordată de el. Dacă memoriile care vă sînt nefavorabile vor apărea, atunci, desigur, *madame*, că nu vă veți mai putea bizui pe primirea acestor sume.

Madame Levasseur înțelese cu amărăciune cît de greu era pentru oamenii mărunți să-și apere drepturile fața de un domn mare , grangurii ăștia de viță nobilă se ajută între ei. Dar ea încă nu se dădu bătută. „Acum simțim ce lipsite de apărare sîntem de pe urma pierderii scumpului nostru Jean-Jacques !" se jeli ea, și-și îndreptă ochii mici și necruțători asupra marchizului Și cînd te gîndești, spuse ea încet,

rar și apăsat, ce ușor ar fi putut să fie împiedicată această pierdere !"

Izbutise, așa cum intenționase, să-l lovească serios pe Girardin. Acesta primise mustrarea tăcută a bătrînei, la patul de moarte al lui Jean-Jacques, dar nu era dispus sa rabde cuvintele ei nerușinate. „Ce înseamnă asta ? întreba el aspru. Exprimați-vă mai clar.

Bătrîna nu dădu înapoi. „Ce mai trebuie lămurit aici ? ! exclamă ea și-l străpunse cu o privire batjocoritoare și semnificativă. Eu nu sînt nici judecător nici preot, nici filozof, și ce s a întîmplat s-a întîmplat ! Dar eu v am vorbit din timp, domnule marchiz, asta pot s-o spun, și dacă ați fi ascultat atunci de sfaturile unei femei bătrîne, care, desigur, nu este o persoană de rang, dar care cu noaște lumea si oamenii și știe sa deschida ochii, atunci, unele lucruri nu s-ar fi întîmplat, domnule marchiz."

În fața acestei încercări josnice de șantaj, marchizul se simți o clipă cuprins de o furie care-l înăbușea. Dar se stăpîni Bătrîna se așteptase la o moștenire imediată, n avea nici o altă avere în afară de manuscrise, era firesc ca o ființă atît de vulgară să-și piardă capul într-o asemenea împrejurare și să-și închipuie tot soiul de absurdități. Deo camdată, lucrul de căpetenie era să împiedice nașterea a tot felul de zvonuri în jurul *Confesiunilor* și să astupe gura aceasta vulgară cu bani. La urma urmei, acționa și în sensul dorit de Jean-Jacques dacă se îngrijea de aceste femei „Înțeleg situația dumneavoastră dificilă, spuse el țeapăn, și vă iert exagerările. Apoi foarte de sus, abia ascunzîndu-și antipatia, adăugă : Sînt dispus sa plătesc eu deocamdată pensiile din Anglia, de care am amintit Socotiți-le ca un avans în contul manuscriselor.'

De la bun început, *madame* Lavasseur se îndoise că pen siile din Anglia vor fi plătite în continuare și rămase plăcut surprinsă de propunerea marchizului. Zise ,Iertați unei femei bătrîne și copleșite de necazuri dacă uneori o ia gura pe dinainte ! Am știut de la început că aveți gînduri bune față de noi două biete văduve, și că nu ne veți lăsa la ananghie." Plecă mulțumită

La rîndul lui, Girardin găsea că acționase bine, ca un prieten credincios al lui Jean-Jacques și ca un adevărat apărător al operei sale

Se opri în fața măștii mortuare făcute de Houdon. O pace adîncă, melancolică se citea pe fața ei, și cu atît mai înspăimîntătoare ieșea în evidență adîncitura aceea, urma rănii, o despicătură urîtă, care brăzda toată tîmpla dreaptă, începînd de sus, de la încrețiturile frunții. Girardin își aducea limpede aminte de discuția pe care o avusese cu sculptorul cînd văzuse pentru prima oară masca. „Nu puteți să retușați această neregularitate din partea dreaptă, *monsieur* ?“ întrebase el mai sfios ca de obicei. „Nu, *monsieur*“, răspunse scurt Houdon. De cînd citise *Confesiunile*, lui Girardin i se părea că rana se cască și mai amenințător. Ce ar mai scorni mulțimea dornică de scandal, ce semnificație sinistră ar da rănii dacă ar avea prilejul să-și vîre nasul în povestea vieții Maestrului ?

Ar scorni ? Deodată îl copleși cu violență convingerea că nu era nimic de scornit. Căutase tot timpul să se amăgească, ținea ochii închiși, adineauri încă, nu trecuse nici măcar o oră, socotise cuvintele îngrozitor de lămurite ale bătrînei drept o minciună, un șantaj. Și, deodată, se lumină : „Bîrfeala“ spunea adevărul. Acest Nicolas l-a... „Dar spune-o odată !“ își porunci el însuși : *l-a ucis* pe Jean-Jacques.

Genunchii i se muiară, trebui să se așeze. Vina era a lui, bătrîna avea dreptate cînd îl acuza. N-ar fi trebuit să treacă atît de ușor peste presimțirea lui atunci cînd observase neorînduiala în firida secretă cu chei. Și fusese prevenit și a doua oară, cînd cu otrăvirea cîinelui ; și a treia oară, cînd bătrîna îi ceruse, cu înțelepciunea ei vulgară, să-l izgonească pe individul acela. Ar fi trebuit să ia măsuri atunci, ar fi trebuit să-l dea afară pe ticălos !

Și totuși, era el vinovat ? N-avusese el oare pricini întemeiate să considere bîrfelile în jurul Thérèsei drept vorbărie goală ? Nu crezuse și Jean-Jacques în ea, după cum o dovedeau *Confesiunile ?* Ar fi trebuit el să fie mai deștept decît Maestrul ?

Da tocmai asta ar fi trebuit Jean Jacques avea dreptul să creadă. Misiunea lui Jean-Jacques era să fie clarvăzător pentru lucrurile mari, nu pentru cele mici, nu pentru o tîrfă ca Thérèse. Dar el, Girardin, care cunoștea Curtea și oamenii, care comandase o armată, el n-ar fi trebuit să fie mai prost decit această bătrînă Levasseur !

Ce trebuia să facă acum ? Ce putea face ? Chiar dacă, atunci cînd se aflase în fața cadavrului, și-ar fi dat seama de situație cu tot atita limpezime ca astăzi, ar fi trebuit să tacă și să mintă. După ce-l ținuse mai departe pe individul acela, după ce greșise atunci, era obligat să continue să tacă și să continue să mintă și să săvîrșească o sută de lucruri murdare și mincinoase, ca să se pună de a curmezișul adevărului, din ce în ce mai primejdios

Pe ucigaș nu-l putea pedepsi Dar un lucru putea face să rupă legătura infamă cu el, să-l izgonească cu scandal și ocară.

Îi porunci lui Nicolas să se înfățișeze înaintea lui.

Îl întrebă scurt și sever dacă le mai servea pe doamnele din pavilionul de vară Nicolas răspunse cu o politețe nerușinată : „Da, domnule marchiz. Deoarece am prea puțin de lucru la grajduri, îmi consacru o parte din timpul meu doamnelor." Girardin întrebă scurt : „Întreții relații de prietenie cu văduva Rousseau ?" „Văduva Rousseau nu mă privește cu ochi răi, răspunse Nicolas și continuă pe șleau cu un mic rînjet . Ar însemna să-mi fiu mie însumi dușman dacă n-aș încuraja această prietenie !"

„Ai să pleci de la Ermenonville ! se răsti Girardin la el Încă astăzi !"

După ce fusese lăsat atita vreme în pace, Nicolas crezuse că povestea se va stinge ca un foc de artificiu, cu un ușor iz neplăcut, și apoi totul va fi dat uitării. Pesemne ca bătrîna, zgripțuroaica, il sîciise pe idiotul de marchiz ! Ca întotdeauna, pentru moment trebuia să se dea bătut. „Dacă credeți că îndepărtarea mea va contribui la faima domnului filozof !..." răspunse el cu impertinență, înălțînd din umeri. Marchizul ridică bastonul Nicolas nu se dădu înapoi. „Slăbiciunea mea pentru văduva Rousseau nu mi-o puteți scoate cu bătaia, domnule marchiz", spuse el politicos

„Jandarmul meu va primi poruncă să te închidă dacă te mai arăţi pe proprietăţile mele", spuse Girardin pe un ton milităresc „Nici o teamă, domnule marchiz, răspunse Nicolas, cunosc îndeajuns frumuseţile seniorici Ermenonville !"

După ce izgoni acest gunoi din casă, Girardin începu sa simtă o scîrbă aproape fizică la gîndul că acele femei se aflau în apropiere. Din păcate, nu le putea izgoni pe văduva lui Jean-Jacques şi pe mama ei de lîngă mormîntul lui Jean-Jacques fără să işte un scandal , dar, cel puţin, nu mai voia să le aibă înaintea ochilor

Construcţia acelui *chalet suisse,* căsuţa pe care o pregătise anume pentru Jean-Jacques, se isprăvise Le trimise vorbă femeilor să se mute acolo

Plin de gînduri gingaşe şi dureroase, se aşeza pentru ultima dată pe buturuga din marginea codrului secular, de unde Jean-Jacques privise cum i se clădea casa. Ce bătaie de joc şi ce ruşine că acum se mută în casă nu Jean-Jacques, ci femeile ! Dar acolo cel puţin nu le mai vedea

Femeile se mutară şi, de atunci, Girardin se feri să se apropie de acel *chalet suisse*

IZGONIREA TICĂLOSULUI

Girardin îi lăsă lui Fernand ierbarele întocmite cu atîta dragoste de mort şi care îi fuseseră înmînate o dată cu manuscrisele Dar botanica nu-l mai atrăgea pe Fernand , nu reuşea, ca Maestrul, să extragă din plante uscate amintiri vii despre oameni şi întîmplări.

În amintirea sa Jean-Jacques devenea tot mai mare, dar, totodată, în sinea lui îşi mărturisea că-l înţelegea din ce în ce mai puţin.

Se străduia să nu amestece doliul sau pentru Maestru cu simţămintul propriei sale vini şi propriei sale greşeli. Deoarece tatăl său îl izgonise pe Nicolas, multe din lucrurile încurcate se descurcaseră fără ca el să intervină iar cînd femeile se mutară în *chalet suisse,* aşa încît aproape

nu le mai vedea, reuşea ore întregi, ba chiar zile întregi, să uite de întîmplările neplăcute legate de Thérèse. Fără împotrivire, se lăsă convins de argumentele clare şi înţelepte ale Gilbertei că cele petrecute se încheiaseră o dată pentru totdeauna.

Desigur că uneori, cînd se oprea în faţa măştii mortuare, se trezea în el dorinţa arzătoare de ispăşire dorinţa de a face ceva, căci masca aceasta mortuară, cu tîmpla zdrobita, şi nu bustul solemn, îl înfăţişa pe adevăratul Jean-Jacques

Observă că nici sătenii nu se liniştiseră în privinţa morţii lui Jean-Jacques. De multe ori, cînd se apropia de ei curmau discuţia începută.

O dată îl întrebă de-a dreptul pe Martin Catrou . „Ce i cu voi ? Despre ce şoptiţi ? Şi de ce schimbaţi vorba cînd sosesc eu ?" Martin rînji, apoi răspunse cu vocea sa limpede, tăioasă : „Singur nu te poţi dumiri ? Vorbesc, bineînţeles, despre răposatul vostru sfînt" „Dar ce-au mai născocit ?' întrebă Fernand cu o ironie prost jucată. Martin replică ridicînd din umerii săi largi : „Născocit ? Întocmai ce a născocit întreaga ţară !" Fernand roşi. „N ai dori să vorbeşti puţin mai limpede ? îl provocă el pe Martin şi, deoarece acesta tăcea, privindu-l doar cu ochii săi negri inteligenţi, batjocoritori, porunci foarte trufaş Te poftesc !' ,Dacă folosiţi un asemenea ton, conte Brégy, răspunse Martin, atunci mai bine să curmăm pe astăzi discuţia noastră atît de plăcută." Dar Fernand îl rugă stăruitor : „Vorbeşte, vorbeşte odată ! Nu mă lăsa să-ţi smulg fiecare cuvînt cu cleştele !

Fernand, deşi nu era prost, se dovedea, în unele privinţe mărginit, pentru că era nobil ; dar atît de mărginit nu putea fi, ca să nu ştie ce ştia toată lumea „Chiar trebuie să ţi o spun eu ?" îl mai întrebă o dată Martin. „Ci vorbeşte odată, vorbeşte !" stărui iar Fernand. Martin îl lămuri, ridicînd din umeri : „Atunci, fie ! Cînd cineva se curăţă sau este curăţat într-un fel atît de mîrşav, oamenii spun, şi o spun şi eu, şi o spune o lume întreagă : ar fi trebuit cercetat cu mai multă luare-aminte ce s-a întîmplat. Dar voi n-aţi cercetat Mai întîi, n-aţi ştiut cum să faceţi mai mult caz de el, dar apoi, cînd grăjdarul vostru i-a spart capul, l-aţi

îngropat, pur şi simplu, şi cu asta basta! Oamenilor nu le prea place asta." Fernand ştiuse prea bine ce vorbeau oamenii, dar acum, cînd cuvintele îi răsunau clar în urechi, îl izbiră atît de puternic, încît toată faţa i se schimonosi. „Să-i spargă capul?! Grăjdarul nostru?!" bolborosi el descumpănit. Atîta prostie, sau făţărnicie, sau poate amîndouă laolaltă, îl supărară pe Martin „Dar cine altul? spuse el cu grosolănie. Ştie fiecare că femeia sfîntului vostru se dădea în vînt după grăjdarul englez, iar sfîntul le stătea în cale! Şi au vrut sa scape de el. E limpede ca lumina zilei."

Tînărul conte se zgîia la Martin cu o furie neputincioasă Acesta, supărat că Fernand era atît de îngrozitor de naiv îl lămuri aproape cu milă el însuşi stînjenit · „Îi mai plăceau şi alţii doamnei!..."

Fernand se cutremură pînă n adîncul sufletului. Martin ştia totul! Toţi ştiau totul! Gîndi fără nici un rost „*Piget, pudet, poenitet*. Fără voia lui, îşi acoperi faţa cu mîinile atît îi era de ruşine.

Lui Martin îi părea rău de el, dar totodată se bucura ca îl atinsese pe acest nobil. Şi, fiindcă tot se pornise, continuă · „Nu ştiu cum gîndesc cei de o seamă cu tine despre aşa ceva, dar noi, cei de jos, găsim că e o treabă împuţită. Mai întîi grăjdarul englez, cu mutra lui obraznică, îl ucide pe Jean-Jacques, apoi îşi face de cap cu nevastă-sa pe mormîntul celui mort, iar voi staţi şi priviţi. La o socoteală de-asta noi spunem . Ptiu, drace! O să-l pîndească odată cineva pe nemernicul ăsta, cînd iese de la ea şi o să l snopească în bătăi!"

Fernand îl privea ţintă. „Dar nu mai e aici, Nicolas nu mai e aici, spuse el descumpănit Tata l-a dat afară de mult. Martin rămase şi el la fel de mirat. „O, tu, îngeraş nevinovat! îl luă el peste picior. Desigur că e aici, ticălosul! Doar unde-ţi sînt ochii? A intrat în serviciu la Condé. Şi de la Condé pînă la voi nu e departe."

Era monstruos, dar Fernand nu se îndoia că aşa era. Prinţului de Condé îi plăcea să-i joace renghiuri marchizului

Cutreieră pădurea, mistuit de furie și de rușine. Chiar și țăranii simțeau că ar fi trebuit să întreprindă ceva, iar el, Fernand, rămînea neclintit și nepăsător, de parcă ar fi fost o bucată de lemn. Nu trebuia să mai îngăduie ca desfrînata aceea să continue a trăi cu ticălosul de Nicolas, pe mormîntul lui Jean-Jacques! Chiar de-ar trebui să-l împuște!

Dar de data asta n-o sa mai discute mult cu Gilberte care l-ar fi îndemnat la înțelepciune și lașitate.

Se duse de-a dreptul la Girardin și îi spuse: „Pe grăjdarul englez l-ați izgonit de pe proprietățile dumneavoastră, tată. Dar l-a angajat prietenul nostru, prințul de Condé. Individul se arată din nou prin împrejurimi și se întîlnește cu *madame* Rousseau."

Jandarmul de la Ermenonville îi dăduse marchizului de știre în rapoartele sale zilnice că numitul Nicolas Montretout se mai află prin împrejurimi. Jandarmul voise să mai spună ceva, dar Girardin îi tăiase vorba cu întrebarea: „Mai vine la Ermenonville?" și, cum jandarmul spusese că nu, se mulțumise cu atît. Acum, faptul că fiul său îl silea să se ocupe cu povestea asta îl nemulțumi. „Zvonuri stupide, spuse el, atitudinea ta îmi displace." Dar Fernand stăruia: „Nu sînt zvonuri. Individul se întîlnește cu ea, ca și pînă acum. Toată lumea știe, toată lumea vorbește. Trebuie să faceți ceva, tată! Vă implor: faceți ceva împotriva lui, ceva definitiv!"

Felul în care-i vorbea fiul lui, felul acesta stăruitor, acuzator îl supăra pe marchiz. Niciodată nu îndrăznise Fernand să-l critice și prietenia cu Jean-Jacques nu ajungea pentru a explica o asemenea obrăznicie nemaipomenită. Tînărul trebuia să aibă pricini mai puternice, mai personale. Deodată, Girardin își aduse aminte cum uneori tînărul se ridica de la cină și pleca pe furiș, cînd Jean-Jacques era de față. Asta era explicația: și Fernand avusese de-a face cu tîrîtura aceea!

Ca și cum i se luase o piatră de pe inimă, marchizul își vărsă mînia asupra fiului său. „Cum îți permiți, întrebă el sever, să-mi repeți aceste zvonuri? Cum îți permiți să-mi dai lecții de morală?" Și, cum Fernand tăcea roșind, Girar-

dîn încheie nemilos „Conte Fernand, ai să mi mărturisești ceva ?"

Fernand era revoltat. Își călcase pe inima și-și îndeplinise datoria neplăcută de a da de veste tatălui său că ucigașul se lăfăia încă obraznic, la lumina zilei, culegînd roadele faptei sale ceea ce era o rușine pentru Ermenonville. Iar seniorul de Ermenonville răspundea îndoindu-se de pricinile care-l îndemnaseră să ia atitudine Îi era rușine pentru tatăl său

Își aduse aminte de severitatea meschină cu care acesta căutase să-l strivească ani de-a rîndul, cum îl frecase și-l chinuise. Își aminti cum îi fărîmase vioara. Își aminti de anii aceia îngrozitori de la Academia de război, unde îl trimisese. Văzu aievea, dinaintea ochilor, o întîmplare măruntă, ridicolă și rușinoasă, petrecută cu mulți ani în urmă O dată, pe cînd se afla la vînătoare, tatăl său trimise după el un om călare, cu porunca să se ducă imediat acasă. „*Monsieur*, îi spusese marchizul, ai uitat să închizi ușa de la odaia dumitale Închide ușa, apoi te poți întoarce la vînătoare."

Desigur că tatăl își dovedise în multe feluri și dragostea. Îl luase cu el, deși de bună seamă îl stînjenise foarte mult, în călătoria cea lungă prin Italia și Elveția. Îi arătase în sute de prilejuri, o duioșie sfioasă, aproape tainică.

Plin de mînie și ostilitate, dar totodată de dragoste, Fernand îl privi pe tatăl său și, pe chipul lui crispat de încordare citi dureros de limpede cîte îl frămîntau. Desigur, omul acesta drept și mîndru ardea tot atît de puternic ca și el de dorința de a pedepsi ticăloșia. Dar îl împiedica grija pentru prestigiul Ermenonville-ului , seniorul de Ermenonville nu putea îngădui ca un scandal în legătură cu moartea lui Jean-Jacques să păteze strălucirea și măreția neamului său !

„Aștept un răspuns", spuse Girardin.

Fernand recunoscu plin de curaj, rostindu-și cu greu cuvintele : „Da. M-am făcut vinovat prin legăturile pe care le-am avut cu această femeie Dar, urmă el cu înflăcărare tocmai de aceea doresc din toată inima ca individul al cărui nume e legat în împrejurări atît de nefericite de acela al

Maestrului să fie izgonit o dată pentru totdeauna! El nu trebuie să mai dea tîrcoale pe aici și să-i pîngărească amintirea. Poate că sînt foarte obraznic, tată, dar vă rog încă o dată din suflet: faceți ceva, puneți capăt acestei rușini! Rușinea îmi strivește inima! Apoi încheie pătimaș cu fața răvășită: Nu se mai poate respira în atmosfera de aici!"

Erau cuvinte pe care nu cutezase încă nimeni să i le spună marchizului. Nu fusese încă niciodată nevoie ca vreun om să-i amintească cum să-și apere onoarea și admitea cu atît mai puțin așa ceva din partea fiului său Mînia îi ridică mîna, gata să-l lovească Dar zări masca mortuară. Mîna i căzu în jos. În sufletul lui crescu, puternic, simțămîntul propriei sale vini.

Niciodată însă nu-și va recunoaște vina aceasta față de un altul. Căută cuvinte tari pentru a-și chema la ordine fiul răzvrătit. Nu le găsi. Spuse blînd trist și obosit: „Te tulbură durerea pentru pierderea lui Jean-Jacques, fiule!"

Fernand înțelese și de data aceasta ce se petrecea în sufletul tatălui său. Dupa un timp, întrebă încet și politicos „Ce ați hotărît, tată?" Girardin răspunse: „Plec la Paris, la prefectul poliției"

Monsieur Lenoir, prefectul poliției, nu paru prea mirat cînd marchizul îi ceru expulzarea fostului său grăjdar, John Bally, zis Nicolas Montretout Ordonă să i se aducă un dosar gros și spuse: „Văd că ne am gîndit să-l expulzăm, încă de pe vremea cînd l-ați dat afară Dar, după ce l a angajat alteța-sa prințul de Condé, am renunțat Ceea ce-mi comunicați acum, dragul meu marchiz, schimbă situația. Ne aflăm în război cu Anglia [1], un asemenea englez dubios n-are ce căuta pe pămîntul nostru Am să ordon expulzarea."

Marchizul era plăcut surprins cît de ușor mersese treaba Dar era nedumerit și neliniștit că prefectul poliției părea atît de bine informat despre întîmplările petrecute le Ermenonville. Parisul nu se lăsase deci înșelat de certificatul redactat de medicii și reprezentanții legii! Nu se încrezuse el oare prea mult în propriile sale puteri atunci cînd luase

[1] Prin alianța încheiată în 1777, Franța se angaja să lupte alături de Statele Unite împotriva Angliei

asupra sa să ascundă lumii și posterității tragicul sfîrșit al lui Jean Jacques ?

Oricum, țelul imediat și-l atinsese: asasinul avea sa dispară.

Nu trecură decît vreo cîteva zile și Nicolas primi un ordin semnat de însuși prefectul poliției, în care se spunea că trebuia să părăsească teritoriile regelui preacreștin, pînă într-o săptămînă, și că va fi aspru pedepsit dacă se va mai întoarce.

Nicolas scuipă gros și fluieră printre dinți. Trebuia sa recunoască : nobilul Girardin și bătrîna mîrțoagă puseseră la cale un lucru inteligent Trebuia să se supună.

Dar *mister* John Bally nu era omul care să renunțe ușor la ce-și pusese in cap ! Va pleca din țară, deocamdată, dar odată și odată războiul se va sfîrși, și atunci totul va fi dat uitării, iar el se va întoarce să-și ia femeia și, o dată cu femeia, hîrțoagele și banii.

Acum trebuia în primul rînd să fie sigur de Thérèse, s-o lege pe veci.

De cum se lăsă noaptea, se duse la *chalet* Femeile se pregăteau sa pună zăvoarele și să se culce Văzîndu-l pe Nicolas intrînd în casă, *madame* Levasseur fu cuprinsa de panică : *chalet*-ul era izolat în mijlocul parcului, departe de castel, si n-ar auzi-o nimeni, oricît de tare ar urla după ajutor.

„Bună seara, *madame,* spuse politicos Nicolas Buna seara, îngerul meu, se adresă el Thérèsei. Am de vorbit cu tine" Thérèse se temea și ea. Trebuia să se fi întîmplat ceva important, altfel, *monsieur* Nicolas n-ar fi venit acolo, și încă la ora aceea ; dar totodată era mîndră de îndrăzneala cu care se arăta la Ermenonville, de dragul ei. „Trebuie să vorbesc cu tine, singură", îi explică Nicolas. Dar bătrîna era iar sigură pe ea. „Cară-te de-aici, cîine", porunci încet, liniștită. „Vezi, dragă Thérèse, spuse Nicolas, că mama ta dorește ca discuția noastră să nu aibă loc în prezența ei Tocmai asta am propus și eu Hai, vino, te rog."

Cu toată dragostea ce i-o purta, Thérèse se temea grozav de Nicolas Desigur, voia ceva important de la ea Era

gata să facă orice pentru el, cu toate acestea era bine că se afla și maică sa de față.

„Ai să rămîi, Thérèse, spuse încet bătrîna, iar dumneata, ticălosule, ai să pleci !" Nicolas se apropie. Dar Thérèse făcu un pas înapoi, spre maică-sa și, cînd bătrîna o apucă de mînă, îi cuprinse și ea mîna cu putere

Nicolas ridică din umeri „Coana-mare are toane, constată el. Întîi vrea să stăm de vorbă afară, apoi din nou se răzgîndește și vrea să vorbim aici, înăuntru. Eu sînt om de lume, respect vîrsta Va să zică să rămînem. Fără îndoială ca tocmai noaptea asta mi-ar fi plăcut să merg cu tine în fîn, Thérèse, drăguța mea Căci n-o să mă mai vezi cîtva timp. Am venit să-mi iau rămas bun"

„Vrei să pleci ?" întrebă Thérèse. Simți cum i se strînge inima Niciodată nu încercase o spaimă atît de dulce ! Cît de mult îl iubea pe omul acesta ! Cu siguranță ca asta era dragostea cea mare, de care se vorbea în cîntece Crezuse că-l iubește pe ucenicul măcelar Robert, dar nu fusese nimic pe lingă ce era astăzi Ajunsese la vîrsta de treizeci și opt de ani, își pierduse tinerețea slujindu l și îngrijindu-l pe Jean-Jacques, iar acum se ivise dragostea cea mare și se putea bucura de ea, nimeni nu-i stătea în cale, avea chiar și bani ; și el voia să plece !

„Vrei să pleci ? o îngînă el. Eu nu vreau sa plec. *Trebuie* să plec, din pricina ta Fantele tău ne-a făcut-o, puiul de lele, aristocratul ! Deodată izbucni din el toată furia lui. Asta pentru că te-ai încurcat cu el, cu mucosul ăla. Acum e gelos și s-a ascuns îndărătul poliției, lașul, fricosul ăsta de viță nobilă !"

În inima bătrînei *madame* Levasseur rasunau imnuri de slavă Reușise va să zică : ticălosul trebuia să plece, iar ea va rămîne ! Strînse puțin mai tare mîna Thérèsei, o implora în gînd să mai aibă doar acum încă un pic de minte, doar cîteva minute, apoi erau salvate ele amîndouă și banii lor, iar Thérèsei nu i se mai putea întîmpla nimic Bătrîna prindea puteri, se certa în gînd cu fiică-sa, o ruga fierbinte, o ocăra, o sfătuia, totul numai prin presiunea mîinii ei Totodată simțea · în ciuda lubricității ei, Thérèse se temea

de insul acela şi avea încredere în maică-sa. Therese are să rămînă locului, individului n-o să-i izbutească planul.

Thérese, puţin răguşită, întrebă : „Cînd trebuie să pleci? Şi cînd te întorci ?" „Plec mîine, spuse el, şi nu ştiu cînd mă întorc." „Te aştept, făgădui ea, sau poate vin după tine Cindva, am să fiu liberă." Lui Nicolas îi mergeau la inimă cuvintele ei sincere se ţinea strîns de mîna maică-si, dar totodată îi dorea moartea Simţea ca a dat o gata îl va aştepta.

„Nici vorbă că ar fi fost placut dacă am fi putut sărbători afară despărţirea noastră", o ispiti Nicolas. Tot trupul ei tinjea după el, se încovoia spre el, dar mîna bătrînei o ajuta să fie cuminte şi continuă să se ţină prinsă de mîna aceasta. Nicolas ridică din umeri.

„Războiul n-o să dureze prea mult, spuse el, şi am sa mă intorc. Apoi o sfătui : Între timp, bagă de seama ca bătrîna doamna sa nu cheltuiască prea mulţi bani pentru odrasla ei preferată, sergentul din America. De fapt, cîţi bani sînt ?" întrebă el brutal. „Ai vrea să ştii ! îl lua peste picior bătrîna. Dar trebuie să pleci şi nici macar nu ştii dacă face să te intorci. Cîte parale sînt, Thérèse a ta habar n-are ! Şi, mult, puţin, lucrurile sînt astfel orînduite, ca nici un tîlhar nu se poate atinge de bani !" „Subapreciaţi dragostea mea, *madame*, răspunse Nicolas. Am să mă întorc. Iau asta asupra mea Indiferent dacă sînt mulţi sau puţini, eu şi Thérèse sîntem făcuţi unul pentru altul."

„În ce-l priveşte pe tînărul conte, nu trebuie să fiţi gelos, *monsieur* Nicolas, il asigură Thérèse. Un timp mi-a plăcut, asta-i adevărat. Dar de cînd aţi... îşi căuta cuvintele, săvîrşit fapta aceea pentru mine, ştiu cine mi-e drag şi acum nu mai mă uit la nimeni altul." „Ei, asta-i bine !" o lăudă Nicolas. Bătrîna desluşi în cuvintele astea tot dispreţul lui faţă de biata ei Thérèse

„Pentru că tot nu e rost să mergem in fin in seara asta, continuă el mai bine s-o iau din loc. Am să-ţi trimit adresa mea " „Da, te rog să mi scrii, îl rugă staruitor Thérèse, să-mi scrii des !" „Franceza mea e mizerabilă cînd scriu, răspunse el, şi, chiar dacă ar fi bună, tot n o poţi citi." „Am să mă descurc eu", răspunse umilă Thérèse

„Mă îndoiesc, urmă el. Dacă aş vrea ca să nu priceapă alţii, ar trebui să mă exprim al dracului de dibaci, şi tu, draga mea, nu eşti de loc ascuţită la minte !" „Pe tine am să te înţeleg, dragă Colas", îl asigură Thérèse.

„Eu nu sînt conte şi nici bogat nu sînt, spuse el, dar am adus ceva la despărţire, şi se apropie mai mult de ea Dă-mi mîna !" îi ceru el. „Nu !" porunci bătrîna „Dă mîna !" îi ceru el pe un ton aspru a doua oară. Şi ea nu mai dori decît un singur lucru, să-i facă pe plac, chiar de-ar fi să-şi vîndă bietul suflet pentru asta ! Îşi desfăcu mîna din strînsoare şi i-o întinse.

„Nu-i fac nimic, o luă pe bătrînă peste picior. Aşa, i se adresă el de sus Thérèsei, şi-i puse un inel în deget. Asta înseamnă logodna, mă-nţelegi. Căsătorie. Cel puţin la fel de legală ca şi cea cu răposatul. Acum eşti a mea, o lămuri el, şi eu al tău într o oarecare măsură " „Da, dragul meu Colas, scumpul meu Colas", răspunse Thérèse supusă Tremura toată, de fericire, de mîndrie şi teamă. Ceea ce se petrecuse în clipa aceea acolo era lucrul cel mai de seamă din viaţa ei

COMEDIE REGALĂ

Regele Louis, al şaisprezecelea cu acest nume, şedea în biblioteca sa de la Versailles şi studia rapoartele secrete ale prefectului poliţiei, Lenoir Monarhul, în vîrstă de douăzeci şi patru de ani, citea mult şi cu plăcere, mai ales documente de stat

Dădu peste o notiţă în care se spunea ca un anume John Bally, alias Nicolas Montretout, grăjdarul prinţului de Condé, înainte de aceasta grăjdarul marchizului de Girardin, fusese expulzat ; numitul întreţinuse relaţii, care provocau nemulţumiri, cu văduva scriitorului Jean-Jacques Rousseau, decedat de curînd, şi pe deasupra mai era şi englez.

Tînărul rege avea o memorie excelentă. Îşi aducea perfect aminte de rapoartele confidenţiale pe care le citise

cu privire la moartea acestui Rousseau. Se punea la îndoială faptul că omul murise de o congestie cerebrală, se vorbea de zvonuri suspecte ; numele grăjdarului englez fusese pomenit și atunci.

Louis ședea la masa lui de lucru, burduhănos, intr o atitudine lipsită de eleganță. Își sprijinise în miini capul mare și puhav, cu fruntea teșită, și privea ginditor, cu ochii săi miopi, puțin bulbucați, statuetele de porțelan ale marilor poeți din trecut, care-i împodobeau masa de lucru, La Fontaine, Boileau, Racine și La Bruyère [1] ; piesele acestea delicate fuseseră executate din porunca sa la manufactura lui din Sevres [2]. Erau scriitori pe placul inimii sale. Dar asemenea scriitori nu mai existau El, Louis, trebuia să se lupte cu atei și răzvrătiți, de-alde Voltaire, de-alde Rousseau.

Se gîndea la sămința primejdioasă pe care o răspîndiseră filozofii aceștia, care dăduse roade atît de imbelșugate și periculoase. Îi molipsiseră Curtea și capitala de cinism și erezie. Nobilii săi se bucurau de spiritul de răzvrătire care ridica pretutindeni în lume capul ; își tăiau singuri, glu mind, craca de sub picioare. Miniștrii săi îl convinseseră să încheie o alianță cu provinciile engleze răsculate din America, impotriva vărului său din Anglia [3]. Era drumul spre prăpastie, pe care se lăsase atras, dar era prea slab, nu se putea împotrivi voinței generale – oare nu folosea chiar el acum o expresie născocită de Rousseau ? – ba știa că, pină in cele din urmă, va trebui să trimită în ajutor acestor americani răsculați trupe, împotriva regelui lor, hotărît de Dumnezeu. Toate acestea – o vedea prea bine, dar o vedea numai el – se vor întoarce pînă n cele din urmă împotriva lui insuși

[1] *Jean de La Fontaine* (1621—1695) ; *Nicolas Boileau-Despréaux* (1636—1711) ; *Jean Racine* (1639—1699) ; *Jean de la Bruyère* (1645—1696), cei mai de seamă scriitori francezi din secolul al XVII-lea.

[2] Localitate în apropiere de Paris unde se află manufactura națională de porțelanuri, înființată în 1756.

[3] De fapt, între Louis al XVI-lea, regele Franței, și George al III-lea regele Angliei, nu exista nici o legătură de rudenie, dar așa cerea uzanța să se intituleze capetele încoronate între ele

Era un semn al proniei cerești că cei doi filozofi răzvrătiți muriseră atît de repede unul după altul, amîndoi de moarte rușinoasă. Leșul lui Voltaire fusese răpit și înmormîntat noaptea în taină, cu o grabă necuviincioasă, iar înmormîntarea aceasta pripită avea în sine ceva înjositor, care din fericire știrbea numele și memoria lui Voltaire. După aceea murise de o moarte fără glorie și celălalt eretic, ucis de țiitorul soției sale.

Încă de pe atunci, îndată după moartea lui Rousseau, se gîndise să ordone o anchetă. Dar președintele Consiliului de Miniștri se codise : filozoful acesta era foarte prețuit în toată lumea, iar faima lui socotită o fală a Franței. Iar acum l-au expulzat pe presupusul ucigaș, pentru a menține neîntinată amintirea răzvrătitului. Putea el, Louis, să nu întreprindă nimic ? Nu avea datoria el, regele preacreștin, să răspîndească vestea despre sfîrșitul îndoielnic al ereticului, pentru a scădea înrîurirea cărților sale ?

Cînd prefectul poliției, Lenoir, se înfățișă data următoare la raport, regele îi spuse : „Văd, dragul meu Lenoir, că ați expulzat un grăjdar care avea legături cu văduva acelui Rousseau. Oare nu v-ați pripit puțin ? Expulzarea nu îngreunează cercetarea zvonurilor iscate de moartea acestui filozof nesuferit ?" Lenoir răspunse : „Există o expertiză inatacabilă, semnată de medici și funcționari cu vază, după care *monsieur* Rousseau ar fi murit în urma unei congestii cerebrale". „Și ați descoperit de ce moarte a murit într-adevăr ?" întrebă Louis, înlăturînd cu o mișcare a mîinii raportul experților. „Ce e cu grăjdarul acela, care l-ar fi ucis din cauza legăturilor neîngăduite pe care le avea cu femeia ? Există dovezi concludente că e nevinovat ?" „Dovezi concludente sînt greu de găsit, și de o parte, și de alta. Și există în Franța oameni, patrioți cinstiți, care consideră că lipsa unor asemenea dovezi e spre folosul regalității." „*Justitia fundamentum regnorum*[1], spuse Louis : și desigur că arhiepiscopul de Paris nu socotește că e în folosul regalității. Nu-mi amintesc să fi ordonat eu să nu se facă cercetări." „Dacă porunciți, sire răspunse după o

---

[1] Justiția este temelia regalității (lat.)

scurtă tăcere prefectul poliției, voi trimite documentele secrete domnului procuror general, cu rugămintea să le cerceteze și să raporteze majestății-voastre ce crede despre posibilitatea deschiderii unei acțiuni penale" „Mulțumesc, Lenoir", spuse Louis.

După cîteva zile sosi la Ermenonville doctorul Lebègue, neobișnuit de tulburat După ce schimbară primele cuvinte de salut, doctorul îi povesti lui Girardin că se pregătește ceva care-i privește pe amîndoi și, cînd marchizul ridică neliniștit privirea, îl lămuri : „Să nu vă mire, dragul meu marchiz, dacă va sosi la Ermenonville o comisie de anchetă din ordinul special al domnului procuror general Regele consideră că este de dorit sa se elucideze definitiv problema morții lui Jean-Jacques. O știu de la doctorul Lassone, medicul personal al regelui." „Dar lucrurile au fost complet lămurite ! exclamă Girardin speriat. Există o expertiză, expertiza dumneavoastră." Lebègue dădu din umeri : „*Regis voluntas suprema lex* [1]". „Dar n-o să se mai termine niciodată cu povestea asta nenorocită ? suspină Girardin. Doar nu se poate porni un proces numai pe vorbe goale !" Lebègue raspunse, aproape cu satisfacție : „În asemenea cazuri se procedează la deshumarea cadavrului".

Gîndul că s-ar putea ca funcționari ai poliției sa treaca lacul la insula plopilor mari, să scormonească pămîntul sfînt și să smulgă cadavrul din sicriu, pentru a-l ciopîrți din nou, un asemenea gînd îl umplu de groază pe Girardin. „Ce aș putea face ?" îl întrebă el pe Lebègue. „Regele acționează încet, spuse acesta, o să dureze un timp pînă să se hotărască a ordona începerea anchetei. Trebuie folosit răgazul acesta. Personalități care se află în apropierea regelui ar trebui să încerce să-l influențeze. Jean-Jacques e la modă, și cercul reginei se ține după modă. Nu sînteți cumva ruda cu marchizul de Vaudreuil [2] ? Regina [3] ascultă tot ce-i spune Vaudreuil."

---

[1] Voința regelui este legea supremă (lat.).

[2] *Louis-Philippe Rigaud marchiz de Vaudreuil* (1724—1802) om politic francez reacționar

[3] Se referă la *Marie Antoinette* (1755—1793) regina Franței moartă pe eșafod

Girardin făcu o mutră acră. Nu-l avea la inimă pe vărul Vaudreuil. Frivolul, preaelegantul Vaudreuil era curtean din cap pînă-n picioare; Girardin socotea înclinaţiile sale filozofice şi literare drept simple maimuţăreli. Vaudreuil, la rîndul lui, îşi bătea joc de ambitiile intelectuale ale vărului său de la ţară. „Nu văd, spuse Girardin stînjenit, cum l-aş putea influenţa pe Vaudreuil să se amestece într-o urmărire penală de care se interesează regele."

„S-ar putea face pe ocolite, îi sugeră Lebègue. Vaudreuil şi clica «mov»[1] sînt entuziasmaţi de *Noua Heloise*. Locurile unde şi-a petrecut Jean-Jacques ultimele luni ale vieţii şi mormîntul său vor avea desigur un farmec sentimental monden pentru domnii şi doamnele acestea. Nu-l văd pe Vaudreuil refuzînd dacă-l veţi invita să vină odată la Ermenonville împreună cu regina"

Girardin văzu unde bătea Lebègue. Vaudreuil se bucura de mare trecere la Marie-Antoinette, care accepta imediat propunerile lui. Dacă regina ar veni să vadă mormîntul lui Jean-Jacques, nimeni n-ar mai îndrăzni să-l pîngărească printr-un scandal. Jean-Jacques ar fi lăsat pentru totdeauna în pace. Şi deci şi el, Girardin.

Plecă la Versailles. Vaudreuil se arătă, aşa cum se aşteptase marchizul, ironic şi condescendent. Era neplăcut să-i ceară o favoare omului acestuia spilcuit. Totuşi, îşi călcă pe inimă, se umili, se rugă. După cum ştia *monsieur le cousin*[2], dorinţa sa de totdeauna, umila sa dorinţă, fusese de a prezenta reginei, celei căreia i se datora palatul Trianon[3], proprietatea sa de la Ermenonville; iar acum, cînd cel mai mare gînditor al Franţei se afla înmormîntat la Ermenonville, poate că regina ar dori ca însăşi să-i viziteze parcul.

Vaudreuil privea cu plăcere cum vărul său de la ţară se străduia să se poarte ca la Curte. Înţelegea situaţia. Ideea

---

[1] Camarila Mariei Antoinette denumită astfel după culoarea preferată a reginei.

[2] Domnul văr (fr.).

[3] E vorba de micul Trianon aflat în apropiere de Versailles, un castel dăruit de Louis al XVI-lea Mariei Antoinette Aici regina petrecea împreună cu clica ei „mov".

grăsunului de Louis de a face scandal în jurul morții lui Jean-Jacques i se părea de prost-gust și găsea că ar fi nostim să-i joace o festă. Dacă el, Vaudreuil, va sosi la mormîntul lui Jean-Jacques împreună cu vesela și eleganta regină, cu această copilă răzgîiată, se va isca o situație picantă, o analogie ironică. Îi venea să zîmbească de pe acum cînd se gîndea cum avea să vorbească întreaga Europă despre acest pelerinaj. Chiar și cărțile de citire ale urmașilor vor aminti despre felul cum tînăra regină Marie-Antoinette și primul ei cameriер au împodobit cu flori de cîmp mormîntul filozofului rebel.

Îi spuse : „Aveți dreptate, *mon cousin*. Supușii vor fi cu siguranță recunoscători reginei dacă-și va dovedi respectul față de rămășițele pămîntești ale iubitului filozof. Am să transmit deci reginei, făgădui el condescendent, invitația dumneavoastră, pe care o voi sprijini cu căldură, și sînt aproape sigur că *Madame*[1] va primi. Credeți-mă, dragă vere, că în curînd vom sosi la Ermenonville. *Madame* va vizita mormîntul lui Jean-Jacques și-și va exprima condoleanțele față de văduva Rousseau."

Da, completarea aceasta Vaudreuil o ticluise pe loc. Va fi cu atît mai nostim, va fi o comedie de mare clasă, o comedie regească, dacă regina Franței va exprima personal condoleanțe femeii care purta principala vină în moartea dubioasă a naivului filozof.

Girardin era revoltat pînă-n adîncul sufletului. Tare ar fi vrut să-l plesnească pe vărul său peste fața lui netedă, frumușică, mulțumită de sine. Dar felul în care imaginase Vaudreuil desfășurarea vizitei regale era cît se poate de potrivit, de cuviincios ; Girardin nu vedea nici o posibilitate de a respinge propunerea. În afară de asta, vărul îi făcea fără să vrea chiar un serviciu cu ideea lui blestemată. Dacă majestatea-sa are să stea de vorbă cu autoarea morală a crimei, atunci nu va mai fi autoarea morală a crimei, nu va mai exista nici o crimă. „Vă mulțumesc foarte mult pentru serviabilitatea dumneavoastră, *monsieur*, spuse

---

[1] Apelativ dat reginei Franței

Girardin, şi aştept cu deosebit respect veştile ce-aveţi să mi le daţi din partea majestaţii-sale."

Într-adevăr, cîteva zile mai tîrziu regina trecu, însoţită de o mică suită, pragul castelului Ermenonville

După micul dejun, făcu o plimbare prin parc. În turnul Gabriellei, Girardin îi oferi un scurt concert ; se cîntară melodii de Jean-Jacques, mai ales bucăţi necunoscute. Melodiile simple plăcură nespus de mult doamnei înalte, blonde, strălucitoare de tinereţe Cîntă ea însăşi după notă una din melodii, căci avea o voce plăcută.

După aceea se îndreptară spre lac ; marchizul vîsli şi-i duse pe Marie-Antoinette şi pe Vaudreuil pînă la insulă Stătură tăcuţi în faţa mormîntului trei minute încheiate. Apoi, aşa cum fusese prevăzut, regina Franţei împodobi mormîntul acela simplu cu flori de cîmp.

„Frumos, spuse ea, frumos şi impresionant Aici poate odihni în pace Am pus să mi se citească din *Noua Heloise*, îi povesti ea lui Girardin. I-am scris chiar mamei mele [1], împărăteasa, despre lectura asta , n-a fost prea încîntată Totuşi, aveam de gînd să mi se mai citească din cartea aceea. Dar ştii, dragul meu marchiz, cît de ocupată sînt, n-am vreme de nimic. Acum, după ce am stat aici, în faţa mormîntului, am să recîştig negreşit timpul pierdut. Te rog să-mi aminteşti, dragă Vaudreuil."

Apoi se aşeză graţios sub salcie, pe patul de muşchi al lui Jean-Jacques, şi primi omagiile tineretului din sat. Era obişnuită cu asemenea lucruri, asculta cu o privire prietenoasă, interesată versurile recitate de o fată îmbrăcată în alb. şi se gîndea la altceva.

Acum, însă, Vaudreuil se întoarse către Girardin, spunînd că în curînd vor trebui să plece, şi majestatea-sa ar mai dori să prezinte condoleanţe rudelor lui Jean-Jacques.

Pe buzele reginei se ivi umbra unui zîmbet ştrengăresc. Vaudreuil îi istorisise povestea nefericitei căsnicii a marelui filozof. Acesta se însurase cu o sărăntoacă, îi trimisese copiii la orfelinat şi fusese în cele din urmă ucis în chip mis

---

[1] Marie-Antoinette era fiica *Mariei-Theresia* (1717 1 80) împărăteasa Austriei.

terios de ea, împreună cu amantul ei, pentru că îl ura din pricina copiilor Vaudreuil îi explicase că lucrul acesta nu putea fi adus la cunoştinţa lumii, pentru că Jean Jacques însemna o glorie a Franţei, dar aşa stăteau lucrurile şi cazul era interesant. Marie-Antoinette găsea că avea dreptate şi venise mai ales pentru a o vedea pe fiinţa fatală.

Cînd femeile aflară ca regina doreşte sa le întîlnească intii nici nu voiră să creadă. Chiar şi *madame* Levasseur, întotdeauna liniştită, era emoţionată. Cît despre Thérèse, ea înţelegea acum pentru prima oară ce însemna sa fii văduva Rousseau.

Şi iată-le aici, iar aceasta era regina

Marie-Antoinette privea femeia cu interes şi cu oarecare aversiune Acest Jean-Jacques scrisese o carte atît de drăguţă, emoţionantă, celebră, doamne din inalta societate se intreceau care mai de care să aibă cu el o *affaire* [1], iar el se apucase sa trăiasca cu fiinţa asta grasă, vulgară şi se lasase omorit de amantul ei ! Ciudat ! Ar fi vrut s-o măsoare cu lornionul, să-şi dea seama daca nu cumva, pe vremuri fusese, poate, mai atrăgătoare Dar aici, atit de aproape de mormînt, probabil că nu se cuvenea. Nici mamei nu trebuie să-i scrie despre vizita asta, cu toate că se va afla – împărăteasa o să-i trimită pe ambasadorul ei să-i facă o morală, respectuoasă, dar stăruitoare, şi bunul ei grăsun, Louis, o să se supere. Dar era nostim să stea de vorbă, aici, cu femeia asta şi se bucura că va putea povesti prietenei ei, Yvonne, şi celorlalţi din clica „mov" despre cele petrecute

„Am fost la mormintul soţului dumitale, draga mea", rosti ea cu tonul acela serios, prietenos şi totuşi nu prea de sus, cu care avea obiceiul să-şi arate compătimirea faţă de oamenii din popor. Învăţase de la mama ei cum sa vorbească cu astfel de oameni : în ce priveşte condescendenţa faţă de cei de jos, Habsburgii o luaseră înaintea celorlalţi monarhi. „Ce soartă nemiloasă ! Apoi continuă cu glas scăzut, aproape confidenţial : Am auzit de suferinţele prin care ai trecut din pricina filozofiei inflăcărate a soţului du-

[1] Legătură (fr.)

mitale, care, cu toată măreţia lui, era cam ciudat Înţeleg prea bine ce ai simţit cînd ţi-ai pierdut copilaşii."

„Trebuie să fi fost într-adevăr un om mare nebunul ! gîndi *madame* Levasseur, altfel, n-ar face regina atîta caz de el. Desigur ca acum hîrtiile vor avea şi mai mare preţ , să nădăjduim ca marchizul va şti cum să-i convingă pe editori de acest lucru. Numai de n ar face Thérèse pe proasta ! Ar putea să plîngă puţin, toanta !"

Thérèse stătea tăcută zăpăcită de fericire. „Ce doamnă mare şi ce binevoitoare e ! gîndi ea. Şi ce frumoasă ! Iar cavalerul ei e atît de elegant şi arătos ! Şi ei toţi vin la mine ! Ce cinste ! Păcat că Jean-Jacques n-a mai apucat asta ! Ce rău îmi pare ca *monsieur* Nicolas nu poate să fie de faţă !" Dar tot nu ştia ce să spună

„Da, *madame*, o ajută în cele din urmă bătrîna, a suferit mult scumpa mea Thérèse Dar el era un mare filozof bietul nostru Jean Jacques, şi noi a trebuit sa i acceptăm ve-le-i-tă-ţi-le Totdeauna i-am spus Thérèsei · Tot ce îndurî tu e spre mărirea Franţei !"

„Trebuie să găsesc cîteva cuvinte amabile şi pentru bătrîna asta dezgustătoare, gîndi Marie-Antoinette, altfel Vaudreuil are să rîdă zile întregi de mine." Dar cel puţin o ai pe iubita dumitale mamă, îi spuse ea Thérèsei. Este o mare mîngîiere, o ştiu din proprie experienţă. Totdeauna cînd ma aflu într o situaţie grea prind curaj dacă mă gîndesc la mama mea, împărăteasa, care se află la Viena."

„Da, *madame*," spuse Thérèse şi-i sărută mîna Iar *madame* Levasseur adăugă . „Cît am să mai trăiesc, am să mă rog pentru majestăţile voastre, pentru dumneavoastră, *madame*, şi pentru preaînalta dumneavoastră mamă."

Cu aceasta se încheie vizita Mariei-Antoinette la Ermenonville Astfel, regina însăşi contrasemna procesul-verbal al lui Lebègue asupra morţii lui Jean-Jacques şi nu mai exista nici o speranţă şi nici o teamă că ar mai putea fi cercetata natura fisurii de pe tîmpla mortului şi de pe masca sa

După ce obținuse de la tatăl său izgonirea ucigașului, Fernand crezuse intr-adevăr că-și făcuse datoria și că aerul de la Ermenonville devenise din nou curat.

Comedia petrecută la mormînt ii dovedise cit de mult se înșelase. Regina Franței întindea cu o înaltă bunăvoință o mînă de soră femeii vinovate de moartea Maestrului. În fața acestei farse grațioase și infame, Fernand înțelese omorul avusese loc nu numai din vina ucigașului, ci și pentru că el se bizuise pe faptul că nu va păți nimic, și avusese dreptate. Mai-marii țării nu numai că închideau ochii în fața unei înșelătorii revoltătoare în legătură cu cel mai sincer dintre oameni, ci îi falsificau moartea, îi învăluiau sfirșitul in minciuni. N-aveau ce face cu adevărul, nimeni n-avea nevoie de el în țara aceasta, se uniseră cu toții să calce adevărul in picioare, să-l îngroape

Revelația aceasta fu ca un cutremur pentru Fernand. Toată rațiunea lui de a fi se prăbuși.

Pînă acum nu-și făcuse cine știe ce gînduri despre viitorul său ; era doar dinainte hotărit. După cițiva ani petrecuți în armată sau în diplomație avea să se retragă la țară, la Ermenonville sau pe vreo altă proprietate, va trăi alături de Gilberte, își va gospodări proprietățile după metode moderne, îngrijindu-se de bunăstarea fizică și sufletească a fermierilor și a țăranilor săi ; dar în primul rînd va citi si va gîndi, poate chiar va scrie

Acum își dădea seama că nu mergea așa. Nu mai putea îndura viața la Ermenonville. Nu-l mai suferea pe tatăl său, care căuta să lipească și sa cîrpească, folosind mijloace mărunte, imaginea fărîmată a lui Jean-Jacques. Îi erau nesuferite grădinile, a căror liniște voioasă, artificială era dezmințită de mormîntul lui Jean-Jacques ucis Nu mai putea trăi în acest peisaj, sanctificat, bintuit de fantome, pîngărit, blestemat de pe urma celor trăite aici de Jean-Jacques și de el însuși.

Nu numai Ermenonville, ci toată filozofarea și preocuparea numai pentru problemele sufletești deveniseră pentru

el îndoielnice A trăi liniștit, citind și meditind asupra lumii și vieții, asupra propriului suflet, nu era de ajuns Nimeni nu mersese mai departe în această direcție ca Jean-Jacques, nimeni nu aruncase o privire mai cuprinzătoare asupra lumii și a corelațiilor ei, și o privire mai adincă in propria inimă ; dar realitatea care-l înconjura n-o văzuse. Putuse zbura, dar nu putuse umbla.

Fernand își dăduse seama mai bine ca oricînd cit de mare și de înspăimîntătoare e contradicția dintre viata lui Jean-Jacques și învățătura lui.

Nu se putea acționa fără filozofie, dar teoria, filozofia singură, era neputincioasă. Trebuia masurată și potrivită in funcție de realitatea inconjurătoare Trebuia să pipăi realitatea dură, concretă, să te freci de ea, să te lovească să te zgirie. Numai experiența proprie, amară și dulce, putea dezvălui ce este priincios și ce nu.

Jean-Jacques însuși o recomandă. Chiar și in clipele de cea mai adîncă deznădejde, Saint-Preux al lui nu se sinucide, ci se avîntă în viața activă, participă la marea călătorie în jurul lumii cu corabia.

El, Fernand, trebuia să plece în lume Singur, fără majordom și fără însoțitor Călătoriile in care i se îngăduise să-l insoțească pe tatăl său în Anglia, în Italia, în Elveția, aceste călătorii cocoloșite prin muzee, nu i fuseseră de nici un folos. Trebuia să vadă lumea adevarată, nu cea din cărțile vechi. Trebuia s o privească cu proprii săi ochi, s-o pipăie cu propriile sale miini.

Gilberte desigur nu se va bucura dacă el va pleca acum pentru mai mulți ani. Dar va înțelege, trebuia să înțeleaga

Chiar a doua zi se duse s-o caute. Vorbi cu ea

Dacă cineva privește masca mortuară a lui Jean-Jacques din partea stingă, ii explică el, ea îi apare nobilă, măreață, liniștită ; dar dacă o privește din partea dreaptă, zărește fisura, și liniștea piere. Fisura aceea tăia nu numai tîmpla lui Jean-Jacques, ci toată Franța Cele două realități nu se potrivesc una cu alta Oricine putea să simtă asta : ceea ce ar fi trebuit să fie și ceea ce era nu mai aveau nimic comun

Alerga de colo-colo, cuvintele i se împleticeau în gură de zorit ce era, descoperise atîtea lucruri pe care trebuia să i le spună, şi voia să i le spună pe toate deodata

Gilberte se străduia să-l înţeleagă „Va să zică nu mai crezi în Jean-Jacques ?" întrebă ea, rezumind rece cele auzite Fernand se speriε că se exprimase atît de prost. „Cred în el, fără îndoială ! exclamă. Mai mult ca oricind ! Numai că învăţătura lui a rămas doar vorbe în vint Lumea le repetă, le tălmăceşte şi le răstălmăceşte, dar nimeni nu acţionează in conformitate cu ele. Nici eu nu găsisem calea de la vorbe la realitate Mă ratăcisem cu totul."

Gilberte tot nu înţelegea unde voia să ajunga Întreba direct : „Şi acum ai găsit calea ?"

Deodată, fulgerător de repede şi de limpede, Fernand înţelese · nu era de ajuns sa plece, pur şi simplu, în lume Îl chema o parte a lumii, o anumită parte. „Există oameni, explica el cu o hotărire neinduplecată, care acţionează conform învăţăturii lui Jean-Jacques. Nu aici : dincolo, peste ocean. La ei vreau sa ajung ! La ei mă duc !" [1]

Ce-i trece prin minte ! Gilberte il privea tăcuta, gînditoare. Pentru răzvrătiţii americani, pentru Washington şi Franklin ai lor, s-ar putea ca un asemenea război, în plină sălbăticiune, să fie un lucru bun, dar nu pentru un conte Brégy şi un viitor senior de Ermenonville. Puteai să le doreşti americanilor, din toata inima, să iasă învingători, dar nu era neapărat nevoie să te amesteci în treburile lor şi să treci prin greutăţi uriaşe, prin mizerie şi primejdii de moarte. Dădu din cap, aproape fără să vrea.

Fericit, Fernand continuă cu înflăcărare : „Vezi tu, acum au căpătat un rost şi cei doi ani atît de grei la Academia de război. Există o providenţă, Jean-Jacques a avut dreptate şi in privinţa aceasta, pînă la urmă chiar şi răutatea şi prostia au un sens. Şi, deoarece îşi dădu seama de lipsa de încredere şi de împotrivirea ei, căuta să explice Înţelege-mă, Gilberte ! Domnişorii aceştia frivoli de la Ver-

---

[1] Adică să lupte alături de răsculaţii din coloniile engleze pentru independenţa Statelor Unite

sailles, regina, cu Trianonul ei cochet, întreaga Curte, cu prefăcătoria ei şi cu mireasma scarbădă a marilor secole trecute, asta doar nu e viaţă. Ceea ce se petrece acolo nu i bun decît pentru jocuri de cuvinte spirituale, gavote şi scenete cu ciobani şi ciobaniţe. Totul e mort şi pe jumătate putred. Nici unul dintre domnii şi doamnele acelea nu ştiu ce e poporul, nu ştiu nici măcar că există un popor ! Am făcut bine că m-am împotrivit întotdeauna să mă alătur lor Apoi încheie cu o încăpăţînare tinerească : Acum ştiu unde mi-e locul ! Acum ştiu ce am de făcut !"

„*Ça y est*, ei, poftim !" gîndi Gilberte. Aşa obişnuia să spună mama ei cînd se afla la ananghie, ceea ce se întîmpla destul de des ; era una din primele expresii pe care le prinsese din zbor micuţa Gilberte. „Necazurile vin totdeauna din senin, se gîndi ea. Dar din adoraţia lui pentru nebunul acela bătrîn şi rău era firesc să iasă aşa ceva. Şi, din păcate, la el nu e vorbărie goală, e încăpăţînat şi entuziast !"

„Şi cu mine ce o să se aleagă ? întrebă ea liniştit, cu o minie amară. Fac şi eu parte din lumea moartă şi pe jumătate putredă ?"

O clipă, Fernand ramase descumpănit. Apoi spuse, cu o hotărîre prefăcută : „Tu vii, bineînţeles, cu mine"

Gilberte îl socotea pe Fernand neobişnuit de deştept, dar lipsit de simţ practic ; nu-şi închipuise însă că ar putea fi atît de străin de realitate. „Te-ai gîndit cum o să facem ? întrebă ea, căutînd să-şi ascundă supărarea Acolo-i sălbăticiune şi război. Nu-mi pot închipui cum le aş putea fi de folos. Spui că între învăţătura lui Jean-Jacques al tău şi realitate e o deosebire mare Poate că ar fi o altă rătăcire dacă te-ai duce acolo, la ei."

Fernand fu jignit de felul cum spusese „la ei" Dar mai mult îl izbi faptul că spusese „Jean-Jacques *al tău*". Gilberte se considera ruptă de el. Cu toate astea nu greşise cu totul : va fi într-adevăr foarte greu să-şi puna planul în aplicare.

După un timp spuse, fară prea mult curaj . „Cînd îţi dai seama de ce este drept şi cînd vrei într-adevăr, restul vine de la sine".

Vorbăria asta vagă generală sfîrşi prin a o înfuria pe Gilberte. „Şi dacă eu nu mă pot hotărî? întrebă ea. Dacă am să rămîn aici, ai să pleci totuşi?" Cuvintele sunară mai aspru decît ar fi dorit o Se temea. Se temea că el va spune: Rămîn, şi se temea că va spune: Plec

Fernand răspunse îngîndurat, puţin stingaci, crezînd ceea ce spunea: „Cînd mi-a venit ideea asta, am socotit de la sine înţeles că plecăm împreună"

Ea îşi dădu seama că dacă vor continua să discute vor ajunge la ceartă. „Gîndeşte-te Fernand, spuse Gilberte Gîndeşte-te în linişte. Am să mă gîndesc şi eu"

În noaptea aceea Fernand nu închise ochii.

Încerca să-şi amintească fraze ale lui Jean-Jacques care să-l încurajeze în planurile sale, afirmaţii despre America şi despre partizanii libertăţii. Nu găsi nici una. Seara, la cină, Maestrul vorbea despre multe, dar aproape niciodată despre marile evenimente ale vremii. Desigur că în învăţătura lui se spunea: „Totul este legat de la bun început de politică". Dar în timp ce toată lumea era preocupată de lupta răzvrătiţilor americani, Maestrul nu se gîndise niciodată la lupta aceea Pe el nu-l interesa decît teoria, planul construcţiei sale, după cum fu nevoit să recunoască stingherit faţă de sine însuşi Fernand, cum trebuia ridicată în realitate construcţia, asta nu-l interesa.

Oare nu era o blasfemie ce gîndea el acum? Nu i se făcuse destulă nedreptate lui Jean Jacques? Mai trebuia să l trădeze şi el, să se îndoiască de învăţătura lui?

Se sculă din pat, se furişă afară din casă, fugi la lac Visli pînă la insula plopilor mari. Îngenunche în faţa mormîntului. Căută adevărul în apropierea celui mort

Vitam impendere vero – a-ţi închina viaţa adevărului; Jean-Jacques scrisese la începutul *Confesiunilor* sale fraza aceasta dîrză, măreaţă a lui Juvenal [1]. Ca discipol credincios al lui Jean-Jacques, Fernand avea datoria să-şi apere propriul său adevăr

Se ridică. Marile hotărîri trebuiesc luate de unul singur, în privinţa asta nu pot fi de folos nici vreun maestru şi

[1] Poet satiric latin (sec I).

nici vreo filozofie În clipele de grea cumpănă omul nu mai poate face apel decît la propria sa rațiune, la propria sa inimă, la propria sa persoană Nimeni nu poate fi nimănui de ajutor

Se întoarse acasă. N-avea nevoie de sfatul nimanui, nici al unui mort și nici al celor vii. Nici Gilberte n-avea să aibă vreo înrîurire asupra lui Are să înfăptuiască ceea ce și-a pus în minte.

Pînă acum trăiseră alții pentru el, de aici înainte își va trăi el însuși viața.

Dimineața, de cum il va vedea, ii va da de veste tatălui sau, încă înainte de a se întîlni din nou cu Gilberte, îi va comunica hotărîrea sa, nestrămutata sa hotărîre

Îl găsi pe marchiz liniștit, destins sufletește. Neplăcuta comedie, la inscenarea căreia fusese nevoit să participe, se jucase, de aici înainte se putea dedica netulburat cultului lui Jean-Jacques. Într-o asemenea stare de spirit, înălțătoare, tristă, înduioșată, solemn melancolică, il găsi Fernand pe tatăl său.

Îi spuse, in fraze scurte, că s a hotărît sa se solidarizeze cu luptătorii americani pentru libertate, cu învățăceii lui Jean-Jacques Că dorește să treacă oceanul și să intre in rîndurile armatei generalului Washington Îl rugă pe tatăl său să-i dea binecuvîntarea și ajutorul sau

Smuls în chip atit de neplăcut din melancolia sa calmă și senină, marchizul se hotărî să considere cererea fiului ca un capriciu tineresc, exagerat Răspunse simplu, aproape înveselit : „Ai înnebunit, dragul meu conte !"

Fernand se stăpîni. „E oare nebun cel care vrea să traducă in viață principiile lui Jean-Jacques ?" întrebă el *Monsieur* de Girardin inălță din umeri. „Principiile lui Jean-Jacques, il lămuri el pe fiul său, nu pot fi traduse in viață cu una, cu două. Jean-Jacques s a ocupat prea puțin cu realitatea crudă , pe el il interesa sensul ascuns al lucrurilor "

Tocmai faptul că tatăl său îi opunea ceea ce constatase el insuși cu spaimă il întărîta. „Oare învățămintele lui Jean-Jacques să nu fie decit nebulozitate și simțire ? se revoltă

el înțelepciunea lui să nu rămînă decît o zugrăveală frumoasă ?"

Girardin își aduse aminte de felul cum îi ceruse Fernand îndepărtarea lui Nicolas. Stătuse atunci în fața tînărului ca un elev leneș, care nu-și știe lecția. Era aproape bucuros că-l prinsese acum el pe fiul său cu o prostie atît de mare „După cîte văd, băiete, îl mustră el, tot cu blîndețe, n-ai înțeles esența filozofiei. Filozofia ridică probleme, dar cu asta se încheie rolul ei, a rezolva problemele este treaba fiecărui ins în parte. Soluția găsită va fi justă numai atunci cînd discipolul se cufundă cu dragoste, respect și, aici ridică puțin vocea, disciplină în învățătura Maestrului."

„Așa am crezut și eu, tată, spuse Fernand cu glas potolit, dar cu hotărîre. Din învățătura lui Jean-Jacques am tras concluziile care mi se potrivesc mie. Concluzii logice. Declarația de independență a Statelor Unite este clădită pe doctrina lui Jean-Jacques Dacă voi participa, într-o măsura modestă măcar, la ceea ce se creează acolo, atunci voi trăi conform cu învățătura lui Jean-Jacques. Apoi încheie, cu o înflăcărare crescîndă · Dumneavoastră m-ați învățat sa trăiesc astfel !"

Ceea ce spunea fiul său era răzvratire. Dar Girardin nu voia încă să recurgă la severitatea părintească, se stăpîni, tăcu și se gîndi cum să-i vîre mințile-n cap cu argumente practice. În urma încheierii alianței cu Statele Unite, se va trimite probabil peste ocean și o armată franceză ; bineînțeles că asta va mai dura un timp. Dacă Fernand ar voi să intre în această armata, s-ar mai putea sta de vorbă.

Dar mai înainte ca marchizul să-și fi putut pune la punct planul, înainte să fi început să vorbească, Fernand își pierdu cumpătul, pe care și l păstrase cu greu. „Vă rog, tată, nu ma mai tratați ca pe un băiețandru ! izbucni el E adevărat, sînt tînăr. Dar tinerii îl înțeleg mai bine pe Jean-Jacques decît ceilalți Doar tinerii îl pot înțelege pe de-a-ntregul, asta a spus-o chiar el o dată."

În cele din urmă, ajunsese și Girardin la capătul răbdării. „Îmi arunci în față, se răsti el la Fernand, că nu-l înțeleg pe Jean-Jacques ? Vrei să faci acum pe interpretul autorizat ? Crezi poate că l-ai luat în arendă pentru că ai

făcut și tu dragoste cu femeia aceea, cu soția lui? Ai devenit neobrăzat, tinere, mai mult decît neobrăzat! Se ridică și îndreptă amenințător bastonul asupra fiului neascultător. Și acum, ajunge! Îți interzic, mă auzi, îți interzic, o dată pentru totdeauna, să te ocupi de asemenea planuri prostești, lipsite de maturitate!"

„Vă mulțumesc, tată, pentru convorbirea avută, spuse Fernand Cunosc acum părerea dumneavoastră." Se înclină Plecă

FERNAND ACȚIONEAZĂ

Nici Gilberte nu putuse dormi în noaptea aceea, se gîndea la cele spuse de Fernand.

Viața în Franța ar fi moartă și pe jumătate putrezită. Fără-ndoială, multe n-aveau nici o noimă, erau artificiale, și uneori, în mijlocul vîrtejului de la Paris și de la Saint-Vigor, simțise din ce pricină se revoltă Fernand împotriva orașului și a Curții. Dar, cea mai mare parte a timpului, se bucurase din toată inima de viața de acolo N ar putea să ducă tot anul o asemenea viață, în privința asta Fernand avea dreptate. Dar erau doar înțeleși, cea mai mare parte a anului urmau s-o petreacă la țară, și-i plăcea să trăiască la țară, cu Fernand

Lui îi venea ușor se născuse sus, nu știa ce însemna să trebuiască tot timpul să fii cu ochii în patru, să lupți mereu. El își bătea joc de ceremonia solicitării, la care vor trebui să se supună ei doi la Versailles, pentru a obține consimțămîntul regelui și al familiei sale la căsătoria lor. Dar ea se gîndea cu o nerăbdare plină de bucurie la toate aceste demersuri; numai astfel va înceta să mai fie nobilă-bastardă, va scăpa de povară și se va putea bucura de toate drepturile care dau farmec vieții. În mintea ei prinseră viață toate greutățile și umilințele prin care trecuse mama ei pentru că nu făcea parte dintre cei privilegiați, cît de slabă se simțise ea însăși de curînd, la orfelinat, și-i venea

să plîngă de bucurie cînd se gîndea ce ușor și liber se va deschide calea în fața copiilor ei.

Era desigur frumos că Fernand avea idei atît de îndrăznețe, și ea îl iubea pentru ideile lui. Tînărul conte nu le socotea vorbe goale, la el totul era sincer, și răul, și binele Cu el, cînd va trăi, în sfîrșit, împreună cu el, va putea vorbi deschis despre toate, chiar și despre lucrurile cele mai tainice, ascunse, despre închipuiri și pofte pe care nu îndrăznea să și le mărturisească nici măcar sie însești Nu, ea n-avea nevoie nici de America și nici de aventuri. Cînd vor fi împreună va avea o viață bogată, plină de miez Iar dacă Fernand găsea viața de aici atît de lipsită de rost și de anostă, n ar putea încerca oare să-i dea un rost ? Nu putea oare să facă reforme aici ? De pildă, să aibă grijă ca oamenii de felul lui Jean-Jacques să nu fie nevoiți a-și duce copiii la orfelinat !

Deodată, în minte îi răsări un cîntec al lui Jean-Jacques ,*Iubitul, care-mi era atît de drag, a plecat în altă țară. Pentru comorile Lumii Noi și-a părăsit iubita și-nfruntă moartea. De ce să caute peste ocean fericirea pe care o avea aici ?* O cuprinse o furie cumplită împotriva lui Jean-Jacques. Adusese tuturor numai nenorociri. Să nu îndrăznească nebunul mort sa iasă din groapă și sa se amestece în viața ei !

Îl înțelegea pe Fernand. Înțelegea ca nu umbla cu jumătăți de măsură și că mergea pe calea cea mai dreaptă. Dar chiar dacă-l înțelegea de o suta de ori, toată ființa ei se răzvrătea împotriva planului său. Îl iubea atît cît îl poate iubi un om pe un altul, iar el voia să fugă, să plece de bunăvoie în razboi și în ținuturi sălbatice pentru ideile unui bătrîn nebun. Dar cu ea ce are să se întîmple ? Va putea îndura să rămînă singura și să-l aștepte ? Și dacă el dacă i se întîmplă ceva ?

Clocotea de mînie și plîngea, se gîndea în toate felurile, cîntărind și zbuciumîndu-se, dar nu ajunse la nici o concluzie, apoi adormi de atîta frămîntare.

Cînd ajunse în ziua următoare la Latour Fernand era vesel și neclintit. Acum, după ce făcuse pasul hotărîtor și vorbise cu tatăl său, totul va fi limpede și ușor Gilberte

nu-l va putea însoţi, în privinţa asta avea şi ea dreptate Dar îl va înţelege şi, cu mintea ei deschisă şi cu inima ei curajoasă, va accepta amînarea, aşa cum o accepta şi el

Gilberte păli de indignare cînd el începu să-i istorisească discuţia avută cu tatăl lui. Fernand acţionase şi luase o hotărîre de parcă ea nici n-ar fi existat pe lumea asta Era jignită pînă în adîncul inimii.

Rosti cu greu : „Şi mai departe ce vei face ? Fernand, care se aşteptase la întrebarea asta, răspunse „Am moştenirea din partea mamei. Am să împrumut bani la Paris în contul ei. Îmi pregătesc călătoria Peste cel mult patru săptămîni voi fi în larg."

Gilberte întrebă, cum întrebase şi ieri . „Dar eu ? „O să ne căsătorim înainte", îi spuse el. Ea întrebă mai departe, cît se poate de liniştită : „Dar crezi că regele îşi va da consimţămîntul dacă nu şi-l dă tatăl tău ?" „Atunci o să ne căsătorim fără *consens,* răspunse de îndată Fernand, şi voi renunţa la Ermenonville Nici nu mă gîndesc să trădez ideile lui Jean-Jacques şi pe ale mele !" Gilberte continuă să întrebe · „Dar ce o să spună bunicul meu, ce crezi ? Sau vrei să renunţăm şi la partea mea de moştenire ?" Vorbea cu amărăciune Era oare nevoie să-i mai arate ce sacrificii îi cerea ? De fapt, Gilberte nu mai voia sa recunoască faptul că hotărîrea lui fusese luată. Voia să-l facă să se hotărască din nou, în prezenţa ei. Dar se temea de hotărîrea lui, voia s-o amîne, voia să găsească un sprijin. Înca înainte ca el să poată răspunde, continuă : „Mai întîi trebuie să vorbim cu bunicul" El şovăi „La ce-ar folosi ? *Monsieur* Robinet nu are desigur decît dispreţ pentru ideile mele " „Bunicul mă iubeşte, răspunse Gilberte, şi ştie ce însemni pentru mine. Dacă cineva ne poate ajuta, atunci acela este el." Fernand se învoi, cu inima plină de îndoială.

Cînd Gilberte îi povesti despre intenţiile lui Fernand, *monsieur* Robinet se văzu pus în faţa unei probleme spinoase. Ştia că Gilberte cu cît va pătrunde mai mult în lumea mare, va avea de îndurat mai multe umilinţe, pentru că se afla pe treapta cea mai de jos a nobilimii, nobilimea bastardă, şi dorea ca ea să scape de aceste greutăţi printr-o căsătorie cu un Girardin De altfel, Fernand personal i se

părea potrivit ca soţ al nepoatei sale. În primul rînd îi plăcea că tînărul Girardin se arăta atît de scîrbit de viaţa şi de formele aristocraţiei ; căci, pe cît de mult preţuia valoarea practică a privilegiilor nobilimii, pe atît de profund, de puternic şi jovial îi dispreţuia el pe purtătorii acestor privilegii

N-avea deci nimic împotrivă ca Gilberte să se căsătorească cu Fernand. Iar dacă el ar pleca în America şi ar rămîne acolo multă vreme, asta i-ar fi şi mai mult pe plac ; ţinea mult la fată şi nu-şi putea închipui cum va trai fără ea. Pe de altă parte, ştia ce înseamnă pentru Gilberte despărţirea

Întrebă prudent : „Daca tinărul tău conte ar pleca intr-adevar în America, ce-ai spune ? „Vrea sa ne căsătorim inainte, raspunse Gilberte, fără entuziasm, apoi continuă, furtunos, neajutorată · Vă rog sa mă sfătuiţi şi sa mă ajutaţi, bunicule !"

Monsieur Robinet şedea în faţa ei, masiv, lat în spete, inspirînd încredere. Da, acum aproape că se zărea un zîmbet pe faţa lui pătrată, roşie. Gilberte îi povestise despre conflictul dintre Fernand şi tatăl lui, iar Robinet se desfăta in sinea lui de necazurile marchizului Aşa i trebuia lui Girardin dacă se lăsase atras in asemenea măsură de absurdităţile filozofului său ! Acest apostol al libertăţii va trebui să se dedea la tot soiul de acrobaţii de logică pentru a face să-i treaca fiului său cheful de libertate. Dar Robinet era sigur că marchizul va face aceste acrobaţii şi tot ce ar mai fi nevoie pentru a-l împiedica pe băiat de la pozne. „Cred, draga mea o mîngîie el că o să-l putem potoli pe tinărul domn."

Fernand fu invitat pentru a doua zi la masă la castelul Latour.

„Înainte de a mă retrage pentru somnul meu de dupa masă, draga conte, spuse Robinet dupa masa, aş dori să va cer unele lamuriri. Am auzit că vreţi să ne părăsiţi, că vreţi să plecaţi în America, la rebeli. Ce urmăriţi prin aceasta ?" Politeţea seaca a bătrînului îl făcu pe Fernand să şi piardă cumpătul Se gîndi puţin şi răspunse „Aş dori să contribui

la realizarea mai grabnică a marilor principii ale lui Jean Jacques" Robinet îi atrase atenția : „Cînd Jean-Jacques a crezut de cuviință că trebuie să fugă, n a plecat în țara libertății, ci la tatăl dumneavoastră, la Ermenonville." „Nu mai era nevoie sa le predice americanilor ideile sale, răspunse fară să șovăie Fernand, ei le înțeleseseră. Misiunea lui era să vestească libertatea, iar a noastră – s-o înfăptuim." „Argumentați admirabil, *monsieur*, recunoscu Robinet. Dar despre situația din America nu sînteți bine informat. Eu am interese de afaceri în Indiile de Vest și un agent bun la Philadelphia. Știu din rapoarte sigure ce le trebuie acolo. N-au nevoie de voluntari, ci de bani Ați aduce un serviciu mai mare Americii și libertății, domnule conte, dacă le-ați trimite rebelilor cîteva mii de livre în loc sa vă duceți dumneavoastră personal acolo'

Fernand își aduse aminte de cele povestite de sergent, limbutul fiu al bătrînei Levasseur ; din păcate, cuvintele lui *monsieur* Robinet închideau un sîmbure de adevăr. Acesta simțind efectul cuvintelor lui, continuă . „Îmi veți răspunde că va face impresie trecerea de partea rebelilor a unui domn de rangul dumneavoastră, moștenitorul se niorici Ermenonville. Veți aminti de prestigiul pe care l-au cîștigat americanii datorită faptei curajoase a lui *monsieur* de Lafayette Dar dacă gestul îndrăzneț al lui *monsieur* Lafayette a avut un rost atunci, acum ar fi zadarnic ; în curind regele va trebui doar să trimită americanilor trupe care să-i sprijine, bine instruite și bine înarmate. Așteptați cel puțin pînă atunci și intrați în rîndurile armatei ! Un lucru este sigur, domnule conte, o să ajutați foarte puțin libertății dacă vă afundați acum în pădurile virgine. Singurul rezultat va fi ca o veți face pe Gilberte să sufere."

Fernand asculta cu fața încruntată. Ceea ce spunea *monsieur* Robinet era conform cu rațiunea, rațiunea aceea rece, seaca a lui Grimm, a lui Diderot, a dușmanilor lui Jean-Jacques, iar el nu i se putea împotrivi decit cu imboldul inimii sale. Dar tocmai despre acest imbold era vorba, și Gilberte avea să-l înțeleagă.

„Nu sînt la înălțimea logicii dumneavoastră, *monsieur*, spuse el deschis Dar vă rog un lucru încercați să mă

înţelegeţi. Ce s-a petrecut aici, la Ermenonville, moartea îngrozitoare a lui Jean-Jacques şi cele legate de această moarte, iar acum, în urmă, vizita reginei, toate acestea m-au tulburat adînc. Ştiu că cele petrecute şi ceea ce se va mai petrece, toate sînt îngrozitor de false. E ceva care nu merge. Nimic nu mai merge în ţara asta. Un lucru îl simt mai presus de toate convingerile : filozofia lui Jean-Jacques nu e bună numai pentru prilejuri festive, trebuie să caut să trăiesc după învăţătura lui A veni cu argumente împotriva acestui sentiment al meu n-are nici un rost Trebuie să fac ceva Şi spre folosul meu vreau să plec peste ocean. Nu mai pot să-mi irosesc timpul criticînd cu ironie absurditatea societăţii noastre. Mă prăpădesc dacă voi continua sa trăiesc aşa. Trebuie să acţionez. Trebuie să lupt. *Trebuie*, vă rog să mă înţelegeţi !" se ruga el aproape cu deznădejde. Se adresa lui Robinet, dar de fapt vorbea pentru Gilberte

Gilberte îi simţea deznădejdea, dar îşi spunea „Nu vorbeşte decît despre el ! Şi eu ? Ce-o să se întîmple cu mine ?"

Monsieur Robinet făcuse tot ce putuse. Înţelegea că argumentele logice nu aveau nici o înrîurire asupra vorbăriei copilăreşti a lui Fernand

Întrebă direct : „Cînd aveţi de gînd să părăsiţi Franţa, *monsieur* ?" „Cît mai curînd cu putinţă, răspunse Fernand cel mai tîrziu peste patru săptămîni." „Şi ce aveţi de gînd să faceţi cu Gilberte, domnule conte ? se interesă mai departe Robinet. Eu am socotit relaţiile dumneavoastră cu nepoata mea ca un fel de logodnă Ce se va întîmpla acum, dacă veţi părăsi ţara pentru mai multă vreme ?" „M-am gîndit să ne căsătorim mai întîi", răspunse Fernand „Sînteţi tare grăbit, domnule conte, observă Robinet Şi apoi ? În cazul că această căsătorie ar avea loc de drept, intenţionaţi ca ea să se împlinească şi de fapt, înainte de a lupta pentru libertate ?"

Gilberte roşi cînd bunicul începu să vorbească pe şleau. Dar îi era recunoscătoare că-l făcea pe tînărul conte să

înțeleagă despre ce era vorba. Îl iubea pe Fernand, era a lui. Și Fernand era al ei. Îi aparținea!

„Unui bărbat care pleacă în război, continuă Robinet, i se poate întîmpla și ceva omenesc. V-ați gîndit, domnule conte, cum ar rămîne, în cazul acesta, Gilberte, o văduvă de nouăsprezece sau douăzeci de ani?"

Însuși faptul că bătrînul le vorbise în cuvinte grosolane despre felul cum se vor afla împreună în pat, el și Gilberte, îl umpluse de furie și de rușine pe Fernand. De aceea nu se mai putu stăpîni: „Nu e politicos, *monsieur*, să mă îngropați înainte de a fi murit".

Monsieur Robinet își păstră cumpătul. „Aș fi un prost apărător al nepoatei mele dacă, din politețe, aș lăsa-o de izbeliște! Se îndreptă de spate și vorbi pe un ton de afaceri: Scurt și limpede, domnule conte. Am îngăduit nepoatei mele să se căsătorească cu dumneavoastră și-mi țin cuvîntul. Condiția era însă ca moștenitoarea proprietăților și averii mele să se mărite cu viitorul senior de Ermenonville. O căsătorie fără consensul regelui nu poate fi luată în considerație. Nu vreau să-i aruncați vreodată Gilbertei mele în față că, de dragul ei, ați renunțat la Ermenonville."

Fernand chibzui. Chiar în cazul cel mai fericit, va fi nevoie de trei sau patru luni ca să obțină consensul regelui. „Dacă aceasta este părerea dumneavoastră, *monsieur*, răspunse el îndîrjit, va trebui să așteptăm cu căsătoria pînă la întoarcerea mea." Robinet respinse cuvintele lui Fernand cu un gest al mîinii. „Nu puteți să-i cereți într-adevăr un asemenea lucru Gilbertei, domnule conte. Va să zică, în concluzie: dacă vă căsătoriți acum cu Gilberte, cu consensul regelui, aveți și consimțămîntul meu. Dacă plecați în America, fără a vă căsători cu Gilberte, rupem logodna."

Fernand înghiți în sec, era foarte palid. Robinet voia să-l silească să aleagă între America și Gilberte.

„Gîndiți-vă la cele ce v-am spus, încheie Robinet, foarte politicos, și dați-ne, să zicem, pînă în trei zile, răspunsul dumneavoastră."

Gilberte pălise și ea. Fernand îi privea fața mare, deschisă. Reuși cu greu să rostească: „*Monsieur* Robinet a

spus : «Daţi-ne răspunsul». A vorbit *monsieur* Robinet ş in numele tău, Gilberte ?"

„Acum va trebui să se hotărască, gîndi ea cu amărăciune, bucuroasă şi totodată plină de teamă. Sau poate că trebuie să mă hotărăsc eu ? Nu : el, el, el ! Bunicul are dreptate. Ceea ce vrea Fernand să facă e curată nebunie şi un caraghioslîc." „Da, Fernand, spuse ea, bunicul a vorbit şi pentru mine."

Fernand se înclină în faţa lui Robinet „Pot să vă dau răspunsul meu încă astăzi, *monsieur*, spuse el N-am să vă urmez sfaturile. Nu pot !" Vorbea încordat, stîngaci, cu mînie, cuvintele îi ieşeau din gură unul cîte unul, tăios. „Adio, Gilberte !" adăugă el şi părăsi repede încăperea

Trei zile mai tîrziu plecă la Paris. Îşi făcu cu greu rost de bani Obţinu cu greu un loc pe o corabie. Se îmbarcă pentru America.

Partea a treia

JEAN-JACQUES ȘI MOȘTENITORII

Totul este legat de la bun început de politică.

Jean Jacques Rousseau

Să nu-mi vorbiți de „destin". Politica este destinul

Napoleon

PELERINAJUL LA MORMINT

SATUL ERMENONVILLE ŞI „CONTRACTUL SOCIAL"

„EXIT MADAME LEVASSEUR"[1]

GILBERTE LA VERSAILLES

INTOARCEREA IUBITULUI

TATĂ ŞI FIU

CEALALTĂ GILBERTE

CUI APARŢINE JEAN-JACQUES ?

PLINGERILE ORAŞULUI SENLIS

TOŢI JEAN ŞI TOŢI JACQUES

FLUTURĂ PESTE LUME, TRICOLOR !

A FI CREDINCIOS, DAR CUI ?

---

[1] *Madame* Levasseur a murit (lat.).

PELERINAJUL LA MORMÎNT

Pentru a nu se lăsa copleșit de supărare și mîhnire în urma fugii lui Fernand, *monsieur* de Girardin își închină toate puterile cultului răposatului Jean-Jacques

Comandă la Paris un monument funerar care să înlocuiască piatra provizorie ; trebuia să fie executat de sculptorul Lesueur [1], după o schiță a pictorului Hubert Robert [2] Iar domeniul Ermenonville începu să-l transforme în cadru și fundal al mormîntului. Se făcură din nou nivelări de teren, fură ridicate movile, se plantară arbori, fură plivite buruienile, tăiați copacii. Citatele din Voltaire fură șterse și în locul lor fură săpate citate din Jean Jacques Locurile favorite ale lui Jean-Jacques fură puse în valoare, fără ostentație, dar vizibil, și toate duceau către locul sacru, la mormîntul lui Jean-Jacques, pe insula plopilor mari.

Mai urgentă decît transformarea parcului era, însă, editarea operelor lui Jean-Jacques Girardin cunoștea temeinic opera postumă și avea la-ndemînă comentarii autentice ale Maestrului la unele pasaje neclare, aparent contradictorii ; se socotea chemat să spună și el un cuvînt hotărîtor. Dar ceilalți editori, domnii din Geneva, nu erau dispuși să accepte totdeauna părerea lui , mai ales pastorul Moultou

---

[1] Sculptor francez din secolul al XVIII-lea

[2] *Hubert Robert* (1733—1808), pictor francez

se arăta foarte înverşunat. O discuţie personală se dovedi necesară ; pastorul făgădui să vină curînd la Ermenonville

Cu toată activitatea depusă, Girardin nu putea scăpa totdeauna de sentimentul apăsător al singurătăţii ; ducea amarnic lipsa răzvrătitului de Fernand Şi nici măcar *monsieur* Robinet nu era acolo, să se mai poată ciondăni cu el. Plecase cu nepoata sa pentru mai multă vreme în străinătate ; pesemne ca *mademoiselle* de Latour indura greu despărţirea de Fernand

Adesea, marchizul se certa în gînd cu Fernand şi-şi repeta cuvînt cu cuvînt acea ultimă convorbire hotărîtoare. Avusese pe deplin dreptate. Ar fi trebuit sa se dea bătut în faţa unui asemenea copilandru ? Dar îi părea rău că nu putea să aibă o explicaţie cu el decît în gînd şi-l rugă pe contele Vergennes, ministrul de externe, să dea dispoziţie reprezentantului francez de la Philadelphia să-l supravegheze puţin pe Fernand

Mai exista cineva cu care marchizul putea sa vorbească despre necazurile sale *monsieur* Gerber Spre uimirea marchizului, Gerber însuşi îi propusese să rămînă la Ermenonville şi să-i ajute la redactarea operei lui Jean-Jacques. Desigur că tînărul acesta talentat ar fi putut uşor găsi un post îmbietor, dar prefera să împărtăşească singurătatea rustică a lui Girardin, care începea să îmbătrînească. Îi declarase marchizului că nu dorea nimic altceva decît să-şi închine restul vieţii amintirii lui Jean-Jacques, învăţăturii lui, şi unde ar putea găsi o ambianţă mai potrivită, mai înălţătoare ? Ştia din cărţile lui Jean-Jacques, limpede şi definitiv, cum ar trebui să arate lumea ; nu merita osteneală să cerceteze cum era în realitate Girardin primi cu plăcere propunerea

Lua masa împreună cu *monsieur* Gerber. Schimbau amintiri despre Fernand vorbeau despre modificările de adus parcului, despre redactarea ediţiei complete. Spre mirarea marchizului, tînărul, cu toată timiditatea lui, avea păreri bine înrădăcinate. Şi el cunoştea opera lui Jean Jacques şi el auzise din gura lui Jean-Jacques lămuriri pentru anumite pasaje neclare şi, uneori, opunea unui ***autòs epha*** al marchizului propriul său ***autòs épha*** Girar-

din il privea în asemenea cazuri sever, sau răspundea jignit și cu ironie.

O dată spuse că vorbele lui *monsieur* Gerber nu sînt destul de respectuoase față de un om la a cărui masă mănîncă. Drept urmare, *monsieur* Gerber nu veni a doua zi la dejun și nici la mesele următoare. În ziua a treia marchizul se duse să-l caute ; nu era greu de găsit, ședea sub salcie și cînta din vioara *Monsieur* de Girardin recunoscu că poate se înflăcărase prea tare în apărarea versiunii sale, dar că și *monsieur* Gerber dovedise o lipsă de îngăduința care nu se potrivea unui discipol al lui Jean-Jacques. „Sa fim deci mai pașnici", propuse el, trecîndu-și bastonul în cealaltă mînă si întinzîndu-i dreapta lui *monsieur* Gerber. Acesta puse cu grijă vioara în iarbă și-i strînse mîna lui Girardin

Pastorul Moultou din Geneva veni în vizită, după cum anunțase Paul-Claude Moultou era de o vîrstă cu marchizul, un domn cu o fire calmă cu o elocință lentă, stăruitoare. Adusese cu el manuscrisul *Confesiunilor*, precum și scrisori ale lui Jean-Jacques, care să poată fi folosite ca explicații pentru unul sau altul din pasaje. Dacă se ivea vreo deosebire între manuscrise, marchizul susținea totdeauna textul care servea mai mult prestigiul lui Jean-Jacques în ochii cititorului Dar severul pastor Moultou declară ca deviza aleasă de Jean-Jacques, slujirea adevărului nu e o vorbă goală, și prietenii mortului nu trebuie să-l dea de minciună. *Monsieur* Gerber ținea de obicei cu Moultou. Girardin era supărat pe cei doi francezi de la hotare, elvețianul și alsacianul, dar trebuia să se supună, mai ales că, spre necazul său, Moultou putea să se refere la scrisori lungi, foarte prietenoase primite de la Jean-Jacques

Încă pe timpul șederii lui Moultou se petrecu la Ermenonville un eveniment pe care Girardin îl aștepta de mult. Monumentul funerar fusese terminat. Era un altar antic, se potrivea cu insula și cu parcul, simplu și demn, împodobit cu reliefuri amintind de opere ale lui Jean-Jac-

ques, in primul rînd de *Émile*. Erau înfățișate figuri însuflețite de o bucurie plină de recunoștință, femei și copii, pe care Jean-Jacques îi eliberase de jugul prejudecăților absurde, era înfățișat adevărul gol, purtînd în mînă făclia iluminismului, precum și natura, sub chipul unei mame care-și alăptează copiii. Pe una din laturile altarului era cioplită inscripția : *„Ici repose l'homme de la nature et de la vérité. Aici odihnește omul naturii și al adevărului"*, iar pe cealaltă parte deviza lui Jean-Jacques *„Vitam impendere vero"* Girardin sperase în sinea lui, speranță absurdă, că Fernand se va întoarce pentru inaugurarea monumentului , îl înștiințase, prin intermediul reprezentantului francez de la Philadelphia, de felul cum progresau lucrările, ba amînase chiar mult dorita montare a monumentului. Fernand nu dăduse nici un semn de viață.

La inaugurare veniră artiștii Hubert Robert și Lesueur, autorii monumentului, precum și sculptorul Houdon, veniră Lebègue și Ducis. Mai erau de față Moultou și Gerber, iar Girardin, neavînd încotro, fusese nevoit să invite și femeile

Micul monument se înălța în mijlocul plopilor înalți și zvelți, încadrîndu-se delicat și nobil în peisaj, înconjurat de imortele, de brebenei și pervincă, florile preferate ale răposatului Thérèse, cînd le zări, începu sa se smiorcăie și să suspine

Girardin și Ducis ținură cîte o cuvîntare. Se străduiră să se exprime scurt și simplu. Chiar și Moultou, marele predicator, se mulțumi să rostească doar cîteva cuvinte.

Cîteva zile mai tîrziu, pastorul făcu cale întoarsă spre Geneva Cînd își luă rămas bun, marchizul nu se putu stăpîni să nu întrebe : „Ați auzit, desigur, despre zvonurile cu privire la sfîrșitul prietenului nostru !?" „Da", răspunse Moultou. „Bineînțeles că totul e o prostie fără seamăn", remarcă Girardin Moultou tacu. „Totuși, pentru a pune capăt zvonurilor, l-am izgonit pe grăjdarul acela", urmă Girardin Nici de data aceasta Moultou nu răspunse nimic

Celebrul Jean-Michel Moreau [1], şeful cabinetului de stampe al regelui, făcu stampe reprezentînd mormîntul, la fel procedară şi alţi desenatori. Curînd, insula plopilor mari, cu mormîntul lui Jean-Jacques, deveni cunoscută în toată lumea, şi plopul fu socotit de atunci copacul libertăţii.

Faptul ca un mecena particular, şi nu Elveţia sau Franţa, înălţase şi împodobise mormîntul celui mai mare scriitor de limbă franceză era pentru unii o dovadă cît de josnică era epoca. Un poet german, care-şi cucerise tocmai faimă printr-o piesă revoluţionară, numele său era Friedrich Schiller [2], proslăvi mormîntul în versuri pline de răzvrătire. *Monsieur* Gerber aduse poezia marchizului Acesta se gîndi la Fernand şi spuse ca versurile, deşi bune în felul lor, erau lipsite de măsură.

Cete de pelerini veniră la mormînt. „*Toate religiile au ur sanctuar scria un ziar parizian, acum are şi filozofia un loc sfînt, mormîntul lui Jean-Jacques. Jumătate Franţă a şi fost in pelerinaj la Ermenonville, şi mulţi au făcut jurămîntul că vor repeta in fiecare an pelerinajul la această meccă a Galiei* [3]“

Veniră prinţii de sînge regal, veni prinţul de Ligne [4], veni Gustav al III-lea, regele Suediei [5], veni, împreună cu nepotul său, ambasadorul Statelor Unite, Benjamin Franklin, *l'ambassadeur électrique* [6]

Printre nenumăraţii vizitatori erau unii care manifestau o admiraţie atît de furtunoasă, încît parcul avu de suferit. Nimeni nu voia sa părăsească insula fără să ia cu sine o amintire nu fură cruţate nici florile, nici mo

---

[1] *Jean-Michel Moreau*, zis *Moreau cel tînăr* (1741—1814) cunoscut desenator şi gravor francez.

[2] Piesa la care se referă e *Hoţii* apărută în 1780 iar poezia e intitulată *Lui Rousseau*.

[3] Locul de pelerinaj al Franţei (Galia fiind vechea ei denumire) prin analogie cu oraşul Mecca din peninsula Arabiei, locul de pelerinaj al mahomedanilor.

[4] *Charles-Joseph de Ligne* (1735—1814), prieten cu Joseph al II-lea împăratul Austriei, şi unul dintre favoriţii reginei Marie-Antoinette

[5] *Gustav al III-lea* (1746—1792), regele Suediei.

[6] Vezi nota 1 de la pag. 68

numentul, ramurile de jos ale plopilor fură rupte, chiar și din altar fusese smulsă o bucată. Marchizul porunci ca vizitatorii să fie însoțiți de grădinarii săi. Cine voia sa treacă pe insulă avea nevoie de o autorizație scrisă. Un englez, care nu obținu această autorizație, străbătu lacul înot, îmbrăcat, pentru ca să poată atinge insula măcar cu mîna.

Frumoasa și foarte tînăra actriță Eugénie Maillart, ca re-și datora succesul la *Théâtre Français* [1] veseliei ei nestăvilite, se pierdu cu totul în fața mormîntului. Chipu-i luminos se întunecă, izbucni în plîns. Îl rugă pe Girardin să-i îngăduie să vină des la locul acesta, să soarbă mîngîiere și tărie pentru meseria ei ; căci a răspîndi veselie însemnă luptă, suferință și epuizare. De asemenea, îl rugă pe *monsieur* de Girardin să-i îngăduie să construiască o copie a mormîntului pe proprietatea ei din Normandie la Roche Saint-Quentin.

Doi tineri, abatele Gabriel Brizard și Jean-Baptiste de Cloots, baron du Val-de Grâce [2], se plimbară zile întregi, fermecați, prin parc, citind operele lui Jean-Jacques recitind din ele. Girardin, impresionat de adorația lor, se oferi să-i treacă el însuși cu barca pe insulă. Încurajați de atîta amabilitate, cerură voie sa aducă o jertfă a urei și a dragostei lor pe piatra mormîntului și explicară că voiau sa ardă acolo scrierea calomnioasă pe care ticălosul trădător Diderot o dedicase prietenului său mort, *Eseu despre Seneca* [3]. Marchizul aprobă

A doua zi, de dimineață, trecură toți patru pe insulă, cei doi pelerini, marchizul și *monsieur* Gerber. Abatele și baronul sărutară de mai multe ori altarul. Rostiră în șoapte o rugăciune. Așezară flori pe mormînt. Îngenuncheară. În timp ce unul din ei scoase o scînteie din amnar, celălalt rupse din cartea lui Diderot paginile care se refereau la Jean-Jacques. Foile se aprinseră și atunci aruncară și restul cărții în foc. Un fum negru învălui mormîntul. „Așa

[1] Comedia Franceză, teatru celebru la Paris, înființat în 1680

[2] *Jean-Baptiste de Cloots, baron du Val-de-Grâce*, zis și *Anacharsis Cloots* (1755—1794), ateu, participant la revoluția franceză din 1789.

[3] *Lucius Annaeus Seneca* (sec. I) filozof stoic latin

să se risipească amintirea tuturor josniciilor și a calomniilor !" strigară ei cu înverșunare

Curînd după aceea sosi la Ermenonville un vizitator de rang mai înalt decît toți oaspeții de pînă atunci. De fapt, i se spunea doar conte Falkenstein , dar toată lumea știa ca acest conte era fratele mai mare al reginei, împăratul roman Joseph al doilea [1]

Girardin îl socotea pe Joseph monarhul cel mai progresist pe care-l avusese pămîntul de la împăratul Marc Aureliu [2] încoace, îl admira din toata inima și-l primi cu o adîncă emoție.

Purtarea împăratului corespundea faimei sale Stătu de vorbă cu Girardin ca de la egal la egal, asculta cu interes cînd acesta îi relata cuvinte ale lui Jean-Jacques, avură un schimb de păreri despre *Contractul social* și se dovedi, deși regalist prin profesia sa, mai progresist decît însuși Girardin.

După masa de prînz, împăratul îl rugă, cu o sinceritate cuceritoare, să nu-l însoțească în timpul plimbării pe care voia s-o facă ; dorea să guste singurătatea de care se bucurase Jean-Jacques. Cirardin îi atrase îngrijorat atenția asupra unor nori grei de furtună, dar contele Falkenstein spuse că ascensiunile pe care le întreprinsese în Alpii săi îl căliseră și nu se lăsă oprit. După vreo oră izbucni într-adevăr o ploaie torențială. Girardin era frămîntat, neștiind dacă să trimită sau nu ajutor nobilului său oaspe, dădea ordine, le retrăgea de îndată. După încă un ceas, contele Falkenstein apăru zîmbitor și ud, povestind că în timpul furtunii se adăpostise într o peșteră. Primi sa ia haine de la marchiz și se despărțiră deosebit de mulțumiți unul de altul

[1] *Joseph al II-lea* (1741—1790), împăratul Austriei, fiul Mariei-Theresia și fratele Mariei-Antoinette, monarh absolut, adept al ideilor iluministe, i se spune împăratul roman, întrucît pe vremea lui exista încă Imperiul roman de națiune germană (962—1806).

[2] *Marc Aureliu* (121—180) împărat roman, adept al filozofiei stoice ; a încercat să apere prin legi pe săraci și pe sclavi. Girardin îl aseamănă pe Joseph al II-lea cu Marc Aureliu, deoarece, ca adept al reformelor preconizate de iluminiști, a legiferat desființarea iobăgiei

De atunci, marchizul numi peștera cea mică „Peștera Joseph" și puse acolo inscripția „Călătorule, stai și privește / Peștera mică și sălbatică / A știut adăposti regeasca virtute".

SATUL ERMENONVILLE ȘI CONTRACTUL SOCIAL

Bucurii încercate de *monsieur* de Girardin cu prilejul vizitei lui Joseph i se adăugase o picătură amară. Împăratul refuzase să înnopteze la castel și pusese să i se așeze patul de campanie, care-l însoțea în timpul călătoriilor sale, în hanul jupînului Maurice.

Împăratului îi plăcu hanul acela simplu, o parte a acoperișului era din paie, ceea ce îi amintea de coliba lui Philemon și Baucis [1]. Cît despre jupîn Maurice, acesta fusese sfîșiat de sentimente contradictorii la sosirea contelui Falkenstein Era o cinste nemaipomenită ca majestatea-sa împăratul roman să binevoiască să doarmă sub acoperișul său, dar filozofia lui Jean-Jacques trezise în el mîndria civică și nu voia să arate față de acest oaspe mai multă serviabilitate decît față de oricare altul. Cum între timp împăratul mîngîie obrazul fiicei hangiului și o întrebă prietenos cum o cheamă, Maurice nu se mai putu stăpîni. „Ce cinste, ce cinste !" bîlbîi el și . „Cum s-ar fi bucurat răposatul Jean-Jacques de o atitudine atît de binevoitoare din partea unui domn mare !"

După masa de seară Joseph îl puse să-i istorisească din amintirile lui despre Jean-Jacques, iar cînd hangiul îi spuse că citise opera Maestrului de șapte ori, îl întrebă ce părere are despre *Contractul social* și, ascultîndu-l cu atenție. exclama din cînd în cînd . „S-ar putea să ai dreptate, prietene" sau chiar : „Nu-i rău, nu-i rău de loc !"

Dacă marchizul pusese o inscripție măreață la peștera sa, nici jupîn Maurice nu voia să se lase mai prejos Rugă pe *monsieur* Milliet, poetul din Senlis, să-i scrie o poezie

[1] *Philemon și Baucis*, personaje din mitologia greacă, perechie sărmană care l-ar fi primit în casă pe Zeus și pe Hermes, veniți pe pămînt.

potrivită. *Monsieur* Millet se învoi, şi pe zidul hanului apăru o tăbliţă cu versurile care celebrau vizita lui Joseph. Ele începeau cu cuvintele: „Tu, care ai preferat palatului o simplă colibă, / Tu, prinţ filozof" şi se încheiau cu: „Stăpîn şi părinte al fericiţilor germani". Curînd, locuitorii din Ermenonville învăţară pe de rost versurile.

Tăbliţa bătătoare la ochi îl supără pe marchiz. Maurice ăsta îi pricinuia mereu supărări. Hanul se numea din timpuri străvechi „La castani"; acum o firmă pe care se putea vedea plimbîndu-se un Jean-Jacques bălţat, trîmbiţa „*Auberge* [1] Jean-Jacques". Locuitorii satului, îndemnaţi de jupîn Maurice, povesteau străinilor cît de des şi cu cîtă plăcere poposise Jean-Jacques în grădina acestui han; nenumăraţi pelerini vizitau locul acesta al amintirilor şi cartea oaspeţilor, pe care o introdusese jupînul lipsit de modestie, cuprinse în curînd multe din numele cele mai vestite ale regatului.

Maurice avea obiceiul sa se aşeze la masa oaspeţilor sai şi să sporovăiască. Repeta cuvinte pe care le rostise, cică, Jean-Jacques, povestea scurte anecdote înduioşătoare, ve sele, şoptea străinilor lucruri sumbre despre moartea ma relui său prieten. Ei ascultau emoţionaţi şi scîrbiţi, hrănind raţele şi peştii pe care-i hrănise Jean-Jacques; prinţul de Ligne îi plăti hangiului să nu taie aceste animale pentru oaspeţii săi, ci să le lase sa moară de moarte buna.

Nu numai marchizul, dar şi *madame* Levasseur găsea fără rost şoaptele răuvoitoare ale lui Maurice Energică cum era se hotărî să pună capăt sforăriilor lui.

Se aşeză, îndoliată şi demnă, în cercul de lumini şi umbre de sub castanii grădiniţei. Mîncă o omletă, bău din vinul chihlimbariu, hrăni peştii. Jupîn Maurice se învîrtea în jurul ei, neştiind cum să se poarte „Apropiaţi-vă, *mon sieur*, porunci *madame* Levasseur aşezaţi-vă lîngă mine. Am auzit că aţi cîştiga frumos de pe urma morţii ginerelui meu..." „Pot să afirm, răspunse hangiul, că în felul meu umil am fost şi eu prietenul lui. Lucrurile astea sînt ştiute şi preţuite, şi de aceea lumea vine la mine" Şi, cum

[1] Hanul (fr.)

madame Levasseur tăcea, o stîrni : „Am fost impresionat pînă-n adîncul inimii că prietenul meu Jean-Jacques a avut un sfîrșit atît de neașteptat cînd tocmai cu puțin înainte stătuse de vorbă cu mine și se simțea atît de bine !" „Un sfîrșit neașteptat ați spus, i-o întoarse *madame* Levasseur, continuînd să hrănească peștii, dar firicelele de păr de pe buza de sus îi tremurau din pricina respirației puternice. Un sfîrșit neașteptat, iar alții poate spun un sfîrșit ciudat de neașteptat ! Oamenii din Ermenonville trăncănesc multe cînd ziua e lungă. Poate o să mai apucați, *monsieur*, ca oamenii să șoptească că ați fi și dumneavoastră amestecat în sfîrșitul acesta neașteptat, de vreme ce vă aduce atîtea foloase !

Hangiul o privi uluit. „Dar știe fiecare ! se revoltă el. „Oricine știe, de asemenea, îl întrerupse *madame* Levasseur, cît de mult ne-a lovit pe noi, pe mine și pe fiica mea, întîmplarea asta îngrozitoare, în inimă și în pungă, și totuși se găsesc unele guri care să trăncănească pe seama unor biete văduve lipsite de apărare."

Pe Maurice îl treceau năduşelile ; tăcea din gură. *Madame* Levasseur, însă, își apropie și mai mult scaunul de el și-i spuse prietenește : „Ar trebui să ne ajutați, *monsieur*, dumneavoastră puteți s-o faceți. Mulți vin și se așază la umbra castanilor dumneavoastră și discută : un hangiu priceput află mai multe decît poliția. Încercați să aflați cine răspîndește asemenea vorbe deșarte și spuneți-mi și mie. Aș vrea să-i dau pe mîna jandarmului seniorului. Aveți datoria să ne ajutați, jupîn Maurice, ați fost prieten cu ginerele meu Thérèse s-a gîndit, de altfel, de mult să vă dăruiască o mică amintire din lucrurile rămase de la el." Ochii ei mici și răi îl priveau trist, cercetător și imperios.

„Sînteți foarte bună, *madame*, spuse Maurice. Dar dacă discutăm așa, de la om la om, continuă el prefăcîndu-se curajos, dați-mi voie să vă vorbesc pe șleau Cu moartea răposatului n a fost tocmai lucru curat , asta trebuie s-o recunoașteți și dumneavoastră." „O fi fost sau n-o fi fost, recunoscu deschis *madame* Levasseur. Ginerele meu s-a plîns întotdeauna de dușmanii lui, filozofii, asta o știți și

dumneavoastră, iar în ce mă privește am avut și eu unele îndoieli asupra morții lui neașteptate. Dar, la urma urmei, n-a fost nimeni de față, domnii de la tribunal au hotărît ca s-a prăpădit de moarte naturală, o congestie cerebrală, iar majestatea-sa regina a întărit, cum s-ar zice, personal această concluzie prin inalta vizită de condoleanțe pe care a binevoit s-o facă fiicei mele și mie. Și după ce tribunalele și regina și-au spus cuvintul, un jupîn Maurice și o *madame* Levasseur fac de bună seamă mai bine dacă-și țin gura."

Se opri din vorbă. „Trebuie să plec acasă, spuse ea Cît vă datorez, *monsieur?*" „Nimic, *madame,* răspunse jupîn Maurice, a fost o cinste pentru mine! Și, dacă v-ați gindit serios cind ați vorbit despre acea mică amintire, o să-mi facă plăcere să vin sa vă vizitez pe dumneavoastră și pe fiica dumneavoastră. De multă vreme doresc să văd casa de care bietul răposat se bucura atît de mult."

Nu trecură nici două zile, și Maurice se înființă la *chalet suisse.* Avu loc o convorbire emoționantă, pe-ndelete și oarecum intimă, despre Jean-Jacques. „Ce păcat că n-a apucat să vadă casa asta terminată!" spuse cu părere de rau, în cîteva rînduri, jupîn Maurice.

La plecare luă cu el halatul mortului, tabachera, bastonul și papucii uzați de paie, căptușiți cu blană de oaie.

De atunci Maurice începu să arate oaspeților săi favoriți amintirile rămase de la prietenul și maestrul său Aceștia pipăiau relicvele, cu degete sfioase și cu inimi emoționate, voiau chiar să cumpere una sau alta dintre ele. Dar jupîn Maurice nu se lăsa ispitit de ofertele imbietoare El nu era un de-alde Villette, soțul fiicei adoptive a lui Voltaire, care vinduse inima cea mai generoasa ce bătuse vreodată în Franța, inima răposatului Voltaire, unui colecționar englez, împreună cu urna, și asta pentru numai trei sute de ludovici!

Dar, văzind cît de dezamăgiți erau pelerinii, jupîn Maurice își puse intrebarea dacă-și putea lua răspunderea față de memoria răposatului Jean Jacques de a jigni atît

de profund pe admiratorii săi. Făcu rost de tabachere și papuci asemănători și-i vindu, mulțumit la gîndul ca adevăratele relicve rămineau în paza lui devotată.

De cînd nu le mai vorbea de rău pe femei, hangiul îl ponegrea și mai răutacios pe marchiz, și tot satul repeta trăncăneala lui.

Căci țaranii marchizului de Girardin nu-și iubeau stăpinul. E adevărat că seniorul cu idei iluministe îi scutise de multe corvezi, clăci și dijme, dar în lucruri mărunte era nedrept și încăpățînat, ba chiar brutal, și, de cînd nu mai trăia Jean-Jacques, îi lovea din nou, din ce în ce mai des, cu bastonul. Asta-i îndîrjea pe țărani. Faptul că nu dădea libertate șerbilor săi, deși se purta bine cu ei, îi nemulțumea deopotrivă pe dijmași, pe țăranii liberi de pe pămînturile sale, ca și pe șerbi.

Ținea la privilegiile sale nu din lacomie, ci din tradiție. După părerea lui, „fără o îndrumare severă, părintească, făpturile astea fără minte, într-o stare pe jumătate animalică, s-ar fi dedat la nelegiuirile cele mai grave împotriva lor înșele". Îl amăra faptul că nu izbutea să-i facă pe încăpățînații aceia să-i poarte respectul plin de dragoste pe care i-l datorau și că trăncăneala răuvoitoare, prostească despre vina lui în ce privește moartea lui Jean-Jacques nu se mai sfîrșea.

Se nimerise tocmai că unul din șerbii lui, Trouelle, îl rugase să-i îngăduie să-și căsătorească fiica, Pauline, cu un țăran liber, un flăcău care nici măcar nu locuia pe una din proprietățile lui Girardin, ci pe domeniile vecinului pe care-l ura de moarte, prințul de Condé. Girardin șovăi multă vreme. Se învinse pe sine. Vru să dea dovadă de blîndețe. Se hotărî nu numai să aprobe căsătoria Paulinei Trouelle, ci să acorde libertate, o dată pentru totdeauna, tuturor șerbilor săi.

Porunci să vină la castel împuterniciții ai țaranilor pentru a le aduce la cunoștință generoasa sa hotărîre.

Cînd se înfățișară în sala cea mare, le vesti mai întîi că încuviințează, dar nu cu inima ușoară, căsătoria Paulinei Trouelle cu Joseph Carteret al ei. Apoi dădu să înceapă o cuvîntare mare, pe care o pregătise dinainte

Dar iată că, stîngaci, zgîriind parchetul lucios cu saboții săi grosolani, din mulțime ieși țăranul Michel Desportes Seniorul, spuse el, se dovedise de multe ori îndurător față de cei sărmani și umili, dînd de asemenea adăpost lui *monsieur* Jean Jacques, prietenul tuturor oamenilor. Mulți alții, și în fruntea lor însuși regele preacreștin, acordaseră libertate iobagilor lor, punîndu-i în rînd cu ceilalți oameni, renunțînd la această parte a privilegiilor lor. Dar tocmai aceste privilegii ale înaltului și preaputernicului senior îi frig grozav pe toți la inimă. Și ar vrea să știe, care e situația acum ? N-ar dori înălțimea-sa să-și dea singur un ghiont și să spună s-a isprăvit ?

Girardin făcuse un pas înapoi Era supărat că trebuia sa dea cu de-a sila ceea ce voise să dăruiască. Nu răspunse.

Atunci începu sa vorbească bătrînul țaran Antoine Monnier, zis „moș Antoine' De cînd *monsieur* Jean-Jacques fusese printre ei, spuse el cu vocea sa tremurătoare, bătrînească, se obișnuiseră să șada uneori laolaltă, și unul care știa carte, învățătorul Harlet sau jupin Maurice, le citea din scrierile lui Jean-Jacques și le tălmăcea totul. Ei îndrăznesc, plini de respect, să se adreseze seniorului, datorită faptului că în cărțile lui Jean-Jacques stă scris – cită așa cum cita de bună seama și din *Biblie :* „Este necesar ca drepturile reciproce ale celor care stăpinesc și ale celor care se supun să fie delimitate așa cum se cuvine, de asemenea, și datoriile ce revin supușilor să fie delimitate de drepturile naturale, de care se bucură în calitatea lor de oameni."

Girardin se posomorî cu totul. Mai întîi fiul său răstălmăcise, luînd-o drept o răzvrătire, învățătura lui Jean-Jacques, și acum iata că țăranii îndrăznesc să-l dăscălească, arătîndu-i ce are de făcut, conform învățăturii lui Jean-Jacques. Asta venea de la prea mult răsfăț ! Îi va lămuri el însă ! *„Quos ego !* [1]" îi trecu prin minte

[1] Eu vă vreau ! (lat.). Cuvinte rostite de Neptun zeul apelor în *Eneida* de Virgiliu, prin care supune vînturile.

Dar deodată își închipui cum l-ar lua peste picior *monsieur* Robinet sau vărul Vaudreuil dacă ar respinge acum cu brutalitate filozofia țăranilor săi, așa ca se stăpini.

„Chiar așa, dragii mei, ii lămuri el cu un zîmbet puțin silit pe aleșii țăranilor, chiar așa cum va explică jupîn Maurice, nu s-a gîndit Jean-Jacques al nostru. Vedeți voi, cartea despre *Contractul social* se întemeiază pe ideea ca diferitele părți ale statului trebuie să se îmbine ca organele unui trup omenesc Jean-Jacques amintește aici de un episod din istoria romană. Romanii au fost un popor din antichitate, un popor mare și plin de virtuți. Odată starea a treia s-a răsculat, și unul din starea întîi, un anume Menenius Agrippa [1], a amintit răsculaților menirea fiecărui organ în parte. Una din stări trebuie să fie creierul, alta burta. Doar nici voi înșivă n-o să pretindeți că sînteți creierul." Îi era nesuferit să polemizeze cu gloata, dar nu se putu impiedica să dea glasului său o intonație batjocoritoare.

Răspunse din nou Michel Desportes. „Nu, spuse el greoi și sfătos, noi sîntem burta, asta o știm Apoi urmă blajin și mucalit Măcar de ar fi mai plină burta asta !" Riseră cu toții

Marchizul nu rîse Îndărătul rîsului lor se ascundea ceva neplăcut, tonul era dușmănos, amenințător. Deodata, fețele țăranilor săi îi apărură așa cum erau într-adevăr Chiar dacă păreau stupide, in buna parte se prefăceau îndărătul prostiei se ascundeau dușmănie, șiretenie țărănească, primejdie

„Să nu fie cu supărare, *monseigneur,* urmă acum moș Antoine. Sîntem poate obraznici și n-avem altă înțelepciune decit pe a noastră Dar, și vocea sa bătrînească chicoti, așa cum spunem noi, cu gura noastra spurcată Gunoiul din ograda mea miroase mai bine decît trandafirii vecinului "

---

[1] *Menenius Agrippa* a fost trimis de către patricienii romani, ca sol la plebei, cînd aceștia s-au retras pe Muntele Sfînt (494 î.e.n.) pentru a-i îndemna să se întoarcă.

Girardin era acum ferm hotărît să nu lase să i se smulgă prin intimidare ceea ce voise să dea de bunăvoie Se despărțiră nemulțumiți.

Girardin clocoti de furie zile întregi, pe tăcute. Țăranii săi se purtau de parcă Jean-Jacques ar fi fost oaspetele lor și nu al lui. La urma urmei, ***Contractul social*** nu fusese scris pentru țărani neciopliți, ci pentru cei cărora le era încredințată bunăstarea tuturor.

Unul, pe care marchizul îl bănuia că răstălmacea deosebit de răuvoitor învățătura lui Jean-Jacques, era Martin Catrou Tînărul acela închis, cu mutră obraznică și ochii vioi, nu-i fusese niciodată prea simpatic, și nu-l bucurase de fel că Fernand il alesese tocmai pe el de prieten.

Pe de altă parte faptul că Fernand, îndemnat de învățăturile răposatului Jean-Jacques, se hotărîse, în sfîrșit, să plece peste ocean la partizanii libertății, îl făcuse să cadă pe gînduri pe Martin. Conștiincios cum era se adînci și mai mult în studiul cărților lui Jean-Jacques și găsi, pe lîngă lucruri absurde și obscure, tot mai multe lucruri noi, interesante, răscolitoare Era de neînțeles cum de îl răbdaseră aristocrații pe omul acesta printre ei ba il și admiraseră ! Lui cărțile acestea ii întăreau și mai mult neîncrederea dușmănoasă fața de aristocrați. Chiar daca Girardinii aceștia erau binevoitori, lucrurile ieșeau anapoda, căci erau slabi. Tot ce era bun venea de jos, de la starea a treia, de la popor, așa cum spunea Jean-Jacques, iar cei de sus trebuiau siliți sa facă binele.

Martin se simțea tot mai încătușat la Ermenonville. Îl căută pe învățătorul Harlet și ii bătu atita capul, pînă-l convinse să se ducă să-l roage pe marchiz să-i facă rost tînărului acestuia dezghețat de un loc de copist la oraș, de preferință la Paris. Prezența lui Martin ii amintea marchizului și mai dureros de Fernand, și s-ar fi descotorosit bucuros de el. Dar nu văzuse iarăși, tocmai acum, cu împuterniciții țăranilor, cit de ușor le succa filozofia capul celor din starea de jos? Tînărul Catrou era obraznic din fire Prin urmare Girardin nu spuse nici da nici nu

O mică întîmplare îl ajută să se hotărască. Un privilegiu la care ținea deosebit de mult era străvechiul drept al pescuitului pe proprietățile sale. Îngăduia oamenilor să pescuiască în apele sale, dar își rezervase dreptul de a cumpăra, pentru bucătăria sa, parte din peștele prins. Află însă că văduva Catrou vindea în dugheana ei pește care nu fusese înfățișat întîi slujitorilor de la castel. Faptul că mințea și căuta să se dezvinovățească îl înfurie și mai mult și, cum contractul de închiriere al prăvăliei tot trebuia reînnoit, îl dădu altcuiva. Viața grea a femeii și a fiului ei deveni și mai amarnică, iar oamenii din sat bombăneau și mîrîiau.

Girardin era nemulțumit. Voise să desființeze șerbia, și proștii de țărani îl siliseră s-o mențină. Acum femeia asta lipsită de bun-simț îl silea să-i ia dugheana. El era stăpînul cel mai îngăduitor, dar aparențele erau împotriva lui, și oamenii mîrîiau. Și asta mai ales din pricină că îi citeau pe Jean Jacques și-l răstălmăceau întotdeauna pe cel mai înțelept și cel mai ușor de înțeles dintre oameni.

Era împotriva principiilor sale să revină asupra unei hotărîri luate. Dar îi părea rău că trebuise s-o pedepsească atît de aspru pe văduva Catrou. Se hotărî repede și vorbi cu *maître* Bouvier, avocatul său din Paris, iar acesta se declară de acord să-l primească pe Martin în biroul său.

Martin Catrou se mută cu maică-sa la Paris.

„EXIT MADAME LEVASSEUR"

Therese mergea adesea la mormîntul soțului ei. Se temea ca mortul să nu se supere că se măritase după legile firii cu Nicolas, care-l vîrîse în pămînt. Căuta să se dezvinovățească față de Jean-Jacques și încerca să-i explice că n-o făcuse din vreo intenție rea sau împotriva lui.

De ziua morții lui, pe cînd ședea sub salcie și privea dusă pe gînduri spre mormînt, îl zări venind pe Girardin, care făcu cale întoarsă la vederea ei.

Era scandalos cît de prost se purta marchizul cu ea. Măcar de ziua morții lui Jean-Jacques ar fi trebuit să fie mai politicos față de vaduva lui! „Dacă am fost destul de bune pentru regină, își arăta ea indignarea față de maică-sa, nu văd de ce să strîmbe el din nasul lui subțire. Hai s-o luăm odata din loc și să-l lăsăm singur în hardughia lui plictisitoare!"

Madame Levasseur ofta la auzul prostiilor pe care le înșira din nou Thérèse. „Oricît de fățiș ar încerca marchizul prin purtarea lui să te silească să pleci, nu contenea ea să-i explice, vaduva Rousseau trebuie să rămînă la Ermenonville, în preajma mormintului. Dacă nu mai ești o văduvă nemingîiată, îi repeta ea, ești un gunoi. Și n-ai să mai primești nici un ban nici de la regele Angliei, nici de la lordul Marishal Mormîntul e ieslea ta, vacă ce ești!"

De altfel, Thérese se îmbufna rareori așa cum se îmbufnase din pricina atitudinii jignitoare a marchizului. De obicei, era tăcută și liniștită și părea mulțumită de viața din căsuța singuratică. *Madame* Levasseur constată încîntată că nu se încurca cu nici un bărbat.

Și totuși, ar fi putut găsi ușor bărbați. Vaduva Rousseau era o persoană interesantă, mulți se arătau dispuși și ea însăși simțea uneori dorința să-și facă de cap. Dar se stăpînea. Îl aștepta pe Colas al ei.

De două ori în cursul anului îi trimisese știri pe ascuns Îi dăduse de veste că se va întoarce sigur Îi porunci cu strășnicie sa-l aștepte și sa nu faca nici o pozna. Ea asculta

În felul acesta se justifica într-o oarecare măsură și față de raposatul Jean-Jacques, prin faptul ca era cuminte si cumsecade, deși era cu totul și cu totul nevinovată de moartea lui înainte de vreme Dar *monsieur* Nicolas o făcuse de dragul ei, și de aceea se putea ca Jean-Jacques să-i poarte totuși pică În orice caz, nu strica dacă se străduia să-l împace Nu numai ca mergea adesea la el

dar îngrijea cu sirg de canarii săi, le schimba des apa din vase și le culegea zilnic planta aceea măruntă roșietică, steluța, hrana lor preferată

Trecură lunile, trecură anii, *madame* Levasseur simțea că i se apropie sfirșitul

Își adună puterile și plecă la *maître* Gibert, la Senlis, pentru a și exprima ultimele dorințe Notarul era un șacal, dar se pricepea, și ea îi arătă deschis care erau grijile și intențiile ei. Voia să-și păzească fiica și fiul, chiar dincolo de mormînt amîndoi aveau nevoie de îndrumare, deși nu mai erau tineri. Îi ceru să-i facă un testament prin care François să primească anual pînă la douăzeci de ludovici, dar nimic mai mult. În afară de asta, îi ceru lui *maître* Gibert s-o împiedice pe Thérèse, pe cale juridică și prin sfaturi personale, să se recăsătorească ; trebuia să rămînă văduva Rousseau, trăind și depinzînd de veniturile văduvei Rousseau Pentru îndeplinirea acestei dispoziții, notarul trebuia să folosească toate mijloacele și-l puse să jure solemn, pe numele domnului și pe sfîntul Yves, patronul juriștilor, că va face întocmai. Îi arătă, de altfel, că era dispusă să-l plătească bine

Cuvintele energice și voința dirză a acestei bătrîne grase, care, sleită de puteri, abia răsufla, il impresionară pe *maître* Gibert. Intențiile ei erau materne, inteligente, de altfel și el prețuia cărțile lui Jean-Jacques. Desigur că din punct de vedere legal nu exista nici o posibilitate de a o astimpăra pe văduva Rousseau, dar era hotărît să facă tot ce era cu putință în schimbul unei taxe de cinci ludovici pe an

Întoarsă la Ermenonville, *madame* Levasseur se vîrî în pat și se pregăti de moarte.

Sosi sergentul François și plînse nespus cînd o văzu pe maică-sa. „Am avut grijă de tine, dragul meu, viteazul meu fiu, il mîngîia ea, ai să primești o rentă anuală. Și cînd am să scap din focul purgatoriului, destul de repede, nădăjduiesc, am să mă duc la toți sfinții și n-am să mă dau bătută pînă ce nu te ajută să-ți îndeplinești planurile tale bune !"

Cînd ajunse aproape să nu mai poată vorbi, avu ultima discuţie cu Thérèse Îi porunci să nu plece la Paris, oricît de atrăgătoare ar fi proiectele lui François, şi să nu se mărite în nici un caz, chiar de s-ar întoarce individul acela, porcul acela de cîine! Îi explică pentru ultima oară: „Ai să ai bani numai atît timp cît eşti văduva Rousseau Şi dacă el o să vadă ca nu mai ai bani, atunci n-ai sa ai viaţă bună, fata mea, şi poate nici prea lungă. Rămîi lîngă mormînt! îi porunci ea Ramii văduva Rousseau!" Apoi începu agonia.

Sergentul François se duse personal sa l vestească pe marchiz de moartea mamei sale Propuse s-o înmormînteze pe bătrînă alături de Jean-Jacques, de care se îngrijise cu atîta devotament „Asta ar mai lipsi!" exclamă fără să vrea marchizul.

Trufia aristocratului îl revolta pe sergent. Puse bani la bataie şi plăti pentru maică-sa o înmormîntare clasa întîi; toată intelectualitatea din Dammartin fu de faţă. Jupîn Maurice nu scăpă prilejul sa ţină o cuvîntare la mormîntul soacrei lui Jean-Jacques Deplînse soarta ei tragică; duşmanii lui Jean-Jacques o calomniaseră pe credincioasa bătrînă, care se jertfise îngrijindu-l pe Jean-Jacques, şi încercaseră să semene discordie între ei Locuitorii din Ermenonville erau mişcaţi Marchizul, care participa la înmormîntare, ascultă cu faţa neclintită.

Fraţii avură o explicaţie în *chalet suisse*. François îi spuse Thérèsei că voia s-o ia la el, la Paris. Ea răspunse că bătrîna îi poruncise să rămînă lîngă mormîntul lui Jean-Jacques. François o lămuri ca legea îi dădea dreptul să-i hotărască domiciliul, el fiind capul familiei. Thérèse răspunse, cu aceeaşi încăpăţînare calmă, că va rămîne pe loc, chiar împotriva legii. Daca va face una ca asta, spuse François, va fi obligată să trăiască foarte strîns; fără îndoială că moşteniseră averea în comun, şi dînsul, în calitate de cap al familiei, va dispune de ea. Thérèse răspunse liniştită că în privinţa asta vor primi lămuriri de la *maître* Gibert François înţelese că nu e chip s-o scoată la capăt cu Thérèse. „O să ajungem ziua acea, proroci el sumbru şi jignit, cînd ai să vii la Paris, ruptă şi

murdară, să-mi ceri ajutor. N-am să-ți refuz un culcuș și o farfurie de ciorbă, căci sînt soldat și am o inimă bună. Dar neîncrederea ta n-am să ți-o iert niciodată cu totul Și acum, dă-mi doi *écus* pentru drum " Apoi plecă.

Thérèse rămase la Ermenonville. Așa trebuia să fie, asta era datoria ei. Era convinsă că Nicolas avea să vină s-o caute acolo.

Nu se simțea prea bine în *chalet suisse*. Era înconjurată de strigoi, spiritul lui Jean-Jacques, spiritul mamei. Amîndoi erau nemulțumiți că avea de gînd să trăiască cu Nicolas ; mai ales maică-sa o certa și o amenința Thérèse îi arăta mereu inelul pe care i-l dăruise Nicolas Nu era legată de el prin inel ? Dar bătrîna tot nu era mulțumită.

Veni din nou necunoscutul care-i aducea vești. *Monsieur* Nicolas avea să se întoarcă în curînd Să-l aștepte pe loc. Și să nu facă prostii. Asta era porunca lui aspră.

Thérèse era fericită. Uneori se îmbrăca cu grijă. Nu voia ca scumpul ei bărbat s-o găsească slinoasă. Apoi ședea ore întregi îmbrăcată de sărbătoare, privind inelul și zîmbind visătoare în gol.

GILBERTE LA VERSAILLES

Domnii de la Geneva nu mai voiau să aștepte cu publicarea *Confesiunilor* Deși se temea că Jean-Jacques va fi din nou atacat cu vehemență, Girardin fu nevoit să accepte

Confesiunile apărură

Impresia stîrnită fu alta decît se așteptase Girardin Faptul că Jean-Jacques își înfățișa atît de necruțător viața și sufletul îi mișcă pe cititori ; admirau dragostea sa fanatică de adevăr Descopereau în *Confesiuni* izvorul cel mai intim al propriilor lor sentimente și al multor gînduri care le fuseseră pînă acum lor înșile neînțelese Omul care se înfățișa pe sine în paginile acelea îmbina

simțămintele cele mai nobile cu o personalitate de o susceptibilitate ce atingea nebunia Sentimentele lui stîrniseră admirație și dragoste, susceptibilitatea – compătimire. Cititorii socoteau că, de aici înainte, le era îngăduit să-și exprime gînduri pe care nimeni nu îndrăznise pînă atunci să le formuleze limpede, nici măcar față de sine însuși, porniri pe care îndrăzneai să le mărturisești abia ție însuți Confesiunile ridicară pînă-n slăvi faima lui Jean-Jacques

Gilberte de Latour se afla la Paris cînd apăru cartea I-o aduse *monsieur* Robinet. Seara ar fi trebuit să se ducă la balul marchizei de Saint-Chamond. Se scuză, se retrase îndată după masă în camera ei și citi.

Stătea culcată în pat, în dormitorul ei drăgălaș , lum nările pîlpîiau deasupra literelor care dezvăluiau viața acestui Jean-Jacques.

Citea repede și lacom Dar citeodată lăsa cartea din mînă și închidea ochii. Îl auzea pe Fernand povestind despre oamenii și faptele din această carte Vocea lui răsuna limpede în odaie, și cuvintele lui se contopeau cu cuvintele cărții

Pe măsură ce citea, *Confesiunile* îi păreau tot mai res pingătoare. Impresia pe care și-o formase despre Jean Jacques, cînd îl întîlnise prima oară în holul castelului Ermenonville, fusese dreaptă Acum o spunea singur tuturor celor care voiau să-l asculte era un ins jalnic, ridicol, obscen, un biet om bolnav, pentru care simțeai silă.

Și în fața unui asemenea om îngenunchea o lume întreagă ! Erau oare orbi ? I se spunea „omul adevărului". Dar nu-și dădeau seama că fiecare cuvînt era o minciună ? Fiecare pagină, citită în parte, părea convingătoare, dar chiar pagina următoare afirma contrariul. Pur și simplu nu putea spune adevărul acest Jean-Jacques. Întîmplările își pierdeau realitatea pentru el încă în timp ce se petreceau Era hăituit de propriile sale simțăminte, totul clipea confuz și juca înaintea ochilor. Putea o asemenea lipsă de precizie, un asemenea orizont mărginit să treacă drept filozofie ? Mulțumesc de asemenea filozofie ! Era pur și simplu o scamatorie ieftină !

Închise cartea, stinse lumînările, încercă să doarmă. În sufletul ei răsuna cîntecul: „Iubitul, care mi era atît de drag, a plecat în altă țară"

Se gîndea iar la Fernand, și încă pe melodia stupidă a lui Jean-Jacques! De o sută de ori își jurase să nu se mai gîndească la el. Era o poveste a trecutului, o poveste încheiată. El se legase cu trup și suflet de falsul profet, de dragul lui își năruise viața. Nu-i va îngădui s-o nimicească și pe a ei. Terminase cu el.

De bună seamă că nu terminase cu el și nu-i era îngăduit să-și facă iluzii. În timpul îndelungatei călătorii cu bunicul ei, prin Elveția și Italia, în fața fiecărui munte, lac sau oraș se gîndise ce ar spune Fernand dacă le-ar vedea. Și de ce se interesa ea deodată atît de mult de Lumea Nouă? De ce citea atîtea cărți despre America?

Era josnic din partea lui Fernand că nu dădea chiar nici un semn de viață. Cel puțin tatălui său ar fi putut să-i scrie mai mult și mai des. Cînd îl intîlneau pe *monsieur* de Girardin, bunicul îl întreba de fiecare dată, politicos, de Fernand; dar marchizul nu putea spune prea multe, fiul lui trimitea puține vești. După aceea, cînd sosiseră în America trupele franceze comandate de generalul Rochambeau[1], speraseră cu toții că Fernand va fi mutat în rîndurile acestei armate, dar îndărătnicul tînăr rămăsese cu trupele generalului Washington, iar cînd marchizul începu să-l mustre în scrisorile sale, scrise și mai rar.

Ar fi trebuit să se ducă la balul marchizei de Saint Chamond. De obicei petrecea de minune în asemenea împrejurări. Doar nu era ceva neîngăduit. Oare avea dreptate Fernand cînd spunea că ești o ființă lipsită de miez dacă-ți face plăcere societatea unor oameni rafinați, îngrijiți, eleganți?

Desigur că și Mathieu va fi la bal, desigur că-i va simți lipsa. Ar trebui să se poarte mai drăguț cu el, să

[1] *Jean-Baptiste-Donatien Rochambeau* (1725—1807), mareșal al Franței, a plecat în 1780 în America, pentru a se alătura celor care luptau pentru independența Statelor Unite.

nu l lase să se perpelească atît. Trecuse mai bine de un an de cînd murise tatăl lui, și Mathieu moștenise nu meroase titluri și funcții, două castele dărăpănate și datorii. Ar putea scăpa de griji dacă ar accepta unul din posturile importante care i se ofereau în armată sau în diplomație, în calitatea sa de *Haut et Puissant Seigneur, Messire*[1] Mathieu-Marie Comte de Courcelles. Numai de dragul ei le refuzase pe toate. Nu voia să plece ca general într-un oraș de provincie, sau ca ambasador la o curte străină. Voia să rămînă la Versailles, în preajma ei. Nu-i făcuse declarații, nu-i ceruse mîna, era afurisit de mîndru, dar ea știa aștepta doar un semn ca să poată vorbi

Cît avea de gînd să-l mai lase să aștepte? Îi făcea curte și fără îndoială nu pentru a-și fertiliza moșiile cu banii ei. Știa de la *monsieur* Robinet ca refuzase destule moștenitoare bogate.

Totuși, va trebui să mai aștepte puțin Armistițiul cu Anglia fusese încheiat, Fernand nu mai avea ce căuta în America Nu ca întoarcerea lui ar mai fi putut schimba ceva, dar, totuși, el mai avea dreptul la o ultimă explicație.

Cînd *monsieur* de Girardin veni din nou la castelul Latour, povesti că fiul lui nu se va întoarce cu armatele franceze așa cum sperase el Plecase mai departe în Indiile de Vest, în San-Domingo[2], pentru a se stabili acolo. De bună seamă că marchizul n-ar fi vrut să povestească asta, dar inima îi era grea și-l luase gura pe dinainte.

Gilberte strînse din buze și nu spuse nimic. În noaptea aceea chibzui pentru a zecea oară cum ar putea decurge viața ei alături de Mathieu. Fără-ndoială că el are să dorească sa-și continue cariera. Dar ea nu era de loc dispusă să trăiască în provincie sau în străinătate. Cîteva luni pe an le puteau petrece la Paris și la Versailles, și în lunile acestea era gata să se supună, așa cum probabil o dorea el, ceremonialului complicat al Curții, dar cea

[1] Preaînaltul și puternicul senior, domnul conte (fr.).

[2] Stat în insula Haiti, odinioară colonie franceză. Populația este alcătuită din creoli indieni și negri

mai mare parte a timpului voia să și o petreacă la țară, la Saint-Vigor, sau la Latour, sau la unul din castelele lui părăginite Trebuia să-i explice asta cît se poate de limpede.

Își încreți fruntea. Lui Fernand n-ar fi trebuit să i explice astfel de lucruri.

În ziua următoare vorbi cu *monsieur* Robinet. De ani de zile il tot purta cu vorba pe Mathieu de Courcelles, cele mai multe dintre prietenele ei, de-o vîrstă cu ea, se măritaseră. Avea impresia că-l iubește pe *monsieur* de Courcelles Voia să știe dacă bunicul o sfătuia sa se mărite cu el.

Lui Robinet ii venea greu să dea o expresie liniștita feței sale roșii, pătrate. Era pus in fața unei probleme asemănătoare celei din ziua cînd Gilberte ii povestise despre planurile lui Fernand de a pleca în America. Nu avea nimic împotriva unei căsătorii între Gilberte și Mathieu, dar acum, și mai puțin ca atunci, își putea inchipui viața fără ea

Spuse cu tonul lui obișnuit, puțin ironic „Nu mi vine prea ușor, fata mea, să-ți dau sfaturi în problema asta: nu mi-ar plăcea să te pierd Vezi, sînt parte interesată !" „Dar nici nu poate fi vorba să trăiesc fără dumneavoastră, bunicule ! izbucni ea O să fim ori noi la dumneavoastră, ori dumneavoastră la noi." Robinet zîmbi în sinea lui. Cu toată politețea reciproca, nu se înțelegea prea bine cu foarte aristocraticul Mathieu. „Nu cred, răspunse el, ca moștenitorul titlului de conte de Courcelles va dori cu tot dinadinsul să locuiască sub același acoperiș cu mine.' „Înseamna, așadar, ca va trebui să i mai explic încă ceva lui Mathieu", gîndi Gilberte.

Spuse: „Dacă nu aveți, într-adevăr nimic impotriva bunicule, atunci strănepotul dumneavoastră se va numi *monsieur* de Courcelles." Dar pe fața ei se oglindea zîmbetul acela fugar, răutăcios, pe care il observase *monsieur* Robinet atunci, la înmormîntarea lui Jean-Jacques

Monsieur Robinet șovăi o clipă Apoi spuse „Atunci fiul tău se va numi și *monsieur* de Saint Vigor, fata mea Saint Vigor a aparținut cindva familiei Courcelles și, dacă

proprietatea revine unui Courcelles, atunci primeşte şi titlul." Gilberte roşi toată de plăcere şi, puţin, şi din stînjeneală ; Saint-Vigor era un domeniu cu mai multe sate, darul de nuntă al lui *monsieur* Robinet era generos. „Mulţumesc, bunicule", zise ea

Cînd îl întîlni data următoare pe Mathieu, îl întrebă : „Ce părere aveţi despre bunicul meu ?" El răspunse cam rezervat : „*Monsieur* Robinet este un om de afaceri foarte iscusit şi cu mult succes, asta o ştie toată Franţa." „Îmi iubesc bunicul, răspunse Gilberte cu o căldură şi cu o patimă neobişnuită. Nu m-aş despărţi niciodată de el, sub nici un motiv. Înţelegeţi, conte Courcelles ?" Faţa frumoasă, prelungă a lui Mathieu căpătă o expresie mirată, gînditoare, tristă. „Înţeleg", spuse el şi se înclină.

Ea urmă : „În afară de asta, aş cere soţului meu, oricine ar fi el, ca măcar jumătate din an să locuiască la ţară Vi se pare că cer prea mult, conte Courcelles ?" „Cereţi foarte mult, răspunse Mathieu, dar cînd văzu expresia feţei ei, adăugă repede : Dar nu prea mult". „Dumneavoastră, de pildă, aţi fi de acord cu o asemenea înţelegere ?" întrebă Gilberte. Mathieu se gîndi din nou un timp, apoi spuse solemn şi din toată inima : „Aş fi de acord." „Mulţumesc", răspunse Gilberte.

Mathieu – nu îndrăznea să înţeleagă – o privea puţin prosteşte. Îi văzu chipul blînd, proaspăt, curajos, înţelept, luminat acum de un zîmbet puţin intimidat. Atunci se însufleţi, aşa cum Gilberte nici nu l-ar fi crezut in stare. O luă în braţe. O sărută Ştia să sărute. Gilberte simţi fiorii

Era oare fericită ? Da, *era* fericită ! Alesese după voia ei, nu fără raţiune, dar nici fără inimă

Între fermierul general Robinet şi contele Courcelles avu loc o discuţie pentru rezolvarea problemelor financiare ale Gilbertei. Discuţia fu lungă, anevoioasă. Mathieu nu voia să primească banii pe care *monsieur* Robinet îi socotea necesari pentru viaţa lipsită de griji a viitoarei perechi. Robinet povesti suspinînd nepoatei sale : „E un aristocrat de cea mai bună calitate Mathieu al tău, foarte corect şi corespunzător de mărginit"

Deoarece Mathieu facea parte din *noblesse de parage*[1] şi putea prezenta treizeci şi şase de *quartiers*[2], iar Gilberte, făcînd parte din *noblesse batarde*[3], n avea decit un singur *quartier*, era nevoie la căsătoria lor pentru ca urmaşii să nu piardă privilegiile tatălui, de consensul familiei regale şi al miniştrilor. Trebuiau făcute diferite demersuri şi cereri pentru ca domnul conte Courcelles şi *mademoiselle* de Latour să poată apărea la Versailles, în vederea obţinerii semnăturilor necesare

În timpul acestor săptămîni, Gilberte îşi aduse aminte de nenumărate ori cum rîdea Fernand de astfel de formalităţi, mai ales de vizita de plecăciuni şi solicitări la Versailles, cu care se încheiau toate demersurile. Fernand trăia în nori, n-avea de loc dreptate Cînd regele şi Curtea o vor primi în rîndul lor, asta nu va fi o farsă ridicolă, ci un triumf Vizita la Versailles o va scoate din rîndurile celor de jos, împovăraţi de obligaţii şi corvezi, şi o va ridica în rîndul celor liberi, al privilegiaţilor, pe ea şi pe copiii ei, în vecii vecilor. Nu îngăduia nimănui să-i strice cu ironii plăcerea acestei zile, nici celor din jur, nici celui din depărtare Aştepta cu bucurie ziua aceasta, ziua de 18 martie.

Monsieur de Ségur, ministrul de război, o rudă a lui Mathieu, se oferise să înfăţişeze regelui, spre semnare, contractul de căsătorie. Aşteptară două ore nesfîrşit de lungi în anticameră, laolaltă cu mulţi alţii, veniţi pentru *lever*[4]. Apoi, în sfîrşit, elveţianul[5] gras ridică halebarda şi strigă : *Le contrat !*" Sosise momentul · Mathieu,

---

[1] Nobilimea „născută" (fr.).

[2] Scutul fiecărei familii era împărţit în mai multe „cîmpuri" (*quartiers*), arătînd numărul domeniilor şi al titlurilor acestei familii şi, deci, vechimea ei.

[3] Nobilimea „corcită" (fr.).

[4] În timpul domniei ultimilor regi ai Franţei, înainte de revoluţia din 1789, momentul cînd regele se dădea jos din pat şi se îmbrăca constituia obiectul unei ceremonii speciale, la care asistau nobilii de rang mare.

[5] În Franţa garda regelui era alcătuită în mare parte din mercenari elveţieni

Gilberte şi *monsieur* Robinet puteau intra în dormitorul majestăţii-sale preacreştine, însoţiţi de *monsieur* de Ségur.

Gilberte aruncă iute o privire lui Mathieu. Avea o înfăţişare frumoasă şi nobilă şi fără-ndoială că numeroasele ceremonii cărora trebuia să li se supună nu i se păreau ridicole

Regele şedea în faţa mesei sale de toaleta, intr-o poziţie trîndavă, lipsită de eleganţă, şi se lăsa pudrat şi frizat Încăperea fastuoasă era plina de lume. *Monsieur* de Ségur o conduse pe Gilberte spre rege, ţinînd-o de vîrful degetelor ; in urma lor paşeau Mathieu şi *monsieur* Robinet. „Sire, spuse ministrul aceasta este *mademoiselle* de Latour, viitoarea contesă de Courcelles, dacă binevoiţi să vă puneţi semnătura pe contractul de căsătorie." Regele o privi nepăsător, cu ochii săi bulbucaţi, adormiţi. „Va sa zică sînteţi *mademoiselle* de Latour, spuse el. Ei da ei bine !" Ministrul de război ii întinse contractul, iar camerierul de serviciu, pana Gilberte, care se ridica tocmai din reverenţa ei adîncă, privea cu lăcomie mîna alba, grasă, care scria. „*Ça y est !*" [1] rosti ea in gînd Simţea bucurie, nimic altceva, o bucurie fără margini

Louis semnase. „Ei da, ei bine, spuse el, şi căscă, fără măcar să încerce a se stăpini, şi acum sînteţi contesa Courcelles. Felicitările mele !"

Trecură în apartamentul reginei. Marie-Antoinette cercetă cu ochi de cunoscătoare rochia de gala a miresei şi văzu de îndată că fusese lucrată de *mademoiselle* Bertin, croitoreasa ei, a reginei. Spuse zîmbind : „Cred că te a costat o groază de bani, draga mea !" şi semnă.

Străbătură nenumărate săli, nenumărate scări şi coridoare fără sfîrşit trecura prin faţa elveţienilor de gardă, a camerierilor, a demnitarilor laici şi a înaltelor feţe bisericeşti pînă ajunseră la fraţii regelui, contele de Provence şi contele d'Artois. Apoi la *mesdames*, cele trei mătuşi ale regelui Apoi la ducele d Angoulême. Acest duce şedea pe un cal de lemn, cu sabia pe umăr ; avea patru ani. Semnă încet cu grijă şi *monsieur* Robinet

---

[1] S a făcut ! (fr)

spuse . „Din toată familia regală e singurul care are un scris citeţ".

După aceea mica procesiune solemnă se înfăţişă ministrului de justiţie, purtătorul marelui sigiliu, *monsieur* de Miromesnil Acesta aplică pe document sigiliul regal şi propria sa semnătura.

Acum era stabilit legal şi pentru totdeauna că domnul conte Mathieu de Courcelles avea dreptul să se căsătorească cu *mademoiselle* de Latour, posesoarea unui singur *quartier*, fără să-şi piardă titlurile, rangul şi privilegiile Iar Gilberte de Latour devenea, în urma căsătoriei, posesoare a trei *quartiers*, şi primul ei născut putea să moştenească rangul şi privilegiile tatălui său

ÎNTOARCEREA IUBITULUI

Tîrziu, noaptea, o ciocănitură puternică în uşă o trezi brusc pe Thérèse. Sări din pat, cuprinsă de o spaimă plină de bucurie ; ştia că era el

El era. Stătea în faţa Thérèsei, rînjind. „Uite ca am sosit, scumpo !" cirîi, de parcă ar fi lipsit doar o zi Ea îl sorbea din priviri , cu faţa scăldată de fericire Era puţin mai gras, dar tot zvelt, şi ochii săi clipeau la fel de veseli deasupra nasului cîrn.

Se lăsă îmbrăţişat şi o bătu binevoitor peste fund. Ea îi simţi trupul vînjos, mirosul bărbătesc, uită de anii cît fuseseră despărţiţi.

Alergă de colo-colo, desculţă, emoţionată „Să-ţi fac ceva de mîncare ?" întrebă ea şi fu din nou Thérèse a lui, proasta, bună, ca pe vremuri. „Poate, mai tîrziu, răspunse el. Dar dacă ai ceva de băut nu spun nu." Da, avea ceva, rachiul cel bun de zmeură, pe care-l primise de la jupîn Maurice cînd ea îi dăruise penele şi călimara lui Jean Jacques.

Nicolas şedea în jilţul cel mare locul preferat al raposatului, uitîndu se la mobila pe care o cunoştea. „E plăcut

să fii din nou aici", observă el și se așeză mai bine, înstăpînindu-se.

Pentru a se strecura în *chalet*, fusese nevoie de prudență. Altminteri, întoarcerea lui nu ceruse prea mult curaj. După încheierea păcii, autoritățile franceze și engleze acordaseră o amnistie, în care se încadra, într-un fel, și expulzarea lui. Era timpul, fusese el de părere, să se înfățișeze din nou în fața iubitei sale logodnice. Gloaba bătrînă crăpase și nu mai putea zvîrli din copite, hîrtiile pe care le apărase cu atîta strășnicie îi aparțineau acum Thérèsei, adică, de fapt, lui. Traversase deci canalul, și prințul de Condé îl luase iar în serviciul lui, fără nici o greutate. Locuia în vecini și, iată, venise.

Îi făcea plăcere să se lăfăie în jilțul predecesorului său. Aflase la Londra despre *Confesiuni* și citise traducerea engleză. Rîsese în hohote și cu poftă de înțelepciunea de nebun a domnului filozof. Multe mai știa el despre Thérèse a lor ! În orice caz, aici ședea el, John Bally, poreclit Nicolas Montretout, care de felul lui nu era filozof, dar era vesel și viu, în timp ce celălalt zăcea în mormîntul său, rece, celebru și mort.

Observă cît de fericită era Thérèse să se ocupe de el ; absența lui făcuse și mai trainică legătura lor. Mîncă și bău, constatînd că era mai deștept decît toți cei șapte înțelepți[1] ai lumii la un loc. Prostănacul de marchiz construise *chalet*-ul pentru domnul filozof ; și, cînd colo, aici domnea el, Nicolas. Ședea mulțumit de sine și se lăsa dezmierdat de Thérèse. „Problemele serioase le lăsăm pentru mai tîrziu, spuse el, mai întîi să ne bucurăm unul de altul", și se culcă cu ea.

După aceea o puse să-i povestească totul. Ea n-avea capital, dar avea rentele pe care i le plătea marchizul. Lui Nicolas treaba asta nu i se păru curată. Cum de nu primise bani gheată pentru manuscrise ? Și ce amestec

[1] La vechii greci șapte bărbați din secolele al VII-lea și al VI-lea î.e.n., vestiți pentru înțelepciunea lor și pentru înfăptuirile lor în slujba patriei (Bias din Priena, Chilon din Lacedemonia, Cleobul din Lindos, Periandru din Corint, Pittacos din Mitilene, Solon din Atena și Thales din Milet).

avea marchizul? „Doar ești majoră, o bruftului el, n-ai nevoie de un tutore. Și, dacă ai nevoie, acum sînt eu aici. Ce spui, bătrîno?! întrebă el binevoitor. Ne căsătorim? N-ai decît rente, dar eu tot te iau"

Inima ei proastă tresărea de fericire și de teama Atît de mult așteptase clipa aceasta! Ar fi renunțat cu plăcere la faima ei atît de mare, de văduvă Rousseau, pentru a deveni o simplă *madame* Montretout, chiar dacă n ar mai veni vreo regină s-o mîngîie; Nicolas pusese la bătaie atît de mult de dragul ei, își primejduise chiar viața lui scumpă, tînără, se cuvenea doar să facă și ea un sacrificiu. Simțea însă spiritul lui Jean-Jacques și al mamei sale, care stăteau lîngă pat, nevăzute, ca niște umbre, și totuși palpabile, iar maica sa spunea: „Dacă află prea tîrziu că n-ai bani, îți sparge și ție țeasta".

Thérèse se ridică pe jumătate. „Dacă ar fi după mine aș face-o și azi", spuse ea și, cum stătea pe întuneric Nicolas nu putea vedea ca zîmbește sfios și ștrengărește ca o fetiță. El aștepta „Dar, urma Thérèse și se trase puțin la o parte, cu teamă, poate că n-o să vreți sa mă mai luați, *monsieur* Nicolas, cînd o să cunoașteți toată situația." „Ce anume? Ce e prostia asta?!" spuse el cu vechea lui grosolănie, atît de temută și iubită · apoi adăugă cu rautate Fă lumină!" După ce ea se supuse, o privi aspru și porunci: „Acum vorbește! Nu înțeleg." „Nici eu nu înțeleg prea bine se plînse ea, dar așa este. Eu n-am decît capul meu cel prost, dumneata ai sa pricepi, desigur, mai bine cum și de ce. Dacă mă mărit, cică nu mai am parale Sa mergem la *maître* Gibert, el știe precis.'

„După cît se pare, iar a făcut cineva o prostie gogonată", bombani Nicolas. Se sculă și se îmbrăcă „Nu fi supărat Colas, îl rugă ea, umilă Am să fac tot ce vrei tu."

Se duseră la *maître* Gibert. Notarul nu-și ascunse neîncrederea și antipatia față de Nicolas. „Doriți într-adevăr, *ma-lame*, întrebă el, să-l informez pe *monsieur* Montretout asupra situației complicate a averii dumneavoastră?' Vorbea atît de oficial, încît Thérèse se sperie Era lim-

pede că Jean-Jacques, răposata ei mamă şi bunul Dumnezeu nu erau de acord cu ce făcea ea acum Dar işi adună tot curajul şi spuse, cu răsuflarea tăiată „Da *monsieur*"

Maître Gibert işi aminti de jurămîntul pe care l făcuse bătrînei şi era hotărît să pună cît mai multe piedici in calea acestei muieri proaste şi desfrînate „Am nevoie de o împuternicire scrisă din partea dumneavoastră, spuse el sever, care să mă dezlege de secretul meu profesional" Nici asta n o sperie pe Thérèse. Semnă declaraţia întocmită de avocat, şi *maître* Gibert fu nevoit să vorbească.

Ieşi la iveală că rentele acordate de admiratorii englezi erau plătite prin mijlocirea lui *monsieur* de Girardin şi că erau condiţionate de incasarea lor de către văduva Rousseau in persoană. De asemenea, plata drepturilor de autor pentru lucrările lui Jean-Jacques era împărţita in anuităţi [1] girate de *monsieur* de Girardin

Discuţia fu lungă şi anevoioasă, deoarece *maître* Gibert folosea multe expresii de specialitate, şi Nicolas nu se lăsa pînă nu înţelegea totul pînă în cele mai mici amănunte În cele din urma întrebă obraznic şi direct : „Dar ce se intimplă dacă *madame* Rousseau se căsătoreşte a doua oară ?" ,Aş sfătui-o stăruitor pe clienta mea să nu facă aşa ceva, răspunse *maitre* Gibert şi o privi sever pe Thérèse. În cazul acesta renta engleză ar înceta cu siguranţă şi este mai mult decît îndoielnic ca editorii ar continua să plătească."

Nicolas deveni energic „Dar ce, nu mai există dreptate şi lege in Franţa?" se înfurie el. „Tocmai pentru că există dreptate şi lege în Franţa, dragul meu, îi răspunse notarul cu un aer de superioritate, tocmai de aceea o sfătuiesc pe clienta mea să nu contracteze o nouă căsătorie. Drepturile de moştenire ale Thérèsei Rousseau sînt indoielnice şi sînt atacate de un nepot al defunctului. În privinţa asta trebuie să ma refer la o problemă delicată *Monsieur* Rousseau s-a căsătorit cu *madame*, aşa cum afirma el insuşi, «in fata naturii» În ce măsură poate o

[1] Rente anuale

asemenea căsătorie să confere drepturi este destul de problematic. Pînă în prezent numai cuvîntul și autoritatea lui *monsieur* de Girardin au impiedicat tribunalele să declare nulă căsătoria Thérèsei Rousseau."

Nicolas își aduse aminte de anumite pasaje din cartea lui Jean Jacques, și mintea lui ageră înțelese ce efect puteau avea stupidele *Confesiuni* ale stupidului răposat.

Thérèse, la rîndul ei, zise aproape triumfător: „Ei, vezi, Colas! Ți-am spus de la început." Nicolas o privi furios, mulțumi glacial notarului pentru informațiile primite. Plecară.

Toată noaptea Nicolas chibzui și făuri planuri. Bătrîna i se punea în cale putoarea, chiar și acum, cînd putrezea! Dar și-a greșit socotelile! A găsit ea un jurist viclean, dar el va găsi un altul și mai viclean! Scuipă cu năduf.

Plecă la Paris, cu o recomandare din partea prințului de Condé, la avocatul acestuia, *maître* Labouret. Acesta găsi o soluție. Nicolas trebuia s-o pună pe Thérèse să-l numească *homme d'affaires*[1], *homme de confiance*, omul ei de încredere. Una sau alta din rente va putea fi probabil capitalizată, ipotecate puteau fi în orice caz.

Nicolas era destul de mulțumit de cele aflate și-i explică Thérèsei că, din păcate, *maître* Gibert are dreptate, ea trebuie să rămînă la Ermenonville și să îngrijească de mormîntul lui Jean-Jacques în calitatea ei respectabilă de văduvă Rousseau. Nunta cea frumoasă căzuse baltă. Dar dacă el nu putea deveni soțul ei, putea fi totuși „omul ei de încredere", și asta era tot o legătură destul de strînsă. Thérèse îl ascultă mulțumită. Nu va trebui deci să-l jignească cu nimic pe scumpul ei mort și totodată se va putea bucura de scumpul ei Colas, deși nu pe față. „Adică totul rămîne așa cum a fost", trase ea concluzia.

„Nu chiar așa, draga mea, o lămuri el. Doar nici tu n-ai vrea ca soțul tău, căci asta sînt, chiar dacă în ochii lui *maître* Gibert al tău nu sînt, să renunțe la grozava afacere cu caii care ne va asigura o viață minunată. Dar pentru asta trebuie să trăiesc la Paris." Dar eu nu pot

---

[1] Administratorul averii (fr.)

veni cu tine, Colas?" întrebă sfios Thérèse. „Parcă aş vorbi la pereţi, se supără Nicolas. Ţi-am explicat că trebuie să ramii aici." Dar cînd văzu faţa ei stinsă, o mingîie „Nu ţi-o pune la inimă, scumpo. Sigur că am sa vin din cind in cind incoace, şi o sa ne bucurăm de dragostea noastră '

Mai tirziu spuse „De altfel, pentru început, plecăm impreună la Paris. Acolo întocmim actele, are tot atita valoare ca şi o nuntă, e la fel de solemn şi de măreţ."

Într adevăr, săptămina următoare plecară, bineînţeles în mare taină, la Paris. Thérèse nu avea voie nici măcar sa locuiască sub acelaşi acoperiş cu Nicolas. El o duse la o *madame* Beccari, în *ruelle* Louis, o străduță de pe lîngă biserica Madeleine [1].

În ziua următoare se duseră la *maître* Labouret şi semnara mai multe acte, care apoi fură sigilate

Era o treabă complicată, solemnă, şi Thérèse îşi aducea foarte bine aminte cum trebuiseră să semneze pe vremuri, ea şi mama ei, la *maître* Gibert Acum era chiar şi mai solemn, căci *maître* Labouret purta o robă de modă veche, care-i dadea aerul unei înalte feţe bisericeşti. Toate sentimentele de care era cuprinsă se învălmăşiră în sufletul Thérèsei. Îi era recunoscătoare lui Dumnezeu, care rînduise lucrurile în aşa fel, incit nu trebuia sa calce porunca mamei şi totuşi se putea uni cu Colas al ei. Îşi admira iubitul cu cită isteţime pusese totul la cale, incît sa fie şi soţul ei, şi totuşi ea să rămînă văduva Rousseau. Dar cu toată mîndria şi fericirea, se temea de maică-sa şi, in pilpiitul flăcărilor de luminare şi al cerii de sigilat, care se topea, auzea vocea ei slabă, ştearsă, stăruitoare

Apoi semna De data aceasta avea mai mult de semnat, dar ştia încă de pe vremea ceremoniei petrecute la *maître* Gibert ce avea de făcut şi scrise de multe ori, dîndu-şi silinţa „Thérèse Levasseur, văduva Rousseau"

Dupa ce o expedie înapoi la *chalet*-ul ei, Nicolas se avîntă cu pasiune şi zel în întreprinderea lui Reuşi să-şi

[1] Cunoscut monument din centrul Parisului în formă de templ grec.

făcă rost de cai buni la un preț convenabil iar recomandarea prințului de Condé îi aduse clienți. Momentul era favorabil întreprinderii sale, Parisul se dădea în vînt pentru tot ce venea din Anglia Felul sau priceput, obraznic și servil plăcea domnilor din înalta societate Treaba pornise de minune

Își făcu apariția și un musafir neașteptat, sergentul François Renoux. Îl salută pe Nicolas zgomotos și exuberant, îl îmbrățișă, apoi admiră grajdul și manejul Nicolas îl privea cu neîncredere Nu trecu mult, și sergentul începu să facă aluzii la neașteptata bunăstare a lui *monsieur* Nicolas. „Degetul meu cel mic îmi spune, glumi el, ca aici sînt viriți banii familiei Levasseur, și cred că, în calitate de șef al familiei, am dreptul să aflu din ce gologani au răsărit caii ăștia frumoși."

Nicolas nu voia să se lase șantajat de pușlamaua asta, dar cearta cu fratele Thérèsei putea avea urmări neplăcute. Proprietarul Școlii de călărie Montretout găsi o soluție îl angajă pe chipeșul sergent François era leneș, de multe ori lipsea sub tot soiul de pretexte, dar putea fi folosit vorbăria și purtarea lui falnică erau pe placul clienților De altfel, Nicolas îl ținea din scurt

Nu era meschin, dar trebuia sa facă economii. Cheltuielile curente erau ridicate, veniturile lui existau în cea mai mare parte numai pe hîrtie. Cei mai buni clienți, tineri din case nobile, plăteau tare greu și, dacă stăruia, ei și puternicii lor prieteni făceau urît

Își dădea seama cît de mult depindea de rentele neipotecate și neipotecabile ale Thérèsei. De aceea se ducea uneori la Ermenonville De obicei sosea tîrziu, noaptea, în taină și neanunțat, dar găsea întotdeauna o Therèse care-l aștepta și se lumina de bucurie cînd îl vedea

Căuta să păstreze cea mai mare taină asupra vizitelor sale la Ermenonville. Totuși, vestea se răspîndi Jandarmul îi dădu de știre lui Girardin că individul acela Montretout petrecea din cînd în cînd noaptea cu văduva Rousseau la *chalet suisse*.

Marchizul socoti că nu era drept să continue a lua atitudine fățișă împotriva ticălosului Dar avea, în sfîrșit,

prilejul multașteptat să se descotorosească de respingătoarea Thérèse. Îi scrise în termeni reci ca era dator amintirii prietenului său Jean-Jacques să împiedice ca în apropiere de locul său de veci sa se petreacă anumite fapte nedemne, în care era amestecată și văduva acestuia O ruga să și caute locuință în afara domeniului Ermenonville.

Pe Thérèse o cuprinse panica. Maica-sa îi poruncise sa rămînă lingă mormintul lui Jean-Jacques și Nicolas dorea același lucru. Dacă pleca, îl jignea profund pe răposat și nici nu îndrăznea sa se gîndească la ce va spune Nicolas. Sigur că-și va pierde banii, rentele acestea neînțelese, misterioase și o dată cu banii, așa cum prevăzuse bătrina, dragostea lui Colas Dar atunci cum va mai putea trăi ?

Cel mai bun lucru era să-i povestească de îndata totul. Plecă la Paris cu scrisoarea marchizului în buzunar. Alergă la grajdul lui Nicolas. Fu nevoită să întrebe în stînga și în dreapta ; nu fusese niciodată la acest Tattersall. O întîmpină fratele ei, François. Văzînd deznădejdea ce-i stătea scrisă pe față, o salută zgomotos și de sus : „Nu ți-am spus eu că va sosi ziua cînd vei veni zdrențăroasă și nenorocită la fratele tău ? Ți-am spus-o !"

Cînd o zări. Nicolas nu-și ascunse minia și uimirea. Ce voia sperietoarea asta de ciori, bătrînă și grasă, în localul său elegant ? Putea doar să-i alunge clienții. O împinse într un colț, și cînd ea voi să înceapă a-i povesti, îi porunci aspru să-și țină gura și sa nu l bată la cap. Să se ducă la *madame* Beccari, din *ruelle* Louis, acolo o să vină s o vadă seara și or să stea de vorbă Iar acum s-o șteargă, dar repede Tonul lui aspru îi aminti de biata maică-sa, răposata, și se simți pe jumătate mingîiată.

Seara, cînd îi povesti cele întîmplate și i arata scrisoarea marchizului, Nicolas se cufundă în gînduri negre. Apoi îi explică Thérèsei că, acolo, la Paris, n avea ce căuta. De altfel, ca trebuia să rămînă în preajma mormîntului, căci deocamdată încă nu-și putea îngădui să renunțe la rentele ei Iar cînd Therese întrebă, nenorocită, unde să se ducă, îi spuse că-i va găsi o locuință în satul Plessis , Plessis era

aproape de Ermenonville şi ţinea de proprietăţile protectorului său, prinţul de Condé.

„Plessis, spuse ea deznădăjduita, Plessis !' „De acolo, o lamuri el, poţi uşor vizita mormîntul o dată sau de două ori pe săptămînă. Şi de la mormînt doar n o să te izgonească domnul marchiz", adăugă Nicolas încruntat. „Plessis, mai repetă ea o data. Acolo ai să vii şi mai rar "

Lui Nicolas i se năzări o idee, care-l amuză, se înveseli şi o mîngiie mărinimos : „Nu te văicări, scumpo ! Într-un an, poate chiar peste jumătate de an, Tattersallul meu are să-nflorească şi să producă atît, încît renta ta să nu mai con teze. Atunci te iau la Paris şi începem un trai, să te ţii ! Ne căsătorim, renunţăm la fărîmiturile căzute de la masa celor mari şi ieşim cu dragostea noastră la lumină."

Îl înveselise perspectiva, ba avea chiar certitudinea că acum va pune, în sfîrşit, mîna pe hîrtiile de care-l despuiase babornita. Josnicia lui Girardin constituia un temei valabil pentru a-i smulge hîrtiile.

„Mai întîi, hotărî el, îi raspundem domnului la scrisoarea lui trufaşă, un răspuns în lege, ţi-l dictez personal. Hîrtiile răposatului sînt proprietatea ta, în privinţa asta nu încape nici o îndoială, şi hoţul ăsta fălos trebuie să ţi le dea înapoi. Nu te mişti de la Ermenonville pînă nu-ţi dă înapoi ce e al tău !"

Nicolas nu putea să corespondeze in franceza şi ştia că Thérèse scria numai după ureche, fără să aibă habar de ortografie, aşa încît ce scria ea era greu de înţeles. Dar tocmai in asta consta hazul scrisorii ei profund jignite, şi îngîmfatul marchiz se va supăra foc că trebuie să dea preţioasele manuscrise pe mîna unei persoane cu o asemenea ortografie.

A doua zi Nicolas ar fi trebuit să plece devreme la treabă, dar nu se grăbi şi-i dictă Thérèsei scrisoarea. Alegea cuvintele cu o sălbatică sete de răzbunare, iar ea le scria încet, anevoie, cu ortografia ei greoaie. „La asta nu m-am aştep tat, scria ea, ca *monsieur* de Girardin s-o calomnieze in asemenea hal pe văduva lui Jean-Jacques Mă insultaţi că sînt nedemnă şi flecăriţi despre prietenia dumneavoastră faţă de soţul meu Dumneavoastră l-aţi purtat mereu pe buze iar

eu în inimă Eu spun ca dumneavoastra sînteţi nedemn Mi-aţi luat hîrtiile, să-mi daţi, vă rog, înapoi toate manuscrisele, şi notele muzicale, şi *Confesiunile*, ele nu va aparţin Bine, am să plec din casa dumneavoastră, nu iau nimic cu mine din ce vă aparţine, dar nu plec pînă nu primesc ce e al meu. Sînt şi rămin cu tot respectul, *monsieur*, oricît m-aţi insulta, a dumneavoastră văduva lui Jean-Jacques pe toată viaţa !

Nicolas, in timp ce dicta, şi Therese, în timp ce scria, se bucurau din plin. Cînd trufaşul marchiz are să citească scrisoarea, are să simta c-a primit una peste nas

Nicolas o mai dăscăli o dată să nu părăsească in nici un caz domeniul Ermenonville fără hîrtii. Thérèse plecă acasă, duse scrisoarea la castel, se întoarse la *chalet* şi aşteptă.

Cînd primi scrisoarea neruşinată, marchizul se înfurie. Adevărat că lucrările fuseseră tipărite şi copiate cu cea mai mare grijă, totuşi, ţinea la manuscrisele originale Dar ce putea face ? Dacă nu voia să se încurce într-un proces îndelungat, care sa facă vîlvă, trebuia să se despartă de ele Le mai luă o dată în mînă, le privi emoţionat, le mîngîie cu gesturi gingaşe, le legă la loc, îşi luă rămas bun de la ele le trimise ticăloasei.

Thérèse cercetă cu ochi neincrezatori teancurile de hîrtie scrisă, pentru a se convinge că sînt toate. Apoi le inveli in vederea mutării, *Confesiunile* într-unul din jupoanele ei *Reveriile* in altul, în al treilea notele cîntecelor pe care Jean-Jacques le compusese în ultimele zile, *Mîngîierile* Şi acum trebuia să se mute

Nicolas inchiriase pentru ea, la Plessis, casa unui cunoscut, anume *sieur* Bessat. Satul Plessis era lipsit de farmec, casa avea un acoperiş de paie şi era foarte modestă. Asta n-o supăra pe Thérèse, lucrul de căpetenie era că de acolo pînă la mormînt nu făcea decît o oră pe jos Şi chiria era ieftină, optzeci de livre pe an, cu impozite cu tot.

Jupîn Maurice şi *sieur* Bessat o ajutară la mutat. Pentru truda lui, jupîn Maurice ceru cîteva fleacuri fără valoare, dar care pentru el, şi desigur şi pentru alţii, reprezentau amintiri valoroase Cea mai mare parte a mobilierului însă scaunele simple de lemn cu fundul de paie clavirul cu be

molul stricat, paturile cu cuverturile alb cu albastru se aflau acum în casa Bessat, în străduța cimitirului din Plessis Chiar și gravurile erau atîrnate pe pereți, pădurea de la Montmorency, cerșetorul șchiop, hrănit de copii. Nu lipsea nici colivia cu canari Iar hîrțoagele se aflau iarăși la locul lor, în scrin.

Sosi Nicolas Privi în jur. Lucrurile erau aceleași, și totuși acolo păreau mai jerpelite. În schimb, era stăpîn în casa lui, nici un marchiz nu li se mai putea amesteca în ciorbă. Și scrinul era acolo, și nu mai era gol. Îl deschise cu satisfacție, pipăi hîrtiile, le așeza la loc. Nici o babornița și nici un marchiz nu-i mai stăteau în cale. Erau ale lui, în ciuda tuturor. Erau poate nițel cam uzate hîrtiile se preschimbaseră în cai frumoși, în pursînge englezești ; dar avu simțămîntul sigur că, dacă s-ar afla vreodată la ananghie, ele îi vor sluji drept scut.

Avea pricini să ia în considerare astfel de posibilități Afacerea lui se putea prăbuși peste noapte Tinerii domni cu titluri înalte, datornicii săi, îl amînau pentru timpul cînd le vor muri părinții, și n-ar fi fost recomandabil să se adreseze tribunalelor. Pe rentele care încă nu fuseseră capitalizate sau ipotecate nu se putea primi un ban, iar prințul de Condé, protectorul său, îl ajuta cu orice, numai cu bani nu

Nicolas era un om plin de imaginație, înzestrat cu o energie nestăvilită, era cu desăvîrșire lipsit de scrupule și avea acel egoism inventiv care de obicei asigura cîștiguri mari, dar n-avea noroc Și de astă dată nenorocirea îi dădu o lovitură nimicitoare Armăsarul Lucky Strike îl trînti atît de rău încît își fractură bazinul Putea să-și ia rămas bun de la cariera sa de cel mai bun profesor de călărie din Paris !

Sergentul Francois încerca un timp să ducă mai departe Tattersallul, în numele lui. Dar creditorii erau tot mai stăruitori ; nici *maître* Labouret, nici prințul de Condé nu-i veniră în ajutor ; sergentul François se încăieră cu unul dintre tinerii nobili datornici, în ziar apăru o notiță răuvoitoare. Nicolas trebui să renunțe la întreprinderea sa.

Se retrase la Plessis, la prietena sa, Thérèse Ședea acolo și privea la singura sa avere, scrinul cu hîrtiile

De atunci locui împreuna cu Thérèse la Plessis, în casa lui *sieur* Bessat, folosind mobilele lui Jean-Jacques, in preajma mormîntului. Era un invalid arțăgos, fanfaron chiar intr-o limbă străină

Thérèse avea din nou un bărbat pe care să-l îngrijească O făcea cu un devotament fără margini. Îl admira pe Colas al ei. Totul era mare la el chiar și nenorocul

TATĂ ȘI FIU

Fernand ii dadu de veste marchizului, in cuvinte puține, că, dacă n-are nimic împotrivă, va sosi la Ermenonville peste trei săptămîni

Girardin ținea scrisoarea in miinile sale tremurinde. Fernand se afla in Anglia, poate chiar în Franța ! Fernand va fi aici peste trei săptămîni ! *Monsieur* de Girardin se simți deodată bătrîn și slab, fericit și nefericit, fără puteri în fața bucuriei celei mari și a dificilelor hotărîri pe care trebuia să le ia.

Șapte ani întregi, două mii cinci sute de zile și nopți, așteptase scrisoarea aceasta. Cînd se încheiase armistițiul cu Anglia sperase că Fernand se va întoarce · apoi sperase încă luni întregi că dorul dupa Gilberte îl va aduce acasă și, chiar atunci cînd se dusese cu inima frîntă la nunta Gilbertei, tot mai sperase, in ciuda oricărui bun-simț, că amintirea lui Jean-Jacques, dorul după Ermenonville și, poate, o fărîmă de dragoste pentru el, tatăl lui, îl vor ademeni înapoi. Aflase apoi că Fernand cumpărase pamînt in Indiile de Vest, in San-Domingo. Irosise o mare parte a moștenirii ce-i rămăsese de la maică-sa în pamînturi, dincolo de ocean, și pe deasupra se îndrăgostise de o oarecare *mademoiselle* de Traversay, ce e drept, din inalta aristocrație, dar născută in insule, adică o creolă ; și totuși, nu izbutise să facă biata lui inimă să-și piardă speranța

Acum ținea în mîini scrisoarea aceasta și privea rîndurile scurte și semnatura , *Al domniei-voastre fiu iubitor și res-*

pectuos, Fernand de Bregy", iar inima i se zbătea de prea multă fericire şi de mîndrie jignită. Fernand nici nu socotea că e nevoie să-i comunice dacă venea singur sau cu această familie de Traversay, creolii. Putea un tată, un soldat şi un educator să accepte atîta lipsă de consideraţie fără să-l certe ? Dar dacă-l certa, n-ar renunţa poate îndărătnicul său fiu la hotărîrea de a veni ?

Întocmi un răspuns în care îi ura bun venit fiului său, dar totodată îl certa Găsi că scrisoarea nu era destul de abilă, se gîndi să-l pună pe *monsieur* Gerber s-o întocmească, renunţă la ideea aceasta scrise în sfîrşit singur o scrisoare pe care o socoti mult prea puţin reţinută, prea drăgăstoasă şi de trei ori prea lungă. Apoi o expedie

În săptămînile următoare se gîndi cum să se poarte cu fiul rătăcitor, cu răzvrătitul, cu rebelul, cu fugarul, care aderase la banda negustorilor, care se coborîse la cei de-o seamă cu Robinet Dar, de fapt, nici nu era un fiu rătăcitor. Se întorcea acoperit de glorie militară şi cu bogăţii noi , valoarea plantaţiilor sale din Indiile de Vest crescuse. Cum să-l primească, aşadar ? Să taie mielul cel gras, sau să arate severitate părintească ?

Şi apoi, deodată, un majordom fîsticit şi emoţionat anunţă : „A sosit contele Brégy !" iar Girardin se năpusti în hol şi-l văzu pe Fernand pe Fernand pe care-l cunoştea şi care totuşi era cu totul altul ars de soare, călit, plin de bărbăţie. Oare acesta era fiul lui, care mai ieri avusese obrajii fragezi ? Şi Girardin uită de toate planurile sale, îşi îmbrăţişă fiul, îl strînse la piept, îl sărută şi bîlbîi : „Fernand !" apoi : „Tu eşti ?" şi „Fernand dragul meu Fernand fiul meu !"

Fernand se gîndise şi el de multe ori cum să se poarte cu tatăl său. Marchizul era din cap pînă n picioare un om al trecutului, în timp ce el, Fernand, era un om al prezentului, ba al viitorului, foarte maturizat, iar tatăl sau era, pentru el, un copil iubit, îndărătnic, care voia mereu să-l contrazică Hotărîse să se poarte cu îngăduinţă, dar fără a permite ca legătura atît de slabă dintre ei să devină mai strînsă Acum însă, aici, în Ermenonvillcul atît de familiar al copilăriei sale, cînd îl văzu pe tatăl său mult mai bătrîn decît şi-l

închipuise, şi cînd citi pe faţa lui emoţionată, fericită urmele suferinţei celor şapte ani, nu mai simţi nici el decît dragoste

Girardin îl însoţi chiar el pe Fernand în odaia lui. Pe drum observă că fiul lui şchiopăta, nu mult, dar, oricum, şchiopăta. La întrebarea lui speriată, Fernand povesti ca fusese rănit curind după ce intrase în armată La început rana mersese prost şi se ferise ca marchizul să afle ceva Girardin, impresionat de atîta atenţie, se ruşină că se îndoise vreodată de dragostea fiului său.

Acum, cînd se aflau împreună, Girardin spera ca Fernand îşi va deschide sufletul Dar acesta nu povesti decît de întîmplările din trecutul cel mai apropiat. Se prezentase la întoarcerea în ţară, după cum era obiceiul, la Paris şi la Versailles, miniştrii îl primiseră cu multă bunăvoinţă *Monsieur* de Ségur, ministrul de război, îi făgăduise chiar că brevetului său de colonel în armata americană i se va adăuga unul în cea franceza

Deoarece Fernand nu mai povesti deocamdata nimic începu Girardin să vorbească Despre vizita împăratului Joseph, despre numeroasele pelerinaje, şi stărui sa mearga să-i arate schimbările făcute în parc.

Fernand păşea alături de tatăl său, care vorbea într-una, emoţionat şi entuziast. Nu-i venea uşor să manifeste încîntarea aşteptată Da, acesta era peisajul din *Noua Heloïse* Natura lui Jean Jacques Era duioasă, îndemna la visare şi meditaţie, dar nu era, oare, şi puţin ridicolă ? Fernand, care vazuse pădurile nesfîrşite, preriile, fluviile Lumii Noi, nu mai putea admira aceste grădini, i se păreau nişte jucării le asemuia cu marionetele din copilăria sa.

Se bucură cînd tatăl îl lăsă singur la mormîntul lui Jean Jacques.

În timpul grelei campanii şi în decursul anilor petrecuţi pe insulele Indiei de Vest, Fernand se gîndise adesea la sentimentul pe care-l va încerca atunci cînd se va opri din nou în faţa acestui mormînt. Acum stătea împietrit, monumentul acesta nu-i trezea nici un fior.

Mult mai profund îl impresionă întîlnirea cu *monsieur* Gerber. Omul acesta slab arăta mai bătrîn decît era, devenise şi mai subţiratic şi fără vlagă, părul i se rărise şi mai

mult ochii clipeau mai des. Revederea cu fostul său elev îl mişca peste măsură. Întrebă sfios : „Pot să vă îmbrăţişez, Fernand ?" Surise, clipi şi trebui să facă o mare sforţare să nu plîngă. „Cine şi ar fi închipuit ?" spuse el de cîteva ori pe nemţeşte şi nu se mai sătura privindu-l.

Fernand era uluit cît de mult semăna acum *monsieur* Gerber cu Jean-Jacques. Se vedea că şi-l luase de pildă în toate, aşa cum fiecare are nevoie de un exemplu demn de urmat, şi ajunsese poate fără voia lui, să-i semene

„Da, dragă Fernand, spuse *monsieur* Gerber, acum aţi încheiat ceea ce Platon numeşte anii de ucenicie şi de călătorie. Aţi devenit atît de bărbat ! exclamă el. Desigur, au trecut şapte ani ! Probabil că şi filozofia dumneavoastră a devenit mai bărbătească în contact cu lumea reală !" spuse el chipurile în glumă, dar tonul era bătăios.

Şi Fernand îşi aducea foarte bine aminte de convorbirea aceea cînd Gerber îl implorase să nu se îndoiască de Maestru. Gerber avusese şi, totuşi, n-avusese dreptate, iar acum, în loc sa răspundă, îl provocă pe fostul său dascăl „Dar *Confesiunile* nu v-au zdruncinat şi pe dumneavoastră foarte tare, dragă *monsieur* Gerber ?"

Era ciudat cum, după şapte ani, cei doi îşi reluau discuţia de unde o lăsaseră. „Nu mi am închipuit niciodată, se apără Gerber că viaţa lăuntrică a unui om atit de mare poate fi la fel de calmă şi senină ca viaţa de la Ermenonville. *Confesiunile* au întărit admiraţia mea umilă Cuvintele de granit ale introducerii sună sincer. Istoria omenirii nu cunoaşte o a doua operă de o atit de uriaşă autenticitate.'

Fernand era uluit. Gerber trebuia doar să ştie de prăpastia ce există între faptele reale şi reprezentarea lor de către Jean-Jacques. „Nu v-a mirat faptul, intrebă el prudent, că Jean-Jacques îşi vedea soţia şi tovarăşa de viaţă cu totul altfel decît era în realitate ?" *Monsieur* Gerber răspunse fără să şovăie : „Jean-Jacques a spus adevărul , dacă realitatea este sau nu adevărată, asta n o mai ştim. El avea dreptul să modifice realitatea lumii după concepţiile sale. Opera lui este autentică, şi lumea lui adevărată." Repeta fraza în germană, bucurîndu-se de felul cum sunau cuvintele , Lumea lui Jean-Jacques este mai adevărată, mai con-

vingătoare, mai durabilă decît așa zisa lume reală. Realitatea va trebui să se schimbe."

Credința profundă, nestrămutată a lui *monsieur* Gerber îl emoționă pe Fernand. Cînd rămase singur reflectă din nou la cuvintele alsacianului : „Opera lui este autentica, și lumea lui adevărată" ; le judecă în lumina propriilor sale experiențe. Viața în America fusese grea, clipele mărețe puține la număr, în schimb, nu puține fuseseră zilele istovitoare, de o meschinărie respingătoare. Văzuse puține lucruri realizîndu-se și trecuse prin multe decepții. Nobilul om primitiv al lui Jean-Jacques se dovedise a fi o închipuire, se obținuse ceva mai multă libertate, dar de egalitate și fraternitate nici urmă.

O dată chiar – desigur, într-un moment de deznădejde – cînd făcuse bilanțul experienței sale din America, își dădu seama că nu se înfăptuise mai nimic. Capriciilor superficiale, copilăroase, costisitoare ale aristocrației le luaseră locul în Statele Unite lăcomia și fățărnicia burgheză. Astfel se realizase în America, cu sacrificii uriașe, visul lui Jean-Jacques.

Și totuși, acel Jean Jacques, așa cum îl vedea *monsieur* Gerber, nu era mai puțin real ca al său propriu. Dacă, încă pe cînd era în viață, Jean-Jacques fusese pentru fiecare altul, cu atît mai mult se preta la interpretări Jean-Jacques mort. *Monsieur* Gerber avea dreptate chiar și în afara problemelor personale. Trebuia numai făcută distincția între ceea ce era etern la Jean-Jacques și ceea ce era comun. Nu-ți era îngăduit să te oprești la ceea ce îl cobora pînă la noi, ci trebuia să-ți însușești ceea ce te obliga să privești spre înălțimile lui. Marile adevăruri afirmate în marile opere ale lui Jean-Jacques aveau o strălucire veșnică, asemenea stelelor. Orbirea lui Jean-Jacques față de lucrurile de toate zilele era providențială : fără de ea n-ar fi putut vedea atît de limpede lucrurile mari. Orbirea lui Jean-Jacques îi pricinuise rău numai lui, clarviziunea sa era de folos tuturor.

Într-un rind, Fernand întîlni în parc o femeie bătrînă, grasă, îmbrăcată în negru, care fără-ndoială venea de la mormîntul lui Jean-Jacques. Ea îl privi de parcă l-ar fi cunoscut, păru că vrea să-i vorbească, dar apoi își văzu de

drum. Abia mai tîrziu își dădu seama că fusese Therese. Clătină din cap, nedumerit de sine însuși, fără să-nțeleagă cum de fusese atît de îndrăgostit de femeia aceasta. Ani de zile nici nu se gîndise la dînsa. Experiența lui cu ea era de mult încheiată, nu-l mai interesa.

Chiar și atunci cînd află că trăia la Plessis, împreună cu acel Nicolas, rămase nepăsător. Încercă să se mînie împotriva ucigașului lui Jean-Jacques, își spuse că, dacă n-ar fi existat Nicolas, cel mai mare gînditor și scriitor de limba franceză ar fi trăit încă. Dar nu simțea altceva decît puțină scîrbă față de acel om.

Cîteva zile mai tîrziu, Fernand avu o discuție serioasă cu tatăl său despre problemele sale personale. Încă de la sosirea lui Fernand, fericirea marchizului fusese umbrită de o grijă : cît avea să stea ? Va rămîne la Ermenonville ? Ce e cu creola ? Acum, în sfîrșit, *monsieur* de Girardin își luă inima în dinți și întrebă : „Ai trăit destul de mult pe insulele noastre din Indiile de Vest, nu-i așa ? N-ai vrea să-mi povestești despre asta ?"

Fernand își propusese să-i vorbească despre experiențele sale în San Domingo, dar era supărat că tatăl nu așteptase să deschidă el vorba despre asta. La Philadelphia, spuse el, s-a vorbit mult despre abolirea sclaviei ; din păcate, nu fusese decît vorbărie goală. De aceea voise să se convingă cu proprii săi ochi cum funcționa legislația franceză pentru sclavi, acel *Code noir*[1] în Indiile de Vest. „De fapt, tată, continuă el zîmbind, dumneavoastră ați fost acela care m-ați trimis în San-Domingo. Dumneavoastră m-ați îndemnat pe vremuri să citesc lucrarea lui Raynal[2] despre Indiile noastre."

Girardin ar fi preferat ca Fernand să povestească despre chestiuni personale, dar el vorbea despre această problemă generală, pe care o cunoștea bine. Părerea lui era că în linii mari, plantatorii din Indiile de Vest se purtau mai ome-

---

[1] Codul negru (fr.).

[2] Se referă la *Istoria filozofică și politică a coloniilor și a negoțului european în cele două Indii* (Amsterdam 1771). Ediția apărută la Geneva în 1772, care cuprindea atacuri puternice împotriva politicii coloniale a fost arsă în 1781 iar Raynal nevoit să se exileze.

neşte decît cei din ţinuturile sudice ale Statelor Unite, iar *Le Cercle des Philadelphes*[1], cu sediul la Cap Français[2], făcea multe lucruri bune. El însuşi făcea parte din conducerea acestei asociaţii a prietenilor oamenilor şi încercase să dovedească, pe plantaţia întinsă pe care o cumpărase la San-Domingo, că purtîndu-te cu blîndeţe negrii munceau mai bine.

Marchizul, puţin distrat, spuse : „Ai auzit, desigur, că i-am eliberat pe iobagi. Mă bate gîndul să renunţ chiar şi la dreptul asupra pescuitului." Tot mai aştepta ca Fernand să povestească despre *mademoiselle* de Traversay, creola, şi despre intenţiile lui. Dar aştepta degeaba. Fernand vorbi mai departe despre *Le code noir*.

Fernand ar fi vrut s-o aducă pe Hortense de Traversay în Franta si să se căsătorească. Dar nu vorbi de ea. Nu era singur lămurit ce să facă, nu voia să ia o hotărîre pripită şi se întorsese în Franţa tocmai pentru a chibzui totul în linişte, de unul singur.

CEALALTĂ GILBERTE

Căsnicia Gilbertei mergea bine.

Îi era drag Mathieu, îşi dădea seama că o iubeşte, cu simţurile şi cu inima, şi era plăcut să trăiască cu convingerea aceasta. Neplăcută era pedanteria cu care el se îngrijea de îndeplinirea multiplelor lor obligaţii la Curte. În schimb, respecta, cu conştiinciozitate şi fără nici o împotrivire, promisiunile ce i le făcuse.

Totuşi, Gilberte nu era împreună cu bunicul atît de des cît ar fi dorit. Dar vina nu era a lui Mathieu, ci a lui *monsieur* Robinet. Acesta preţuia, ca şi ea, seriozitatea şi corectitudinea lui Mathieu si tocmai de aceea nu voia să-i im-

---

[1] Cercul filadelfilor (*philadelphos* înseamnă în limba greacă dragoste frăţească).

[2] Cap şi localitate în San Domingo

pună prezența sa. „Ei, copilul meu, ești fericită cu contele tău ?" o întreba el cîteodată pe nepoată iar ea răspundea „Desigur, de ce n-aș fi ?"

Cînd *monsieur* Robinet observă o schimbare la ea, o întrebă dacă nu voia să rămînă pînă la naștere la Latour , Gilberte știa că bătrînul ținea să nască în preajma lui copilul. Dar nu putu să-i îndeplinească dorința : îi făgăduise lui Mathieu ca va naște la Saint-Vigor, în apropiere de Versailles Obiceiul era ca, în asemenea împrejurări, regina să se intereseze de soarta mamei și a copilului, iar la botez să ia parte cineva în numele ei

Totul se petrecu așa cum se cuvenea, copilul veni pe lume la Saint-Vigor, cîntărea șapte pfunzi [1] și, încă din prima zi, fu contesă de Courcelles cu unsprezece *quartiers*, urmînd ca, după prezentarea la Curte, să aibă drept de acces în dormitorul reginei [2].

Copila fu botezată cu numele neobișnuit de Marie-Sidonia, care exista din vechime în familia Courcelles. Regina care ținea, în felul ei, la Gilberte datorită prospețimii aces teia, venise personal la botez ; în afară de daruri obișnuite, îi dădu un micuț cațel pechinez, pe care tocmai îl fătase cățelușa ei. Mathieu era mîndru de o asemenea cinste. Gilberte recunoscu că Pompon era drăguț și arăta bine în brațe, sau ca jucărie a fetiței, dar la gîndul că Fernand ar rîde grozav de toate astea, îi pierea tot cheful, și cațelușul înceta să-i mai placă.

Cînd se află de întoarcerea lui Fernand, familia Courcel les era la Saint-Vigor. În sinea ei, Gilberte spera că-i va face o vizită și fu dezamăgită, fiindcă Fernand plecase la Ermenonville fără s-o fi văzut.

Mathieu și ea aveau de gînd să se ducă peste trei săptămîni, pentru scurtă vreme, la Latour. Dar Gilberte spuse că bunicului îi era dor de micuța Marie-Sidonia și ca dorește să plece de îndată. Perioada cît trebuia să facă de serviciu la Curte nu era încheiată, și Mathieu șovăia. Deoarece ea stăruia, el răspunse, înclinîndu-se, că poate, dacă vrea, să

[1] Măsură de greutate egală cu 0,435 kg
[2] În dormitorul reginei n-avea acces decît nobilimea născută"

plece cu copilul la Latour, iar el va rămîne la Versailles, să-şi îndeplinească pînă la capăt îndatoririle Asta dorise şi Gilberte.

Robinet işi cunoştea nepoata pina in strafundul inimii şi ştia de ce venise de data aceasta mai devreme Povesti în treacăt că Fernand se întorsese şi că, de fapt, cu toată neinţelegerea pe care o avuseseră, tînărul ar fi putut să-i facă o vizită Curînd dupa aceea, cum Fernand nu venea, spuse că ar putea ei sa meargă o data pînă la Ermenonville

Cînd marchizul ii povestise ca se intîlnea adesea cu *monsieur* Robinet, Fernand se stăpînise şi nu întrebase de Gilberte Chiar şi atunci cînd tatăl îl anunţase că Gilberte se afla la Latour nu spuse nimic. Dar roşi În cei şapte ani nu învăţase să-şi stăpînească faţa.

Ceea ce povestise despre pricinile care l indemnaseră sa plece în Indiile de Vest era numai o parte a adevărului. Filozofia fusese numai una din cauze, prezenţa Hortensei de Traversay – o alta, dar o a treia, mai puternică decît celelalte două il mînase spre insule. Voise să amîne întoarcerea in Franţa, voise s-o pună pe Gilberte la incercare, s-o lase sa aştepte ; dacă ar fi aşteptat destul de mult, atunci, aşa hotărîse el, avea s-o ierte. Cînd auzise că Gilberte se afla atît de aproape, înţelese, dureros de limpede jucase un joc nelegiuit şi pierduse pe bună dreptate

Oricum, nu va recunoaşte că a pierdut. Nu se va duce la ea, după toate cîte avusese de induıat la Latour

Apoi se întîmplă ceea ce se temuse şi, poate, sperase ca se va intimpla · intorcindu-se de la plimbare, găsi doi oaspeţi stînd de vorbă cu tatal său *monsieur* Robinet şi Gilberte

Se simţi din nou de parcă ar fi fost băieţandrul din trecut, roata timpului se intorsese inapoi, Jean-Jacques nu venise la Ermenonville, Fernand nu plecase in America, Gilberte nu se măritase Gilberte cea de ieri, şi cea de acum o săptămînă, şi cea de totdeauna venise ca de obicei, in vizită cu bunicul, fără să fie anunţaţi şi fără multe formalităţi, ca întotdeauna ; ei îşi făcura ca întotdeauna un semn din ochi şi ştiură că se vor ridica şi-i vor lăsa pe cei doi domni singuri

Şi se ridicară de la locurile lor şi-i lăsară singuri pe cei doi domni. Se duseră în parc

Probabil că în casă făcuseră conversaţie, vorbind despre lucruri indiferente, probabil că şi acum spuneau banalităţi, lucruri fără importanţă, nu-şi dădeau seama Primele cuvinte pe care Gilberte le rosti conştientă şi pe care Fernand le auzi într-adevăr fură : „Ce s-a întîmplat cu piciorul dumitale, Fernand ? Nu e ceva prea grav ?" Şi în vocea ei răsuna atîta teamă şi duioşie, încît Fernand mulţumi în gînd englezului sau soldatului din Hessa[1] al cărui glonte îl lovise

Fernand tăcea Vorbea Gilberte „Eşti grozav de matur, Fernand, observă ea Desigur că mă aşteptam la asta, şi totuşi mă uimeşte Toate s-au schimbat, şi totuşi nu s-au schimbat". spuse ea, şi fraza aceasta era atît de banală, sau poate avea vreun înţeles deosebit ?

„A trebuit să mă zbat cu multe probleme", spuse, în sfîrşit, Fernand. Vorbea cu greu, nu voia să se lase copleşit de ceea ce simţea în clipa de faţă Ea nu înţelesese atunci ce-l frămînta, niciodată nu-l înţelesese şi nu voise să l înţeleagă, şi el trebuia să-i amintească asta. „Da, acum te-ai frecat de lume", răspunse Gilberte, şi Fernand era supărat şi măgulit că folosea cuvintele pe care le spusese el atunci „Şi ai trecut prin multe aventuri", continuă ea, şi nimeni, poate că nici ea, n ar fi putut spune în ce măsură glumea şi in ce măsură vorbea serios.

„Da, am trecut prin multe întîmplări neobişnuite, răspunse Fernand calm. În realitate problemele arată cu totul altfel decît în cărţi." Găsise în sfîrşit un subiect de conversaţie şi era fericit. Vorbi despre problema pentru care plecase în Indiile de Vest, despre sclavagism şi ce spuseseră despre sclavagism Franklin, şi Washington[2], şi Jefferson[3], şi cum lucrurile se prezentau cu totul altfel pe insulele

---

[1] Mercenari originari din landul Hessa, din Germania, care au luptat alături de englezi în războiul de independenţă al Statelor Unite.

[2] *George Washington* (1732—1799), om politic american, primul preşedinte al Statelor Unite.

[3] *Thomas Jefferson* (1743—1826) om politic american preşedinte al Statelor Unite.

franceze[1] decît pe continentul american, mai simplu și totuși mai complicat. Vorbi despre ceea ce ar fi trebuit să fie și despre ceea ce era și se înflăcără ; era iarăși acel Fernand de odinioară, foarte juvenil, care șchiopăta puțin. Era un om minunat și totodată înspăimîntător.

Atîta timp cît Gilberte fu de față, Fernand simți pentru ea tot ce simțise și în trecut. Cînd rămase din nou singur își regăsi cumpătul și filozofia. După cum se părea, ea socotea trecutul încheiat, se bucura că erau din nou împreună și trăia toată fericirea clipei de față. Lui nu-i era îngăduită o fericire atît de necugetată. Nu putea uita că Gilberte se legase și mai strîns de acele cercuri frivole, primejdioase din care el evadase. Avea astăzi la fel de puțină înțelegere pentru el și pentru lumea lui ca și atunci ; din gura ei nu ieșise nici un cuvînt de părere de rău, sau mai adînc gîndit. El se înflăcărase, vorbind și căutînd să-i explice greaua problemă a sclaviei, dar ea nu întrebase nimic și nu-și arătase prin nimic participarea. I se păru chiar că zărise o umbră de zîmbet pe buzele ei, un zîmbet dur, lipsit de bunătate, și cu cît se străduia mai mult să-și amintească zîmbetul acela, cu atît i se părea mai răuvoitor.

Acum știa ce avea de făcut. Se va înapoia de îndată la San Domingo. Se bucura la gîndul muncii ce-l aștepta acolo, îi era dor de Hortense. O vedea înaintea ochilor pe Hortense de Traversay, așa cum o văzuse pentru prima oară. Era la balul guvernatorului, iar ea intrase, plutind parcă, înaltă și subțire, foarte tînără, cu fața prelungă, smeadă, radiind sumbru sub părul pudrat alb, cu umerii ieșind delicat din rochia de culoarea bronzului. Felul în care-l privise nestingherit și profund, cu ochii ei mari, foarte deschiși la culoare, cum îl întrebase cu vocea ei subțire și ironică despre maestrul lui, Jean-Jacques, totul îl cucerise, îi plăcuse. Desigur, fata aceasta, descendenta străvechii nobilimi franceze și castiliane, era de o aroganță ce atingea nebunia, dar avea clipe în care-l înțelegea cu sensibilitatea ei, cînd devenea pentru el Julie, și clipele acestea mari, însuflețite tră-

[1] Insula Haiti, din arhipelagul Antilelor, e împărțită în două state : Haiti și Republica Dominicană, care, pe atunci, erau colonii franceze.

geau de zece ori mai mult în cumpănă decît suferința și supărarea cumplită pe care i le pricinuia uneori. Ce minunat va fi s-o aducă în Franța, să-i arate această țara nespus de frumoasă, care în ciuda decăderii sale, avea un viitor strălucit, și s-o formeze după concepțiile sale și ale lui Jean-Jacques! Nu va mai fi atît de nebun incît s-o piardă și pe Hortense, lăsînd-o fără nici un rost să aștepte, punînd-o „la incercare"! Se va întoarce la San-Domingo. Mîine, cel tîrziu poimiine, va da de știre tatălui său că pleacă in Indiile de Vest să-și aducă logodnica.

Mîine se va duce și la Latour s-o vestească pe Gilberte de hotărîrea sa. Nu se temea să-i spună în față ce planuri avea, că aceasta însemna sfîrșitul și că se despărțeau pentru totdeauna

Străbătu drumul pînă la Latour nu călare, ci in trăsură îmbrăcat în uniformă. Nu mai era Fernand, care venea la Gilberte era contele Brégy, care făcea o vizită formală de rămas bun doamnei de Courcelles. Desigur că nu-i va fi ușor, poate chiar va fi obligat să vadă copilul Gilbertei și să spună cîteva cuvinte admirative.

Dădu peste o Gilberte îmbrăcată rustic, proaspătă naturală, atrăgătoare. „Sper, Fernand, glumi ea, că nu trebuie să mă schimb pentru dumneata", și el se simți caraghios în uniforma lui somptuoasă și cu sabia. Gilberte continua să flecărească cum flecărea pe vremuri, în timpurile cînd erau cel mai aproape unul de altul. Cum de-i venise ideea ca ea s-ar fi schimbat? Cînd zîmbea. n-avea nimic dur sau rau în expresie, era zîmbetul *Noii Heloïse*, iar el fusese un nebun orbit de năluciri absurde

Gilberte îi povesti despre prietenia dintre ei și marchiz Acesta stăruia mereu ca bunicul să transforme grădinile de la Latour după principiile lui Jean-Jacques, luînd drept model parcul de la Ermenonville Dar *monsieur* Robinet se împotrivea cu străşnicie : dacă avea poftă de natură, apoi să fie natură adevărată, și dacă voia un parc atunci să fie cu tise și merișori, cu fîntîni și straturi frumoase de flori. De natura imitată a lui *monsieur* de Girardin se lipsea bucuros Se necăjeau mereu cei doi domni bătrîni, și totuși

nu se puteau lipsi unul de altul Gilberte povestea glumeț, vesel și, totuși, cu duioșie.

Nu-i vorbi de Mathieu al ei, nici de micuța Marie-Sidonia, nici de regină și nici de cățelușul Pompon. Nu-l întrebă nici despre creola lui, de care bineînțeles că auzise. Nu pomeni nimic nici de cearta din trecut

El o asculta cum flecărea și percepea mai puțin sensul cuvintelor decît sunetul lor Dar deodată ea spuse . „Nu-i așa că *monsieur* Robinet e un om minunat ?" Îi auzi cuvintele și înțelese că, în felul acesta delicat, ea îl mustra că o părăsise atunci ; și oare ar fi putut să-l dojenească și să se plîngă într-un fel mai blînd ? Inima îi era grea și ușoară totodată, căci inima lui se făcuse mai înțeleaptă. Ar fi fost intr-adevăr mai bine pentru amîndoi dacă ar fi urmat atunci sfatul lui Robinet și ar fi așteptat pînă se organiza plecarea corpului auxiliar francez

Asta era, bineînțeles absurd Pe vremea aceea a trebuit sa acționeze așa. Dar nu putea să alunge gîndul că toate ar fi fost altfel dacă s-ar fi dovedit mai cumpănit atunci. Gilberte și Hortense se contopeau. Călărea alături de Gilberte, străbătînd proprietățile sale din Indiile de Vest, și ea admira cît de întinse erau pămînturile lui, aproape fără margini, și-l punea să-i lămurească de ce și cum de făcuse una sau alta, zîmbind înțelegător, duios și puțin ironic in fața entuziasmului lui.

Cînd se despărțiră, se simțeau foarte aproape unul de altul.

Fernand nu i spuse nimic tatălui sau despre plecare. În schimb, îi scrise Hortensei că situația din Franța îl silea să rămînă deocamdată acolo , s ar putea să mai treacă ani de zile pînă să se poată întoarce in San-Domingo. Tonul scrisorii era nepărtinitor, amabil, foarte prietenos și prea puțin tandru.

Cînd veni a doua oara la Latour, Gilberte nu mai era singură. Sosise Mathieu

Nestînjenită, ea se purtă cu Fernand cum te porți cu cel mai scump și sincer prieten Mathieu de asemenea îl primi ca pe un prieten apropiat al casei. În schimb, Fernand, cu toată străduința sa, avu o atitudine țeapănă și morocănoasă

Cînd mai adusera și copilul, micuța Sidonia, cu cățelușul Pompon, Gilberte deveni pentru el o doamnă cu totul străină, una din doamnele de la Versailles.

Părăsi Latourul cu totul dezorientat. Visase oare ultima dată cînd fusese acolo ? Își dădu din nou seama, cu toată ascuțimea cît de fugară era imaginea unui om in mintea lui. Purta în el imaginea unei Gilberte din trecut și o altă imagine, diferită, și apoi iarăși alta, diferită de a doua, și nu izbutea să le îmbine Încercă s-o ocolească pe Gilberte, și totuși se întîmplă de multe ori să se întîlnească cu ea, n-avea ce face. De cele mai multe ori se arăta stînjenit și rezervat. Apoi îl năpădeau din nou vechile sentimente din tinerețe, uita de existența lui Mathieu și trebuia să facă o sforțare ca să-și amintească tot ce-i despărțea

Gilberte găsea că Fernand rămăsese același, și chiar dacă nu voia s-o lase să se apropie de el, totuși, era evident ca rupsese, din cauza ei, cu creola.

O dată, pe cînd se afla singură cu el, intră copilul Marie Sidonia era îmbrăcată, după obicei, greoi și somptuos, ca o persoană mare , și purtarea ei era nefiresc de ceremonioasă și matură Gilberte observă cum Fernand privea gînditor fetița și spuse că ea ar fi preferat s-o educe simplu și firesc, așa cum fuseseră crescuți ei înșiși Dar Mathieu și bunicul stăruiau să fie crescută așa cum se cuvenea ; în timpurile acestea tulburi, socoteau ei, era cu atît mai necesar. Fernand o privi pe Gilberte privi copilul și tăcu Ea însă observă cît de mult o condamna, și pe față i se ivi acel zîmbet fugar, răutăcios

CUI APARȚINE JEAN JACQUES ?

De la întoarcerea lui Fernand, casa marchizului redeveni se ospitalieră, ca în trecut Veneau filozofi, scriitori, aristocrați cu vederi înaintate, majoritatea „americanilor" adică oameni care luptaseră, de dragul libertății, în coloniile

engleze, veni de mai multe ori și ambasadorul american, Thomas Jefferson

Discuțiile de la Ermenonville se învîrteau mai ales în jurul politicii interne. Situația financiară a Franței era proastă Cele două stări privilegiate, nobilimea și clerul, nu numai ca erau scutite de dări, dar mai și acaparau, sub forma diferitelor privilegii feudale, o mare parte a impozitelor pentru ele însele, iar majoritatea populației acestei țari bogate trăia în strîmtoare, ba chiar în mizerie. Izbucneau tulburări cînd într-un loc, cînd in altul. Era nevoie de transformări fundamentale, de o reformă a regatului de sus și pînă jos, de o reînnoire totală.

Și liber-cugetătorii din jurul lui *monsieur* de Girardin socoteau inevitabilă revoluția. Dar ei credeau ca va fi o revoluție pașnică. Peste tot se puteau constata semnele progresului. Miniștrii luminați se străduiau să lichideze drepturile de care se bucurau stările privilegiate, lucrurile păreau să ia o întorsătură favorabilă. În fruntea revoluției vor fi filozofii, savanți în știința conducerii statului ; soco teau că sfetnicii liberali vor reuși, în cele din urmă, să-l facă pe rege să acorde o constituție și drepturi egale pentru toți.

Fernand nu era de aceeași parere Experiența practica il învățase că, impotriva rezistenței îndîrjite a unei pături dominante hotărîte, n-o puteai scoate la capat cu dispoziții prudente și jumătăți de măsură. Ordinele bine intenționate ale unor conducători mari, izolați ajutau prea puțin. Nici măcar împăratul liberal Joseph nu putea face prea multe Sistemul feudal trebuia lichidat din temelii, și asta n-o puteau face decît cei care sufereau din punct de vedere economic și fizic de pe urma lui. Marea schimbare nu putea veni decit de jos, de la mase, din popor

Secole de-a rîndul, cei de jos acceptaseră mizeria apăsătoare ca o fatalitate de neînlăturat. Dar apăruse Jean-Jacques și arătase că ar fi cu putință și o altă ordine Cei de jos auziseră, cunoșteau numele lui Jean-Jacques, aflasera nelămurit despre învățătura lui. Începeau să se trezească, se frecau la ochi, și atunci cînd se vor trezi cu totul se vor mișca pentru a pune singuri capăt mizeriei Statul lui

Jean Jacques va fi înfăptuit, dar acest lucru nu se va face pe cale filozofică.

Cînd vorbea astfel Fernand vedea în jur fețe mirate, neîncrezătoare. Vorbea serios? Credea într-o revoluție sîngeroasă, ca cea din Anglia în secolul trecut?[1] Nu astfel de lucruri nu sînt cu putință în Franța noastră luminată. Vom înfăptui transformarea necesară pe cale pașnică, călăuzind o pe drumul cel bun.

Se întîmplă ca Fernand și tatăl său, fiind la Paris, să ia parte la o serată a doamnei mareșal de Beauvau. Erau de față membri ai Academiei, domni și doamne de la Curte și din nou se discută în ce măsură se și realizaseră învățăturile lui Voltaire și ale lui Jean-Jacques. Progresul se vădea pretutindeni, se iveau zorile unei epoci a rațiunii. Cineva strigă: „Vom mai apuca toți această fericită transformare!"

Printre oaspeți se afla un domn mai vîrstnic, cu înfățișare plăcută, *monsieur* Cazotte[2], scriitor cunoscut, autor al unor povestiri agreabile, în versuri. *Monsieur* Cazotte era un mistic, credea că existau oameni care pot prevesti viitorul și că el este unul dintr-aceștia. Un timp ascultase tăcut conversația. Apoi se amestecă în vorbă: „Desigur, domnilor și doamnelor, veți trăi marea, minunata dumneavoastră revoluție, dar nu-i veți supraviețui. Cei mai mulți dintre dumneavoastră vor pieri, și încă în chip îngrozitor." Lumea rîse: „Cum puteți să vă imaginați una ca asta, sub domnia filozofiei și a rațiunii?" „Tocmai în numele filozofiei și pe altarele rațiunii veți fi jertfiți!" răspunse el și dădu amănunte înspăimîntătoare despre felul cum vor pieri cutare sau cutare din cei de față. „Dar ce, vor ajunge să domnească în Franța turcii sau tătarii?" întrebă cineva. „Nicidecum, răspunse *monsieur* Cazotte. Vor domni filozofii. Cînd își vor rosti sentința judecătorii vor folosi aceleași

[1] Se referă la prima etapă a revoluției burgheze engleze din secolul al XVII-lea, și anume, la executarea lui Carol I Stuart, care a avut loc sub presiunea maselor în 1649.

[2] *Jacques Cazotte* (1719-1792), povestitor francez plin de spirit, adversar al revoluției din 1789. Așa-zisa „profeție a lui Cazotte" a fost născocită și istorisită de contemporanul său *Joseph Laharpe* (1739—1803) poet și critic francez, de asemenea adversar al revoluției.

maxime pe care le rostiți și dumneavoastră de o oră. Veți fi trimiși la moarte cu citate din Voltaire, Diderot și Rousseau." „Ei, acum ajunge cu glumele astea macabre !" interveni doamna mareșal. „Încă o întrebare, se rugă unul din domni, apoi se adresă lui *monsieur* Cazotte : Dar dumneavoastră cum o să vă meargă domnule abate ?" Acesta răspunse : „L-ați citit cu toții pe Josephus[1] Vă amintiți, desigur, de episodul in care, in timpul asediului Ierusalimului, un om se plimba jelindu se pe ziduri. Zile întregi se căina «Vai ție, Ierusalime ! Vai mie !» Pînă cind îl ucise o săgeată a asediatorilor' *Monsieur* Cazotte se înclină și părăsi salonul

Prorocirile lui *monsieur* Cazotte fura mult discutate la Paris și la Versailles și luate în deridere. Fernand nu rîdea. Oare prietenii lui erau orbi cu toții ? Nu că ar fi crezut în proorociri și altele asemănătoare ; era, ca și ceilalți, refractar la orice superstițic și n-avea înclinații spre misticism. Dar cuvintele lui *monsieur* Cazotte îl impresionaseră neplăcut pe el și întreaga societate ; căci izvorau nu numai din încrederea celui ce le rostise în darul său de prezicător, dar *monsieur* Cazotte se bizuia pe o profundă cunoaștere instinctivă a situației țării. Cuvintele sale ar fi trebuit să-i facă pe ascultătorii lui să cîntărească măcar o clipă dacă părerile lor nu sînt greșite. Aceștia se credeau foarte deștepți, îi studiaseră pe filozofi și pe istorici, pe cei din trecut și pe cei moderni, puteau argumenta curgător și frumos exprimat, cu convingere. Nu erau, oare, în stare să vadă ce le stătea în față ? Vedeau foarte bine marile principii, dar oare nu vedeau ce se petrece în jurul lor : săracii, asupriții, care începeau să gîndească și se pregăteau să lovească ?

Fernand nu credea, el știa : ce avea să vină nu va putea fi canalizat ca pîrîiașele de la Ermenonville ; va fi un val mare, care-i va duce pe mulți la pieire, poate și pe el Dar era gata să accepte marea răsturnare, indiferent de forma pe care o va îmbrăca, și voia să contribuie la înfăptuirea ei.

Nu avea nici un sens să discute despre învățătura lui Jean Jacques cu oamenii culti , o cunoșteau oricum Impo -

[1] *Josephus Flavius* (37 — aprox 100) istoric evreu

tant era să simplifici această învățătură, s-o faci pe înțelesul poporului, să faci poporul să acționeze în spiritul ei

Dar pentru asta trebuia sa ai tu însuți calitățile poporului. Trebuia să fii una cu mulțimea, cu poporul El, Fernand, nu făcuse niciodată parte din popor. Cînd privea acum înapoi, spre anii negri petrecuți la Academia de război înțelegea de ce erau porniți ceilalți împotriva lui. În el era prea multă aroganță aristocratică înnăscută. Şi cînd se amesteca, oricît de prietenește, cu băieții din sat, rămînea, oricît s-ar fi străduit, contele Brégy, viitorul stăpîn. El și Martin Catrou nu ajunseseră niciodată să se înțeleagă pe deplin

Numai în America, în armată, se schimbaseră lucrurile Acolo, în anii grei ai campaniei, în luptă, în primejdie, se născuse, între el și ceilalți, o camaraderie adevărată

Că era străin în locurile sale de baștină îi deveni dureros de limpede cînd regiunea Ile de France [1] fu lovită de o revărsare de ape. Liniștitul pîrîiaș Nonette se prefăcu într un torent, grădinile de la Ermenonville fura inundate pe toate pămînturile marchizului apa amenința recoltele țăranilor liberi și ale dijmașilor. Marchizul organiza, poruncea, se lipsea de somn, le dădea țăranilor ajutor cu oameni, unelte, bani. Fernand constată cu uimire că țăranii nu-i erau recunoscători tatălui său Nu voiau să vadă că se străduia pentru ei aproape peste puteri. Rămaseră neîncrezători, îl socoteau pe senior și pe fiul lui niște străini.

Ah, dacă el, Fernand ar reuși să doboare zidul ce l despărțea de ceilalți ! Simțea nevoia să se amestece cu ei, simțea nevoia unor prietenii, a unor dușmănii.

Cunoștea poporul din cărți, din discuții indiferente din primejdiile înfruntate laolaltă, din senzații neprecise. Nu l cunoștea Totdeauna oamenii din popor reacționau altfel decît se aștepta. Fraternitate ! Trebuia sa se adapteze celorlalți, să devină ca ei, daca voia într adevar să fie fratele lor.

În primul rînd trebuia să-i cunoască.

---

[1] Provincie franceză, care a constituit primul centru politic al țării în mijlocul ei aflîndu-se Parisul

Se numerea bine că orașul Senlis avea nevoie de un consultant [1] Acesta trebuia nu numai să reprezinte orașul în numeroasele treburi cu autoritățile superioare, dar și să-i îndrume pe orășenii și țăranii din împrejurimi Fernand se oferi să preia această funcție.

Marchizul făcu aluzii discrete, socotind ca Fernand ar face poate mai bine să intre în serviciul Ministerului de Finanțe sau al Ministerului de Război, unde-l aștepta o carieră grabnică și sigură. Dar cum Fernand nu voia să audă de așa ceva, *monsieur* de Girardin nu mai stărui. Dimpotrivă, dovedi că înțelegea îndemnurile care-l călăuzeau pe Fernand. Față de prieteni își lăuda fiul, care, ca un adevărat discipol al lui Jean-Jacques, căuta poporul și prefera treburile modeste ale obscurului orășel Senlis unui post strălucitor la Curte.

Fernand își privea atît de serios noua lui ocupație, încît se mută la Senlis. Acolo nu se instala într-unul din numeroasele palate nobiliare goale, ci într-o casă de țară, veche și simplă, de la marginea orașului

Mai-marii orașului Senlis, episcopul, președintele tribunalului districtual, primarul, fură măguliți să-l numere pe viitorul senior de Ermenonville printre concetățenii lor Spiritele luminate ale orașului, istoricul său, poetul, publicistul sperau să-l vadă la sindrofiile lor. Dar profesiunea pe care și-o alesese îi umplea tot timpul. N-avea relații decît cu micii meseriași, care-i cereau sfatul cu țărani, băcani, copiști. Pe aceștia căuta să-i ajute nu numai în problemele lor juridice, dar și în problemele de zi cu zi. Lupta, cu modestie și hotărîre pentru cucerirea prieteniei celor de jos.

La Senlis se întîmpla să-l întîlnească din nou pe prietenul său din tinerețe, pe Martin Catrou.

Martin învățase multe la Paris, la *maître* Bouvier Desigur că diploma de avocat n-o putuse dobîndi, nu mai era destul de tînăr pentru studiul acesta greu și îndelungat și dacă stăteai să te gîndești bine nu era decît

[1] Adică un avocat consultant care nu pledează ci dă numai consultații.

un copist mai răsărit, care se pricepea în probleme de drept. Dar cunoaşterea operei lui Jean-Jacques îi îngăduia să-şi îmbrace argumentele într-o filozofie plină de roade şi obţinea rezultate în cazuri în care jurişti cu diplomă dădeau greş.

Curînd i se duse vestea că-l ajuta pe omul de ispravă să-şi apere drepturile împotriva legilor strîmbe.

Avea obiceiul să-şi prezinte argumentele cu duritate, nepoliticos, cu o voce limpede tăioasă. Felul lui direct de a fi, îndărătnicia cu care disprețuia compromisurile, bizuindu-se pe tăria argumentelor sale, îi crea prieteni şi adepți.

Printre aceştia se afla o anume Jeanne Maupetit. Tatăl ei, om încăpăţînat, burghez din Paris, intrase în conflict cu un mare senior, fusese înfrînt şi murise la închisoare. Jeanne nu era prea frumoasă, dar capabilă şi deşteaptă · soarta tatălui ei o făcuse să înțeleagă filozofia. Vedea în Martin un om care nu numai că vorbea despre învăţătura lui Jean-Jacques, dar o şi trăia. Îi deveni discipol. Încrederea ei fanatică o făcu să-i pară frumoasă. Se căsători cu ea.

Jeanne salvase ceva bani din catastrofa prin care trecuse tatăl ei. Martin îşi putu îngădui să ia apărarea năpăstuiţilor în procesele împotriva privilegiaţilor, primind onorarii foarte mici, sau chiar nimic.

Un anume *sieur* Vieillard, locuitor al oraşului Senlis, căruia îi fuseseră de folos sfaturile lui Martin, stăruia ca acesta să se mute la Senlis. Martin se lăsă convins. Îl atrăgea să lucreze în orăşelul pe care-l cunoştea atît de bine şi care l disprețuise multă vreme, socotindu-l un om de nimic. Curînd îşi făcu şi aici prieteni, care-l admirau. Fu ales în consiliul municipal.

Aşadar acolo, în primăria din Senlis, îl întîlni Fernand pe prietenul său Martin.

De bună seama, Fernand se aşteptase să-şi găsească prietenul schimbat între timp ; rămase, totuşi, uluit cînd

se găsi în fața unui Martin atît de matur, atît de lat în spete, atît de sigur de sine, plin de importanță și cu experiență El însuși se simți din nou adolescent. Îl privi pe celălalt : „Tu ești Martin ?" întrebă el prostește. „Așa s-ar zice", răspunse Martin. Îl privi pe Fernand rîzînd, măsurîndu-l cu ochii săi negri, inteligenți, ironici. Îi observă fața îndrăzneață, cuta de deasupra nasului, văzu că era emoționat.

Amîndoi se bucurau prietenește și totodată erau neîncrezători unul față de celălalt. Din prima clipă se reînnodară vechile relații de prietenie dușmănie

Și Fernand îl măsurase între timp pe celălalt Se îmbrăca la fel ca în trecut, cu o neglijență voită Părul, care-i mînca din fruntea lată, și-l pieptăna în jos Toată înfățișarea lui avea un aspect bătăios, răzvrătit.

„De fapt, e curios că nu ne-am întîlnit pînă acum , constata Fernand cu o voioșie silită. „Și dumneavoastră sînteți de părerea asta, conte Brégy ?" răspunse celălalt tăios, cu vocea lui limpede. „Ce înseamnă asta, Martin ? il mustră prietenește Fernand De ce nu-mi spui tu ?" Și, în timp ce se apropia de el, Martin observă că șchiopăta puțin. „Da, spuse el știu Între timp ți-ai dobîndit doar merite pentru noi, cei de jos " Dar în cuvintele lui batjocoritoare se simțea căldură.

„Să vii la mine, îl rugă Fernand Avem să ne povestim multe. Vino la cină." „Îmi dai voie să te invit la mine ? întrebă la rîndul său Martin Soția mea s-ar bucura, desigur și mama mea te-ar revedea cu plăcere." Fernand, care auzise de conflictul tatălui său cu văduva Catrou, șovăi o clipă, apoi spuse „Sigur că vin, dacă preferi." „Ei bine, încheie Martin, atunci diseară vin eu la tine.'

Cît fusese Fernand în America, Martin ascultase cu interes tot ce se povestea despre prietenul lui și se bucura ori de cîte ori auzea lucruri vrednice de laudă Dar de cînd Fernand se întorsese în țară era supărat pe el Tot ceea ce făcea dovedea că rămăsese la fel de prost după

experienţa din America, ca şi înainte, iar felul cum se purta la Senlis nu era decît pur diletantism, curată maimuţăreală. Fernand se născuse însă aristocrat, pentru alde Martin era mai uşor sa fie deştept, trebuia să-i treacă cîte ceva cu vederea prietenului din tinereţe. În drum spre Fernand işi propuse să nu-l înţepe cu vorba

La început totul merse bine Apoi Fernand porni sa discute despre daraverile oamenilor de rînd pe care-i ajuta şi despre necazurile lor, vorbea cu căldura, de parcă ar fi fost el însuşi un om de rînd, şi asta îl stîrni pe Martin Uite-l pe Fernand asta, fusese în America, şi tot nu pricepuse că se potrivea în lumea oamenilor de rînd ca nuca în perete Taica Popaule şi jupîn Michel, cu care zicea că-i prieten, socoteau în *sous*, iar el socotea în ludovici. Cine-i născut aristocrat să nu se vîre în sufletul poporului !

„E frumos aici la tine, spuse Martin, şi nu e de loc pretenţios Să ţi spun drept, urma el perfid, m am mirat că nu te-ai mutat la palatul Lévis.' Palatul aparţinea străvechiului neam al ducilor de Lévis, şi cei din neamul Lévis erau prieteni cu Girardinii. „Dar ce era să caut în palatul Lévis ?" întreba Fernand, mai mult amuzat decît supărat. „Ei da răspunse Martin, de n ar fi decît capela şi tot ar avea un domn din cei mari cu ce se bucura în fiecare zi !" Capela avea deasupra altarului un portret din secolul al XIII-lea, înfăţişîndu-l pe seniorul de Lévis de atunci, care pretindea că neamul lui se trage din Levi, al treilea fiu al patriarhului Iacob [1] Seniorul de Levis era reprezentat îngenunchind în faţa sfintei fecioare, iar aceasta îi spunea amabil, cu ajutorul unei inscripţii *„Couvrez-vous, mon cousin"* [2]

---

[1] Personaj legendar din *Vechiul Testament*.

[2] Acoperă-ţi capul, vere (fr.) Ironia se referă la faptul că fecioara Maria, conform legendei biblice, se trăgea şi ea din neamul lui Iacob, deci erau rubedenii. Spunîndu-i să-şi acopere capul, recunoştea că era de acelaşi rang cu ea

Fernand rîse vesel. „Sînt prieten cu Gaston de Levis și pot să-ți spun că-și bate joc ca mine și ca tine de portretul acesta." Apoi deveni serios, își petrecu brațul peste umărul celuilalt și-i reproșă : „De ce vii cu asemenea prostii ? De ce mă înțepi mereu ? Ce ți-am făcut?" „Numai bine ! rîse Martin sarcastic, străduindu-se să-și domolească tonul tăios Dar fruntea i se acoperi de pete roșii. Nu mi-ați făcut decît bine, fapte caritabile. Întîi, tatăl tău i a arătat mamei că el e stăpînul, dar apoi s-a arătat generos, milostiv și m-a trimis la Paris, la învățătură Dacă astăzi sînt cineva, apoi seniorul poate spune ca el m-a făcut om ! *Le seigneur* se arată mărinimos, bunătatea lui s a revărsat și asupra mea Dar eu nu vreau pomană ! izbucni el cu voce aprigă Eu vreau dreptul meu, dreptul innăscut, de care vorbea atît Jean-Jacques al vostru ! Și cum Fernand tăcea, urmă : Jean-Jacques nu e al vostru El n-are nimic de-a face cu pomenile voastre El s-a ocupat de drepturile noastre Jean-Jacques e al nostru !"

De astă dată se înfierbîntă și Fernand I ar fi placut sa se bata cu Martin, ca pe vremuri. Dar nu voia să se aprindă ca tatal sau, care i luase prăvălia văduvei Catrou. „Ți-ai dat vreodată seama, raspunse el calm, că ești mult mai increzut de faptul că ești om din popor decît de-alde noi, cu originea noastră ?"

Martin nu se lăsă atras pe această pantă , L-am socotit pe Jean-Jacques nebun, recunoscu el, am rîs de el și, cînd imi amintesc cum se plimba la Ermenonville ca sfîntul Francisc, îmi vine și astăzi să rîd. Iar *Noua Heloïse* e un spanac. Asta și toata «natura» lui, astea vi le lăsăm voua, Girardinilor , Jean Jacques care a scris asta e în tr-adevăr al vostru Dar *Inegalitatea* [1] și *Contractul social* [2], din astea nu pricepeți voi nici o iotă, oricit ați perora despre ele Pe acest Jean-Jacques il pricepe numai

[1,2] Se referă la lucrările *Discurs asupra originii inegalității printre oameni* (1754) și la *Contractul social* (1762), în care Rousseau își expune principiile ce ar trebui să stea la baza unei drepte orînduiri sociale.

ăl de vine de jos Şi de aceea, vezi tu, dragul meu, de aceea este Jean Jacques *al nostru.*

Martin era supărat pe sine însuşi. Desigur că avea dreptate : pe cît de puţin era el în stare să priceapă dulcegăriile din *Noua Heloïse,* pe atît de puţin înţelegea celălalt adevărurile aspre din *Contractul social,* tocmai pentru că el fusese totdeauna flămînd, iar celălalt trăise o viaţă întreagă sătul Dar asta nu putea sa i-o explice lui Fernand, şi de aceea n-ar fi trebuit să se avînte într-o asemenea controversă „Povesteşte mi despre America, schimbă el vorba Se spune că acolo tot avîntul a pierit şi că privilegiile si-au schimbat doar numele Te rog, povesteşte-mi."

Fernand istorisea cu plăcere. Ceea ce se petrecuse in America nu trebuia judecat după tiparele europene Cei care doriseră acolo într-adevăr revoluţia fuseseră, cel puţin în primii ani, într o mică minoritate, iar printre privilegiaţii de acolo se numărau mult mai puţine persoane lu minate decît în Franţa. Cu atît mai virtos trebuia preţuită victoria. Iar faptul că marile sentimente nu dăinuiau, că lăcomia şi invidia măruntă se făceau din nou simţite era omenesc, era firesc.

„Va să zică eşti dezamagit', rezumă Martin obiectiv Fernand şovăi o clipă. Apoi spuse : „S-au realizat multe şi va rămîne ca un mare exemplu"

Cînd se despărţiră, se simţeau legaţi prin discuţiile avute şi se bucurau la gîndul viitoarei întîlniri.

Dar, oricît se străduiau sa fie îngăduitori unul faţă de altul, mereu se certau în problemele privind oraşul Senlis, sau cazul izolat al vreunui locuitor, şi fiecare folosea cu vinte care-l răneau pe celălalt.

Rămaseră prieteni, dar şi locuitorii din Senlis simţeau conflictul lor lăuntric. Adepţii lui Martin erau neîncrezători faţă de Fernand, adepţii lui Fernand neîncrezători faţă de Martin.

Fernand se ostenea, umil şi neobosit, pentru oamenii lui mărunţi. Putea să-şi spună că mulţi nu l socoteau un simplu protector capricios, ci vedeau în el un prieten sincer Dar cuvintele acelea ale lui Martin îi pătrunseseră în

suflet, era în ele un pic de adevăr, și nu numai un pic. O parte din Jean-Jacques rămînea închisă pentru el. O parte din Jean-Jacques le aparținea „celorlalți", poporului.

PLÎNGERILE ORAȘULUI SENLIS

O mare mișcare cuprinse întreaga țară: fuseseră convocate Statele Generale[1], *Les États Généraux*, ceea ce nu se mai întîmplase de 175 de ani. Dificultățile financiare în care se zbătea guvernul ajunseseră atît de mari, încît nu mai îndrăznea să întocmească un buget fără aprobarea poporului.

Statele Generale se compuneau din reprezentanți ai celor două clase privilegiate, nobilimea și clerul, și ai stării a treia, lipsite de privilegii, burghezia.

Acestei stări i se acordase o reprezentare la fel de numeroasă ca și celor două stări privilegiate, luate la un loc, ceea ce constituia o schimbare importantă, progresistă. Ba mai mult, fiecare francez care împlinise 25 de ani și plătea impozite urma să aibă dreptul să voteze. Pentru prima dată, după aproape două mii de ani, de cînd cezarii se instăpîniseră în Republica romană[2], un popor de pe continent, și pe deasupra cel mai mare popor al Europei, trebuia să voteze și să hotărască singur cum să fie rezolvate treburile țării.

O speranță furtunoasă cuprinse întregul regat.

---

[1] Denumire sub care erau cunoscute, înainte de revoluția din 1789, adunările politice ale clerului, nobilimii și stării a treia din Franța convocate de rege pentru a se consulta cu privire la problemele importante ale statului. Prima convocare a Statelor Generale datează din 1302. Din 1614 pînă în 1789, regii Franței nu mai convocaseră Statele Generale; în 1789 starea deznădăjduită a țării îl silește pe rege, sub presiunea valului revoluționar, să le convoace. Această sesiune se transformă în Adunarea Națională.

[2] Republica romană dăinuise de la detronarea ultimului rege, Tarquinius Superbus, în 510 î.e.n., și pînă la 30 î.e.n., cînd Caius Iulius Caesar Octavius se proclamă împărat sub numele de Octavian.

Obștilor li se îngădui să dea instrucțiuni deputaților, sarcini, „*cahiers*", liste cu doleanțele și plîngerile lor

Primarul din Senlis lăsă în seama contelui Fernand Bregy și a lui *sieur* Martin Catrou redactarea „caietelor' sale. Cei doi începură de îndată să discute aprig. Fernand credea că învățase ceva din experiența cîștigată la Senlis și voia să pună accentul principal pe prezentarea clară a unor neajunsuri concrete Voia să ceară în fraze vehemente îndiguirea rîului Nonette, desființarea anumitor taxe pe drumuri, vămi și, în primul rînd, limitarea drepturilor de vînătoare ale familiei regale

Martin zîmbea , cunoștea veșnica ciondăneală a Girardinilor cu căpitănia regală din cauza dreptului de vînătoare al prințului de Condé.

El însuși, Martin, avea puține speranțe în multtrîmbițatele dezbateri ale Statelor Generale. După părerea sa reprezentanții poporului vor fi puși să aprobe impozite noi și grele în schimbul unor concesii în chestiuni secundare, apoi vor fi trimiși acasă. Totul nu va fi decît o farsă solemnă, și cele două stări privilegiate vor continua să trăiască, ca mai înainte, pe spinarea stării a treia. Tocmai de aceea nu trebuiau să se lase tîrîți în mărunțișuri, ci trebuiau să ceară esențialul, despărțirea puterii executive de cea legislativă, responsabilitatea miniștrilor în fața poporului, pe scurt, o constituție eficace. Acum, cînd aveau posibilitatea să vorbească în fața țării și a lumii, trebuiau cu toții, chiar și micile obști, să pună accentul pe revendicarea fundamentală

După multe ciorovăieli, Martin și Fernand căzură de acord asupra unui text, care, în partea principală, cerea constituția, dar nu neglija să ceară, totodată, cu o violentă acuzatoare, lichidarea anumitor abuzuri concrete

Consilierii municipali din Senlis se exprimară în termeni respectuoși despre logica și tonul convingător al memorandumului. Nici împotriva vehemenței cu care se cerea o constituție n aveau nimic de obiectat, dar frazele agresive în care erau descrise samavolniciile căpităniei regale, îi făcură să se scarpine după ureche Da un asemenea ton putea să-l determine pe prințul de Condé să treacă la

șicane, ba chiar sa ia măsuri de pedepsire a orașului. Fer nand însă ținea la formulările sale, iar Martin, prietenul lui credincios, îl susținu. În sfîrșit, consilierii municipali cerură ca cei doi domni să semneze personal *les cahiers*, in calitate de autori, și se simțiră mai liniștiți cînd văzură ca documentul purta și semnătura viitorului *seigneur* de Ermenonville.

Sesiunea Statelor Generale fu inaugurată cu o ceremonie fastuoasă. Era o zi frumoasa de mai, și parizienii veniseră cu miile la Versailles, să asiste la istoricul spectacol Cuitea și cei 1.200 de reprezentanți alcătuiră un lung cortegiu, care străbătu orașul împodobit de sărbătoare pentru a lua parte la slujba de la biserica Saint Louis. Demnitarii reacționari ai Curții nascociră o mică șicană pentru a sublinia distanța dintre clasele privilegiate și burghezi : reprezentanții fură obligați să apară în costumele tradiționale ale stărilor, ca la ultima sesiune, cu o sută șaptezeci și cinci de ani in urmă Prin urmare, nobilii și prelații purtau veșmintele de modă veche, cu aur, mătase și brocart, în timp ce burghezii purtau haine cît se poate de simple, cu pelerine negre. Dar printre reprezentanții aleși ai marii nobilimi se aflau mulți liberali cunoscuți, precum și cîțiva „americani", Lafayette cu unii dintre prietenii săi, iar printre delegații stării a treia se gaseau și unii din marea aristocrație, ca, de pilda, contele Mirabeau [1], care, lăsîndu-se aleși ca reprezentanți ai poporului de jos, își manifestau fățiș opoziția față de Curte

Spectatorii luară cu bucurie act de această imbinare a stărilor ca un simbol puternic al unității națiunii. Încredere, speranță pluteau in această zi minunata de primavară deasupra Versaillesului, cînd regele însuși și arhiepiscopul Parisului, care purta cuminecătura, se alăturasera cortegiului, pentru a consacra transformarea regatului, ce trebuia înfăptuită pretutindeni

[1] *Honoré-Gabriel-Victor de Mirabeau* (1749—1791), om politic francez unul dintre cei mai mari oratori din timpul revoluției.

Monsieur de Girardin era mîndru și fericit. Lucrurile se petreceau așa cum sperase și cum prezisese el dintotdeauna: timpurile noi se nășteau nu dintr-o răzvrătire sălbatică, încordată a plebei, ci nobilii Franței, oameni ca el traduceau în faptă învățătura lui Jean Jacques.

Fernand vedea cu nemulțumire cum „inferioritatea reprezentanților burgheziei era subliniată chiar și prin regulamentul stabilit pentru veșminte. Nu-i ieșeau din minte cuvintele sceptice ale lui Martin, despre felul cum privilegiații vor căuta prin tot felul de șiretlicuri și tertipuri, să lipsească poporul de drepturile sale. Îi era rușine de haina sa somptuoasă, de gală, și îl supără cînd o văzu pe Gilberte trecînd în caleașcă în suita reginei, cu rochia supraîncărcată cu bijuterii, pestriță ca o pajiște înflorată de primăvară, așa cum purtau doamnele la Curte.

Treptat însă, cînd simți cum marele spectacol al unirii îi entuziasma pe scepticii parizieni, ba-i impresiona chiar și pe nobilii trufași, se topiră și îndoielile sale. Iar apoi, în biserica Saint-Louis, cînd episcopul de Nancy [1], om cu vederi înaintate, ținu cuvîntarea solemnă, Fernand crezu cu tărie că marea operă va izbuti. În prezența regelui, episcopul ataca sistemul în vigoare, vorbi despre mizeria strigătoare la cer a poporului, cită cuvintele profetului „Vei făuri popoare noi, și fața lumii se va schimba". Și întreaga adunare – fapt care se întîmpla pentru prima oară în istoria Franței – aplaudă și ovaționă în lăcașul sfînt, în prezența sfintei cuminecături și în prezența regelui.

Evenimentele din următoarele săptămîni păreau să dea dreptate lui Fernand și să infirme scepticismul lui Martin. Reprezentanții burgheziei opuseră rezistență cînd privilegiații încercară să-i paralizeze prin tot felul de tertipuri juridice; iar cînd regele le trimise ordin să se retragă, se legară printr-un jurămînt solemn sa nu dea înapoi. Se declarară constituiți în Adunare Naționala. Curtea și cele două stări privilegiate trebuiră să cedeze.

Fernand jubila.

---

[1] Oraș din provincia franceză Lorena.

Curînd, însă, avea să afle, pe propria-i piele, cît de puternici se simţeau încă adversarii.

Fuseseră cercetate caietele cu doleanţe şi plîngeri ale obştilor, şi prinţul de Condé se înfuriase de tonul neobrăzat, ameninţător folosit de oraşul Senlis împotriva „abuzurilor" paznicilor săi de vînătoare. Faptul că nesuferitul fecior al lui Girardin îşi pusese semnătura sub acest document îl îndîrji şi mai mult. La jocul de cărţi povesti vărului său, regelui, despre această înfruntare. Louis împărtăşi supărarea lui Condé. Acest tînăr Girardin îl mai făcuse de cîteva ori să se încrunte. Dădea glas fără reticenţe învăţăturilor răzvrătitoare ale libertinului[1] Jean Jacques şi, abia adolescent, devenise „american", fugind de la tatăl său. Faptul că acum semnase documentul neruşinat al unor burghezi nesupuşi, pe care poate că îl întocmise chiar el, era o trădare faţă de propria sa castă, pîngărirea propriului său cuib. În afară de asta, Louis însuşi era un vînător pasionat, şi unde se va ajunge dacă, pe lîngă atîtea alte prerogative ale coroanei, se va îngrădi şi dreptul său de vînătoare? Îi va da tînărului domn posibilitatea să se gîndească o bucată de vreme la prostiile sale. Îl va aresta pe rebel printr-o scrisoare cu pecete, printr-o *lettre de cachet*[2], un ordin special al regelui, şi-l va trimite la Bastilia.[3]

Două zile mai tîrziu, *monsieur* Robinet veni cu ai săi la Ermenonville. Bătrînul domn, care avea oameni de încredere pretutindeni, îi încunoştiinţă pe Girardini că regele, îndemnat de Condé, semnase un ordin de arestare împotriva lui Fernand, dar că acesta mai dispunea de cîteva ore pentru a se pune la adăpost.

În faţa lui Fernand se ivi, cenuşie şi sumbră, Bastilia, cu zidurile şi turnurile ei groase. Deşi primejdia şi mizeriile nu-l înspăimîntau, i se făcu totuşi frică de viaţa neputincioasă în celulele acelea întunecate şi pline de su

[1] Aici în sensul de liber-cugetător.

[2] Document tipic al absolutismului regal. Prin această *lettre de cachet* (scrisoare pecetluită) a regelui, un om putea fi privat de libertate.

[3] Închisoare din Paris, simbol al despotismului regal, luată cu asalt de poporul răsculat al Parisului la 14 iulie 1789

ferinţe străvechi. Se gîndi şi la Martin cum se va strîmba, a compătimire şi batjocură, cînd va afla vestea

Toţi tăceau, priveau la Fernand, aşteptau

Marchizul era înspăimîntat. Cît de mult ar fi vrut sa puna să se inhame caii şi să-l conducă el insusi pe fiul sau pină peste graniţă ! Dar cunoştea încăpăţînarea lui Fernand ştia ca rugăminţile şi vorba bună nu erau de folos cu el. Se stăpîni, tăcu.

În schimb, *monsieur* Robinet incepu să vorbească iar. „Îngăduiţi-i unui om in vîrstă să vă dea un sfat ! spuse el. Luaţi calul cel mai bun şi plecaţi ! N o să fiţi nimănui de folos dacă rămîneţi aici. Vă faceţi un rău doar dumneavoastră. Poate să mai dureze mult pînă se instaurează libertatea, şi nu e plăcut s o aştepţi între zidurile Bastiliei."

Fernand se gîndea ca *monsieur* Robinet îl mai sfătuise o dată. Atunci avusese şi, totusi, n-avusese dreptate Acum era la fel.

„Eu, in locul dumneavoastră i se adresă pe neaşteptate Mathieu, n-aş trece cu vederea sfatul lui *monsieur* Robinet " Se vedea cît de greu îi venea sa vorbească astfel , daca neînfricatul conte Courcelles, atît de scrupulos in chestiunile de onoare, indemna pe cineva să fugă, asta insemna ceva

Gilberte nu spunea nimic, ci l privea neclintita. El ştia că in sinea ei socotea o prostie sa rămînă, dar fără-ndoială că va fi decepţionată dacă va fugi. La fel va gindi şi Martin. Martin are să rîdă de el dacă va rămine, dar are să rîdă şi mai mult dacă va pleca Şi apoi nu era Martin la fel de primejduit ca şi el ? Probabil ca Martin şi pornise să se pună la adăpost. Dar va rînji şi va spune : „Ceea ce este ingăduit unui Martin Catrou nu este îngăduit unui conte Brégy !"

Fernand mulţumi prietenilor săi pentru grija lor şi spuse ca se va mai gîndi.

O ora mai tîrziu veni la el, emoţionat şi timid, *monsieur* Gerber După ce încercă de cîteva ori, cu stîngacie să deschidă vorba, spuse că, dupa cum ştia, scumpul lui elev nu se lasă călauzit decît de propria sa inimă. Dar ar dori, totusi, să-i atragă luarea aminte că Jean-Jacques l-ar

fi sfătuit desigur să se sustragă forței arbitrare Jean Jacques se aflase și el de mai multe ori în asemenea împrejurări și socotise că fuga și exilul erau sacrificii îndestulătoare Fernand strînse cu căldură mîna dascălului său, care, deși de obicei se exprima atît de curgător, data asta abia putuse vorbi.

Rămase la Ermenonville, în așteptarea slujitorilor stăpînirii și a ordinului de arestare, acea *lettre de cachet*

TOȚI JEAN ȘI TOȚI JACQUES

Acea *lettre de cachet* din 10 iulie, prin care se dispunea arestarea lui Fernand de Girardin, a fost ultimul ordin de felul acesta pe care l a scris și sigilat regele Louis și nu a fost pus în aplicare Bastilia, unde, conform acestui ordin, trebuia închis Fernand, a fost distrusă de poporul Parisului la 14 iulie

Ce covîrșitoare bucurie răsună prin întreaga țară, prin întreaga lume !

Girardin se duse la mormîntul lui Jean-Jacques. Încet, copleșit de sentimentele sale, îi vesti marele eveniment : „Ai invins, Jean-Jacques ! Fortăreața tiraniei a căzut ! Voința generala, *la volonte générale* de care ai scris, a sfărîmat lanțurile milenare Poporul și-a luat soarta în propriile sale mîini, așa cum ai propovăduit și ai prezis tu, prietenul și maestrul meu !"

Frații regelui, prințul de Conde, nobilimea reacționara, numeroși prelați, miniștrii conservatori fugiră peste granița La catedrala Notre Dame se ținu un tedeum La albul crinilor regali, vechiul stindard al țării, se adăugară, după sfatul lui Lafayette albastrul și roșul, culorile Parisului, iar cocarda albastru-alb-roșie deveni emblema Franței noi, progresiste Regele trebui să cedeze în fața presiunii populare, să vină de la palatul său din Versailles în capitală, pentru a se înfățișa parizienilor entuziasmați, din balconul primăriei, cu cocarda tricoloră înfiptă la pălărie

O singură atotputernică simțire cuprinsese acum întreaga țară : simțirea furtunoasă a lui Jean-Jacques !

În orașul Senlis mulțimea veni cu torțele aprinse să-l scoată din casă pe Fernand, pe care eliberarea țării il elibera și personal. Un alt convoi se îndreptase spre locuința lui Martin. În piața catedralei fusese înălțată o mică tribună. Acolo, poetul orașului, *monsieur* Milliet, ținu o cuvîntare „Tu, fecior al unui străvechi neam de nobili, strigă el, te-ai legat de noi, de popor, cu toată inima și cu tot ce ai mai bun în tine. Și apoi, pe cînd îi înmîna cocarda tricoloră continuă : Elev și prieten al lui Jean-Jacques, virtutea ta și dragostea ta de patrie te fac demn s-o porți !" Îl aduseră și pe Martin pe tribuna, il sărbătoriră și pe el, apoi cei doi trebuiră sa se îmbrățișeze in uralele mulțimii.

Evenimentele se precipitau Adunarea Naționala proclamă într-o ședință solemnă *Declarația drepturilor omului* [1] ca fundament al noii Franțe. Sistemul feudal fu desființat Mînăstirile fură închise, averile bisericești secularizate Garda națională, înființată în ziua căderii Bastiliei, fu organizată ; Lafayette preluă comanda Regele fu silit să părăsească pentru totdeauna castelul său de la Versailles și să locuiască împreuna cu familia sa la Paris.

Toată țara fusese cuprinsă de elan, de speranță, și părinții spirituali ai revoluției nu fură uitați. În timp ce enciclopediștii vedeau în Voltaire pe mentorul revoluției, poporul îl sărbătorea pe Jean-Jacques al său. Din mulțimea uriașă a celor care l preamăreau ca pe un sfînt protector mulți nu citisera nici macar o pagină din cărțile sale, imaginațiile erau impresionate de lozincile grăitoare pe care el le formulase, de legenda simplă și emoționantă a vieții și a operei lui.

Începu un nou pelerinaj la Ermenonville. Veni din nou acel student din Arras, pe nume Maximilien Robespierre După ce-și terminase în chip strălucit studiile, începuse să activeze în orașul său natal care, impresionat de lucrările

[1] Manifestul politic al burgheziei franceze care proclamă bazele noii orînduiri capitaliste A fost adoptat la 26 august 1789 de Constituanta franceză

lui literare și politice, il alesese în academia sa, iar provincia Artois îl trimisese reprezentant în Adunarea Națională. Stătea acum, încordat de o uriașă voință, la mormîntul dascălului mult iubit, făgăduind să-i pună în practică principiile. „Pînă la capăt, jură el, pînă la capăt !"

Veni de asemenea la Ermenonville, pentru a vizita mormîntul, baronul Grimm Marchizul nu se putu stăpîni să nu-l ironizeze prietenește. *Monsieur* de Grimm și enciclopediștii declaraseră opera lui Jean-Jacques confuză și contradictorie, și acum opera aceasta, „lipsită de rațiune", crease ceva mai presus de lucrările oricărui filozof. „Sînt ultimul, răspunse *monsieur* de Grimm, care să neg meritele istorice ale răposatului nostru prieten. Dar, oare, nu cumva oamenii sînt atrași tocmai de inconsecvența principiilor sale ? Reprezentarea haotică a proastei întocmiri și a nedreptăților societății pe care a dat-o el acționează asupra sentimentelor Sper doar, încheie el pe un ton grav și combativ, că oamenii își vor aduce la timp aminte de Voltaire Numai moștenirea lui Voltaire poate împiedica excesul de sentiment să transforme libertatea așa cum a înțeles o Jean-Jacques, în anarhie"

S-ar fi părut că deputații Adunării Naționale erau de aceeași parere cu *monsieur* de Grimm Cu treisprezece ani în urmă, vechiul regim nu îngăduise ca leșul lui Voltaire să fie înmormîntat la Paris, acum Adunarea Națională hotărî să aducă rămășițele marelui om din colțul îndepărtat unde fuseseră îngropate [1], și să le depună la Panthéon [2], templul gloriei eterne

Girardin luă cunoștință cu sentimente amestecate de această hotărîre. Desigur, era îmbucurător ca se revenea asupra profanării trupului lui Voltaire, dar nu putea admite ca o cinste atît de mare, adusă altuia, să întunece faima lui Jean-Jacques al său. Își procură blocuri de piatră din

[1] Voltaire fusese îngropat pe ascuns în provincia Champagne de către nepotul său, abatele Mignet, întrucît biserica nu îngăduise să fie îngropat în pămînt „sfînțit", adică în cimitir, fiind ateu.

[2] Panthéonul din Paris este un edificiu monumental hărăzit la început a fi biserică, și destinat apoi, în timpul Revoluției Franceze din 1789, să primească osemintele oamenilor mari Pe frontispiciu stă scris : „Oamenilor mari, patria recunoscătoare".

ruinele Bastiliei, comanda un profil al Maestrului sculptat pe unul din blocuri, cu inscripţia „*Creatorul Franţei eliberate*", şi donă lucrarea Adunării Naţionale. Fu o mare mulţumire pentru el că blocul cu efigia lui Jean-Jacques fu aşezat deasupra tribunei oratorilor, locul cel mai de cinste din sala de şedinţe.

De altfel, avertismentele acre ale lui *monsieur* de Grimm nu reuşiră să micşoreze bucuria entuziastă a lui Girardin Era cu toată inima pentru instaurarea libertăţii şi a egalităţii. Nu-l supăra că trebuia să renunţe la drepturi ce-i deveniseră dragi. Cînd fură desfiinţate titlurile nobiliare, şterse cu mîna lui din registrul stării civile titlul şi privilegiile sale. Făcu o petiţie să i se îngăduie să renunţe la pronumele aristocratic René-Louis şi să-şi zică de acum înainte Emile ; era titlul romanului pedagogic revoluţionar al marelui său prieten.

Deci cel care-şi făcea acum plimbarea prin parc, urmat de intendenţi şi grădinari, nu mai era marchizul René Louis, ci cetăţeanul Emile Girardin, iar cel care dădea sfaturi cetăţenilor fermieri nu mai era *le seigneur*, ci cetăţeanul Girardin, proprietar şi cultivator. Desigur că aceste sfaturi sunau la fel de autoritar şi erau uneori însoţite de gesturi poruncitoare, subliniate de bastonul lung, flexibil de bambus.

De altfel, Girardin şedea acum mai puţin la Ermenonville, căci pleca adesеori la Paris Acolo, în locuinţa de la oraş, îşi aduna prietenii în jurul său. Participa şi la multe din şedinţele marilor cluburi politice Cel mai des putea fi văzut în *rue* Honoré, unde un astfel de club îşi ţinea şedinţele în vechea biserica dominicana, clubul iacobinilor cum i se spunea în mod curent

La propunerea lui Girardin se planta în curtea acestui club al iacobinilor un plop de pe mormîntul lui Jean Jacques, un arbore al libertăţii

Clubul iacobinilor deveni curînd asociaţia politică cea mai influentă din Paris, şi aici împărtăşea Girardin noilor oameni de stat învăţăturile pe care i le încredinţase şi i le explicase însuşi Jean-Jacques cu gura lui. Stătea ţeapăn la tribună, în fata bustului lui Jean-Jacques şi a steagului

tricolor Vorbea cu autoritate: el era reprezentantul lui Jean-Jacques, *praeceptor Galliae* [1]

În afară de multe cuvîntări mai scurte, ţinu două discursuri mari Primul, despre noua organizare a armatei Găsise cu greu citate potrivite din Jean-Jacques pentru expunerea sa tehnică, dar pînă la urma fusese o cuvîntare frumoasa, cuvîntarea unui specialist, care era, totodată, filozof şi revoluţionar Aşa o apreciară şi iacobinii. Îl aplaudară cu avînt ; mai mult decît atît hotărîră să trimită discursul tuturor departamentelor, municipalităţilor şi adunărilor patriotice, pentru a fi făcut cunoscut tuturor

Astfel încurajat, Girardin îşi pregăti cu şi mai multa grijă cel de al doilea discurs. De data aceasta era vorba de voinţa generală, *la volonté générale*. Girardin explică că voinţa generală constituie principiul fundamental al teoriei statului la Jean-Jacques şi ceru ca fiecare lege să fie prezentată poporului şi sa intre în vigoare abia după ce va fi aprobată printr-un referendum Era un discurs bine documentat, bine formulat, susţinut, în general şi în amănunte, cu numeroase afirmaţii ale lui Jean-Jacques. Dar, de data aceasta, iacobinii rămaseră reci. Ceea ce propusese cetăţeanul Girardin pentru reorganizarea armatei fusese un lucru practic, avea un sens ; de astă dată, însă, expunerea sa nu era decît o teorie goala şi, dacă stătea cineva să despice principiile lui Jean-Jacques în felul acesta, revoluţia se ducea de rîpă Îl ascultară politicos şi trecură la ordinea de zi.

Girardin era îngrijorat Observase încă de cîtava vreme că deputaţii se abăteau de la învăţătura lui Jean-Jacques Era nevoie să li se amintească marile principii ale Maestrului, şi dacă cineva era chemat s-o facă, apoi el era acela Ei însă îl ascultaseră, de parcă ar fi vorbit un Dupont sau un Durand oarecare

Şi legiuitorii se îndepărtau tot mai mult de adevarata învăţătură. Jean-Jacques afirmase răspicat că nu e voie să se schimbe situaţia existentă fără o necesitate, nimic nu trebuie desfiinţat nimic creat fără o necesitate Dar ei,

[1] Învăţătorul Galiei (lat.)

deputații, răsturnau totul cu susul în jos, dintr-un zel turbat și fără vreo necesitate

Girardin ședea îndurerat sub salcie și privea spre mormînt. Ce putea face? A vorbi mulțimii n-avea nici un rost, de asta se convinsese. În schimb, se adresa personalităților, conducătorilor, îndemna la moderație, amintea de voința generală. I se răspundea vag, nimeni nu se sinchisea de sfaturile sale. Avea impresia că e un dascăl pisicos: i se dădea ascultare de dragul meritelor sale trecute, dar nu era luat în serios

Se retrase din cluburi și de la întrunirile publice. Se dedică transformării discursului său într-un amplu manual: *Despre necesitatea ratificării legilor de către voința generală*. Izbucnea față de *monsieur* Gerber în plîngeri amare împotriva iacobinilor. Se adînci tot mai mult în studierea operei lui Jean-Jacques

Era un izolat

FLUTURĂ PESTE LUME, TRICOLOR!

Spre deosebire de tatăl său, Fernand nu găsea de loc că măsurile luate de Adunarea Națională erau radicale. Lui i se părea că delegații poporului erau timorați, că nu acționau destul de iute și energic.

De ce se permitea ca legile să fie promulgate la Tuileries[1] de rege? De ce i se mai lăsa regelui atîta putere? Doar știa fiecare că regina cel puțin și sfetnicii ei, dacă nu chiar și regele, conspirau cu ajutorul curților străine împotriva Adunării Naționale

Și de ce nu decretau reprezentanții poporului reforme serioase în colonii? De ce se mulțumeau cu manifestări

[1] Palat din Paris, reședință regală, a cărui construcție a început în 1564. În 1792, în timpul revoluției, Louis al XVI-lea și familia sa au stat aici, după încercarea nereușită de a fugi peste graniță. După detronarea lui una din sălile palatului a devenit sediul Convenției

generale de simpatie, adresate populației băștinașe din cele două Indii [1]?

Tot mai des, in vîltoarea marilor evenimente pariziene, Fernand se gîndea la San-Domingo Nu numai din filozofie sau din meschină grijă materială pentru proprietățile sale de acolo. De multa vreme nu mai simțise atît de limpede, de puternica si de fierbinte amintirea Hortensei. Tatăl ei și familia ei vor fi vorbind cu ură și dispreț despre cele ce se petreceau la Paris. Va ști Hortense să găsească drumul? Se va gîndi, oare, la el și la discuțiile lor? Nu l va socoti și ea ridicol?

Poate că într-adevăr *era* ridicol, cu speranțele și visele sale despre urmările fericite pe care le va avea revoluția și pentru iubitul lui San-Domingo. Cînd Adunarea Națională proclamase solemn *Declarația drepturilor omului,* fusese sigur că tricolorul va filfii și deasupra Americii franceze [2],iar oamenii de culoare, care formau majoritatea covirșitoare a populației din San-Domingo, acei sălbatici nobili, apropiați de natură, cărora Jean-Jacques le dăruise în primul rînd grija și dragostea sa, vor fi eliberați de nedreptăți și sclavie. Dar nu se întîmplase nimic.

Se înființase la Paris o societate pentru emanciparea oamenilor de culoare, *Société des amis des noirs* [3], la care aderasera mulți bărbați de seamă și cu influență Dar proprietarii marilor plantații și alți domni bogați, cu proprietăți în San-Domingo, întrețineau la Paris o agentură deosebit de activă, iar aceasta, *le Comité colonial* [4], se dovedi a fi abilă și eficace Oamenii comitetului se ridicau impotriva măsurilor radicale Avertizau mereu Adunarea Naționala că emanciparea oamenilor de culoare ar însemna ca negrii să ajungă stăpîni la San-Domingo că spaniolii și englezii n ar răbda așa ceva și ar anexa toată insula. Aceste argumente, prezentate abil si convingător

[1] Adică Indiile de Vest și Indiile de Est (India propriu-zisă) unde Franța avea colonii.

[2] Posesiunile franceze din Arhipelagul Antilelor.

[3] Societatea prietenilor oamenilor de culoare (fr.) A fost înființată în 1788.

[4] Comitetul colonial (fr.)

impresionau. Adunarea Națională, preocupată mai ales de reformele din patrie, declară, și asta in cuvinte vagi, ca drepturile omului sînt deopotrivă pentru toți, în schimb insă, cînd cerură instrucțiuni cu privire la statutul oamenilor de culoare, guvernatorul și șeful administrației din San-Domingo primiră indicații atît de neclare, încît totul rămase ca mai înainte

Aceste jumătăți de masură il suparau și-l jigneau pe Fernand

Se împrietenise cu Louis-Michel Lepeletier [1] fost marchiz de Saint-Fargeau, care făcea parte din prezidiul Adunării Naționale Lepeletier era doar cu puțin mai în vîrstă decit Fernand și, cu venitul său anual de peste șase sute de mii de livre, era unul din oamenii cei mai bogați ai țării. Totuși, se alăturase tricolorului, cu vorba și cu fapta. El însuși prezentase legea pentru desființarea privilegiilor nobiliare, participase activ la introducerea statutului civil al clerului, violent combătut de Vatican, sprijinea toate reformele radicale

Michel Lepeletier avea un trup firav și o figură de neuitat : o frunte foarte înclinată, o gură mare, cu buze subțiri și, deasupra unui nas imens, coroiat, ochi albaștri luminoși, imenși Era receptiv față de orice lucru nou, cu inclinații pentru arta și o pregătire științifică serioasă. Jurist excelent încă din tinerețe și președinte al tribunalului din provincia sa de baștină [2], știa să formuleze ca nimeni altul legi și dispoziții complicate într-o forma clară și logică.

În viața sa de toate zilele rămăsese un mare senior Avea o casă îmbelșugată, cu mulți slujitori, punea preț pe îmbrăcămintea elegantă și bucătăria aleasă, organiza pe scena particulară a palatului său din oraș reprezentații cu piese pretențioase De obicei poporul privea cu och'

[1] *Louis-Michel Lepeletier de Saint-Fargeau* (1760—1793), om politic francez, figură marcantă a revoluției din 1789 ; a doua zi după ce a votat condamnarea la moarte a lui Louis al XVI-lea a fost ucis de un fanatic.

[2] De fapt, Lepeletier era originar din Paris dar reprezenta in Convenție departamentul Yonne

foarte răi asemenea atitudini ale aristocraţilor, ale „foştilor", *les ci-devants* ; dar pe Lepeletier al lor parizienii îl iubeau, şi cînd pornea spre Adunarea Naţională, în trăsura lui somptuoasă, îl ovaţionau.

Ciudat e că şi lui Fernand îi plăcu purtarea aristocratica a lui Michel Lepeletier, care, la alţii, îi repugna Adevărat ca Michel îmbina spiritul elegant, uşor ironic al marii aristocraţii cu o încredere fanatică în progres şi cu voinţa nestrămutată de a traduce în faptă ideile revoluţionare

Toţi cei din jurul lui Lepeletier il cucerira pe Fernand mai ales prietena lui Lepeletier, actriţa Eugénie Maillart, cea care plînsese pe mormîntul lui Jean-Jacques. Era şi acum, ca şi in trecut, o admiratoare convinsă a lui Jean-Jacques şi a noii orînduiri Dar *mademoiselle* Maillart, a cărei veselie contagioasă era o mîndrie a Teatrului Francez, nu putea suferi vorbăria despre virtute, modestie si sărăcie, iar numeroşii tribuni sobri şi pricăjiţi ai Adunării Naţionale nu erau pe gustul ei. Ea înţelegea revoluţia aşa cum o întruchipa Michel Lepeletier al ei, care îmbina ardoarea democratică a noului regim cu delicateţea spirituală şi eleganţa rafinată a celui vechi.

Fernand avea aventuri trecătoare cu femei frumoase Ceea ce il atrăgea spre Eugénie Maillart era mai mult decît un capriciu ; dar ştia că ea îl iubea din toată inima pe deşteptul, nearătosul, activul, fermecătorul Lepeletier

Veni aşadar la prietenul său Michel cu necazurile sale privind Indiile de Vest

Michel îl lamuri că n avea sens să se adopte o lege clară privind emanciparea oamenilor de culoare, deoarece aplicarea ei s-ar putea înfăptui numai prin forţă, iar trupele de care dispuneau erau necesare în patrie. „Trebuie deci să trădăm cauza coloniilor !" spuse întunecat Fernand. Michel îi puse mîna pe umăr : „Nu fiţi atît de pripit, il rugă el M-am gîndit adesea dacă nu s ar putea acorda drepturi egale cel puţin mulatrilor, celor cu sînge amestecat, dacă nu şi negrilor ? Deocamdată, desigur că cetăţenii legiuitori nu s-au aşternut încă aşa cum se cuvine pe treabă *Monsieur* Robinet şi comitetul său colonial sînt

prea puternici. Îi veni o idee Nu cumva îl cunoașteți bine pe *monsieur* Robinet ? întreba el. Dacă își încetează *el* opoziția, legea noastră o să fie adoptată. Duceți-vă la el. Explicați-i ca nu va mai putea impiedica multă vreme eliberarea oamenilor de culoare. Promiteți-i in numele meu dacă n-o să facă opoziție legii noastre privitoare la mulatrii, o să-l lăsăm apoi multă vreme in pace și o să-și poată exploata negrii pînă la sfîrșitul vieții sale. Nu mai e atît de tînăr."

Lui Fernand îi displacu oportunismul prietenului său și-i era silă să negocieze cu *monsieur* Robinet.

Cu totul neașteptat, Robinet, care datorită bogăției sale se număra printre domnii cei mari, se alăturase revoluției. Îi explică pe larg lui Fernand că revoluția nu făcuse decît să consfințească o stare de fapt, care exista de o bună bucată de vreme Puterea aparținea de mult marii burghezii Nobilii se bucurau de privilegii și se umflau în pene cu titlurile lor ; in realitate, însă, soarta țării era hotărîtă din umbră de burghezii care se îmbogățiseră datorită capacității lor, iar posturile-cheie erau deținute de oameni proveniți din intelectualitatea burgheză. Acum privilegiații erau izgoniți și burghezii preluaseră și formal puterea, asta era tot.

Fernand era scîrbit de o asemenea interpretare unilaterală, cinică a marilor evenimente. Dar Lepeletier cunoștea lumea, avea mereu de-a face cu oameni ca Robinet, sfatul lui era bun. Oricît de greu îi venea lui Fernand să se ducă la Robinet, n-avu incotro, trebui s-o facă

Monsieur Robinet ferecase impunătorul său palat de la Paris și se mutase într-un apartament la etaj, într-o casă modestă. De aici își conducea vastele, foarte complicatele sale afaceri. Achiziționa pămînturi ale clerului și ale nobilimii emigrate, care fuseseră confiscate, incheia contracte pentru furnizarea de alimente, uniforme și arme, cu intendenții armatei noii Franțe, care-și sporea mereu efectivele.

În apartamentul lui *monsieur* Robinet, așadar, in biroul său simplu, discută fiul uneia din cele mai vechi familii nobile a Franței, cu unul din cei mai bogați cetățeni ai

țării, despre soarta oamenilor de culoare din San Domingo.

Monsieur Robinet îl ascultă cu atenție. Apoi, amenințîndu-l cu degetul, spuse: „Tare viclean sînteți, domnule conte Dar de data asta lupul n-o să se lase păcălit de oaie. Nu vrem decît o mica concesie, spuneți dumneavoastră, nu cerem drepturi cetățenești decît pentru cîteva mii de mulatri! Dar știți foarte bine că cine toarnă cafea cu lapte trebuie să servească și cafea neagră, și dacă astăzi îi emancipăm pe mulatri, mîine o să aibă pretenții și negrii. Nu, dragul meu conte, din asta nu iese nimic. Dacă cedăm măcar un pas, apoi putem închide prăvălia, și Franța își pierde coloniile."

Fernand tăcea încruntat. „Mă socotiți desigur opac și reacționar, continuă Robinet. Dar nu e drept. Sînt dispus sa fac compromisuri. Nu sînt mai reacționar decît vestiții dumneavoastră apărători ai libertății din Congresul de la Philadelphia. Și noi vrem să acordăm drepturi negrilor, dar exact ca și domnii din America engleză, abia la sfîrșitul secolului, în secolul viitor. Graba strică treaba! Ascultați ce vă spun!" Apoi căzu pe gînduri și, cu toate ca fața îi era îmbujorată și de loc veștedă, păru foarte bătrîn și înțelept. „Da, da, drepturile omului, spuse el visător. Și eu sînt pentru drepturile omului, dar cei din San-Domingo trebuie să mai aștepte. De altfel, urmă el și se însufleți, chiar și geana de lumină ce se întrevede la orizont, vreau sa spun perspectiva acordării drepturilor omului în secolul viitor, face ca proprietățile în Indiile de Vest să apară ca o investiție îndoielnică. Sînt pe cale sa-mi lichidez plantațiile. Ați face bine, domnule conte, să-mi urmați pilda Dacă doriți, pot să vă dau o mînă de ajutor." Fernand mulțumi sec și dușmănos, apoi plecă.

La Paris sosi o delegație a mulatrilor din San Domingo, ca să pledeze, în fața Adunării Naționale, cauza celor cu sînge amestecat. Delegația era condusă de avocatul Vincent Oge, el însuși mulatru Fernand îl cunoștea de la Cap Français, de la *Cercle des Philadelphes*, ca pe un om inteligent, cult și energic

La *Société des amis des noirs* îl sprijini pe Ogé din răsputeri. Dar reprezentanţii poporului îl întîmpinară, pe el şi pe oamenii săi, cu vorbe goale şi cu promisiuni, fără să facă nimic.

Lepeletier, îndemnat de Fernand, îl invită pe Ogé la masă. Nu erau de faţă decît Michel, Fernand şi *mademoiselle* Maillart. Lepeletier îl îndemnă pe Ogé să spună ce are pe suflet şi era ceva straniu în felul cum mulatrul acesta naiv, puţin stîngaci îşi expunea cu pasiune revendicările democratice în faţa unui domn elegant şi răsfăţat şi a unei actriţe frumoase, elegant îmbrăcate, în timp ce lachei stilaţi serveau mîncăruri alese, după ceremonialul tradiţional.

Lepeletier prezentă Adunării o lege care acorda în cuvinte fără echivoc drepturi egale nu negrilor, dar mulatrilor. Aşa cum îi spusese lui Fernand, o făcea cu inima grea, căci se temea că şi această reformă va aduce vărsări de sînge. Legea fu adoptată.

Marchizul de Traversay îl implora pe Fernand printr-o scrisoare stăruitoare să-l ţină pe mulatrul Ogé la Paris. Dacă acesta s-ar întoarce la Cap Français şi ar încerca, împreună cu mulatrii lui, să participe la alegeri, invocînd această „egalitate" absurdă, colonialiştii albi s-ar apăra sîngeros.

Ogé însuşi primise scrisori de ameninţare. Dar era hotărît să plece înapoi, era bucuros să lupte.

Fernand îl conduse pînă la corabie. Ogé luă cu el un steag în culorile noii Franţe, un dar din partea Societăţii prietenii negrilor. „Am să duc tricolorul cu mine, spuse el. Şi chiar dacă haita colonialiştilor îl va ciurui cu gloanţe şi-l va arde, şi pe mine o dată cu el, nu-mi pasă, l-am văzut fluturînd !"

Fernand aştepta plin de speranţă şi îngrijorare veştile din San-Domingo. Lucrurile se petrecură nu aşa cum nădăjduise el, ci aşa cum prevăzuse Robinet şi cum se temuse Lepeletier. Pretutindeni pe insulă, în ziua alegerilor, colonialiştii îi atacară pe mulatri şi-i uciseră cu miile. Ogé fugi în munţi şi organiză o rezistenţă armată a oamenilor de culoare. Miliţia bine instruită a colonia-

liştilor îi învinse Ogé se refugie în partea spaniolă a insulei.

Situaţia se înrăutăţi. În temeiul unei vechi convenţii, autorităţile spaniole îl predară pe Ogé plantatorilor francezi. Aceştia îl aduseră, după ocări şi schingiuiri odioase, în faţa unui aşa-zis tribunal de război, care-l condamnă la moarte. Executarea lui deveni o serbare publică. Colonialiştii sosiră din toată insula, bărbaţi, femei şi copii, şi priviră jubilînd torturile oribile, prelungite, tragerea pe roată a mulatrului, pentru „a-i învăţa minte pe oamenii de culoare". Un membru al acelui *Cercle des Philadelphes* scrise la Paris: „De la executarea lui Damiens, care a vrut să-l ucidă pe Louis al XV-lea, francezii n-au mai oferit lumii un spectacol atît de înfiorător."

Fernand se afla la Ermenonville cînd primi vestea. Mînat de furie neputincioasă, plecă la Latour. Îl găsi pe Robinet împreună cu Gilberte şi Mathieu. „Vedeţi ce a făcut comitetul dumneavoastră colonial ?!" îl acuză el.

Monsieur Robinet îşi păstră cumpătul. Vinovată de cele petrecute era Adunarea Naţională, care, în ciuda avertismentelor comitetului, promulgase dispoziţii stupide. „Mă tem numai, spuse el, că acum se vor mai săvîrşi şi alte prostii la Paris şi că legea va fi întărită în loc să fie revocată. O să se destrame totul acolo. Ar fi trebuit să vindeţi la timp, dragă conte. Mă tem că acum nici unul din noi nu mai are vreun cuvînt de spus în Indiile de Vest."

„Dumneavoastră ar trebui să fiţi ultimul care să-şi bată joc de mine", spuse Fernand furios. *Monsieur* Robinet ridică din umeri. „Am scris astăzi la Cap Français, răspunse el, şi am recomandat stăruitor moderaţie. Dar scrisorile nu fac impresie. Dumneavoastră aveţi prieteni apropiaţi şi puternici pe insulă, dragă conte. Aveţi influenţă. Plecaţi acolo. Încercaţi personal să faceţi ceva." Şi, cu o ironie provocătoare, încheie: „Căci văd în negru situaţia prietenilor noştri !"

Batjocura lui *monsieur* Robinet îl atinse pe Fernand. De multe ori cumpănise dacă să plece sau nu la San-Do

mingo. Primise o scrisoare de la Hortense. Cu literele ei copilăroase, își arăta părerea de rău că nu poate sta de vorbă cu el despre întîmplările îngrozitoare ce se petreceau pe insulă, fiecare gîndea altfel și nu mai știa cum să se descurce, se temea, îi era dor de el. Cuvintele lui *monsieur* Robinet treziră iar în Fernand dorința năprasnică de a se întoarce la Hortense. Desigur că cele ce se petreceau acum cu albii din San-Domingo erau urmările propriei lor îndărătnicii prostești ; dar putea s-o lase pe Hortense în primejdie pentru că tatăl ei era un aristocrat încăpățînat ?

Gilberte îl privea cu atenție ; i se păru că pe fața ei se întrezărește zîmbetul acela fugar. „Aveți dreptate, *monsieur*, spuse el și se îndreptă de spate. Am să plec în San Domingo."

Robinet era uluit. Nu asta urmărise. Nebunul era într-adevăr în stare să plece în iadul acela și ce o să-și mai audă el de la nepoată-sa, Gilberte ! „N-am făcut, bineînțeles, decît o glumă proastă, spuse el repede. N-o să puteți îndrepta nimic acolo. O să vă puneți viața în primejdie și o să încurcați și mai rău lucrurile. Rămîneți aici. Vorbiți cu Lepeletier și cu ceilalți din Adunarea Națională să nu mai facă și alte gafe. E lucrul cel mai bun ce-l puteți obține pentru prietenii dumneavoastră din San Domingo."

La Paris, Fernand constata, cu o satisfacție amară că ceea ce Ogé nu obținuse în timpul vieții se înfăptuia acum, după moartea lui. Evenimentele din Indiile de Vest treziră Parisul. *Les amis des noirs* ținură întruniri mari, imagini ale martirului Ogé și ale morții sale îngrozitoare se puteau vedea pretutindeni, figura lui nobilă și sfîrșitul său tragic își găsiră locul chiar și pe scenă.

Fără măcar să fie nevoie de rugăminți prea stăruitoare din partea lui Fernand, Lepeletier obținu votarea unei legi care lărgea mult drepturile oamenilor de culoare.

Fernand dorea din tot sufletul ca Adunarea Națională să-l trimită în Indiile de Vest, pentru a aplica legea. Dar cînd îi vorbi lui Lepeletier despre asta, el respinse pro-

punerea pe loc și în mod categoric îl lămuri că legea nu era decît un avertisment pentru plantatorii aristocrați, ceva pur platonic, care nu se putea realiza fără armată.

„Michel, trimite-mă peste ocean !" îl rugă Fernand stăruitor, copilărește „Nici nu mă gîndesc ! răspunse Lepeletier N-am să te las să te duci la moarte. Tocmai un om ca dumneata ne mai lipsea acolo ! În Indiile de Vest avem nevoie de un om politic de mînă tare, nu de un filozof.

Faptul că prietenul lui îl mai socotea încă, după toate cîte le trăise, un visător și un copil, fu pentru Fernand ca o lovitură „Și dumneata, replică el cu amărăciune, ai descris în Adunarea Națională soarta oamenilor de culoare cu o sensibilitate care ar fi fost demnă de Jean-Jacques." „Am vrut să obțin, explică Lepeletier cu răbdare, adoptarea legii. Niciodată n-am crezut că ar putea fi aplicată.'

„Atunci am să plec în San-Domingo fără vreo misiune !" stărui Fernand, copilăros și încăpățînat.

„Fii cuminte ! îl rugă Lepeletier prietenește Știi doar și dumneata că ceea ce te însuflețește nu e numai durerea pentru Ogé și nici filozofia. Te gîndești la fata aceea cu care ai purtat conversații galante. Nu te avînta în gesturi cavalerești inutile ! N-ai să străbați mii de mile și n-ai să te arunci în primejdii zadarnice pentru a veni în ajutorul unei doamne, care se află probabil de mult la adăpost și desigur că se poate salva mult mai bine fără dumneata Nu fi chiar atît de *ci-devant*, Fernand !" încheie el, accentuînd fiecare cuvînt

Fernand se simțea luat în rîs, dar totodată își dădea seama că Michel avea dreptate, într-un chip mult mai profund decît *monsieur* Robinet. Totuși, întreaga lui fire se revoltă împotriva „lașității" ce i se recomanda

Între timp, intrase în cameră *mademoiselle* Maillart „Prietenul nostru e nefericit, îi spuse Michel, pentru că nu vreau să-l las să plece în Indiile de Vest, sa-și caute moartea " Observă însă cît de mult îl jignisera pe Fernand cuvintele sale și se hotărî să-i aducă la cunoștință, de in-

dată, ceea ce voise să-i spună abia mai tîrziu „Vei avea în curînd prilejul, il mîngîie el, să intervii mult mai energic, în ce privește soarta coloniei, rămînînd aici decît dacă ai pleca dincolo'

Fernand îl privi nedumerit. „Nu pricepe, spuse Michel, zîmbind către *mademoiselle* Maillart. E prea modest. Apoi îi explică : În curînd vor avea loc noile alegeri, și Eugénie ar dori ca din noua Adunare legislativă să faci parte și dumneata.' Și deoarece Fernand se ridicase în picioare, stînjenit și emoționat, Michel continuă : „Da, prietenii mei și cu mine ne-am propus să-ți sprijinim candidatura și sînt sigur, dragă cetățene Girardin, că vei fi ales deputat".

Fernand roșise de teamă și de fericire. Faptul că Michel îl socotea, totuși, demn de a deveni legiuitor îl umplea de mîndrie Dar altceva îl emoționa mai mult. Michel nu l-ar fi propus dacă n-ar fi fost sigur că Fernand era agreat de alegători, că prin activitatea lui la Senlis le cîștigase încrederea. Altă confirmare mai frumoasă nici nu-și putea închipui. Poporul nu l respingea, poporul recunoștea în el un frate !

„Ce părere ai, Eugenie ? o întrebă Lepeletier pe actriță. Nu va fi Fernand al nostru un legiuitor bun ?" „Un legiuitor minunat, răspunse zîmbind *mademoiselle* Maillart Printre atîția Brutuși și Licurgi[1], un om din carne și oase !"

A FI CREDINCIOS, DAR CUI *

Vești îngrijorătoare străbăteau țara Regele încercase să fugă, sub un nume fals și cu acte false, el și cu familia sa Voise să ajungă la frontiera de nord-est pentru ca apoi de acolo să se întoarcă triumfător la Paris, în fruntea

[1] Adică printre atîția care se comportă ca eroi sau ca legiuitori ai antichității. Brutus fiind principalul conducător al mișcării care a desființat în Roma antică regalitatea și a instaurat republica (510 î.e.n.) iar Licurg legislator legendar al vechii cetăți grecești Sparta

unor trupe străine, şi să alunge Adunarea Naţională. Dar fuga dăduse greş în chip jalnic Şeful de poştă patriot dintr-o localitate măruntă îl recunoscuse după efigia de pe bancnote şi, luînd pe loc o hotărîre, oprise diligenta, cu ajutorul cîtorva alţi vrednici cetăţeni. Virtutea patriotică dejucase vicleşugurile „foştilor" Louis fusese readus la Paris şi acum se afla cu ai săi la Tuileries, deţinut în adevăratul sens al cuvîntului. În tot palatul fuseseră puse santinele chiar şi în faţa dormitoarelor regelui şi reginei.

Evenimentul acesta, de o deosebită însemnătate, adîncise ruptura dintre cetăţenii vechii şi noii Franţe. Chiar şi cei nehotărîţi trebuiau să ia poziţie : erau de partea naţiunii sau a regelui, care, din motive egoiste, voise să deschidă inamicului hotarele ţării ?

Problema aceasta spinoasă se punea şi fostului conte Courcelles. Mathieu avea vederi înaintate, salutase cu o sinceră bucurie convocarea Statelor Generale şi căderea Bastiliei, condamnase atitudinea celor de o seamă cu el care trecuseră graniţa. Ei îşi trădaseră ţara, îşi părăseau regele. Dar cînd regele fu silit să încuviinţeze, sau chiar să ducă la îndeplinire mereu alte acţiuni, pe care evident că le dezaproba, Mathieu începu să-i înţeleagă pe cei din emigraţie. Aveau dreptate : regele fusese constrîns, şi nu poporul, ci o bandă de nemulţumiţi ambiţioşi preluase conducerea Franţei Toate curţile europene acordau ajutor efectiv celor din emigraţie, care se adunaseră la frontieră, la Koblenz, pe malul german al Rinului ; se pregătea o mare armată, care avea menirea să restaureze cu forţa monarhia absolută în Franţa

Şi iată că regele voise să se pună în fruntea celor din emigraţie şi, deci, îi aprobase pe ei şi acţiunea lor în faţa întregii lumi. Firea calmă a lui Mathieu începea să clocotească cînd se gîndea că voinţa regelui preacreştin fusese dejucată de voinţa unui mic şef de poştă. Un ins din gloată putuse să-l silească pe suveranul celui mai vechi regat al lumii să ia calea întoarcerii, acoperit de ruşine !

Începură să fie cunoscute amănunte jalnice despre călătoria de întoarcere a regelui El şi cu ai săi trebuiseră să

străbată încet, pe o căldură înăbușitoare, drumurile prăfuite, foarte încet tot mai încet, și lumea venea de pretutindeni să-l vadă pe regele care a vrut să-și trădeze poporul. Parisul trimisese comisari să-l însoțească ; ședeau în trăsura lui, înghesuiți, și era cald, regele și regina trebuiseră să îndure praful drumurilor, să respire sudoarea paznicilor și apărătorilor lor, să audă ocările curioșilor La Paris îi întîmpinase o mulțime uriașă. Gărzile naționale erau înșirate la marginea șoselei, în poziție de drepți, cu țevile puștilor întoarse în jos, ca la o înmormîntare. Domnise o tăcere neobișnuită, căci se dăduse de veste că cine îl va ovaționa pe rege va fi pus la stîlpul infamiei, iar cine îl va insulta va fi aruncat la închisoare

Mathieu își imagina cum trebuise să sufere frumoasa, mîndra regină de această umilință Se spunea că-i albise părul în cele patru zile cît durase trista călătorie de întoarcere

Ce avea de făcut Mathieu ? Personal, în calitate de soț al Gilbertei, nepoata influentului *monsieur* Robinet, bine văzut de reprezentanții poporului, nu risca probabil nimic dacă rămînea în țară. Dacă părăsea însă Franța, ajungea un cerșetor ; în asemenea cazuri legea prevedea confiscarea averii lui și a Gilbertei și se auzeau povești înspăimîntătoare despre viața de cerșetori a celor din emigrație. Și dacă trecea granița, nu se mai putea întoarce în țară, căci era amenințat cu pedeapsa cu moartea.

Dar oare îi mai era îngăduit să rămînă ? Nu jurase el credință regelui sau ? Nu era datoria lui să intre în armata emigraților care se echipa, pregătindu-se să-l restabilească pe rege în drepturile sale ?

Trecerea frontierei fusese anevoioasă și pînă atunci, dar acum paza fusese întărită. Fuga împreună cu Gilberte și cu copilul nu era lipsită de primejdii. Mathieu șovaia. Dar nu și arăta îndoielile și frămîntările față de Gilberte , se lupta singur cu ele

Monsieur Robinet însă îl ghicise.

El, personal, nu se gîndea să plece peste graniță. Se simțea în siguranța și ar fi fost păcat să-și părăsească in-

floritoarele afaceri. Pe de altă parte, fuga nereuşită a regelui dovedise că nu numai Parisul, ci întreaga Franţă era de partea revoluţionarilor ; ceilalţi regi ai Europei trebuiau să-şi dea seama de faptul acesta. Prin urmare, vor lua măsuri ca să nu aibă soarta vărului lor, Louis. Războiul între Franţa democratică şi monarhii absoluţi ai Europei devenea deci inevitabil, iar *monsieur* Robinet voia să meargă la sigur în acest război. De aceea dorea ca Mathieu să treacă de partea emigraţilor. În cazul victoriei revoluţionarilor, *monsieur* Robinet era ferit de orice bănuială prin faptul că rămăsese în ţară ; în cazul victoriei regaliştilor, se putea bizui pe soţul nepoatei sale care contribuise la această victorie.

Bineînţeles că faţă de Gilberte nu pomenea nimic cu privire la aceste gînduri ale sale. În schimb, îi spuse că, în urma ultimelor evenimente, l-ar putea înţelege pe Mathieu dacă ar dori să plece în străinătate, la prietenii săi.

Gilberte observase şi ea că Mathieu era frămîntat de asemenea planuri.

Gilberte se străduise sincer să se descurce în evenimentele din ultimii doi ani. Multe lucruri nu-i plăceau , dar, pe de altă parte, forţa de nestăvilit a evenimentelor, participarea pasionată a lui Fernand o pusese şi pe ea în mişcare. Cînd discuta cu Mathieu despre treburile publice, ceea ce nu se întîmpla des, îşi dădea seama cît de profund pătrunsese în conştiinţa ei, în ciuda propriei ironii, filozofia lui Jean-Jacques. În afară de asta, venea de jos şi cunoştea pe pielea ei cît de greu era să trăieşti ca om lipsit de privilegii. În suflet se bucura de năruirea zidului dintre stările sociale şi de faptul că nu mai era decît un singur popor. Desigur că uneori se simţea ridicolă. Renunţase la speranţa cea mai dragă şi se avîntase în căsnicia aceasta dificilă numai pentru ca ea şi copilul ei să facă parte din clasa celor privilegiaţi. Şi abia îşi atinsese scopul, că privilegiile pieriseră, micuţa Marie-Sidonia era o cetăţeană ca oricare alta. Ce ciudat că soarta o păcălise atît de crud şi că în cele din urmă rămînea în picioare tot înţelepciunea

de nebun a bătrînului Jean-Jacques Ultimele evenimente, fuga și arestarea regelui, o impresionaseră mult Nutrise o oarecare simpatie, ușor ironică, față de regele greoi și blajin și față de frumoasa, fermecătoarea Marie-Antoinette, înzestrata cu toate însușirile pe care le detesta Fernand. Dar daca poporul se purtase atît de josnic cu regele și regina, ce primejdii îi așteptau pe ei, pe Mathieu, pe fetița și pe ea însăși ? Nu numai că-și pierduse privilegiile, dar se număra, din nou, printre cei dezmoșteniți.

Chibzuise în toate felurile. Deși nu era fricoasă, nu voia să-l expună nici pe Mathieu și nici copilul unor primejdii fără nici o noima. Pe de altă parte, i-ar veni greu să părăsească țara și să fugă din fața evenimentelor ce se precipitau. Fernand ar socoti-o, cu drept cuvînt, slabă și nesimțitoare

De aceea, acum, cînd *monsieur* Robinet îndemna la fuga ea tărăgana cu răspunsul. În cele din urmă, întrebă . „Dacă Mathieu ar propune sa emigrăm, ai veni, deci, bineînțeles cu noi, bunicule ?"

Monsieur Robinet nu-și închipuise lucrurile de loc așa visase ca Gilberte și copilul să rămînă cu el, fără Mathieu, care-i stingherea „N-am vorbit despre mine, fata mea spuse el, și nici despre tine și Marie-Sidonia."

„Nici nu mă gîndesc să-l las pe Mathieu să plece singur", răspunse Gilberte, fără să șovăie și bătăioasă.

„Eu m-aș gîndi draga mea continuă prietenos *monsieur* Robinet. Dacă Mathieu va pleca, el se va duce la război, asta să-ți fie limpede și nu mai este obiceiul, și nici nu e recomandabil ca femeile să-și însoțească bărbații în lupte Apoi își concretiză punctul de vedere : Dacă inima îl îndeamnă să treacă Rinul eu în locul tău nu l aș împiedica, dar nici nu i-aș oferi să plec cu el." „Să-l las sa plece singur ?" repetă Gilberte, neputînd să-și creadă urechilor „Și el va fi de aceeași părere, răspunse Robinet. E greu și destul de anevoios sa treci granița cu o femeie și un copil mic."

Într-adevăr, după puțina vreme, Mathieu îi propuse sa plece din Franța și, cu toate că se așteptase la acest lucru,

Gilberte, care de obicei era atît de hotărîtă și sigură, se simți grozav de încurcată. Marie-Sidonia se plimba prin odaie, cuminte, îmbrăcată ca un om mare, trăgînd după sine o jucărie, un miel. „Te înțeleg, Mathieu, că vrei să pleci la armată ! spuse ea după un timp. Dar ce se va întîmpla cu noi, cu mine și cu copilul ?“ Și deoarece Mathieu o privea fără să priceapă – nici o clipă nu se gîndise că l-ar lăsa să plece singur – continuă : „Avem noi dreptul să expunem copilul unei primejdioase treceri de frontieră ?“

Cuvintele ei sunau nesigur, și Mathieu înțelese : ceea ce spunea ea acum nu era decît pe jumătate adevărat. O privi, și în ochii lui era mai mult durere decît mustrare. Își dădea seama că, în ciuda dragostei și a devotamentului lui, nu reușise s-o cucerească

Privirea lui o durea. Dar totodată gîndea cu o ironie tristă : „Doar nu-l îndeamnă nimeni să plece. Dacă ține mai mult la jalnicul acela de rege decît la mine, n-are decît să se ducă. Eu nu-l opresc. Nici pe celălalt nu l-am oprit“, gîndi ea mai departe, cu amărăciune, cu sfidare. Dar durerea nu pierea, și cuvintele de mustrare pe care nu i le spunea el și le spunea singură. N-avusese destulă putere să iubească, nici pe acesta și nici măcar pe celălalt.

Mathieu găsise între timp un refugiu în bunele sale maniere. „Care este părerea dumneavoastră, *madame* ? întrebă el. Mă sfătuiți să plec ? Făcu o sforțare și continuă cu greu : Singur ?“

Gilberte răspunse nesigur : „Dacă crezi că trebuie să pleci, Mathieu...“

Cîteva zile mai tîrziu, Mathieu porni la drum, îmbrăcat în hainele cele mai simple, cu un pașaport fals.

Partea a patra

JEAN-JACQUES ȘI POPORUL

Mai de preț este un copil sărman și înțelept decît un rege bătrîn și nebun, care nu mai este în stare să asculte de sfaturi. Căci el din rîndul obijduiților iese, ca să domnească, măcar ca s-a născut sărac, în regatul celuilalt. Văzut-am pe toți cîți trăiesc și umblă sub soare îmbulzindu-se lîngă copilul, moștenitorul care era să domnească în locul regelui

Eclezιastul[1]

Soldații republicii franceze aveau sentimentul că numai ei erau ființe raționale Locuitorii din celelalte părți ale Europei care se băteau pentru a-și păstra lanțurile, nu erau în ochii acestor francezi decît niște bieți prostănaci sau niște mișei, plătiți de despoți

Stendhal

[1] Din *Biblie* *Vechiul Testament*

IAR PE CALDICEI II VOM ALUNGA

VADUVA ROUSSEAU

NICOLAS DIN NOU CALARE PE SITUAȚIE

COMPLOTUL REGILOR

O FERICIRE AMARA

OASPEȚI SUMBRI

O CUVINTARE DE DEBUT

FARA FALSA OMENIE!

„LA TERREUR! LA TERREUR!”[1]

SUSPECȚII

---

[1] Teroarea! Teroarea! (Fr.).

IAR PE CĂLDICEI ÎI VOM ALUNGA

Ca multe orașe ce urmaseră exemplul Parisului, orașul Senlis avea un club al iacobinilor. Aici se punea la cale politica departamentului Președintele clubului era Martin Catrou

Ori de cîte ori putea, pleca la Paris, să se sfătuiască, să prindă puteri Acolo era un om care pătrunsese învățătura, aparent contradictorie, a Maestrului în toate meandrele ei și o transforma în politică vie. Acest om era membru al Adunării Naționale, dar propovăduia și-și ducea activitatea la clubul iacobinilor Faptul ca clubul ajunsese aproape la fel de puternic ca Adunarea Națională i se datora lui. Era acel Maximilien Robespierre din Arras, care l vizitase pe Jean-Jacques cu puțin timp înainte ca Maestrul să moară. Cînd răsuna vocea sticloasă, tăioasă a acestui Robespierre cînd omul acesta, nu prea înalt, îmbrăcat cu o grijă meticuloasă, ținea una din cuvîntările sale aprinse de o logică rece, urita biserică din *rue* Honoré, despuiată de orice podoabe unde se țineau întrunirile iacobinilor, devenea în ochii lui Martin inima și sanctuarul Franței

Cel admirat avea puțini prieteni personali, iar fața de partizanii săi manifesta o politețe indiferentă. Cu toate acestea, acum, cind Jean-Jacques era mort și îngropat în insula plopilor mari, mulți dintre patrioții cei mai înflăcărați, și Martin se număra printre ei, vedeau în el pe

apărătorul învățăturii adevărate, preotul și înfăptuitorul ei. Dacă Jean-Jacques ar fi vorbit în fața iacobinilor, n-ar fi putut înfățișa cu mai mult elan principiile sale, nu le-ar fi putut aplica mai bine la problemele politice ale zilei.

Martin încercă să familiarizeze pe iacobinii săi din Senlis cu principiile lui Maximilien Robespierre. Ca și acesta, îmbina credința fanatică în învățătura lui Jean-Jacques cu o rațiune rece, care trăgea, în chip logic, concluziile pînă la capăt. Ca și Robespierre, disprețuia tot ce era jumătate de măsură și șovăială ; împărtășea neîncrederea lui veșnic trează față de „foști". Le spunea necontenit adepților săi din Senlis că, în afară de armata pe care aristocrații fugiți o organizau împotriva poporului francez se mai aflau, chiar în țară, nenumărați dușmani. Cită vreme vechiul nu era smuls din rădăcini, țelurile revoluției nu puteau fi îndeplinite.

Dar Martin nu-și prezenta învățătura cu eleganța glacială a marelui iacobin de la Paris, ci în fraze savuroase, populare ; el interpreta argumentele lui Jean-Jacques cu un elan brutal, vorbea patrioților din Senlis în graiul lor.

Fernand, care se arăta cîteodată la clubul din Senlis, găsea îndoielnice cuvîntările lui Martin, deși acesta folosea într-adevăr cuvinte și expresii de-ale lui Jean-Jacques.

O dată, după ce Martin ținuse o cuvîntare deosebit de radicală, îl întrebă pe Fernand : „Tu desigur că socoți greșit tot ce am spus..." „Da, răspunse Fernand, am îndoieli, dar nu le pot exprima în două cuvinte. Și adăugă politicos : Păcat că în ultima vreme ne am văzut atît de rar !" Martin, puțin răutăcios, răspunse : „Îl ai doar pe Lepeletier al tău !" Fernand se bucură că Martin era gelos pe Michel. „Nimic nu mi-ar face mai multă plăcere, replică el cu căldură, decît să petrec cîteva ore cu tine." Martin îl pofti la cină.

Locuința familiei Catrou era sărăcăcioasă. Martin trăia și lucra în trei încăperi, împreună cu mama, soția și un copil mic. Mirosea a mîncare și a oameni, copilul țipa. Mîncărurile erau pregătite fără tragere de inimă și fără artă. Jeanne spuse : „Trebuie să vă mulțumiți, cetățene Girardin, cu ceea ce vă pot oferi oamenii modești".

Martin mînca repede, indiferent, fară eleganță. „Poți să vorbești deschis, îl îndemnă el pe Fernand Jeanne știe de vechea noastră prietenie." „Da", spuse Jeanne și-și întoarse fața dură, expresivă, nu prea prietenoasă spre Fernand

Fernand era însa foarte îngrijorat Din San-Domingo sosiseră vești proaste. Albii nu voiau sa accepte hotărîrile Adunării Naționale, negrii și mulatrii se uniseră, San-Domingo clocotea de răscoală și indignare. Plantațiile din nordul insulei, unde se aflau moșiile familiei Traversay, fuseseră jefuite, nimicite, arse, mulți dintre plantatori fuseseră uciși. Se spunea ca Hortense și marchizul s-ar fi refugiat pe teritoriul spaniol, dar știrile erau confuze, iar faptul ca nu primise de mult nici o veste de la ei nu era un semn bun

Despre aceste lucruri apasatoare vorbi deci Fernand. Adunarea Națională se arătase prea tîrziu energică, remarcă el cu amărăciune, și acum, în loc să trimită macar trupe care sa intervină, se gîndeau chiar să revină asupra legii coloniale, astfel incit cei de culoare să-și piardă din nou drepturile. „Nu cunosc situația din San-Domingo, spuse Martin. Puțini o cunosc. Dar de ce nu te duci tu să faci ordine ? îl provocă el. Ești cunoscut acolo. Și nu ți-ar fi greu sa obții, prin prietenul tău Lepeletier, puteri depline

Fata expresiva a lui Fernand se incrunta. Va sa zica Martin socotea inutilă activitatea sa in țară. „Prietenul meu Lepeletier, răspunse el jignit și triumfător, crede ca servesc mai bine revoluția dacă rămîn aici. El dorește sa candidez pentru noua Adunare Națională.'

Lepeletier era stimat și de iacobini, dar ceea ce spunea Fernand îl uimi, îl enervă pe Martin, fruntea i se acoperi de pete. Chiar și femeile deveniseră atente. Se lăsă o scurtă tăcere. Apoi, in loc de răspuns, Martin zise : „Are să fie bine dacă vechea adunare se va dizolva. A înfăptuit prea puțin." „Chiar dacă se dizolva, replică Fernand, cel puțin tot a redactat o constituție bazată pe drepturile omului." „Ce e bun în constituția asta, și mult nu e, s-a în-

făptuit, continuă Martin, de patru sau cinci bărbaţi, împotriva rezistenţei celorlalţi o mie două sute" „Nu cumva eşti prea aspru cu cei o mie două sute?" întrebă Fernand „O mie două sute de Jean şi Jacques nu fac cît un Jean-Jacques, trebuie să recunoşti", rîse Martin, batjocoritor.

Văduva Catrou privea cu admiraţie la fiul ei, Martin, care-i dadea peste nas aristocratului, şi din gura ei bătrînă, scofîlcită, fără dinţi ieşea un fel de behăit. Şi Jeanne privea încîntată şi plină de respect la bărbatul ei. „Îmi îngăduiţi să vă mai torn vin, cetăţene Girardin?" il întrebă cu vocea ei aspră; Fernand citi neîncredere şi duşmănie în ochii-i aprigi.

Martin continua să mănînce „N-am nimic împotriva ta şi a lui Lepeletier, spuse el mestecînd. Dar prea mulţi «foşti» s-au cuibărit în Adunarea Naţionala, asta n-ai să poţi nega nici tu, şi ei, cu toată bunăvoinţa, rămîn sclavii originii lor, ai banilor şi titlurilor lor. Cînd îşi spun „cetăţene" sună de parcă ar fi o denumire nouă pentru conte sau marchiz. Am văzut doar cum Lafayette al tău cochetează cu „foştii" lui şi, cînd poporul vrea să-şi ia drepturile omului, dă ordin să se tragă"

Jeanne şi bătrîna se apucară să spele vasele, Martin şi Fernand rămaseră la un pahar de vin.

„Să ştii de la mine, reluă Martin discuţia, nici una din legile acestei Adunări Naţionale nu e destul de drastică Despotismul a aruncat la închisoare an de an patru sute de mii de oameni – n-a lipsit mult s-o păţim şi noi, tu şi cu mine – şi a spînzurat cincisprezece mii. An de an Această Adunare Naţionala a desfiinţat pedeapsa cu moartea şi i-a lăsat pe toţi duşmanii s-o şteargă peste graniţă, ba era cît pe-aci sa scape şi regele."

Jeanne, care spala vasele, întoarse capul, aşteptînd ironică răspunsul lui Fernand „Nu sînt membru al Adunării Naţionale", răspunse Fernand, pe jumătate în glumă

„Nu m-am referit la tine, spuse Martin, şi votul meu îţi este asigurat Dar sa nu-ţi făureşti iluzii. Nici adunarea cea nouă nu va putea face ordine şi revoluţie adevărată

Asta va veni din altă parte, de jos Poporul trebuie s-o facă, cluburile. Și acolo se face."

Întocmai așa vorbea și Fernand în discuțiile cu prietenii săi moderați, dar pe Martin îl contrazise. „Dacă vrei să știi, Jean-Jacques a scris · «Nu trebuie răsturnat nimic din ce există dacă răsturnarea nu este necesară»", zise el, și era supărat ca vorbele acestea sunau de parca le-ar fi rostit tatăl său, marchizul „Dar este necesara, răspunse Martin înfuriat. Și cunosc pe cineva, și-l cunoști și tu, care-ți poate dovedi de ce trebuie răsturnat, și asta chiar cu vorbele lui Jean-Jacques." Fernand ridica din umeri.

Martin regreta ca fusese atît de brutal. Totdeauna se purta cu Fernand ca un băiețandru care vrea să-l provoace pe celălalt la bătaie. Și, cu toate astea ținea la Fernand și-l stima , nu era atit de ușor ca un om, hărăzit prin naș tere să fie viitor *seigneur* de Ermenonville, să treacă atît de curajos și cinstit de partea celor de jos !

Martin il conduse pe Fernand acasă, străduindu-se să-i arate, în felul lui greoi, că îi e drag. Și aceste cîteva mi nute de prietenie stîngace îl facură pe Fernand să vada din nou îndărătul lui Catrou, președintele iacobinilor, pe Martin de odinioară, amicul din tinerețe, care ținea la el

Dar asta nu micșora cu nimic adevărul aspru al cuvintelor sale. Martin vorbise în numele tuturor, nu numai în numele lui Fuga regelui trezise în popor un nou val de neincredere față de „foști", ostilitatea cetățenei Catrou nu era simțămîntul unei singure Jeanne, ci al tuturor celor de-o seamă cu ea El, Fernand, era un străin Niciodată poporul nu-l va accepta drept frate.

Fu nevoit să vada, mînios și întristat, cum Adunarea Națională anulă, intr-adevăr, cu puțin timp înainte de dizolvarea ei, legea „Lepeletier", privitoare la eliberarea sclavilor, înlocuind-o cu instrucțiuni timide, care desființau din nou drepturile oamenilor de culoare. Îl cuprinse o do rință arzătoare să îndrepte această rușine Dacă va fi cumva ales, va ști să insufle celorlalți reprezentanți setea sa mistuitoare de dreptate

Dar credea din ce în ce mai puțin că va fi ales

Lepeletier încercă să i redea încrederea Nu era el, Lepeletier, prin purtarea, prin felul lui de trai mai străin de iacobini decît Fernand, și nu-l acceptau totuși masele, ca pe unul de-al lor? Știri primite prin viu grai și în scris din departamentul Oise îi dovedeau lui Lepeletier că, acolo, oamenii aveau într-adevăr încredere în Fernand.

Dar îndoielile lui Martin cîntăreau mai greu decît încrederea lui Lepeletier, Fernand continua să fie descurajat

Cu atît mai mare îi fu bucuria cînd îl aleseră. Ochii atenți ai oamenilor mărunți din Senlis, din satele și cătunele din împrejurimi îl socotiseră sincer! Îl aleseseră din douăzeci de candidați! Martin n avea dreptate · poporul îl accepta drept frate!

VĂDUVA ROUSSEAU

În tot timpul acesta, Nicolas și Therese locuiseră la Plessis.

Ultimii ani ai vechiului regim Nicolas îi petrecuse umplînd cîrciumile din Plessis și Dammartin cu vorbăria lui umflată și înăcrită Cunoștea lumea, și prietenilor lui de chef le plăcea umorul său amar, de om nemulțumit. Cînd Thérese își primea renta, el dispărea pentru două-trei zile la Paris – mai mult nu ajungea pomana pe care lumea nerecunoscătoare o zvîrlea tovarășei de viață a celui mai mare filozof al ei

Oamenii din Plessis, cei care nu petreceau cu Nicolas, nu-i îndrăgeau pe noii lor concetățeni. Dezaprobau faptul ca Thérèse trăia cu individul care-i făcuse de petrecanie bărbatului ei. Femeile, cînd o întîlneau, își chemau copiii la ele. Nicolas înjura și amenința Thérèse nu se sinchisea. De cînd îl avea pe Nicolas al ei, ca *homme de confiance*, sub același acoperiș, era împăcată cu lumea

Mergea în fiecare lună la cimitirul din Ermenonville, să-i facă o vizită maică-si, și în fiecare săptămînă la mormîntul de pe insula, să ducă flori bărbatului ei Îi îngrijea

conştiincioasă canarii, le culegea steluţă şi cînd muriră, cumpără alţii.

Şi cei din Ermenonville o vorbeau de rău Dar treptat se obişnuiră s-o vadă pe femeia asta între două vîrste, care se ducea, tăcută şi nepăsătoare, să-şi vadă mortul şi se oprea, după aceea, la *„Auberge* Jean-Jacques", să mănînce o omletă şi să bea puţin vin galben-auriu, hrănind păsările, aşa cum le hrănise răposatul, şi discutînd alene cu jupîn Maurice.

O dată, pe cînd Nicolas se afla la Paris, preotul din Plessis veni la Thérèse şi o mustră pentru viaţa ei păcătoasă, lipsită de binecuvîntarea bisericii, cu *monsieur* Montretout Ea se sperie şi, după ce Nicolas se dezmetici din beţia de la Paris, îi vorbi pe departe despre căsătorie El se înfurie cumplit şi o bătu cu cîrja.

Două zile mai tîrziu, canarii dispărură. Thérèse se gîndi la cîinele Lady şi cît de tare se înfuriase atunci Jean-Jacques, şi-i păru bine că, acum, nu se mai putea necăji. Mai tîrziu îl întrebă pe Nicolas dacă îi dă voie să cumpere alţi canari. El răspunse arţăgos : „Ajunge că-i duci răposatului flori !"

Cînd prostimea luă cu asalt Bastilia, Nicolas se supără foc. Avea sentimente aristocratice. Se înţelesese totdeauna bine cu domnii cei mari, mai bine decît cu *la canaille*[1], şi faptul că puternicul său protector, prinţul de Condé, fusese nevoit să plece în străinătate îl îndîrjea Desigur că această absenţă n-avea să ţină mult. Domnia plebei nu va dăinui, ticăloşii or să regrete curînd prostia lor, capii răscoalei or să fie spînzuraţi cu miile „Nici o milă pentru ticăloşi !" cerea el

Cînd se văzu însă că întoarcerea emigraţilor se lăsa aşteptată, cuvîntările lui nu mai fură la fel de preţuite la hanul din Plessis. Măgarii de acolo începuseră să trăncănească despre drepturile omului, îl făceau vîndut stăpînilor, slugoi. Lumea devenea tot mai proastă, mai tristă, mai plicticoasă, Franţa asta afurisită, căzută pe mîna ple-

[1] Prostimea (fr.). Expresie peiorativă folosită în vremea absolutismului pentru poporul de jos.

bei, îi făcea silă. S-ar fi întors bucuros la Londra, dar cum să se mai descurce el acolo, un invalid de pe urma artei ecvestre? Aici primea măcar rentele de la Geneva.

Uneori mai pleca la Paris. Acolo bea în taverne semiclandestine de pe lîngă Palais-Royal [1] cu alţii care gîndeau la fel cu el, cu lachei şi frizeri ai „foştilor", chelneri din restaurantele elegante, care-şi pierduseră serviciul din pricina noii orînduiri. Parisul decăzuse. Ieşise moda patinelor pe rotile, în locul călăriei. Lumea se prăpădea după un joc de copii, jou-jou [2], care luase locul plăcerilor rafinate, vicioase ale epocii trecute.

Cînd el era la Paris, Thérèse rămînea singură în căsuţa mică, sărăcăcioasă a lui *sieur* Bessat. Vîntul şuiera într-una în cîmpia mereu bătută de vînturi de la Plessis, foşnea în acoperişul de paie mîncat de vreme. Thérèse sta chircită, fără să facă nimic, grasă, îmbătrînită înainte de timp. Răsufla anevoie, cu sînii uriaşi, greoaie, neajutorată, o *lourdaude*, cum îi spuneau oamenii. Moţăia, cu obrajii căzuţi, cu gura pe jumătate căscată, cu pleoapele grele lăsate peste ochi. Deodată vîntul o făcea să tresară din picoteală. Îi era frig la mîini, îşi lua manşonul. Ar fi vrut să aprindă focul, dar se ferea de risipă şi se temea de gura lui Nicolas.

Se ridica oftînd de pe scaun, să şteargă iar praful, căci vîntul acoperea mereu cu noi straturi mobilierul sărăcăcios. Îşi cerceta rochiile, făcea asta des şi cu plăcere. Aici erau toate, agăţate sau împăturite, jupoane scurte, fuste din olandă de Vaucluse [3], o mantilă de tafta neagră, o pereche de mănuşi de mătase, altă pereche dintr-un material obişnuit, dar mai ales multe bonete, din olandă, din dantelă, din muselină, cu şi fără panglici, toate în culori vii. Se uita cu duioşie la rochiile astea, le avea de mult, le

[1] Palat construit în 1624, la Paris, căruia i s-au adăugat, spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea, trei galerii, unde s-au amenajat magazine, cafenele etc. La Palais-Royal se află şi două săli de teatru.

[2] Jucărie din metal, lemn sau fildeş, constînd dintr-un disc cu şanţ la mijloc, prin care trece o sfoară, astfel că discul se poate mişca în sus şi în jos.

[3] Departament şi sat din sud-estul Franţei.

alesese cu dragoste și cu grijă, mulți bărbați o urmăriseră cu priviri lacome cînd le purtase Acum îi erau prea strîmte, dar nu făcuse economie la material, puteau fi lărgite și iar lărgite. Scoase o rochie și începu să coasă la ea. Se gîndea la stofele care se purtau acum, *florence* în dungi, *pékin* uni, *sicilienne nankin*, și la modelele frumoase de *robe-manteau* lucrate pe talie *à la Zulime*, care se încheiau cu un *gilet à la Turque* [1]. Apoi se gîndi ce mai putea să facă Să se ducă să-și ia papucii de casă, comozi, călduroși, căptușiți, pe care și-i comandase după modelul celor ai răposatului ei Jean-Jacques ? Sau mai bine să se îmbrace cum se cade, să nu arate atît de neîngrijită cînd are să se întoarcă dragul ei Colas ?

Se îmbrăcă încet, cu grijă, se farda chiar puțin Apoi trase lîngă masă unul din scaunele cu fund de paie , nu îndrăznea să se folosească de scaunul lat, comod al lui Jean-Jacques , pe acesta stătea Colas Se așeză, își sprijini capul în mîini și așteptă. Se învățase să aștepte, o mare parte a vieții și-o petrecuse astfel, n-o supăra să aștepte, știa din experiență că, pînă în cele din urmă, ceea ce aștepta se întîmpla, iar omul așteptat sosea.

În jurul ei se afla mobilierul cunoscut. Paturile cu cuverturile alb-albastre Si clavirul mai era acolo. Nicolas voise să-l vîndă, dar i se oferise un preț foarte scăzut ; din pricina asta și pentru că o iubea atît de mult, în cele din urmă, îl păstrase. Nu mai avea canari, dar colivia și gravurile atîrnau pe pereți, cerșetorul șchiop și pădurea de la Montmorency, pe care o cunoștea atît de bine ; de altfel, localitatea Montmorency se numea acum Émile, în cinstea lui Jean-Jacques al ei. Era tot acolo și scrinul, și înăuntrul lui toate hîrțoagele acelea , Thérèse le mai adăugase un document, o scrisoare prin care prințul Condé confirma că scumpul ei Nicolas Montretout era un excelent călăreț

Ședea la masă, aștepta, moțăia, aștepta. În mintea ei lucrurile se confundau, mobilierul fusese totdeauna același și ea nu mai știa dacă se afla la Paris, în *rue* Plâtrière,

---

[1] Vestă după moda turcească (fr)

sau la Ermenonville, în pavilionul de vară, sau la Plessis în casa lui *sieur* Bessat O dată tresări speriată, i se păruse că o aude pe maică-sa cum o cheamă, dar nu era decît vîntul. Apoi se gîndi dacă n-ar trebui să-i introducă sonda bărbatului ei ; Jean-Jacques și cu Nicolas se contopeau și nu mai știa dacă trebuie să-l frece pe spate, sau să-i introducă sonda, toată viața își îngrijise bărbatul, era o obișnuință plăcută și i-ar fi lipsit dacă n-ar mai fi trebuit s o facă.

Nu-și putea cumpăra nici una din frumoasele țesături noi. Nicolas ar țipa, ar înjura o și ar snopi-o în bătaie dacă ar pomeni măcar de așa ceva Dar nici n-avea nevoie de rochii noi. Toți ziceau că e *lourdaude* și c ar fi proastă ca noaptea, și pesemne că era adevărat, dar asta nu-i stricase Ea, *la lourdaude,* îi prinsese în laț pe cei doi dintre cei mai vestiți bărbați ai Franței, pe Jean-Jacques, de care acum făceau și mai mult caz decît pe vremea cînd trăia, și pe Nicolas al ei, care avusese cel mai frumos manej din Franța, celebrul Tattersall, și după care domnii cei mari se prăpădeau întocmai ca după Jean-Jacques. Toată Franța se bătea pe bărbații ei, dar fuseseră ai ei, și amîndoi o iubiseră, și unul îl omorîse pe celălalt de dragul ei, și mai avusese parte și de alți domni mari, și viața fusese bună, iar ea aștepta. Niciodată nu aștepta degeaba, căci el se întorcea întotdeauna. Și Thérèse zîmbea fericită cu viclenie și prostește ; toate gîndurile i se to peau ca într-o ceață, și aștepta, și vîntul foșnea în paiele acoperișului

NICOLAS DIN NOU CĂLARE PE SITUAȚIE

Sosi un oaspete care de ani de zile nu se mai arătase pe la Nicolas și Thérèse. Era cetățeanul François Renoux, fost sergent, fratele vitreg al Thérèsei

Îmbătrînise mult, nu-i venea ușor să fie tot gălăgios, vesel, sigur de sine, ca în trecut, dar încerca totuși

Vorbi despre evenimente, era de acord cu ele, era revoluționar din toată inima. Sprijinise dintotdeauna idealurile scumpului său cumnat, Jean-Jacques, fusese doar unul din cei dintîi care luptase pentru ele, dincolo, în pădurile Americii, împotriva mercenarilor tiranului englez.

În timp ce tot sporovăia, cerceta din ochi locuința sărăcăcioasă și constată cu satisfacție ca mobilierul cel vechi mai exista încă, în primul rînd binecunoscutul scrin. „Mai e ceva înăuntru?" întrebă el, neputind să se stăpînească „Da, răspunse Nicolas sarcastic, o scrisoare a prințului de Condé către umila mea persoană. Thérèse, care observase însă decepția lui François, îl liniști, spunîndu-i cu mîndrie: „Totul e aici, toate hîrțoagele. Marchizul, «fostul», a vrut să mi le șterpelească, dar Nicolas l-a pus la respect." „Totdeauna am spus-o, recunoscu François, Nicolas al nostru e un cap „Ca să-mi înșiri astea ai venit, javra bătrînă?!" îl iscodi Nicolas

François însă se îndreptă de spate și le ținu următorul logos: „Nu v-ați purtat prea frumos cu mine, dragii mei, nici tu, iubită soră, nici tu, care-mi ești un fel de cumnat Dar eu nu sînt răzbunător, mă socot capul familiei și i-am făgăduit răposatei noastre mame pe patul de moarte să mă îngrijesc de voi Acum viu de la mormîntul ei și am putut să-i spun «Sergentul François Renoux e un om de nădejde; el se ține de cuvînt și la bine, și la rău»."

„Lasă-te de bărbi, îi tăie vorba Nicolas, cu grosolănie, și spune pe șleau ce șmecherie ai pus la cale."

François îi aruncă o privire piezișă, demnă, disprețuitoare și urmă: „Sînt în relații bune cu deputatul Chaplaine pot chiar să mă laud că sînt prieten cu el Ăsta om! Un adevărat preot al Naturii și al Rațiunii, un adevărat elev al lui Jean-Jacques al nostru. Partidul montaniarzilor[1] se mîndrește că l are printre conducătorii săi. În trecut a fost călugăr. asta o știți doar, a fost vicarul general al episco-

---

[1] În Convenție, grupul cu vederile cele mai radicale (iacobinii), care stăteau în băncile de sus, în stînga, spre deosebire de girondini, care stăteau în dreapta și reprezentau interesele marii burghezii.

pului de Blois [1], dar s-a lepădat de vechile prejudecăţi, cum îşi leapădă şarpele pielea veche, şi acu filozofează ca nimeni altul Îi place literatura, îl adoră pe Jean-Jacques şi s-ar bucura s-o cunoască pe văduva lui, despre a cărei modestie, fidelitate şi virtute a citit în *Confesiuni* şi despre care i-am povestit şi eu multe lucruri vrednice de laudă."

Nicolas rînji şi spuse „Eu, cel pe care îl vezi aici, am fost prieten cu mulţi domni mari, chiar şi cu prinţi de sînge, şi i-am ajutat să se salte în şa. Crezi că mi pasă de un păduchios de deputat din *canaille*? De un capucin [2]? Toţi capucinii put!"

„Eu, în locul tău, n-aş face pe grozavul dragă cumnate, zise François Nimeni nu dă astăzi un ban pe nişte foşti prinţi regali, dar e de-ajuns ca fostul călugăr sa mişte degetul mic, şi ai sa vezi cum curg paralele. Nu s-ar spune că pe aici plouă cu taleri [3] Dar s-ar putea isca o adevărată avalanşă dacă văduva Rousseau l ar gîdila sub bărbie pe legiuitorul Chaplaine."

„Înţeleg, răspunse Nicolas dispreţuitor, vrei să-i storci un bacşiş lui Chaplaine al tău, făcînd pe codoşul cu Thérèse a mea, iar eu să stau să-mi frecţionez singur sărmanul meu dos? Asta nu se înghite!"

„Ce neîncredere jignitoare! ii răspunse François Te cunosc şi, bineînţeles, te-am descris legiuitorului Chaplaine în culori atît de favorabile pe cît mi-a îngăduit conştiinţa. Cetăţeanul Chaplaine aştepta deci nu numai pe văduva lui Jean-Jacques, ci şi pe bravul ei *home de confiance*."

Astfel se făcu că Thérèse şi Nicolas plecară la Paris pe cheltuiala sergentului François, spre a fi prezentaţi legiuitorului.

Acesta era un om vesel, gras şi murdar. Din cămaşa larg deschisă se înălţa un gît gros, cu o ceafă lată, dintr-un pantalon de stofa proastă îi ieşeau picioarele butucănoase, goale. De la tatăl său, care fusese bucătar al unui abate bogat, moştenise gustul pentru mîncăruri alese În general

[1] Oraş pe fluviul Loire, unde se află un vechi castel

[2] Călugăr din ordinul catolic al capucinilor.

[3] Monedă de argint

îi plăcea viaţa îmbelşugată. Se înconjura de obiecte preţioase, casa era plină de picturi ale unor maeştri cunoscuţi, de pocale fine şi de tot felul de bibelouri de un gust rafinat; relicvele pe care învăţase să le adore în copilărie erau înlocuite prin curiozităţi rare, îndeosebi prin relicve literare, manuscrise şi cărţi vechi, de preţ. Era lacom de toate, devora ştiinţă, artă, femei, mîncăruri fine. Avea o fantezie nemaipomenită şi era totdeauna pornit pe aventuri. Descoperind complotul unor aristocraţi emigraţi, ai căror agenţi se întruneau pe ascuns în castelul Bagatelle[1], făcuse să fie arestaţi şi daţi în judecată. El însuşi fusese o dată atacat de asasini tocmiţi de contele d'Artois şi alţi „foşti"; îl rănisera, din fericire nu grav, şi de atunci era şi mai iubit de popor.

Parisul acelor ani nu ducea lipsa de oratori, dar Chaplaine era unul din cei mai înzestraţi. Elocvenţa lui îmbina grandoarea antică, fanatismul cruciaţilor şi felul popular, sentimental de a se exprima al lui Jean-Jacques. Masele îi sorbeau cuvintele.

Manifesta un interes veşnic treaz pentru tot ce era în legătură cu Jean-Jacques. Cînd Nicolas şi Thérèse îi arătară legăturile groase de coli de hîrtie fină, acoperite cu scrisul sigur şi elegant al Maestrului, i se aprinseră ochii. Mîngîia delicat foile cu mîinile sale cărnoase.

Pe Thérèse o socotea ca un fel de relicvă vie. Faptul că era o *lourdaude*, greoaie la trup şi la minte, i se părea mişcător. O invită pe soţia simplă, îmbătrînită a lui Jean-Jacques să rămînă la Paris, cu manuscrisele şi cu omul ei de încredere, în preajma şi pe socoteala lui.

Nicolas, mulţumit, scuipă gros. N-avusese o idee minunată, atunci, să-i ceară înapoi marchizului manuscrisele? Se bătu singur, satisfăcut, pe umăr. Ştiuse totdeauna să iasă la liman, chiar şi din întîmplările cele mai neprielnice, cele mai potrivnice, ştia să tragă folos. Oricare altul ar fi aruncat hîrtiile acelea, uzate ca un fruct stors. Dar el se ostenise pentru ele, le căpătase înapoi cu ajutorul unei

---

[1] Mic castel construit lîngă Paris în 1779, pentru contele d'Artois, viitorul rege *Charles al X-lea* (1757—1836).

scrisori meșteșugite, și acum, din pămîntul vechi secătuit, răsăreau roade noi, îmbelșugate

Thérèse, la rîndul ei, privea uluita, stupidă și fericita, cu cît zel îl adora noul Paris pe răposatul Jean-Jacques. Cetățeanul Chaplaine, care, la urma urmelor, fusese un domn ce slujise biserica, și desigur că se pricepea, vorbea de scumpul ei răposat ca de un sfînt. Toți vorbeau așa de el. Cărțile lui se găseau pretutindeni, chipul lui era în toate vitrinele În *rue* Grenelle în *rue* Plâtrière, pe casele unde locuise pe vremuri cu el, fuseseră puse plăci comemorative. Și dacă vreunul se uita la Thérèse nepăsător, sau chiar de sus, privirea lui se schimba de îndată ce afla că era văduva lui Jean Jacques căpătînd o expresie evlavioasă; ca la biserică.

În ziare se publicara multe articole despre Therese, apăru chiar și o carte. Fu pictată și desenată. Era mai ales o gravură care o înfățișa plimbindu-se pe malul lacului din Ermenonville, în fața unui peisaj pustiu de toamnă. În fund se zărea, micuță, insula plopilor mari, cu mormîntul, Thérèse pașea însă înalta și melancolică în prim plan, purtînd pe cap o bonetă, cu mîinile vîrîte în manșon, o femeie nobilă, vîrstnică, cu puțină gușă Gravura era intitulata *Tovarășa de viața a lui Jean-Jacques* și se vindea pretutindeni Cînd o văzu, Thérèse rămase încremenită. Va să zică asta era ea ! Toți o ocărîseră, o făcusera *lourdaude*, toantă, și acum iata că era o doamnă căreia îi mersese vestea ! Ce păcat că Jean-Jacques nu apucase să vadă cum o cinsteau pe soția lui credincioasa și ce noroc că Nicolas era martor la toate astea !

Cultul acesta al Thérèsei îl revolta pe Fernand. Legatura lui cu ea era de mult uitată , ceea ce nu-i dadea pace era profanarea grotescă a memoriei Maestrului. După unele șovăieli, îl întrebă pe prietenul sau Lepeletier dacă n-ar fi cazul sa facă ceva Cinicul Michel îl sfătui sa renunțe Întîmplarea i se părea amuzantă. „Sigur că Jean-Jacques ar fi mulțumit, spuse el, ca Thérèse să aibă o viață ușoară De altfel, o gură moartă rînjește, dar tace Și dacă dumneata ai să începi să vorbești și să arați ca poveștile duioase despre Thérèse nu sînt decît minciuni,

i ai sa daunezi decît memoriei lui Jean-Jacques și dumitale insuți Dovedește unui credincios că relicva la care se închină e falsă : el nu se va revolta împotriva relicvei, ci împotriva dumitale."

Astfel, cultul Thérèsei continua, încurajat de Chaplaine. Un prieten al deputatului, un cunoscut dramaturg, Bouillie, se apucă să scrie o piesă, *Jean-Jacques și tovarășa lui de viață*. Se duse la Thérèse și-i ceru să-i povestească despre viața ei și a Maestrului ; deoarece constată că se exprima greu, se adresă lui Nicolas Acesta îi povesti anecdote mărunte, emoționante din viața Thérèsei și despre propriile sale relații cu Jean-Jacques. Piesa fu jucata în fostul *Théâtre Italien* [1], care se numea acum *Théâtre de l'Égalité*. Spectatorii vărsau șiroaie de lacrimi, Thérèse trebui să îmbrățișeze și să sărute un bust al lui Jean-Jacques, mulțimea o ovaționa Piesa avu un succes nemaipomenit.

În discuțiile dintre Nicolas și dramaturgul Bouillie se pomenise adesea despre copiii Thérèsei, pe care Jean-Jacques îi dusese la leagănul de copiii. Deși fapta lui Jean-Jacques se explica, și era intr-o oarecare masură scuzată prin lipsa de egalitate, libertate și fraternitate din timpul vechiului regim, pe imaginea lui luminoasă stăruia o pată. Nicolas hotărî ca Thérèse să ierte suferința pricinuită de Jean-Jacques, și, dînd dovadă de renunțare și de jertfire de sine, să îndrepte fapta aceea discutabilă a soțului ei. Ea scoase la licitație manuscrisele originale ale cîntecelor lui Jean-Jacques, acele *Mîngîieri*, și donă suma obținută leagănului de copii Pensionarii acelei case – acum se numeau „*Les enfants de France*" [2] – veniră în uniformele lor simple, cu cocarde tricolore la pălărie, să-i mulțumească Thérèsei Și de data asta lacrimile curseră șiroaie.

Apoi Nicolas puse la cale lovitura cea mare Trăgînd nadejde în recunoștința deputatului Chaplaine, o îndemna pe Thérèse să-i dăruiască manuscrisul *Noii Heloïse* Cu

[1] Sală de teatru din Paris unde dădeau reprezentații de operă cîntăreții italieni.

[2] Copiii Franței (fr.)

ocazia zilei lui de naştere, cînd împlinea treizeci şi cinci de ani, ea îi înmînă manuscrisul.

Jean-Jacques scrisese patru copii din *Noua Heloïse*, toate foarte îngrijite. Pe acesta îl caligrafiase cu deosebită dragoste, pentru una din iubitele lui de neam mare, dar se certase cu ea, şi astfel manuscrisul rămăsese în scrinul său. Iar acum Thérèse îl dăruia lui Chaplaine.

Faţa ei grasă tremura de emoţie cînd îi înmînă foile alb-gălbui, acoperite cu rînduri elegante. Şezuse alături de Jean-Jacques cînd scrisese aceste file. Îşi aducea perfect aminte, maică-sa bodogănea cît de greu face rost de atîta cerneală albastră, de atîta hîrtie cu marginea aurită şi de nisip fin, şi cît de mulţi bani costau. Nu-ncape îndoială că-i citise din ele, îi citise doar din toate. Apoi se iscase cearta din pricina hîrtiilor ăstora. Nicolas le prevenise din timp pe amîndouă, pe maică-sa şi pe ea, dar bătrîna nu i le dăduse, şi atunci josnicul Girardin, „fostul", le furase, dar Nicolas al ei, vicleanul, deşteptul, le adusese înapoi. Iar acum dăruia hîrtiile astea bunului legiuitor. Aşa dorea Nicolas, şi Nicolas ştia ce făcea.

Chaplaine mulţumi cu o bucurie vădită. Cînd rămase singur, pipăi filele manuscrise, citi cu emoţie şi încîntare din ele, apoi le aşeză cu o grijă drăgăstoasă într-un minunat cofret de fildeş, care servise la păstrarea unor moaşte ale sfîntului Lazăr cel ars pe rug, cofret ce încăpuse pe mîna lui cu prilejul secularizării averilor bisericeşti.

Nicolas îşi făcuse bine socotelile. Recunoştinţa deputatului Chaplaine nu se mărgini doar la cuvinte frumoase. El era reprezentantul naţiunii şi obţinu ca naţiunea să acorde în schimb văduvei lui Jean-Jacques o răsplată.

În cursul iernii, la una din şedinţele de noapte ale Adunării Naţionale, îşi făcu apariţia Thérèse Levasseur, în faţa naturii, soţie a lui Jean-Jacques Rousseau. Barierele ce despărţeau asistenţa de deputaţi se deschiseră, deputaţii se ridicară de pe scaunele lor, Thérèse fu condusă la locul de onoare.

Deputatul Chaplaine se urcă la tribuna oratorilor. Îl salută pe Jean-Jacques ca pe părintele revoluţiei. O salută

pe Therese, colaboratoarea şi soţia credincioasă a lui Jean-Jacques, ca pe Euricleia [1] şi Marta sa [2].

Apoi propuse să i se acorde o pensie respectabilă. Propunerea fu adoptată.

COMPLOTUL REGILOR

Fernand era mîndru că făcea parte din noua Adunare legislativă, care număra printre membrii ei oameni vestiţi prin lucrările lor ştiinţifice, oratori străluciţi, reformatori clocotind de orgoliu şi energie. În afară de asta, majoritatea noilor reprezentanţi erau tineri, abia mai în vîrstă decît Fernand. Cînd se mai întîmplase oare, de la Atena lui Pericle [3] şi de la Roma lui Scipio [4], ca un grup de oameni atît de cinstiţi şi de talentaţi să conducă un stat!

Noua adunare începu de îndată să transforme acele hotărîri generale, moderate, pe care le luase adunarea anterioară, şi să le impună naţiunii sub forma unor decrete clare. Aprobă, una după alta, legi despre care chiar şi un Martin Catrou era nevoit a recunoaşte că aveau gheare. Trimise la închisoare pe toţi clericii care refuzaseră să depună jurămîntul de credinţa faţă de noul regim. Confiscă toate averile nobililor fugiţi şi ameninţă cu pedeapsa cu moartea pe cei care nu se vor întoarce în termen de patruzeci şi cinci de zile.

Dar satisfacţia lui Fernand faţa de atîta energie era umbrită de constatarea amară că nici măcar oamenii aceştia hotărîţi, cu minţi luminate, nu se simţeau destul de tari pentru a impune şi în colonii drepturile omului. Veştile din Indiile de Vest soseau rar, dar era sigur că

---

[1] În scrierile homerice, sclavă credincioasă, doica lui Ulise.
[2] Personaj biblic, devenit sinonim cu gospodină vrednică.
[3] Perioadă de înflorire a vechii Atene, în secolul al V-lea î.e.n., numită aşa după cel mai vestit conducător de stat al epocii.
[4] Perioadă în care, sub conducerea lui *Scipio* (sec 3 î.e.n.), Roma şi a consolidat imperiul.

o mare parte a proprietarilor albi pierise, şi cum nici Robinet, nici el însuşi nu primiseră ştiri despre soarta Hortensei şi a tatălui ei, era de temut că se prăpădiseră. Cu atît mai fierbinte era dorinţa lui Fernand ca toate aceste sacrificii să nu rămînă zadarnice, şi eliberarea sclavilor din Indiile de Vest să se înfăptuiască, în sfîrşit. Făcu apel la colegii săi să repună în vigoare legile lui Lepeletier, adică să acorde oamenilor de culoare din colonii emanciparea totală, iar el să fie trimis la Cap Français cu puteri depline, pentru aplicarea acestor dispoziţii. Dar nimeni nu voia să audă de aşa ceva. I se spunea · „Dragă prietene, întii de toate să întărim revoluţia aici, în ţară. Nu ne trebuie un război peste mări cînd îl avem pe al nostru aici, la hotare."

Aşa era. Emigraţii făcuseră din oraşelul Koblenz cartierul general al contrarevoluţiei. Acolo, pe teritoriu german, în imediata apropiere a graniţei franceze, îşi concentrau forţele militare, iar Austria şi Prusia îi sprijineau prin toate mijloacele. Conducătorii noii Franţe credeau, nu fără pricină, că regele însuşi conspira cu aceşti emigraţi şi cu monarhii străini, îndemnîndu-i să atace naţiunea eliberată

Mulţi dintre deputaţi socoteau că trebuie dat un ultimatum înainte ca regii Europei reacţionare să se coalizeze împotriva Franţei ; cereau un război preventiv. Fernand era un partizan înfocat al acestei teorii. „Să afle Europa, tuna el în Adunarea Naţională, că, dacă sînt provocaţi, zece milioane de francezi, înarmaţi cu puterea spadei, a raţiunii şi a cuvîntului, pot schimba faţa lumii şi pot răsturna toate tronurile !

Adunarea trimise de mai multe ori delegaţi la rege, cerîndu-i să pornească război împotriva acelor prinţi care se coalizaseră împotriva Franţei noi

O dată conduse şi Fernand o asemenea delegaţie.

Vechiul ceremonial de la Curte nu mai era atît de fastuos, se degradase. Totuşi, şi la Tuileries existau coridoare lungi, anticamere, gărzi elveţiene şi valeţi care se înclinau solemn Fernand respectă instrucţiunile, sărută mîna grasă a regelui. Louis şedea apatic, pleoapele grele clipeau deasupra ochilor bulbucaţi, se vedea cît îi era de silă să ducă

tratative cu aceşti răzvrătiţi în loc să dea poruncă să fie închişi la Bastilia.

În timp ce prezenta revendicarea corpului legislativ într-o cuvîntare îngrijit formulată, respectuoasă şi totodată amenințătoare, Fernand privea faţa buhăită, obosita şi încordată a regelui şi înţelegea ce se petrecea îndărătul frunţii lui teşite

Louis îl privea şi el pe Fernand, pe feciorul neobrăzat al bătrînului nebun, care oferise pe vremuri, din convingeri filozofice, un refugiu tihnit lui Jean-Jacques Girardin cel tînăr fusese împuşcat în picior, încă pe vremea cînd se afla la rebelii americani, dar nu trăsese nici o învăţătură din împrejurarea aceea, ba, dimpotrivă, îndrăznea să se înfăţişeze acum, şontic-şontic, înaintea regelui şi să-i pretindă a declara război fraţilor săi [1], celorlalţi regi ai Europei. Îi dădea mîna tînărului Girardin! Era rebel şi trădător din fire şi din deprindere, aşa îl lăsase Dumnezeu. Avea să ispăşească în iad, dar, aici, pe pămînt, ştia precis ce avea de făcut. Ferice de dînsul! Providenţa fusese mai puţin îndurătoare cu el, regele. Va trebui să dea iarăşi, împotriva convingerilor sale intime, jumătăţi de asigurări acestor indivizi.

Făgădui, in cuvinte incete, şovăitoare, să reflecteze cu bunăvoinţă asupra propunerilor credincioasei sale Adunări Naţionale. Era o mîngîiere pentru el că mai apucase în săptămîna aceea să trimită o corespondenţă secretă verilor săi, împăratului german, regilor Prusiei, Spaniei şi Suediei, cerîndu-le să strivească prin forţe unite răscoala din Franţa şi să împiedice răspîndirea răului, a anarhiei, în toata Europa

Dar reprezentanţii poporului nu se lăsară amăgiţi multă vreme cu răspunsuri în doi peri, iar cînd Austria încheie o alianţă cu Prusia împotriva Franţei, îi smulseră regelui aprobarea pentru declararea războiului. Într-o atmosferă de entuziasm zgomotos şi sălbatic, Adunarea Naţională, cu majoritate de voturi şi doar şapte contra, hotărî declararea războiului

[1] În sens figurat fiind înrudit cu ceilalţi regi ai Europei

Însuflețirea legiuitorilor cuprinse întregul popor. Regii Europei s-au coalizat să răpească țării libertatea, pe care abia și-a cucerit-o Dar Franța le va da la cap tîlharilor obraznici ! Niciodata în istoria ei milenara națiunea nu pornise la război atît de ferm convinsă de dreptatea cauzei sale. Voluntarii veniră, puhoi, sa se înroleze sub stindardul tricolor, stindardul Franței libere.

La fel de înflăcărat era și cetățeanul Girardin, fostul marchiz Fuga lui Louis îl impresionase profund, fapta aceasta rupsese legătura dintre tron și popor. Dar iată că de dragul țării, și împotriva propriilor sale interese, Louis denunța îndelunga alianță cu Austria și declara război pa triei soției sale, nepotului ei [1], îndreptînd astfel toate greșelile și slăbiciunile din trecut, făurind o nouă unitate de nezdruncinat între rege și popor. Regele acesta mărinimos și luminat, punea cauza poporului mai presus de interesele casei sale, acceptînd *la volonté générale*, voința generală Se înfăptuise un nou pas însemnat pe calea arătată de Jean-Jacques.

Cetățeanul Girardin se adresă conducatorilor militari ai armatei franceze, generalilor Lafayette, Rochambeau și Luckner [2]. Aminti că mai biruise o dată, în timpul războiului de șapte ani, în bătălia de la Hastenbeck [3], pe ducele de Braunschweig [4], comandantul suprem de atunci al armatei dușmane, și se oferi să participe și în actuala campanie Lafayette, însă, îi respinse propunerea , erau și așa prea mulți „foști" în conducerea armatei. Girardin se simți profund umilit Dar își ascunse jignirea în adîncul inimii , nici măcar fiului său nu i spuse nimic.

Trebuia să se mărginească să-i însuflețească pe alții cu propriul său entuziasm, și reuși ca departamentul lui să

---

[1] In perioada respectivă împăratul Austriei era *Francisc I (1768—1835)*.

[2] *Nicolas Luckner* (1722—1794), mareșal al Franței de origine germană.

[3] Localitate în Germania unde francezii au cîștigat o bătălie asupra englezilor (1757)

[4] *Ferdinand, duce de Braunschweig* (1721—1792) unul dintre comandanții prusaci în războiul de șapte ani.

trimită deosebit de mulți voluntari. Oferea douăzeci și cinci de livre, ca bani de drum și de încălțăminte, fiecărui om care se înrola, iar cînd ajunse să strîngă un contingent mare de voluntari, organiză o serbare în castelul său. Ținu o cuvîntare înflăcărată : dacă el fusese în stare să-l izgonească pe ducele de Braunschweig cu ajutorul soldaților de atunci, supuși unei discipline despotice, cu atît mai răsunător îl va birui o armată de voluntari entuziaști.

În sinea lui, Girardin nu era de loc sigur de această victorie. De la începutul revoluției, conducerea supremă a armatei se schimbase de cîteva ori, mulți dintre ofițerii superiori de valoare emigraseră. Va putea oare armata cea nouă, improvizată, lipsită de disciplină, să țină piept armatelor coaliției europene, bine instruite și comandate cu pricepere ?

Curînd trupele inamice invadară Franța. Prima ciocnire avu loc la Lille[1] Numai ce-i văzură pe austrieci, și francezii o luară la goană, strigînd : „Sîntem trădați !", și-l uciseră pe propriul lor general. În sud, regimentele piemonteze trecură granița. Căzură fortărețele de la Osten[2], Longwy[3], Verdun[4]. Comandanții de oști ai armatelor coalizate jubilau, spunînd că asta nu e o campanie, ci o plimbare pînă la Paris

Nenorocirile de pe front zdruncinau ordinea lăuntrică. Masele nu credeau în slăbiciunea armatei lor , dădeau vina înfrîngerii numai pe perfidia comandanților Poporul îi socotea trădători pe toți foștii nobili, îl socotea trădător în primul rînd chiar pe rege

Masele mai năvăliseră o dată la Tuileries. Îl învinuiseră pe rege – ce-i drept, în chip binevoitor – de nesinceritate și i impuseseră o bonetă revoluționară[5] și fraternitatea lor Acum, după o cuvîntare violentă a deputatului Chaplaine, luară a doua oară cu asalt palatul. De data asta lucrurile se petrecură mai puțin pașnic Fură mulți morți, regele

---

[1] [2] [3] [4] Localități din nord-estul Franței.

[5] Bonetă roșie, în formă conică, avînd vîrful aplecat în față purtată în timpul Revoluției Franceze ca simbol al libertății.

trebui să fugă şi fu dus, în cele din urmă, în castelul Le Temple [1], care arăta mai curînd a închisoare.

La Paris aveau loc tulburări pe care autorităţile le tolerau cu bunavoinţă. Închisorile fură luate cu asalt, masele ii judecară pe aristocraţii cei mai detestaţi şi-i executară. Statuile foştilor regi, ce împodobeau multe din pieţele oraşului, fură sfărîmate în sunetele cîntecelor populare şi ale strigătelor de bucurie. Nu era treabă uşoară. Mai mulţi regi de bronz şi caii lor se dovediră foarte rezistenţi, iar un Louis al XIV-lea strivi în căderea lui o femeie care cînta. Mulţimea dărui braţul de bronz al unui Louis al XV-lea iubitului şi sărbătoritului deputat Chaplaine, care il adause la colecţia sa de curiozităţi. Chiar şi popularul Henri al IV-lea [2], care străjuia de atîta vreme, de pe Pont Neuf, apa Senei, avu aceeaşi soartă

Convingerea lui Girardin că omul e bun, zdruncinată încă mai demult şi cîrpită cu greu, se nărui a doua oară

Şi pe Fernand îl tulburau uneori evenimentele şi-l făceau să se îndoiască, deşi speranţa în victoria finală nu l pa răsea În primul rînd, îl cutremurau înfrîngerile de pe front. Cu atît mai mult îl mira faptul că prietenii săi, Lepeletier şi, mai ales, Martin Catrou, acceptau înfrîngerile cu nepăsare Ba le salutau cu satisfacţie. Martin Catrou îşi manifesta de a dreptul bucuria la clubul iacobinilor „E o binefacere că războiul se desfăşoară astfel. În felul acesta, libertatea va fi întărită şi purificată de ultimele pete ale despotismului."

„Singura primejdie o constituiau vechii voştri generali regalişti în adîncul inimii lor, îi explică el lui Fernand. De-alde Lafayette şi ceilalţi «americani» suspecţi de-ai tăi. Dacă ar fi învins, s-ar fi întors împotriva Parisului, ar fi strivit revoluţia şi l-ar fi restabilit pe Preacreştinul în vechile sale drepturi. Acum armata, armata poporului a luat războiul în mîinile sale, l a izgonit pe Lafayette al vostru

[1] Edificiu din Paris, fostă mînăstire a călugărilor templieri unde în 1792, au fost deţinuţi Louis al XVI-lea şi familia lui.

[2] Henri al IV-lea n-a fost, în realitate, atît de popular cum îl arată legenda.

și i-a înlocuit pe generalii îndoielnici prin revoluționari de încredere. Acum s-a ales griul de neghină. Trăiască înfrîngerea !' exclama el îndîrjit, sfidător.

„Dar dușmanul e în drum spre Paris !" îi răspunse Fernand. Oare neîncrederea și ura îl orbiseră într-atît pe Martin, încît nu mai vedea primejdia reală, cumplită ? Martin scutură capul cu un aer de superioritate. „Acum, cînd poporul însuși conduce războiul, nu vom mai putea fi biruiți. Ți-o spun eu, dușmanul nu va putea ajunge la Paris."

Înfrîngerile și rascoalele reduceau autoritatea Adunării legislative. Se spunea că nici constituția n-ar mai fi corespunzătoare. Trebuia făcută una nouă, un adevărat *Contract social*, într-adevăr revoluționar, care, întemeiat pe rațiunea pură, să stabilească pe veci relațiile de drept dintre individ și stat. Se anunțară alegeri pentru o nouă adunare reprezentativă a poporului.

Fernand candidă și de data aceasta. Dar și lui îi fu dat sa simtă neîncrederea ce domnea față de „foști". Nu fu ales. În locul lui fu ales Martin Catrou.

Numai șapte „foști" fura realeși. Printre ei, Michel Lepeletier.

Fernand nu simțea pizmă. Dar îl chinuia gîndul ca poporul, care-l accepta pe Lepeletier, îl respingea pe el. Lepeletier nu făcea nici cea mai mică concesie ; sosea la clubul iacobinilor cu trăsura lui somptuoasă, cu veșminte bogat împodobite, de modă veche, de multe ori însoțit de o doamnă elegantă. Uneori, cei care trebuiau să se ferească din calea trăsurii lui aveau o atitudine dușmănoasă ; dar cînd îl recunoșteau pe Lepeletier al lor, îl ovaționau. Cum se făcea că el, Fernand, rămăsese în ochii poporului un străin, un „fost" ? De ce nu-i era dat sa se contopească, să se lege de ei, ca veriga în lanț, ca un frate printre frați ?

Dupa ce se constitui noua adunare aleasă, Convenția, vechii reprezentanți își declarară mandatul încheiat, îi întîmpinară solemn pe noii reprezentanți ai poporului și-i conduseră în sala de ședințe.

Fernand, al cărui mandat încetase, plecă înapoi la Ermenonville.

Convenţia decreta încă din prima şedinţă abrogarea monarhiei şi proclamă instaurarea republicii. Mai hotărî să redacteze o constituţie mult mai radicală, bazată pe *Contractul social* Introduse, de asemenea, un calendar nou, care începea cu anul I al republicii, unică şi indivizibilă

Se arăta un semn bun : în ziua întrunirii Convenţiei se schimbă şi soarta războiului. În ziua întîi a republicii, o armată franceză, zdrenţuită, istovită, prost înarmată, obţinu, în apropierea satului Valmy [1], o victorie hotărîtoare asupra armatei inamice, înzestrată cu echipamentul cel mai modern. Armatele regilor coaliţiei fură silite sa se retragă în pripă. Soldaţii republicii cuceriră, unul după altul, oraşele Verdun şi Longwy, ocupară Speyer [2], Mainz [3], Frankfurt [4], pătrunseră în Savoia, invadară Olanda şi Belgia

Victoriile acestea uimiră toată Europa.

Îl uimiră în chip neplăcut şi pe *monsieur* Robinet. Nu-i prea avea la inimă pe aristocraţi, dar nu-şi închipuise că ar putea fi striviţi în chip atît de jalnic.

Şi desfăşurarea evenimentelor la Paris îi displăcea cît se poate de mult Teoria sa politica era simplă : cîţiva, puţini, care-şi dovediseră capacitatea prin acumularea de bogăţii, trebuiau să fie lăsaţi să conducă treburile publice. E drept : majoritatea Convenţiei se compunea din oameni avuţi şi aşezaţi, din burghezi. Dar, din păcate, plebea căpăta o influenţă tot mai mare, şi asta nu se putea sfîrşi cu bine căci, după părerea lui, plebea avea şi mai puţină minte ca aristocraţia

Monsieur Robinet era convins de victoria finala a armatelor bine instruite ale coaliţiei. Avea de gînd să rămînă pînă atunci în Franţa Ar fi fost o trădare faţă de

[1] Localitate în provincia franceză Champagne, unde, în 1792, armatele revoluţionare franceze au cîştigat prima victorie hotărîtoare asupra coaliţiei reacţionare a regilor Europei

[2], [3], [4] Localităţi din Germania

nepoata și strănepoata sa să lase să-i scape din mină minunatele afaceri care se puteau face acum.

Rămînînd, nu era ferit de primejdie. Cei mai mulți dintre fermierii generali, cîți nu fugiseră, ședeau la răcoare. Desigur că el, Robinet, fusese deștept, nu-și luase titlul nobiliar după vreuna din proprietățile sale. Și se dădu cu totul la fund. Puse lacăt la toate castelele sale, inclusiv palatului din Paris. Trăia liniștit și modest, cu puțini slujitori, la Latour. În afară de asta, dona sume mari pentru toate instituțiile noii Franțe. Nu, nu credea că se vor agăța de el.

Asistă, fără să-și piardă cumpătul, la confiscarea proprietății de la Saint-Vigor, dar puse îndată un om de paie să răscumpere castelul și pămîntul. Afacerile și le conducea prin interpuși. Cumpăra tot ce putea acapara, aproviziona pe scară mare armata, totul prin intermediari.

Dar cînd avea să vină ziua fericită, cînd avea să se întîmple ceea ce era de neinlăturat, cînd armatele regaliste unite vor intra triumfătoare în Paris, printre cuceritori se va afla și soțul nepoatei sale, bravul soldat, contele Mathieu de Courcelles, iar el, Robinet, va ieși la iveală și va dovedi că în absența vitezei sale rude s-a ocupat cu credință și folos de afacerile lui.

Se intimplă însă ceva care-i dădu peste cap toate planurile. Sosi vestea că Mathieu de Courcelles pierise, luptînd pentru crinii Franței Acoperise cu batalionul său retragerea regimentului.

Cînd primi știrea, Gilberte încremeni. *Monsieur* Robinet nu crezuse niciodată că ar putea păli atît de tare. Îi mîngîie mîna rece. Ea și-o trase înapoi și părăsi încăperea. *Monsieur* Robinet știa ce se petrece în sufletul ei ; se învinuia și il învinuia pe el de sfîrșitul prostesc al acestui om cumsecade, care o iubise

Două zile nu ieși din odaie Bunicul îi trimise mîncare, pe care abia o atinse. În ziua a treia veni, în sfîrșit, jos. Șezură un timp împreună, fără a scoate o vorbă Apoi ea spuse : „Bunicule, mă doare îngrozitor !"

Cind Robinet se gîndea la viitor, el, atit de măsurat, era apucat de o furie nebuna Își dădu deodată seama că

nu rămăsese în Franța ca sa și sporească averea, ci pentru ca voise să le aibă pentru el pe Gilberte și pe micuța Marie-Sidonia

Să se expună mai departe primejdiei ar fi fost o nebunie Putea să țină o veșnicie pînă cînd Europa va izbuti sa pună capăt haosului din Franța. Și ce de rele mai puteau pricinui nebunii între timp ! *Monsieur* Robinet era in primejdie, dar mai amenințată era Gilberte, văduva unui dușman al republicii Trebuiau să părăsească Franța

Dar o cunoștea pe Gilberte. Cu tot bunul ei simț, se molipsise de ideile noi, idioate, de flecareala nebunului care zăcea în pămînt, acolo, sub plopi. Se va împotrivi să plece, se va încăpățîna să rămînă, va invoca o mie de temeiuri, dar nu pe cel adevarat ; căci pricina adevărată era idealistul blestemat, visătorul, lunaticul, tînărul Girardin.

Aceste gînduri îl frămîntau pe *mosieur* Robinet cînd îi fu anunțată vizita lui Fernand

Vestea despre moartea lui Mathieu îi pricinuise o tulburare adîncă lui Fernand Nu i dorise nici un rău soțului Gilbertei. Nici o clipă nu se gîndise, cînd acționase in vederea pregătirii războiului, la acest om cumsecade, pe care conștiința îl gonise din țară. Marea rasturnare pricinuise moartea unor oameni mai de vază, dar Fernand simțea cu neliniște că, de această moarte, era și el vinovat.

Cînd îl văzu pe Fernand, Robinet nu-și ascunse mînia Prostul ! Filfizonul, care acționa cu turbare împotriva intereselor sale proprii și ale prietenilor săi ! *El* propusese legea pentru confiscarea averilor celor emigrați ! *El* era cel care împinsese la războiul fraticid, care-l costase pe Mathieu viața ! „Acum vedeți ce roade aduce filozofia dumneavoastră, *monsieur !* îl întîmpină el. Trăncăniți despre natură, pace, egalitate și fraternitate și apoi provocați războiul civil ! Bietul Mathieu ! Dar el, cel puțin, a știut unde-i era locul !"

Fernand era uluit ca batrînul domn, totdeauna măsurat și rece, se lăsa mînat de sentimentele sale. „Durerea dumneavoastră va scuza, *monsieur*, spuse el. N am să încep o discuție cu dumneavoastră, n-aș vrea să vă supăr și mai tare Am venit să vă exprim, dumneavoastră și Gilbertei

părerea mea de rău, sinceră mea părere de rău" „Asta n-o să-l învie pe Mathieu", îl ironiză Robinet.

Gilberte se ivise în prag. Fața ei, deasupra rochiei negre, era mai palidă decît o văzuse Fernand vreodată. Se opri lîngă ușă, îl privi pe Fernand, nu găsi ce să spună. Nici Fernand nu putea vorbi. Avea din nou în fața o Gilberte cu totul diferită, și totuși cea din trecut.

După ce se trezise din stupoarea ei, Gilberte devenise nespus de înțeleaptă.

Deși își contrazicea bunicul, cînd acesta vorbea de victoria finală a regalității, în sinea ei nu crezuse niciodată cu adevărat în republică. De la maică-sa îi rămăsese obiceiul să-i considere pe cei mari, pe privilegiați, pe reprezentanții puterii, înscăunați pentru vreme îndelungată pe locurile lor, ca un fel de fatalitate. Erau veșnici ca stîncile străvechi ale pămîntului. I se părea de necrezut ca un regat, care dăinuise mai bine de o mie de ani, să fie nimicit pentru totdeauna de Jean-Jacques, bătrînul nebun, și de scumpul, dar cam scrîntitul ei Fernand. Socotise filozofia lui Fernand o idee fixă la care ținea acest visător încăpățînat, care-l tîrîse pînă în pădurile Americii, pînă la tribuna rebelilor din Paris, dar să crezi ca jucăria asta ar putea prinde viață și rămîne în viață, era absurd. De asemenea, în sinea ei, nu-i venea să creadă că, după ce renunțase la atîtea și luptase din greu pentru a ajunge în rîndul privilegiaților, copilul ei nu va fi o contesă Courcelles, ci o cetățeană de rînd.

Moartea lui Mathieu nimicise dintr-o lovitură această tainică speranță. Mathieu al ei cel cuminte, unul din domnii aceia mari care nu puteau pieri, era învins și mort, iar Fernand, visătorul, veșnicul adolescent, nebunul înțelept, era aici, trăia, avea dreptate. Se dovedise că nebunia lui era mai înțeleaptă decît înțelepciunea lui Mathieu și a bunicului. Lumea veche se prăbușise pentru totdeauna, iar ea rămăsese fără sprijin și fără adăpost, înlemnită, cu totul pierdută. Greșise în toate. Nu Fernand fusese copilul și visătorul, ci ea fusese o fetiță mică și proastă, și-l respinsese pe bărbatul care îi oferise mărinimos o cale de

trecere spre lumea lui cea nouă îl respinsese ea, cea mai proastă dintre proaste

Acum, cînd îl zări pe Fernand, care făcuse doi pași spre ea, stînjenit, dar totuși atît de bărbat, puțin șchiopătînd și totuși sigur pe picioarele lui, izbucni într-un plîns nestăpînit. O copleșea simțămîntul înfrîngerii sale ; și cu toate astea îi era plăcut să știe că fusese înfrîntă de el.

Fernand n-o văzuse niciodată pe Gilberte plîngînd. Era mirat, stingherit, fericit. Nu îndrăznea sa spună nimic, nu îndrăznea s-o mîngîie, deși o simțea apropiată ca în vremea de demult

Robinet se mai afla în odaie, dar uitasera de el. Vedea cum cei doi stăteau unul în fața celuilalt, ca dușii de pe lume ; nu era moralist și nu punea preț pe demnitate, dar, cu toate că nu se întîmpla nimic, socoti că ceea ce-i era dat să vadă nu se cădea Pentru prima dată în viață n-o înțelegea pe nepoata lui. Știrea morții lui Mathieu o lovise pînă în adîncul sufletului, și acum stătea acolo și nu-și putea lua ochii de la celălalt. Voia să spună ceva, era de datoria lui s-o facă ; dar se temea sa n o piardă și pe ea Simțindu-se foarte bătrîn și neînțeles, se strecură afara

„Îmi pare îngrozitor de rău, spuse în sfîrșit Fernand, și apoi : E foarte, foarte greu pentru dumneata.' Erau cuvinte palide, în gura unui om ale cărui cuvîntări însuflețiseră Adunarea legislativă, dar Gilberte îl privi cu recunoștință, și el înțelese deodată de ce nu voise Gilberte atunci să-l lase să plece în America și de ce se căsătorise cu Mathieu. Își dădu de asemenea seama cu bucurie că acum ea considera că greșise

Veni fetița, Marie-Sidonia Avea nouă ani și era îmbrăcată în negru Trebuise sa renunțe la toate manierele deprinse anevoie, reverențele complicate și plecăciunile adînci nu mai erau îngăduite, dar cu rochia aceasta lungă, neagră, grea, care i dădea un aer de om mare, și în prezența lui Fernand, deveni deodată iar micuța contesă Courcelles și, instinctiv, făcu o reverență în fața contelui Brégy.

Fernand și Gilberte abia scoteau cîte un cuvînt. Apoi, deodată, el începu să povestească despre San-Domingo ; îi

spuse că nu primea de acolo decît veşti puţine, înfricoşătoare. Avea în insula prieteni şi o prietenă foarte apropiată ; se temea că, din păcate, prietenii lui au pierit în războiul murdar dintre negri şi albi.

Gilberte ştia prea bine de ce îi povestise toate astea tocmai acum Însă după cum nici el nu găsise adineauri decît cuvinte obişnuite, şi ea spuse simplu şi cinstit · „Da, sînt timpuri grele pentru noi toţi".

Apoi tăcură iar Fetiţa Marie-Sidonia şedea serioasă. Căţeluşul Pompon, peste măsură de gras, gîfîia astmatic

Rostiseră puţine cuvinte pînă la plecarea lui Fernand dar lui i se părea ca şi cînd ar fi avut o discuţie lungă, intimă, ca pe vremuri, cînd fuseseră atît de uniţi

Vremurile îi apropiaseră atît de mult ! Revoluţia rupsese în chip cumplit legătura Gilbertei cu Curtea, arătîndu-i limpede şi brutal unde îi era locul. Acum, pe drept cuvînt, se putea numi cetăţeana Courcelles, ajunsese la ţintă, iar Fernand simţea, şi convingerea aceasta îl făcea fericit, că şi el va ajunge

OASPEŢI SUMBRI

Convenţia număra 749 de membri. Toţi se declarau adepţi ai principiilor lui Jean-Jacques, a cărui imagine, dăltuită în piatra Bastiliei nimicite, îi privea de sus ; toţi voiau să făurească o republică în spiritul lui Dar îşi închipuiau foarte diferit căile spre acest ţel. Mulţi dintre deputaţi erau burghezi cu situaţie, nu puţini dintre ei erau bogaţi. Fuseseră radicali în primii ani ai revoluţiei, acum păreau moderaţi Se temeau de violenţă , dacă n o puteau evita, îi dădeau, prin cuvinte frumoase, aparenţa ordinii şi a legalităţii.

O mică minoritate, însă, mai puţin de 100 din cei 749, erau hotărîţi să impună cu orice preţ principiile lui Jean-Jacques, să introducă egalitatea absolută a tuturor drep

turilor, prin toate mijloacele, chiar prin violenţa sau aparentă nedreptate.

Aceşti democraţi hotărîţi ocupara in clădirea in care îşi ţinea Convenţia şedinţele, în *Manège*[1], locurile cele mai de sus, iar deputatul Chaplaine, care se număra printre ei, mînat de dragostea sa pentru expresii plastice, numi această parte a sălii *„la montagne"*, „muntele", şi numele acesta rămase, de atunci, şi al partidului lor.

Conducătorul netăgăduit al „montaniarzilor" era Maximilien Robespierre. Martin Catrou, care-şi alesese, fără să şovăie, locul printre ei, privea cu admiraţie, respect, ba chiar cu milă, cît de mult îl transformase pe Robespierre menirea aceasta grea Prima dată cînd îl auzise vorbind in clubul iacobinilor avea o gură prietenoasă, o privire bună, fruntea limpede şi senină. Acum buzele erau aproape totdeauna strînse, cu o expresie de asprime, fruntea brăzdată, ochii, cînd nu erau ascunşi de ochelari verzi, aveau o privire interiorizată, fixă ; cînd zîmbea, te săgeta in inima dacă rîdea, ceea ce se întîmpla rar, glasul suna dur şi tăios. Menirea supraomenească de a călăuzi pe greul urcuş, spre culmi, minuscula, aleasa minoritate a virtuţii ii dădea o putere uriaşă şi-i pusese in spate o povară zdrobitoare.

Printre tovarăşii radicali ai lui Martin se mai afla unul, pentru care simţise încă de la început o admiraţie adîncă era cel mai tînăr dintre deputaţi, Antoine de Saint-Just[2]. Abia dacă împlinise douăzeci şi cinci de ani, era înalt şi foarte zvelt, totdeauna îmbrăcat cu o eleganţă aleasă ; în jurul gulerului său inalt se încolăcea o legătură aproape extravagantă prin culoarea şi calitatea materialului. Din ea se înălţa o faţă ovală, de o feciorelnică gingăşie, deasupra nasului grecesc străluceau ochii mari de un albastru-cenuşiu, sprîncenele erau puternic arcuite şi dese Părul blond-închis, pieptănat uşor spre frunte, era lung la spate şi-i cădea pe umeri. Saint-Just era calm avea maniere ele

---

[1] Stabiliment la Paris, care, înainte de revoluţia din 1789 servea drept şcoală de călărie pentru tinerii nobili.

[2] *Louis-Antoine-Léon de Saint-Just* (1767—1794), unul dintre cei mai de seamă reprezentanţi ai iacobinilor condamnat la moarte în 1794, în urma contrarevoluţiei girondinilor.

gante, mişcările sale erau măsurate, aproape rigide, în ochii săi imenşi se oglindea un foc lăuntric mistuitor, stăvilit doar de o putere de stăpînire dusă la extrem şi de o raţiune de fier.

Saint-Just participa la toate şedinţele Convenţiei, dar nu lua niciodată cuvîntul. Şi totuşi ieşea în evidenţă. Nu numai înfăţişarea lui îl deosebea, ci şi prietenia cu Robespierre ; se întîmpla adeseori ca cei doi să intre ori să plece împreună din sala de şedinţe.

Prima dată, Martin trebui să facă un efort ca sa i se adreseze lui Saint-Just. Îşi luă inima în dinţi. Saint Just cercetă liniştit şi neobrăzat de mult faţa aspră, inteligentă a flăcăului acestuia scund, din topor. Abia după aceea răspunse politicos, la obiect, amănunţit. Martin strălucea de fericire. Saint-Just îl socotea de-al lui.

Cei doi tineri deputaţi începură să se viziteze. Cînd se mutase la Paris, Martin se instalase într-o casă urîtă, dintr-un cartier urît. Elegantul Saint-Just urcă treptele tocite, stricate, intră în locuinţa înţesată cu mobilă fără gust, şi Martin se simţi onorat cum nu se mai simţise niciodată în viaţă.

Convenţia desfiinţase regalitatea, dar majoritatea moderaţilor şovăia să ia vreo hotărîre cu privire la soarta personală a regelui Poporul cerea tot mai zgomotos să se încheie odată socotelile cu tiranul şi trădătorul Louis Capet, cum i se zicea acum după numele dinastiei sale.

Pentru Robespierre era limpede că Louis trebuia să moară. Desigur că uciderea tiranului îi va pune în mişcare pe ceilalţi regi ai Europei, îi va determina să-şi întărească eforturile de război, iar toţi cei slabi de înger din Convenţie şi din popor se vor vaicări şi vor protesta. Dar contraargumentele acestea se topeau în faţa argumentelor expuse în cărţile lui Jean-Jacques. Louis trebuia sa moara, numai atunci vor putea toţi Jean şi Jacques sa-i ia locul, iar el, Maximilien, jurase Maestrului că aşa se vor petrece lucrurile.

Îşi înşiră temeiurile, în felul său logic, faţă de Saint-Just Acesta îi lua vorba din gură ; îşi treceau unul altuia

argumentele, liniştit, cu măsura, intr o desăvirşită armonie, care izvora dintr-un acord lăuntric. Cei doi oameni gravi, unul tînăr şi altul şi mai tînăr, zîmbeau, dîndu-şi seama cît era de adîncă înţelegerea dintre ei.

Plecară la Ermenonville, la mormîntul Maestrului, sa adune forţe pentru lupta pe care voiau s-o duca în numele sau

Umblau incet, tăcuţi, prin parc. Era toamna, statuile şi templul erau îngheţate în priveliştea pustie, sub cerul de plumb Maximilien îşi amintea cum se plimbase cu Jean-Jacques, intr-una din ultimele sale zile, pe drumurile acestea, cum Jean-Jacques îi vorbise de botanică, cea mai atrăgătoare dintre ştiinţe, şi apoi, plin de amărăciune, despre oamenii care-i falsificau ideile şi-l urau din pricina dragostei sale de oameni. Abia acum îl înţelegea Maximilien pe deplin. Cine iubea intr adevăr oamenii trebuia să îndure multă ură ; căci trebuia sa săvirşească fapte care, fără această dragoste, ar fi însemnat crime de neconceput

Ajunseră la lac. Pe insula cea mică se zărea mormîntul, străjuit de plopii înalţi, subţiri, desfrunziţi , insufla emoţie şi respect.

Saint-Just se aşeză pe banca, sub salcie, şi-şi lăsa prietenul să treacă singur lacul Înfăşurat în pelerina de un verde-măsliniu, Maximilien se opri, cu pălăria in mînă, drept şi elegant, in faţa altarului sobru, albicios, care se distingea limpede pe fundalul insulei pustiite de toamnă şi al cerului întunecat Nemişcat, grav, în bătaia vîntului rece şi umed, omul acesta, cu faţa palidă, osoasă, umbrită de parul pieptanat cu multa grijă, căruia providenţa îi pusese pe umeri moştenirea lui Jean-Jacques, privea la piatra sub care zăcea Maestrul său.

Se stăpinea, dar îl cutremura pînă in adîncul sufletului măreţia menirii sale . să l împingă pe Louis în neant, ca să trăiască Jean-Jacques. Principii foarte severe formulate de Jean-Jacques in operele sale i se încrucişau în minte. „În vremurile bune ale Republicii romane nici senatului, nici consulilor, nici poporului nu le trecea prin gînd sa fie

elemenți ' Apoi : „Cel care a încălcat *Contractul social* nu mai este o parte din stat, este un dușman public și trebuie nimicit !"

Tocmai sensibilitatea îl împinsese pe Jean-Jacques la asemenea severitate, numai logica dragostei sale de oameni îi dăruise o putere atît de înspăimîntătoare Iar tăria lui Jean-Jacques, născută din omenie, trăia acum mai departe în el Maximilien. Da, el acționa în spiritul blîndului Maestru, dacă, după răsturnarea milenarului tron al Franței, îl zvîrlea în neant și pe cel care-l ocupase !

Cînd se întoarseră prin parc, îi împărtăși lui Saint-Just gîndurile sale. Dragostea lui Jean-Jacques pentru oameni nu era doar sentimentalism, ci înțelepciune plină de discernămînt Pentru individ, pentru grijile sale personale, Jean-Jacques manifesta blîndețea din *Vicarul din Savoia*[1], pentru stat și cetățenii săi, severitatea din *Contractul social.* Nu se temea să afirme într-un loc ceea ce nega dincolo. Tocmai în această superioară unilateralitate consta măreția lui Jean Jacques. Anumiți filozofi și deputați moderații, „girondinii", schimbători, foarte culți, foarte plini de gust, foarte multilaterali, vedeau concomitent prea multe, faptul că erau atît de înzestrați îi făcea slabi. Cine vrea să meargă înainte trebuie să privească numai drumul său. Prea multă filozofie moleșește. Republica are nevoie de oameni care să fie tari prin unilateralitatea lor.

Mai tîrziu, pe drumul de întoarcere, Saint Just îi mărturisi prietenului său gîndurile ce i trecuseră prin minte cît șezuse sub salcie Nu era ciudat că prețioasele oseminte ale părintelui spiritual al republicii odihneau acolo, în pustietate, în paza unui „fost", a unui răsuflat, care se purta de parcă ar fi fost proprietatea lui ? Nu era oare împotriva rațiunii și a demnității republicii ca rămășițele lui Voltaire să se afle la Panthéon, iar rămășițele lui Jean-Jacques, în parcul lui *monsieur* de Girardin inaccesibile poporului ?

---

[1] Se referă la *Profesiunea de credință a vicarului din Savoia*, capitol din romanul educativ *Emile*, în care Rousseau își expune părerile asupra religiei.

Ceea ce spunea acum Antoine de Saint-Just era exact, Jean-Jacques avea dreptul la Panthéon, Parisul şi poporul aveau dreptul asupra rămăşiţelor pămînteşti ale lui Jean-Jacques Dar Maximilien purta adînc săpată în inimă imaginea plimbării pe care, cu cincisprezece ani mai tînăr – vai ! cu o mie de ani – o făcuse cu Jean-Jacques la Ermenonville. Pentru el, amintirea lui Jean-Jacques era pentru totdeauna legată de parcul acesta ; nu şi-l putea închipui pe Maestru fără copacii, fără dealurile, fară lacul acesta micuţ. „Ai dreptate, Antoine, spuse el Dar ştiu din însăşi nepreţuita gură a lui Jean-Jacques cît de mult iubea parcul de la Ermenonville. Nu e nevoie să se mai amintească de el Parisului şi lumii întregi, victoriile armatelor răsărite din cărţile şi ideile sale amintesc zilnic de dînsul. Să lăsăm trupul său să se odihnească sub copacii aceştia. *Jaceat, ubi jacet* [1]."

Saint-Just acceptă refuzul lui Robespierre fara supărare Acestuia însă îi părea rău că trebuise să i se opună şi voia sa-i arate cît de mult îl iubea şi-l stima. Spuse : „Am să propun, Antoine, ca dumneata să reprezinţi punctul nostru de vedere la dezbaterile din Convenţie privind procesul regelui"

Faţa albă, stapînită a lui Saint-Just se lumină. Toată ţara se aştepta ca Robespierre însuşi să răspundă purtătorului de cuvînt al majorităţii şi să ceară deschiderea procesului Faptul ca Maximilien îi încredinţa lui această misiune dovedea înalta încredere de care se bucura. Cînd oare în istorie avusese un orator o temă mai măreaţă decît cerinţa Franţei revoluţionare de a-l nimici pe despotul trădător ? Patriotismul înflăcărat şi ambiţia înflăcărată ale tînărului se contopiră într-un singur foc Fusese nevoie de disciplină şi voinţă ca să-i asculte atîta vreme pe alţii în Convenţie, fără să ia cuvîntul ; acum prietenul multadmirat îi răsplătea răbdarea

„Dacă aşa vrei dumneata, am să vorbesc, spuse el, şi, după o scurta pauză, adăugă : Îţi mulţumesc, Maxmilien !"

---

[1] Odihnească unde odihneşte (lat)

Dezbaterile privind soarta regelui începură într-o zi întunecată de noiembrie.

În numele majorității moderate vorbi un deputat din Vendée[1] Charles-Gabriel Morisson, un jurist vestit. Într-o cuvîntare îngrijită, el demonstră, cu o logică strălucită, că, deși fapta regelui era monstruoasă, nici instituțiile țării, nici principiile veșnice ale justiției nu îngăduiau tragerea lui la răspundere. Legile pe care el le încălcase fuseseră adoptate abia după ce săvîrșise crimele sale. Datoria Convenției, era să intenteze proces regalității, și nu invulnerabilei persoane a regelui Dacă republica voia să-și apere securitatea, trebuia să-l țină pe fostul rege în bună paza sau, folosind măsuri administrative, să-l exileze din Franța

Toată lumea se așteptase ca partidul montaniarzilor să-l delege pe Robespierre pentru a combate cuvîntarea impresionantă a lui Morisson. Dar, în locul lui, luă cuvîntul un tînăr, aproape necunoscut, care nu vorbise înca niciodată. un deputat al departamentului Aisne, Antoine de Saint Just

Vorbitorul urca încet cele noua trepte înalte ale tribunei Se opri sub steagul tricolor al republicii ; de sus, din basorelieful său, îl privea Jean-Jacques. În spatele oratorului, pe perete, o placă mare, încadrată de însemnele justiției, fasciile lictorilor[2], proclama drepturile omului ; două candelabre uriașe, cu nenumărate lumînări, îi luminau fața albă.

Saint-Just scoase manuscrisul fară nici un fel de stînjeneală, își potrivi legătura la gît, arunca o privire asupra sălii și începu „Am să vă dovedesc, cetățeni-deputați, că

[1] Departament din Franța, la Oceanul Atlantic unde în 1793 a a ut loc o puternică acțiune contrarevoluționară.

[2] În vechea Romă, ofițeri care-i însoțeau pe principalii demnitari ; purtau o legătură de nuiele *(fascia)*, care era simbolul puterii supreme.

nici nu poate fi vorba de invulnerabilitatea pe care a invocat-o Morisson pentru fostul rege, că, dimpotrivă, poporul suveran are dreptul să-l trateze pe Louis Capet așa cum o cer interesele sale, ale poporului Declar, și am s o dovedesc regele trebuie privit și tratat ca dușman Menirea noastră nu este să facem considerații juridice subtile, privitoare la acțiunile sale, ci să-l combatem pînă la capăt !"

Deputații moderați erau placut surprinși că opoziția le ușura chiar intr-atît sarcina. Acestor vorbitori și scriitori culți, abili, aproape că le venea să zîmbească de frazele atît de sigure cu care își începea cuvîntarea tînărul neexperimentat , vor putea isprăvi ușor cu el, cu o ironie binevoitoare

„Trebuie să clădim o republică, spunea acum Saint Just Dar asta nu se face cu subtilități juridice și cu despicarea firului în patru. Raționamentele prea nuanțate și morala prea rafinată sînt calități care stînjenesc foarte tare libertatea Generațiile viitoare se vor minuna ca secolul al XVIII lea era mai puțin înaintat decît secolul lui Caesar [1] Atunci tiranii erau uciși ziua in amiaza mare, în timpul ședințelor senatului, fără nici o altă formalitate decit douăzeci și trei de lovituri de pumnal, fără nici o lege decît libertatea Romei."

Sala manejului putea cuprinde două mii de oameni , prezenți erau trei mii Ascultau cu respirația tăiată, peste sală și peste galerie se lăsase o tăcere grea Speranța moderaților se topi.

Cu toate acestea, vorbitorul nu spunea nimic nou, era interpretarea cunoscută, greșită, violentă pe care partidul montaniarzilor o dădea învățăturii lui Jean-Jacques. Nouă era însă forma, calmul clasic cu care își susținea sîngeroasa revendicare Nu declama cu violență ca ceilalți deputați montaniarzi Dimpotriva cuvintele inspăimintătoare că-

[1] *Iulius Caesar* (100—44 î.e.n.), a fost ucis de Brutus, fiul său adoptiv deoarece se bănuia că vrea să se proclame împărat.

deau măsurat, reci și tăioase, de pe buzele sale feciorelnice, fața sa palidă, străvezie, rămînea nemișcată. Nu te puteai sustrage ciudatei forțe de convingere a acestui deputat, răceala arzătoare a tînărului Saint-Just îi cuceri și pe adversarii săi.

Martin Catrou asculta fascinat. Ceea ce expunea acum prietenul Saint-Just erau propriile sale idei, ideile lui Maximilien Robespierre ; dar cît de diferit sunau, cu ce ascuțime nouă și tăioasă le rosteau buzele acestea ! Răsuna în ele logica inimii republicane, se auzea în ele pasul aspru, nestăvilit al revoluției.

„Îi este oare îngăduit unui popor să respecte, în pragul libertății, amintirea lanțurilor sale ? întrebă acum Saint-Just. Ce fel de republică vreți să clădiți voi, cetățeni, dacă securea tremură în mîna voastră ? Popoarele își fac dreptate nu după paragrafele unor pandecte prăfuite Popoarele aruncă fulgere ucigătoare Cetățeni ! Tribunalul care trebuie să-l judece pe Louis Capet este un tribunal de război. Nu există cale de mijloc ori îi înapoiați tiranului coroana, ori îi retezați capul !"

Cei trei mii de oameni ascultau nemișcați, privind vrăjiți la acest tînăr, ale cărui cuvinte reci nu cereau decît un singur lucru . *La mort, la mort !* Moartea, moartea !

Era interzisă întreruperea oratorilor din Convenție prin aplauze sau proteste. Dar cei de la galerie nu se mai putură stăpîni și-l ovaționară pe Saint-Just, strigînd . „*La mort, la mort !* Moarte tiranului !" Președintele își puse pălăria, arătînd în felul acesta, conform uzului, că închide ședința, ca să facă liniște Mulțimea continua să vuiască Tînărul ridică mîna ; cu gestul lui obținu ceea ce nu putuse obține președintele. Se făcu tăcere

„Omul acesta, explică Saint-Just, a adunat pe ascuns trupe, a declarat pe ascuns vinovați pe toți cetățenii cinstiți și devotați, a folosit în taină funcționari și emisari proprii. I-a considerat pe cetățenii unui popor liber ca sclavi ai săi , el e răspunzător de moartea nenumăratelor

victime de la Nancy[1], de pe cîmpul lui Marte[2], de la Tuileries[3]."

Moderații își daduseră de mult seama ca pierduseră partida. Cuvintele calme ale tînărului elegant pecetluiseră soarta regelui. Vai în spatele lor, ei, moderații, nu aveau decît rațiunea și experiența treburilor publice, în timp ce în spatele montaniarzilor, în spatele acestui tînăr, stătea, setos de sînge și dezlănțuit, poporul!

„Cetățeni, judecați-l! încheie Saint-Just. De îndata! Mîine! Nu șovăiți! Rațiunea și politica sănătoasă o cer! Louis trebuie să moara, ca Franța să trăiască!"

„Moartea, moartea, moartea!" răsuna din sală.

Robespierre ascultase fără invidie cum propriile sale expuneri ieșeau din gura lui Saint-Just Acum scumpul sau prieten deschisese calea spre egalitate și fraternitate, calea lui Jean-Jacques, ca toți să poată păși pe ea Era mai mulțumit decît dacă ar fi vorbit el însuși

FĂRĂ FALSĂ OMENIE[1]

Toată țara se interesa cu emoție de viitorul proces al regelui Convenția fu înecată de cereri și amenințări, mulți se ofereau să moară în locul lui Louis. Cu atît mai violent cerură iacobinii moartea lui.

În vremea aceasta, Fernand se întîlnea aproape zilnic cu Lepeletier. Era îngrozit și încîntat cu cîtă înspăimîntătoare certitudine gîndea prietenul său pînă la capăt ideea revoluției Nedreptatea față de indivizii izolați era o consecință necesară a marii dreptăți finale, care constituia

---

[1] În 1790 a avut loc o revolta în garnizoana Nancy care a fost reprimată sîngeros.

[2] Cîmpul lui Marte era un loc pentru exerciții militare, la Paris. În 1792 a avut loc aici un masacru datorat tulburărilor iscate cu prilejul comemorării victimelor de la Nancy

[3] În august 1792 palatul Tuileries a fost luat cu asalt de masele populare, fapt care a constituit începutul insurecției armate împotriva monarhiei

însăşi esenţa revoluţiei. „Sînt întru totul de acord cu revoluţia, spunea Lepeletier, chiar de ar trebui să pier eu însumi din cauza ei !"

Şi în problema cea mare, atît de controversată, despre felul cum trebuia să se procedeze cu regele detronat, nu se lăsa descumpănit de nici o emoţie. În schimb, Fernand se speria de ideea că Louis trebuia să moară. Îl văzuse adesea pe rege şi vorbise adesea cu el, din timpul cînd, copil, îi sărutase mîna, pînă în ziua cînd, în numele Adunării Naţionale, îi ceruse să declare război.

Lepeletier respinse cu o mişcare prietenoasă a mîinii argumentele lui Fernand. Asta era falsă omenie. Explică, rece şi obiectiv, de ce trebuia Louis să moară. La întrebarea juridică, dacă poporul şi reprezentanţii lui aveau dreptul să-l judece şi să-l execute pe rege, se putea răspunde, cu argumente la fel de bune, şi pro, şi contra. În fond, problema asta era neinteresantă. Esenţial rămînea faptul că uciderea lui Louis era necesară din punct de vedere politic. Ţinut în închisoare, Louis rămînea centrul oricărei mişcări antirepublicane din Franţa şi din străinătate. „Nu se poate răsturna regalitatea, explică Lepeletier cu vocea sa calmă, plăcută, puţin prea ascuţită, şi nu se poate lăsa, totodată, în viaţă simbolul ei cel mai activ, regele. Încă din clipa în care l-am detronat pe Louis, era de la sine înţeles că trebuia să-l ucidem. De la ultimul pas pe treptele tronului şi pînă la primul pas pe scara eşafodului drumul este foarte scurt !"

Fernand ştia că Lepeletier n-avea nici o simpatie personală pentru montaniarzi, pentru de-alde Robespierre şi Saint-Just ; îi plăcea să-şi rîdă de înţepeneala şi lipsa lor de maleabilitate. Se simţea mult mai bine printre moderaţi, printre girondini, oratori străluciţi, filozofi plini de imaginaţie. Dar în problemele de politică practică dreptatea era de partea iacobinilor. „Ce se va întîmpla cu regele, spuse el, fiecare politician ar fi trebuit s-o ştie de mult. Robespierre şi Saint-Just au văzut limpede. Prietenii noştri, moderaţii, au fost prea deştepţi. Acum sînt puşi în faţa dilemei de a sacrifica ori pe rege, ori republica."

După ce reprezentanții poporului declarară în unanimitate ca regele este vinovat, se puse în discuție problema pedepsei ce trebuie să i se aplice.

Ședința incepu dimineața și dură toată ziua, toată noaptea și o mare parte a zilei următoare. Apoi, după o pauză, din nou o zi intreagă și cea mai mare parte din noapte La galerie ședeau inghesuiți cei peste două mii de auditori. Doamne in rochii de gala, cu lista deputaților în mînă, numărau voturile, făceau cruciulițe, bifau, infigeau ace

Mai intii fura chemați deputații din Haute Garonne Într o tăcere mormintală, primul spuse : *La mort*", moartea. Al doilea „*La mort*", moartea Al cincilea „*La mort*"

Fură chemați cei doisprezece deputați din Gironde, printre ei, cei mai cunoscuți oameni ai moderaților. Conducătorul lor, Vergniaud [1], declarase încă în ajun prietenilor săi ca in nici un caz nu va vota pentru moartea lui Louis. Acum declara : „Ca om de stat, am fost de părere că poporul trebuie să decida Convenția a hotărît altfel. Mă supun Conștiința mea e curată. Ca jurist, votez moartea !"

Unul după altul, deputații urcau la tribună Încordați la culme, votau căutind sa și justifice hotărirea cu cite o cuvintare. Unul spuse „Moartea, pînă n douăzeci și patru de ore". Altul : „Moartea, deși e poate prea tirziu pentru onoarea Convenției" Deputatul Duchâtel [2], grav bolnav, ceru să fie adus cu o targă la tribună, ceru ca regele să rămînă in viață și muri în aceeași noapte, ceea ce făcu pe unii să rîdă. Un deputat care adormise de oboseală, fiind trezit să voteze, mormăi somnoros „*La mort*", și adormi la loc

---

[1] *Pierre-Victurien Vergniaud* (1753—1793), politician francez unul dintre principalii reprezentanți ai aripei drepte (girondinii) în Adunarea Națională.

[2] *Gaspard Duchâtel* (1766—1793), deputat în Convenție, girondin Nu e adevărat că a murit în noaptea votării, ci a fost ghilotinat la 31 octombrie 1793

Cînd ajunse la tribună fostul duce de Orléans, care purta acum numele de Philippe-Égalité [1], varul lui Louis, se făcu tăcere. Făgăduise solemn prietenilor săi că se va abţine de la vot. După ce urca treptele înalte, răsuflînd din greu şi semănînd ridicol de mult la chip şi gesturi cu vărul său Louis, declară : „Cine ştirbeşte suveranitatea poporului trebuie să moară. *La mort !*"

Fernand era deosebit de curios să vadă cum se vor purta prietenii săi, Lepeletier şi Martin Catrou. Pînă în ultima clipă, în ciuda bunului-simţ, sperase că Lepeletier nu-l va trimite la moarte pe omul care-i acordase funcţii înalte şi se arătase totdeauna binevoitor faţă de el. Dar Lepeletier, cu vocea lui plăcută, calmă, spuse : „*La mort* !"

După Lepeletier fura chemaţi mulţi deputaţi, care votara fie pentru închisoarea pe viaţă, fie pentru amînarea sentinţei şi consultarea poporului. Mulţi deputaţi, chiar dintre radicali, votară aşa. Talgerele balanţei urcau, coborau ; era greu să se prevadă rezultatul.

Convenţia republicii franceze oferise un loc în adunare unui englez, Thomas Paine [2], care contribuise în mod hotăritor la crearea republicii americane Paine propuse ca acum, cînd coroana lui zăcea în lada de gunoi, Louis să fie exilat în Statele Unite ale Americii. Acolo, strivit de netrebnicia şi de crimele vieţii sale de rege, işi va da seama ca sistemul de guvernare cel mai bun nu este monarhia, ci democraţia.

Apoi, în sfîrşit, fu chemat Martin Catrou. Fernand se plecă inainte. Martin spuse cu glas limpede, tăios : „Moartea ! Fără tergiversări."

Secretarii Convenţiei numărară voturile , dură mult, se numără de trei ori. Aerul din sala ticsită de lume era greu şi înecăcios din pricina fumului sobelor, a ligheanelor cu mangal şi a miilor de luminări. Oamenii erau ne-

---

[1] *Louis-Philippe-Joseph d'Orléans* (1747—1793), reprezentant al nobilimii în Constituantă, ghilotinat, poreclit şi Philippe-Égalité din pricina ideilor lui liberale.

[2] *Thomas Paine* (1737—1809), scriitor şi om politic american participant la războiul de independenţă al Statelor Unite. Adept al Revoluţiei Franceze, el a fost proclamat cetăţean francez (1793)

liniştiţi, voiau să se ridice, să iasă afară în noapte, să respire puţin aer. Dar nu se mişcau din loc ; se temeau să nu le scape clipa cînd avea să se rostească verdictul. Jean-Jacques cel de piatră privea de sus la miile de oameni încordaţi, care aşteptau

Se făcu, în sfîrşit, ora două şi un sfert dimineaţa Preşedintele se urcă la tribună şi comunică din cei 749 de deputaţi erau absenţi 28 ; deci, la cei 721 de deputaţi prezenţi, 361 constituiau majoritatea Pentru închisoare, exil sau amînarea execuţiei votaseră 360 iar 361 votaseră pentru moartea imediată.

În sală se lăsă o tăcere de mormînt Regele fusese condamnat la moarte cu o majoritate de *un* vot [1].

Preşedintele îşi puse pălăria pe cap. Apoi anunţă : „Prin urmare, pedeapsa stabilită de reprezentanţii poporului pentru Louis Capet este moartea imediată".

Nu se auzi nici o mişcare Cîteva voci strigata „Trăiască republica !" dar masa nu li se alătură.

Fernand se ridică de la locul lui cu mîinile şi picioarele înţepenite. Piciorul bolnav îl durea. Se simţea ca ameţit. Cu o majoritate de *un vot* ! Dacă prietenul său Michel dacă prietenul său Martin ar fi votat altfel regele rămînea în viaţă !

După interminabila şedinţă, Lepeletier dormi tîrziu. Spre seară se duse la Palais-Royal, la restaurantul *„Février"*, să audă ce se spunea în localul acesta select despre atitudinea sa. Partizanii regelui, toţi moderaţii şi chiar unii montaniarzi socotiseră că el va vota pentru salvarea vieţii regelui Desigur că nu puteau înţelege de ce preferase, fără nici un fel de scrupule, să-l sacrifice pe Louis, care şi aşa era pierdut, decît să trădeze propria sa raţiune. Desigur că, deoarece viaţa regelui depinsese de un singur vot, mulţi, majoritatea, il socoteau un trădător, pentru că votase în favoarea republicii, împotriva regelui.

Cînd intră în restaurant, prietenii il salutară. Mîncă, stătu de vorbă. Unii spuseră cît de neplăcut era că tocmai votul

[1] În realitate Louis al XVI-lea a fost condamnat la moarte la 16 ianuarie 1793 cu o majoritate de 53 de voturi

lui hotărîse soarta sentinţei, alţii lăudară, cu prea multă înflăcărare, ce e drept, curajul său Aşa îşi închipuise şi Lepeletier că se vor petrece lucrurile. Nu stătu mult, mai era încă obosit de pe urma interminabilei şedinţe, îşi luă rămas bun de la prieteni.

Mulţi nemulţumiţi şi dintre cei urmăriţi îşi găsiseră tainic adăpost in cartierul Palais-Royal, deghizaţi în fel şi chip, pe la prietene, la negustori, foşti furnizori ai Curţii, la oameni miloşi de tot soiul. Printre aceşti partizani ai monarhiei se afla şi un fost halebardier al regelui, un anume Lepâris. Era însufleţit de o ură fanatică, mai ales împotriva ducelui de Orléans, arhitrădătorul, care-l tîra pe eşafod pe vărul său direct, pe regele miruit. Se învîrtise toată ziua prin cartierul Palais-Royal, unde locuia ducele, în speranţa că-l va intîlni şi-l va ucide Dar Orléans, sleit de emoţiile şedinţei, rămăsese acasă, să doarmă. Către seară, halebardierul Lepâris, un om chipeş, bine îmbrăcat, îl căută pe duce la restaurantul *„Février"*. Nu-l găsi. În schimb, zări faţa binecunoscută, slută, detestată a lui Lepeletier. Şi acesta se lăsase copleşit de binefacerile regelui ca apoi să-l trădeze! Pe cînd Lepeletier îşi achita nota la casă, halebardierul se apropie de el. Îl întrebă. „Nu sînteţi dumneavoastră *monsieur* Lepeletier?" Iar după ce Lepeletier răspunse că da, îl mai întrebă „Aţi votat pentru moartea regelui, nu-i aşa, *monsieur*?" „Da, *monsieur*, răspunse Lepeletier, aşa cum mi-a dictat conştiinţa. De altfel, ce vă priveşte pe dumneavoastră?" „Asta să-ţi fie răsplata, trădătorule! exclamă halebardierul Lepâris, scoţînd pumnalul de sub haină şi înjunghiindu-l pe Lepeletier între coaste Acesta muri peste cîteva minute

Şi Fernand dormise tîrziu in ziua aceea Seara ieşi in oraş, să-i facă o vizită prietenului său Michel. În faţa casei acestuia dădu peste o mare mulţime. Află despre cele întîmplate. Simţi cum totul în jur se întunecă. Intră în casă. Văzu cadavrul. Întîlni un prieten comun, pe pictorul Louis David [1] care-l desena pe mort Nu voia să înţeleagă ce se

[1] *Louis David* (1748—1825), pictor revoluţionar francez. În timpul revoluţiei i s-a fost încredinţată conducerea problemelor privitoare la artă.

intîmplase. Înțelese. Înțelese că cinicul, fanatic de raționalul Michel Lepeletier, marele său prieten, își găsise moartea care să încheie în chip logic viața sa.

Fernand se duse în *rue* Honoré, la clubul iacobinilor. Martin Catrou spuse încăpățînat și triumfător: „A fost un om bun prietenul tău, iar mort este și mai de folos republicii decît viu. Pînă acum martirul a fost Louis Capet: acum e Michel Lepeletier."

Fernand înțelegea ce voia să spună Martin. La Paris se găseau partizani fanatici ai regelui, devotați pînă la moarte; se așteptaseră la demonstrații mari, poate la o răscoală deschisă. Asasinarea absurdă a reprezentantului poporului, care nu-și făcuse decît datoria, atrase simpatiile de partea mortului. Acum Parisul vorbea mai mult de neașteptatul și tragicul sfîrșit al lui Lepeletier decît de moartea apropiată a regelui. Lepeletier era tributul de sînge plătit de republică.

Iacobinii și membrii consiliului comunal al Parisului știură să tragă foloase, repede și cu energie, de pe urma acestui eveniment. În aceeași noapte se tipări un manifest: „Cetățeni! Lovitura criminală a fost îndreptată nu împotriva vieții unui singur om, ci împotriva întregii națiuni, împotriva libertății, împotriva poporului suveran!" În aceeași noapte se hotărî ca Lepeletier să fie depus la Panthéon. În afară de aceasta urma să i se ridice o statuie în *Place Vendôme* [1], iar în Sala Convenției să fie așezat alături de bustul lui Brutus și al lui Jean-Jacques. Un cartier al Parisului, o stradă și o piață publică aveau să-i poarte numele, de asemenea, mai multe localități mai mari și mai mici din țară.

În această noapte regele Louis își luă rămas bun de la familia sa. Cină cu duhovnicul său, după care citi ziarul, *Mercure de France* [2]. Apoi capitolul despre executarea lui

---

[1] Piață monumentală din Paris, în mijlocul căreia în epoca napoleoneană, a fost ridicată Columna Marii Armate.

[2] Ziar regalist. A apărut din 1672 pînă la începutul secolului al XIX-lea.

Carol I. din *Istoria Angliei de Hume*[1] începuse să traducă cartea aceasta și regreta că n-o putuse termina.

Lăsase multe lucruri neterminate. În cei treizeci și opt de ani de viață făcuse multe lucruri inutile și trecuse cu vederea multe lucruri importante. De pildă, n-ar fi trebuit să trimită atunci ajutoare provinciilor engleze din America, răsculate împotriva vărului său, regele Angliei. Ar fi trebuit, de pildă, să aibă grijă ca ereticii, rebelii Voltaire și Rousseau, să fie făcuți inofensivi din timp. Atunci toate s-ar fi petrecut altfel. Ascultase prea des de cuvîntul sfetnicilor săi, care nu erau decît oameni, în loc să asculte de vocea lui Dumnezeu din sufletul său, iar ei, sfetnicii săi, fuseseră orbi. Cei mai mulți dintre nobilii săi fuseseră orbi. Singuri își săpaseră groapa. Și i-o săpaseră și pe a lui.

Dar acum, în cea de pe urmă noapte a sa, nu voia să se lase pradă gîndurilor negre. Putea să-și spună că se chinuise cu adevărat pentru fiecare hotărîre mare, își cercetase conștiința, ceruse părerea sfetnicilor săi, studiase exemplele istoriei. Totdeauna avusese intențiile cele mai bune și avea să vină o zi cînd francezii săi și posteritatea o vor înțelege.

Închise ochii. Se mai gîndi că nu trebuie să uite a doua zi să scoată banii pe care-i avea în buzunarele redingotei și să-i adauge la onorariul apărătorului său, curajosul, îndrăznețul Malesherbes[2]. Apoi adormi. Dormi adînc și bine.

Toată țara, toată omenirea era de față în ziua următoare, cînd Louis fu condus spre *Place de la Révolution*[3] și urcă treptele eșafodului. Fiecare amănunt fu observat, notat, ținut minte. Iar apoi, la ora zece și douăzeci de minute, cînd Sanson[4], călăul, apucă de păr capul retezat al lui Louis și-l ridică în sus, făcînd ocolul eșafodului pentru a-l arăta

---

[1] Se referă la *Istoria Angliei de la invazia lui Iulius Caesar pînă la revoluția din 1688* de istoricul burghez englez *David Hume* (1711—1776).

[2] *Chrétien-Guillaume de Malesherbes* (1721—1794), demnitar la Curtea lui Louis al XVI-lea, pe care l-a apărat în fața Convenției.

[3] Se referă la *Place de la Concorde*, piață monumentală din Paris, unde în 1792 s-a înălțat eșafodul, primind numele de *Place de la Révolution*.

[4] *Charles Henri Sanson* (1740—1793) călăul Parisului.

poporului Parisului în toate cele patru vînturi, un strigat uriaş străbătu oraşul : „Trăiască republica !" Mii de oameni se năpustiră asupra eşafodului şi se bătura pentru a înmuia batiste, şaluri, bucăţi de hîrtie în singe. Unul, înnebunit, începu a stropi cu singe, de sus, de pe eşafod, capetele celor de jos şi să ţipe : „Singele regelui să cadă asupra noastră aşa ne au ameninţat ! Eu vă botez eu va botez ! Cade asupra noastră !"

Leşul regelui fu dus la cimitirul Madeleine de la Ville l'Evêque, care se afla în apropiere, însoţit de jandarmi şi de funcţionari ai primăriei Parisului. Acolo cadavrul fu aşezat, cu capul intre picioare, intr-un fel de coş şi coborît intr-o groapă foarte adîncă, al cărei fund era acoperit cu un strat gros de var nestins Apoi se turnă încă un strat gros de var nestins peste leş, şi apoi încă unul, pentru ca aurul potentaţilor Europei să nu poată face nici o relicvă din rămăşiţele pămînteşti ale celui din urmă Louis [1]

Între timp se făceau pregătiri ca Lepeletier să fie dus la Panthéon. Pictorul David, cel mai mare artist al Franţei fusese însărcinat să organizeze ceremonia inhumării.

Trupul, îmbălsămat cu grijă, fusese expus in *Place* Vendome, sa fie văzut de întregul popor. Zăcea acolo, gol, cu o pînză aruncată peste pîntece, pe un catafalc înalt de parada cu rana deschisă în coastă.

Tot astfel fu purtat pe străzile Parisului, pe un car festiv înalt, în stil antic. La picioarele mortului vegheau doi copii, ţinînd făclii cu flacăra în jos. Bătrîni, îmbrăcaţi în togă, cu ramuri de palmieri în mîini, păşeau în faţa carului, fete tinere, cu zăbranice şi cu flori, înconjurau carul. Înainte de pornirea cortegiului funerar, preşedintele Convenţiei se urcă pe catafalc şi aşeză pe fruntea mortului coroana din frunze de stejar. Toţi deputaţii Convenţiei, membrii clubului iacobinilor, ai tuturor societăţilor şi asociaţiilor patriotice din Paris făceau parte din cortegiu. Pretutindeni se zăreau stea-

---

[1] Denumire dată de poporul Parisului lui Louis al XVI lea în anii revoluţiei socotind că el este ultimul rege al Franţei

guri îndoliate, răsunau înăbuşit tobele Erau purtate în cortegiu şi hainele însîngerate ale lui Lepeletier. Placarde uriaşe preamăreau faptele şi operele celui ucis codul redactat de el, cartea sa *Educaţia gratuită pentru toţi*, numeroasele legi care îi purtau numele Alte inscripţii, şi mai mari, reproduceau cu litere de o şchioapă ultimele cuvinte pe care le-ar fi rostit Lepeletier „Îmi dau bucuros sîngele pentru patrie. Sîngele patrioţilor este sămînţa libertăţii." Iar peste toate se înălţa, îndoliat şi triumfător, catafalcul şi cadavrul a cărui rană deschisă, sîngerîndă era mai grăitoare decît toate cuvintele rostite sau cîntate

Fernand aştepta cortegiul în apropierea Panthéonului.

Se simţea plin de înţelepciune, de amărăciune şi de tristeţe. Şi moartea aceasta, ca şi a regelui, erau o consecinţă a ideilor lui Jean-Jacques. Cîte observaţii inteligente, resemnate, sceptice şi totuşi optimiste ar fi rostit Lepeletier cu prilejul morţii sale ! Fusese cu adevărat un liber-cugetător, un duşman al oricărei făţărnicii moraliste, un discipol foarte uman al lui Lucreţiu şi al lui Jean-Jacques În urechea şi-n inima lui Fernand răsuna vocea plăcută a lui Michel, care spunea liniştit : „Şi chiar dacă revoluţia mă va ucide, dreptatea va fi de partea ei" Ce înfăţişare patetică dădusera ei acestor cuvinte atît de simple ! Cum ar fi zîmbit Lepeletier de aceşti iacobini dacă i-ar fi văzut cum îl preamăreau ca pe un Brutus, un martir un purtător al tuturor virtuţilor !

Ce multe interpretări greşite în jurul lui Jean-Jacques şi al operelor sale ! Cîte minciuni ! Cît de ireal, tragic, eroic, falsificat, grotesc era drumul din urmă, pe care scumpul său prieten Michel îl străbătea în numele lui Jean-Jacques ! Dar Michel n-ar fi refuzat să meargă pe drumul acesta Căci erorile şi minciunile care-l împresurau creau viaţă

Cortegiul sosise în faţa Panthéonului. Corul Operei Mari [1] intonă un imn în cinstea mortului. Trupul lui fu aşezat în sicriu şi coborît solemn în criptă alături de Voltaire

[1] Opera Mare din Paris a fost înfiinţată în 1671

Cînd auzi de executarea regelui, Girardin se înfioră În ziua în care se petrecu oribila faptă se închise în odaia sa de lucru, nu mîncă, nu era în stare să vadă pe nimeni.

Pentru a-şi găsi liniştea, se refugie în cărţile lui Jean Jacques şi citi din reveriile sale singuratice, melancolice Se calmă. În mijlocul oceanului de nebunie şi cruzime, Ermenonville ramînea o insulă a înţelepciunii şi a păcii. Aici era natura lui Jean-Jacques Aici se odihneau rămăşiţele lui sanctificate

Dar curînd îl cuprinse din nou furia împotriva regicidului. Fapta aceasta înspăimîntătoare continua să-l roadă. Zile în şir trecea de la deprimare profundă la mînie turbată şi neputincioasă, apoi cadea din nou prada deznădejdii. Dar închise in sine mînia şi durerea, respingînd încercările timide ale lui *monsieur* Gerber de a-l face să vorbească.

Abia cînd sosi Fernand, dadu glas deznadejdii şi dezamăgirii sale cumplite Şi acum, cînd se destăinuia fiului, plîngerile mînioase despre marea nedreptate se îmbinau in mod grotesc cu nemulţumirea pe care i-o pricinuiseră diverse abuzuri săvîrşite de revoluţionari, abuzuri neinsemnate in comparaţie cu crima cea mare, dar care l atingeau pe el însuşi. Dacă distruseseră statuile de bronz ale regilor, n-ar fi putut să cruţe măcar statuia lui Henri al IV-lea, numit „cel bun' şi care pusese temeliile domeniului Ermenonville ?

Tot acum ii povesti, in sfîrşit, fiului său şi de o jignire pe care i o adusesera Robespierre si Saint Just cînd vizitaseră mormîntul lui Jean-Jacques. Socotise atunci de datoria lui să i invite la masă , dar ei refuzaseră brutal şi

---

Denumire data dictaturii democrat-revoluţionare a iacobinilor, instaurată la 2 iunie 1793. Perioada dictaturii iacobine a constituit punctul culminant în dezvoltarea revoluţiei. Iacobinii au reprimat rebeliunile contrarevoluţionare iar Franţa a fost proclamată republică democratică

dispreţuitor. Nu pomenise nimănui despre această jignire, dar n-o uitase, şi acum îşi vărsa năduful. De ce era ne voie ca iacobinii, atunci cînd vizitau locul de veci al lui Jean Jacques, să-l jignească cu grosolănie, pe el, paznicul mormîntului?

Apoi reveni la lucrurile mari, deplîngîndu-le în cuvinte mari.

Fernand îl asculta compătimitor şi nu-l întrerupse. Abia după un timp începu, prudent, să-i apere pe oamenii Convenţiei. Desigur, mulţi erau îngîmfaţi, necioplţi, brutali, dar şi ura lor împotriva tiraniei, şi zelul lor de a-i ajuta pe asupriţi erau cu desăvîrşire sincere. Mai presus de marile greşeli ale iacobinilor stăteau meritele lor, care erau şi mai mari. Privilegiile fuseseră desfiinţate, nedreptatea luase sfîrşit, statul poporului republica, devenise o realitate.

Girardin continua să cîrtească. Înţelepciunea cîtorva conducători talentaţi era întunecată de un val de demagogie grandilocventă. De fapt, la putere se afla strada Parisului, masa, adică prostia.

De astă dată se amestecă în vorbă şi *monsieur* Gerber. Domnul marchiz are dreptate: multe din cele ce se petrec pot părea arbitrare, stupide, brutale, crude. Dar, dacă analizezi în ansamblu evenimentele din ultimii ani, poţi constata fericit, în ciuda greutăţilor, că omenirea păşeşte înainte, supunîndu-se legilor unei necesităţi mari, reţe şi bune. „La baza revoluţiei stă învăţătura lui Jean-Jacques", exclama el şi apoi îi imploră, cu ochii strălucitori: „Asprimea şi gustul amar al revoluţiei nu trebuie, *messieurs*, să vă răpească încrederea în învăţătura lui Jean-Jacques!" Ceilalţi doi tăcură. Aproape cu spaimă, constatară cît de mult semăna *monsieur* Gerber, deşi era mult mai tînăr, cu răposatul Maestru.

Ceea ce prevăzuseră cu toţii se întîmplă. După executarea regelui, aliaţii trimiseră noi trupe, mai puternice, împotriva asasinilor lui. Armatele republicii suferiră înfrîngeri. Inamicul pătrunse din nou în ţară.

De data aceasta, Convenţia hotarı : „Decretam *levée en masse* [1] Toţi cetăţenii stau la dispoziţia armatei."

Cuvintele înălţătoare, inspirate, patriotice ale legii cu privire la serviciul militar general şi obligatoriu il impresionară şi pe Girardin. Dar apoi trebui să constate, cu o indignare crescîndă, la ce măsuri aspre recurgeau dictatorii de la Paris pentru a-şi aduna recruţii. Celor care nu se prezentau li se confiscau bunurile, părinţii lor erau arestaţi ; obştile care nu-i predau pe dezertori erau pedepsite cu amenzi Şi cu acest prilej Girardin fu asaltat de toate îndoielile ce trebuiau să-l cuprindă în chip firesc pe un discipol credincios al lui Jean-Jacques, in faţa unei asemenea legi şi a aplicării ei. Nu spusese Jean-Jacques : „Statul nu trebuie să silească pe individ să se jertfească pentru binele mulţimii dacă el nu vrea" ? Asa arătau, oare, drepturile omului ?

Fernand apăra şi noua lege Dacă tatăl său il invoca pe Jean-Jacques, acelaşi lucru îl puteau face cei care redactaseră legea serviciului militar obligatoriu. Oare nu spusese Jean-Jacques : „Nedreptatea săvîrşită in folosul omenirii devine dreptate" ? Şi deoarece simţea că tatăl său, în ciuda bombănelilor şi a cirtelilor, se bucura în sinea lui de îndrăzneala nebunească a Convenţiei, Fernand continua : „Sîntem mai curajoşi decît au fost, la timpul lor, americanii. Generalul Washington a cerut şi el, cînd tînăra libertate se afla în primejdie, introducerea serviciului militar general şi obligatoriu, dar congresul lor nu i-a acordat-o. Nouă ne a fost sortit sa împlinim visul tuturor republicanilor să transformăm un întreg popor, prin constrîngere şi raţiune, într-o unitate combatantă in războiul pentru libertate "

Tatăl îşi spunea în sinea lui : „Mie-mi vine mai greu decît fiului meu să fiu drept faţă de această armată noua Lui nu i-a fost dat să treacă prin experienţa mea amară. El nu ştie că această Franţă nouă ii cheamă pe toţi, dar pe noi fiii ei cei mai credincioşi ne respinge !" Căci tot

---

[1] Recrutare in masă (fr) A fost proclamată de Convenţia Naţională franceză în 1793.

nu i povestise încă lui Fernand ca, atunci, armata îl respinsese

Se înșela Fernand trăise aceeași amărăciune. Relevînd experiența sa de război, ceruse un post de ofițer, fie chiar subaltern, și fusese și el refuzat. Și, întocmai ca și tatăl-său, ascundea faptul acesta rușinos

Ședeau acum unul în fața altuia și cîntăreau calitățile și lipsurile noii armate, amîndoi plini de amărăciune din pricină că fuseseră respinși, amîndoi străduindu-se să-și uite nemulțumirea să nu se gîndească decît la problema în sine

Deși în discuțiile cu tatăl său Fernand nu admitea nici un argument împotriva mobilizării generale, față de prietenul său, Martin Catrou, nu-și ascunse îndoielile. Erau îndoielile unui militar competent Se vor putea încadra cu folos noile unități neinstruite în vechea armată ? Vor putea respinge recruții, prost sau chiar de loc instruiți, soldații disciplinați ai aliaților ?

De altfel, de pe front începuseră să sosească vești proaste. Noii soldați porneau la luptă cîntînd și plini de entuziasm, dar, cînd se dezlănțuia focul de artilerie, fugeau cuprinși de panică. Înfrîngerile se țineau lanț

Armata din nord fu împrăștiată de inamic ; capitala era din nou amenințată Pe lîngă asta, regiuni întregi se împotriveau mobilizării generale. Ținutul Vendée și jumătate din sudul țării se răsculaseră

Martin Catrou își păstră și de astă dată cumpătul. Chiar noile înfrîngeri nu i se păreau decît un fel de fierbințeală aducătoare de sănătate. Acum se înlătura ce era necorespunzător, acum se suda adevărata unitate a poporului !

„Victoria noastră finală e neîndoielnică, afirma el neîncetat. Armata poporului va învinge armatele coalizate ale regilor. Asta nu e o convingere oarbă, ci un adevăr matematic. Doar trebuie să înțelegi asta, Fernand Tiranii acționează numai pentru sine și de pe o zi pe alta ; republica, însă, și numai republica este în stare să făurească planuri de largă perspectivă, și le poate înfăptui ! Numai soldații noștri sînt ființe care gîndesc, ci știu că se află în joc libertatea și fericirea lor ; adversarii lor sînt niște

bieți nebuni, pe jumătate animale, care luptă pentru a și putea păstra lanțurile."

Umbla anevoie printre mobilele care-i înțesau odaia. „Ceea ce a lipsit revoluției, spuse el, au fost avîntul, geniul, necesitatea de a se depăși. Adevăratul eroism se naște numai din deznădejde. Abia acum, cînd republica luptă pentru existența ei se va vedea ce este în stare" Își rostea frazele cu o voce limpede, tăioasă; fruntea îi era acoperită de pete roșii, pricinuite de înflăcărarea cu care vorbea. Văduva Catrou și Jeanne erau de față și ascultau, bătrîna clătinînd mulțumită din cap Jeanne cu obrazul transfigurat de admirație.

„Am treabă", se întrerupse deodata Martin și se așeza la masa lui de lucru. Îi dădea a înțelege lui Fernand că socotea pierdere de timp să-i mai înfățișeze o dată, lui, mărginitului, măreția și strălucirea republicii.

Într adevăr, n-avea nici o clipă de pierdut Convenția lucra cu înfrigurare, fără întrerupere iar Martin era membru într-o mulțime de comitete Republica deși se afla în vîrtejul unui război pe viață și pe moarte, introducea cu un zel îndîrjit nenumărate reforme pașnice, mari și mici Întocmi o constituție fără compromisuri Introduse în relațiile oficiale și în relațiile dintre cetățeni tutuiala frățească. Stabili subvenționarea de către stat a celor lipsiți de mijloace, învățămîntul gratuit, o jurisprudență uniforma pe întreaga țară, despăgubiri pentru cei învinuiți pe nedrept Creă un sistem simplu și unitar de măsuri și greutăți. Introduse telegraful[1] și multe alte inovații tehnice. Puse temeliile unor institute științifice Înființă șapte mari muzee, dintre care unul, Muzeul Na țiunii, era destinat monumentelor din istoria și știința franceză, un altul, Muzeul Louvre, era destinat operelor de artă din lumea întreagă

Martin îi îngăduia cîteodată prietenului său sa asiste la ședințele comitetelor lui și, mai mult decît cuvintele

---

[1] Sistemul de telegrafie prin semnale luminoase era folosit încă din antichitate. In 1793, frații Chappe perfecționîndu-l, a fost introdus în întreaga Franță.

fanatice ale lui Martin, rezultatele dobîndite de aceste comitete îl convinseră pe Fernand de puterea republicii Proiectele de legi erau redactate cu cea mai mare grijă, cu toate că termenele prevăzute erau extrem de scurte Nu se rostea nici un cuvînt de prisos, argumentele pro și contra erau cîntărite cu o rece ardoare La fel lucra și Convenția. Discuta și adopta cu o energie plină de nerăbdare legi menite să transforme pe veci structura statului și viața particulara a cetățenilor în spiritul lui Jean-Jacques Lucrul cel mai uimitor era că aceste legi deveneau o realitate vie în clipa în care erau semnate și parafate

Fernand trebuia să recunoască totuși că niciodată de cînd se scria istoria un număr atît de mic de oameni nu izbutise să atragă atîtea milioane, într-un timp atît de scurt și atît de departe, pe calea rațiunii.

Cu același elan sălbatic și conștient, Convenția, armata și poporul își duceau războiul. Pe lîngă trupele combatante fură trimiși observatori politici, cinstea republicană a conducătorilor fu și mai sever verificată. Și mai mulți generali fură destituiți, se organizară noi execuții. Rămaseră în posturi numai acei comandanți care îmbinau capacitatea militară cu atașamentul revoluționar Prea repede se bucuraseră aliații Armata poporului nu mai dădea înapoi. Se clătina sub lovituri, dar rezista

Și împotriva dușmanului dinlăuntru se luară noi măsuri

„În republica, cine nu e republican e străinul, dușmanul, proclama Robespierre El nu se va bucura de apărarea societății. Republica are datoria să apere numai pe cetățenii care i sînt devotați. Pe dușmanii poporului republica e datoare să-i ucidă, să-i nimicească. Aceasta este învățătura lui Jean-Jacques. Revoluția înseamnă război, iar în timpul razboiului trebuie proclamată intransigența, domnia teroarei. În război, teroarea este un atribut necesar al virtuții, care, fără de ea, ar fi neputincioasă. Dar ce inseamnă teroarea ? Nimic altceva decît o justiție rapidă, aspră și neînduplecată."

Ca urmare fură promulgate legi extrem de aspre împotriva „suspecților și înființate tribunale cu puteri ex-

cepționale, instanțe populare, tribunale revoluționare, care să-i cerceteze pe acești suspecți și să i pedepsească pe dușmanii patriei cu o nemaiîntîlnită asprime.

Mintea lui Fernand înțelegea și încuviința o asemenea domnie de fier a rațiunii de stat, dar inima sa era împotrivă. Se simțea atras și respins de capul de Ianus[1] al poporului, de o parte, bunătate și înțelepciune naturală, de cealaltă, neîncredere și cruzime Iubea și admira măreția și bunătatea poporului, dar detesta brutalitatea lui.

Asistă la o ședință a tribunalului revoluționar din Paris. Într-o sală sobră, ședeau cei cincisprezece jurați, îmbrăcați în hainele lor de toate zilele, cetățeni ai Parisului, muncitori, artiști, meșteșugari, băcani Pe o mică tribună, la o masă verde, ședeau cei trei judecători; purtau insemnele demnității lor, pălăria cu pene și cocardă, iar de-a curmezișul pieptului, cordonul tricolor cu medalia grea de argint. Deasupra capului lor, pe o placă, erau enunțate drepturile omului, in dreapta plăcii era așezat un bust al lui Lepeletier, în stînga, un bust al lui Jean-Jacques, amîndouă cu privirea îndreptată spre sală.

Pe un scaun încăpător, ce-i drept, foarte uzat, ședea, nepăzit, acuzatul, dar în preajmă se aflau cîteva gărzi naționale[2]

Acuzatul era un anume Menil-Clermont, un nobil mărunt Părăsise țara după căderea Bastiliei, dar se întorsese înainte de expirarea termenului stabilit de lege, desigur ca să nu i se confiște proprietățile. „Legea împotriva suspecților' hotărîse însă o nouă cercetare a tuturor celor care emigraseră.

Primul care se prezenta ca martor fu croitorul Granval. El declara ca acuzatul ar fi făcut afirmații dușmănoase împotriva republicii și a Convenției în cafeneaua „La plopul libertății", el însuși șezuse la masa vecină și auzise limpede. Acuzatul nega și făcea caz de devotamentul său republican Mai adăugă că in trecut avusese o ceartă cu

[1] Vezi nota 1, pag. 90

[2] Garda națională s-a format spontan, în 1789, din cetățenii Parisului revoluționar. În 1790 a fost organizată oficial, fiind alcătuită din toți cetățenii valizi de la șaisprezece la șaizeci de ani.

croitorul Granval, din pricina unui frac violet pe care cetățeanul Granval il croise prost și apoi ceruse prea multe parale pe el Un al doilea martor declara că acuzatul ar fi încercat sa-l determine să-i vîndă un teren, oferindu-i bani englezești. Cetățeanul Menil-Clermont răspunse că nu el oferise bani englezești, ci că celălalt pretinsese ca plata să se facă astfel Situația era neclară. Sigur era ca acuzatul emigrase în Anglia ; probabil că luase acolo parte din averea sa.

Procurorul declara cu fraze răsunatoare ca vina lui Ménil-Clermont – convingeri regaliste și legături interzise cu inamicul – era dovedită și ceru ca acuzatul să fie condamnat la patru ani inchisoare, pentru calomnierea republicii, și de doua ori la moarte, pentru două cazuri de uneltire cu inamicul Jurații se sfătuiră multă vreme inainte de a-l declara vinovat pe cetățeanul Ménil-Clermont. Fu condamnat la moarte.

Jalnica poveste a lui Ménil-Clermont nu i dădea pace lui Fernand Oamenii care-l condamnaseră, acești cetățeni Dupont și Durand, erau de bună seamă în viața lor de toate zilele niște inși blajini, cu care se putea sta de vorbă ; dar cei care-l trimiseseră la ghilotina nu erau simplii cetățeni Dupont și Durand , prin gura lor vorbise republica Republica se afla in stare de război, republica se izola prin mijloace ucigătoare de restul lumii înrobite și vicioase. Republica ii nimicea pe cei care întrețineau legături cu acea lume

Și jurații tribunalului revoluționar care ucideau, și observatorii politici ai armatei care ucideau, și membrii Convenției care ucideau, ei, toți, ucideau în numele lui Jean-Jacques, sincer convinși că în felul acesta traduceau in faptă învățătura lui. Și lucrul care te năucea cel mai mult era că aveau temeiuri s-o creadă

Fernand află, din istorisirea lui Martin, despre întilnirea lui Robespierre cu Jean Jacques.

Așadar, și acest Robespierre, mai puternic in Franța decit fusese vreodată un rege, și despre care Fernand nu știa dacă-l admiră sau il urăște, se putea numi prietenul și discipolul lui Jean-Jacques !

Pe care dintre ei doi l-ar fi socotit Jean Jacques discipolul cel mai bun, pe el, Fernand, sau pe Maximilien Robespierre?

SUSPECȚII

Monsieur Robinet, care se dovedise în multe situații primejdioase un om curajos, trăia acum într-o frică neîncetată; căci visătorul periculos care ajunsese dictator, acest Maximilien Robespierre, se dovedi un despot mai crud decît fusese vreodată vreun rege al Franței; ataca sfințenia proprietății. „Nu vom îngădui, declara nebunul setos de singe, ca privilegiile nobililor să fie înlocuite cu privilegiile bogaților. Toată libertatea și egalitatea noastră nu vor fi decît înșelătorie dacă legile și instituțiile noastre nu vor avea toate scopul să pună capăt nedreptei împărțiri a bunurilor."

Desigur că mai făcea și unele afirmații liniștitoare: „Nu vă temeți, suflete scîrnave, care nu prețuiți decît banul, n-am să mă ating de comorile voastre!" Dar capriciosul tiran uita încă de a doua zi această laudabilă intenție și repeta, în uralele entuziaste ale iacobinilor, să-l audă toata țara, fraze ale celuilalt nebun, care zăcea îngropat acolo, la Ermenonville. „Dacă într-o democrație, cîțiva, puțini la număr, au mai mult decît cetățeanul de rînd, atunci statul ori va pieri, ori va înceta de a mai fi o democrație.' Apoi comenta: „Declarația drepturilor omului trebuie completată prin măsuri care să limitez. dreptul de proprietate; altfel, ele vor fi valabile numai pentru cei bogați pentru afaceriști și pentru speculanții la bursa".

Monsieur Robinet se simțea de parcă cuvintele lui Robespierre ar fi fost îndreptate anume împotriva sa, de parca l-ar fi aratat cu degetul, pe el, un biet moșneag nevinovat Se temea pentru scumpa lui viața – ajunsese

la șaptezeci și cinci de ani – și, mai mult încă, se temea pentru Gilberte, văduva unui mare aristocrat, care luptase împotriva republicii. Nici nu mai venea la Paris. Trăia laolaltă cu Gilberte și cu copilul, retras într-una din locuințele grădinarilor castelului Latour, și se purta ca un bătrîn țăran.

Și astăzi ar fi vrut s-o ia pe Gilberte cu micuța ei și să treacă granița spre Spania.

Dar Gilberte nu voia. Poate că bunicul avea dreptate și se aflau în primejdie ; dar în sinea ei era sigură că totul se va sfîrși cu bine. Și Fernand era de părere că Gilberte nu trebuia să-și lase fetița să crească în societatea copiilor aristocrației din emigrație ; Marie-Sidonia trebuia educată pentru o viață bună, rațională. Și apoi, Fernand se gîndea, oare, să fugă, deși legea împotriva suspecților îl amenința în aceeași măsură ca și pe ea? Gilberte simțea ce mult suferea el de pe urma exceselor și a nedreptăților din jur. Fața lui era de timpuriu brăzdată adînc, ba i se păru că șchioapătă mai tare Dar nu și arăta nici o îndoială ; în cuvinte tari, tinerești, preamărea fericirea de a trăi in asemenea vremuri

Girardin se ducea adesea la Latour, Robinet adesea la Ermenonville. Robinet socotea primejdioasă legătura cu fostul aristocrat suspect, Girardin se necăjea că Robinet lăsa, pur și simplu de frică, să se distrugă frumosul castel Latour. Se socoteau unul pe altul îngrozitor de certăreți. Dar se întîlneau mereu.

Ședeau laolaltă, bătrîni, izolați, nemulțumiți. Robinet bombănea că filozofii erau vinovați de toate. Girardin critica cu subînțeles pe afaceriștii lacomi, care pricinuiseră nenorocirea Franței, împiedicînd introducerea la timp a reformelor necesare Dar amîndoi erau de acord că nici măcar o domnie a preoților și a curtenilor nu putea fi atît de rea ca cea a plebei.

Robinet spunea încruntat că o asemenea dezorganizare nu mai putea dăinui multă vreme Cei de la Paris n-o mai scoteau la capăt decît cu împrumuturi forțate Nu era de conceput să se poată menține un regim care zdruncina însăși temelia oricărei societăți, proprietatea privată.

„Peste cîteva săptămîni, spunea el, armatele aliaţilor vor intra in Paris şi se va pune capăt acestei îngrozitoare comedii."

„Comedie ingrozitoare ?" se mira Girardin. Cu asta *monsieur* Robinet mergea prea departe Recunoştea, oamenii aceştia erau nişte barbari ; dar felul în care, pur şi simplu, nu ţineau seama de infrîngeri, ci decretau legi tot mai aspre, şi-l loveau pe duşman cu tot mai mult curaj, avea ceva ce aducea a măreţie antică

„Măreţie antică ?! îl lua *monsieur* Robinet peste picior Eu vă spun, domnule marchiz, că e demenţa. Eroii dumneavoastră antici ar trebui închişi intr-o casă de nebuni !"

La asemenea cuvinte, Girardin se ridica in picioare şi, indreptîndu-şi bastonul asupra lui *monsieur* Robinet, răspundea : „Şi eu vă spun, *monsieur*, că respect ceea ce dumneavoastră va îngăduiţi să numiţi demenţă Eu numesc asta curaj, patriotism !"

Robinet clătina din cap, vazînd cît de prost era batrînul.

Şi mai stranii i se părea tînarul Girardin, acest Fernand, care nu se clintea din casa in flăcări şi era vinovat că nici Gilberte a lui nu voia să se urnească Despre un om care se luptă cu atîta îndîrjire impotriva propriilor sale interese se poate spune că cheamă singur necazurile asupra sa.

Monsieur Robinet avu şi de data aceasta dreptate.

Într-adevăr, la Senlis, în locul lui Leblanc, care era un om înţelegător, fusese numit un primar nou, pe nume Vincent Huret, un revoluţionar aprig, hotărît. Acesta era revoltat că Girardinii, curteni şi slugi inrăite ale tiranilor, erau consideraţi patrioţi. Unde mai pui ca erau de bună seama suspecţi în adevăratul înţeles al legii ! La Ermenonville se întîlneau o mulţime de „foşti" fără-ndoială numai ca să conspire împotriva republicii. Cetăţeanul Huret trimise un denunţ impotriva Girardinilor la Comitetul salvării publice[1] de la Paris

[1] Organ special creat de Convenţie in 1793 pentru apărarea Franţei de duşmanii dinăuntru şi din afară. In fruntea acestui comitet se afla Robespierre

Deoarece Huret nu se sfia sa vorbească despre fapta sa patriotică, *monsieur* Robinet află din timp de neno rocirea care se pregătea. Simţea o uşoară mulţumire şi o oarecare speranţă în toată spaima şi amărăciunea aceasta. De astă dată le va veni mintea la cap Girardinilor şi vor pleca peste graniţă, şi atunci se va lasa convinsă şi Gil berte să fugă !

Trăsura îi duse grabnic, pe el şi pe Gilberte, la Ermenonville. Le povesti Girardinilor despre cele auzite. Îi îndemnă stăruitor să plece neîntîrziat , avea oameni de încredere în Pirinei, care i-ar ajuta să treacă în Spania.

Dar Girardin ii spuse dispreţuitor . „Vi s-a năzărit, *monsieur*. Credeţi, intr-adevăr, că republica va persecuta pe omul care a oferit un ultim adapost autorului ei ?" Şi, cu tot cinismul său, Robinet n avu inima să-i spună bătrînului nebun ca zvonurile din trecut, care l învinuiau de moartea lui Jean-Jacques, prinseseră din nou glas şi făceau ca primejdia să fie şi mai mare. Spuse doar : „Acest Huret se bucură de trecere la Paris. Denunţul va fi luat in considerare, asta e sigur, şi, cînd incape unul pe mîna lor nu scapă cu una, cu doua Ascultaţi de glasul raţiunii !"

Fernand işi dadea seama din nou, ca şi odinioară, ca vorbele lui Robinet erau pline de bun-simţ şi că ar trebui s-o ia din loc Dar toată făptura lui se revoltă impotriva acestui lucru. Daduse prea mult din viaţa lui ca să participe la crearea Franţei noi , nu putea fugi de republică, de republica sa ! Asta ar însemna o infrîngere, o prăbuşire ; i-ar otrăvi viaţa pină la sfirşitul zilelor

„Convinge-l tu pe tatăl tău, Fernand ! îl rugă Gilberte Ştii doar cu puţină rea-credinţă pot încadra pe oricine in legea asta."

Aşa era În sinea lui, Fernand îi da dreptate Dar Gilberte nu era şi mai ameninţată decît ei ?

„Un fost fermier general, îi spuse el lui Robinet, e la fel de suspect ca un fost marchiz, şi cu atit mai suspectă e soţia emigratului Courcelles. Puneţi-o pe Gilberte la adăpost !" stărui el energic

„Şi tu ?" întrebă Gilberte direct

Fernand răspunse cam anevoie „Mie nu mi e îngăduit sa plec, am obligaţii aici. Trebuie sa dovedesc că nu sîntem laşi ! Trebuie s-o dovedesc anumitor oameni !" şi se gîndea la Martin.

Simţea dureros de limpede întreaga contradicţie a situaţiei sale. Iubea republica la fel de mult ca şi Martin, ca şi Saint-Just, sau ca acest nou *maire*[1] de la Senlis. Dar lui nu-i era dat s-o slujească. Armata nu voia să-l primească, guvernul n-avea nevoie de el, era un „suspect" Şi totuşi, înţelegea neîncrederea generala, o aproba. „Cred în popor şi în judecata lui, spuse el, adresîndu-se mai mult Gilbertei decît celorlalţi. N am sa fug, n-am sa încurajez bănuielile nedrepte."

Robinet căuta cu deznădejde sa l convingă „La ce fel de judecată te poţi aştepta de la banda asta ? Oamenii ăştia îşi dau seama că mîine sau poimîine vor fi spînzuraţi, aşa după cum merită. Şi-au pierdut cumpătul şi-şi varsă furia lipsită de raţiune asupra tuturor oamenilor cumsecade Omule ! Fernand ! Domnule conte ! Fiţi rezonabil ! Plecaţi în Spania ! Nu vă duceţi singur la pierzanie !"

Gilberte tăcea Dar nu şi lua ochii, plini de spaimă, de la Fernand Acesta repetă încet, chinuit, aproape împotriva voinţei sale, dar cu o hotărîre încrîncenată, cuvintele rostite de prietenul său Michel Lepeletier : „Şi chiar dacă revoluţia mă va ucide, dreptatea va fi de partea ei !"

Doua zile mai tîrziu, se înfăţişară la castel *le maire* din Ermenonville cu procurorul, însoţiţi de cîţiva jandarmi. Declarară stînjeniţi intendentului, care se pierduse cu totul, că au de vorbit personal cu proprietarul Girardin, agricultor, şi cu cetăţeanul Girardin, fiul lui. Intendentul spuse : „Am să vă anunţ, *messieurs*", şi fugi la Girardin

Acesta, după o clipă de profunda consternare, îşi veni în fire, se îmbrăcă cu grijă, făcîndu-i pe reprezentanţii autorităţii sa aştepte În sfîrşit intră in hol, ţinînd într o

---

[1] Primar (fr.)

mînă bastonul cu măciulia de aur, în cealaltă un exemplar din *Contractul social.*

„Bună ziua, *messieurs,* spuse el politicos. Cu ce vă pot fi de folos ?" „O chestiune neplăcută, cetățene Girardin, răspunse primarul, o situație penibilă, apoi, întorcîndu-se către procuror, adăugă : N-ați vrea dumneavoastră...?" Acesta, luîndu și inima în dinți, spuse pe un ton silit, oficial că e vorba de o hotărîre a Comitetului salvării publice din Paris. Deoarece în cîteva rînduri la Ermenonville veniseră tot soiul de suspecți și nu era exclus să se afle ascunși acolo, primarul și procurorul aveau datoria să facă o percheziție la castel. În afară de asta, trebuiau să se asigure de persoana celor doi Girardin, avînd în vedere că existau unele îndoieli asupra loialității lor, iar activitatea lor nesupravegheată constituia o primejdie pentru binele public.

„Da, desigur, îi luă în derîdere, cu amărăciune, Girardin. E ascunsă în beci o armată regalistă, care să năvălească la momentul potrivit asupra țării ! Casa mea a devenit suspectă ! izbucni el Casa mea, căminul lui Jean-Jacques ! Casa mea, care a fost totdeauna deschisă și în care n-a fost nimic de ascuns ! Căutați, *messieurs !* Faceți-vă meseria !"

Funcționarii și jandarmii se fîsticiră „N-avem încotro, stimate cetățene Giradin, se scuză *le maire.* Acționăm din ordin." Girardin nu asculta. „Eu, suspect ! urmă el, și în glasul lui era atîta durere, încît funcționarii avură sentimentul că săvîrșiseră o crimă E un conspirator împotriva binelui public ! Ascultați, domnilor, ce spunea marele meu prieten, Jean-Jacques, despre așa-zisul bine public al vostru !" Deschise *Contractul social* și citi : „Cîte n-a pricinuit vorbăria asta despre binele public ! De cîte ori n-a fost folosită ca paravan pentru nedreptățile săvîrșite !" Împinse cartea sub nasul funcționarilor

Procurorul, ca să se apere, scoase din mînecă ordinul Comitetului salvării. „Convingeți-vă singur, cetățene, îl îndemnă el pe Girardin. Acesta este ordinul. Aici stă scris «Spre executare neîntîrziată», și e subliniat Așa că noi trebuie să executăm "

Girardin privi distrat la pecetea republicii: o înfățișa pe zeița libertății, șezînd pe tron, înconjurată de cuvintele: „Libertate, egalitate, fraternitate". „Știu, *messieurs*, că sînteți nevinovați, spuse el trist. Dar, se îndreptă de spate și-și aținti bastonul asupra funcționarilor, să aduceți la cunoștință celor care v-au trimis: virtutea cetățenească a bărbatului care i-a oferit ultimul adăpost autorului *Contractului social*, virtutea cetățenească a unui asemenea bărbat n-o pot pune la îndoială decît unii care sînt ei înșiși răi cetățeni.'

Funcționarii percheziționară casa doar pe deasupra și întocmiră un proces-verbal precum ca nu s-a găsit nimic suspect. Apoi lăsară la fața locului cîțiva jandarmi și anunțară Parisul că, așa cum prevedeau dispozițiunile, comuna Ermenonville ținea pe cetățenii Girardin, tatăl și fiul, la dispoziția Comitetului salvării publice

Partea a cincea

TRANSFIGURAREA LUI JEAN-JACQUES

Napoleon la Ermenonville, către Fernand de Girardin: „Poate că ar fi fost mai bine pentru lume dacă Jean-Jacques n-ar fi existat". Fernand: „Dar atunci, sire, n-ar fi fost revoluție, iar dumneavoastră n-ați fi împăratul francezilor". Napoleon: „Poate că ar fi fost mai bine ca nici eu să nu fi existat"

Girardin

Victoria burgheziei constituia pe atunci victoria unei noi orînduiri sociale, victoria proprietății burgheze asupra celei feudale,... a iluminismului asupra superstiției,... a industriei asupra trîndăviei eroice, a dreptului burghez asupra privilegiilor medievale [1]

---

[1] Din articolele lui Karl Marx din seria *Burghezia și contrarevoluția*, publicate în *Neue Rheinische Zeitung*

„LA BOURBE"[1]
NICI CA NE PASA DE MOARTE
OMUL E BUN
O VERIGA A LANŢULUI
ZEIŢA RAŢIUNII
NEÎNDURATĂ E CU NOI PRONIA
O VOCE DIN CLOACĂ
RĂZBUNAREA LUI JEAN JACQUES
JEFUITORUL DE MORMINTE
ERMENONVILLE PUSTIIT
MÎINE, POIMÎINE ŞI TOATĂ VIAŢA
TRANSFIGURAREA LUI JEAN JACQUES

---

[1] Mlaştina (fr.).

În timp ce lui Girardin i se îngădui să ramînă sub o pază severă la castelul Ermenonville, Fernand fu adus la Paris într-o închisoare preventivă, care purta numele oficial de *Port-Libre*[1]; în vorbirea populară era denumită, dupa cartierul în care se afla așezată și anume, *La bourbe*, mlaștina. Fernand își facu intrarea prin *l'escalier*[2] Jean-Jacques Rousseau și zîmbi aproape că o scară cu acest nume îl ducea la închisoare.

Cei aflați în închisoarea *La bourbe* n-o duceau prost La fiecare cat era afișat un decret al republicii, una și indivizibilă, în care se spunea că deținuții, atîta timp cît nu sînt condamnați, au dreptul să fie tratați la fel de omenos ca toți ceilalți cetățeni, iar municipalitatea orașului Paris, sub oblăduirea căreia se afla administrația închisorilor, lua în serios aceste cuvinte. Clădirea, foarte mare, cu cele două aripi ale ei, era, spre deosebire de majoritatea caselor Parisului, ce avuseseră de suferit de pe urma luptelor, bine întreținută și bine încălzită ; se afla în mijlocul unui parc mare și avea o priveliște plăcută spre Observator și spre cîmpii. Deținuții se bucurau de toate libertățile posibile înlăuntrul zidurilor ei Aveau dreptul să-și exercite meseria se găseau acolo croitori,

[1] Portul liber (fr)
[2] Scara (fr.)

frizeri, desenatori, cizmari, ceasornicari. Dacă vreunul dintre deținuți avea să se plîngă de ceva, primul-*concierge*[1], un fel de director al închisorii, cetățeanul Haly, îl asculta cu răbdare și căuta o soluție.

Fernand împărțea cu alți șapte deținuți un dormitor din sectorul *Égalite*. Vecinii de cameră îi veniră de îndată în ajutor, il îndrumară în lucruri mărunte, îl sfătuiră să-și îmbunătățească hrana, deși nu era rea, cerînd să i se trimită alimente, și-i arătară o pulpă uriașă, crudă de berbec, care atîrna în fereastră

Fuseseră adunați aici, în *La bourbe*, în prevenție, deținuți de tot soiul, înaltă aristocrație și cerșetori, regaliști și democrați. O mare parte erau oameni fără importanță, arestați întîmplător, dar mulți aveau un rang, la Paris și în toată țara, iar unii erau oameni a căror viața și opera erau cunoscute în lumea întreaga. Lui Fernand îi vuia capul de atîtea nume care se prăvăleau asupra lui, și avea impresia că se aflau aici deținuți cu miile. Dar cînd i[1] întrebă pe *concierge* Haly cîți erau cu totul, auzi cu mirare , Astăzi sînteți 517 capete

Lumea aceasta mică era zgomotoasă, pestriță, amețitor de diversa. Se afla acolo stupidul palavragiu Boivin, care asigura confidențial, pe fiecare, ca e regalist camuflat, dar că autoritățile sînt atît de proaste, încît nu vor descoperi niciodată aceasta era considerat un *mouton*, un agent provocator. Tot aici era o *citoyenne*[2] Prévôt, în vîrstă de nouăzeci și unu de ani, bănuita că ar avea convingeri contrarevoluționare, pentru că poseda o rentă de o sută de mii de livre ; în fiecare zi spunea cu vocea ei tremurătoare că îndurase multe lovituri ale soartei și ca cea de acum nu va fi ultima Se afla acolo și bravul doctor Dupontet care nu numai că-i îngrijea pe bolnavi, dar îi plictisea și pe cei sănătoși cu nenumărate sfaturi. Era și lacheul Cuny, care umbla într-una îngrozitor de abătut, deoarece era bănuit că și-ar fi jefuit fostul stăpîn, un mare aristocrat , pînă în cele din urmă, își tăie beregata, după care se constată că fusese nevinovat.

[1] Portar, paznic (fr) Aici în sensul de gardian
[2] Cetățeana (fr.)

Cetăţeanul Dorival, crainicul iarmarocului din Saint Germain, care se plimba într-o uniformă de general şi povestea întimplări pitoreşti din trecutul său, era poreclit „Marele Tralala", şi lumea ridea de el, spunînd că aterizase în *La bourbe* cu o *montgolfière* [1], un balon venind tocmai din deşertul Saharei. Veşnic optimistul Gille circula noaptea pe furiş prin închisoare şi mîzgălea inscripţii încurajatoare pe pereţi, pentru a le ridica celorlalţi moralul, administraţia închisorii îl avertizase de două ori cu severitate, iar ceilalţi il preveneau că activitatea lui il va duce la eşafod, dacă nu se va potoli Era acolo cetăţeana Calier, despre a cărei burta enormă se spunea ca ar fi o falsa sarcină şi care după aceea născu totuşi un copil. Cetăţeanul Duvivier se alăturase revoluţiei prin vorbe şi fapte înflăcărate, îndată după caderea Bastiliei, dar avea pe spate un tatuaj reprezentînd crinii regali, şi din pricina aceasta nu putea scăpa de bănuială era frumuşel şi elegant, făcea curte tuturor doamnelor şi, deşi era evident că nu putea fi statornic, toate cele pe care le ruga se arătau gata să-i privească tatuajul cu crini. Se afla acolo fostul deputat Robin, politica ce o dusese în timpul primei Adunări Naţionale era de mult perimată, dar el tot mai continua s o susţina cu o elocvenţa amară. Erau aici femei de strada, cu o purtare distinsă şi rezervată, gospodine onorabile, cu atitudini provocătoare. Celebrul scriitor Florian [5], autorul lui *Numa* şi al lui *Guillaume Tell*; era aici şi poetul Louis Vigée [3], ale cărui poezii le ştiau cu toţii pe dinafară. Foarte calmul cetăţean Desjardins îi încuraja pe cei deznădăjduiţi, dar se aruncă, pe neaşteptate, pe fereastră. Şi, printre toţi aceştia, ipohondri şi optimişti, moşnegi şi copii, indivizi arţăgoşi şi paşnici, alergau şi lătrau ciini mari şi mici, căci fiecare al doilea deţinut îşi adusese ciinele

---

[1] *Joseph-Michel* (1740—1810) şi *Etienne Montgolfier* (1745—1799) au inventat aerostatul numit şi montgolfier, un balon umflat cu aer care se ridica servind la diferite observaţii aeriene.

[2] *Jean-Pierre Florian* (1755—1794) scriitor francez cunoscut în deosebi prin fabulele sale

[3] *Louis Vigée* (1758—1820) poet francez.

Ori de cîte ori vremea era destul de bună, lumea ieşea la aer Seara se adunau cu toţii, barbaţi şi femei in sala mare, comună, în salon Pe pereţi erau inscripţii care proclamau : „Idealurile spre care tinde adevăratul patriot, în orice împrejurare a vieţii sale, ramîn libertatea, egalitatea şi raţiunea". Sau „Omului liber îi e draga libertatea, chiar dacă i-a fost răpită" Sub aceste inscripţii era afişat meniul pentru ziua următoare.

În salon domnea multă însufleţire Se juca şah, trictrac [1], jocuri de carţi, femeile făceau feşe pentru răniţi, se citea, cîte unul cînta la vioară sau recita poezii, se purtau conversaţii galante cu doamnele Se discutau evenimentele zilei din închisoare, existau totdeauna subiecte interesante, iar fantezia deţinuţilor înflorea şi mai mult întîmplările ieşite din comun

În fiecare seara se citea *Le Moniteur* [2], ziarul guvernului, şi se discuta politică. Deşi era lucru ştiut că printre deţinuţi se aflau mulţi *moutons* nimeni nu era prudent, iar discuţiile dintre democraţi, moderaţi şi cei care abia işi ascundeau părerile regaliste îmbrăcau uneori o formă violentă. Cei mai precauţi încercau să-i domolească sau plecau. Cîteodată, discuţiile atingeau cel mai înalt nivel şi deveneau filozofice De multe ori, însă, se încheiau prin certuri vulgare, iar participanţii îşi spuneau de la obraz ce credeau unul despre altul

Veni iarna Zăpada căzu mai bogată ca în alţi ani, şi grădina prinse viaţă Se organizau plimbări cu săniuţe, se înălţau oameni de zăpadă, bătălii cu bulgări de zăpadă, copiii şi cîinii făceau larmă şi se bucurau.

Dar oricît de pestriţă şi de veselă părea viaţa in *La bourbe*, deţinuţii ştiau că deasupra capetelor lor atîrna securea ghilotinei. O aveau mereu înaintea ochilor. Zilnic erau duşi unii dintre ei în faţa tribunalului revoluţionar şi, în două cazuri din trei, procesul se încheia cu sentinţa de moarte, care trebuia executată pînă-n douăzeci şi

---

[1] Un fel de joc de table

[2] *Le Moniteur universel* înfiinţat în 1789 a devenit ziarul oficial

patru de ore Pensionarii închisorii *La bourbe* se schimbau des

Soarta fiecăruia, clipa cînd avea să fie convocat înaintea tribunalului depindeau de toana unui judecător, a unui jurat, a unui deputat, a unui consilier municipal, a vreunui scrib mărunt, sau chiar numai de vreun număr de ordine. *La bourbe* era anticamera ghilotinei, așteptarea tocea nervii.

Deținuții căutau să uite de primejdie. Se amăgeau cu viața de zi cu zi din închisoare, se înflăcărau în discuții, își creau legături noi de prietenie și de ură. Încordarea lor sufletească își găsea descărcarea în conflicte mărunte se certau pentru nedreptăți, pe care unul pretindea că i le-a făcut altul, pentru o împărțire părtinitoare a mîncării și pentru alte asemenea fleacuri. Fiecare își căuta martori sau judecători, se formau clici, faptul că erau siliți să trăiască mereu la un loc le sporea nervozitatea

Se creau rivalități ridicole, născute dintr-o grotescă nevoie de a străluci în mijlocul acestei jalnice adunături în care nimeriseră. Uneori, seara, în salon, se organiza un joc de combinații ; se foloseau cuvinte neobișnuite, cu rime bizare, cu ajutorul cărora trebuiau compuse poezii care să aibă un înțeles Printre deținuți se aflau oameni ale căror versuri erau cunoscute în toată Europa : Florian, Vigée Și ei luau parte la jocul acesta prostesc, mai întîi în glumă, apoi cu toată ardoarea Dar, de obicei, nu ei ieșeau învingători, ci un oarecare Delamelle, un avocat necunoscut, iar poeții se enervau

Mai erau aici actori vestiți, Fleury [1] și Dugazon [2] de la *Théâtre Français* Lupta pe care o duseseră unul împotriva altuia, uneori chiar cu mijloace veninoase, pentru a dobîndi diferite roluri, fusese timp de un deceniu subiect de conversație la Paris. Acum relațiile dintre ei erau prietenești, puteau fi văzuți de multe ori plimbîndu-se braț la braț Seara, în salon, nu se lăsau rugați să recite ceva Dar de îndată ce unul din ei reușea să-și

---

[1] *Bérnard Fleury* (1750—1822) actor de la Comedia Franceză.

[2] *J B-H Dugazon* (1746—1809) actor de la Comedia Franceză

arate talentul, celălalt nu-şi mai putea ascunde supărarea. O dată, după o asemenea ciocnire, *monsieur* Fleury veni, chiar în aceeaşi noapte, în încăperea în care dormeau Fernand şi prietenii săi, aduse vorba despre o anecdotă privind reprezentarea piesei *Mithridate* [1] şi recită marele monolog.

Dar strădaniile de a alunga gîndurile privitoare la viitorul întunecat ajutau prea puţin. Viitorul le sta în faţă, răzbătea prin toate. Şi cei mai mulţi se pregăteau în tăcere pentru un sfîrşit curajos.

Monsieur de Nicolaï [2], ministru în cabinetele lui Louis al XV-lea şi al XVI-lea, fu chemat pe cînd se afla la masă. „Spuneţi jandarmilor sa aştepte, replică el, pină ce voi fi terminat masa." Îşi ceru, ca de obicei, cafeaua şi lichiorul Bunul doctor Dupontet întrebă dacă sa nu-i fricţioneze încă o data umărul reumatic „Mulţumesc, răspunse *monsieur* de Nicolaï, nu mai e nevoie. Acum boala s-a urcat la ceafa şi va dispărea o dată cu ea

În general, frazele curajoase, spirituale erau foarte preţuite, şi nimeni nu-şi refuza luxul unor răspunsuri tari, deşi se ştia că pentru asta se plăteşte. Aşa, de pildă, colonelul Lapalu se plînse consilierului municipal Dupommier, în prezenţa altor deţinuţi, că aştepta aproape de un an să i se comunice ce acuzaţie i se aducea „Răbdare, cetăţene! îl linişti consilierul Justiţia este dreaptă, şederea aici nu e veşnică. Răbdare!" „Răbdare! rîse colonelul. Răbdarea e virtutea măgarului, nu a soldatului!" După asta, nu mai trebui să aştepte mult, dispăru peste o săptămînă.

Cetaţeanul Delamelle, avocatul, fu chemat tocmai în timpul unuia din jocurile acelea de versificare la care se pricepea atît de bine Îşi termină mai întîi poezia, bucurîndu-se că vestea neaşteptată nu-i ştirbise inspiraţia Toţi îi admirară versurile. El le mulţumi şi, întorcîndu-se către poetul Florian care nu avea atîta succes la

---

[1] Tragedie de *Jean Racine* (1639—1699), mare poet tragic francez.

[2] *A de Nicolai* (1737—1794) om politic francez din timpul vechiului regim.

jocul acesta, spuse. „Mine seară veți avea mai puțină concurență, *monsieur*", apoi, adresîndu-se doamnelor, le dori ca jocul să le distreze și pe viitor, se înclină și dispăru.

Cei din *La bourbe* se interesau de felul cum se purtase fiecare din cei ghilotinați. Cei mai mulți avuseseră o atitudine stăpînită. Aproape toți își pregătiseră, după pilda celor din antichitate, un ultim cuvînt, și mulți izbutiseră să-l rostească liniștiți.

Un anume Allain, calfă de brutar, era mîndru ca făcea parte din *canaille*, din prostime, și-i plăcea să-și ridă de manierele elegante ale nobililor. Totuși, o dată, pe cînd se povestea din nou despre sfîrșitul curajos al unui aristocrat, spuse în tăcerea care se lăsase, pe jumătate în rîs, pe jumătate admirativ „Sa trăiți cuminte n-ați învățat, voi, «foștilor», dar vă pricepeți să muriți !"

NICI CĂ NE PASĂ DE MOARTE[1]

Fernand, ale cărui conturi erau blocate, constată cu îngrijorare că i se terminau banii. În ciuda egalității, banii îți aduceau un trai mai lesnicios și respect, chiar și în *La bourbe* Meseriașii, croitorii, cizmarii, frizerii, ceasornicarii îl serveau pe cel bogat mai repede și mai bine, pretindeau plata nu după cît munciseră, ci după averea clientului În afară de asta, o mulțime de deținuți îi cereau ajutor bogatului Fernand, și lui nu-i plăcea să i refuze

De aceea îi păru bine cînd primi, în ascuns, o suma importantă, i se dădu a înțelege că banii erau de la *monsieur* Robinet.

Altminteri, gîndurile despre Latour, Ermenonville și viața de afară nu-l atingeau prea des. Lucru ciudat, cel mai mult îi aminteau de trecut numeroșii ciini, imaginea cățelei Lady și a grasului, gîfiitului Pompon îl făceau să-și întoarcă gîndurile la oamenii care i erau apropiați

[1] Citat din *Despre natura lucrurilor* de Lucrețiu.

Dar gîndurile triste care-l năpădeau uneori erau repede alungate de bucuriile și necazurile mărunte, neroade ale vieții de fiecare zi din *La bourbe*. Căci, la fel cu toți ceilalți, participa din plin la evenimentele zilnice ale închisorii. Ca și ceilalți, se supăra cînd se servea iarăși supă de fasole, discuta la fel de interesat, ca și ei, calitățile și defectele gardianului Besnard, ironiza, ca și ei, obiceiul neplăcut al cetățeanului Boyenval de a întrerupe pe oricine povestea o anecdotă bună, stricîndu-i poanta. Era mulțumit dacă reușea să obțină, seara, în salon, un succes la jocul rimelor, și de multe ori îi părea rău cînd clopotul anunța ora nouă și trebuiau să părăsească salonul.

Erau și femei drăguțe în închisoare, ba unele chiar foarte frumoase, și cu cîteva puteai avea o conversație agreabilă. Bărbații și femeile se întîlneau nestînjeniți, și elegantului cetățean Duvivier nu-i era greu să găsească doamne cărora să le arate crinii săi tatuați. Situația specială creată făcea cu neputință izolarea și determina o anumită lipsă de jenă, totuși, bunele purtări erau respectate.

Fu numit un nou prim-*concierge*, un om aspru, colțos și drept, pe nume Thirion. Ținu o cuvîntare în fața deținuților din *La bourbe*: „Cetățeni și cetățene, tot Parisul glumește pe seama instituției noastre. Se spune că-și merită porecla *La bourbe*, că nu e decît un imens bordel. Eu am fost numit pentru a vă împiedica să evadați, și nu să mă ocup de virtutea voastră. Dar aș dori să vă fac să reflectați asupra unui lucru. Mulți dintre dumneavoastră au motive să se aștepte la un sfîrșit grabnic, dictat de justiția republicii. În locul acestora, eu mi-aș închina ultimele zile virtuții, și nu plăcerii serbede. Bună ziua !"

În ciuda acestui avertisment, continuau să existe în *La bourbe* multă giugiuleală și galanterie, tot soiul de gelozii și, desigur, și puțină dragoste. Îndrăgostiților le plăcea să-și închipuie că legătura lor este marea pasiune, chiar dacă nu era decît o evadare în fața întunecatei zile de mîine.

Fernand privea cu înțelegere și adesea amuzat jocul galant din jur. Uneori îl inspăimînta. Vedea fețele celor deținuți laolaltă cu el purtînd pecetea morții apropiate ; oamenii aceștia, care se drăgosteau și se iubeau, se prefăceau sub ochii lui în schelete aprinse de călduri Dar asta nu l impiedica sa ia parte la bucuriile lor.

După cîteva săptămîni se integrase, ca și ceilalți, în viața din *La bourbe* Alerga fără noimă prin clădirea mare și prin grădina întinsă, insuflețit de griji și dorinți mărunte. Piciorul rănit il supăra mai des acum, dar sfatul bunului doctor Dupontet, să-l miște mult, era un pretext bine venit, sa alerge de la unul la altul, asa cum făceau cu toții.

În adîncul sufletului, însa, se socotea mai bun ca ceilalți și, cînd se surprindea purtîndu-se la fel cu ei, se mira, aproape că-i era rușine.

Cu toate acestea chiar era altfel, și erau zile în care obligația de a fi mereu impreună cu oameni îl chinuia amarnic. Prietenia celorlalți, pe care de obicei o cauta cu înfrigurare, i se părea atunci de neindurat. Îi era lehamite și de cei față de care, de obicei, nutrea stimă și simpatie, și înțelegea acum de ce Jean-Jacques, care iubea atît de profund poporul și societatea omenească, lupta cu atita înverșunare să-și apere singurătatea

În asemenea zile căuta să se izoleze Se așeza, de pildă, pe o bancă din parc și se adîncea în vreo carte, subliniind astfel intenția sa de a rămîne singur Dar nu era cu putință Îl stinghereau convorbirile zgomotoase ale celor care treceau ; i se adresau de a dreptul, îi povesteau tot soiul de probleme intime, ii cereau părerea intr-un conflict sau altul, pretindeau să ia poziție, iar el trebuia să constate ca, orice încercare, oricît de mică, de a se sustrage, ii jignea și era pusă în seama egoismului și a infumurării sale.

Nici măcar noaptea nu-i era dat sa ramina singur Dormea în odaie împreună cu alți șapte deținuți, veneau musafiri din alte celule, se făcea lumină Cei din *La bourbe* se temeau de somn, încercau să scape de el, pre

ferau să sporovăiască, repetînd pentru a mia oară ceea ce mai fusese spus. Ştiau ca zilele şi nopţile le erau numărate, poate ca acestea erau chiar ultimele, dar preferau să le umple cu vorbărie goală decît cu gînduri, cu singurătate. Şi, cînd in sfirşit se făcea linişte şi intuneric, grijile celorlalţi îl năpădeau şi pe Fernand Caci noaptea prindea glas teama de moarte, pe care o biruise peste zi. Deţinuţii vorbeau în somn, se zbăteau, visau desigur urît.

Uneori, cind stătea culcat în patul său, care nu era tare, îl copleşea şi pe Fernand frica Fraza curajoasă · „Şi chiar dacă revoluţia mă va ucide, dreptatea va fi de partea ei", nu ajuta la nimic. Teama de moarte era mai chinuitoare acum decit fusese vreodată in nopţile grele ale campaniei din America. Furia pricinuită de absurditatea măsurilor luate impotriva lui îl copleşea cu totul, i se părea că se înăbuşa, simţea nevoia să traga aer în piept

În *La bourbe* se afla inchis şi un anume *monsieur* de Riouffe, un domn tăcut mai in virstă, care-şi petrecuse o mare parte a vieţii traducind pe Lucreţiu in franceză. Traducerea era de mult terminata, fusese tipărită, apoi retipărită a doua oară într-o ediţie revăzuta, fusese revizuită şi corectată şi ultima oară, a zecea oară. Acum, fără ca zgomotul inchisorii să l stinghereasca, *monsieur* de Riouffe o prelucra pentru a unsprezecea, răsultima oară potrivind cuvinte, şlefuind la ele, şi singura lui grijă era să nu fie chemat inainte de a termina această formă definitivă a lucrării. Legase o prietenie strînsă cu Fernand, care era un bun latinist ; fiecare a doua zi venea la el, vesel şi emoţionat, cu cite o nuanţă nouă

Cetăţeanul Honore Riouffe cita de multe ori versurile lui Lucreţiu şi traducerea sa De preferinţă, versurile acelea limpezi, profunde despre moarte. Versurile acestea arată însă că, o dată cu trupul, moare şi sufletul şi că este, deci, absurd să te temi de moarte de vreme ce duce în neant, unde nu mai există suferinţă Dupa cum noi, cei de astăzi, nu simţim deznădejdea din zilele cind

Hannibal se afla dinaintea porților[1], tot atît de puțin vom simți, după moarte, suferințele timpurilor viitoare, chiar de-ar fi pămîntul să se facă una cu marea, iar marea una cu cerul.

„Nil igitur mors est, ad nos neque pertinet hilum,
Quandoquidem natura animi mortalis habetur."

„Nici că ne pasă de moarte, gîndul la ea nu ne mai frămîntă,
Dacă înțelegem limpede și pentru totdeauna natura pieritoare a sufletului."

Culcat în pat, chemînd somnul, Fernand recita adesea în gînd aceste versuri, cele latine puternice, profunde, și tălmăcirea lor legănată, cu ritm egal, adormitor. Simțea cum se cufunda în valurile negre, mari ale uitării, ale somnului, cum eul lui se topea, cum trupul îi pierea. Izbutea să guste, pentru cîteva clipe măcar, acea fericire a prăbușirii în neant, în somn.

OMUL E BUN

La castelul Ermenonville se afla o pază alcătuită din zece soldați ai gărzii naționale. Comandantul lor era caporalul Grappin. Conform ordinului, nu-l slăbeau din ochi pe suspect. Chiar atunci cînd Girardin dormea, unul din ei se afla în odaie, nici la toaleta n-avea voie să meargă neînsoțit.

Altfel, paznicii săi erau oameni de treabă. Se interesau de sănătatea lui Girardin, îi împărtășeau părerea lor despre vreme și nu se supărau cînd el le răspundea monosilabic sau nu le răspundea de loc.

[1] Armatele cartagineze comandate de Hannibal au ajuns pînă în fața porților Romei, în cel de al doilea război punic (218—201 î.e.n.)

N-avea voie să vadă pe nimeni, nici să scrie sau să primească scrisori. În schimb, avea voie sa se plimbe in parc Se ducea zilnic la mormîntul lui Jean Jacques, unul din paznici il trecea lacul cu barca, in timp ce un altul se așeza sub salcia lui Jean Jacques

Cu Girardin se petrecu in zilele acestea o schimbare profundă, înfricoșătoare, o prăbușire vădită. El care pășise totdeauna țeapăn și drept, lăsînd din prima clipa să se vadă că fusese militar, se tîrșîia acum, adus de spate, privind in gol sau in pămînt și, cind unul din paznici îi spunea ceva, tresărea

De ce trebuia să îndure toate astea?

Știuse ca opera lui Jean-Jacques e primejdioasă. Îl ardea neincetat amintirea unei întîmplări pe care se străduise s o uite, amintirea unei note marginale in manuscrisul *Confesiunilor*. *„Thelo, thelo manenai"*, sînt dornic, dornic să izbucnesc, notase Jean-Jacques, anevoie, cu litere grecești. Da, Girardin ar fi trebuit să știe ca opera lui Jean-Jacques cuprindea ceva primejdios, ceva nebunesc, intunecat. *Știuse* aceasta și o ascunsese, față de sine insuși și față de alții. Iar acum nebunia cuprinsese toată țara

Se sperie și de gîndurile lui. Îi era oare îngăduit să puna nebunia tiranilor de la Paris pe seama Maestrului? Oare nu-l trăda pe Jean-Jacques cu asemenea gînduri? Ce i pasă izvorului incotro și spre cine curg apele sale?

Se opri in fața bustului lui Jean-Jacques. El, el, Girardin, dăduse greș. Dăduse greș cind trebuise să-l păzească pe Jean-Jacques viu, și, incă mai mult, cind trebuise să l pazească pe mort și să-i interpreteze opera Ceea ce i se intîmpla acum era pedeapsa pentru că dăduse greș Furiile [1], zeițele răzbunării, îl hăituiau

Se temea să nu innebunească și el. Începu sa vorbească de unul singur „Adevărul naște din contradicție", rostea el cu glas tare, ridicînd profesoral degetul. Sau : „Omul e bun", iși repeta pe un ton ironic și amar fraza aceasta a lui Jean-Jacques Paznicii clătinau din cap pe seama bătrînului nebun

[1] În mitologia latină zeități ale infernului

Mai mult decît propria-i soartă îl chinuia gîndul la Fernand. Își călca pe inimă și-i întreba pe paznici ce se întîmplase cu Fernand Ei ridicau din umeri, nu știau.

După o săptămînă i se îngădui lui *monsieur* Gerber să vină la el. „Ce e cu Fernand ?" fu prima întrebare a lui Girardin. „Se pare că se mai află la închisoare, în prevenție", răspunse Gerber. „Trăiește ?" voi să se asigure cu teamă Girardin. „Da, îi răspunse răspicat Gerber. O spune *monsieur* Robinet, și el știe."

Gerber începu să vorbească în germană cu Girardin. La început paznicii nu i dădură voie, dar mai tîrziu îi îngăduiră. În schimb, Girardin, încăpățînat și copilăros, nu-i răspundea Gerber ofta și continua să-l însoțească în plimbările sale

O dată, în timpul uneia din aceste plimbari, Gerber începu să citeze, ca pentru sine, din iubitul său Lucrețiu . „Căci viața întreaga a omenirii se desfășoară in întuneric. / Și asemenea copiilor care noaptea se tem și tremură de toate / Ne temem uneori ziua în amiaza mare de lucruri / Care nu sînt mai vrednice de spaimă decît arătarile de care s-au speriat copiii." [1] Pentru prima oară de zile întregi, Girardin începu să vorbească „Și totuși, sînt mai groaznice, spuse el, încet și încruntat Dar apoi, după o clipă adăuga morocănos . Ați putea sa mă ajutați, *monsieur*, să citesc din Lucrețiu Nu știu dacă latina mea e destul de bună ca să-l citesc singur."

Astfel, Fernand la închisoare, și Girardin la Ermenonville se consolau cu versurile lui Lucrețiu În timpurile acestea mărețe, grele și amare, ale prefacerii, mulți oameni îl citeau pe Lucrețiu ; la Paris apărură într-un singur an patru ediții ale operei sale *Despre natura lucrurilor*

Monsieur Gerber făcea mereu încercări prudente să-l îndemne pe Girardin sa vorbească despre propria sa soartă. Acesta, însă, i se adresa cu asprime, fiind de părere ca flecăreala n are sens ; nici măcar cele spuse de Jean-Jacques nu fusesera folositoare, dimpotrivă Gerber nu răspundea, ci-i arunca priviri triste și mustrătoare. „Nu

---

[1] Citat din *Despre natura lucrurilor* de Lucrețiu

e așa ? spuse după un timp Girardin, pe un ton mai blînd Oare n-am dreptate ?" Iar *monsieur* Gerber răspunse, fără să ridice glasul, dar hotărît : „Nu, domnule marchiz, n aveți dreptate. Nu va pot îngădui, nici măcar în situația dumneavoastră, să criticați vinul cel nobil pentru că unora li s a urcat la cap !"

În ziua aceea Girardin încercă din nou, după multă vreme, sa lucreze. Scoase iar manuscrisul eseului sau *Cu privire la ratificarea legilor de către voința generală* Lucrul îl pasiona și, cîteva zile mai tîrziu, îl întrebă pe credinciosul Gerber · „Ce părere ai ? Să-mi transform studiul într-o lucrare mare, de principiu : *Despre rolul voinței generale în învățătura lui Jean-Jacques* ?" Gerber îl privi cu bucurie : „Vedeți, domnule marchiz, acum ați izbutit și dumneavoastră să treceți hopul – scuzați-mi expresia vulgară !"

La început, munca îl ocupă pe Girardin. Dar după aceea începu din nou să aibă ceasuri de deprimare Știrile din ziare pe care, după un timp, avu din nou voie sa le citească, îl aruncară iarăși într-o deznădejde fără margini. Citi despre măcelurile puse la cale în provincii de răsculați și despre reprimările Convenției. Citi despre nimicirea unor orașe întregi.

Citi, de asemenea, că regina Marie Antoinette fusese executată, după un proces scurt, formal Vestea aceasta o citi cu întîrziere , de mai bine de o săptămînă, leșul reginei se descompusese în groapa cu var.

Sfîrșitul ei îl impresionă mai mult decît alte întîmplări mai sălbatice, mai importante Își aducea bine aminte cum ea împodobise mormintul lui Jean-Jacques cu flori de cimp, ajutind în felul acesta ca memoria lui să rămînă curată, neîntinată. Nu fusese prea inteligentă Marie-Antoinette de Habsburg. Dar suferința te face înțelept, durerea te face înțelept ; aflase asta din proprie experiență Oare își dăduse seama in ultimele-i ceasuri cît de mult contribuise opera și memoria lui Jean-Jacques la moartea ei pe ghilotină ?

Într-o zi, caporalul Grappin, paznicul lui Girardin, spuse, cu fața toată luminată de un rîs încurajator „Bucură-te, «fostule», ți-a venit un oaspete !" În prag stătea bătrînul Robinet

Tare ar fi vrut Girardin să-l dea afară pe nepoftit Dar totodată simți, cu durere, cît de puțini oameni rămăseseră în jurul lui, trei în totul, Jean-Jacques cel mort, Gerber în viață și scumpul său fiu, Fernand, care nu era nici mort, nici viu. Trebuia, așadar, să se mulțumească și cu unul ca Robinet

Monsieur Robinet trecuse și el prin clipe grele Gilberte trăia într-o stare de apatie și disperare Se socotea vinovată de nenorocirile care îi loviseră pe Girardini, datoria ei ar fi fost să-l înduplece pe Fernand să fugă. Nu voia să țină seamă de nici o mîngîiere și de nici un raționament Pe Robinet îl rodea că era atît de neputincios ; dar nu vedea nici o posibilitate de a-i ajuta pe Girardini Trebuia să fie mulțumit ca vampirii din Paris nu puneau gheara și pe el. Se simțea îngrozitor de bătrîn

Dar își adună puterile. Un Robinet nu se dă bătut cu una, cu două. Deocamdată, găsi calea să pătrundă pînă la fostul nobil, socotit suspect. Nu numai că se îmbrăcă ca un țăran bătrîn, dar chiar așa și părea iar caporalul Grappin și gărzile sale, ei înșiși țărani, îi dădură drumul

Stătea în fața lui Girardin, cu fața plină de zbîrcituri, încrețită și mai tare de zîmbetul lui viclean „*Ça y est*, am izbutit", spuse el, și l măsura din ochi pe seniorul de Ermenonville. Acesta se străduia sa se țină drept, milităreste, dar de fapt ramase gîrbovit și foarte bătrîn Robinet simți cu mîndrie că era mai tînăr decît „fostul"

Girardin întrebă încordat de Fernand. Da, Robinet primise știri Fernand se mai afla în *La bourbe*, și, dintre închisorile de prevenție, *La bourbe* era cea mai bună. De altfel, Robinet își îngaduise să trimită bani domnului conte, cîteva mii de livre. „Am să vă restitui suma cît mai curînd cu putință, spuse Girardin de sus, dar apoi

adăugă de îndată, cu o sinceră emoție Vă sînt recunoscător, *monsieur*."

Robinet veni mai des Gilberte voia să vină și ea, trebui s o împiedice aproape cu de a sila Asta mai lipsea ! Prezența unei femei tinere și frumoase ar fi bătut la ochi, ar fi primejduit situația lui și a ei, ar fi înrăutățit-o pe cea a Girardinilor

În schimb o aducea uneori pe strănepoata lui, pe Marie-Sidonia Bătrînul și copila se împrieteniseră. Ea se obișnuise sa umble îmbrăcată foarte simplu, ca o țărăncuță ; se simțea bine așa Singurul lucru care-i ramăsese din viața de odinioara era cățelul Pompon, gras, bătrîn și leneș. De obicei, bătrînul și fetița soseau cu o căruță țărănească , Robinet avea in caruță cartofi sau altceva și se purta de parca s ar fi oprit din drum, să dea binețe unui cumătru.

Paznicii îndrageau copiii și le plăcea să glumească cu Marie-Sidonia. O dată Robinet sosi tocmai pe cînd se aflau la masă. Unii dintre ei erau din sud și mîncau o friptura de iepure cu mult usturoi. Îi poftiră pe Robinet și pe fetiță să guste și ei. Bătrînului îi plăcu , Marie-Sidonia, neobișnuită cu mîncăruri atît de iuți, se codea. Oamenii riseră, stăruiră ca fetița să mănînce și să guste din cidrul lor. O amenințară că altfel n-o vor lăsa să intre în castel Pînă la urmă, fetița mîncă și bău in silă, spre hazul oamenilor Apoi vărsă, ceea ce îi făcu să rîdă și mai mult

Povestea aceasta îl întristă peste măsură pe Girardin

Robinet încerca să-l mîngîie. „O să scapăm de toate ca de un vis urît, domnule marchiz, spuse el Mai curînd decît vă închipuiți. Aveți încredere într-un om bătrîn, care a trecut prin multe Iar atunci, continuă el, mai în glumă, mai în serios, cu un zîmbet mucalit, atunci am să vă rog ceva Am sa mi renovez castelul Latour și o să trebuiască să mă ajutați să-mi refac parcul în stilul dumneavoastră Înapoi la natură, domnule marchiz !"

Robespierre cită, pentru sine și pentru prietenii săi, o frază din Montesquieu [1], pe care o citase și Jean-Jacques · „Poate ca urmașii noștri vor socoti că n am vărsat destul singe și că am lăsat în viață prea mulți dușmani ai libertății“ El, același Robespierre care votase pentru desființarea pedepsei cu moartea, trebuia sa mînuiască tot mai nemilos arma teroarei. Într-adevăr, o cercetare mai amănunțită dădea în vileag, ca dușmani ai republicii, tot mai mulți oameni, socotiți pînă atunci inofensivi. Cu o fantezie sumbră, Robespierre cîntărea părerile și capetele în care ele sălășluiau

Mai întii se răfui cu conducătorii moderaților din Convenție, cu girondinii. Fura traduși în fața tribunalului, douăzeci și unu la numar, condamnați și ghilotinați.

Noii deținuți povesteau in închisoarea *La bourbe* des pre ultimele zile ale girondinilor : cum se apăraseră cu curaj și elocință în fața tribunalului, fără sa se gîndească la ei, ci numai la republică ; cum se întruniseră in noaptea dinaintea execuției într-un simpozion [2], care amintea de banchetele atenienilor din timpurile cele mai bune ale cetății , cum urcaseră pe eșafod cîntind imnurile revoluției.

Fernand asculta cu nesaț Îi cunoscuse aproape pe toți cei douăzeci și unu, cîțiva dintre ei îi ingaduiseră sa-i socoată prieteni

Dar cei care-i trimiseseră la moarte nu erau oare și ei discipoli credincioși ai lui Jean-Jacques ? Pe care dintre ei îi va socoti istoria discipoli mai vrednici, pe cei morți sau pe cei care au ucis ?

De fapt, Fernand era și el – după cum trebuia să și o mărturisească acum – girondin

Ce-i drept, afirmase cu tărie că revoluția trebuie să pornească de la popor Dar in sinea lui sperase, la fel ca

---

[1] *Charles de Sécondat de Montesquieu* (1689—1755) cunoscut scriitor și filozof francez.

[2] La vechii greci banchet la care se purtau discuții filozofice

toți ceilalți oameni învățați, că revoluția poate fi făcută de sus, fără popor. Ba în sinea lui dăinuise, în ciuda tuturor declarațiilor sale de dragoste și de credință, o subapreciere binevoitoare a poporului, întocmai ca și la ceilalți. „Desigur că intențiile noastre, ale oamenilor învățați, au fost bune, dar eram binevoitori de sus, băteam poporul pe umăr, niciodată nu ne-am străduit să-i deprindem graiul, i-am impus pe eroii noștri din antichitate, pe Gracchus [1], pe Spartacus [2] și pe Cincinnatus [3] și am zîmbit îngăduitor cînd poporul nu ne-a înțeles Și acum poporul ne-a azvîrlit la lada de gunoi Pe bună dreptate Căci înțelepciunea noastră artificială a dat greș, iar cea care a înfăptuit revoluția și a scris istoria era înțelepciunea greoaie, primitivă a poporului"

Nu, el, Fernand, n-a înțeles poporul. Nici pe Jean-Jacques nu l-a înțeles Acesta, deși singuratic și izolat prin geniul său, a păstrat legătura cu poporul, a rămas umil, cu toată conștiința măreției sale În schimb lui nu-i fusese dat să fie modest. El, Fernand, s-a închis în sine cu un simțămînt de superioritate Mîndria originii sale a reușit s-o biruie, poate, dar a înlocuit o cu mîndria superiorității sale spirituale

Alți arestați, iarăși foarte deosebiți de cei de pînă atunci, fură aduși la închisoarea *La bourbe*

Într-adevăr, după ce, prin zdrobirea girondinilor, Robespierre și ai săi avură puterea deplină, el continua să pășească cu hotărîre pe îngusta și anevoioasa cărare a virtuții. Abuzurile raționaliștilor fanatici îl iritau de multă vreme Fusese nevoit să privească neputincios cum oamenii aceștia siliseră Convenția să recunoască blas-

[1] *Tiberius Gracchus* și *Caius Gracchus* (sec. II î.e.n.) tribuni romani, au încercat prin reformele lor să ușureze viața grea a țăranilor romani.

[2] *Spartacus* a condus una din cele mai cunoscute răscoale a sclavilor romani din antichitate (sec. I î.e.n.).

[3] *Lucius Quintus Cincinnatus* (sec. V î e n) e dat drept pildă pentru viața lui simplă și austeră.

fematorul lor „cult al Rațiunii"[1] El, ca discipol credincios al lui Jean-Jacques, credea din tot sufletul în Ființa supremă[2] Cine nega Ființa supremă il nega pe Jean-Jacques, pe părintele republicii. Robespierre decretă că ateismul e aristocratic, contrarevoluționar, desfrînat. Hotărî să-i pedepsească pe *énergumenes*[3], pe *enragés*[4], pe fanaticii care ațițau poporul împotriva Ființei supreme.

În așteptarea procesului, unii dintre acești dușmani ai patriei fură aduși în *La bourbe*. Se afla acolo deputatul Riquet, care declara încruntat că republica va pieri dacă va fi condusă de oameni care-și pun nădejdea intr o ființă supremă în loc sa folosească propria lor rațiune, e drept, destul de mărginită Se mai afla aici cetățeanul Bausset, care ocăra în gura mare, spunînd ca nenorocitul de Robespierre, căldicel și moderat, n-are decit să-l pupe, cu mediocritatea și cu ghilotina lui cu tot

Soseau acum și oameni care erau in relații destul de proaste cu unii dintre deținuții mai vechi. Într-adevăr, noii-sosiți, care nu demult fuseseră inca la putere, ii trimiseseră aici pe unii deținuți, dăduseră în judecata pe rudele altora, și acum se aflau laolaltă, urmăritori și

---

[1] In 1793 a fost instituit „cultul Rațiunii", pentru a se inlătura influența celorlalte culte religioase. La 10 noiembrie 1793 a avut loc o serbare solemnă pentru instaurarea acestui cult, Rațiunea fiind întruchipată de *mademoiselle* Maillart actriță la Operă.

[2] „Cultul Ființei supreme" a fost instituit de Robespierre în 1794 ca o reacțiune împotriva desănțării la care dădea naștere „cultul Rațiunii". „Cultul Ființei supreme" era o formă deistă care preamărea virtutea și înțelepciunea.

[3] Posedați de diavol (fr.)

[4] Energumenii, așa-numiții „turbați", în frunte cu Jacques Roux și Leclerc, erau reprezentanții mișcării independente a păturilor proletare și semiproletare ale societății.

„Turbații" au formulat un program de împarțire justă a avuțiilor și de instaurare a unei egalități reale. Ei erau de parere că numai dobîndirea libertății politice nu poate să îmbunătățească radical situația maselor populare. Iacobinii mic burghezii, au zdrobit mișcarea „turbaților".

victime Acum, cînd lumea veche, binecrescută, puţin ironică, se ciocnea într un spaţiu restrîns, în salonul închisorii *La bourbe*, cu lumea nouă, mai puţin rafinată, încordarea crescu.

Fu adus şi deputatul Chaplaine, fostul călugăr capucin, binefăcătorul văduvei Rousseau. Stîrnise de mult mînia lui Robespierre *El* fusese principalul vinovat de introducerea deşănţatului „cult al Raţiunii", oratoria lui obscenă, nelegiuită pusese la cale orgiile cele mai neruşinate Robespierre, însă, detesta nu numai ateismul său militant, antipatriotic ci urmărea, cu o ură întemeiată pe înalte principii morale, întregul lui fel de viaţă, murdar, dezmaţat, nestăpînit, şi-l învinovăţea, chiar mai mult decît pentru ideile sale, pentru purtarea şi felul lui de trai. Îl acuza că sfeterisise bani cu prilejul lichidării Companiei Indiilor Orientale [1] şi în exercitarea altor funcţii de stat Pe lîngă asta, se îmbogăţise de pe urma distrugerii mormintelor regale, însuşindu-şi relicve preţioase.

Astfel ajunsese Chaplaine în închisoarea *La bourbe* şi-şi aştepta procesul

Se plîngea, indignat, celorlalţi deţinuţi de pizma idioata a lui Robespierre, de nerecunoştinta republicii şi nestatornicia poporului. Fostul predicator era un orator minunat, ori de cîte ori vorbea, lumea se aduna în jurul lui şi-l asculta cu încîntare O dată, un negustor ambulant, bănuit că ar fi regalist, se închină şi spuse „M-ai întărit şi m-ai mîngîiat, prietene", şi-i oferi o bucată de salam.

Chaplaine observase ca persoana şi soarta lui îl preocupa pe Fernand. Încerca să se facă înţeles, să se justifice faţă de el. Spre deosebire de majoritatea celorlalţi conducători ai republicii, el nu îngăduise ca teroarea să stingă omenia din sufletul lui Înşira pe cei cărora le salvase viaţa. Chiar unor duşmani ai republicii, ca, de

[1] Compania Indiilor Orientale franceze (1664—1793), înfiinţată pentru comerţul monopolist cu India, a fost principalul instrument al politicii coloniale franceze în India.

pilda, lui *abbe* Sicard [1], abatele Sicard redactase o lucrare minunată despre latina lui Augustinus [2], iar el, Chaplaine, avea o slăbiciune pentru creaţiile spirituale. Tocmai de aceea se străduia perfidul Robespierre nu numai sa-l ucidă, dar şi să-i terfelească memoria. Pentru că nu era în stare să-l urmeze pe culmile unui umanism lipsit de Dumnezeu, dar cu atit mai luminos, il învinuia de patimi josnice, de lăcomie vulgară. Ei, da, acceptase daruri, lucruri de artă care altminteri ar fi fost nimicite, cărţi frumoase, uneori chiar bani. Ei, şi ? Renunţase pentru asta măcar cu o iotă la ideile sale ? Oare lăcomia il minase la atacul împotriva cerului, oare din lăcomie alungase el zeii creştinătăţii ? „Oare adevărul în care cred eu e mai puţin adevărat, se apăra el, pentru că iubesc viaţa, un anumit belşug şi bunul trai ? Nu sînt puritan Tablourile, cărţile imi încălzesc inima Ce s-o fi întimplat cu lucrurile acelea frumoase, se jelea el, cu care mi-am umplut casa ? Barbarii n au înţelegere pentru ele. Poate că acum se şterge careva la dos cu hîrtii pe care mina lui Jean Jacques a aşternut cuvinte nepieritoare"

Chaplaine nu minţea cind afirma că uneori salvase oameni dintr-o toana generoasa Dar trecea sub tăcere faptul că uneori trimisese la moarte oameni tot dintr-o toană, de astă dată josnică şi rea Încă din copilărie fusese susceptibil, setea sa de răzbunare nu trecea cu vederea nici cel mai mic act de duşmănie şi, cînd ajunsese la putere, mulţi trebuiseră sa plătească scump jignirile pe care i le aduseseră şi de care poate că şi uitaseră pe jumătate De pildă, judecătorul Larivière, care dăduse, din ordinul stapînirii, un mandat de arestare împotriva lui Chaplaine, părintele Venance, care scrisese versuri satirice împotriva lui, cînd Chaplaine mai era călugăr capucin · amîndoi işi ispăşiră vina pe eşafod

Chaplaine avu ghinionul ca printre deţinuţii din *La bourbe* să se afle un văr al judecătorului Larivière şi un

[1] *Abatele Sicard* (1742—1822) profesor de gramatică generală la Şcoala normală (1794).

[2] *Augustinus* (354—430) episcop şi părinte al bisericii latina lui se deosebeşte mult de latina clasică

nepot al părintelui Venance Aceştia se bucurau că tristul lor sălaş îl găzduia acum şi pe Chaplaine ; îşi rîdeau de el, îi întrerupeau cuvîntările cu remarci batjocoritoare Il sîcîiau mereu cu cîte altceva

Deţinuţilor din *La bourbe* le plăcea sa joace comedii sinistre, să-şi rîdă de tribunal, de ghilotină şi de ei înşişi. Venance şi Larivière îi îmboldiră pe cîţiva dintre deţinuţi să faca din Chaplaine personajul principal într-una din aceste comedii. Se năpustiră asupra lui pe cînd era culcat în pat, îl tîrîră în faţa „tribunalului revoluţionar", fu declarat vinovat şi executat. Apoi îl aduseră în faţa judecătorilor din Hades[1] ; trebuia să răspundă de asasinarea acelora pe care-i trimisese din ură personală la ghilotină Chaplaine era sensibil, starea lui de spirit uşor influenţabilă ; spre deosebire de alţii, care suportau liniştiţi asemenea farse, el tremura îmbrăcat în cămaşa sa de noapte, se bîlbîia ; oratorul atît de priceput făcea o impresie jalnică. Fu condamnat să fie hăituit de Furii şi cîţiva deţinuţi îl goniră prin coridoare, intonînd corul Furiilor.

Burduhănosul, sensibilul Chaplaine, care dăduse dovadă de linişte şi perspicacitate în clipe de grea cumpănă, nu rezistă la întîmplarea din noaptea aceea Se bucurase, gîndindu-se la ziua în care se va prezenta în faţa tribunalului revoluţionar, gîndindu-se la marea cuvîntare pe care o va ţine la această ultimă apariţie a sa , ideea focului de artificii pe care voia să-l slobozească cu prilejul pieirii sale îl fascinase Acum nu mai putea îndura puţinele zile ce le mai avea de trăit Lua otravă. Dar efectul ei era prea lent. Urla, cuprins de dureri îngrozitoare ; se adună lume, bunul doctor Dupontet îi dădu un leac ; chiar şi încercarea sa de a evada din lumea asta se prefăcuse în farsă.

Chaplaine îşi adusese contribuţia la instaurarea şi consolidarea republicii, avea înţelegere pentru artă şi ştiinţă, făurise, el, unul dintre cei mai buni oratori ai ţării, expresii noi, plastice, unele înălţătoare, altele comice pentru fenomenele revoluţiei, expresii care intraseră în vocabularul

[1] In mitologia greacă zeul Infernului prin extensiune se înţelege Infernul.

tuturor limbilor ; putuse socoti, pe drept cuvînt, că sfîrșitul lui va face din el un personaj tragic. Dar iată ca gluma proastă a cîtorva nenorociți făcuse din el o paiață, a cărei amintire va rămîne pentru totdeauna acoperită de ridicol

În săptămîna ce urmă avu loc procesul lui. Procurorul nici măcar nu se obosi să-și prezinte rechizitoriul într-o cuvîntare amplă , dimpotriva, ceru cetățenilor-jurați în cîteva fraze disprețuitoare, neglijent formulate, sa pedepsească așa cum se cuvine, cu moartea adică, pe „escrocul și afaceristul Chaplaine". Cînd Chaplaine se ridică, pregătindu-se să țină o cuvîntare mare, înflăcărată, președintele îi porunci să nu-i împiedice pe jurați, prin vorbăria lui goală, să-și vadă de alte treburi mai importante În drum spre ghilotină, grasul Chaplaine fu batjocorit prostește și cu veselie de parizienii care-l ovaționaseră de atîtea ori. Își culcă sub cuțit capul, care fusese atît de elocvent, fără să mai rostească un ultim cuvînt

Deținuții din închisoarea *La bourbe* ascultară cu mînie și milă, cu groază și dispreț cele povestite despre sfîrșitul lui tragic și grotesc. Dar uitară de el în mai puțin de o oră, datorită unei întîmplări mărunte petrecută în incinta închisorii.

Fusese furat micul ceas de aur, bătut în diamante, al cetățenei Prévôt, în vîrstă de nouăzeci și unu de ani. Bătrîna, plină de viață, luase parte la distracțiile din salon și lăsase ceasul în camera de dormit.

Furturile erau rare în *La bourbe*, solidaritatea deținuților făcea ca ele sa fie considerate o crimă oribilă, și indignarea crescu și mai mult cînd se descoperi că hoțul ceasului era frumușelul și elegantul Duvivier, tînărul revoluționar răsfățatul doamnelor, cel care avea tatuați crinii regali. Se purtase de parcă ar fi avut parale, nu se zgîrcise cu darurile galante pentru prietenele sale, cu flori și dulciuri, și acum furase ceasul bătrînei cetățene Prévot ! Se dezlănțui o furtună de ură și dispreț. La rîndul lor, autoritățile fură de părere că furtul dovedea necinstea lui Duvivier și, implicit, lipsa oricăror virtuți cetățenești. Nu se mai da crezare concepțiilor lui revoluționare, se da crezare numai crinilor săi tatuați. Duvivier fu judecat și ghilotinat

Deţinuţii din *La bourbe* fură de acord cu sentinţa, şi doamnele cărora le făcuse curte se ruşinau. Numai bătrîna Prévôt spunea : „Dar e îngrozitor ! Bietul tînăr ! Dacă aş fi ştiut, n aş fi scos nici un cuvînt despre ceas" Fu aspru mustrată pentru sentimentalismul ei.

Sfîrşitul, atît de plin de tîlc, atît de lipsit de tîlc, ironic, tragic, comic al lui Chaplaine îl impresionase adînc pe Fernand, dar, ca şi la ceilalţi, melancolia dureroasă şi amară ce i-o trezise soarta lui Chaplaine pieri înecată în zarva stîrnită de furtul ceasului. Ca şi ceilalţi, era supărat pe sine însuşi că se lăsase păcălit de firea plăcută a tatuatului, ca şi ei, încerca o mică mulţumire că fusese executat

Cînd îşi dădu seama de aceste sentimente, rămase uluit Chaplaine nu fusese un om oarecare ; în ciuda slăbiciunilor şi a laturilor sale ridicole, îl socotea un revoluţionar cinstit, care adusese noii Franţe servicii importante. Şi iată că el, un gînditor mîndru de sine, el, discipolul lui Jean-Jacques, fusese mai profund impresionat de soarta unei lichele mărunte, de rînd decît de sfîrşitul, neobişnuit şi semnificativ, al omului politic şi al învăţatului Chaplaine. Fernand se molipsise de la ceilalţi şi, dintr-o clipă în alta, sentimentul său puternic, dureros şi înălţător se prefăcuse într-o vulgară sete de răzbunare, in supărare meschină.

Se cutremură, înspăimîntat de nestatornicia simţămintelor sale. Dar, treptat, spaima se prefăcu în cunoaştere Apoi in împăcare cu sine însuşi.

Va să zică nici el nu era altfel, era ca ceilalţi Simţea cu ei împreună, alcătuia la *La bourbe*, împreună cu ei, o colectivitate, o masă unitară, iar el era o părticică din această masă. Chiar dacă, atunci cînd cugeta şi filozofa, masa se redescompunea sub ochii lui în indivizi, totuşi, el făcea parte din ea

Oamenii erau adesea josnici in închisoarea *La bourbe*, iar el se molipsea de josnicia lor. Dar aşa trebuia să fie. Alcătuiau cu toţii o comunitate şi la bine, şi la rău. Îi unea dispreţul faţă de laşitate, admiraţia faţă de curaj, indiferent dacă cel care manifesta aceste calităţi în ultimele sale clipe era un „fost" sau un radical. Erau demni de milă şi fără minte cînd se certau, se jigneau amarnic pentru con-

cepţii pe care nu le înţelegeau, îi pasiona mai mult furtul unui ceas decît lupta dintre partizanii Raţiunii şi cei ai Fiinţei supreme, se detestau reciproc cînd se credeau nedreptăţiţi la împărţirea supei.

Acolo, la închisoare, ei alcătuiau o unitate cu toate contradicţiile ei.

Iar el făcea parte dintre ei

ZEIŢA RAŢIUNII

Într-o seara, in salon, se auzi strigat de cineva „Dumneata aici, Fernand !" Se întoarse, vocea îi era cunoscută Da era Eugénie Maillart, prietena lui Lepeletier, prietena sa Rîdea şi plîngea, speriată, bucuroasă.

Fernand nu putea pricepe cum era cu putinţa ca ea, cea mai apropiată prietenă a martirului Lepeletier, să ajunga la închisoarea *La bourbe*

Eugénie îi istorisi Lucru ciudat, Chaplaine, în pra buşirea lui, o trăsese după dînsul. Înainte de marea serbare a „Raţiunii", Chaplaine venise la ea şi-i ceruse s-o întruchipeze pe zeiţa Raţiunii. „Mi-era scîrba de omul acesta murdar, povesti ea, şi, dintre toate rolurile stupide pe care a trebuit să le joc, acesta era cel mai stupid. Dar puteam să refuz ? Sigur că aş fi fost tîrîtă în faţa tribunalului pentru atitudine duşmănoasă faţă de stat Nu sînt făcută să fiu martiră. Ştiu că Michel m-ar fi înţeles "

Fernand o înţelegea şi el Femeia aceasta cunoştea lumea şi inerentele contradicţii dintre gîndurile şi acţiunile omului. Avea structura lui Lepeletier. Accepta, fără a face prea mult caz, soarta plină de ironie, absurdă, ce o pedepsea pentru o faptă împotriva căreia se răzvrătise întreaga ei fiinţă.

După aceea povesti cu amănunte, rîzînd scîrbită, cam ce i se întîmplase. Chaplaine şi ceilalţi mareşali ai ateismului doreau ca serbarea să aibă cît mai repede loc. Abia dacă acordară, celor care trebuia să apară la serbarea „Ra-

țiunii", trei zile pentru pregătiri. Cetățenii Gossec[1] și Gardel[2], compozitorul și maestrul de balet al Operei, primiră ordinul să adapteze în așa fel baletul-oratoriu *Slăvim libertatea*, încît să poată fi cîntat la Notre Dame cu titlul de *Slăvim Rațiunea*. Decoruri, culise, recuzită fură cărate degrabă de la Operă la catedrala Notre Dame, căreia i se schimbase numele în Templul Rațiunii În partea corului fusese așezat un vîrf de munte, iar pe culmea lui se înălța Templul Rațiunii Totul era făcut de mîntuiala și, cînd ieși din templu, îmbrăcată într-o rochie albă, cu boneta frigiană și cu o lance în mînă și se așeză pe tron, Eugénie se temu că toată șandramaua are să se prăbușească. Se sperie și mai mult atunci cînd patru hamali din hale, costumați în preoți, o ridicară, cu tronul ei cu tot, și începură să coboare treptele muntelui artificial, acoperite cu un covor verde ; se auzeau trosnituri îngrijorătoare. Și procesiunea triumfală prin Paris fusese istovitoare. Ploua cu găleata, rochia ei subțire, albă se udase numaidecît, dîrdîia pe tron, iar în alaiul ei, dansatoarele și coristele și mai dezbrăcate, în pantofi de balet, înghețau mai rău, pășind prin ploaie și noroi, cu obligatorul surîs de adorație pe buze. Apoi fusese nevoită să șadă ore întregi în sala Convenției, udă pînă la piele, temîndu-se de o răceală primejdioasă, să asculte cuvîntările și să primească sărutări oficiale, înainte de a fi, în sfîrșit, transportată din nou la Notre Dame.

Deși Eugénie vorbea pe un ton zeflemitor, Fernand își dădu seama de sila, rușinea și disperarea prin care trebuie să fi trecut femeia aceasta. Era veselă de felul ei și învățase de la Lepeletier să găsească prilej de petrecere și în împrejurările cele mai absurde. Dar detesta din răsputeri vulgaritatea și desigur că-i pierise zîmbetul de pe buze cînd trebuise să îndure toată nebunia și murdăria aceea, sărutările membrilor Conventiei, atingerile patriotice și libidinoase ale mulțimii

---

[1] *François-Joseph Gossec* (1734—1829), compozitor francez, a compus în timpul revoluției imnuri și cîntece.

[2] *Pierre Gardel* (1758—1840) maestru de balet la Opera Mare din Paris.

Eugenie mai povesti şi despre o altă comedie sinistră la care trebuise sa participe. Fusese silită să prezideze, tot pe tronul ei şi in veşmintele de zeiţă a Raţiunii, în biserica de la Saint-Denis [1], la nimicirea mormintelor regilor Franţei. O mulţime voioasa, întăritată de Chaplaine, smulsese din mormintele lor osemintele regilor, ale principilor, miniştrilor şi ale prelaţilor, ale căror nume umpleau istoria Franţei. Făcuseră glume pe seama osemintelor, jucaseră popice cu capul lui Louis şi al lui François, al lui Philippe şi al lui Henri [2]. Rămăşiţe de tot soiul, trupuri îmbălsămate, schelete, sceptre, coroane, cirje episcopale şi alte atribute ale puterii fuseseră zvîrlite grămadă, mulţimea dănţuise deasupra lor, călcîndu-le în picioare, strivindu-le Chaplaine îşi luase coroane, inele regeşti cu pecete şi alte amintiri asemănătoare pentru colecţia sa. La inceput voiseră să-l cruţe pe bunul Henri al IV-lea, pentru că, fiind îmbălsămat după moda italiană, era bine conservat, şi mai ales pentru că era popular. Dar marii preoţi ai Raţiunii nu îngăduiseră şi puseseră să fie şi el aruncat în uriaşa groapă cu var, unde fuseseră distruse rămăşiţele tuturor celorlalţi. Cruţaseră un singur cadavru, acela al mareşalului Turenne [3] După cîte ştia Eugénie, popularul conducător de oşti fusese transportat la Muzeul de ştiinţe naturale , acolo se afla probabil şi acum printre diferite animale neobişnuite, împăiate După ce ultimul cadavru dispăruse în groapa cu var, Chaplaine spusese : „Cu aceasta a fost încheiată pentru totdeauna epoca monarhiei De acum înainte omenirea va socoti numai după calendarul republicii."

Deţinuţii din *La bourbe* o admirau şi o compătimeau pe Eugénie Energumenii, radicalii fanatici socoteau că trebuie să fie mîndră că avusese prilejul să joace nobilul rol al zeiţei şi erau de părere că, indurînd unele neplăceri, nu plătea prea scump măreţia acelei zile

---

[1] Biserica Saint-Denis, în apropierea Parisului, este unul dintre cele mai vechi monumente gotice. Aici erau îngropaţi regii Franţei

[2] Numele mai multor regi ai Franţei.

[3] *Henri de la Tour d'Auvergne de Turenne* (1611—1675), conducător de oşti protestant, care a condus armatele franceze în războiul de treizeci de ani şi în prima parte a domniei lui Louis al XIV-lea

Toţi, chiar şi adversarii ei politici, ţineau la Eugenie Maillart. Dar ea, nu-ncăpea îndoială, îl prefera pe Fernand. Era cu el ori de cîte ori putea, îşi făcea griji din pricina piciorului lui şchiop, avea cu el discuţii triste, glumeţe, tandre. Se înfiripă între ei o idilă duioasă şi puternică, delicată şi înţeleaptă, în faţa morţii, care-i înconjura şi-i pîndea şi pe ei.

Amintirea lui Michel Lepeletier nu-i tulbura, ci îi apropia şi mai mult. Zîmbeau la vederea chipului de piatră nobil, dar inexpresiv al lui Lepeletier, expus în închisoare. Cît de deosebit de acesta fusese chipul inteligent, urît la nfăţişare, plin de omenie al adevăratului Lepeletier !

În dragostea lui Fernand şi a Eugéniei era şi amintirea mortului, şi primejdia ce-i aştepta în viitorul apropiat. În atmosfera înfrigurată din închisoare iubirea lor le dădea elan şi simţămîntul unei fericiri luminoase, libere. Dragostea lor era de asemenea natură, încît ceilalţi o respectau şi n-o tulburară nici măcar cu o aluzie.

Zilnic alţi deţinuţi erau duşi spre neant, şi Eugénie era pe deplin conştientă de primejdia ce o ameninţa. „Vor spune, desigur, că refuzul de a juca rolul de zeiţă însemna moartea. Dar n-o să-mi ajute mult în faţa tribunalului. Brutuşii îmi vor răspunde : «Dacă e aşa, chiar trebuia să mori, cetăţeano !»" Altă dată spuse : „Dacă vor veni să mă ia, frumosul mormînt, pe care am pus să mi-l zidească după modelul mormîntului lui Jean-Jacques va rămîne gol ; doar n-or să se arate mai îngăduitori cu mine decît cu prinţesele moarte."

Acestea erau discuţiile lor. Dar Fernand observă, zîmbind, îngîndurat şi cu oarecare pizmă, că totuşi, în sinea ei, Eugénie socotea cu neputinţă ca soarta s-o lovească şi pe ea. De fapt, acolo, în închisoare, tînăra Eugénie şi cetăţeana Prévôt, în vîrstă de nouăzeci şi unu de ani, erau cele mai optimiste.

O dată, Eugenie îşi mărturisi, mai mult fără voie, speranţa. Îi povesti lui Fernand cum într-o zi se întîmplase să fie de faţă tocmai cînd o mulţime de păsări fuseseră prinse în plasă. Le cumpărase şi le dăduse drumul, în prezenţa păsărarilor nedumeriţi, care clătinau supăraţi din cap. Fil-

fiitul şi bucuria cu care se avîntaseră în văzduh ciocîrliile, sturzii, piţigoii şi cintezoii era una din amintirile ei cele mai luminoase „Aşa va fi cînd mi se va da şi mie drumul", spuse ea

Apoi, într-o dimineaţă, Eugénie dispăru, tot atit de brusc cum venise. Fernand se sperie, de parcă l-ar fi lovit pe el însuşi nenorocirea

Mai tîrziu află că fusese transferată într-o altă închisoare, iar mai tîrziu că fusese eliberată

Îşi reveni greu din prima spaimă

Eugénie îi lipsea Participa ca şi pînă atunci la frămîntările din *La bourbe,* dar simţea mai intens goliciunea şi plictisul acestei forfote Tot mai des şi mai puternic îi era dor de singurătate

Îl cuprinse o deznădejde profundă, fatalistă Se înşelase, nu era ca toţi ceilalţi, era, din nefericire, deosebit. Îşi repeta cu amărăciune : *„Impares nascimur, pares morimur,* ne naştem inegali, abia în faţa morţii devenim egali".

NEÎNDURATĂ E CU NOI PRONIA

Armata iacobinilor, dispreţuită şi batjocorită de specialiştii din lumea întreagă, armata mobilizării generale, „jalnica armată alcătuită prin recrutarea obligatorie de teroare", învingea Ştirile victoriilor soseau una după alta de pe fronturi.

Parisul era în sărbătoare.

Sărbătoarea cuprinse şi închisoarea *La bourbe* Deţinuţii se adunară în grădină sub steagul tricolor , bustul lui Jean-Jacques şi cel al lui Lepeletier cătau spre ei Se cîntă un imn al poetului Vigée, un deţinut din *La bourbe* Gardianul-şef, Thirion, ţinu o cuvîntare, vorbiră şi cîţiva deţinuţi

Fură citate multe fraze din Jean-Jacques Un deţinut, avocatul Brognard, un *enragé,* care era sigur că va fi con-

damnat, strigă „*Res publica! Morituri te salutant!*[1] Republică! Cei care merg la moarte te salută!" Ceilalți i se alăturară în cor

Era sărbătoare și la Ermenonville

Girardin își dădea seama că dacă ar fi învins armatele aliaților, el și Fernand ar fi scăpat de primejdia morții. Totuși se bucură sincer de victoria republicii. Și, cînd paznicii lui se așezară la masa festivă, le trimise vinul cel mai bun din pivnița sa și i rugă să-i îngăduie să ia parte și el la masa lor.

Astfel că acum ședea în mijlocul flăcăilor acelora de treabă, puțin necioplIți, din gărzile naționale. Unul din ei recunoscu: „Ne-ai turnat un vin grozav «fostule»!", iar un altul spuse „Ești suspect, bătrîne, dar un om cumsecade", și-l bătu pe umăr. Girardin ascultă glumele lor simple, grosolane, se gîndi la „voința generală" și se simți un discipol credincios al lui Jean-Jacques

Cetățeanul Vincent Huret, primarul fanatic, bănuitor de la Senlis se revoltă cînd auzi de această fraternizare.

De altfel, avea, și fără asta, pricini să fie nemulțumit Nu-și ascunsese admirația față de deputatul Chaplaine, și acum acest cetățean Chaplaine trebuise să fie decapitat, ca dușman al patriei. Faptul putea avea urmări grave pentru el

Cu atît mai zelos se avîntă în activitatea patriotică.

Cînd auzi de purtarea nerușinată a gărzilor naționale, se duse la Ermenonville. Ținu în fața caporalului Grappin și a oamenilor săi o cuvîntare aspră despre vigilența republicană. Îi amenința că-i va denunța superiorilor lor Le interzise să mai îngăduie suspectului Girardin vreun contact cu lumea din afară.

După aceea cetățeanul Huret trecu prin parc, pentru a saluta cu tot respectul mormîntul marelui Jean-Jacques Făcuse bine că venise o dată să pună și acolo ordine. Acest Ermenonville, și parcul în aceeași măsură ca și castelul, era o citadelă a reacțiunii! Întregul peisaj era plin de orori de

[1] După cum spune istoricul latin Suetoniu, acestea erau cuvintele cu care gladiatorii îl salutau pe împăratul *Claudius* (10 î.e.n.—54 e.n.)

pe vremea tiranilor Se aflau acolo statui de piatră ale unor bărbaţi falnic împodobiţi, de pe vremea vechiului regim, iar unii dintre ei purtau nume suspecte, străine, aristocratice, indicînd că fuseseră în relaţii cu tiranii aceia care porniseră război asupra republicii. Şi asta în imediata vecinătate a locului unde se afla înmormîntat Jean-Jacques!

Întors la Senlis, cetăţeanul Huret făcu apel la populaţie, să pună capăt acestei ruşini.

Locuitorii din Senlis porniră spre Ermenonville încărcaţi in două care mari · duceau cu ei unelte potrivite, securi, tîrnăcoape, topoare, precum şi un butoi de cidru. Pătrunseră în parc, călcară în picioare răzoarele şi sparseră nasurile cîtorva aristocraţi de piatră. Apoi îşi suflecară mînecile şi se apucară cu elan de treaba principală. Furia lor se îndreptă mai ales asupra a două construcţii : piramida poeţilor bucolici [1] şi „Templul filozofiei". Ambele lăcaşuri erau pline de busturile unor străini şi de inscripţii în limbi străine, de bună seama antipatriotice. Zdrobiră capetele poeţilor şi filozofilor greci, romani, englezi, germani în strigătele însufleţite de : „Jos tirania ! Trăiască libertatea !" Nu era lucru uşor să dărîmi coloanele puternice şi bine îmbinate ale „Templului filozofiei", dar entuziasmul celor din Senlis le veni de hac După ce terminară treaba, işi serbară triumful pe coloanele răsturnate, bucurîndu-se de faptul că şi-au îndeplinit datoria de priveliştea frumoasă, de cidru

Jupîn Maurice privise cu groază la cele petrecute. Alergă în sat şi dădu alarma. Parcul era mîndria lor. Jean-Jacques ţinuse la el, mulţi străini veneau să-l viziteze Jupîn Maurice reuşi să adune vreo zece persoane.

Sosi împreună cu ei şi le spuse celor din Senlis că parcul servea cauzei republicane, ca acolo îşi petrecuse Jean-Jacques ultimele zile, iar construcţiile acelea de piatră îşi aveau şi ele rostul lor Patrioţii se arătau neîncrezători. Se vedea că cei din Ermenonville mai erau slugile „fostului", nu se puteau dezbăra de mentalitatea lor de sclavi Ei, cei

[1] Poeţi care au cîntat viaţa păstorilor într-o lumină idilică. Teocrit şi Longos au fost poeţii bucolici ai literaturii antice greceşti, Virgil, al literaturii latine. Ei şi-au găsit imitatori în literatura europeană din secolele al XVI-lea al XVII-lea şi al XVIII-lea.

din Senlis, aveau încredere în primarul lor, cetăţeanul Huret ; de altfel, erau îmbibaţi de cidru şi mai numeroşi. Deoarece jupîn Maurice invoca mereu alte argumente şi fraze ale lui Jean Jacques, rîseră mai întîi, apoi îi poruncirä să tacă şi, cum el continua să vorbească în fraze umflate, luară o cergă din car, îl zvîrliră pe grăsan în ea, îl aruncară în sus, îl prinseră iar, îl tot săltara aşa, în timp ce el ţipa şi se zbătea, într-un cuvînt, petrecură de minune.

În cele din urmă, jupîn Maurice se ghemui, zdruncinat, stors de vlagă şi zdrobit, printre coloanele năruite, cugetînd cu amărăciune ce interpretare stupidă, dăunătoare se întîmpla uneori să sufere învăţătura lui Jean-Jacques cu privire la „voinţa generală"

Între timp, cei din Senlis porniră să facă o vizită „fostului"

În holul castelului ii întîmpină *monsieur* Gerber

Privise din depărtare întîmplările din parc. Barbarii năvăliseră acolo, asemenea goţilor şi hunilor, transformînd templele în grajduri pentru caii lor Pustiiră parcul, ultima bucurie a lui Jean-Jacques, „natura" lui Nu răbdau să dăinuie nici măcar această măruntă împlinire a visurilor lui Jean-Jacques Sufletul lui *monsieur* Gerber era sfîşiat de durere Încercă să şi-o ameţească, recitind un vers al lui Eschil[1] : „Neîndurată e cu noi pronia ce stă la cîrma lumilor"

Acum insă, cînd pătrundeau chiar in castel, nu putea să tacă. Le ieşi înainte, palid şi demn „Domoliţi-vă, domnilor, spuse el Gîndiţi-vă la legea fundamentală a republicii : libertatea unui cetăţean sfîrşeşte acolo unde începe libertatea altuia. În numele lui Jean-Jacques, al cărui spirit vă inconjoară pe voi şi pe mine, vă spun . cetăţeni, în pragul acestei case sfîrşeşte libertatea voastră !"

Stătea în faţa lor, firav, fără vlagă, cu părul rar, mult mai bătrîn decît era în realitate , dar ochii săi nu clipeau, ci aruncau priviri aprinse şi dîrze asupra „hunilor", vocea lui răsuna profund şi convingător Semăna în chip ridicol cu Jean Jacques, şi poate că cei din Senlis se gindeau nelă-

[1] *Eschil* (aprox 525—456 î e n) cel mai vechi poet tragic grec

murit la portretele lui Jean-Jacques, pe care le văzuseră Se opriră o clipă.

Apoi unul spuse „Lasă vorba, caraghiosule !" iar un altul : „Ăsta-i un fost preot, un slujitor al superstiţiei, se vede după cum trăncăneşte !" Dar erau bine dispuşi, nu-i făcură nimic, îi aşezară doar pe cap o bonetă roşie a libertăţii, îi dădură să guste din cidrul lor, cerîndu-i să bea pentru pieirea aristocraţilor ale căror statui le dărîmaseră

După discuţia neplăcută avută cu cetăţeanul Huret, caporalul Grappin nu găsise cu cale să împiedice poporul suveran de a face ordine in parc. Răspundea însă de viaţa şi integritatea fizică a suspectului său. Îşi aşeză gărzile în faţa uşii ce ducea spre odaia acestuia şi-i îndemnă pe cei din Senlis să se întoarcă acasă, iar aceştia, obosiţi de atîtea eforturi patriotice şi de petrecere, se lăsară convinşi

O VOCE DIN CLOACĂ

Iacobinii erau vigilenţi Se credea că existau conspiraţii în închisori, deţinuţilor le fu interzisă orice legătură cu lumea din afară

Cei închişi nu mai aflau nimic din ce se întîmpla în lume , numai primul-*concierge* le citea în fiecare seară din *Moniteur.* Acum nici descurcăreţul *monsieur* Robinet nu mai izbutea să-i transmită ştiri lui Fernand. Acesta nu află nimic despre devastarea Ermenonvilleului.

Se introduse o nouă ordine interioară foarte severă. Era interzis să se trimită deţinuţilor alimente. De asemenea, se interzise muzica. Cîinii trebuiră îndepărtaţi În dormitoare nu mai era lumină. Cine încălca vreuna din dispoziţiile noului regulament era închis în celula individuală Spoiala de veselie a închisorii *La bourbe* pieri.

O dată cu severitatea crescu şi murdăria. *La bourbe* apărea acum în toată mizeria ei. Fernand suferea amarnic din pricina murdăriei Găsea că *La bourbe,* mocirla, îşi purta acum, pe bună dreptate, numele Şi la figurat, căci masa

deţinuţilor era de asemenea o mocirlă. Viaţa în comun nu mai constituia o mîngîiere, o înălţare ; veşnica prezenţă a celorlalţi enerva şi zgîndărea, dădea senzaţia unei murdării lipicioase

Ca un fel de bătaie de joc, deţinuţii fură siliţi să se întrunească, ca şi mai înainte, spre seară, în salon Primul-*concierge* declară că dreptul de întrunire este un drept fundamental al republicii. Şedeau deci laolaltă, sporovăiau, jucau cărţi sau dame, se certau, iar de pe pereţi îi priveau măreţele citate despre omenie şi drepturile omului Nicăieri Fernand nu simţea atît de violent întreaga absurditate a vieţii în închisoare ca acolo, în salon. Fără sens erau veşnicele, sălbaticele discuţii ale deţinuţilor Fără sens era soarta lor. Fără sens neîncrederea dogmatică a celor care-i închiseseră acolo

Toată ţara era cuprinsă de un vîrtej fără sens

Pentru ca să nu înnebunească şi el, căută să dea un sens acestei lipse de sens. Măreţia nu este de conceput fără o urmă de nebunie. Îi stăruiau în minte versurile unui poet englez : *„Great wits are sure to madness near allied / And thin partitions do their bounds divide* Geniul şi nebunia sînt înrudite, zidul ce le desparte e subţire !" [1] Jean-Jacques, persecutat de întreaga lume din pricina înţelepciunii şi îndrăznelii sale, se refugiase uneori în nebunie. *Thelo, thelo manénai.* Acum, pentru că încerca, cu un curaj nemaiîntîlnit, să clădească un stat întemeiat pe raţiune, poporul francez era atacat de întreaga lume ; oare nu-i era îngăduit să aibă accese de nebunie ? Ca şi în viaţa lui Jean-Jacques, acum, în istoria Franţei, o acţiune de o genială consecvenţă era întreruptă de acte de nebunie Dar de fiecare dată poporul găsea din nou, cu un instinct sigur, calea înapoi, spre raţiune.

Fernand se străduia din răsputeri să rămînă obiectiv şi în clipele de grea încercare, să nu îngăduie ca imaginea întregului să fie deformată în ochii lui din pricina propriei sale soarte.

---

[1] Vers din *Absalom şi Achitopel* de poetul englez *John Dryden* (1631—1700)

Desigur, actul arbitrar al unui individ prost și răuvoitor îl aruncase în această nenorocire. Dar, în lupta ei pentru existență, republica avea dreptul să facă tot ceea ce-l putea înspăimînta și nimici pe dușman Era nevoită să folosească și serviciile unor funcționari subalterni, nu-și putea îngădui să șovăie mult. Robespierre, Saint-Just, Martin Catrou aveau dreptate într-o asemenea împrejurare neîndurarea devenea virtute, iar cel care, din prea multă bunătate, respingea măsurile aspre ale republicii devenea dușmanul ei prin însuși acest fapt.

Acum, acolo, în străfunduri, trebuia să rămînă el însuși. Dacă acum, din cauza nedreptății care-l lovea personal, pierdea busola, dacă acum nu stătea cu toată ființa lui alături de republică, chiar și alături de această republică a teroarei, atunci pierdea dreptul de a se pretinde frate cu poporul.

Între timp, la Latour îngrijorarea sporea. Robinet nu-i putea ascunde Gilbertei că legătura cu Fernand era întreruptă Gilberte nu mai putea să stea cu mîinile-n sîn. Voia să plece la Paris, voia să încerce ea însăși să-i vină lui Fernand in ajutor

Monsieur Robinet o implora să nu facă vreun gest necugetat Noile dispoziții interziceau tuturor „foștilor" să locuiască la Paris. Dacă Gilberte pleca din Latour, își primejduia propria situație, fără perspective de a-l putea ajuta pe Fernand. Dar argumentele și rugămințile n-o înduplecară. Plecă la Paris.

Mai întîi voia să vorbească cu Martin Catrou Nu era de închipuit că el îl va lăsa să piară pe prietenul său cel mai apropiat Desigur că nici nu știa de arestarea lui Fernand , asemenea arestări erau acum atît de frecvente, încît nimeni nu mai făcea caz de ele. Trebuia să-i dea de știre lui Martin

Presupunerea ei că nu știa nimic despre arestarea lui Fernand se adeveri. La Convenție află ca Martin era plecat în Vendée, cu o misiune specială. Oricum, trebuia să întreprindă ceva Tribunalul revoluționar lucra cu o iuțeală îngrozitoare.

O căută pe soția lui Martin, pe cetățeana Jeanne Catrou, și se duse la locuința ei, supraîncărcată cu mobilă Jeanne

o măsură cu neîncredere. Gilberte pregătise cu grijă ce-avea să-i spună. Jeanne știa doar cît de buni prieteni erau Martin și Fernand, nu era cu putință ca Martin Catrou să fi fost prieten cu un dușman al patriei. Arestarea lui Fernand era fără-ndoială o greșeală de neînțeles, iar Gilberte o ruga pe cetățeana Catrou să-l înștiințeze pe soțul ei.

Jeanne nu-l putuse suferi niciodată pe Fernand, de la început nu avusese încredere în el Acum se părea, deci, că nici alții nu mai aveau încredere în el. Află cu satisfacție de arestarea lui. În sinea ei era mulțumită că Martin nu se afla la Paris ; singurul lucru în care nu se-nțelegea cu el era prietenia lui cu contele.

„Deputatul Catrou se află din împuternicirea Convenției în Vendée, spuse ea, pentru a-i pedepsi pe rebelii înfrînți și pentru a i împiedica să trădeze a doua oară. Treaba aceasta cere toată atenția. Crezi dumneata, cetățeano, că am să-i răpesc din timpul lui prețios pentru o problemă personală atît de măruntă ? Nu te înțeleg N-ai încredere în justiția republicii ? Vrei să ceri altceva decît justiție ? Vrei să ceri îndurare ? Îndurarea nu este o virtute republicană !"

Gilberte nu se putea hotărî să se întoarcă la Latour, unde nu putea să facă nimic Rămase la Paris. Se duse la închisoarea *La bourbe* și căuta o posibilitate să trimită un bilet lui Fernand, să obțină un cuvînt de la el Și alți prieteni ori rude de-ale celor închiși se învîrteau cu asemenea gînduri prin preajma închisorii Gilberte știa că banii puteau multe, și adusese bani cu ea. Dar măsurile de siguranță se înăspriseră, gărzile și paznicii erau morocănoși, provocatorii mișunau ; Gilberte fu prevenită că un pas necugetat putea primejdui soarta prietenului ei, ca și propria-și soartă.

Cîntărea zi și noapte în ce măsură ar fi putut Fernand să scape și primejdia care-l amenința

Se aventură la ședințele tribunalului revoluționar, să vadă pe cei de care depindea soarta lui.

Erau aceiași judecători și jurați pe care îi văzuse și Fernand, la vremea lui. Dar atît ei, cît și metodele lor se schimbaseră Li se explicase limpede că datoria lor era să extirpe cancerul care rodea dinăuntrul ei republica, și asta cît mai

repede Fuseseră înlăturate cele mai multe dintre măsurile care, apărîndu-l pe acuzat, puteau întîrzia darea sentinței. Jurații aveau instrucțiuni să nu cîntărească negustorește, precis și drămuit, ce făcuse unul sau altul dintre acuzați, ci să dea ascultare intuiției lor. Trebuia să aplice învățătura lui Jean-Jacques : „Conștiința este o voce divină, care-l călăuzește fără greș și pe neștiutor"

Acuzații nu mai apăreau individual înaintea judecății, ci în grupuri de cîte doisprezece, cincisprezece, o dată chiar douăzeci și șapte, adunați laolaltă în chip arbitrar de un secretar oarecare în subordine, adică : „Cetățeanul Dupont și alți doisprezece conspiratori". Erau conspirații ciudate. Se uniseră, de pildă, mari aristocrați cu mici prăvăliași care depășiseră prețurile maximale, cu o prostituată care înjurase ca pe vremea regalității, cu un fost fermier general și cu proprietarul unui teatru de marionete, bănuit că-și bătuse joc de republică cu ajutorul păpușilor sale ; conform actului de acuzare, ei se vorbiseră cu toții, în închisoarea Luxembourg [1], să trădeze patria și să i sprijine pe tiranii inamici.

Cu privirea pătrunzătoare pe care ți-o dă frica, Gilberte îi urmărea pe judecători și pe acuzați. Observă cît de blazați erau jurații, și totuși nervoși ; se vedea că activitatea aceasta devenise pentru ei o rutină, deși o socoteau cît se poate de importantă. Gilberte nu se socotea foarte deșteaptă și pricepută în cunoașterea oamenilor, dar teama o făcea să simtă ce se petrecea îndărătul frunților judecătorilor și juraților. Convenția, municipalitatea Parisului, clubul iacobinilor îi îndemnau . „Făceți-vă datoria ! Scăpați-ne de molima trădării ! Nimiciți-i pe toți vinovații, fără milă ! Mai bine să piară puțină carne sănătoasă decît să dăinuie cea putredă pe trupul republicii." Acuzații erau aduși în fața tribunalului la intervale din ce în ce mai scurte și după o cercetare din ce în ce mai sumară. Jurații, sfîrșiți de oboseală, nu mai puteau face nici o deosebire între acuzați. În afară de aceasta, publicul se amesteca în vorbă, arunca ocări acuzaților, îndemna pe jurați : „Mai repede ! Mai re-

[1] Palat din Paris, construit în 1620 care în timpul revoluției din 1789 a servit drept închisoare.

pede !" O nouă neîncredere își făcea loc pretutindeni, fiecare îl bănuia pe celălalt, circulau zvonuri că însuși tribunalul ar fi corupt Mila era socotită crimă, și fiecare achitare trezea bănuieli. Gilberte își dădea seama ce se petrecea în sufletul juraților în asemenea condiții. Erau desigur inimoși de felul lor, dar se supuneau „vocii lăuntrice" și rosteau : „Vinovat, vinovat, moarte, moarte".

Mulți dintre acuzați, se pare chiar majoritatea, erau într-adevăr vinovați, sau cel puțin gata să dăuneze republicii dacă s-ar ivi prilejul. Unii, însă, se vedea că erau indiferenți față de orice politică, că nu-i preocupa decît scumpa lor viață și o oarecare bunăstare Se întîmpla ca asemenea acuzați sa fie achitați, dar asta depindea de o întîmplare, de dispoziția tribunalului, tocmai de acea „voce lăuntrică", voce care prefera să condamne decît să achite.

Gilberte își imagina cum ar arăta Fernand printre acuzați. Superstițioasă, căuta semne prevestitoare Fernand era întocmai ca cetățeanul Usson, ca cetățeanul Renard și cum le va merge acestora așa-i va merge și lui. Îngheță pînă-n măduva oaselor cînd cetățeanul Usson fu trimis la ghilotină, se bucură peste masura cînd se anunță achitarea cetățeanului Renard.

De la tribunal alerga la închisoare, de la închisoare la Convenție. Acolo întrebă dacă deputatul Catrou s-a întors și cînd avea să se întoarca. La închisoare întreba în dreapta și-n stînga dacă nu se găsește totuși vreun paznic cu care să se poată sta de vorbă. Apoi alerga din nou, atrasă și înspăimîntată, la ședințele îngrozitoare ale tribunalului

Între timp, deținuții din *La bourbe* descoperiseră, în ciuda masurilor severe, un mijloc de comunicare cu lumea din afară. Descoperiseră că anumite țevi din latrine transmiteau sunetele pînă-n canalele subterane unde se vărsau. Se puteau auzi cuvintele rostite acolo, se putea sta de vorbă cu lumea aceasta subterană.

Era emoționant și grotesc să auzi vocea unui prieten, a soției, a iubitei, răzbătînd prin murdărie , era emoționant să-ți închipui cum cel care vorbea coborîse în adîncurile respingătoare, împuțite, așteptînd ore întregi pentru ca vocea lui să ajungă la cél căutat.

Zilnic, unul sau altul erau chemați în mare taină la latrină, pentru a putea auzi răzbătînd din cloacă vocea vreunuia din cei apropiați

O spaimă dulce îl cuprinse pe Fernand cind, într-o zi, fu și el chemat, grabnic și în mare taină, la latrină Pe cînd se ducea într-acolo, se juca de-a ascunselea cu sine însuși, prefăcîndu-se a crede că-l cheamă Eugénie, care avea să-i spună ceva , nu voia să-și mărturisească a cui voce o aștepta.

Apoi se auzi glasul, glasul Gilbertei. Ea rosti doar puține cuvinte, foarte simple. Spunea : „Cum îți merge ?" și „S-au pus multe la cale pentru tine N-am voie să-ți dau amănunte Dar e sigur că or să reușească." Și-i mai adăugă : „Să n-ai teamă".

Iată că Gilberte, draga lui Gilberte, intrase pînă la genunchi in murdărie pentru ca el să-i poată auzi vocea, iar ea pe a lui Era sfîșietor și minunat. Și ceea ce făcea ea era cu totul nebunesc. Își primejduia singură viața, și, bineînțeles, nu-l putea ajuta, și ceea ce spunea era desigur nascocit, numai ca să-l mîngîie Și, totuși, Fernand se simțea mîngîiat Cuvintele ce urcau spre el, însoțite de putoare, murdărie și ridicol, erau mai plăcute urechilor și inimii lui decît cea mai frumoasă muzică.

Șederea în *La bourbe* nu i se mai părea grea, somnul îi era liniștit. Își dădea seama că vorbele ei nu erau altceva decît o dorință, un vis , totuși, mesajul Gilbertei îi trezea speranță și-l liniștea

Lepeletier descrisese odată ce risipitoare e natura, ce monstruos de mult nimicește, pentru a crea ceva nou, mai bun , și, luind in considerare istoria universală, în ansamblul ei, tot în același fel se înfăptuia și revoluția omenirii. Prietenul lui avusese dreptate Fernand spera, era convins că din măruntele, absurdele, odioasele întîmplări contradictorii ce se petreceau în jur, se va ridica, în cele din urmă, ceva măreț, Franța cea nouă, Franța lui Jean-Jacques

Auzea vocea Gilbertei, în mijlocul nebuniei și mizeriei din *La bourbe* Duhoarea din care țîșnea vocea ei se risipea, rămînea doar vocea ei limpede, încrezătoare în viitor

Lucrurile se petrecură întocmai cum prevăzuse cu amărăciune cetăţeanul Vincent Huret, primarul din Senlis, la căderea deputatului Chaplaine Fu deschisă o anchetă împotriva lui, fu declarat suspect, suspendat din funcţie şi arestat la domiciliu.

Jupîn Maurice jubila Sosise ceasul răzbunării împotriva barbarilor care-l batjocoriseră cu atîta josnicie. Împreună cu alţi martori din Ermenonville, se înfăţişă autorităţilor, relată cu lux de amănunte acuzatoare cum cei din Senlis, puşi la cale de ateismul perfid al primarului lor, pîngăriseră locurile îndrăgite de evlaviosul Jean-Jacques Se întocmi un proces-verbal amănunţit.

Maximilien Robespierre, care considera marea acţiune împotriva ateilor o problemă ce l privea direct, ceruse să i se prezinte toate actele referitoare la lupta pentru Fiinţa supremă În felul acesta, află de distrugerile săvîrşite în parcul de la Ermenonville.

Faţa sa alb-verzuie păli şi mai mult. Grădinile prin care se plimbase Jean-Jacques, in care avusese cu el o discuţie de neuitat, in care se legase printr-un jurămînt atît de bogat în urmări istorice, leagănul însuşi al revoluţiei, fusese pustiit cu barbarie. Dar el avea să îndrepte această ticăloşie. Va oferi răposatului o satisfacţie măreaţă Ştia şi în ce fel

Se luminase la faţă Cu acest prilej va putea să-i dovedească încă o dată lui Saint-Just stima şi prietenia sa frăţească

Momentul era potrivit

Într-adevăr, în zilele următoare Saint Just trebuia să plece la armata Rinului, pentru a supraveghea la faţa locului, în calitate de observator politic, trupele combatante. Era o treabă primejdioasă, în mai multe rînduri generalii rebeli organizaseră lichidarea observatorilor care-i stinghereau. Maximilien il trimitea pe Saint-Just al său pe front cu mîndrie, dar nu fără teamă. Se bucura că tocmai cu acest prilej putea recunoaşte faţă de el, prin hotărîrea pe care

urma s-o ia, că prietenul său fusese cel care judecase mai just

Îi povesti despre ticăloșia ateilor din Senlis. Apoi, în continuare, spuse : „Ermenonville nu este un lăcaș potrivit pentru Jean-Jacques Dreptatea era de partea dumitale, dragă Antoine, atunci cînd am vizitat mormîntul lui Jean-Jacques, iar eu am greșit O sa aducem scumpele lui oseminte la Panthéon, așa cum ai propus atunci."

Fața candidă a lui Saint-Just roși. Existase oare vreodata pe lume un om care sa dețină puterea și să-și recunoască atît de deschis greșeala ca prietenul sau Maximilien ? Cu cîtă generozitate îi atribuia lui tot meritul in proiectata slavire a lui Jean-Jacques ! Și asta cu toate că Maximilien își consacrase întreaga ființă și activitate preamaririi lui Jean-Jacques !

Conștient de uriașele infăptuiri ale lui Maximilien, Saint-Just se simți din nou copleșit. Ceea ce realizase Republica romană în cinci secole înfăptuise Maximilien în cinci ani De la romani încoace, scena lumii fusese goală : Maximilien Robespierre o umpluse, îi dăduse un sens și viață.

Saint-Just ar fi participat cu drag la măreața solemnitate Dar trebuia să plece pe front, cel mai tirziu peste patru zile, iar pictorul Jacques-Louis David declarase că avea nevoie de săptămîni pentru a organiza comemorarea Maestrului, așa cum o dorea Robespierre, o comemorare cum nu se făcuse pentru nici unul din regii Franței.

Saint-Just îi putu recomanda însă cel puțin un colaborator de nădejde : pe prietenul său Martin Catrou.

Acesta se întorsese, în sfîrșit, din Vendée. Făcuse treabă buna acolo. Chiar și Robespierre, zgîrcit cu laudele, il prețuia și acceptase fără obiecții propunerea lui Saint-Just de a-l numi comisar secund. Înainte de a-l urma pe front pe Saint-Just, acest Martin Catrou avea să ajute la pregătirea comemorării : el, un fiu al Ermenonvilleului, avea să facă ordine acolo și să pregătească transportarea osemintelor la Paris.

Martin era fericit de serviciile pe care reușise sa le aducă republicii in Vendée, și mai fericit încă de cele pe care ii va fi îngăduit să le aducă, sub ordinele lui Saint-Just, pe

frontul Rinului încerca o bucurie imensă că-i era dat lui să îndrepte ceea ce se făptuise la Ermenonville.

În primul rind – căci tribunalul revoluționar lucra repede – dădu dispoziție să se suspende cercetările împotriva Girardinilor.

Apoi plecă la Senlis

Îl interogă personal pe cetățeanul Huret și ordonă să fie deferit tribunalului din Paris, nu celui departamental, mai îngăduitor.

Apoi culese informații despre văduva lui Jean-Jacques și despre acel *homme de confiance* al ei, grăjdarul „fostului".

Între timp lui Nicolas și Thérèsei li se întîmplaseră următoarele :

Cînd începuse lupta împotriva ateilor, Nicolas simțise că nu miroase a bine. Puțin îi păsa cine avea să iasă învingătoare, zeița Rațiunii sau Ființa supremă dar bănuia că prietenul și protectorul său, Chaplaine, va trebui să plătească pentru glumele lui bune despre Dumnezeu-tatăl și duhul sfînt. Puțin mai tîrziu acel dezagreabil Robespierre făcu, într-o cuvintare amplă, principială, rostită împotriva ateilor, aluzii clare la adresa lui Chaplaine Nicolas citi fluieră printre dinți și exclamă : „Scape cine poate !" Îi porunci Thérèsei să se îmbrace cuviincios și porni șchiopătind în grabă mare, spre locuința fostului legiuitor și prieten.

Într-adevăr acolo funcționari ai republicii se și apucaseră de treabă, punind sechestru pe toate. „Cum îndrăzniți, cetățene portărei ! se răsti Nicolas, arătind spre manuscrisul *Noii Heloïse*. Hîrtiile acestea aparțin văduvei lui Jean-Jacques. Spune ceva, onorabilă bătrînă ! se adresă el Thérèsei Explică acestor cetățeni grăbiți că nedreptățesc din greșeală pe soția Maestrului." Și, așa după cum o învățase el Thérèse confirmă · „Manuscrisele acestea au fost doar împrumutate criminalului Chaplaine. M-a înșelat și pe mine prin spusele sale, așa cum a înșelat republica " Portăreii erau impresionați. Era văduva lui Jean-Jacques în persoană cine o jignea putea să-și atragă minia lui Robespierre Înapoiară manuscrisele.

Nicolas părăsi în grabă Parisul nerecunoscător, luîndu-le cu el pe Thérèse și *Noua Heloïse* Mai sărac decît plecase,

se întorcea la Plessis, sub acoperişul de paie al cetăţeanului Bessat.

Thérèse avea sentimentul nelămurit că prăbuşirea lui Nicolas şi a ei era răzbunarea lui Jean-Jacques. Abia întoarsă la Plessis, se duse la mormîntul lui. Ar fi trebuit să rămînă aici, aşa cum îi poruncise maică-sa, să nu plece la Paris. Le mersese prea bine, ei şi lui Nicolas, iar Jean-Jacques îi adusese înapoi la mormînt. Se ruga, umilă, s-o ierte.

Se aflau, aşadar, iarăşi înconjuraţi de mobilele lui Jean-Jacques. Noroc că vicleanul Nicolas reuşise să salveze ceva din această catastrofă : hîrtiile. Se aflau acolo, în scrin. Dar era o slabă mîngîiere, iar Nicolas ocăra şi blestema. Spuse, plin de amărăciune, că numai proştii au noroc şi că măcar asta ar fi trebuit să fie datoria ei afurisită : să aibă noroc.

De fapt, se părea că Thérèse avea să-şi facă datoria şi de data aceasta. Zvonurile se răspîndesc repede ; încă înainte de sosirea lui Martin Catrou la Ermenonville, se vorbea că rămăşiţele lui Jean-Jacques aveau să fie duse la Paris. Perspectivele se arătau favorabile. Cu talentul său de a face tot soiul de combinaţii, Nicolas socoti de îndată că transportarea osemintelor avea să prilejuiască o uriaşă comemorare. În cazul acesta nu se va putea renunţa la văduva lui Jean-Jacques, va fi din nou scoasă din ungherul ei şi poftită la loc de cinste. Iar el se va îngriji să-i lămurească pe domnii iacobini că la asemenea ocazie nu se cuvenea să lipsească nici el, *l'homme de confiance* al văduvei. Ura, John Bally e iar călare !

Nicolas se bucurase prea devreme. Deputatul Catrou veni, văzu şi nu-i plăcu. Muierea asta, care avea neruşinarea să se pretindă soţia credincioasă a lui Jean-Jacques, îşi făcea de cap cu individul ei, în preajma celui mort. Iar Convenţia, care habar n-avea, era în stare s-o şi sărbătorească cu prilejul comemorării ! Era de datoria lui să împiedice asta.

Pe de altă parte, nu se cădea să trezească tocmai acum, prin dezvăluirea crimelor celor doi, amintirea jalnicului sfîrşit al lui Jean-Jacques. Martin îşi aduse aminte cu un zîmbet dur cum îl dispreţuise în trecut pe *seigneur* pentru

că se sucise și se răsucise și nu îndrăznise să se atingă de criminali. El era plămădit din alt aluat. Va împiedica lighioanele să iasă la lumină în ziua cea mare, le va izgoni înapoi în întuneric, unde le era locul, dar să nu îndrăznească totuși nimeni să deschidă gura pe seama lui Jean-Jacques.

Nu fuseseră oamenii aceștia prietenii condamnatului Chaplaine ? Nu făcuseră parte din clica lui ? Nu era lucru aproape sigur că știau de conspirația și de matrapazlicurile lui ?

Martin dispuse mai întîi ca cei doi să fie declarați suspecți. Apoi dădu ordin să li se facă o percheziție și să fie ținuți sub pază severă.

Procurorul republicii își făcu apariția în casa cu acoperiș de paie a cetățeanului Bessat. Confiscă, sub privirile neputincioase și mînioase ale lui Nicolas, manuscrisul *Noii Heloïse,* cu scrin cu tot, și puse santinele la intrare.

În locuința pustie, bătută de vînturi, Nicolas zise încrîncenat : „Ne-au furat tot, hîrtiile și chiar mortul !" Thérèse răspunse, tristă și îngîndurată : „Jean Jacques a spus o mereu : «Toată lumea ne persecută»." Apoi îl mîngîie, suspinînd : „Cel puțin ne rămîne mormîntul mamei mele".

Dar Nicolas era sătul pînă-n gît. Se ridică gemînd și, șchiopătînd, se îndreptă spre ea amenințător. Thérèse îl aștepta înlemnită. Ajunse lîngă ea. O lovi peste față, cu sete, mai întîi pe obrazul drept, apoi pe cel stîng.

JEFUITORUL DE MORMINTE

Între timp, Martin Catrou cutreiera parcul din Ermenonville, amintindu-și, nu fără emoție, de fiecare colț și de fiecare ungher; pustiirea de acum îl amăra și-l lăsa îngîndurat. Dar nu-și mărturisea cît era de emoționat. Nu, el nu ținea la asemenea fleacuri ; ceea ce-l indigna însă era faptul că acești *enragés* nimiciseră lucruri la care ținuse Jean-Jacques.

Parcul trebuia din nou pus la punct Cel mai bine era să lase asta în seama marchizului. Pe fața-i pătrată se ivi un rînjet supărat, pentru că în mintea lui cetățeanul Girardin devenise iar marchiz.

Aflase abia la Senlis că Fernand fusese dus la Paris și că numai bătrînul Girardin se afla la Ermenonville Asta îl supăra. Ordonase stingerea acțiunii împotriva familiei Girardin și nu eliberarea lor ; asta voia să le-o comunice el însuși Acum, în drum spre castel, simți și mai puternic plăcerea de a-i vorbi fostului său *seigneur* de la egal la egal, aducîndu-i cu generozitate la cunoștință, în calitate de reprezentant al republicii, grațierea. Din păcate, mîndria aceasta și nerăbdarea erau amestecate cu o oarecare stînjeneală. Spusese unor generali și înalți funcționari ai republicii că vor fi imediat executați cu indiferența cu care ar fi cerut un pat pentru noapte sau o farfurie de supă , dar n-o să-i fie la fel de ușor să-i spună marchizului că trupul lui Jean-Jacques va fi dezgropat și dus de acolo. Marchizul era, desigur, convins că lui, și numai lui i se cuvine să-l străjuiască pe mort.

Cînd Martin sosi la castel, Girardin zacea la pat sleit de puteri, sfîrșit. Nu putuse concepe că barbarii nu respectaseră nici măcar parcul de la Ermenonville, parcul lui Jean-Jacques, locul cel mai sfînt al Franței. Făcuse un efort pentru a se duce să privească stricăciunile pricinuite. Dar nu putuse îndura priveliștea, după cîțiva pași trebuise să se întoarcă. Pe deasupra, în conformitate cu ordinul primarului din Senlis, fusese îngrozitor de singur în clipele acestea de adîncă deznădejde ; abia în ultimele zile, după arestarea primarului i se îngăduise cel puțin credinciosului Gerber să vină la el. Fuseseră ceasuri în care bătrînul și neînfricatul soldat Girardin se gîndise cu toată seriozitatea să-și pună capăt zilelor. Se simțise îndemnat să recitească mereu din *Noua Heloïse* pentru ca sa n o facă, să recitească rîndurile severe ale lui Jean-Jacques cu privire la sinucidere

Cînd i se anunță că deputatul Catrou dorește să-i vorbească, îl cuprinse o spaimă sălbatică. Crezu că acest Catrou, care încă din copilărie fusese un rebel și dușmanul său ii

aduce sentința și, deodată, simți o spaimă nebună în fața morții, pe care o dorise.

În clipa următoare fu din nou stăpîn pe sine, soldat, învingătorul de la Hastenbeck. Invocă imagini mărețe ale antichității pentru a-și păstra neștirbit stoicismul, pilda lui Socrate, a lui Seneca [1]. Tremurînd de slăbiciune, puse să fie îmbrăcat somptuos, pentru a l primi cu demnitate pe solul nefast.

Rece politicos, cu adevarat *seigneur* de Ermenonville, îl privi pe reprezentantul republicii drept în față. „Ce rele îmi vestiți, cetățene legiuitor ?" întrebă el

Martin n-avu inima să-l tutuiască pe bătrîn, așa cum prevedeau dispozițiile. „Mă bucur să vă pot anunța, spuse el sec, că nu există suspiciuni în ce privește loialitatea dumneavoastră Am dat dispoziții pentru ridicarea santinelelor și a sigiliilor de pe proprietatea dumneavoastră " „Vă mulțumesc, *monsieur* , spuse Girardin.

„S a auzit, continuă Martin, că, dintr-un patriotism exagerat, cetățenii din Senlis au interpretat greșit și au deteriorat cîteva statui din parcul dumneavoastră. Republica regretă aceasta, mai ales că lucrurile s-au petrecut în preajma mormîntului lui Jean Jacques Republica le-a dat vinovaților un avertisment și va îndrepta stricăciunile pricinuite Apoi încheie pe un ton aproape cordial : Dacă doriți, puteți supraveghea personal lucrările de restaurare " , Mulțumesc, *monsieur*", spuse din nou Girardin.

Dar în cele din urmă nu se mai putu stăpîni. Întrebă cu glas sugrumat : „Și ce se întîmplă cu fiul meu ?" Martin răspunse puțin prea repezit, aproape supărat „Fernand va fi, bineînțeles, eliberat".

Marchizul nu crezuse că viața o sa i se mai pară vreodată atît de luminoasă. Simțea cum umerii, inima îi sînt ușoare. Aproape că l-ar fi îmbrățișat pe acest urît sol al bucuriei.

Martin nu i dădu răgaz sa găsească cuvintele potrivite pentru a și exprima simțămintele. Nu voia să pară că se

[1] După condamnarea sa la moarte, filozoful grec Socrate ar fi refuzat să fugă și s-a otrăvit, bînd cucută ; filozoful stoic latin *Seneca* (sec. I), condamnat la moarte pentru că a participat la o conspirație împotriva împăratului Nero de asemenea s a sinucis.

induioşează. Fară nici o introducere, îi comunică al treilea mesaj al său, cel amar : „Veţi înţelege că republica nu vrea să expună osemintele lui Jean-Jacques altor primejdii Ea le va lua sub propria-i pază.

Marchizul, smuls atît de brusc din fericirea sa, simţi un nod în gît, trebui să se aşeze , Ce înţelegeţi prin asta ?" întrebă el cu greu

Fruntea lui Martin se acoperi de pete roşii. Nu se aşteptase ca marchizul să fie lovit atît de profund. Încă nu era destul de disciplinat, era prea blajin, ar fi trebuit să-i comunice bătrînului pe cale administrativă, încetarea detenţiunii şi transportarea rămăşiţelor pămînteşti. În Vendée, în cele mai grele împrejurări acţionase totdeauna numai sub imboldul raţiunii ; dar abia întors aici, în acest Ermenonville păcătos, se lăsa împins spre gesturi sentimentale cum i-ar fi stat bine unui „fost"

Împunse aerul cu capul. „Trupul va fi dus la Pantheon !" declară el, şi vocea lui ascuţită avea un ton de comandă. Girardin – vechiul şi noul Martin se confundau în ochii lui – se tîngui · ,Asta nu puteţi sa mi-o faceţi, Martin ! Trimiteţi-mă pe eşafod, dar lăsaţi-l pe Jean-Jacques aici ! Se ridică în picioare. Vă interzic să săvîrşiţi această crimă !" strigă el, ameninţînd cu bastonul

Martin îl preveni cu un dispreţ aproape compătimitor : „Schimbările neaşteptate din ultima vreme v-au făcut să vă pierdeţi cumpătul. Nu vă trag la răspundere. Dar nu uitaţi : nu vorbiţi cu cetăţeanul Catrou , acum vă vorbeşte republica." Apoi explică, cu răbdare, şi totodata nerăbdător, bătrînului căzut în mintea copiilor . ,Încercaţi sa înţelegeţi : Poporul are drepturi asupra lui Jean-Jacques, Jean-Jacques are drept la recunoştinţa poporului. Jean Jacques nu-ţi aparţine dumitale, bătrîne, Jean-Jacques aparţine republicii !"

Girardin crezuse ca suferinţele din ultimele saptamîni fuseseră o ispăşire deplină pentru tot ce greşise, o ispăşire pentru toate cîte le lăsase neîndeplinite. Dar abia acum sosea pedeapsa ce i-o hotărîse soarta, cu mult mai aspră decît tot ce şi-ar fi putut închipui.

Își porunci să fie calm Gîndi „Uite că băiatul ăsta, atît de tînăr și de necioplit, cu eșarfa lui tricoloră ridicolă și cu pălăria lui cu pene ridicole, a ajuns jefuitor de morminte, e mai prost ca noaptea și nu știe ce face. Și doar l a citit pe Jean-Jacques. Trebuie să mai existe cuvinte care să-l ajute să înțeleagă că fapta lui este o crimă împotriva lui Jean-Jacques."

„Înțelegeți ! il imploră el, îi porunci el. Jean-Jacques a dorit ca rămășițele sale să odihnească aici, în sinul naturii. *Autos épha,* chiar el a spus o, cu cuvintele acestea, mi-a spus-o mie. A vrut să odihnească aici, sub lumina și bolta cerului, nu sub bolta unei clădiri întunecoase. Aceasta este ultima voință a lui Jean-Jacques." Girardin vorbea repede, foarte stăruitor. Între timp, se gîndea cu înfrigurare ce ar putea face pentru a-l îndupleca pe tînărul ăsta, pe jefuitorul de morminte, să renunțe la intenția lui îngrozitoare

Trebuia să se umilească în fața lui, asta era, trebuia să se înjosească față de fantele ăsta prostănac, vanitos, împopoțonat, așa cum se umilise bătrînul Priam în fața lui Achile, pentru trupul lui Hector[1]. „Lăsați-l pe Jean-Jacques aici ! il imploră el. Nu vă atingeți de el ! Lăsați-l aici !" Vorbea foarte încet. Voi să i cadă în genunchi, dar nu avu destulă putere

Martin se săturase de scena asta de prost-gust Avea de făcut lucruri mai importante decît să-l consoleze pe bătrînul nebun. „*Adieu,* cetățene Girardin", spuse el și plecă.

Se întrebă dacă să-i aducă într-adevăr el însuși la cunoștință lui Fernand eliberarea sa, așa cum avusese de gînd Peste trei zile va pleca pe front, avea treburi pînă peste cap ; îi era oare îngăduit să piardă timpul cu o toană personală ?

Era mai mult decît o toană. Știa din experiență ori de cîte ori discuta cu ciudatul lui prieten din tinerețe găsea cuvîntul potrivit pentru ceea ce îl frămînta, și propria sa menire îi devenea mai clară

Se duse la închisoarea *La bourbe*

[1] Scenă din *Iliada* de Homer. Priam, regele Troiei, îl roagă pe Achile, unul din căpeteniile armatei grecești să-l dea trupul lui Hector fiul său ucis în bătălie

Cînd i se anunţă că deputatul Catrou îl aşteaptă în salon Fernand tresări. Îi aducea Martin eliberarea ? Sau venea ciudatul lui prieten să-i dovedească, cu logică republicană, că propăşirea statului cerea moartea lui ?

Ziua, cînd era gol, salonul părea mare şi pustiu Martin şedea, voinic şi la largul lui, la o masă ; purta eşarfa tricolora, pălăria cu pene se afla in faţa lui pe masă. Spuse de îndată : „Sınt aici ca să-ţi comunic că eşti liber". Fernand raspunse „E frumos din partea ta că te-ai ostenit personal'.

Ştia însă ca acum avea să înceapa o discuţie foarte im portantă. Nu numai cuvintele erau importante, dar şi tonul in care erau rostite, cea mai mica nuanţă, şi Fernand era hotărît să nu mintă nici prin cuvinte şi nici prin tăcere, să nu înfrumuseţeze nimic nici prin gesturi şi nici prin expresia feţei. Avea sentimentul că toată viaţa lui de pînă acum culmina în această discuţie Trebuia să se disculpe faţă de Martin, acest prieten-duşman, faţă de reprezentantul poporului. Trebuia să dovedească că eliberarea lui i se cuvenea ca un drept, ca nu era o favoare Fusese uneori slab, desigur, şi era gata să-şi recunoască greşelile şi slăbiciunile ; dar războise, rezistase tuturor încercărilor, în ceasul cel mai greu, în faţa morţii, îşi acceptase soarta şi, in sinea lui, se supuse întru totul republicii, orice ar fi făcut aceasta

Si iata că Martin spunea „Găseşti, de buna seamă, că ţi s a făcut o nedreptate ?" Fernand răspunse . „Înţeleg că unora le-am fost suspect. Dar nu se putu împiedica să adauge De altfel, n-are, desigur, nici o importanţă ce gindesc eu.' „Ba are ! il dăscăli pe loc Martin, gata de harţa Dacă găseşti că ţi s-a făcut o nedreptate, atunci eşti vinovat " „Nu mi s-a făcut nici o nedreptate", răspunse cinstit Fernand

Martin nu se dădu bătut. „În clipele acestea de grea cumpănă, urmă el, drepturile individului trebuie să fie subordonate intereselor comunităţii. Asta poate că ai să recunoşti." „O recunosc", răspunse cu răbdare Fernand. „Frumos din partea ta, il ironiză Martin Dar, mărturiseşte singur, il mai provocă el, ai fi votat pentru moartea lui

Louis? Ai fi votat tu pentru nimicirea moderaţilor tăi?" „Nu ştiu, răspunse Fernand Probabil că nu", recunoscu el. „Vezi !" triumfă Martin. Sări în picioare şi începu să umble repede printre mese, explicînd : „Cine face revoluţia pe jumătate, acela se îngroapă pe sine şi sapă groapa revoluţiei. O, voi, oameni culţi ! izbucni el Voi,căldiceilor ! Aţi vrut revoluţia, dar aţi vrut-o numai pe jumătate. Cînd a fost la adică, cînd a fost nevoie de asprime şi teroare, v-a apucat frica şi v-aţi ascuns pe după «omenia» voastră pros tească ! Dacă ar fi fost după voi, astăzi republica ar fi fost înfrîntă şi nimicită. Trădătorilor !" Vocea lui umplea încăperea, capul lui se îndrepta amenințător spre Fernand.

Acesta se lupta să-şi păstreze cumpătul. Era un sîmbure de adevăr în ceea ce spunea celălalt. El însuşi, cînd se gîn dise atunci la soarta girondinilor, simţise la fel. „De ce îmi dă drumul dacă sînt un trădător?" întrebă el calm. Nu era o întrebare logică, dar ştia că Martin îl înţelege.

Martin, într-adevăr, înţelese Schimbă vorba, mai liniştit, puţin morocănos şi spuse : „Ceea ce caut să te fac să pricepi de şaisprezece ani este că n-ai înţelegere pentru noi. Tu nu înţelegi poporul din cauza originii tale, nu-l poţi înţelege Pentru ca nu-l înţelegeţi, voi, cei de sus, de aceea aţi făcut totul pe jumătate şi, deci, greşit."

Amintindu-şi de o altă discuţie, se opri în faţa lui Fer nand. „Am elaborat o lege, povesti el fără nici un fel de treceri, simplu şi totodată triumfător, despre desfiinţarea sclaviei în colonii. Convenţia a adoptat-o Sclavia a fost des fiinţată fără tergiversări."

Fernand ar fi trebuit să se bucure. Dar nu se bucura, era cuprins doar de mînie Va să zică Martin asta îi dădea peste nas : „Am acţionat, am reuşit, acolo unde tu şi prietenii tăi cei culţi aţi dat greş." Aşa şi era ! Martin acţionase în timp ce ei vorbiseră doar, sclavia *era* desfiinţată

Dar tocmai aceasta îl supără pe Fernand. Totul îl irita la Martin, cum stătea acolo, zdravăn şi obraznic, cum vorbea calm, şi totuşi ascuţit şi batjocoritor, totul îl irita şi-l supăra. Bustul lui Jean-Jacques îi privea de sus, cu ochii săi mari şi adînci, şi-i dădea dreptate lui Martin Lozincile pa triotice „Omul liber iubeşte libertatea, chiar dacă i-a fost

răpită", şi toate celelalte fraze mărețe şi fără rost parcă urlau pe pereți şi căpătau un rost, dîndu-i dreptate lui Martin. De furie, Fernand răsuflă anevoie, se simte din nou copil, iar celalalt, fiul negustoresei de maruntişuri, îşi bate joc de fiul seniorului, scoțind limba la el, şi el, Fernand, nu mai poate răbda şi acuşi o să-l pocnească peste obrazul lui pătrat, care rînjeşte.

Se stăpîni. Celălalt are dreptate, şi el trebuie să o recunoască, chiar dacă-i vine greu Trase adînc aer în piept şi, cu o voce în care se simțea chiar căldură spuse „Ai făcut ceva bun şi util, Martin"

Celălalt băgă de seamă cîtă stapinire de sine îl costasera pe Fernand cuvintele acestea, se simți foarte aproape de el şi tare i-ar fi spus o vorbă prietenească

Dar era republican, nu era sentimental. „Încă ceva, zise el Probabil ca aici n-ai auzit nimic despre faptul că unii, prea zeloşi, s-au dedat la devastări la Ermenonville. Nu, tatălui tău nu i s-a întîmplat nimic, se grăbi el sa adauge, văzînd cît de tare se speriase Fernand. Dar asta l-a determinat pe Robespierre să ia o hotărîre, care era, se ştie, de mult necesară. Apoi comunică scurt Vom aduce trupul lui Jean Jacques la Panthéon."

Lui Fernand îi părea rău de Ermenonville şi se gîndea cît de îngrozitor trebuie să-l fi lovit pe tatăl său această hotărîre Dar fața lui rămase impasibilă, tăcu

Asta nu-i plăcu lui Martin. Spuse cu oarecare stîngacie . „Presupun că acum ai să vrei să pleci la Ermenonville. Dar dacă preferi să rămîi la Paris, am să pun să ți se dea un permis special. Şi, deoarece Fernand continua să tacă, adăugă prieteneşte, aproape rugător Ei, spune ceva ! Ce ai să faci ?"

Cu o bruscă hotărîre, Fernand îi destăinui ceea ce nu spusese încă nimănui „Mă prezentasem la armata, am fost însă respins'

Martin rămase uluit, dar numai o clipă. Văzu piciorul înțepenit al celuilalt şi se gîndi „Au avut dreptate. Apoi mai gîndi Un «fost» n-are ce căuta in armata poporului." Dar spuse : „Există o hotărîre conform căreia «foştii» pot fi folosiți în serviciul republicii dacă sînt de folos"

„Înseamnă asta, întrebă Fernand, ridicînd ochii, că dacă ma prezint a doua oară, ai să mă ajuți ?"
Dupa o clipa de gindire, Martin spuse, străduindu-se sa dea cuvintelor lui un ton indiferent : „Peste citeva zile plec la armata de pe Rin, cu Saint Just, în calitate de observator politic".
Fața slabă și expresiva a lui Fernand oglindea limpede simțămintele sale contradictorii, bucuria pentru înalta cinste ce se acorda prietenului său, teama pentru el. „E grozav, exclamă el, apoi adăugă sincer Dar e o treabă primejdioasă."
Martin trecu peste asta „Nu este exclus, își urmă el gindul cu glas tare, că voi putea să te folosesc in armata de pe Rin. O pot face, continuă el cu tot mai multă căldură, și încheie : Înainte de a pleca pe front, voi da dispozițiile necesare."
Vedea cum cuvintele lui il emoționau pe Fernand și voi sa-l domolească : „Va trebui, in orice caz, să aștepți citva timp. N aș vrea să te am pe front înainte de a ști ce fac cu tine"
Fernand, îmbujorat de fericire, nu putea scoate o vorbă Martin nu voia să-și arate propria emoție , începu să glumească pe seama prietenului său „Dar să nu fii jignit dacă o să te supraveghem îndeaproape pe front". „Mai indeaproape decît aici tot n o să puteți, răspunse vesel Fernand Apoi spuse Mulțumesc, Martin"

ERMENONVILLE PUSTIIT

Fernand pleca la Ermenonville, fară măcar să le dea de veste.
Străbătu parcul paraginit, văzu busturile sfărimate, urca pînă la „Templul filozofiei", care fusese distrus Ședea cu chiu, cu vai pe una din coloanele răsturnate, își arunca ochii asupra lacului și a grădinii și constata cu uimire cit

de repede se părăginise parcul, odinioară atît de îngrijit. Copacii și tufișurile creșteau în voie iarba și buruienile acopereau drumurile

Încet, îl cuprinseră gînduri eretice. Acum, cînd parcul nu mai era îngrijit, cu „codrul" și „pustietatea" mai puțin artificiale, cu zidirile acelea dărîmate și totul năpădit de buruieni și flori sălbatice, Ermenonvilleul îl impresiona mai mult ca înainte. Poate că și Jean-Jacques, dacă ar fi cunoscut cîmpiile întinse, nesfîrșite ale Americii și pădurile fără capăt ar fi privit cu alți ochi această „natură" afectată, artificiala a Ermenonvilleului Ba poate că, de-ar fi apucat revoluția, Jean-Jacques ar fi cautat o altă natura chiar și fără să fi cunoscut America

Fernand se duse spre luminișul său , tufișuri și mărăcini pătrunseseră mai adinc înăuntrul lui. Nu simți nevoia să-i încerce ecoul Își aminti cum il încercase atunci, cu Maestrul, într-un joc avîntat „Libertate și egalitate !" strigase Jean-Jacques, dar ecoul răspunsese neclar, deformat, amenințător.

Porni spre castel Auzi un glas subțire de vioară Se îndreptă într-acolo. Se sperie În fața lui se afla Jean Jacques și cînta din vioară !

Da, *monsieur* Gerber, un om de vîrstă mijlocie, dar îmbătrînit de timpuriu, semăna acum leit cu Maestrul. ‚Fernand, dragul meu Fernand ! exclamă el, și apoi : Dați-mi voie să vă îmbrățișez " Puse repede vioara deoparte și-l cuprinse în brațe

Își continuară plimbarea prin parcul răvășit. „Cînd am fost silit să asist neputincios la fapta barbarilor, se destăinui *monsieur* Gerber, m-a apucat o furie nefilozofică. Dar mai tîrziu m am gîndit că Jean-Jacques ne învață că există imprejurări în care neomenia este îngăduită, și oa menii aceia din Senlis au socotit probabil, cu totul greșit, că se ivise un asemenea prilej"

Fernand făcu un gest vag spre parc și întrebă : „Cum a indurat tatăl meu toate astea ?" „Mai intii se părea ca nu-i va trece niciodata, raspunse *monsieur* Gerber, dar

acum s-a liniştit, a devenit puţin prea liniştit E foarte slabit. Să nu vă speriaţi cînd o sa-l vedeţi."

Apoi reveni la filozofia lui „Între timp, desigur, desfăşurarea evenimentelor a trebuit să demonstreze, *ad oculus*[1], tuturor celor care gîndesc : omenirea nu poate învăţa fără vărsare de sînge ce înseamnă omenia. Dar, deşi ştiu aceasta de la Jean-Jacques şi de la Lucreţiu, fără să mai vorbim de propria mea experienţă, tot mă înfurii cînd citesc despre actele arbitrare ale guvernului de la Paris, şi inima mea, proastă, spune nu acolo unde mintea mea spune da. Cel puţin nu mi se cere să fiu părtaş, încheie el cu un oftat de mulţumire Ferice de cel ce nu e silit să acţioneze !"

Dinspre lac se întrezarea lucind, printre plopi, mormîntul lui Jean-Jacques. Văzîndu-l, *monsieur* Gerber spuse încruntat şi dispreţuitor . ‚Oamenii serbezi, incapabili de vreo emoţie, adepţii lui Voltaire, susţin că importantă este numai opera omului, şi nu aureola sau rămăşiţele sale trupeşti. Eu spun Tot ce priveşte un om mare este sacru, drumurile pe care a păşit, copacii la umbra cărora s-a plimbat. Şi de trei ori sfînt este locul său de veci. Cei care sînt în stare să jefuiască mormîntul lui Jean-Jacques nu merită să poarte numele de om Poate că istoria le va ierta alte fapte sălbatice ale lor, dar faptul că vor să smulgă pe mortul acesta din mormîntul lui îi pecetluieşte pentru totdeauna ca barbari !"

Fernand întrebă rece : „Tatăl meu ştie ce se va întîmpla ?" Iar *monsieur* Gerber îi povesti : „Domnul marchiz s-a hotărît să părăsească Ermenonvilleul înainte de deshumarea osemintelor. Intenţionează să nu se mai întoarcă."

Ajunsera la marginea lacului Plin de o adoraţie profundă, *monsieur* Gerber privea mormîntul, care era încă intact. „Acolo se odihneşte cel mai mare muritor care a trăit pe pămînt de la Lucreţiu încoace, spuse el şi rosti încet, emoţionat, versurile cu care primul Lucreţiu, îl preamărea pe maestrul său[2] «Pe tine, cel care primul

[1] Văzînd cu proprii lor ochi (lat.)

[2] Se referă la filozoful materialist grec *Epicur* (341 270 î e n)

din întuneric și noapte, făclia arzîndă ai știut ridica, luminînd minunile vieții, / Să te urmez pe tine, maestru nemuritor, cu dragoste umilă, / Este sensul vieții mele, și cuvintele tale de aur / Sînt veșnice, singură hrană a sufletului meu.» Iertați-mi această înflăcărare, adăugă el. În afară de tatăl dumneavoastră, în toată vremea aceasta n-a fost nimeni aici cu care să fi putut vorbi." Fernand îi strînse mîna.

Apoi îl rugă să-l prevină pe tatăl său de sosirea lui Gerber plecă, și Fernand luă barca și trecu singur pe insulă.

Nu încercă nici un simțămînt puternic. Rămase ciudat de rece în acest loc, unde stătuse și îngenunchease de atîtea ori, frămîntat de viziuni de visuri luminoase și întunecate, de intenții mărețe. Nu-i era dat să simtă și el nobila înflăcărare a lui Gerber.

Cînd Fernand ajunse la castel, marchizul se sculase, nu voise să-și primească fiul în pat. Îl cuprinse în brațe „Fiul meu! Fiul meu! îl întîmpină el cu o voce slăbită. Bine că te văd. Mi-a fost dat să te mai văd o dată! Aici, la Ermenonville! Liber! Ai dovada de cetățean?" îl întrebă el cu teama

Deși prevenit de Gerber, Fernand constată cu spaimă cît de slab și descărnat arăta tatăl său și cum tremura Îl rugă stăruitor să se culce din nou Spuse servitorului să plece și-l ajută chiar el să se dezbrace.

Emoția puternică îl doborîse pe Girardin. Zăcu multă vreme cu ochii închiși. Apoi, în cele din urmă, spuse: „Ți-a fost tare greu?" Fernand ședea lîngă pat Răspunse „Uneori a fost greu". „Am încercat să trec peste toate grozăviile, povesti Girardin, tot cu ochii închiși, prin muncă. Am refăcut eseul meu despre voința generală, transformîndu-l într-un manual de principii. Deschise ochii și se ridică puțin în pat. Am să-ți citesc din el, spuse, dar nu azi. Bucuria revederii m-a obosit."

Zîmbi și se culcă la loc. „Firește, un soldat n-ar trebui să vorbească așa", adăugă el și închizînd ochii, adormi

Doua ore mai tirziu, sosi Gilberte. Il aşteptase pe Fernand, il aşteptase aşa cum nu aşteptase niciodată in viaţa ei

Acum se aflau unul in faţa celuilalt şi se priveau de parcă s ar fi văzut pentru prima oară.

De cind ii auzise vocea din străfunduri şi murdarie, imaginea ei căpătase altă înfăţişare în mintea lui Fernand Făurise în jurul acestei voci o imagine de vis. Acum o avea în faţa lui pe Gilberte cea adevărată, tot Gilberte cea de pe timpuri poate şi Gilberte cea din visurile sale, şi totuşi, cu totul alta, mult mai sigura, zdravănă liniştitor de reală, imbrăcata ţărăneşte, o femeie din popor, simpla şi îmbietoare, ca o bucata de piine

Şi el era altfel decit in inchipuirea ei, era slab şi ostenit, ba chiar puţin cam prăpădit la trup şi la fată, dar un om incercat, cintărit şi acceptat aşa cum era.

Se apucară de miini foarte încet dar nu se imbrăţişară. Fără grabă, Fernand duse miinile ei la gură, întii una. apoi cealaltă, şi săruta miinile ei neîngrijite.

Acum, cind erau iar impreună, după atîtea schimbari, işi spuseră cuvinte puţine, foarte simple Ea ii mărturisi ca arăta mai bine decît se aşteptase, dar ca e totuşi destul de slab şi că va avea mult de furca să l facă să prinda puţina carne. El intrebă dacă nu-i era greu să trăiască la Latour, atît de singură, numai cu bunicul, cu care de bună seamă era tot mai greu să te înţelegi Era o discuţie inceată, greoaie, dar lor nu li se părea aşa.

În zilele următoare aflară că exhumarea osemintelor cetăţeanului Jean-Jacques Rousseau va avea loc la 18 *messidor*[1], iar marea ceremonie mortuară va avea loc la Paris, la 20 ale aceleiaşi luni

Fernand primi comunicarea că trebuia să se prezinte pe data de 23 *messidor* la Statul major al armatei de pe Rin

[1] Luna recoltei în calendarul republican, introdus la 24 noiembrie 1793 ; corespundea cu luna iulie deci Rousseau urma să fie deshumat la 6 iulie 1794

Primul căruia îi destăinui că va pleca pe front fu *monsieur* Gerber. Vădit speriat, acesta spuse totuşi curajos: „Înţeleg hotărîrea dumneavoastra de a lupta alaturi de barbari. De multe ori, cînd cuget la purtarea salbatică a cetăţeanului Robespierre, îmi vine sa rostesc: Piei, Satană! Dar cînd cumpănesc cîte din cuvintele lui Jean-Jacques poate evoca acest Robespierre în sprijinul sau, mă rog din tot sufletul: Satana, nu mă părăsi!"

Continuă să cugete cu glas tare: „Domnul marchiz va părăsi deci Ermenonvilleul la 17 *messidor*, apoi o să plecaţi şi dumneavoastră, iar eu am sa rămîn singur lingă mormîntul pustiit. Nu va fi uşor!"

Simţea nevoia sa se tînguiască pentru ultima oara. „Alaturi de Voltaire! se plînse el. O să-l culce alături de Voltaire! Tot nu mă pot obişnui cu gîndul ca-l silesc pe mortul acesta, lipsit de apărare, să împartă locul de veci cu nebunul acela al logicii. Tocmai asta a fost măreţ la Jean-Jacques, faptul de a-şi fi dat seama ca universul nu se supune legilor logicii umane. Şi acum îl culcă alături de acest maimuţoi al raţiunii!"

Cînd Fernand îi vorbi despre apropiata sa plecare. Gilberte păli de moarte. „Pleci, va să zică, pentru a doua oară în America", spuse ea. El stătea în faţa ei, stingaci, cu braţele sale lungi atîrnîndu-i, lăsîndu-se de pe piciorul sănătos pe cel bolnav, de pe cel bolnav pe cel sănătos, iar faţa îi era întristată, dar hotărîtă. Gilberte zise repede: „Nu, nu, n-am să mă împotrivesc. De data aceasta *trebuie* să pleci, înţeleg asta", şi schiţă un zîmbet lamentabil. Fernand spuse, puţin prosteşte: „Şi atunci a trebuit să plec". La care Gilberte raspunse: „Dar e păcat că ai plecat. Asta poate că ai s-o recunoşti". Şi deodată se sărutară sălbatic.

Puţin mai tîrziu, Gilberte zise: „De data asta n-o să mai spună nici un bunic «Ce se întîmplă dacă ea rămîne văduvă cu un copil în braţe?»" „Tare aş vrea să mă căsătoresc cu tine, Gilberte, spuse Fernand, şi la autorităţile republicane formalităţile nu durează mult. Dar de cîteva saptămîni tot e nevoie." „Dar mai lasă căsătoria! zise supărată Gilberte. Şi întrebă: Vrei să fiu a ta, Fernand?"

Fața ofilită a Gilbertei părea acum foarte tînără; nu mai rămăsese nici urmă de zîmbetul acela fugar și dur

După aceea continuară să stea întinși unul lîngă altul, fiecare simțind îmbinarea delicată a senzațiilor și a gîndurilor celuilalt. Și deodată rîseră amîndoi că fusese nevoie de atîtea ocoluri, lungi, nesfîrșite, pentru a ajunge unul la altul.

Mai tîrziu, Gilberte spuse : „Desigur că ai să te duci la Paris la comemorarea lui Jean-Jacques ?" Și, la confirmarea lui, adăugă fără șovăire : „Eu n-am să vin. Explică sincer și curajos : Sînt geloasă pe popor și pe Jean Jacques." Fernand răspunse fără elan : „Doar ești mult mai aproape de popor decît mine". Înțelegea însă că Gilberte voia să-l lase singur în ziua aceea dureroasă și solemnă.

„Sînt convinsă că totul o să meargă bine, spuse ea cînd se despărțiră Fericirea noastră nu e ceva trecător, nu e întîmplătoare, de asta sînt convinsă." Iar Fernand răspunse „Va dăinui mîine, poimîine și toată viața !"

Tatălui nu-i spuse că va pleca în campanie

Nici despre deshumarea lui Jean-Jacques nu discuta cu el. În schimb, deodată, cu două zile înainte de deshumare, Girardin începu singur să vorbească despre aceasta „Deci poimîine, spuse el, lucrurile vor fi împlinite. Au fost generoși, domnii aștia, au vrut să-mi încredințeze restaurarea parcului. Dar eu nu pot rămîne aici dacă mi-l iau pe Jean-Jacques. Nu pot !" Și-l înștiință încruntat pe fiul său că a doua zi va părăsi Ermenonvilleul pentru totdeauna și se va muta la Latour, la Robinet. „Mi-a oferit de mai multe ori găzduire explică el Nu mi va fi ușor să traiesc cu un om atît de certăreț. Pe de altă parte, însă, cu vîrsta, a început sa prindă gust și pricepere pentru natură Îmi bate de mult capul să-i aranjez parcul după ideile mele Am să-i fac plăcerea, deși asta îmi va cere să-mi irosesc ultimele forțe. Dar eu pomana nu primesc "

După ce șovăi puțin, Fernand spuse „Nici eu n-am sa rămîn aici, tată. Intru în armată."

Marchizul, nespus de mișcat, încercă să se ridice „Te primesc în armată ? întrebă el. Domnii aceștia ?" Nu-i mai putea ascunde durerea lui. „Și pe mine m-au respins !

izbucni el Lafayette şi Rochambeau au fost cei care m au respins !"

Fernand înţelese ce se petrecea in sufletul tatălui sau : mulţumirea că în războiul acesta avea să lupte un Girardin, teama cumplită pentru fiul lui, speranţa timidă ca din statul acesta decăzut, de astăzi, se va naşte poate, totuşi, Franţa lui Jean Jacques, şi încă multe alte lucruri contradictorii.

„Sint mindru, conte Brégy, spuse în cele din urmă tatăl, că veţi lupta pentru Franţa. Dar am îndoieli dacă se cuvine ca un Girardin să lupte sub comanda acestor domni. Tăcu o clipă, apoi, pe alt ton, urma . Am avut îndoieli şi atunci cind ai plecat in America. Mai tirziu mi-am dat seama că poate totuşi n am avut dreptate. Am imbătrinit. Nu mai stiu care din noi doi este mai aproape de Jean-Jacques Şi acum, te rog, lasă-mă singur Mă simt sfirşit şi vreau sa mă odihnesc."

Fernand inţelese că tatal sau nu voia să-i arate cit era de sfişiat de frămîntări şi plecă

Hotări să părăsească Ermenonvilleul chiar a doua zi, îndată după plecarea marchizului. Nu mai avea ce căuta aici. În schimb, mai avea treburi la Paris ; trebuia să se echipeze şi trebuia să ia anumite măsuri pentru cazul că nu s-ar mai intoarce.

Visli din nou spre insulă Se opri pentru ultima dată la mormintul lui Jean-Jacques. Se gindi la cumplitele, minunatele ore petrecute in pavilionul de vară, citind *Confesiunile*, in timp ce Thérèse umbla de colo-colo, iar el se afunda in opera aceea sălbatică, măreaţă Acum inţelegea limpede că Jean Jacques, cel mai mare dintre contemporani, fusese la fel de închis în propriul său eu ca şi el însuşi, neînsemnatul, banalul Fernand Girardin Cu toată setea lui nestăvilită de adevăr, Jean-Jacques îşi făurise propriul lui cer imaginar, la care nimeni altul nu putea ajunge, si propriul său infern, din care nimeni nu-l putea elibera, ca şi cumplita-i nebunie

El Fernand care avusese nefericitul noroc să-l cunoască atit de aproape pe Jean-Jacques, o ştia Dar ceilalţi nu aveau acces la Jean-Jacques decit prin *Confesiuni* ; lor cerul

lui li se părea ca-i cerul adevărat, pentru ei infernul lui e a chiar Infernul

Deodată, Fernand înţelese într o strafulgerare ascuţită, aproape dureroasă, ca omul Jean-Jacques dispăruse în opera sa Nu mai exista, era mort, tot atît de mort ca şi cei care fuseseră executaţi în numele lui şi zvîrliţi în groapa cu var *Monsieur* Gerber nu avea dreptate Omul Jean-Jacques, parcul acesta în care se plimbase, femeia cu care se culcase osemintele ce se aflau sub acest monument funerar, astea toate nu aveau nimic de-a face cu opera sa, şi ceea ce puteai cunoaşte despre sărmana viaţa a omului Jean-Jacques nu putea decît sa tulbure înţelegerea operei sale. *Noua Heloïse* şi *Émile Contractul social* şi *Confesiunile*, fiecare din aceste cărţi îşi începea o viaţă nouă, proprie, cu fiecare cititor nou, fiecare din ele trăia o viaţă proprie, independenta de cea a omului care le făurise. Viaţa ce le-o dăruise creatorul lor nu era decît sămînţa. Din sămînţa aceasta creştea şi se înmulţea nebunia şi înţelepciunea, de sine stătătoare, luînd proporţii uriaşe Acopereau Franţa şi lumea, aşa cum voise el, dar cu totul altfel decît o voise.

În ziua următoare Girardin il rugă pe Fernand să nu-l însoţească la Latour.

Erau pentru ultima oară împreună. Girardin, îmbrăcat de drum, şedea uscat şi fără vlagă în jilţul său Alături de el, pe o măsuţa aurită, se afla manuscrisul operei despre ‚voinţa generală', file nelegate şi neimpachetate „Am vrut mereu să-ţi citesc din lucrarea aceasta, spuse el, dar n-am apucat Ieri mă gîndeam că o voi face astăzi, dar mă tem ca ma va obosi prea tare Aş vrea, totuşi, să-ţi atrag atenţia asupra anumitor pasaje" Îi întinse lui Fernand, cu mîna tremurîndă, o pagină, apoi a doua şi a treia Îl privea aşteptînd parca ceva

Fernand înţelese că trebuia el însuşi să citească cu glas tare. Se supuse

Foile cuprindeau fraze de Jean-Jacques şi interpretarea data de Girardin Stătea scris, de pildă „Voinţa generală are totdeauna dreptate, dacă nu sînt de acord cu ea,

atunci greşesc eu", şi urma comentariul marchizului. Sau „Voinţa generală este îmbinarea puterii şi a libertăţii la nivelul cel mai înalt. Voinţa şi legea devin una, pasiunea trebuie sa amuţească în faţa imperativelor raţiunii."

Fernand reuşi sa citească limpede, pe un ton neutru, nici un fel de emoţie nu-i sugruma vocea Tatăl asculta zîmbind şi clătina mulţumit din cap

„Lucrarea nu e rea, işi dadu el cu parerea. Desigur ca pe ici, pe colo, ar mai trebui cizelată, dar nu ştiu dacă voi mai apuca s-o fac Doar trebuie să mai pun la punct şi parcul din Latour, şi mă tem ca sînt mai bătrîn decit m-arată anii. Dă-mi pana, se întrerupse el nervos, şi scrise in josul ultimei pagini : *Finis*. Ia manuscrisul cu tine, porunci el citeşte-l şi, la Paris, înainte de a pleca mai departe, predă-l doctorului Lebègue spre păstrare El il va publica cînd va sosi momentul" Fernand legă manuscrisul, in timp ce tatăl lui se uita la el şi încerca să-l ajute.

După aceea marchizul spuse, păstrîndu-şi cumpatul : „Îmi inchipui că ai să fii foarte ocupat acolo, peste hotare. Dar dacă vei avea timp, să-mi scrii citeodată. În America ai fost foarte zgîrcit cu scrisorile."

Fernand îl insoţi la trăsură. Îl imbrăţişă

Peste o oră plecă şi el la Paris.

TRANSFIGURAREA LUI JEAN JACQUES

În ziua următoare avu loc deshumarea sicriului lui Jean-Jacques.

Groparii asudau în hainele grele, de sărbătoare. Nici Girardin, nici Fernand nu erau de faţă. În schimb, membri ai Convenţiei şi alţi demnitari participau la solemnitate şi, de pe mica limbă de pămînt *monsieur* Gerber cu faţa impietrită şi palid ca un mort, asista la această nelegiuire

La Latour, marchizul ştia că în ceasul acesta se petrecea ceva ingrozitor Gilberte îl rugase să ia un somnifer, dar

el refuzase, așa cum refuzase orice ajutor , nu voia să fie nimeni lîngă el Zăcea ghemuit în pat, cu trupul sleit, inchircit, suferea.

După ce-și terminară treaba, groparii umplură iar groapa și împinseră altarul la loc, așa încît nimic nu părea schimbat Coșciugul fu trecut cu barca peste lac și apoi, străbătînd parcul de la Ermenonville, fu purtat, cu rîndul, de deputați din Convenție și de funcționari ai republicii. *Monsieur* Gerber îl urma și, scuturat de hohote de plîns, lacrimi mari ii șiroiau pe obraji. În sat așteptau cetățenii din Ermenonville, urmînd să însoțească și ei coșciugul pînă la Paris. Nu lipsea aproape nici unul Unii plîngeau plînsetul lui jupîn Maurice le acoperea pe toate celelalte

Din toate părțile Franței soseau delegații care aveau sa participe la comemorare. Și Geneva, tînăra republică sora a noii Franțe [1], trimisese o delegație numeroasă

Între timp, pe parcurs, cortegiul era intîmpinat de dele gați ai Convenției și ai guvernului, care purtau mai departe sicriul. Astfel călători mortul, de pe umerii unora pe umerii altora, prin orașe și sate împodobite de pictorul David, primul artist al Franței, în stilul măreț, dar simplu, al re publicii. Oriunde sosea procesiunea, noi însoțitori se adăugau convoiului funebru și, cînd cortegiul ajunse, în seara de 19 *messidor*, la Paris, acesta era alcătuit din multe mii de oameni.

În grădina Tuileries fusese amenajat un mic lac artificial, și in mijlocul lui o imitație a insulei plopilor mari. Pe această insulă fu așezat coșciugul, printre făclii, și toată noaptea oamenii se perindară pe malul micului lac, pentru a-și arăta venerația față de mort

Și se potrivi de minune ca în noaptea aceea să sosească de pe frontul de nord depeșe anunțînd victorii. Armata republicii – faptul era nou în istoria războaielor – luptase și din văzduh În sunetele imnului din Marsilia [2] fusese

[1] In iulie 1794 elementele revoluționare din cantonul Geneva au răsturnat guvernul reacționar și au proclamat egalitatea în fața legilor.
[2] Se referă la *Marsilieza* compusă, în 1792, de către *Rouget de Lisle* (1760–1836) ofițer genist

înălțat deasupra orășelului Fleurus [1] un balon mare, galben, un *montgolfière*, un balon captiv, care era de mare folos pentru a stabili mișcările de trupe ale inamicului. Bătălia cîștigată în Flandra însemna o mare victorie, și cînd, a doua zi, pictorul David raportă Convenției, întrunită la Tuileries, că se putea porni cortegiul funebru, președintele, ieșind pe balconul palatului Tuileries, aduse la cunoștința uriașei mulțimi adunate că războiul luase iarăși o întorsătură favorabilă, că Parisul era definitiv în afara oricărei primejdii.

Membrii Convenției părăsiră palatul Tuileries și se alăturară cortegiului. Legiuitorii pășeau într-o coloană tivită parcă de uriașe panglici tricolore ; în frunte era purtat manuscrisul *Contractului social.*

Întregul popor era reprezentat în cortegiu. Organizați în grupuri, într-o ordine anumită și cu tîlc, treceau muncitori și oameni de știință, țărani, artiști și meseriași. Stindarde cu inscripții fluturau în vînt, oamenii duceau tot soiul de panouri ilustrate

O pancartă mare, pe care erau înscrise drepturile omului, era purtată în fruntea reprezentanților municipalității pariziene, și pe steagul lor sta scris : „El este primul care le-a revendicat". Sus, pe un car, se ridica o statuie a lui Jean-Jacques ; carul era înconjurat de cetățeni din Montmorency, Grolay [2], Franciade [3], iar pe steagul lor se putea citi : „În mijlocul nostru a creat *Noua Heloïse*, *Emile Contractul social*". Pe steagul Institutului agronomic sta scris : „Cercetarea naturii îl consola de nedreptatea oamenilor". Flamura republicii Geneva declara mîndră : „Geneva aristocraților l-a exilat pe cel mai mare dintre fiii săi Geneva cea nouă și-a clădit statul întemeindu-se pe învățătura lui."

Lungul convoi înainta încet, învăluit în muzică. Se auzeau bubuituri de tun, lumea izbucnea în urale. Casele nici nu se mai vedeau din pricina torentului de steaguri

[1] Localitate în Belgia unde armatele franceze i-au învins în 1794 pe austrieci.

[2], [3] Localități în apropiere de Paris. Franciade fiind denumirea dată în timpul revoluției localității Saint-Denis.

tricolore ale republicii ; chiar şi sfinţii de piatră de pe biserici fuseseră împodobiţi cu steaguri tricolore

Prietenii lui Jean Jacques alcătuiau un grup mic, tacut Lumea îi privea, plină de curiozitate Mulţi se aşteptau s-o vadă pe văduva Rousseau, unii chiar pe bătrînul Girardin, dar ei lipseau, poate ca muriseră. De faţă erau Ducis şi doctorul Lebègue pastorul Moultou din Geneva şi tînarul Girardin.

Fernand era îmbrăcat modest. Era o zi frumoasa, pe cerul foarte luminos luceau cîţiva nouraşi albi, mînaţi de un vînt uşor, astfel că nu era prea cald. Totuşi, Fernand nu se simţea în apele lui. Convoiul înainta încet, şi pe el îl durea piciorul beteag.

Sufletul îi era răscolit de gînduri rebele Iacobinii, care-l comemorau pe Jean-Jacques, nu voiau să ştie de cartea lui cea mai mare, de *Confesiuni ;* ei acopereau vocea prea umana a acestei cărţi cu larma surlelor şi a trompetelor cu care proslăveau *Contractul social* şi romanul său pedagogic, *Émile*.

Puneau republica lor în locul *Confesiunilor*. Şi aveau dreptate Căci mai mare decît cartea cea mai mare a lui Jean-Jacques era opera lui . revoluţia. Era opera lui cea mai înspăimîntătoare, îngrozitoare, măreaţă. Era a lui toată. avea toate trăsăturile sale, era o imagine fidelă a fiinţei şi a vieţii lui. Ea păcătuia la fel cum păcătuise şi el, săvîrşea marele, binecuvîntatul său păcat : îneca raţiunea în noianul sentimentelor

În cazul acesta, nu era oare, într-adevăr, o farsă stupidă să-l îngroape pe Jean-Jacques alături de Voltaire ? Voltaire va rînji în coşciugul lui, şi Jean-Jacques îi va întoarce minios rînjetul

Tot se mai găseau cîte unii care l socoteau pe Voltaire. părintele revoluţiei. Dar logica strălucitoare, ascuţită, răutăcioasă a acestuia nu reuşise să-i convingă decît pe cei aleşi, puţini la număr, ea nu reuşise să atragă. Învăţătura lui Voltaire era o flacără rece, care lumina fără să încălzească. Jean-Jacques era izvor de căldură, de înflăcărare El fusese scînteia, iar acum se aprinsese lumea Simţirea lui neînfrînată, care depăşise raţiunea, pusese masele în

mişcare, maturase vechea ordine şi crease cele paisprezece armate care erau acum pe cale să scoată întreaga lume din ţiţîni, s-o elibereze

Dar tocmai pentru că aşa stateau lucrurile, nu aveau oare iacobinii dreptul să vină să-l scoată pe Jean-Jacques din parcul gingaş al aristocratului şi să-l aducă în lăcaşul de cinste al poporului? Orice ar spune *monsieur* Gerber, aveau acest drept!

Şi de asemenea, oricît il tulbura pe el, avea un rost ca i aşezau acum alături pe Voltaire şi pe Jean-Jacques Daca raţiunea caustică a unuia şi simţirea inflăcărată a celuilalt nu s-ar fi îmbinat intr-un singur foc, revoluţia n-ar fi putut invinge

Treptat, insa, pe cind paşeau aşa, Fernand inceta sa cîntărească şi sa condamne Gindurile i se invalmăşiră, se prefăcură in simţăminte, se contopiră cu nemărginitul simţămint al poporului de jos.

Poporul acesta incerca astăzi un sentiment de mindrie şi bucurie. Cel pe care şi-l aduceau acum înapoi fusese un om mare, şi era de al lor, al poporului din Paris. Nu fusese general şi nici om de stat, nu cucerise victorii in bătălii şi nu încheiase tratate importante, fusese doar un scriitor, un filozof, şi ei nu ştiau prea bine ce inseamna asta şi nici măcar unul din o sută nu-i citise cărţile. Dar unele din cuvintele lui, unele din frazele lui le fuseseră strigate in urechi şi in inimă în ceasurile cind se arătaseră nehotăriţi, şi cuvintele acestea fuseseră din acelea care te făceau să porneşti în marş şi să te avinţi in luptă cind le auzeai. Iar ei porniseră în marşuri, se avintaseră în lupte. Şi biruiseră Aşadar, cărţile acestui mort erau mai puternice decit tunurile generalilor, decit pana oamenilor de stat. Sutele de mii de oameni se simţeau în ziua aceea strins unite în cuget cu mortul acesta, se simţeau înălţate pentru că se împărtăşiseră din spiritul lui.

Mortul străbătu astfel, triumfator, străzile Parisului, prin care, în viaţă fiind, fusese adeseori hăituit in chip jalnic de cei care-l persecutaseră. Aceiaşi oameni care-şi râseseră batjocoritor de nebun işi plecau capetele descoperite în faţa înţeleptului şi a dascălului

Pretutindeni răsuna muzică, răsunau imnuri Dar prin toate răzbătea, pe toate le acoperea cîntecul acela popular al lui Rouget, adus de luptătorii pentru libertate veniți de la Marsilia, pe care Convenția îl declarase de curînd imnul republicii : *Marsilieza* Fanfarele, cele din cortegiu și cele de pe margini, intonau melodia, iar zecile de mii de oameni care pășeau în coloană și sutele de mii care-i priveau îl cîntau. „*Allons enfants de la patrie le jour de gloire est arrivé !* Haideți prieteni, patrioți, ziua cea mare, ziua a sosit !" răsuna, izbucnea de pretutindeni, triumfător, imnul acesta mobilizator al republicii și părea că acest imn împinge cortegiul înainte, spre Panthéon

De cîte ori cortegiul cotea puțin, Fernand putea zări sus, la mare înălțime, sarcofagul uriaș al lui Jean-Jacques Văzuse în grădina Tuileries carul mortuar și triumfal care purta sarcofagul. Era tras de doisprezece cai albi mînați de oameni îmbrăcați în veșminte antice, și fusese așezat pe patru uriașe roți de bronz Sfeșnice antice înconjurau sarcofagul de granit, în care era închis coșciugul cu mortul ; în aer pluteau miros de tămîie și alte miresme Pe sarcofag fusese așezat un pat după moda romană. Culcat pe pat, șezînd pe jumătate, cu capul sprijinit în mînă, se profila pe cerul senin statuia din ceară a lui Jean-Jacques

Fernand constata cu spaimă cum, în fața acestei făpturi de ceară, imaginea limpede a adevăratului Jean Jacques pierea din memoria lui. Încercă să și-l amintească. dar imaginea omului adevărat era alungată de chipul lipsit de transparență, de ceară, asemenea unui idol, care era purtat acolo, in fața lui, învăluit in nori de tămîie Iar sunetele *Marsiliezei* îl risipeau pe adevăratul Jean-Jacques tot mai departe, în neant Fernand simțea aproape fizic cum adevăratul Jean-Jacques se mistuia. Tot ceea ce fusese obișnuit în ființa lui Jean-Jacques se scufunda pierea ; unicul, veșnicul ieșea la iveală, se ridica, plutea acolo, în față, atrăgînd toate privirile.

Convoiul își atinse ținta. Aici, în punctul cel mai înalt al părții stîngi a orașului vechi, se începuse sub Louis al XV-lea clădirea unei biserici închinate sfintei Genoveva

Dar fusese nevoie de un sfert de veac pentru înfăptuirea construcţiei acesteia complicate, fusese terminată abia după ce Louis al XVI-lea îşi pierduse domnia, iar Adunarea Naţională ¡ refăcuse biserica într un Panthéon, pentru a primi osemintele oamenilor de seama

Clădirea se ridica măreaţă, încununată de o cupolă înaltă. Convoiul ajunse la frumoasa intrare, apoi pătrunse în interior.

Dacă veneai din plinătatea luminii şi a zgomotului de afară, în semiîntunericul şi liniştea sălii uriaşe, frumos despărţită prin coloane, te întîmpinau răcoare, tihnă şi reculegere Grupurile intrau, unul după altul, şi lăcaşul se umplea. Fu lăsat un coridor prin mijlocul mulţimii; catafalcul înainta clătinîndu-se şi, purtat pe umeri puternici străbătu coridorul pentru a fi aşezat în faţă.

Din mulţime se desprinse o siluetă măruntă, în haină albastră, trecu de-a lungul sălii şi urcă sub privirile tuturor, treptele ce duceau spre catafalc.

Maximilien Robespierre se opri în faţa coşciugului Stătu aproape un minut tăcut, nemişcat, privind mulţimea tăcută. Se reculese. Se gîndea la jurămîntul pe care şi l însemnase în jurnalul său intim, după discuţia avută cu Jean-Jacques Va distruge, urmînd învăţătura lui Jean-Jacques, vechiul edificiu şi va înălţa un altul nou Noua Franţă, Franţa lui Jean-Jacques, fusese clădită. Desigur duşmanii erau încă numeroşi, în perfidia lor încercau să-l lichideze pe el, pe Maximilien, şi poate că va cădea, răpus de ei, înainte ca lupta să fie încheiată Dar asta n-ar fi un preţ prea mare pentru ceea ce se si înfaptuise.

„Dacă Jean-Jacques n ar fi decît cel mai mare scriitor al veacului nostru, prinse el în sfîrşit a vorbi, fără sa ridice vocea, aşa încît ascultătorii fură siliţi să facă şi mai multă linişte, dacă n-ar fi decît glasul cel mai convingător, am lăsa în seama posterităţii să-l aprecieze şi să-i cinstească amintirea Dar el e mai mult : el e unul din profeţii veşnici ai omenirii. El a întemeiat imperiul raţiunii şi a extins provinciile virtuţii. A fost mai mult decît un om,.a fost o unealtă a fiinţei supreme. El a văzut popoarele îngenuncheate în faţa sceptrelor şi a coroa-

nelor şi a îndrăznit să le spună . Ridicaţi vă ! A îndrăznit să le vestească : Libertate şi egalitate. Asemenea lui Dumnezeu, el şi-a aruncat cuvintele înflăcărate în inimi şi a înfăptuit ceea ce nimeni înaintea lui n-a putut face popoarele s-au ridicat "

Fernand asculta cu înfrigurare. Acest neliniştitor Robespierre cunoştea prăpăstiile sufletului lui Jean-Jacques, pe care îşi închipuise că le cunoaşte doar el „Asemenea lui Dumnezeu." Robespierre ştia că, asemenea lui Dumnezeu, pe Jean-Jacques nu-l mai putuse atinge nici o îndoială în adîncimea halucinantă a disperării sale

Şi totuşi, acest Robespierre nu vedea decît o faţă a lui Jean-Jacques El îl diviniza, nu-l vedea pe Jean-Jacques din *Confesiuni*, nu accepta nimic omenesc la bărbatul a cărui mîndrie supremă fusese de a fi om

„Ca şi Socrate, el a coborît filozofia din ceruri pe pămînt, striga acum Robespierre, iar vocea lui răsuna tare, sticloasă şi tăioasă, pînă în colţurile cele mai îndepărtate ale sălii, a adus-o în oraşe şi în case. El i-a silit pe oameni să cugete asupra propriei lor vieţi, asupra statului şi a obştii şi asupra a ceea ce este drept şi nedrept, ce este bine şi ce este rău. El ne-a învăţat să nu ne simţim legaţi de trecut, ci de viitor !"

Erau cuvinte frumoase şi, oricît de multe lucruri îl despărţeau pe Fernand de Robespierre, urmau *aceeaşi* învăţătură, aveau *aceeaşi* credinţă, *acelaşi* ţel

Robespierre îşi încheiase cuvîntarea. Coşciugul fu ridicat de pe catafalc şi purtat pe scurtul drum spre cripta funerară

Fernand îşi aminti o clipă de trupul care zăcea acolo în coşciug cu rana aceea îngrozitoare la tîmplă. Vedea cadavrul năclăit de sînge, cum zăcuse pe patul din pavilionul de vară. Şi cadavrul acela prinse viaţă. Îl vazu pe Jean-Jacques şezind în luminiş, cuprins de o tăcuta disperare, îl văzu şezind prieteneşte alături de Thérèse, vazu credinţa profundă oglindită pe faţa lui cînd spunea „Omul este bun , vazu nebunia din ochii lui, cînd se socotea, totodată, primul dintre muritori şi cel din urma

Sicriul fu ridicat și dus spre criptă, în clipa aceea,fără nici un îndemn, de parcă ar fi fost vorbiți cu toții, întreaga adunare începu să cînte *Marsilieza*: *„Aux armes, citoyens! Formez vos bataillons!* cîntară ei. La luptă, cetățeni! Stringeți rîndurile!" și apoi: *„Marchons, marchons!* Înainte, înainte!" Nu numai clădirea uriașă răsuna de cîntec, în așa fel încît acoperișul și zidurile amenințau să se prăbușească, dar se auzea de afară, de pretutindeni, de parcă ar fi intonat tot Parisul, toată Franța cîntecul acesta, cel mai îndrăzneț dintre toate.

Ecoul cîntecului, cortegiul purtînd coșciugul alungară vedeniile lui Fernand, îl făcură să înlăture și să uite tot ce era nepotrivit. Simțea, copleșit de fericire, cum eul lui se contopea cu sentimentele tuturor celorlalți. Nu mai era un străin, era una cu cei care cîntau acolo. Ceea ce îl înconjura pătrundea în el, făcîndu-l să fie o parte vie a întregului, deveni mai mult decît el însuși, deveni poporul.

„Aux armes, citoyens! Formez vos bataillons!" cînta sufletul lui, cuvintele pătrundeau în el de pretutindeni.

Coșciugul se mai zări o dată, legănîndu-se deasupra criptei. Cîntecul conteni

Tăcerea bruscă rupse vraja care pusese stăpînire pe Fernand. Gîndul la toate crimele pe care le săvîrșiseră acești discipoli noi și brutali ai lui Jean-Jacques, acești oameni încruntați, fericiți în credința lor, îl împunse ascuțit și chinuitor; cît de mult se îndepărtaseră de la învățătura lui! Dar împunsătura dureroasă a rațiunii critice nu dură decît o clipă. *„Marchons quand meme!* Și totuși înainte!" gîndi el Aproape că-i venea să strige în tăcerea care se lăsase *„Marchons quand même!"*

Timp de un minut, un minut minunat, se înfățișă înaintea ochilor lui ca un arc avîntul care ducea, semnificativ și grandios, de la *Noua Heloïse* la *Marsilieza*, de la mormîntul nobil, simplu, ridicat pe insula plopilor mari, la cripta din Panthéon. Simți acea supremă bogăție ce se ascundea în Jean-Jacques, acea cunoaștere profunda, mai justă decît toată rațiunea Înțelese sensul propriei sale soarte El, un neînsemnat discipol al lui Jean-Jacques, tre-

buise să treacă prin suferința, decepții, deznădejde pentru ca să-i fie dată această clipă a împlinirii. Și dacă n-ar fi existat decît această clipă, viața lui merita să fie trăită

Coșciugul începu să coboare. Coborî Dispăru

Cîntecul prinse sa rasune din nou. „Înainte, înainte!" spuneau cuvintele cîntecului, în timp ce Jean Jacques dispărea, în cripta și în gloria lui, uitat și nepieritor.

Responsabil de carte . S. Hirsch
Tehnoredactor : A. Vîntu
Corector : A. Voronca şi E. Găvănescu

Dat la cules 23.03.61. Bun de tipar 22.05.61 Tiraj 45.100+5065 ex. Hîrtie tipar de 50 gr./m². Format 540×840/16. Coli ed. 24,82. Coli de tipar 28.75. Ediţia I. Comanda 4986/228. A. nr. 0199. Pentru bibliotecile mici indicele de clasificare 8 A—31=R.

Tiparul executat sub com. nr. 10506 la Combinatul Poligrafic Casa Scînteii „I. V STALIN". Bucureşti — R.P.R